

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

TIESĪBU INTERPRETĀCIJA UN TIESĪBU JAUNRADE – KĀ RAST PAREIZO LĪDZSVARU

**Latvijas Universitātes
71. zinātniskās konferences
rakstu krājums**

Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru: Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 362 lpp.

Redkolēģija:

prof. **J. Rozenfelds**
prof. **I. Čepāne**
prof. **S. Osipova**
prof. **J. Lazdiņš**
prof. **R. Balodis**
prof. **V. Liholaja**
prof. **J. Bojārs**
prof. **Ā. Meikališa**
prof. **U. Krastiņš**
asoc. prof. **J. Kārklīņš**
asoc. prof. **J. Briede**
asoc. prof. **A. Kučs**

Literārā redaktore *Sandra Liniņa*

Maketu veidojusi *Ilze Stikāne*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2013

ISBN 978-9984-45-732-1

SATURS

Priekšvārds	5
PLENĀRSĒDE	7
U. Krastiņš. Kriminālsodu politikas koncepcijas iestrādes Krimināllikumā . . .	9
J. Maizītis. Kriminālprocesa mērķis, pamatprincipi un tiesību interpretācija	18
I. Lībiņa-Egnere. Valsts pienākums paredzēt nacionālajos tiesību aktos tādu rīcības ierobežošanas regulējumu, kas atbilst tās starptautiskajām saistībām cilvēktiesību jomā	24
J. Rozenfelds. Reform of the Property Law Chapter of the Civil Law of Latvia: Problems and Solutions	30
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	47
L. Rasnačs. Speciālās jurisdikcijas tiesas ieviešanas lietderība lietās par kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem	49
J. Kārklīšs, R. Odiņš. Akciju liettiesiskais statuss	56
V. Mantrovs. Necessity for Codification of Intellectual Property Regulation in Latvia	62
D. Ose. Liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzekļa modernizēšanas iespējas	69
K. Zīle. Mantojuma prasības īpatnības	76
L. Muciņš. Advokāta funkcija civilprocesā	84
J. Kolomijceva. Īpašuma tiesību jautājumu taisnīgs noregulējums kriminālprocesā: mīts vai realitāte	94
KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	107
D. Hamkova. Profesora U. Krastiņa ieguldījums vērtējuma jēdziena „būtisks kaitējums” izpratnes attīstībā Latvijas krimināltiesībās	109
V. Liholaja. Vaina un tās loma dzīvības apdraudējumu kvalifikācijā	119
J. Maizītis. Noziedzīgi iegūta manta un kriminālatbildība	128
A. Reigase. Izlīguma reglamentācija Krimināllikumā	133
Ā. Meikališa. Jaunas vēsmas cietušo aizsardzībā – ES direktīva par cietušo tiesību minimālajiem standartiem un tās iespējamā ietekme uz kriminālprocesu Latvijā	140
I. Ņesterova. Tiesību neliecināt problēmjautājumi	147
T. Gordina. Brīvība kā sociāli tiesiskā parādība	156
J. Janums. Krimināllikumā paredzēto datornoziedzumu sastāvu trūkumi . . .	164
D. Radzeviča. Pierādīšanas standarts fakta legālās prezumpcijas aspektā . . .	168
STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA	177
J. Grantiņš. Publisko iepirkumu līgumu grozīšanas aizliegums – Eiropas Savienības Tiesas judikatūras rezultāts	179
G. Precinieks. Eiropas Savienības dalībvalstī reģistrētai sabiedrībai piemērojamais likums: vai atvadas no kolizijtiesiskās metodes?	188

K. Krasta. 20 gadi kopš Latvijas Civillikuma ievadā ietverto kolīziju normu atkārtotas spēkā stāšanās. Kādi būs kolīziju normu nākamie 20? Ieskats kolīziju normu problemātikā un attīstības tendencēs Eiropas Savienības tiesībās	197
M. Dambergs. E-pierādījumu izmantošana starptautiskās šķīrējtiesas procesā	204
L. Pierhuroviča. Šķīrējtiesas klauzulas spēks kombinētajā jurisdikcijas klauzulā	211
VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA	219
A. Rodiņa. Valstiskuma pamatu aizsardzības mehānismi	221
A. Kārkliņa. Latvijas karogs kā valsts simbols un tā tiesiskā aizsardzība . . .	234
A. Stucka. Pašvaldības princips Latvijas Republikas Satversmē	243
A. Kovaļevska. Latvijas Republika kā sociāli atbildīga valsts	255
J. Briede. Valsts valodas aizsardzības aspekti administratīvo tiesu praksē	261
I. Bērtaite. Personas <i>locus standi</i> administratīvajās lietās tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā	268
K. Kore. Valsts atbildības par tiesu nodarītajiem zaudējumiem tiesiskais pamats un izpratne	275
E. Danovskis. Valsts dienesta jēdziens	283
P. Kušners. Militārais dienests kā viens no valsts dienesta veidiem politisko un pilsonisko tiesību ierobežojumu izpratnē	288
L. Krastiņa. Valsts pamatuzdevumi un ierobežojumi to deleģēšanai privātpersonām	294
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA	301
S. Osipova. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte	303
M. Vucāne. Latvijas nacionāli kulturālais raksturs kā valsts konstitucionālās identitātes elements	310
D. Gailīte. Latvijas valstiskuma tēma trimdas juristu presē	318
A. Mihailova. Personas identitāte pamattiesību skatījumā	333
D. Apse. Doktrīna, dogma, tiesību piemērošanas palīg līdzekļi un Satversmes kodols	339
R. Matjušina. Tiesiskas valsts, tiesneša neatkarības un procesuālās ekonomijas kolīzija: Satversmes tiesas 2005. gada 15. februāra sprieduma lietā Nr. 2004-19-01 pārvērtējums	347
J. Pleps. Veimāras relatīvisms vai mūžības klauzula	354

PRIEKŠVārds

Lasītājam piedāvātais Latvijas Universitātes ikgadējās konferences dalībnieku rakstu krājums par konferencē sagatavotajām tēmām apliecina vēlmi identificēt un risināt akūtākās šī brīža jurisprudences teorētiskās un praktiskās problēmas. Neraugoties uz konferences dalībnieku ļoti dažādo specializāciju un interesēm, iespējams izsekot vairākus tematus, kuri nokļuvuši šīs konferences dalībnieku uzmanības lokā tieši tādēļ, ka tie nodarbina visas sabiedrības prātus.

Pirmajā vietā liekamas pārdomas par mūsu nācijas valstiskajiem pamatiem. Ar pilnu pārliecību iespējams secināt, ka nekad kopš trešās atmodas laikiem dzīvā atmiņā nav pievērsta tik saasināta uzmanība mūsu valsts konstitucionālajiem pamatiem. Šī konference var lepoties ar to, ka tieši tajā pirmo reizi tik visaptveroši ir vērtēti un analizēti tādi jautājumi kā konstitucionālās vērtības, valstiskuma pamati, Satversmes kodols, Satversmes ģenēze kontekstā ar t.s. Veimāras konstitūcijas modeli.

Vitāli svarīgām aktualitātēm mūsu valsts dzīvē pieskaitāmas arī šķietami ikdienišķās problēmas, kuru risināšanā juridiskā doma un tiesu prakse pašreiz pārdzīvo zināmu krīzi. Šai grupā bez pūlēm identificējamas problēmas, kas saistītas ar maksātnespējas procesu un kreditoru nodrošinājumu, kā arī problēma, kas saistīta ar īpašuma tiesībām un to atņemšanu, it sevišķi kriminālprocesa ietvaros. Nav nejaušība, ka šo krīzes situāciju risināšanā, no dažādiem rakursiem aplūkojot problēmu, iesaistījušies dažādu nozaru pārstāvji, un ziņojumi par šīm tēmām atrodami gan civiltiesību, gan krimināltiesību zinātņu sadaļā. Tādēļ, kaut arī referāti publicēšanai sakārtoti atbilstoši tradicionālajai struktūrai – pēc tiesību nozarēm, ieinteresēts lasītājs bez pūlēm atradīs saskanīgās tēmas, kur nereti problēmas uzstādījums rodams referātā, kas nolasīts un publicēts vienā tiesību nozarē, bet tās risinājums – pavisam citā.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes mācībspēku un doktorantu kopa var pamatoti lepoties ar savu šī gada sniegumu. Kā viens no redkolēģijas locekļiem ar gandarījumu nododu šī darba rezultātu lasītāju vērtējumam.

Profesors *Dr. iur.* Jānis Rozenfelds

PLENĀRSĒDE

KRIMINĀLSODU POLITIKAS KONCEPCIJAS IESTRĀDES KRIMINĀLLIKUMĀ

Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

According to the Basic Concept of the Policy of Criminal Sanctions adopted on 9 January 2009 the Parliament on 13 December 2012 adopted numerous amendments to the Criminal Law. The Amendments implemented in criminal law several new concepts, including – the concept of direct intention in offences with formal *corpus delicti* and the principle *non bis in idem*. According to such principle the institute of repetition of criminal offences was excluded. The article provides argumentation and proposal for amendments of the Criminal Law with a concept of guilt in composite criminal offences.

Atslēgvārdi: koncepcija, Krimināllikums, kriminālsods, *non bis in idem*, atkārtotība, tiešs nodoms, neuzmanība, salikts noziedzīga nodarījuma sastāvs.

Keywords: concept, Criminal Law, criminal punishment, double jeopardy, repetition of criminal offences, direct intent, negligence, complex components of crime (*corpus delicti*).

Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 9. janvārī apstiprinātā Kriminālsodu politikas koncepcija¹ īstenojusies 2012. gada 13. decembrī Saeimā pieņemtajos grozījumos Krimināllikumā, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī.² Krimināllikuma grozījumu izstrādes gaitā Tieslietu ministrijas pastāvīgajā Krimināllikuma darba grupā radās arī vairāki tādi ierosinājumi, kas Kriminālsodu politikas koncepcijas saturā nebija uzsvērti, bet tomēr izrietēja no domas par Krimināllikuma normu sakārtošanu, lai sekmētu Krimināllikuma sevišķās daļas atbilstību tām idejām un laika prasībām, kas izrietēja no paredzētajām sodu politikas izmaiņām Latvijā.

Turpmāk pakavēšos pie diviem Krimināllikuma vispārīgās daļas jauninājumiem, kas prasa teorētisku pamatojumu Latvijas krimināltiesībās un tajā pašā laikā tālāku attīstību, ieskaitot jaunu normu iekļaušanu Krimināllikuma vispārīgajā daļā. Teiktais attiecas uz *non bis in idem* principa (ne divreiz par vienu un to pašu) realizāciju Krimināllikuma vispārīgās un sevišķās daļas normās un vainas formas risinājumu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

Non bis in idem principa normatīvais regulējums tagad izteikts Krimināllikuma 1. panta piektajā daļā: „Nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par

¹ Par Kriminālsodu politikas koncepciju: Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janvāris.

² Krimināllikums: LR likums. 2012. gada 13. decembra redakcijā. Pieejams: www.likumi.lv [skatīts 2013. gada 22. februārī].

nodarījumu, par kuru viņš jau ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā vai administratīvā pārkāpuma lietā.” Tālāk minēti likumā paredzētie izņēmuma nosacījumi, kad saskaņā ar likumu pieļaujama atkārtota lietas izskatīšana, t. i., „ja ir jauni pierādījumi vai jaunatklāti apstākļi vai ja iepriekšējā procesā pieļautas būtiskas kļūdas, kas varēja ietekmēt lietas iznākumu.”

Uz *non bis in idem* normatīvā regulējuma pamata no Krimināllikuma izslēgts noziedzīgu nodarījumu atkārtotības jēdziens vispārīgajā (KL 24. panta pirmā un otrā daļā un 25. pants) un sevišķajā daļā, kur nodarījumu atkārtotība bija iekļauta kā vairāku noziedzīgu nodarījumu kvalificējoša pazīme, kā arī izslēgta gada laikā atkārtota administratīvi sodāma tiesībpārkāpuma kriminalizācija (KL 23. panta piektā daļa).

Atkārtotības izslēgšanas nepieciešamību noteica vairāki apstākļi.

- 1) Noziedzīgu nodarījumu atkārtotību varēja veidot, piemēram, virkne zādzību (KL 175. panta otrā daļa). Tāds atkārtotības normatīvais regulējums nedeva iespēju par katru zādzību kā patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu noteikt tam atbilstošu soda veidu un soda mēru, ievērojot katra noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpi un nodarījumā cietušās personas intereses. Visas vienas personas izdarītās zādzības tika kvalificētas tikai saskaņā ar atkārtotības pazīmi.
- 2) Atbilstoši Krimināllikuma 25. panta pirmajai daļai un 181. pantam atkārtotību veidoja ne tikai tādi paši, bet arī viena veida noziedzīgi nodarījumi, piemēram, krāpšana (KL 177. pants), piesavināšanās (KL 179. pants), laupīšana (KL 176. pants) un sekojošā zādzība (KL 175. panta otrā daļa). Tātad tie ir atšķirīgi noziedzīgi nodarījumi ne tikai pēc satura, bet var būt arī tā, ka atkārtotību veidojošie nodarījumi, kas izdarīti pirms zādzības, ir smagāki un to iekļaušana atkārtotās zādzības sastāvā ir ne tikai teorētiski nepareiza, bet arī netaisnīga, jo, kvalificējot noziedzīgus nodarījumus, smagāko nodarījumu nedrīkst aptvert ar vieglāko. Tāpēc tiesu praksē tādus gadījumus vainīgā nodarījumus kvalificēja saskaņā ar nodarījumu reālās kopības nosacījumiem – pirmo (pirmos) nodarījumu kā krāpšanu, piesavināšanos vai laupīšanu un pēdējo (zādzību) pēc atkārtotības pazīmes, t. i., saskaņā ar Krimināllikuma 175. panta otro daļu. Taču tāds nodarījumu kvalifikācijas praktiskais risinājums nonāca pretrunā ar *non bis in idem* principu, jo vainīgo par pirmo nodarījumu sodīja divas reizes – gan kā par atsevišķu nodarījumu, gan ietverot apsūdzībā saskaņā ar atkārtotības pazīmi.
- 3) Krimināllikuma 25. panta otrā daļa pieļāva noziedzīgu nodarījumu atkārtotībā iekļaut arī tādus nodarījumus, par kuriem persona jau bijusi notiesāta un sodu izcietusi, ja vien sodāmība nebija dzēsta vai noņemta likumā noteiktajā kārtībā. Tāda nodarījumu kvalifikācija bija vistiesākajā pretrunā ar iepriekšminēto divkārtīgo sodīšanas aizlieguma principu.

Ar izmaiņām Krimināllikumā, izslēdzot noziedzīgu nodarījumu atkārtotību kā vienu no nodarījumu daudzējādības veidiem, visas iepriekšminētās teorētiskās un praktiskās problēmas ir atrisinātas.

Atbilstoši izdarītajiem grozījumiem Krimināllikuma vispārējās daļas 50. pantā vienas personas izdarīti vairāki patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi, kas veido nodarījumu reālo vai ideālo kopību, ir jākvalificē atsevišķi, nosakot par katru no tiem attiecīgā panta vai tās daļas sankcijā paredzēto sodu.

Galīgais sods noziedzīgu nodarījumu kopības gadījumos nosakāms, ietverot vieglāko sodu smagākajā vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piesprieštos sodus. Jauninājums likumā un izņēmums no iepriekšminētajiem principiem ir šāds – ja vismaz viens noziedzīgais nodarījums, kas veido nodarījumu kopību, ir smags vai sevišķi smags (jāievēro arī, ka KL 7. pants paredz brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu izmaiņas noziedzīgu nodarījumu klasifikācijā), galīgais sods tiek noteikts, izmantojot vienīgi sodu saskaitīšanas principu. Tātad sodu ietveršanas princips tādā gadījumā netiek pielauts.

Ir paredzētas par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem noteiktā galīgā soda robežas. Piespriežot brīvības atņemšanas sodu, kopējais soda apmērs drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra, kāds paredzēts par smagāko noziedzīgo nodarījumu. Tomēr saskaitīto brīvības atņemšanas sodu kopējais laiks nedrīkst pārsniegt divdesmit piecus gadus (līdz šim – divdesmit gadus).

Noziedzīga nodarījuma atkārtotība kā nodarījumu kvalificējoša pazīme juridisko nozīmi nezaudē, jo saskaņā ar Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 1. punktu, ja noziedzīgs nodarījums izdarīts atkārtoti vai veido noziedzīgu nodarījumu recidīvu, tas arī turpmāk atzīstams par atbildību pastiprinošu apstākli. Atbilstoši KL 46. panta trešajai daļai, nosakot soda mēru par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, ņem vērā arī atbildību pastiprinošus apstākļus.

Vienlaicīgi no Krimināllikuma sevišķās daļas pantiem izslēgti tie noziedzīga nodarījuma sastāvi, kurus veidoja atkārtoti gada laikā izdarīti tādi paši likumpārkāpumi (KL 23. panta piektā daļa). Tātad runa ir par administratīvi sodāmiem tiesbipārkāpumiem. Tāds pārkāpumu kopums, kuru veido kriminālā kārtā nesodāmi tiesbipārkāpumi, tika atzīts par atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu. Ievērojot to, ka saskaņā ar Krimināllikuma 6. panta pirmo daļu katra nodarījuma (darbības vai bezdarbības) kaitīgumu nosaka apdraudētās intereses (apdraudējuma objekta) aizskārums smaguma pakāpe, bet likumdevējs ir noteicis, ka cits tiesbipārkāpums (šajā gadījumā administratīvie tiesbipārkāpumi) nav krimināli sodāms, tad arī šādu tiesbipārkāpumu kopumu nav pamata atzīt par vienotu noziedzīgu nodarījumu un to kriminalizēt.

Tālāk par otro problēmu. Līdz grozījuma izdarīšanai Krimināllikuma 9. pantā nodoms tika saistīts ar prettiesiskās darbības vai bezdarbības rezultātā iestājušos kaitīgo sekas paredzēšanu un vēlēšanos, lai tās iestātos (tiešs nodoms), vai šādu sekas pieļaušanu (netiešs nodoms).

Taču Krimināllikuma sevišķajā daļā ir ne mazums normu, kurās noziedzīgu nodarījumu sastāvi veidoti, neparedzot to pazīmēs kaitīgās sekas (materiāla, fiziska vai citāda rakstura). Tie ir noziedzīgi nodarījumi, kas uzskatāmi par pabeigtiem ar prettiesiskās darbības izdarīšanu vai kādas likumīgas darbības neizdarīšanu. Tādi noziedzīga nodarījuma sastāvi krimināltiesībās tiek dēvēti par formāliem sastāviem atšķirībā no noziedzīgu nodarījumu materiāliem sastāviem.

Piemēram, Krimināllikuma 152. panta pirmajā daļā atbildība paredzēta par prettiesisku darbību, atņemot citai personai iespēju brīvi noteikt savu atrašanās vietu (nelikumīga brīvības atņemšana). Krimināllikuma 154.¹ pantā paredzēts kriminālsods par cilvēku tirdzniecību. Šie noziedzīgie nodarījumi uzskatāmi par pabeigtiem ar prettiesiskās darbības izdarīšanas brīdi.

Tātad Krimināllikuma 9. pantā nav regulēta viena no noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas psihiskās darbības izpausmēm – tiešs nodoms –, jo šajā

pantā gan tiešs, gan netiešs nodoms tiek saistīts ar nodarījuma kaitīgajām sekām. Krimināllikuma 9. pants tagad ir papildināts: noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi. Netiešs nodoms tāpat kā iepriekš tiek saistīts ar kaitīgajām sekām. Šāds tieša nodoma formulējums Krimināllikumā atbilst krimināltiesību teorijas nostādnei, ka formāla sastāva noziedzīgos nodarījumos personas psihiskā attieksme pret nodarījumu (darbību vai bezdarbību) izpaužas tikai tieša nodoma veidā.

Izdarot šādu papildinājumu Krimināllikuma 9. pantā, tiek sperts liels solis uz priekšu, lai atrisinātu problēmas, kas saistītas ar vainas formas noteikšanu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos. Krimināllikuma sevišķajā daļā ir liels skaits normu, kurās kriminālatbildība tiek saistīta ar kaitīgajām sekām (smagas sekas, būtisks kaitējums, miesas bojājumi). Šādos gadījumos personas vaina izpaužas kā neuzmanība noziedzīgas pašpaļāvības vai nevērības veidā. Savukārt vainīgās personas uzvedība šādos noziedzīgos nodarījumos parādās kā aktīva vai pasīva darbība (bezdarbība).

Salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos ir jāizvērtē nodarījumu veidojošā faktiskā darbība vai bezdarbība un vainīgās personas subjektīvā attieksme pret viņas darbību vai bezdarbību, kā arī pret kaitīgajām sekām un jānosaka tās vaina kopumā noziedzīgajā nodarījumā, jo no tā atkarīgs vairāku krimināltiesisku un kriminālprocesuālu jautājumu risinājums. Te jāatzīmē, ka pēdējos Krimināllikuma grozījumos vainas jautājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos palika neatrisināts. Tas ir likumdevēja darbs, jo vajadzīgo Krimināllikuma grozījumu projekts Tieslietu ministrijas pastāvīgajā Krimināllikuma darba grupā ir izstrādāts.

Vajadzība noteikt vienotu vainas formu krasi parādās tādā ziņā, ka daudzos salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos kaitīgās sekas kā kvalificējoša pazīme paredzētas tieši smagu seku veidā (cilvēka nāve, smagi miesas bojājumi, liela apmēra zaudējums). Ja vainīgā psihiskā attieksme pret šāda rakstura sekām izpaužas kaut vai netieša nodoma veidā, nav strīda par to, ka šāds noziedzīgs nodarījums ir tiši (ar nodomu) izdarīts. Turpretī, ja smagās sekas iestājušās aiz neuzmanības, Krimināllikuma normās un tiesu praksē parādās visai atšķirīga noziedzīga nodarījuma kvalifikācija.

Piemēram, nepastāv strīds par to, ka Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā (tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei) paredzētais noziegums ir tišs. Turpretī Krimināllikuma 108. panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums – meža nogabala iznīcināšana vai bojāšana, kas neuzmanības dēļ izraisījusi cilvēka nāvi vai citas smagas sekas – tiek pieskaitīts pie noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības.

Savukārt Krimināllikuma 260. pantā minētais noziedzīgais nodarījums – ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana, ja tā rezultātā aiz neuzmanības (panta dispozīcijā gan par to nav norādes) iestājušās kaitīgas sekas (no viegliem miesas bojājumiem līdz pat cilvēka nāvei), – tiesu praksē arvien vēl tiek pieskaitīts pie nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības.

Tikai dažās normās, kurās kā noziedzīga nodarījuma rezultāts ietvertas smagas sekas, ir norāde uz neuzmanību. Piemēram, Krimināllikuma 138. panta pirmajā un otrajā daļā paredzēta atbildība par ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepienācīgu pildīšanu, ja vainīgā neuzmanība izraisījusi smagu miesas bojājumu vai bijusi par iemeslu cietušā nāvei.

Noziegums, kas paredzēts Krimināllikuma 135. panta ceturtajā daļā – aborta neatļauta izdarīšana, ja iestājusies grūtnieces nāve vai citas smagas sekas, – tiek uzskatīts par tišu noziedzīgu nodarījumu, kaut arī sekas iestājušās aiz neuzmanības (likumā par to nav norādes).

Krimināllikumā ir vismaz ap trīsdesmit normu, kurās paredzēta atbildība par kādas darbības izdarīšanu vai tās neizdarīšanu, ja tās rezultātā iestājušās smagas sekas, bet nav norādes uz vainas formu attiecībā pret smagajām sekām, kaut gan ir skaidrs, ka tās iestājušās aiz neuzmanības. Viedokļi par vainas formu kopumā šādos salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos ir atšķirīgi.

Piemēram, tādi noziedzīgi nodarījumi kā ķīlnieka sagrābšana, ja tā izraisījusi smagas sekas (KL 154. panta otrā daļa), gaisa vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšana, ja tā izraisījusi smagas sekas (KL 268. panta otrā daļa), tiek uzskatīti par tišiem noziedzīgiem nodarījumiem, kaut arī vainīgā psihiskā attieksme pret kaitīgajām sekām izpaužas neuzmanības formā, jo darbība, kuras rezultātā ir iestājušās smagas sekas, ir tiša.

Citos līdzīgos gadījumos ir iebildumi pret šādu vainas risinājumu. Vislielākās iebildes ir pret Krimināllikuma 260. pantā (ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana) paredzētā noziedzīgā nodarījuma atzīšanu par tišu.

Nesakārtotība Krimināllikumā, tiesu praksē un dažādu viedokļu pastāvēšana krimināltiesību teorijā par vainas formu kopumā salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos rada nepieciešamību šo problēmu atrisināt Krimināllikuma vispārīgajā daļā, atbilstoši sakārtojot noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmju izklāstu arī vairākās sevišķās daļas normās³.

Krimināllikumā jau ir paredzētas pamatnostādnes, lai varētu iestrādāt normu, kurā pateikts, kā risināms vainas jautājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

Krimināllikuma 8. panta otrā daļa noteic, ka, nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm. Tātad nosakāma personas psihiskā attieksme gan pret darbību vai bezdarbību, gan pret kaitīgajām sekām, kas iestājušās tās rezultātā (cēloņsakarība).

Otra nostādne tagad iekļauta Krimināllikuma 9. panta otrajā daļā: „Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi” (pēdējais attiecas uz bezdarbību). Tas ir formāls tieša nodoma jēdziens, jo prettiesiskā darbība vai bezdarbība netiek saistīta ar kādām kaitīgām sekām.

Nemot par pamatu Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā un 9. panta otrajā daļā iekļautās nostādnes, varam secināt, ka salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos darbība vai bezdarbība, kas veido šāda nodarījuma pamatelementu, jāvērtē pēc formāla sastāva kritērijiem, un tas nozīmē, ka darbība tiek izdarīta vai bezdarbība pieļauta tiši (ar nodomu).

Krimināltiesību teorijā personas uzvedība ārējā pasaulē tiek realizēta darbības vai bezdarbības veidā. Tā ir viņas apzināta gribas izpausme – pirmajā gadījumā aktīva, bet otrajā gadījumā pasīva, kas izpaužas kā noteiktu uzlikto pienākumu neveikšana, pastāvot reālai iespējai tos veikt, kā rezultātā ir izdarīts Krimināllikumā paredzēts noziedzīgs nodarījums. Personas neapzināta darbība vai bezdarbība nav krimināli sodāma, ja viņas apziņa vai griba ir deformēta slimības

³ Vairāk sk. *Krastiņš U.* Vaina noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu. *Jurista Vārds*, Nr. 29, 2011, 19. jūlijs.

(piemēram, nepieskaitāmība), nepārvarama spēka, vardarbības, personas noteikta attīstības līmeņa nesasniegšanas dēļ (mazgadība) u. tml.

Tomēr, ievērojot arī iepriekšminētās normatīvās nostādnes, būtu pārsteidzīgi viennozīmīgi risināt vainas jautājumu noziedzīgos nodarījumos. Atzīstot, ka darbība vai bezdarbība ir tiša uzvedība, bet kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības, būtu nepareizi visus šādus noziedzīgus nodarījumus pieskaitīt pie tādiem, kas kopumā izdarīti tiši (ar nodomu) vai otrādi – izdarīti aiz neuzmanības.

Atbildība par salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem ir dažādi formulēta, turklāt šādas normas iekļautas dažādās Krimināllikuma sevišķās daļas nodaļās, kuru veidošanas pamatā ir likts šo nodarījumu grupas objekts – ar noziedzīgo nodarījumu apdraudētās kopīgās intereses, ko aizsargā likums.

Krimināllikuma sevišķajā daļā ir normas, kurās personas subjektīvā attieksme pret smagām sekām norādīta neuzmanības veidā un noziedzīgs nodarījums tiek atzīts par izdarītu aiz neuzmanības, uz ko norāda normas nosaukums, piemēram, miesas bojājums aiz neuzmanības (KL 131. pants), nonāvēšana aiz neuzmanības (KL 123. pants), mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības (KL 186. pants) un dažas citas.

Minētās trīs normas ir universālas, jo ietver kaitīgās sekas, kādas paredzētas daudzās Krimināllikuma sevišķās daļas normās, un konkrēti netiek norādīts, kā izpaudusies pati darbība vai pieļautā bezdarbība, kuras rezultātā tās iestājušās.

Daudzie salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi, kuros darbība vai bezdarbība tiek saistīta ar smagām sekām aiz neuzmanības (piemēram, jau minētais KL 152. un 268. pants), pēc konstrukcijas atšķiras no Krimināllikuma 131., 123. un 186. pantā paredzētajiem nodarījumiem, jo pirmie pēc normas konstrukcijas paņēmienu atbilst vienkārša sastāva nodarījumiem, bet otrie – salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem. Tāpēc būtu nepareizi visus noziedzīgos nodarījumus, kuru sekas iestājas aiz neuzmanības, kopumā atzīt par izdarītiem aiz neuzmanības, norādot to normas nosaukumā.

Salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos kaitīgās sekas iestājušās konkrētas darbības vai bezdarbības vai noteiktā jomā vai apstākļos izdarītas darbības vai pieļautās bezdarbības rezultātā.

Ar šo svarīgo apstākli izskaidrojams tas, ka par salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem sankcijas ir daudz bargākas, salīdzinot ar tām, kādas paredzētas Krimināllikuma 131., 123. vai 186. pantā, kaut arī kaitīgās sekas pēc smaguma, kā arī vainīgā subjektīvās attieksmes (neuzmanība) dēļ pret šīm sekām neatšķiras.

Visu šo vairāk nekā trīsdesmit normu izvērtēšana, lai izlemtu, ko pieskaitīt pie noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības, un kuri ir tiši, kaut smagās sekas tāpat iestājušās aiz neuzmanības, iespējama tikai, to stingri reglamentējot likumā, par pamatu ņemot ar noziegumu apdraudēto interešu (galvenā objekta) nozīmīgumu un ievērojot, kas konkrētajā noziegumā kaitīguma ziņā ir noteicošais – darbība (bezdarbība) vai kaitīgās sekas, kas iestājušās tās rezultātā.

Analizēsim šādas situācijas. Krimināllikuma 152. panta trešajā daļā paredzēta atbildība par nelikumīgu brīvības atņemšanu, ja tā izraisījusi smagas sekas (tātad cilvēka nāve vai smags miesas bojājums aiz neuzmanības). Par to paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz desmit gadiem. Ja cilvēkam aiz neuzmanības atņemta dzīvība vai nodarīts smags miesas bojājums citos apstākļos un tie kāda cita noziedzīga nodarījuma sastāvā nav paredzēti kā ņemami vērā (nav iekļauti noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā), maksimālais sods par nonāvēšanu aiz neuzmanības (KL 123. panta pirmā daļa) ir brīvības atņemšana uz laiku

līdz trim gadiem, bet par smaga miesas bojājuma nodarīšanu aiz neuzmanības (KL 131. pants) – uz laiku līdz vienam gadam.

Šajā salīdzinājumā redzam, ka likumdevējs, paredzot sodu par vienāda smaguma sekām, kas iestājušās aiz neuzmanības, ir ņēmis vērā, kāda aizsargājamā interese (nodarījuma galvenais tiešais objekts) ar attiecīgo noziedzīgo nodarījumu ir apdraudēta, tādējādi norādot uz tās nozīmīgumu konkrētajā noziedzīgajā nodarījumā.

Pirmajā gadījumā (KL 152. pants) par noziedzīgā nodarījuma galveno tiešo objektu likumdevējs ir atzinis personas brīvību, kas tiek apdraudēta tīši, t. i., nelikumīgi personai atņemot brīvību, bet par papildu tiešo objektu – personas dzīvību, kas zaudēta vainīgā neuzmanības dēļ.

Skaidrs, ka Krimināllikuma 152. pantā paredzētais salikta sastāva noziedzīgais nodarījums ir kaitīgāks, salīdzinot ar dzīvības atņemšanu aiz neuzmanības bez norādes uz darbības veidu vai citiem apstākļiem (KL 123. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums apdraud vienu ar likumu aizsargāto interesi – dzīvību). Šāds apdraudējuma kaitīguma smaguma salīdzinājums abos analizētajos noziedzīgos nodarījumos pēc galvenā tiešā objekta, kas atspoguļojas sankciju smagumā, ir jāņem par pamatu, nosakot, vai noziedzīgs nodarījums izdarīts tīši vai aiz neuzmanības.

Salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu vainas jautājums ir risināms Krimināllikuma vispārīgajā daļā. Krimināllikuma 8. pants ir jāpapildina ar jaunu šāda satura daļu: „Nodarījums, kas izdarīts tikai aiz neuzmanības, par noziedzīgu nodarījumu atzīstams vienīgi tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts Krimināllikuma sevišķās daļas attiecīgajā pantā.” Tādas normas Krimināllikumā ir, piemēram, meža iznīcināšana vai bojāšana aiz neuzmanības, nevērīgi rīkojoties ar uguni vai citādā veidā (KL 108. pants), mantas iznīcināšana vai bojāšana aiz neuzmanības, nevērīgi rīkojoties ar uguni vai citādā vispārbīstamā veidā (KL 186. pants), un dažas citas.

Tas nozīmē, ka pārējie noziedzīgie nodarījumi ar saliku sastāvu, kurā iekļautas smagas sekas, kas iestājušās aiz neuzmanības, ir jāuzskata par tīši izdarītiem. Arī šī teorētiskā nostādne ir jāreglamentē Krimināllikuma vispārīgajā daļā, iekļaujot 8. pantā šāda satura papildinājumu: „Ja ar nodomu izdarīta nodarījuma rezultātā iestājušās kaitīgas sekas, kas saskaņā ar šo likumu sodāmas smagāk, bet kuras neaptver personas nodoms, kriminālatbildība par tādām kaitīgām sekām iestājas, ja persona paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, bet vieglprātīgi paļāvusies, ka tās varēs novērst, vai arī nav paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, kaut gan tai vajadzēja un tā varēja tās paredzēt.” Kopumā tāds noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu.

Iepriekšminētie Krimināllikuma 8. panta papildinājumi, uzklusot visai atšķirīgus viedokļus, ir apspriesti Tieslietu ministrijas pastāvīgajā Krimināllikuma darba grupā un izstrādāti šī panta grozījumi.

Kopsavilkums

1. Kriminālsodu politikas koncepcijas nostādnes 2012. gada 13. decembra Krimināllikuma grozījumos iestrādātas plašāk, nekā tas sākotnēji bija paredzēts. Teiktais attiecas, piemēram, uz *non bis in idem* principa un tieša nodoma jēdziena iekļaušanu Krimināllikumā.
2. *Non bis in idem* princips iekļauts Krimināllikuma 1. panta piektajā daļā: „Nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš

- jau ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā vai administratīvā pārkāpuma lietā.”
3. Pamatojoties uz *non bis in idem* principu, kas aizliedz divreiz tiesāt vai sodīt par vienu un to pašu nodarījumu (faktisko pusi), no Krimināllikuma izslēgta noziedzīgu nodarījumu atkārtotība kā nodarījumu daudzējādības veids, kā arī gada laikā atkārtotu administratīvi sodāmu tiesībapārkāpumu kriminalizācija.
 4. Salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi Krimināllikuma sevišķajā daļā konstruēti tādā veidā, ka kāda darbība vai bezdarbība ir cēloņsakarīgi saistīta ar noteikta veida normas dispozīcijā paredzētām kaitīgām sekām, turklāt vainīgā subjektīvā attieksme pret šim nodarījuma objektīvās puses pazīmēm izpaužas atšķirīgās vainas formās.
 5. Krimināllikuma 9. panta otrajā daļā tagad teikts, ka noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi. Tāds tieša nodoma formulējums normatīvi nostiprina krimināltiesību teorijas atziņu, ka formāla sastāva noziedzīgus nodarījumus var izdarīt tikai ar tiešu nodomu.
 6. Tieša nodoma formulējums Krimināllikuma 9. panta otrajā daļā dod normatīvu pamatu vērtēt prettiesisko darbību vai bezdarbību, kas veido salikta sastāva noziedzīga nodarījuma pamatdaļu, kā tīši izdarītu, jo neuzmanība attiecas tikai uz Krimināllikuma konkrētā pantā vai panta daļā paredzētajām kaitīgajām sekām.
 7. Tā kā nepieciešams salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā vainīgā subjektīvo attieksmi noteikt pret visu nodarījumu kopumā, ir vajadzīgs normatīvs regulējums, jo šajā jautājumā nav ne vienota teorētiska viedokļa, ne arī praktiskā risinājuma.
 8. Par pamatu kopējās vainas formas risinājumam saliktu sastāvu noziedzīgos nodarījumos ir jāņem apdraudējuma galvenais tiešais objekts, uz kuru tiek norādīts Krimināllikuma sevišķās daļas nodaļu nosaukumos (grupas objekts).
 9. Ja likumdevējs, piemēram, noziegumā ar smagām sekām (cilvēka nāve, smagi miesas bojājumi), kas aiz neuzmanības iestājušās prettiesiskās darbības vai bezdarbības rezultātā, par galveno tiešo objektu atzīst cilvēka dzīvību vai veselību, tad tāds nodarījums kvalificējams saskaņā ar Krimināllikuma 123. vai attiecīgi 131. pantu (Krimināllikuma sevišķās daļas XII nodaļa „Nonāvēšana” un XIII nodaļa „Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību”). Šāds normatīvais regulējums ir jāparedz Krimināllikuma 8. pantā, nosakot, ka nodarījums, kas izdarīts tikai aiz neuzmanības, par noziedzīgu nodarījumu atzīstams vienīgi tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts Krimināllikuma sevišķās daļas attiecīgajā pantā.
 10. Turpretī, ja salikta sastāva noziedzīgā nodarījuma galvenais tiešais objekts ir tīša prettiesiskā darbība vai bezdarbība (piemēram, KL 152. pantā paredzētā nelikumīgā brīvības atņemšana iekļauta Krimināllikuma sevišķās daļas XV nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu”) un smagās sekas, kas iestājušās aiz neuzmanības, ir papildu tiešais objekts, tāds noziedzīgs nodarījums kopumā atzīstams par izdarītu ar nodomu (tīši).
 11. Vainas normatīvais risinājums saliktu sastāvu noziedzīgos nodarījumos būtu iekļaujams Krimināllikuma 8. pantā: „Ja ar nodomu izdarīta nodarījuma

rezultātā iestājušās kaitīgas sekas, kas saskaņā ar šo likumu sodāmas smagāk, bet kuras neaptver personas nodoms, kriminālatbildība par tādām kaitīgām sekām iestājas, ja viņa paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, bet vieglprātīgi paļāvusies, ka tās varēs novērst, vai arī nav paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, kaut gan tai vajadzēja un tā varēja tās paredzēt.” Kopumā tāds noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu.

KRIMINĀLPROCESA MĒRĶIS, PAMATPRINCIPI UN TIESĪBU INTERPRETĀCIJA

Jānis Maizītis, *Dipl. jur.*

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

Summary

The analysis presented in this paper is twofold: 1) it explores the aims of criminal procedure; 2) it analyses the basic principles of criminal procedure and general principles of law as sources of the Criminal Proceeding Law. It is suggested that the sources of law listed in Article 2 of the Criminal Proceeding Law should be supplemented with the general principles of law. The author believes that the basic principles of criminal procedure can be divided into two categories. The first category contains principles that allow to be interpreted whereas the second category contains non-debatable and impossible to interpret concepts. This paper also analyses the use of interpretation within the Latvian language. Last but not least, attention is drawn to linking the concept of justice and general principles of law to the aims of criminal procedure as well as the effective application of the norms encompassed in the Criminal Code.

Atslēgvārdi: kriminālprocesa mērķis, vispārējie tiesību principi un kriminālprocess, taisnīgums kriminālprocesā, kriminālprocesa pamatprincipi, iztulkošana.

Keywords: aims of criminal procedure, general principles of law and criminal procedure, justice and criminal procedure, the basic principles of criminal procedure, translation.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pāreja no sociālistiskajiem tiesību principiem kriminālprocesā uz neatkarīgai demokrātiskai republikai atbilstošiem principiem notika samērā ilgi. Būtiski jauna Kriminālprocesa likumprojekta koncepcija tika radīta tikai 2001. gadā un akceptēta 2001. gada 12. jūnija Ministru kabineta sēdē.¹ Kā problēmas būtība tajā tika uzsvērts tas, ka Latvijā ir spēkā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodekss ar neskaitāmiem grozījumiem, kas pēc neatkarības atgūšanas pārdēvēts par Latvijas KPK.² Autors uzskata, ka, vērtējot kriminālprocesuālās likumdošanas attīstību un jaunradi pēc neatkarības atgūšanas, šis ir spilgts piemērs tam, ka, mainot likuma nosaukumu, bet nemainot tā mērķus un principus, nav iespējams pēc būtības mainīt likuma saturu, tāpēc likuma normu jaunrade ir bez nopietniem rezultātiem. Problēmas būtība tiek uzsvērtā arī Kriminālprocesa likuma koncepcijā – 1991. gadā tika izveidota darba grupa, kas izstrādāja un 2000. gadā iesniedza Tieslietu ministrijā Kriminālprocesa likumprojektu. Tas ir radīts uz 1991. gadā Augstākajā Padomē apstiprinātās koncepcijas pamata, kad Latvijas juristiem nebija pazīstami starptautiskie

¹ Kriminālprocesa likumprojekta koncepcija. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26. jūnijs.

² Turpat.

standarti, Eiropas Cilvēktiesību tiesas Strasbūrā prakse un citu valstu pieredze.³ Viens no pamatzdevumiem ir tas, ka vispirms jau pašam Kriminālprocesa likumam ir jānosaka kārtība, kas nav pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi un Cilvēktiesību konvencijas interpretāciju.⁴

Kriminālprocesuālās tiesības gan nav vienīgā tiesību nozare, kas attīstās pakāpeniski, un vienmēr būs iespēja diskutēt par vēsturiskajiem attīstības virzieniem. Arī vispārējie tiesību principi kā tiesību avots savu vietu dažādās tiesībās nosaka un atzišanu gūst pakāpeniski. Vēl pirms nedaudziem gadiem pieminēt vispārējos tiesību principus kā tiesību avotu veidu Latvijas tiesiskajā sistēmā bija liela uzdrošināšanās, respektīvi, sociālistisko tiesību atstātais mantojums bija tāds, ka tiesību avoti ir tikai un vienīgi rakstītās, oficiālās tiesību normas, kas ietvertas valsts izdotajos tiesību aktos. Latvijas tiesiskā sistēma daudzos tās jautājumos joprojām ir ceļā no bijušajām sociālistiskajām tiesībām uz tiesību saimi, pie kuras Latvija piedēvēja agrāk un kurā atgriežas tagad, proti, uz romāņu-ģermāņu jeb kontinentālās Eiropas tiesību saimi. Sociālistiskajā tiesību lokā jēdziens „tiesību princips” tika izprasts citādi.⁵ Autors kontinentālās Eiropas tiesību saimi attiecībā uz kriminālprocesuālajām tiesībām vismaz vienošanās procesa kontekstā izprot plašāk, proti, arī vienošanās process jau ir kontinentālās tiesību sistēmas juridisko iezīmju daļa. Autors pievienojas Bolonjas universitātes profesora Renzo Orlandi secinājumiem, ka vienošanās process nav nesavienojams ar kontinentālās tiesību sistēmas valstu konstitūcijām. Tāpēc, ievērojot atbilstošu piesardzību, to ir iespējams izmantot kontinentālo tiesību sistēmās.⁶

Šī raksta mērķis ir analizēt un izteikt viedokli par vispārējiem tiesību principiem kā tiesību avotu saistībā ar Latvijas kriminālprocesuālajām tiesībām, kriminālprocesa tiesību avotiem, kriminālprocesa mērķi un kriminālprocesa pamatprincipiem.

Jau pieminētajā Kriminālprocesa likumprojekta koncepcijā gan netiek veltīta plaša uzmanība kriminālprocesa avotu jauniem formulējumiem. Jaunie kriminālprocesa principi atsevišķi netiek uzsvērti, taču tos var saskatīt visā koncepcijas būtībā. Tiek uzsvērts tas, ka nepieciešams definēt jaunu kriminālprocesa mērķi, ietverot procesa ekonomijas, indivīda tiesību respektēšanas un lietu savlaicīgas izlemšanas prasības. „Kriminālprocesa mērķis ir likumīgi un objektīvi noskaidrot notikušo un panākt taisnīgu tiesisko attiecību noregulējumu, nepieļaujot neat- taisnotus izdevumus, neattaisnotu novilcināšanu un neattaisnotu iejaukšanos.”⁷ Likuma izstrādes gaitā likuma mērķis tiek nedaudz koriģēts pēc formas, bet ne būtības, jo ir pilnīgi skaidrs, ka kriminālprocesā nepieciešams radīt kardināli jaunas tiesību normas. Jaunu kriminālprocesa normu attīstībai viens no būtiskākajiem šķēršļiem bija vēl 1961. gadā noteiktais, nedaudz grozītais, bet toreiz vēl spēkā esošā Latvijas Kriminālprocesa kodeksa uzdevums – „ātri un pilnīgi atklāt noziedzīgus nodarījumus, noskaidrot vainīgos un nodrošināt likumu pareizu piemērošanu, lai katra persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tiktu taisnīgi sodīta un neviens nevainīgais netiku saukts pie kriminālatbildības un notiesāts”.⁸ Būtiski

³ Kriminālprocesa likumprojekta koncepcija. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26. jūnijs.

⁴ Turpat.

⁵ *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 11. lpp.

⁶ *Orlandi R.* Plea Bargaining. Conference of the Presidents of the Supreme Courts of Justice, the Attorneys General and Procurator General of the Member States of the European Union. Introductory lecture, Vienna, 17.10.2008.

⁷ Kriminālprocesa likumprojekta koncepcija. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26. jūnijs.

⁸ Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=90971 [skatīts 2013. gada 4. februārī].

atzīmēt, ka šis uzdevums noteica likuma pareizu piemērošanu acīmredzami šaurākajā izpratnē, neatspoguļojot to, ka, mainoties valsts iekārtai, pēc būtības ir mainīties arī jēdziens „likums”. Latvijas KPK (turpmāk – LKPK) pirmajā nodaļā bija ietverti pamatnoteikumi, nevis kriminālprocesa pamatprincipu iedalījums, kā tas ir Kriminālprocesa likumā.⁹ Daļa no pamatnoteikumiem gan bija uzskatāmi par kriminālprocesa pamatprincipiem, piemēram, LKPK 6. pants „Tiesvedības valoda”, 12. pants „Tiesu spriež tikai tiesa”, 17. pants „Iztiesāšanas atklātums”, 19.¹ pants „Nevainīguma prezumpcija”. Kriminālprocesa tiesību avoti LKPK nebija norādīti, vien LKPK 1. pantā (Kriminālprocesa likumi) bija noteikts, ka „Procesuālo kārtību Latvijas Republikas teritorijā nosaka Latvijas Kriminālprocesa kodekss”.

Kriminālprocesa likumu noteiktā procesuālā kārtība ir vienota un obligāta visās krimināllietās un visās tiesu, prokuratūras un izziņas iestādēs.

Procesuālo kārtību krimināllietās nosaka kriminālprocesa likumi, kas ir spēkā tai laikā, kad izdara pirmstiesas izmeklēšanu vai lietu izskata tiesā.¹⁰

Interesanti atzīmēt, ka 1934. gada Latvijas Kriminālprocesa likumu normās netika atspoguļots ne likumu uzdevums, ne mērķis, ne avoti, ne arī vispārējie tiesību principi. Vispārējie noteikumi bija ļoti lakoniski. Latvijas Kriminālprocesa likumu 1. pantā bija noteikts, ka nevienam nedrīkst vajāt tiesas ceļā par noziedzīgu nodarījumu, iekam viņš nav saukts pie atbildības šajos likumos noteiktajā kārtībā.¹¹

Autors uzskata, ka loģiski nepieciešama ir plašāka diskusija par to, cik lielā mērā un kā vispārējie tiesību principi saistāmi ar kriminālprocesa mērķi un kriminālprocesa principiem. Ja mēs pieņemam, ka „ar vispārējiem tiesību principiem saprot tādus priekšrakstus, kas izteic tiesiskās sistēmas, tās daļas vai kādas institūcijas u.tml. augstākās vērtības (atspoguļo noteiktu dzīvesveidu), tostarp nosakot institūcijām, kuras piemēro tiesību normas, kā eventuāli piemērojamā tiesību norma ir jāmeklē, jāinterpretē utt., kā arī nosakot tiesiskās sistēmas vai kādas nozares sistematizāciju,”¹² tad cik lielā mērā tie būtu attiecināmi uz kriminālprocesa zinātņi, kādā veidā un vai piemērojami Kriminālprocesa likuma ietvaros?

2005. gada 1. novembrī spēkā stājās Kriminālprocesa likums (turpmāk arī – KPL). Tā 1. pants nosaka: „Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa noziedzīgu nodarījumu, kriminālvajāšanas un iztiesāšanas kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanas personas dzīvē.”¹³ Kriminālprocesa likumprojekta koncepcijā izvirzītais kriminālprocesa mērķis pēc būtības ir tāds pats, panta redakcija gan ir pilnveidota. Arī pēc Kriminālprocesa likuma spēkā stāšanās 1. pants ir grozīts nebūtiski un tikai vienu reizi – 2009. gada 12. martā, kad no teksta tika izslēgta vārdkopa „noziedzīgu nodarījumu kriminālvajāšanas un iztiesāšanas kārtību”.¹⁴ Krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem, lai sasniegtu kriminālprocesa mērķi.

⁹ Kriminālprocesa likums. Firma AFS, 2012.

¹⁰ Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=90971 [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹¹ Kriminālprocesa likumi pēc 1926. gada izdevuma ar vēlākajiem grozījumiem un papildinājumiem, izsludināti līdz 1934. gadam. Rīga, 1934.

¹² *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 117. lpp.

¹³ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (3232), 2005, 11. maijs.

¹⁴ Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51, 2009.

Kriminālprocesa likuma 2. pantā būtiski atšķirīgi no Latvijas KPK tiek uzskaitīti Kriminālprocesa tiesību avoti (šā panta redakcija ir redakcionāli grozīta 2010. gada 21. oktobrī):

„(1) Kriminālprocesu nosaka Latvijas Republikas Satversme, starptautiskās tiesību normas un šis likums.

(2) Piemērojot Eiropas Savienības tiesību normu, ņem vērā Eiropas Savienības Tiesas judikatūru, bet Latvijas Republikas tiesību normas piemērošanā ievēro Satversmes tiesas spriedumā sniegto attiecīgās normas interpretāciju.

(3) Citas valsts kriminālprocesa normas var piemērot tikai starptautiskajā sadarbībā uz ārvalsts motivēta lūguma pamata, ja tas nav pretrunā ar Latvijas kriminālprocesa pamatprincipiem.”¹⁵

Vispārējie tiesību principi kā kriminālprocesa tiesību avoti nav minēti. Uz to norāda tiesību zinātnieces prof. Ā. Meikališa un prof. K. Strada-Rozenberga: „Tāpat kritikai var pakļaut KPL 2. pantā iekļautās norādes attiecībā uz citiem kriminālprocesa tiesību avotiem. Norādes uz vairākiem būtiskiem kriminālprocesa tiesību avotiem šajā pantā vienkārši nav iekļautas. Tā pantā nav norādes uz tādu būtisku tiesību avotu kā vispārējie tiesību principi. Tāpat neredzam norādes uz vietējo tiesu judikatūru vai tiesību doktrīnu. Taču tas nenozīmē, ka šie avoti nevar tikt piemēroti.”¹⁶

Salīdzināt dažādu likumu normas dažbrīd ir nevietā, taču attiecībā uz tiesību avotiem un tiesību normām ir noteiktas diezgan precīzas tiesību normu piemērošanas iespējas, piemēram, Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL) 5. pantā. Tas noteikti mazina diskusiju iespējas par to, kā tiesību normas piemērojamas. CPL 5. panta piektajā daļā ir noteikts: „Ja nav likuma, kas regulē strīdīgo attiecību, tiesa piemēro likumu, kurš regulē līdzīgas tiesiskās attiecības, bet, ja tāda likuma nav, – vadās pēc tiesību vispārējiem principiem un jēgās.”¹⁷

Autors uzskata, ka viens no pamatiem, ja tas nepieciešams vispārējo tiesu principu piemērošanai kriminālprocesā, ir kriminālprocesa mērķa formulējums attiecībā uz krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu, tādad taisnīguma ideja. Noteikti ir atbalstāma nostāja, ka Kriminālprocesa likuma 2. pantā kā kriminālprocesa tiesību avoti būtu iekļaujami vispārējie tiesību principi.

Kriminālprocesa likumam tomēr specifisks ir tas, ka likumā ir noteikti tieši kriminālprocesa pamatprincipi. Tādi kopā ir 20, un tiem veltīta 2. nodaļa. Kriminālprocesa pamatprincipi pēc būtības un satura ir ļoti atšķirīgi: 6. pants „Kriminālprocesa obligātums”, 7. pants „Apsūdzība kriminālprocesā”, 8. pants „Vienlīdzības princips”, 9. pants „Kriminālprocesuālais pienākums”, 10. pants „Kriminālprocesuālā imunitāte”, 11. pants „Kriminālprocesā lietojamā valoda”, 12. pants „Cilvēktiesību garantēšana”, 13. pants „Spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums”, 14. pants „Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā”, 15. pants „Tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā”, 16. pants „Tiesības uz objektīvu kriminālprocesa norisi”, 17. pants „Procesuālo funkciju nodalīšana”, 18. pants „Procesuālo pilnvaru līdzvērtība”, 19. pants „Nevainīguma prezumpcija”, 20. pants „Tiesības uz aizstāvību”, 21. pants „Tiesības uz sadarbību”, 22. pants „Tiesības uz kompensāciju par radīto kaitējumu”, 23. pants „Tiesas spriešana”, 24. pants „Personas un mantas aizsardzība apdraudējuma gadījumā”, 25. pants „Dubultās sodīšanas nepieļaujamība” (*ne bis in*

¹⁵ Kriminālprocesa likums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820>.

¹⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 37. lpp.

¹⁷ Civilprocesa likums: LR likums. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=50500 [skatīts 2013. gada 4. februārī].

idem). Autors uzskata, ka nepieciešams plašāk izvērst diskusiju par to, kuri no kriminālprocesa pamatprincipiem ir interpretējami.

Runājot par jēdzienu „interpretēt”, domāju, ka šo svešvārdu [lat. *interpretari*] – izskaidrot, atklāt jēgu, iztulkot (likumu, jebkuru tekstu, faktu, domu), radoši atklāt (mākslas darba ideju, saturu)¹⁸ – pēc iespējas vienveidīgi dažādās tiesību nozarēs vajadzētu lietot ar nozīmi „iztulkot”. Tā šis jēdziens tiek lietots attiecībā uz Satversmes iztulkošanu¹⁹, kā arī citu tiesību zinātnieku darbos.²⁰

Pēc būtības un jēgas autors uzskata, ka nepieciešamības gadījumā daļa no kriminālprocesa pamatprincipiem ir iztulkojami. To apliecina arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumi krimināllietās. Piemēram, lietā SKK-15/2011 konstatēts, ka no Kriminālprocesa likuma 23. panta, kas ir pamatprincips, izriet, ka tiesas spriešanā ietilpst ne tikai personas atzišana par vainīgu vai attaisnošana celtajā apsūdzībā, bet arī personas atzišana par vainīgu vai attaisnošana noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izskatot un izlemjot celtās apsūdzības pamatotību. Tas nozīmē, ka tiesa var grozīt celto apsūdzību, ievērojot kriminālprocesa pamatprincipus, tostarp apsūdzētā tiesības uz aizstāvību, lai panāktu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu.²¹ Lietā SKK-198/2011 nolemts, ka Kriminālprocesā noteiktās pierādījumu pārbaudes kārtības neievērošana, tiesas atzinuma pamatošana ar pierādījumiem, kas nav pārbaudīti likumā noteiktā kārtībā, ir pretrunā ar Kriminālprocesa likuma 15. pantā nostiprināto pamatprincipu – tiesībām uz taisnīgu tiesu.²² Prakse liecina, ka Kriminālprocesa likuma neregulētās situācijās tiesas lēmumus pieņem, izmantojot kriminālprocesa pamatprincipus, lietojot dažādas iztulkošanas metodes (tās gan tieši nenorādot). Konkrētas kriminālprocesa pamatprincipu iztulkošanas metodes piemērošana lēmumus noteikti padarītu pilnīgākus.

Autors uzskata, ka daļu no kriminālprocesa pamatprincipiem nav iespējams iztulkot, tādēļ attiecībā uz tiem nav iespējama tiesību tālākveidošana. Piemēram, Kriminālprocesa likuma 6. pants „Kriminālprocesa obligātums” nosaka: „Amatpersonai, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, ikvienā gadījumā, kad kļuvis zināms kriminālprocesa uzsākšanas iemesls un pamats, ir pienākums savas kompetences ietvaros uzsākt kriminālprocesu un novest to līdz Krimināllikumā paredzētajam krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam.”

Kriminālprocesa likuma 7. pants „Apsūdzība kriminālprocesā” ar likumā noteiktajiem izņēmumiem, kad nepieciešams pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums, paredz, ka „kriminālprocesu veic sabiedrības interesēs neatkarīgi no tās personas gribas, kurai nodarīts kaitējums. Apsūdzības funkciju kriminālprocesā valsts vārdā īsteno prokurors”. Kriminālprocesa likuma 17. pants „Procesuālo funkciju nodalīšana” noteic: „Cilvēka tiesību ierobežojumu kontroles funkcija pirmstiesas procesā un apsūdzības, aizstāvības un tiesas spriešanas funkcijas kriminālprocesā ir nodalītas.”

Mēģinājumi iztulkot minētos pamatprincipus būtībā nozīmē citu kriminālprocesuālo kārtību attiecībā uz izmeklēšanu, kriminālvajāšanu un lietu iztiesāšanu valstī un jau ir cits kriminālprocesuālais likums ar citu mērķi un citiem pamatprincipiem.

¹⁸ Balčunskis J., Pokrotniece K. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Apgāds Jumava, 2005, 241. lpp.

¹⁹ Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.

²⁰ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 101. lpp.

²¹ Pieejams: www.at.gov.lv/lv/info/archive/department2/2011 [skatīts 2013. gada 4. februārī].

²² Turpat.

Efektīva Krimināllikuma normu piemērošana un krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē tiek lielā mērā panākts, piemērojot vienkāršotos kriminālprocesa pabeigšanas veidus, bet ne tikai, jo ir iespējams, ka taisnīgu noregulējumu var panākt, vienīgi piemērojot vispārējo kārtību. Tāpēc praksē īpaši svarīgi, kādus kritērijus vērtē procesa virzītājs un kā nonāk pie lēmuma (kā iztulkojis kriminālprocesa mērķi), ka ir izvēlēts taisnīgumam atbilstošākais kriminālprocesa pabeigšanas veids. Atzīstot vispārējos tiesību principus kā tiesību avotu, noteikti pakāpeniski attīstīsies to nozīme kriminālprocesā un tie tiks piemēroti daļai kriminālprocesa pamatprincipu.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesa likuma 2. pants „Kriminālprocesa tiesību avoti” ir papildināms ar vispārējiem tiesību principiem. Autors piedāvā šādu panta redakciju:
2. pants. Kriminālprocesa tiesību avoti
 - (1) Kriminālprocesu nosaka Latvijas Republikas Satversme (turpmāk – Satversme), starptautiskās tiesību normas, Kriminālprocesa likums, kā arī vispārējie tiesību principi, kuru iztulkošana nepieciešama kriminālprocesa mērķa sasniegšanai.
 - (2) Piemērojot Eiropas Savienības tiesību normu, ņem vērā Eiropas Savienības Tiesas judikatūru, bet Latvijas Republikas tiesību normas piemērošanā ievēro Satversmes tiesas spriedumā sniegto attiecīgās normas iztulkošanu.
 - (3) Citas valsts kriminālprocesa normas var piemērot tikai starptautiskajā tiesiskajā sadarbībā uz ārvalsts motivēta lūguma pamata, ja tas nav pretunā ar Latvijas kriminālprocesa pamatprincipiem.
2. Jēdzieniski svešvārda „interpretācija” vietā lietojams vārds „iztulkošana”.
3. Kriminālprocesa pamatprincipi ir iedalāmi tādos, kuriem ir piemērojama iztulkošana, un tādos, kuriem tas nav iespējams.
4. Izvēloties kriminālprocesa pabeigšanas veidu, procesa virzītāja pienākums ir vadīties arī pēc vispārējiem tiesību principiem, lai tiktu efektīvi piemērots Krimināllikums un panākts taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums, tādējādi sasniegts kriminālprocesa mērķis.

VALSTS PIENĀKUMS PAREDZĒT NACIONĀLAJOS TIESĪBU AKTOS TĀDU RĪCĪBSPĒJAS IEROBEŽOŠANAS REGULĒJUMU, KAS ATBILST TĀS STARPTAUTISKAJĀM SAISTĪBĀM CILVĒKTIESĪBU JOMĀ

Inese Lībiņa-Egnere, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

On 1 January 2013 major changes in the Civil Law and related amendments came into force introducing new legal capacity regulations that are in accordance with the international law.

Until these new amendments were made, people with mental disability were applied the concept of total legal incapacity which thus denied them any civil and political rights.

The development and amendments of the Civil Law have helped to improve the national legal system by adjusting it to the international human rights standards. Consequently, the concept of the total legal incapacity has been substituted with the concept of restricted legal capacity, which thus states that the individual's non-economic rights cannot be restricted. It also cancels the recovery criterion in the process of the legal capacity restoration; and provides an individual with the right to the regular reassessment of the status of the restricted legal capacity, as well as provides him with greater legal procedural protection.

Atslēgvārdi: rīcībnespēja, rīcībspējas ierobežošana, aizgādība, samērīgums, persona ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem.

Keywords: legal incapacity, legal capacity restrictions, guardianship, proportionality, person with mental disorder or other kinds of health problems.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2010. gada 27. decembrī pieņēma spriedumu, ar kuru tā atzina Civillikuma 358. un 364. pantu, kas noteica rīcībnespējas tiesisko regulējumu Latvijā, par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam un spēkā neesošu no 2012. gada 1. janvāra. Civillikuma 358. pants noteica: „Garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem iecelama aizgādība.” Savukārt Civillikuma 364. pants paredzēja: „Ja tiesa garā slimo atzinusi par izveseļojušos, t. i., par rīcības spējīgu, tā uzdod bāriņtiesai atlaist aizgādņus no amata pēc tam, kad viņi iesnieguši norēķinu un nodevuši veselību atguvušajai personai mantu, kas atradusies viņu pārvaldībā.”

2012. gada 13. februārī spēkā stājās grozījumi likumā „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”¹, ar kuriem tika noteikts pagaidu tiesiskais regulējums attiecībā uz trim pieteikumu kategorijām – pagaidu aizgādības nodibināšanai garā slimai vai plānprātīgai personai, personas atzīšanai par rīcībnespējīgu un personas atzīšanai par rīcībnespējīgu. Šis regulējums noteica, ka personai, kura gara slimības vai plānprātības dēļ nespēj saprast savu rīcību un to vadīt, varēs nodibināt pagaidu aizgādību, tādējādi nodrošinot attiecīgās personas pārstāvību un interešu aizsardzību. Savukārt attiecībā uz pieteikumiem par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu, kas iesniegti līdz 2012. gada 13. februārim, tika noteikts, ka tiesai jāaptur tiesvedība līdz brīdim, kad stāsies spēkā jauns rīcībnespējas regulējums Latvijā. Līdzīga rīcība tika paredzēta arī gadījumos, kad persona iesniegusi pieteikumu par tās atzīšanu par rīcībnespējīgu.

Un tikai 2013. gada 1. janvārī spēkā stājās apjomīgi grozījumi Civillikumā² un saistītajos likumos^{3, 4}, ieviešot jaunu, starptautiskajām tiesību normām atbilstošu rīcībnespējas regulējumu, tādējādi nodrošinot Civillikuma atbilstību cilvēktiesību standartiem personām ar invaliditāti.

Tādējādi jāsecina, ka līdz Satversmes tiesas spriedumam Latvijā pastāvēja regulējums, kas paredzēja pilnīgu rīcībnespējas atņemšanu personām ar garīgu invaliditāti, un līdz ar to liedza arī pilsonisko un politisko tiesību īstenošanu (piemēram, tiesības piedalīties vēlēšanās, tiesības uz darbu, tiesības izvēlēties dzīvesvietu, lemt par jautājumiem, kas saistīti ar veselības aprūpi un rehabilitāciju u. c.).

Satversmes tiesa secinājusi: „No Latvijas starptautiskajām saistībām cilvēktiesību jomā izriet valsts pienākums paredzēt tādas rīcībnespējas ierobežošanas mehānismus, kas ietver individuālu situācijas izvērtējumu un katrai konkrētajai situācijai piemērotākā ierobežojuma izvēli. Regulējums, kas neparedz nekādas robežsituācijas un nosaka vienīgi pilnīgu rīcībnespējas atņemšanu, cilvēktiesību prasībām neatbilst.”⁵

Nacionālo tiesību normas tulkojamas un interpretējamas atbilstoši starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, taču tad, kad interpretācija vairs nav iespējama, jo nacionālo tiesību normas neatbilst starptautisko cilvēktiesību prasībām vai nonāk pretrunā ar tām, valsts pienākums ir uzsākt tiesību normu jaunradi.⁶

Apzinot starptautisko cilvēktiesību dokumentus, secināms, ka Latvijai saistošās starptautiskās saistības šajā jomā, pirmkārt, izriet no ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām⁷ (turpmāk – Konvencija), kas pieņemta 2006. gada 6. decembrī un Latvijas Republikā ir spēkā no 2010. gada 31. marta. Tāpat jāņem

¹ Grozījums likumā „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 10. februāris.

² Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 20. decembris.

³ Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 14. decembris.

⁴ Grozījumi Bāriņtiesu likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 20. decembris.

⁵ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. 2010-38-01 „Par Civillikuma 358. panta un 364. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=223658> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

⁶ Sk. arī Latvijas Republikas Tiesībsarga 2008. gada 14. oktobra viedokli „Par nepieciešamajām izmaiņām Civillikumā un Civilprocesa likumā attiecībā uz personas rīcībnespējas atzīšanu un rīcībnespējas atjaunošanu” un 2010. gada 13. augusta viedokli Latvijas Republikas Satversmes tiesai lietā Nr. 2010-38-01. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/atzinumi-modulis> [skatīti 2013. gada 15. februārī].

⁷ Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=205328> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumos paustās atziņas par starptautisko tiesību normu interpretāciju, kas Latvijai kā Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas dalībvalstij ir saistošas un jārespektē. Svarīgas nostādnes satur Eiropas Padomes 1999. gada 23. februāra Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(99)4 „Par principiem attiecībā uz rīcībnespējīgu personu tiesību aizsardzību”⁸ (turpmāk – Rekomendācija).

Konvencijas 12. pants, kurā nostiprināts vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšanas princips, nosaka, ka personām ar invaliditāti līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja visās dzīves jomās. Šis pants paredz arī dalībvalsts pienākumu nodrošināt, ka visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību aktiem nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu, tiem ir jābūt samērīgiem un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesa. Tāpat šis pants paredz, ka, veicot ar rīcībspējas ierobežošanu saistītus pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana. Dalībvalstīm jāveic arī atbilstoši un efektīvi pasākumi, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu vienlīdzīgas tiesības iegūt vai mantot īpašumu, kontrolēt savas finanšu lietas un izmantot banku aizdevumus, hipotekāros kredītus un citus finanšu kredītēšanas veidus. Jānodrošina, ka personām ar invaliditāti netiek patvaļīgi atņemts to īpašums. Savukārt Konvencijas 23. pants, kurā nostiprināta cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni, uzliek pienākumu dalībvalstīm veikt efektīvus un atbilstošus pasākumus, lai likvidētu diskrimināciju pret personām ar invaliditāti visos jautājumos saistībā ar laulību, ģimeni, vecāku stāvokli un attiecībām.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē pausts, ka garīga rakstura traucējumi, pat ja tie ir nopietni, nevar būt vienīgais iemesls, lai pamatotu pilnīgu rīcībnespēju. Lai to pamatotu, garīga rakstura traucējumiem jābūt tāda veida vai pakāpes, kas attaisno šādu pasākumu. Turklāt pilnīga rīcībnespēja nevar tikt piemērota uz neierobežotu laiku, tā ir regulāri jāpārskata. Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka jānodrošina personas dalība tiesas sēdē un tiesnesim iespēju robežās jāpārliecinās par personas stāvokli un jāievēro personas uzklaušanās pienākums.⁹

Rekomendācijā noteikti vairāki rīcībspējas ierobežošanas principi, kas dalībvalstīm būtu jāiestrādā savos nacionālajos tiesību aktos: elastīgums juridiskajā risinājumā, maksimāla rīcībspējas atstāšana, samērīgums, tiesības tikt uzklautam personiski, lietas izskatīšanas ilgums, pārbaude un pārsūdzība.

Rekomendācijā ietvertais 2. princips – elastīgums juridiskajā risinājumā – nozīmē to, ka aizsardzības pasākumiem un citiem juridiskiem instrumentiem, lai aizsargātu rīcībnespējīgo personu personiskās un ekonomiskās intereses, gan pēc apjoma, gan elastīguma ir jābūt tādiem, kas spēj juridiski risināt dažādas pakāpes rīcībnespēju un dažādas situācijas. Savukārt Rekomendācijas 3. princips – maksimāla rīcībspējas atstāšana – nosaka to, ka, pirmkārt, tiesiskajā regulējumā pēc iespējas jāparedz, ka var būt dažādas pakāpes rīcībnespēja un laika gaitā rīcībnespēja var mainīties. Līdz ar to aizsardzības pasākuma automātisks

⁸ Council of Europe. Recommendation No. R (99) 4 of the Committee of Ministers to member states on principles concerning the legal protection of incapable adults. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=407333> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 27. marta spriedums lietā 44009/05 *Shtukaturov v. Russia*. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85611> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

rezultāts nevar būt pilnīga rīcībspējas atņemšana. Tomēr rīcībspējas ierobežošana ir iespējama, ja tiek pierādīts, ka tā ir vajadzīga attiecīgās personas aizsardzībai. Otrkārt, šis princips nosaka, ka, istenojot aizsardzības pasākumus, nevajadzētu uzreiz attiecīgajai personai atņemt tiesības balsot vai sastādīt mantojumu, piekrist vai nepiekrist kādām medicīniskām manipulācijām, kā arī pieņemt citus personiska rakstura lēmumus jebkurā brīdī, kad personas rīcībspēja ļauj viņai to darīt. 6. princips – samērīgums – paredz, ka aizsardzības pasākumam, ja tāds ir vajadzīgs, jābūt samērīgam, ņemot vērā personas rīcībspējas pakāpi, konkrētos apstākļus un attiecīgās personas vajadzības. Aizsardzības pasākumam ir jāiejaucas personas rīcībspējā, tiesībās un brīvībās pēc iespējas mazāk, kas atbilst iejaukšanās mērķa sasniegšanai.

Kā jau minēts, Satversmes tiesa konstatēja, ka Civillikuma 358. un 364. pants nesamērīgi ierobežo Satversmes 96. pantā personai noteiktās tiesības uz privāto dzīvi, un atzina Civillikuma 358. un 364. pantu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam un spēkā neesošu no 2012. gada 1. janvāra. Tādēļ, ņemot vērā šo Satversmes tiesas spriedumu un starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos pausto, tika veikti tiesību normu grozījumi Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā. Tādejādi, kā minējis K. Balodis, Satversmes tiesas lēmums ir radījis domino efektu.¹⁰ Proti, lai gan Satversmes tiesa par neatbilstošām Satversmei atzina tikai divas Civillikuma normas, tomēr vēlamā rezultāta sasniegšanai likumdevējam bija jāveic visaptveroši grozījumi arī citās saistītās Civillikuma normās un citos likumos.

Ar Satversmes tiesas spriedumu izslēgtais Civillikuma 358. pants paredzēja, ka garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem iecelama aizgādība. Jaunais regulējums savukārt nosaka, ka personas ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem rīcībspēja var tikt ierobežota tādā apjomā, kādā tā nespēj saprast savas darbības nozīmi vai nespēj savu darbību vadīt. Turklāt tiesa, izvērtējot personas spējas, vispirms nosaka, vai un kādā apjomā aizgādnis ar aizgādībā esošo rīkojas kopā, un tikai pēc tam – vai un kādā apjomā aizgādnis rīkosies patstāvīgi. Tātad līdz ar jauno grozījumu spēkā stāšanos pilnīga rīcībspējas atņemšana nav iespējama.¹¹

Tāpat jaunais regulējums atbilstoši starptautisko cilvēktiesību nostādnēm paredz, ka tiesas spriedumu par rīcībspējas ierobežojumu var pārskatīt jebkurā brīdī, bet ne retāk kā reizi septiņos gados no tā spēkā stāšanās dienas. Ja tiesa atceļ personai noteikto rīcībspējas ierobežojumu, tā uzdod bāriņtiesai atbrīvot aizgādņus no attiecīgo pienākumu pildīšanas pēc tam, kad viņi iesnieguši gala norēķinu un nodevuši šai personai mantu, kas atradusies viņu pārvaldībā. Jaunajā regulējumā ir ietverts arī rīcībspējas ierobežošanas darbības termiņš, proti, tiesas spriedums par rīcībspējas ierobežojumu ir spēkā līdz brīdim, kad tiek pieņemts cits tiesas nolēmums šajā jautājumā.

¹⁰ Balodis K. Quality Aspects of Amendments to the Civil Law. In: International Scientific Conference, The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space, 4–5 October, 2012. Rīga: University of Latvia Press, 2012, 474–475 pp.

¹¹ Sk. arī Latvijas Republikas Tiesībsarga 2008. gada 14. oktobra viedokli „Par nepieciešamajām izmaiņām Civillikumā un Civilprocesa likumā attiecībā uz personas rīcībnespējas atzīšanu un rīcībspējas atjaunošanu” un Latvijas Republikas Tiesībsarga 2010. gada 13. augusta viedokli Latvijas Republikas Satversmes tiesai lietā Nr. 2010-38-01. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/atzinumi-modulis> [skatīti 2013. gada 15. februārī].

Turklāt tagad Civillikumā bez rīcībspējas ierobežošanas paredzēti vēl divi mehānismi, kurus var piemērot, ja personai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi, proti, tie ir pagaidu aizgādņa iecelšana un nākotnes pilnvarojums.

Tātad jaunais regulējums paredz, ka personai, kurai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi un kura nespēj saprast savas darbības nozīmi vai nespēj savu darbību vadīt, tiesa var nodibināt pagaidu aizgādņību bez rīcībspējas ierobežojuma Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā, ja:

- 1) tas steidzami nepieciešams personas interesēs;
- 2) traucējumi ir pārejoši;
- 3) persona ar savu aktīvo darbību nespēj radīt sev kaitējumu.

Pagaidu aizgādņība ir tāds tiesiskais regulējums, kas neierobežo personas rīcībspēju, bet, ja nepieciešams, nodrošina ātru interešu aizsardzību personām ar garīga rakstura vai veselības traucējumiem (piemēram, koma vai citi veselības traucējumi, kuru dēļ ir traucēta spēja apzināties). Tātad šis mehānisms būtu jāizvēlas tādos gadījumos, kad rīcībspējas ierobežošana personai būtu nesamērīga. Šādu pagaidu aizgādņību tiesa nodibina uz laiku, kas nepārsniedz divus gadus, tam Civilprocesa likumā ir paredzēta paātrināta lietu izskatīšana, kā arī ierobežots tiesas nolēmuma spēkā esības termiņš.

Jaunais regulējums atšķirībā no iepriekšējā arī nosaka, ka persona nav ierobežojama personiskajās nemantiskajās tiesībās. Tāpat persona nav ierobežojama aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses iestādēs un tiesā saistībā ar tās rīcībspējas un brīvības ierobežojumiem, domstarpībām, strīdiem ar aizgādņi un aizgādņa iecelšanu un atcelšanu.

Lai nodrošinātu pāreju uz jauno regulējumu, paredzēta arī virkne pārejas noteikumu.¹² Pirmkārt, tie nosaka, ka personu, kuru tiesa līdz 2011. gada 31. decembrim atzinusi par rīcībnespējīgu gara slimības vai plānprātības dēļ un kurai nodibinājusi aizgādņību tās izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, kā arī alkohola vai citu apreibinošu vielu lietošanas dēļ, turpmāk uzskata par personu ar rīcībspējas ierobežojumu, bet kura nav ierobežota personiskajās nemantiskajās tiesībās. Pārejas noteikumi nosaka arī to, ka citos normatīvajos aktos līdz attiecīgo grozījumu spēkā stāšanās dienai tiesiskais regulējums attiecībā uz iepriekš minēto personu tulkojams un piemērojams saskaņā ar Civillikumā noteikto. Turklāt pārejas noteikumi paredz, ka personas rīcībnespēja ir pārskatāma pēc tādiem pašiem noteikumiem kā personai ar rīcībspējas ierobežojumu. Aizgādņim ir pienākums par rīcībnespējīgu personu iesniegt tiesā pieteikumu par rīcībspējas ierobežojuma pārskatīšanu četru gadu laikā pēc Civillikuma grozījumu spēkā stāšanās, ja pieteikums par rīcībspējas ierobežojuma pārskatīšanu nav iesniegts tiesā vai par to nav stājies spēkā spriedums. Ja pēc minētā perioda rīcībnespēja nebūs pārskatīta, bāriņtiesa gada laikā pēc termiņa notecējuma informē prokuratūru par tādām rīcībnespējīgām personām, kurām nepieciešams pārskatīt rīcībspējas ierobežojumu. Prokuratūra iesniedz pieteikumu tiesā par iepriekš minētās personas rīcībspējas ierobežojuma pārskatīšanu septiņu gadu laikā no šo grozījumu spēkā stāšanās.

¹² Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1999, 3. novembris. Pārejas noteikumu 61. un 62. punkts.

Secinājumi

Tiesību jaunrades ceļā ir panākta nacionālo tiesību normu atbilstība cilvēktiesību standartiem personām ar invaliditāti, nosakot pilnīgas rīcībspējas ierobežošanas aizliegumu, bet tā vietā paredzot daļēju rīcībspējas ierobežošanu, nosakot, ka persona nav ierobežojama personiskajās nemantiskajās tiesībās, kā arī atceļot pilnīgas izveļošanās kritēriju rīcībspējas atjaunošanas procesā un nodrošinot rīcībspējas ierobežošanas periodisku pārskatīšanu un lielāku procesuālu aizsardzību personai, kuras rīcībspēja tiek izvērtēta. Līdz ar izmaiņām rīcībspējas normatīvajā regulējumā tiesas vērtēšanai ir pakļauts katras personas ar garīgu invaliditāti personisko spēju faktiskais stāvoklis. Lemjot par rīcībspējas ierobežojuma apmēru, tiesa vērtēs katru gadījumu individuāli, ņemot vērā tās rīcībā esošos lietas materiālus, tādējādi nākamos soļus šās tiesību normas pilnvērtīgai piemērošanai likumdevējs ir uzticējis vienveidīgas tiesu prakses veidošanai.

REFORM OF THE PROPERTY LAW CHAPTER OF THE CIVIL LAW OF LATVIA: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Jānis Rozenfelds, *Dr. iur.*

Professor of Civil Law Sciences Department of the University of Latvia

Anotācija

Rakstā analizēta īpašuma tiesību nodošanu regulējošo normu izcelsme, kā arī to interpretācija literatūrā un tiesu praksē. Lai reformētu Civillikuma (CL) īpašuma tiesību daļu, nepieciešams izprast tā pašreizējo regulējumu, lai novērstu pretrunas. Aplūkoti iespējamie risinājumi: 1) radikālais, kas paredz labticīgā ieguvēja aizsardzību; 2) tradicionālais jeb „placebo” priekšlikums veikt grozījumus CL 1481.p.; 3) plašāki grozījumi. Autors atbalsta nepieciešamību veikt plašākus grozījumus CL.

Atslēgvārdi: īpašuma nodošanas sistēma, vēsturiskais tulkojums, kauzalitāte, abstrakcija, īpašuma prasība, netaisnas iedzīvošanās prasība, sludinājumu sistēma, ieilgums, valdījums, kas ilgst virs 30 gadiem.

Keywords: system of transfer of property, historical interpretation, causality, abstraction, ownership claim, claim for unjust enrichment, system of announcements, prescription, possession which lasts over 30 years.

Introduction

Several instances of scientific research ordered by the Ministry of Justice were carried out during 2007–2013. However, the reform has got stuck. There are important conceptual issues about which conformity of opinions has not been reached.

First and foremost, it is the problem of the transfer system of property, more specifically – how to turn the existing system into a truly modern one. In order to achieve this goal, first of all, we need to find out where the Latvian Civil Code or the Civil Law of Latvia (CL) stands.

1. Historical approach

The relevant paragraphs of CL were drafted in 1937. On a closer look, one can easily establish that these norms were borrowed almost unchanged from the previous legal code – the so called Baltic Civil Codification or Local Civil Codification (VLK).

This code was called local because at the time when it was drafted back in 1864, Latvia was still a part of the Russian Empire. Its author, Friedrich Georg von Bunge, substituted the text with references to the Roman sources of law – *Corpus*

Iuris Civilis, mainly with the Digest of Justinian, but sometimes reference was also made to the Institutions of Justinian. These quotations were probably intended to help interpret the law. They were used in the first original editions of the code in Russian as well as in German. At the time when this code was translated into Latvian, these quotations apparently were not in use any longer. They are not added to the official translations of this law either, but still may be found in the scientific commentaries of the VLK.

Yet, it is an open question how reliable it was to draw theoretical conclusions from the quotations given by F. Bunge in the first edition of the VLK back in 1864 considering the fact that his personal attitude towards the Roman sources was rather sceptical.¹ What if we tried to restore these quotations? It seems an easy task to do because when CL was enacted in 1938, the comparative table with numbers of paragraphs of the new code (CL) was introduced with indications to the relevant ones in the old code (VLK).

The problem with Mr. Bunge's quotations is that he had managed to put two controversial quotations – which are in irreconcilable conflict with each other – D. 12.1.18 and D. 41.1.36 – as substitutes. The first one is D. 41, 1, 31 which is attributed to Paul and supported by Ulpian in his discussion with Julian (Ulp. D. 12, 1, 18) and which is regarded as the argument in favour of the principle of causation – is the substitute for what has become Art. 989. Another one is the famous Jul. D.41,1,36 which has become a cornerstone of the notorious principle of abstraction established by Savigni and his followers, and which was later accepted by the German law (§ 932 of BGB) – is a substitute for what has become an Art. 996 of CL.

Art. 996 of CL corresponds with the mentioned fragment attributed to Julian: “Delivery effected under mistake regarding the deliverable property itself or the ownership rights of the transferor to such, shall not establish the passing of ownership. If some other mistake has occurred, ownership shall still be considered to have passed, but return of the transferred object may be reclaimed through an action *in personam*.” The reference added to Art. 816 of VLK, which corresponds to Section 2 of Art. 996 of CL, directly points to the mentioned quotation.

It is almost common knowledge that codification of the predecessor of the Latvian Civil Law – VLK – was composed under strong influence of pandect law.²

The Pandect law literature presents this problem as follows: „*Error in dominio, in persona, in corpore*” is an obstacle for the passing of ownership, but it is fine with *tradentis error in causa*, e.g. one person wishes to donate, but the other – to receive a loan (..).” This acknowledgment is approved by what is said in Jul. D. 41, 1, 36 yet denied in Ulp. D. 12, 1, 18. Despite the long-term efforts, it was not possible to reconcile this contradiction.³ The author of the quoted Pandect law book has given preference to the first explanation by which the mentioned acknowledgment is approved. Text books on the Classical Roman law have come to similar conclusions.⁴

¹ *Siiimets-Gross H.* Roman Law in the Baltic Private Law Act –the Triumph of Roman Law in the Baltic Sea Provinces? *Juridica International*, 2007, XII, p. 180-189. Available: <http://www.juridicainternational.eu/index.php?id=12676> [viewed on 13. 02.2013.]

² *Калнынь В.* Очерки истории государства и права Латвии в XI-XIX веках. Рига: «Звайгзне», 1980, с.194-195.

³ *Барон Ю.* Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга II. Владение. Книга III. Вещное право. Перевод Л. Петражицкого. Третье издание. С.-Петербург: Склад издания в книжном магазине Н.К. Мартынова, 1908, § 131, с. 47.

⁴ *Римское частное право.* И.С. Перетерский, В.А. Краснокутский, Е.А. Флейшиц и др. Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948, с. 203 - 204.

“The controversy was fuelled especially by the well-known antimony in the Digest between Julianus and Ulpianus. They both commented on the following case. Someone transfers money to another with the intention of making a gift. Thus, there is no agreement about the *causa traditionis*, the legal ground why ownership should pass. On the other hand, there is agreement about the fact that ownership should be transferred. Both parties intend ownership to pass, but for different legal reasons. As there is no agreement about the gift or the loan there is no contract between the parties. According to Julianus (D. 41, 1, 36) ownership passes nevertheless (.). Ulpianus, on the other hand, referring to the same example, disagrees and claims that ownership does not pass (D. 12, 1, 18, pr).”⁵

2. Dogmatic interpretation of Latvian law

Several different opinions have been expressed about this problem. When commenting on the meaning of Art. 996 of CL, one of the authors refers to an important mistake: “both parties were mistaken about the legal nature of the agreement to be concluded. One party thought that it was receiving the item as a present, while the other – that it was selling it.”⁶

Another opinion states: „This norm does not establish new types of the important mistake and it shall be viewed in conjunction with 1) the provisions under Art. 1448 and Sentence 2 of Art. 1452 of the CL that regulate important mistakes about identity of the item and the quantity of the fungible property as well as 2) the provisions under Section 2 of Art. 1453 of the CL that regulate a situation when the acquirer has believed to be acquiring the rights to another person’s property although the subject-matter of the transaction was actually his or her own property.”⁷

Art. 1452 states: “When there is a mistake concerning the quantity of items of the same type, in a transaction regarding fungible property, unilateral transactions shall be differentiated from bilateral transactions. Unilateral transactions shall remain valid, and moreover from the two quantities the lesser shall be given; but bilateral transactions are void if the obligor has had the intent to give less, but the other side to receive more. In the opposite case, the contract shall remain valid and the lesser amount shall be given. Any other mistake regarding the quantity of objects shall not be substantial, unless a special agreement exists.”

Art. 1453 states: “A mistake regarding the lawful relationship of the contracting parties with the subject-matter of the transaction shall not be substantial. As an exception, a mistake regarding the lawful relationship of the contracting parties with the subject-matter of the transaction shall be substantial, and the transaction itself is void, when one of the participants believed himself or herself to be acquiring the rights to another person’s property, whereas the subject-matter of the transaction was his or her own property.”

⁵ Van Vliet L.P.W. *Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law*. European Review of Private Law, No 3, 2003, p. 343–344. Available: <http://www.historia-iuris.com.ar/iusta%20causa%20traditionis.pdf> [viewed on 28.01. 2013]

⁶ Rudāns S. *Nekustamā īpašuma labticīga iegūšana*. Jurista Vārds, Nr.22 (425), 2006, 6. jūnijs.

⁷ Balodis K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 262. lpp.; See also: Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Available: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> [viewed on 1.02.2013]

Certainly it is not the aim of Art. 996 of CL to establish „new types of important mistakes”. It arises from Section 2 of Art. 996 that there are some types of important mistakes, which are sufficient enough to invalidate the transaction, however do not preclude the transfer of property. Respectively – it complies with the conclusion mentioned in the fragment earlier and attributed to Julian i.e. *tradentis error in causa* is not an obstacle for the passing of ownership. In a similar way Art. 996 is interpreted by J. Kolomijceva: „Art. 989 of the CL shall be interpreted in context with Art. 996 of the CL so that the legal grounds (alienation transaction) shall be seen in the intention of the parties to pass the ownership rights, because the will of the parties that is aimed at the delivery of the ownership shall have a legal motive. Therefore the system of delivery of ownership is abstract.”⁸

It is not surprising that this view corresponds with the conclusions by another author with a different background: “the abstract tradition was peculiar to the law system of the Baltic provinces of Russian Empire.”⁹

Still the conclusion that the CL contains the so-called principle of abstraction because it follows from Art. 996, is not unanimous. Ph. Schwartz comes to a totally opposite conclusion: “(..) opposite to the principle of abstraction found in the German Civil Law, the Latvian Civil Law binds together validity of the instruction *in rem* on the delivery of the property with validity of the alienation *transaction in personam* (Art. 989). Thus for the pass of ownership the Latvian Civil Law provides factual and not an abstract delivery of ownership.”¹⁰ Also this conclusion absolutely logically follows from interpretation of Art. 989 which states the following: “In order for the delivery to be valid, a legal basis is required therefore as is actually intended to transfer ownership, and the legal transaction upon which the passing of ownership is based must be such as is not prohibited by law.”

However, such conclusion, in turn, leads us to the admission that either the transfer of property by the Latvian law includes two different mutually incompatible principles because Art. 989 contradicts with Section 2 of Art. 996 of CL or otherwise – one of these articles is understood incorrectly.

F. Bunge, the author of the VLK, as if sits between two chairs: opposite to Art. 996, whose prototype – Art. 816 of the VLK – is grounded by the quotation attributed to Julian, the prototype of Art. 989 as quoted by Ph. Schwartz – i.e. Art. 803 of the VLK – is grounded by the antipode of the exhaustively analysed quotation attributed to Julian – i.e. by Paul. D. 41, 1, 31 attributed to Paul with whom also agrees Ulpian – D. 12, 1, 18.

Considering the mutual incompliance of these two quotations, one can only make a guess which of the theories developed in the 19th century were supported by F. Bunge. Since in most cases F. Bunge has supported theories by F. K. Savigny, e.g. including the possession theory by Savigny in the VLK that is unanimously

⁸ Kolomijceva J. Īpašuma nodošana uz atsavināšanas darījuma pamata. Jurista Vārds, Nr.41 (740), 2012, 9. oktobris.

⁹ Gnitsevich K. V. Tradition and Passing of Property (with Regard to Sale) in Russian Civil Law. Available: <http://www.dirittoestoria.it/6/Contributi/Gnitsevich-Tradition-passing-property-russian-civil-law.htm> [viewed on 28.01.2013] – this author makes reference to Art. 801, 803 and 816 of the Code of Laws for the Baltic Provinces, see: *Zakoni grazhdanskije, dopolnennije uzakonenyami po 1890 god i soglasovannije s preobrazovaniem sudebnoy chasti i krest'janskij prisutstvennij mest v pribaltiyskij gubernijah* (Законы гражданские, дополненные узаконениями по 1890 год и согласованные с преобразованием судебной части и крестьянских присутственных мест в прибалтийских губерниях). St. Petersburg 1891, p 160-162.

¹⁰ Švarcs F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga:TNA, 2011, 223. lpp.

recognized by all Latvian legal scientists, there are certain grounds for a guess that by the regulation described under Section 2 of Art. 996 and the added reference, F. Bunge has rather joined the principle of abstraction created by Savigny and developed by his learners. This principle is based on the idea that the pass of ownership takes place on the basis of a transaction between the transferor and acquirer of the property. "The transfer of ownership, so Savigny taught, is based on an agreement between the owner and the acquirer whose ownership is transferred. This agreement constitutes a legal transaction that is completely separate from, and independent of, the underlying obligatory act (the contract of sale, exchange, donation etc.). More particularly, its validity remains unaffected in principle by any vice from which this underlying act might suffer."¹¹

K. Balodis and E. Kalniņš, who have drawn such conclusions about interpretation of Art. 996 of the CL by making this article almost irrelevant because it "does not establish new types of the important mistake", at the same time distinguish between the contract obliging to make a transfer (*iusta causa traditionis*) corresponding with Savigny's principle of abstraction and the transfer of property (*traditio*) that is exactly aimed at the delivery of ownership rights to the property.¹² Why did the two protagonists of real agreement fail to recognize significance of Art. 996 which at least partially supports such view? Probably – because the idea about distinction between the real act and underlying obligatory act was not extracted through analysis of the CL but simply borrowed from German literature. The above mentioned authors did not bother to mention that authorship of real agreement dates back to F. Savigny.

The act of transfer of property (*traditio*) is usually called a real agreement. "In itself Savigny's creation of the real agreement was not yet decisive for the development of the abstract system. Certainly, it would have been impossible for Savigny to develop the abstract system without the concept of a real agreement. Without distinguishing the real act of transfer from the underlying *causa*, it is impossible to regard the transfer as abstracted from the *causa*. But, as such the latter concept does not yet determine the question whether the transfer is *causal* or abstract."¹³

However, by giving up the principle of abstraction, this division loses its meaning as well since according to the principle of causality, both acts shall be valid for the ownership rights to be transferred to the acquirer.

The main indicator of whether the given system of property transfer is based on the principle of causation or on that of abstraction can be found by looking into the consequences of putative legal grounds of the transfer of property.

"To find out how the causal system in its modern form has originated, we should examine the French law. According to Pothier (..) a putative legal ground suffices to transfer ownership (..). Avoidance (rescission) of the contract has retroactive effect, that is to say, the contract is deemed never to have existed. Consequently, ownership, which has been transferred to the acquirer, reverts automatically to the transferor with retroactive effect, because the legal ground on the basis of which the acquirer

¹¹ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Clarendon Press, 1996, p. 867.

¹² Kalniņš E. Tiesisks darījums. Grām.: Privātiesību teorija un prakse, raksti privātiesībās. Rīga: TNA, 2005, 142.–145. lpp.; Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 262. lpp.

¹³ Van Vliet L.P.W. Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law. European Review of Private Law, No 3, 2003, p. 366–367. Available: <http://www.historia-iuris.com.ar/iusta%20causa%20traditionis.pdf> [viewed on 28.01. 2013]

holds the asset has been avoided. The transferor is deemed always to have been owner of the asset. Being owner he may vindicate the asset.”¹⁴

On the other hand, “[I]n Savigny’s theory the transfer is independent of any possible *causa traditionis*. Defects in the underlying contract do not affect the validity of the transfer of ownership. That is to say, if there is no valid *causa*, ownership nevertheless passes to the acquirer. And if ownership has been transferred on the basis of a voidable contract, avoidance of the contract does not invalidate the transfer (..), if the owner is induced to transfer ownership as a result of mistake, he may undo the transfer with one of the *condictiones* offered by Roman law (..). His followers then applied the same principle to all other defects of will and formed it into the abstract transfer system (..).”¹⁵

In the result of the above mentioned distinction between two different kinds of remedies – vindication and *condictiones* – one can find out which of the principles – abstraction or causation – have been applied by the courts when internal defects in the underlying contract were found out.

3. Court judgments – unable to make up its mind

It is like a century ago in the Netherlands when “more and more authors joined the causal/abstract debate and, as a result, it developed into a famous controversy among Dutch jurists (..) the Hoge Raad, the Dutch Supreme Court, was unable to make up its mind and, accordingly, it gave a number of vague and inconsistent judgments some of which could be regarded as adhering to the causal theory, others as opting for abstract theory”¹⁶, similarly the Senate, the Supreme Court of Latvia, changed its attitude towards the effect of internal defects of the transaction underlying the transfer of property. There can be established at least two different patterns. During the nineties of the twentieth century and the beginning of the new millennium, there was a prevailing view in the Senate that although the property was transferred to the acquirer i.e. the acquirer’s name was already recorded in the land register as a new owner, the internal defects of the underlying transaction were sufficient enough to preclude him from acquiring ownership. In the result of that kind of attitude, such land registration acts were rectified notwithstanding the lengths of the chain of consecutive transfers.

If we used as an indicator the criteria as to what kind of remedies were preferred in order to protect the rightful owner, who has lost his ownership rights through a wrongful transaction – *vindicatio* (which would then indicate presence of the principle of causation) or *condictio* (which, following Savigny’s theory, would indicate that property is transferred nevertheless i.e. the principle of abstraction) there is no doubt that the former was dominant during this early period of time.¹⁷

In practice the principle of vindication was dominant for a long period of time that almost cannot be compatible with the principle of protection of the acquirer

¹⁴ Van Vliet L.P.W., Ibid., p. 369-370.

¹⁵ Van Vliet L.P.W. *Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law*. European Review of Private Law, No 3, 2003, p. 366. Available: <http://www.historia-iuris.com.ar/iusta%20causa%20traditionis.pdf> [viewed on 28.01. 2013]

¹⁶ Van Vliet L.P.W., Ibid., p. 375.

¹⁷ Rozenfelds J. *Aktuālas lietu tiesību realizācijas problēmas*. Latvijas Universitātes 69. Konferencēs rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 10.-13. lpp.

in good faith. This opinion is most evidently formulated in the judgment by the Senate in the civil case no SKC – 47/2005: “Such transaction cannot remain in force even when the acquirer after the last purchase agreement is a good-faith acquirer”.¹⁸

Later on we find that this practice is replaced by another – the court considers that such cases must be solved relying on the principle of good faith i.e. the acquirer in good faith enjoys protection of the newly acquired property right notwithstanding the fact that the underlying transaction suffered from internal defects – the lack of duly acquired property rights by the transferor like in SKC – 2/2009¹⁹ or even the murder of the previous owner and subsequent fraud like in SKC – 11/2010²⁰ – legitimises ownership rights acquired not from the owner.²¹

However, these decisions were not based on convincing arguments. Moreover, they coincided with the decisions of the directly opposite conclusions regarding very similar circumstances and even regarding reviewing the same facts. For instance, the above mentioned SKC – 2/2009 brought a decision in favour of the acquirer in good faith of a land plot which was a part of a larger land unit which, as it turned out later, was granted by the municipality on an unlawful basis, while in SKC – 160/2009²² the same court deprived the acquirer of another land plot which was a part of the same wrongly granted larger unit. In the former case the court, following the already established practice by SKC – 416/2008²³, stated that the acquirer “could not know” that the transferor lacks ownership rights, while in SKC – 160/2009 the acquirer “should have known” about that.

SKC – 11/2010 includes the following argumentation: “The legal doctrine recognizes that protection of ownership rights of the acquirer in good faith to immovable property arises from 1) the so called ownership presumption of immovable property provided under Section 1 of Art. 994 of CL and 2) “the principle of public confidence in land registers” provided under Art. 1 of the Law on Land registers. Regulations on acquisition of ownership rights to immovable property envisage important and practically very meaningful exception out of the principle pursuant to which no person can transfer to other person more rights than owned by him/herself; it is the aim of these regulations to ensure stability of civil law turnover and protection of confidence (*see: Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2.izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, p. 198*).

The fact that rights of the acquirer in good faith shall be protected by law may be also concluded by the court practise. Namely, the Senate has stated in

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 26. janvāra spriedums lietā SKC-47. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: TNA, 2006, 87.-90. lpp.

¹⁹ Not published.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 12. maija spriedums lietā SKC-11. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: TNA, 2012, C-13. – C-21. lpp.

²¹ *Rozenfelds J.* Augstākās Tiesas senāta judikatūras veidošanās lietu tiesību stridos. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens. Nr. 1/ 2010 Novembris, 51. lpp.; *Torgāns K.* Īpašuma aizsardzības un mantiskās apgrozības stabilitātes interešu kolīziju risinājumi. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens. Nr. 1/ 2010 Novembris, 43.-48. lpp.

²² Not published.

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 12. novembra spriedums lietā SKC-416. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. Rīga: TNA, 2009, 149.-158. lpp.

the judgment SKC-614 adopted on 3 November, 2004 that since at (..) the moment when the sale-purchase agreement was signed, the disputed immovable property was recorded in the land register in the name of the transferor and no transfer prohibitions or encumbrances were registered to it in the land register, the court's conclusion is grounded that according to provisions under Art. 994 of CL and Art. 1 of the Law on Land registers, in the result of alienation the disputed immovable property was obtained by the acquirer in good faith from whom it cannot be reclaimed since the plaintiff (..) is entitled to reclaim property solely from the acquirer in bad faith, i.e. from a third person who knew or who should have known upon certain circumstances that he/she is acquiring property alienated during the time of trial.

Based on the above, the Senate is of the opinion that the conclusion of the Civil Case Panel on the priority of rights of the owner to reclaim property from any third possessor granting the owner with the right to claim reinstatement of his/her unlawfully lost possession, irrespective of the good-faith of the acquirer, even more so in the situation when in difference from the first purchase agreement one cannot establish unlawfulness of the subsequently signed agreements, cannot be viewed as grounded.”²⁴

The above mentioned judgment was not unanimous. There was a dissenting opinion made by the judge A. Laviņš.²⁵

On the one hand, the said opinion reflects a controversial attitude by the Supreme Court of Latvia towards the difficult relationship between the principle of public confidence in land register records on which the protection of the acquirer of immovable property in good faith is based and the principle of absolute vindication on which the right of the “true owner” is based. On the other hand, the dissenting opinion puts forward a problem which was never solved, i.e. about the relation between acquisition of immovable property through the delivery and acquisition of immovable property through prescription.

As to the first one, there was nothing new in the opinion. It reflected a simplified attitude towards this complicated issue. It was not so that the problem of the relationship between the principle of public confidence in land register and the principle of absolute vindication would be denied. The problem lay within the fact that there was a misleading sense that those principles somehow could be both applied at the same time while they were actually incompatible:

“Upon deciding the given question, first, it should be indicated that the meaning of the principle to protect the acquirer of the property in good faith should not be denied. The Senate for the Supreme Court has consequently pointed out that in ownership claims there is a legal meaning to the fact whether a person from whom the immovable property is reclaimed, is an acquirer in good faith of this property. Having pre-conditions for acquiring the property in good faith, the lawful owner has no rights to reclaim the property from the acquirer in good faith (*see the judgment no SKC-2/2009 adopted on 28 January 2009; the judgment SKC-160/2009 adopted on 23 September 2009; the judgment SKC-105/2010 adopted on 21 April 2010*).

²⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 12. maija spriedums lietā SKC-11. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: TNA, 2012, C-20. – C-21. lpp.

²⁵ Senatora Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. SKC-11/2010. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: TNA, 2012, C-22. – C-25. lpp.

At the same time I am of the opinion that there may be exceptional cases in applying the principle for protection of the acquirer in good faith when it cannot be applied.”²⁶

By stating that “the principle to protect the acquirer of property in good faith should not be denied” and by reasoning at the same time that “there may be exceptional cases (..) when it cannot be applied”, his honour Judge A. Laviņš did not get very far from the controversy around which the Supreme Court had lingered for about 20 odd years. Also by this statement as a precondition for his dissenting opinion on the court’s decision clearly stating that there could not be such exceptions, the dissenting opinion was doomed to stick to the principle of absolute vindication because there was no third way. So playing some kind of lip service to the principle of protection of the acquirer of property in good faith, this opinion in fact had opposite character by stating that whether to apply this principle or not depends fully on the discretion of the particular court and although such principle is recognized by the doctrine, it cannot be found in the positive law, but is extracted from two different acts by few scientists:

“[3.1] The Civil law *expressis verbis* does not contain regulation about protection of the acquirer in good faith in the situations when the immovable property is reclaimed. As described in the legal doctrine and in court practice by the Senate, the given principle arises from Art. 994 (only such persons shall be recognised to be the owners of immovable property, as are registered in the Land Registers as such owners) and Art. 1 of the Law on Land Registers (land registers are publicly available and their records have public confidence), and its aim is to secure stability of civil law turnover and protection of confidence (see Rozenfelds J. *Lietu tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, p. 139-140; compare Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrās papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, p. 197-198*).”²⁷

The significance of this opinion lies in how a new argument was found in favour of supporting the prevalence of the principle of absolute vindication over the principle of public confidence in land register records which was never used before. This is where the issue about the relationship between acquisition of immovable property pursuant to the delivery and acquisition of immovable property through prescription steps in.

By using this argument the dissenting opinion highlights a long standing problem. If there are internal defects either in the act of legal transfer of immovable property itself or in the underlying obligatory act, the acquisition of immovable property should not take place immediately as a result of the transfer itself. Nevertheless the defect can be “cured” through prescription. This is the way in which the prescription works. So, if the internal defect of the transfer is so grave that even prescription could not “cure” it, how come that such right should be protected by the principle of public confidence in the land register?

This highlights uncertainty as to what is the relationship between the two different causes of acquisition. Usually these two are strictly divided. However, this is not so in Latvian law.

²⁶ Senatora Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. SKC-11/2010. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: TNA, 2012, C-23. lpp.

²⁷ Laviņš A., *Ibid.*, C-23. lpp.

Contrary to the most contemporary codes (§ 902 BGB; Art. 658 SZB) the Latvian CL does not provide a clear answer to the question whether it is possible to acquire immovable property where it can be shown by reference to the land register to have an owner. One would say that it is impossible simply because it contradicts with the very idea of registration system. “Not necessarily” – would be the answer of the Latvian legal doctrine. This long standing inconsistency which is somehow exploited to support the main argument of the dissenting opinion in SKC-11/2010 arose by accident – by overlooking historical changes which were introduced in order to put things in the right order. To understand the problem, we must have a look at Art. 1024: “A person who has possessed an immovable property for a ten year period in accordance with the provisions on prescription (Art. 1000-1022), who has not registered such property in his or her name in the Land Register, shall be recognised as a person who has acquired such immovable property through prescription, and has the right and the duty to request that such acquisition be registered in the Land Register in his or her own name. So long as the acquirer does not do this, he/she only have the rights provided for in Art. 994, Section 2.”

The last phrase including reference to Art. 994 was added in 1937. Earlier Art. 855 of VLK, where the reference to this important section of the law was absent, provided that one can acquire immovable property through prescription *ipso iure* (by law) i.e. even contrary to the fact that it can be shown by reference to the register that the immovable property already has an owner (the so called *usucapio contra tabulas*). The latter must surrender his rights to the acquirer through prescription because “it is an unthinkable situation that there would be two owners to the same immovable property, one by law [i.e. – by prescription – J.R.], the other – based on the record in the land register”.²⁸

Apparently the problem was noticed by the authors of CL, and this was the reason why the important reference to Art. 994 was made in 1937. However, this supplement was not sufficient. The fact that the problem of *usucapio contra tabulas* is still pending was first pointed out by a little known author back in the late thirties or early forties of the last century (his work was reprinted in 2000 without mentioning the date of the original publication).²⁹

The ancient view that one can acquire immovable property through prescription which has been already registered in another’s name, was regenerated after the quotation of the pre-war court decision containing this view and later included in the influential commentary of CL.³⁰

The authors of the commentary somehow ignored the fact that the pre-war court decision in this issue was based on the old wording of Art. 855 of VLK which should not have been applied to the commentary of Art. 1024.

“With this respect Art. 1003 of the CL should be mentioned providing that ownership may not be acquired by way of crime neither by the committer of the criminal offence, nor by a third person whose rights are obtained by alienation thereof from the committer. This legal norm refers to acquisition of ownership through prescription, and to my opinion it is based on the civil law principle that

²⁸ Konradi F., Valters A. Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojumu trešās daļas skaidrojumi. Rīga: 1935, 145-146. lpp

²⁹ Vīnzarājs N. Ieilguma nozīme civiltiesību sistēmā. – Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939) Sast. E. Kalniņš. Rīga: Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums, 2000, 83.–94. lpp.

³⁰ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Ipašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2002, 158.–159. lpp.

ownership may not be acquired by way of crime neither by the committer of the criminal offence, nor by a third person whose rights are obtained by alienation thereof from the committer. (.)

[3.3] In view of the considerations under 3.1 and 3.2, there are grounds to conclude that the positive principle under Art. 1003 of the CL restricts application of the principle of protection of the acquirer in good faith arising from Art. 994 of the CL and Art. 1 of the Law on Land registers. Thus as per Art. 1041 of the CL, the lawful owner having lost possession by way of crime, has the right to reclaim it even from the third acquirer in good faith.”³¹

As we can observe, the controversy is not solved. Although both sides have strengthened their argumentation, the matter was merely based not on merits but on personal beliefs. Thus it is not surprising that in SKC-10/2012³² – the Supreme Court made u-turn back to causality:

“The Senate, contrary to what was stated in the cassation appeal, hereby acknowledges that circumstances established by the court of appeal exclude the chance to recognise alienation agreements of immovable property owned by the plaintiff as lawful transactions since they lack one of the basic elements of a lawful transaction – expression of the will of a participant (alienator) of the transaction. In this way the court has sufficient grounds to invalidate them. Based on the above, the Senate dismisses the arguments of the cassation appeal as ungrounded in reference to misapplication of Art. 1405 and 1410 of the CL as the legal composition of these norms were correctly attributed to the established circumstances in the sense of validity of the transaction.

[10.2] If a person acts as an agent for a disclosed principal, i.e. enters into a contract directly in the name of the principal without exceeding the scope of his/her authority, then the contract shall bind, both in regard to duties and to rights, the principal him/herself directly (Art. 1515 of CL), but if an agent exceeds the scope of the authority granted to him/her or has never had the characteristics of an agent, the other contracting party shall make its claims only against the agent unless the principal confirms the contract at a later time (Art. 1518 of CL).

Thus it may be concluded from the above that a contract signed on behalf of the principal by a person who was not entitled to represent the principal, shall not be binding to the latter. Therefore there are no grounds to refer in the cassation appeal to Art. 12 of the Commerce law on publicity of records of the commerce register since the mentioned article does not forbid the interested person (company) apply in the court in the procedure provided by law and request invalidation of unlawful transactions.

[11] Art. 1480 of CL states that corroboration does not rectify internal defects of the transaction, a deed which is not in force according to its substance, does not thereby acquire any legal effect.

Corroboration fact of the transaction does not preclude the interested person, in the procedure provided by law, to dispute a transaction according to which the record was made in the land register and claim rectification of the respective record in the land register.

³¹ Senatora Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. SKC-11/2010. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: TNA, 2012, C-23., C-25. lpp.

³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 1.februāra spriedums lietā SKC-10. Available: www.at.gov.lv/files/archive/department1/2012/10-sk-2012.doc [viewed on 19.02.2013.]

Alienation contracts of the immovable property owned by SIA „Baltic Financial Group” were justly recognized as invalid because the aim for their signing was turned at the law evading. Unlawfully established obligations cannot cause lasting legal consequences.

Invalidation of a transaction means that the respective transaction shall lose its force from the moment it was concluded. Having recognised that the purchase contracts between SIA „Baltic Financial Group” and V. K. are invalid, the basis for corroboration of the property is lost as well.

The legal doctrine acknowledges that the transfer of property to the acquirer depends on validity of the alienation contract; the acquirer obtains ownership rights to the transferred property only upon existence of legal grounds (*causa*) for the transfer of property. Even if the property were transferred to the acquirer in possession, the property shall remain with the transferor (*see: A. Grūtups, E. Kalniņš. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrās Papildinātais izdevums. – Rīga Tiesu namu aģentūra, 2002, p. 211-212*). It may be concluded from the above that without having legal grounds for the ownership rights of the acquirer, the ownership rights cannot exist likewise. The good faith of the acquirer has no meaning in the given situation.”³³

4. Which way to go?

This extensive introduction to the overview of the reform of the property law chapter of the CL of Latvia was necessary to better understand in which direction the reform shall be made and what kind of solutions recognized as appropriate. It has taken a long period of time for the Latvian legal science to start analysing the basic CL guidelines. It is like a man who tries to orient himself in an unknown environment and then he first needs to know where exactly he is located, similarly it is also important for us to know orientation principle in these issues.

The review of doctrine and practice shows that the regulation provided by CL is unclear and must be changed. The whole chapter on acquisition of property pursuant to the delivery does not provide a definite answer to this fundamental question.

Upon such circumstances we can nevertheless try seeking the relevant answer somewhere else in the same code – in the obligations law chapter which addresses *inter alia* the issue of how a person who has acquired the land plot, can have his/her name recorded in the land register as an owner. Art. 1477 states the following: “Corroboration shall be required in those cases when the transaction grants property rights to immovable property (..)”. Art. 1479 provides: “When the transaction has been completely entered into in all other ways, then the subject-matter of the action *in personam* (Article 1478) is corroboration, and the fact that the deed has not yet been entered in the Land Register shall not be a reason for either of the participants to withdraw from the matter without the agreement of the other (..). And finally Art. 1480 states: “In the situations indicated in Article 1477, the consequences of corroboration are the awarding of property rights to the acquirer,

³³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 1.februāra spriedums lietā SKC-10. Available: www.at.gov.lv/files/archive/departament1/2012/10-skc-2012.doc [viewed on 19.02.2013.]

thus the corroboration mentioned shall give all participants complete security, even if it was conducted erroneously, because the Land Registry Office is solely responsible for mistakes. (..)”

Is the problem solved thereby? Not necessarily! Because the text in the same Art. 1480 continues somewhat disappointing for a person who, relying on the previous wording that “thus the corroboration mentioned shall give all participants complete security, even if it was conducted erroneously” has considered him/herself on the safe side of the law. The next sentence of Art. 1480 states:

“Corroboration does not rectify internal defects of the transaction, and a deed which is not in force according to its substance does not thereby acquire any legal effect.”

But, at least:

“Similarly, corroboration shall also not affect the rights of a third person previously registered in the Land Register.”

First, this is too difficult to understand for an ordinary, law-obedient subject of a transaction. As a scholar I have witnessed that making of rather experienced fifth year students have a closer look at this article is the easiest way to confuse them and only the brightest and bravest students dare to ask: what does this all really mean?

Second, it is rather difficult to grasp the true meaning of the whole paragraph which is, I believe, built in a way that the first and third sentences are addressed to the “third person” who may have no knowledge regarding “internal defects of the transaction” i.e. a transaction in which he/she has not participated but the sentence in between is the key one, because it deals with the cases where the subject participating in the transaction is bearing strict responsibility for all possible consequences, including voidance of the transfer of property.

Third, this unclear regulation gives a free hand for any judge to disrupt any transfer of real property or even the whole chain of subsequent transactions as well as to rectify all records in land registers in succession or otherwise make the record registered in the result of very dubious transaction remain in force depending on whether the judge in question relies on the first (“give all participants complete security”) or the second (“does not thereby acquire any legal effect”) sentence of Art. 1480.

To make things even more complicated, attention should be paid to the next article of CL as well.

Art. 1481 declares: “Corroboration shall be considered as completed, and the certified transaction shall not be disputed after the court has printed an announcement in the newspaper *Valdības Vēstnesis* that persons with objections should come forward within six months time. (..)”

Would it make void all records in the land register if this notorious announcement were not published in the newspaper which actually does not exist? What meaning then is maintained in the wording “complete security”!?

The method to solve the problem of securing irreversibility of any land registration act by following a certain rather simple court procedure which ends up in the court’s ruling to put advertisement in the newspaper, is unusual enough. The strangest thing within this situation is that Latvian society has managed to live through two decades with the restored pre-war CL without paying any attention to the presence of such an important legal instrument which although exists, yet is not functioning.

There are several possible solutions: 1) radical (new wording of Art. 996 – 2008)³⁴; 2) «placebo» – by amending Art. 1481 with replacement of „Government” with „Latvian”³⁵; 3) more extensive amendments.

The radical solution proposed in the research initiated by the Ministry of Justice in 2008 intends to replace Art. 996 with an absolutely new one:

„A third person, who through a legal transaction and relying in good faith on the land register records, acquires ownership rights to immovable property, shall also be protected if the land register records do not correspond with the actual legal situation. The third person cannot acquire in good faith ownership rights to the illegally acquired immovable property.

These provisions shall be respectively applied also to other acquisitions of ownership rights to immovable property in good faith”.³⁶

The present proposal excludes the exception regarding immovable property acquired illegally – it is not because it would not be topical any longer in the opinion of the author of this proposal, but rather due to the fact that this part of the proposal was much criticised, besides – from totally different positions.

The main drawback of this proposal, however, is that it per se cannot ensure uniformity in interpretation of the mutually colliding legal norms by the courts, because simultaneously are maintained those norms that were interpreted differently in the former court practise – Art. 989 as well as Art. 1003 on the basis of which objections are made on protection of a good-faith acquirer in cases when the property was acquired not from the owner, but especially – Art. 1480 where in different judgments, depending on the inner conviction of the composition of the court, it is underlined that corroboration „fully safeguards the acquirer” or, exactly the other way round: „Corroboration does not rectify internal defects of the transaction, and the deed which is not in force as to its content, shall not acquire any validity by it”. Thus by introducing this sole amendment, the main idea of the reform – establishing of a uniform court practise – would not be reached. Besides – considering the totally opposite viewpoints on this matter in the society, such amendment could be interpreted as unilateral.

The second proposal is aimed at renewal of the announcement system that is already contained in the Civil Law, yet has lost its meaning within the course of time. This proposal was likewise initiated approximately 5 years ago: “(.) either „Latvijas Vēstnesis” should be engaged [a real newspaper instead of non-existent “Valdības Vēstnesis” – J.R.], which is not however the official Government’s edition, or it should be solved in some other way.”³⁷ Alongside with these

³⁴ Kalniņš E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Available: www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/civillikuma_modernizacija.doc [viewed on 1.02.2013.]

³⁵ Advokātu biroja Lejiņš, Torgāns un partneri pētījums. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Available: www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Saistibutiesibas.doc [viewed on 01.02.2013.]

³⁶ Kalniņš E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Available: www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/civillikuma_modernizacija.doc [viewed on 1.02.2013.]

³⁷ Advokātu biroja Lejiņš, Torgāns un partneri pētījums. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Available: www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Saistibutiesibas.doc [viewed on 01.02.2013.]

amendments, it should also be provided that such procedure is possible to be implemented. This would most probably lead to some amendments in the Civil Procedure law. Still, it is a proposal that could be easily implemented and would make the irreversible character of the corroboration record depend on the initiative of the participants to the transaction and therefore would not be connected to a radical change in the existing system, yet ensure guarantee for the stability of turnover.

The third solution – introducing of extensive changes in the property law chapter – is labour intensive and related to adopting conceptual decisions. It should be resolved either we consolidate the principle of abstraction known in the German law or join the majority system of law by introducing a clear principle of causality. In the latter case it would not be enough to declare protection of the acquirer in good faith, but it would rather lead to restructuring a number of legal norms that refer to possession, acquisition of ownership by the delivery and through prescription and to the ownership claim. It is also necessary to formulate attitude towards the fact that the property law chapter does not contain provisions to be found in the very important Article 1480 of the CL that is related to consequences of corroboration and alienation transactions. This norm should also experience changes as it is formulated very vaguely.³⁸

Especially it is necessary to formulate the CL provisions that are known in other law systems already for a long time: presumption that a possessor is the owner of the property; that it is not possible to acquire immovable property through prescription which has been recorded in the land register in the name of another person by eliminating the so-called *usucapio contra tabulas*; by ensuring the principle that the rights existing on the basis of law, are in force without being recorded in the land register only in cases when they refer to the property – the state or municipal – to be used for the interests of the public; to provide a provision that in cases when the owner cannot prove the grounds for acquisition of immovable property, he/she shall be recognized to be the owner after expiry of the term of 30 years (*longi temporis praescriptio*). It should be provided that in the cases provided by law, the obligations recorded in the land register pertaining to immovable property, shall be binding to third persons. Rights shall be adjusted regarding over ground and underground communications that carry out certain function towards the particular immovable property, but in fact are connected with another immovable property.

Summary

For the reform of a chapter of property law of the Civil Law of Latvia (CL) to reach its aim, it is necessary to establish what the current legal regulation is that sets forth transfer of ownership rights. There is conformity of opinions that in Latvia exists the system of transfer of property which provides that alongside with the lawful act of obligations being the lawful grounds of the delivery, there is also need for the delivery. However, there is a lack of conformity whether the CL

³⁸ Advokātu biroja Lejiņš, Torgāns un partneri pētījums. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Available: www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Saistibutiesibas.doc [viewed on 01.02.2013]

provides the principle of causality or that of abstraction. The principle of abstraction exists in Germany; the principle of causality – in the rest of countries of the Continental law system. Art. 989 of the CL is in favour of the theory of causality, while Art. 996 is in favour of the theory of abstraction. In case of application of the principle of abstraction, the chances of the acquirer in good faith increases to maintain rights to the acquired property although the transaction which grounds the acquisition, i.e. underlying obligatory act, would be recognised as invalid. It is sufficient when the delivery act as such or real agreement is valid. In case of application of the principle of abstraction, the former owner has not any ownership (vindication) claim; however there may be a personal (of unjust enrichment) claim. In case the principle of causality is applied, one can have almost unlimited chances of vindication.

There are diametrically opposite explanations of the above legal norms. By use of historical method, i.e. by finding out references to the Roman law as carried out by F.Bunge, the author of the VLK, it may be established that quotations used to substantiate the present Art. 989 and 996 of the CL, are exactly those that are in mutual conflict with each other.

There is certain inconsequence to use the division introduced by Savigny into underlying obligatory acts and real agreements if at the same time it is recognised that the principle of causality arises from the CL. With existence of the principle of causality, both underlying obligatory act and real agreement shall be effective and thus the practical meaning of such division is lost.

The rulings found in the court practice do not give basis for unambiguous conclusion, since different judgments admit both the absolute vindication characteristic for the principle of causality and at the same time give preference to protection of the principle of acquirer in good faith that is more characteristic for the theory of abstraction.

Contradictions in the legal science and practice testify that amendments to the law are necessary. There are three possible solutions. In order to reach maximum protection of the acquirer in good faith, it is proposed to amend the current Art. 996 by including a reference that the acquirer in good faith is protected. Still it is not sufficient with amendments to this sole article. It is also necessary to introduce changes in Art. 989 that indicate to causality, and in Art. 1480, or else leave these norms unchanged and instead amend Art. 1481 so that it is possible to exercise the announcement system envisaged in it.

It is quite simple to implement the two above mentioned modifications, still it would be better to carry out more extensive reform by envisaging several mechanisms in the law which can be found in the laws of other countries and use some of them as a sample, e.g. the Swiss system providing that immovable property recorded on behalf of one person cannot be acquired through prescription by another person. It is necessary to provide institute of possession which lasts over 30 years in cases when a person is recognised to be the owner of immovable property over a period exceeding 30 years.

**CIVILTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

SPECIĀLĀS JURISDIKCIJAS TIESAS IEVIEŠANAS LIETDERĪBA LIETĀS PAR KAPITĀLSABIEDRĪBU DALĪBNIEKU UN AKCIONĀRU SAPULČU LĒMUMU ATZĪŠANU PAR SPĒKĀ NEESOŠIEM

Lauris Rasnačs, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

The Parliament (*Saiema – latv.*) of the Republic of Latvia on 14th February, 2013 within the third reading adopted the Amendments to the Civil Procedure Law (*Civilprocesa likums – latv.*), providing that the disputes over the validity of certain types of decisions taken by shareholders' meetings of stock companies and limited liability companies shall be judged by the Jelgava court as the sole specialized court of first instance within the whole of Latvia. The author does not intent to provide criticism on Jelgava court *per se*; however the entire idea of the said Amendments shall be treated with some criticism as it may be soon discovered that the said system of the sole specialized court brings several issues and thus shall be revised. Due to such considerations, the main goal of the present paper is to provide the theoretical analysis of system of specialized courts, to compare the particular solution, provided by the said Amendments with the solutions, established in the foreign countries, as well as to compare with the possible alternatives and in the result to provide the opinion, which solution could be treated as the best for the litigation over the disputes of validity of the decisions taken by shareholders' meetings of stock companies and limited liability companies.

Atslēgvārdi: civilprocess, jurisdikcija, pakļautība, piekritība, komerciesības, dalībnieku un akcionāru sapulces.

Keywords: civil procedure, jurisdiction, company law, shareholders' meetings.

Ievads

Viena no prioritārām Latvijas tiesību, it sevišķi komerciesību, problēmām ir cīņa ar kapitālsabiedrību sagrābšanu jeb t. s. reiderismu. Lai to risinātu,¹ likumdevējs šī raksta tapšanas laikā trešajā lasījumā 2013. gada 14. februārī ir pieņēmis likumprojektu „Grozījumi Civilprocesa likumā” (284/Lp11; turpmāk –

¹ Sk. likumprojekta „Grozījumi Civilprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumu (anotāciju) Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/EFBB76C3602A1D6DC2257A0D0035AC66?OpenDocument#b> [skatīts 2013. gada 22. janvārī].

CPL grozījumi), kas cita starpā paredz papildināt Civilprocesa likumu² ar jaunu 30.⁴ nodaļu „Lietas par kapitālsabiedrību dalībnieku (akcionāru) sapulces lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem”³, nosakot Jelgavas tiesu (likumprojekta stadijā sākotnēji tika vērtēta iespēja noteikt Jūrmalas pilsētas tiesu) kā t. s. speciālo jeb speciālās jurisdikcijas tiesu – vienīgo pirmās instances tiesu, kas visas Latvijas ietvaros izskatīs prasības par kapitālsabiedrību (pie kurām saskaņā ar Komerclikuma 134. panta pirmo daļu⁴ pieskaitāmas akciju sabiedrības un sabiedrības ar ierobežotu atbildību) noteikta veida lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem. Autors nevēlas veltīt kritiku tieši Jelgavas tiesai un tās darbam, tomēr pati ideja autora ieskatā rada bažas, ka līdzīgi, piemēram, jaunajam Pievienotās vērtības nodokļa likumam⁵ tā kopā ar citām CPL grozījumos ietvertajām novitātēm, tādām kā, piemēram, apelācijas iespēju trūkums strīdos par noteikta veida akcionāru un dalībnieku sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem, var tikt labota drīz vien pēc pieņemšanas. Šī raksta mērķis ir izklāstīt jautājuma būtību no teorētiskā viedokļa, salīdzināt ar ārvalstu risinājumiem, kā arī norādīt uz iespējami labākām un pamatotākām alternatīvām, lai izšķirtu strīdu par kapitālsabiedrību dalībnieku (akcionāru) sapulces lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem.

1. Speciālās jurisdikcijas tiesas ārvalstīs un Latvijā

Speciālās jurisdikcijas tiesas jeb speciālās tiesas (*specialised courts – en.*), kurām ir izņēmuma piekritība noteiktu kategoriju lietās, tiek plaši izmantotas ārvalstīs. Tām ir dažādi organizēta struktūra, kā arī dažādas piekritīgo lietu kategorijas. Vadoties pēc speciālās jurisdikcijas tiesām piekritīgo lietu kategorijām, speciālās jurisdikcijas tiesu modeļus iespējams iedalīt divās grupās.

Pirmajā grupā ietilpst speciālās jurisdikcijas tiesas, kurām ir piekritīgas lietas, kurās būtiska nozīme var būt ne tikai juridiskiem apsvērumiem, bet arī apstākļiem, kas saistīti ar citām zinātnēm un nozarēm. Pamatā šajā grupā ietilpst speciālās jurisdikcijas tiesas, kas izskata ar patentu tiesībām un citiem intelektuālā īpašuma tiesību veidiem saistītus strīdus. Šādas speciālās jurisdikcijas tiesas sastopamas Lielbritānijā. To vidū var minēt t. s. tribunālus (*the tribunals – en.*) un līdzīgas institūcijas, piemēram, Patentu revidentu (*Comptroller of Patents – en.*), kas izšķir lietas saistībā ar patentiem, dizainparaugiem un preču zīmēm, kā arī Autortiesību tribunālu (*Copyright Tribunal – en.*)⁶ Papildus speciālās jurisdikcijas tribunāliem Anglijā un Velsā pastāv arī speciālās jurisdikcijas tiesas, kas tiek sauktas par tiesām (*courts – en.*). Šo tiesu vidū jāatzīmē Londonā esošā Grāfistes tiesa patentu lietās (*Patents County Court – en.*), kas Anglijā un Velsā ir vienīgā, kā arī Augstākā tiesa patentu lietās (*Patents High Court – en.*). Šīs speciālās jurisdikcijas tiesas skata ne tikai ar patentiem, bet arī ar dizainparaugiem, preču zīmēm, autortiesībām un citām intelektuālā īpašuma tiesībām saistītos strīdus.⁷

² Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. novembris.

³ Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/2FD1760FA5CE8EB6C2257ACC004FAAE1?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 22. janvārī].

⁴ Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071), 2000, 4. maijs.

⁵ Pievienotās vērtības nodokļa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 197 (4800), 2012, 14. decembris.

⁶ *Bailey S. H., Gunn M. J. Smith & Bailey on the Modern English Legal System. Third Edition. London: Sweet & Maxwell, 1996, p. 62–67.*

⁷ *Cornish W., Llewelyn D. Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Sixth Edition. London: Sweet & Maxwell, 2007, p. 58.*

Speciālās jurisdikcijas tiesa ar izņēmuma piekritību civiltiesiskos strīdos, kas saistīti ar atsevišķiem intelektuālā īpašuma tiesību veidiem, pastāv arī Latvijā. Proti, tā ir Rīgas apgabaltiesa, kurai atbilstoši Civilprocesa likuma 25. panta pirmās daļas 3. punktam, Patentu likuma 65. panta otrajai daļai⁸ un likuma „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm” 25. panta sestajai daļai, 26. panta septītajai daļai, 28. panta otrajai daļai, 31. panta trešajai daļai, 32. panta piektajai daļai un 43. panta otrajai daļai⁹ kā pirmās instances tiesai ir izņēmuma pakļautība lietās par patenttiesību, preču zīmju un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzību.

Otrajā grupā var ierindot speciālās jurisdikcijas tiesas, kuru izņēmuma piekritībā esošajās lietu kategorijās citu nozaru jautājumiem reti ir būtiska nozīme, tomēr pašas lietu kategorijas ir plašas un tautsaimniecībai būtiskas. Šajā grupā šī raksta tēmas ietvaros sevišķi svarīgi ir dažādi komercietņu piemēri.

Francijā ir speciālās jurisdikcijas komercietņu tiesas (*Tribunal de Commerce – fr.*), kas iztiesā ar komercdarbību, kā arī atsevišķus ar negodīgu konkurenci un maldinošu reklāmu saistītus strīdus.¹⁰

Arī Beļģijā ir izveidotas un darbojas komercietņu tiesas, kas pastāv katrā Beļģijas tiesu apgabālā. Beļģijas komercietņu kompetencē ir visas komerciāla rakstura prasības, ar tām saprotot strīdus starp komersantiem, kā arī prasības, kas celtas pret komersantiem. Komercietņu kā apelācijas instances tiesas pārskata miertiesu nolēmumu komerciāla rakstura lietās. Tāpat komercietņiem ir izņēmuma piekritība maksātnespējas un bankrota lietās, negodīgas komercprakses lietās, kā arī vairākos korporatīvo un jūrniecības tiesību jautājumos. Beļģijas komercietņiem nav savas atsevišķas apelācijas instances tiesas, to nolēmumi ir pārsūdzami vispārējās jurisdikcijas apelācijas instances tiesai. Jāatzīmē, ka Beļģijā komercietņiem darbojas gan juristi, gan arī biznesa profesionāļi. Šāds tiesu sastāvs tiek atzīts par veiksmīgu, jo tas nodrošina profesionālāku un ātrāku lietu iztiesāšanu.¹¹

Dānijā ir Jūrniecības un komercietņu tiesa (*Maritime and Commercial Court – en.*), kura skata arī strīdus saistībā ar autortiesību un blakustiesību pārkāpumiem.¹² Speciālās jurisdikcijas komercietņu tiesas darbojas arī Austrijā.¹³

Krievijā speciālās jurisdikcijas tiesas funkcijas īsteno arbitrāžas tiesas, kas Krievijā atšķirībā no vispārējā arbitrāžas jēdziena nenozīmē vis šķīrējtiesas, bet gan īpašu valsts tiesu veidu, kas izšķir ekonomiska rakstura lietas, kā arī citas lietas, kas ar likumu ir pakļautas arbitrāžas tiesu jurisdikcijai.¹⁴ To, kādas lietas uzskatāmas par ekonomiska rakstura lietām, Krievijas tiesībās nosaka normatīvie akti,

⁸ Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34 (3610), 2007, 27. februāris.

⁹ Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 1999, 1. jūlijs.

¹⁰ *Polier J. W. French-American Commercial Litigation: How to avoid being forced to litigate in France. How to understand French Commercial Litigation Practices. Art.1. Pieejams: http://www.paris-law.com/articles/Fench_comercial_litigation-en.htm [skatīts 2013. gada 29. janvārī].*

¹¹ *Bocken H., De Bondt W. (ed.) Introduction to Belgian Law. Bruxelles: Bruylant; The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2001, p. 85, 86, 95, 96, 281.*

¹² *Marstrand-Jorgensen M., Molsgaard T. (Authors of the Chapter), Campbell, D. (Gen. Ed.), Cotter, S. (Ed.) Copyright Infringement. Book: Comparative Law Yearbook of International Business. Special Issue. The Hague – London – Boston: Kluwer Law International, 1997, p. 95.*

¹³ *Hausmaninger H. The Austrian Legal System. Wien: Manzschle Verlags – und Universitätsbuchhandlung, The Hague: Kluwer Law International, 1998, p. 113.*

¹⁴ *Ярков В. В. (Ред.) Гражданский процесс. 3-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Издательство БЕК, 1999, с. 542; Butler W. E. Russian Law. New York: Oxford University Press, 1999, p. 221.*

paredzot arbitražas tiesām pakļauto lietu uzskaitījumu.¹⁵ Šo lietu vidū ir arī fizisku un juridisku personu maksātnespējas un bankrota lietas,¹⁶ kā arī komercsabiedrību dalībnieku strīdi.¹⁷

Krievijas arbitražas tiesu sistēma sastāv no pirmās un apelācijas instances arbitražas tiesām, federālo apgabalu arbitražas tiesām, kas īsteno pirmās un apelācijas instances arbitražas tiesu nolēmumu pārbaudi kasācijas kārtībā, kā arī Krievijas Federācijas Augstākās arbitražas tiesas, kas izšķir atsevišķas sevišķi svarīgas ekonomiska rakstura lietas, piemēram, ekonomiska rakstura strīdus starp Krievijas Federāciju un tās pilsoņiem,¹⁸ var pārskatīt citu arbitražas tiesu nolēmumus uzraudzības kārtībā un sniedz arbitražas tiesu prakses skaidrojumu.¹⁹ Krievijas arbitražas tiesu pirmsākumi meklējami komerciesās, kas, sākot ar 19. gadsimtu, esot tikušas ieviestas Krievijas Federācijā pēc toreizējā Francijas parauga.²⁰

Ar komerciju jeb saimniecisku strīdu izšķiršanu saistītas speciālās jurisdikcijas tiesas nav jaunums arī Latvijā. Ilgu laiku Latvijas PSR pastāvēja Valsts arbitražā, kas pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā tika pārveidota par Latvijas Saimniecisko tiesu. Latvijas Saimnieciskā tiesa iztiesāja strīdus, kuri radās, slēdzot, izpildot, grozot vai laužot saimnieciskos līgumus, kā arī lietas par citiem strīdiem starp juridiskajām personām²¹ jeb lietas par saimnieciskajiem strīdiem starp Latvijas Republikas organizācijām ar juridiskās personas tiesībām (arī uzņēmumiem, uzņēmējiem, uzņēmējsabiedrībām, valsts un pašvaldību institūcijām un citām organizācijām), kā arī starp Latvijas Republikas organizācijām un ārvalstu organizācijām.²² Cita starpā Latvijas Saimnieciskās tiesas jurisdikcijā ietilpa lietas par juridisko personu maksātnespēju.²³

Kurai speciālās jurisdikcijas kategorijai var pieskaitīt CPL grozījumos paredzēto speciālās tiesas modeli? No Komerclikuma 217. panta pirmās daļas un 286. panta izriet, ka, izskatot strīdu par kapitālsabiedrības dalībnieku vai akcionāru sapulci, tiesai pamatā jāvērtē, vai apstrīdētais lēmums vai tā pieņemšanas procedūra ir pretrunā ar likumu vai statūtiem vai arī pieļauti būtiski pārkāpumi sapulces sasaukšanā vai lēmuma pieņemšanā, bet, ja tiek apstrīdēts akcionāru sapulces lēmums, – vai šis lēmums ir pretrunā ar sabiedrības mērķiem, publikajām interesēm vai labiem tikumiem, vai tas aizskar trešo personu tiesības, vai akcionāram bija prettiesiski liegts piedalīties sapulcē, liegts iepazīties ar lēmumu projektiem vai to akcionāru sarakstu, kuri piedalās sapulcē, vai akcionāru sapulces protokolu, vai arī nepamatoti atteikts sniegt pieprasītās ziņas, ja tas būtiski ietekmēja viņa nostāju attiecīgajā jautājumā. No šāda likuma regulējuma var izdarīt secinājumu, ka tiesai, izskatot prasību par dalībnieku vai akcionāru

¹⁵ *Треушников М. К.* Гражданский процесс. Москва: Новый Юрист, 1999, с. 354.

¹⁶ *Ярков В. В.* (Ред.) Гражданский процесс. 3-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Издательство БЕК, 1999, с. 547.

¹⁷ The Russian Court System Overview. Pieejams: <http://www.ruscham.com/en/rossinfo/db/21.html> [skatīts 2013. gada 23. janvārī].

¹⁸ *Ярков В. В.* (Ред.) Гражданский процесс. 3-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Издательство БЕК, 1999, с. 548.

¹⁹ *Ibid.*, с. 542.

²⁰ *Ibid.*, с. 543.

²¹ Sk. likuma "Par tiesu varu" 8. pantu 1993. gada 14. janvāra redakcijā. Par tiesu varu: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.

²² Sk. Latvijas Civilprocesa kodeksa 27. panta pirmo daļu 1994. gada 13. decembra redakcijā. Latvijas Civilprocesa kodekss: LPSR un LR likums. Pieņemts 1963. gada 27. decembrī.

²³ Sk. likuma "Par Latvijas Saimniecisko tiesu" 13. pantu. Par Latvijas Saimniecisko tiesu: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 51, 1991, 24. decembris.

sapulces lēmuma atzīšanu par spēkā neesošu, diezin vai nāksies vērtēt citu specifisku nozaru jautājumus papildus juridiskiem. Tādējādi pašlaik CPL grozījumos paredzētais speciālās jurisdikcijas tiesas modelis drīzāk būtu saistāms ar otro speciālās jurisdikcijas tiesu kategoriju. Tomēr jāatzīmē, ka tas paredz specializāciju tādā strīdu kategorijā, kas, lai arī nav tautsaimniecībai mazsvarīga, ir visai šaura. Proti, kā jau minēts, ir paredzēts, ka Jelgavas tiesa izšķirs strīdus par kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem, turklāt ne par visu, bet tikai par atsevišķu Civilprocesa likuma 250.³⁰ pantā paredzētu lēmumu kategorijām.²⁴ Līdz ar to rodas jautājums, vai pašlaik CPL grozījumos paredzētais speciālās jurisdikcijas tiesas modelis neparedz speciālus piekritības noteikumus pārlietu sašaurinātai strīdu kategorijai. Tādēļ būtu lietderīgi apsvērt iespēju nodot speciālās jurisdikcijas tiesas kompetencē vismaz strīdus par visu kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem. Pretējā gadījumā veidojas nekonekventa un neizprotama situācija, ka, lai atzītu par spēkā neesošu, piemēram, sabiedrības dalībnieku sapulces lēmumu par peļņas izlietojumu, prasītājam ir jāvērsas tiesā pēc vispārīgiem piekritības noteikumiem, visdrīzāk – rajona (pilsētas) tiesā pēc atbildētāja atrašanās vietas.

2. Piekļuve tiesai un procesuālās ekonomijas apsvērumi

Visai būtiska CPL grozījumu nianse ir tā, ka ar CPL grozījumi paredz ieviest vienu pirmās instances tiesu visā Latvijā, kas izšķirtu strīdus par noteiktu veidu kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem. Līdz ar to autora ieskatā var rasties jautājums, vai CPL grozījumi faktiski neierobežo tiesas pieejamību.

Kā izriet gan no Eiropas Cilvēktiesību tiesas, gan arī Satversmes tiesas secinājumiem, tiesības uz tiesas pieejamību (*access to the court; access to justice – en.*) kā viens no elementiem ietilpst tiesībās uz taisnīgu tiesu, līdz ar to šī prasība iekļauta arī Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. pantā²⁵ un Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā.²⁶ Kā Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi lietā *Goldier v. UK*, tiesības uz tiesas pieejamību ietver daudzus elementus, un tie nevar tikt iztulkoti tikai atbilstoši tiesas pieejamības šaurākai izpratnei.²⁷ Vispārīgi skaidrojot tiesības uz tiesas pieejamību, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka Konvencijas 6. panta pirmā daļa paredz tiesības ikvienai personai celt tiesā prasību, kas saistīta ar tās civilajām tiesībām un pienākumiem. Turklāt Eiropas Cilvēktiesību tiesa arī uzsver, ka Konvencija un attiecīgi arī tās 6. pants ir domāti nevis tāpēc, lai garantētu teorētiskas vai

²⁴ T.i., šādu lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem: (1) lēmums par izmaiņām kapitālsabiedrības amatpersonu sastāvā (valde, padome, likvidators) vai valdes locekļu pārstāvības tiesībās; (2) lēmums par izmaiņām pamatkapitāla apmērā; (3) lēmums par grozījumu izdarīšanu statūtos; (4) lēmums par kapitālsabiedrības darbības izbeigšanu, reorganizāciju vai koncerna līguma noslēgšanu, grozīšanu vai izbeigšanu.

²⁵ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LatvianLetton.pdf> [skatīts 2013. gada 30. janvārī].

²⁶ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

²⁷ Judgment of the European Court of Human Rights from 9 October 1979 in the case *AIREY v. IRLAND*, para 27. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420> [skatīts 2013. gada 30. janvārī].

iluzoras tiesības, bet gan lai nodrošinātu praktisku un efektīvu tiesību aizsardzību.²⁸ Tātad, lai valsts nodrošinātu tiesības uz tiesas pieejamību, jānovērš tiesiskie un faktiskie šķēršļi prasības celšanai tiesā, turklāt minētie šķēršļi jānovērš ar praktiskām un efektīvām metodēm. Konkrētās lietās ir atzīts, ka tiesības uz tiesas pieejamību ietver pārmērīgu tiesāšanās izdevumu aizliegumu,²⁹ aizliegumu nesamērīgi ierobežot pārstāvja izvēles iespējas,³⁰ pienākumu nodrošināt juridiskās palīdzības pieejamību, zināmos apstākļos – arī bez maksas.³¹ Šī raksta problemātikas kontekstā ir būtiski uzsvērt, ka tiesības uz tiesas pieejamību tiek saistītas arī ar iespējām piedalīties tiesā gan klātienē, gan arī ar videokonferences palīdzību.³² Ņemot to vērā, autors uzskata, ka tiesības uz tiesas pieejamību nevar skatīt atrauti no tiesas ģeogrāfiskās pieejamības. Šajā ziņā kritiski jāvērtē CPL grozījumu anotācijā ietvertais apgalvojums, ka „nosakot Jūrmalas pilsētas tiesu (tagad – Jelgavas tiesu) kā konkrēto tiesu, ir ņemta vērā [...] tiesas pieejamība potenciālajiem lietu dalībniekiem, tās sasniedzamība atbilstoši ģeogrāfiskajai atrašanās vietai”. Savā ziņā Jelgavas tiesa (līdzīgi Jūrmalas pilsētas tiesai) no ģeogrāfiskās pieejamības viedokļa pirmajā brīdī tiešām varētu šķīst kā atzīstams kompromiss, jo tā ir vienādi pieejama lietas dalībniekiem no dažādiem Latvijas reģioniem. Tomēr jāšaubās, vai tiešām ar vienādu tiesas pieejamību likumdevējs izprot situāciju, kad lietas dalībnieki no Liepājas uz tiesu mēro aptuveni tikpat garu ceļu un patērē tikpat ilgu laiku kā lietas dalībnieki no Daugavpils? Ja paraugās uz šo jautājumu no nedaudz cita skatu punkta, tad jāatzīst, ka šāda situācija lietas dalībniekiem var ierobežot tiesas pieejamību. Tāpat tas var būtiski apgrūtināt atsevišķu procesuālo darbību veikšanu, piemēram, liecinieku nopratināšanu, jo attālākos reģionos dzīvojošiem lieciniekiem iespējas nokļūt tiesā liecību došanai var būt visai ierobežotas, īpaši, ja lieciniekam nav personīgā transportlīdzekļa. Autors uzskata, ka tad, ja viena speciālās jurisdikcijas tiesa kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru dalībnieku sapulču lēmumu apstrīdēšanas lietu izskatīšanai būtu paredzēta katrā Latvijas tiesu apgabalā, lietas dalībniekiem tiesa būtu daudz pieejamāka, un tas atvieglotu noteiktu procesuālo darbību veikšanu.

Vēl jāatzīmē, ka gan Konvencijas 6. panta pirmā daļa *expressis verbis*, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī tiesības uz lietas iztiesāšanu saprātīgā termiņā.³³ Šo tiesību nozīmību uzsver arī Latvijas

²⁸ Judgment of the European Court of Human Rights from 9 October 1979 in the case *AIREY v. IRLAND*, paras 22, 24. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420> [skatīts 2013. gada 30. janvārī].

²⁹ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedumu lietā Nr.2005-18-01 „Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu „un trešajā daļā” un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 57 (3425), 2006, 7. aprīlis.

³⁰ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 6. novembra spriedumu lietā Nr.2003-10-01 „Par Civilprocesa likuma 83. panta 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 157 (2922), 2003, 7. novembris.

³¹ Judgment of the European Court of Human Rights from 21 February 1975 in the case *GOLDER v. THE UNITED KINGDOM*, para 28. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57496> [skatīts 2013. gada 28. janvārī].

³² Developments in the Law ACCESS TO COURTS. In: Harvard Law Review, February 2009, Vol. 122, Issue 4, p. 1151–1216, p. 1181.

³³ Judgment of the European Court of Human Rights from 11 December 2012 in the case *MILIĆ v. MONTENEGRO AND SERBIA*, paras 61–68. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-115210> [skatīts 2013. gada 30. janvārī].

Republikas Satversmes tiesa.³⁴ Tāpat procesuālās ekonomijas nozīmīgums ir norādīts likuma „Par tiesu varu” 28. pantā. Arī no procesuālās ekonomijas viedokļa ir pamats apšaubīt CPL grozījumos ietvertu ideju par vienu speciālās jurisdikcijas tiesu visā Latvijā. Šāds risinājums var būtiski palēnināt minētajai tiesai piekritīgo lietu iztiesāšanu. Viena šāda speciālās jurisdikcijas tiesa katrā Latvijas tiesu apgabalā būtu saprātīgs risinājums arī no lietas ātrākas iztiesāšanas viedokļa.

Kopsavilkums

Raksta nobeigumā par svarīgākajām atzīstamas šādas atziņas un secinājumi:

1. Speciālās jurisdikcijas tiesas iespējams sadalīt divās grupās:
 - 1) speciālās jurisdikcijas tiesas, kam piekritīgas lietas, kurās būtiska nozīme var būt ne tikai juridiskiem apsvērumiem, bet arī apstākļiem, kas ir saistīti ar citām zinātnēm un nozarēm;
 - 2) speciālās jurisdikcijas tiesas, kuru izņēmuma piekritībā esošajās lietu kategorijās citu nozaru jautājumiem reti ir būtiska nozīme, tomēr pašas lietu kategorijas ir plašas un tautsaimniecībai būtiskas.
2. CPL grozījumos paredzētais speciālās jurisdikcijas tiesas modelis varētu tikt pieskaitīts otrajai grupai. Tomēr šajā sakarā bažas rada CPL grozījumos paredzētās speciālās jurisdikcijas tiesas specializācija pārlieku šaurā lietu kategorijā. Lai to labotu, autors ierosina izvērtēt iespēju šādas speciālās tiesas piekritībā nodot vismaz strīdus par visu veidu kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru sapulču lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem.
3. CPL grozījumos paredzētais speciālās jurisdikcijas tiesas modelis, paredzot tikai vienu šādu tiesu visā Latvijā, var ierobežot tiesas pieejamību, apgrūtināt procesuālo darbību veikšanu, kā arī nonākt pretrunā ar procesuālo ekonomiju un prasībām par lietas iztiesāšanu saprātīgā termiņā. Šajā ziņā kā piemērotāku modeli autors ierosina izvērtēt iespēju katrā Latvijas tiesu apgabalā paredzēt vienu speciālās jurisdikcijas tiesu kapitālsabiedrību dalībnieku un akcionāru dalībnieku sapulču lēmumu apstrīdēšanas lietu izskatīšanai.

³⁴ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta sprieduma 16. punktu lietā Nr. 2009-85-01 „Par Civilprocesa likuma 141. panta pirmās daļas, ciktāl tā neparedz tiesības iesniegt blakus sūdzību par lēmumu, ar ko apmierināts pieteikums par prasības nodrošināšanu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91., 92. un 105. pantam?” *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53 (4245), 2010, 1. aprīlis.

AKCIJU LIETTIESISKAIS STATUSS

Jānis Kārklīšs, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

Reinis Odiņš, *Mg. iur.*

Summary

The authors identify several faults within the theory of pandectism that only a corporeal thing may be property and thus advise that there are enough grounds to establish that a stock company share as an incorporeal thing may be property since it fulfils all of the criteria set out in Article 927 of Latvian Civil code. In conclusion, the authors ask to consider that the Latvian Civil code norms allow understanding the law differently and the suitability of the theory of pandectism to modern day needs should be re-evaluated. It is also emphasised that turning away from the theory of pandectism would not be unique since other countries recognise incorporeal things as property as does the Draft Common Frame of Reference.

Atslēgvārdi: akcija, bezķermeniska lieta, īpašums.

Keywords: stock company share, incorporeal thing, property.

Ievads

Raksta mērķis ir turpināt jau uzsākto diskusiju par akciju piederību. Šobrīd nav skaidrs akciju liettiesiskais statuss, jo pastāv nekonsekvence starp Komerclikumā, Civillikumā un Satversmes tiesas praksē lietotajiem terminiem. Nav skaidra Komerclikumā lietotā termina “piederība” nozīme un tā saistība ar Civillikumā lietotajiem terminiem “īpašums” un “bezķermeniska lieta”. Savukārt Satversmes tiesas praksē, spriežot pat tiesībām uz īpašumu, jau bijusi runa par akcijām kā šo tiesību objektu¹. Ņemot vērā visu iepriekš minēto, akciju liettiesiskais statuss nav skaidrs un nav arī zināms, vai patiesais akcionārs var aizsargāt savas aizskartās intereses ar sev īpaši labvēlīgu īpašuma prasību. Līdz ar to raksta ietvaros tiek risināts jautājums, vai akcija lietu tiesību izpratnē var būt īpašums.

Akcijas jēdziens un īpašuma jēdziens

Komerclikumā attiecībā uz akcijām tiek lietots termins “pieder”. Šī termina skaidrojumu nevienā citā likumā nav iespējams atrast. Doktrīnā ir norādīts, ka Satversmes tiesas izmantotais īpašuma jēdziens darbojas tikai konstitucionālo

¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 4. februāra sprieduma lietā Nr. 2008-12-01 9. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/spriedums_2008_12.htm [skatīts 2013. gada 12. martā].

tiesību jomā un neattiecas uz civiltiesisko jomu.² Ņemot vērā iepriekš minēto, atbilde uz jautājumu, vai akcija var būt īpašums, meklējama vispārīgā regulējumā – Civillikumā (turpmāk arī – CL).

Civillikumā izvirzīti četri kritēriji, kas raksturo subjektīvo īpašuma tiesību, proti, Civillikuma 927. pants nosaka, ka īpašums ir:

- 1) tiesība valdīt un lietot lietu;
- 2) iegūt no lietas visus iespējamus labumus;
- 3) iespēja rīkoties ar lietu;
- 4) atprasīt lietu atpakaļ no katras trešās personas ar īpašuma prasību.

Savukārt Civillikuma 929. pants nosaka, ka par īpašuma priekšmetu var būt viss tas, kas ar likumu nav noteikti izņemts no vispārējās apgrozības. No Civillikuma 849. panta izriet, ka lietas iedalāmas ķermeniskās un bezķermeniskās lietās. Šāds iedalījums ir pretstatā daudzu citu valstu civiltiesībām un ir pārņemts no romiešu tiesībām.³ Doktrīnā atzīts, ka akcijas ir bezķermeniskas lietas.⁴

Ņemot vērā, ka uz akcijām (bezķermeniskām lietām) ir iespējams valdījums, pirmie trīs Civillikuma 927. panta kritēriji ir izpildīti. Nav šaubu, ka akcijas ir arī vispārējās apgrozības priekšmets. Arī profesors V. Sinaiskis norāda, ka bezķermeniska lieta var būt īpašumā, norādot, ka pozitīvā vara nozīmē to, ka īpašnieks var tieši izlietot savu varu pār lietu (ķermenisku vai bezķermenisku), t. i., neatkarīgi no trešajām personām.⁵ Varētu šķīst, ka no Civillikuma 927. un 929. panta izriet, ka akcija kā bezķermeniska lieta var būt īpašums. Tomēr prof. J. Rozenfelds norāda, ka bezķermeniskas lietas varētu būt īpašums tikai ierobežotā apjomā, jo īpašuma prasība par bezķermenisku lietu nav iespējama.⁶ Savukārt, pamatojoties uz pirmskara Latvijā prevalējošo doktrīnu, mūsdienās tiek noliegta pēdējā kritērija izpilde,⁷ jo par īpašumu varot būt tikai ķermeniska lieta.⁸

Pandektisma dogmas “tikai ķermeniska lieta var būt īpašums” kritika

Doktrīnārais pamats apgalvojumam, ka tikai ķermeniska lieta var būt īpašums, ir atrodama 19. gs. sākuma darbā, kas salīdzināja vietējo likumu normas ar Vācijas tiesību dogmām.⁹ Šis atziņas, sniedzot paskaidrojumus pie civillikumiem, savukārt pārņēma jau pirmskara Latvijas juristi.¹⁰ Uzskatu par to, ka īpašuma priekšmets var būt tikai un vienīgi ķermeniska lieta, tie pastiprina ar citiem argumentiem. Konkrēti – lai arī Civillikuma 707. pants (tagad CL 927. pants) nenosaka tuvāk, vai domāta ķermeniska vai neķermeniska lieta, tas nav izšķiroši, jo visā sadaļā par īpašumu un visā likumu krājumā ir runa par tikai *res corporales* īpašumu, kas

² Tihonovs V. Ieskats akciju piederības jautājumā. *Jurista Vārds*, Nr. 21(720), 2012, 22. maijs, 4 lpp. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=doc&id=247922> [skatīts 2013. gada 3. novembrī].

³ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 111. lpp.

⁴ Turpat, 5. lpp.

⁵ Sinaiskis V. Latvijas Civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu Biedrība, 1996, 41. lpp.

⁶ Rozenfelds J. Lietu tiesības. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2004, 57. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2002, 57. lpp.

⁹ Erdmann C. E. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Rīga: N. Kymmel, 1889–1894., Bd.2: Sachenrecht.

¹⁰ Konradi F., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. 2. grām. Lietu tiesības. Likuma teksts Būmaņa A., Ēlers H. un Lauvas J. tulkojumā. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 72.–73. lpp., 165.–167. lpp.

atsevišķās īpašuma attiecības sadala pēc lietu kustīguma un nekustīguma, kuras savukārt ir tikai ķermenisku lietu īpašības. Tāpat sadaļa par īpašuma prasību noteikti pierāda, ka tikai *res corporales* var būt par patiesu īpašumu.

Vispirms jāuzsver, ka atziņas ir vērtējamas kritiski, jo to pamats ir pandektisma dogmu attiecināšana uz Latvijas teritorijas tiesību normām. Proti, bez tuvākiem skaidrojumiem K. E. Erdmans (*C. E. Erdmann*) secina, ka dogma "tikai ķermeniska lieta var būt īpašums" ir spēkā arī provinces civillikumā un tai nav atkāpes no kopējām tiesībām (domātas vācu tiesības).¹¹ Tāpat arī H. Blēze (*H. Blaese*) vēlāk konstatē, ka 1937. gada 28. janvāra Civillikums seko Vācijas civillikuma (*Bürgerliches Gesetzbuch*) dogmai.¹² Detalizētāki paskaidrojumi gan netiek sniegti.

Ņemot vērā iepriekš minēto, kā arī to, ka Latvijas Civillikumu ietekmējuši Šveices un Vācijas civillikumi,¹³ ir vērts apskatīt, kādēļ Vācijā atzīta dogma "vienīgi ķermeniska lieta var būt īpašums". Pirms šādas atziņas pieņemšanas tāda tiesību kodifikācija kā 1794. gada Kopējās zemestiesības Prūsijas valstīm (*Das Allgemeine Landrecht für die Preußischen Staaten*) paredzēja daudz plašāku lietas jēdzienu – lieta likuma izpratnē ir viss, kas var būt par tiesību vai saistības priekšmetu. Arī cilvēku darbības, kā arī tiesības tik tālu, cik tās ir citas personas tiesības, ir ietvertas lietu jēdzienā.¹⁴ Tomēr vēlāk Vācijā iesakņojās lietas jēdziena šaurāka izpratne.¹⁵ Šāda pozīcija Vācijas civillikumā (*Bürgerliches Gesetzbuch*) izveidojās pandektistu ietekmē un bija balstīta uz atziņu, ka romiešu tiesībās par īpašumu uzskatīja tikai ķermeniskas lietas.¹⁶ Tas ir vēsturiski neprecīzs apgalvojums, jo ir konstatēts, ka glosatori, kā arī postglosatori ar īpašumu saprata ne tikai ķermeniskas lietas.¹⁷ Par tādu īpašumu apjomu romiešu tiesībās norādīts arī citur.¹⁸

Ņemot vērā iepriekš minēto, var secināt, ka Vācijas tiesību dogmas nevar tieši attiecināt uz Latvijas tiesībām vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, atšķirībā no Vācijas tiesībām Latvijā lietas jēdziens ietver sevī arī bezķermeniskas lietas. Otrkārt, attiecībā uz bezķermeniskām lietām ir iespējams tiesību valdījums. Treškārt, apgalvojums, ka romiešu tiesībās īpašums varēja būt vienīgi uz ķermeniskām lietām, nav vēsturiski precīzs, jo mūsdienās vairākās publikācijās ir norādīts, ka romiešu tiesībās īpašums ir bijis gan ķermeniskas, gan bezķermeniskas lietas.¹⁹ Visbeidzot jau tolaik F. Konradi un A. Valters (*Walter*) šaubījās, vai viņu viedoklis ir pareizs. Proti, abi norādīja, ka 12. laika civillikums civilos augļus (bezķermenisku lietu)

¹¹ *Erdmann C. E.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Riga: N. Kymmel, 1889–1894., Bd.2:Sachenrecht, S.192.

¹² *Blaese H, Mende S.* Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd.II, 2. Riga: Verlag der A/G "Ernst Plates", 1940, S. 38.

¹³ *Apsītis H.* Vispārējs pārskats par jauno Civillikumu. Prezidenta Ulmaņa Civillikums: Rakstu krājums. Riga: Pagalms, 1938, 88. lpp.

¹⁴ Citēts pēc *Lehmann M.* Finanzinstrumente. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, S.185 Johow R. Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das deutsche Reich: Sachenrecht: Begründung in drei Bänden, 1880, S. 2.

¹⁵ Vācijas civillikums (*Bürgerliches Gesetzbuch*), § 90. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_90.html [skatīts 2013. gada 12. martā].

¹⁶ *Volker J.* Geistiges Eigentum: Eine Komplementärerscheinung zum Sacheigentum? Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S.37; *Mühlenbruch C.F.* Lehrbuch des Pandektenrechts nach der Doctrina Pandectarum, deutsch bearbeitet, Bd.2, S. 13

¹⁷ *Volker J.* Geistiges Eigentum: Eine Komplementärerscheinung zum Sacheigentum? Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 37.

¹⁸ *Sohm R., Crawford Ledlie J., Grueber E.* The Institutes of Roman Law. New Jersey: Gorgias Press LLC, 2002, p. 225.

¹⁹ *Volker J.* Geistiges Eigentum: Eine Komplementärerscheinung zum Sacheigentum? Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 36.

izprot kā īpašumu²⁰ un ka ir pieļaujams vindicēt īpašuma ideālo daļu, t.i., vērst īpašuma prasību par domājamo daļu.²¹ Kā atzinusi Augstākā tiesa, tad domājamā daļa ir bezķermeniska lieta.²²

Turklāt nav korekta F. Konradi un A. Valtera (*Walter*) norāde, ka civillikuma normas par īpašumu uzskata tikai ķermeniskas lietas, iedalot tās pēc kustīguma vai nekustīguma. Patiesi lietas kustīgums vai nekustīgums ietekmē attiecīgās lietas iegūšanu īpašumā. Arī tagad Civillikums paredz īpašuma iegūšanu ar nodošanu (CL 987.–997. pants). Viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai jaunais ieguvējs iegūtu īpašuma tiesību, ir lietas nodošana jaunajam ieguvējam. Tāpat papildus ir jākonstatē likumā paredzētie nodošanas veidi, proti, valdījuma iegūšanas iespējamie veidi, tajā skaitā tiesību valdījums (sk. CL 878.–895. pantu).²³ Detalizētu akciju atsavināšanu un nodošanu regulē Komerclikuma 238. panta trešā un ceturrtā daļa, kā arī Finanšu instrumentu tirgus likums.

Tomēr arī mūsdienu Latvijas juristi piekrīt viedoklim, ka tikai ķermeniskas lietas var būt īpašums.²⁴ Lai novērstu minēto pretrunu – īpašuma prasību par domājamo daļu, mūsdienu Latvijas juristi norāda, ka ar īpašuma prasību var atprasīt domājamo daļu kopējā lietā, bet jāņem vērā, ka domājamā daļa pati par sevi nevar būt īpašuma prasības priekšmets. Tiek precizēts, ka tad, ja īpašuma prasība vērstā uz kopvaldījuma atjaunošanu, tās priekšmets ir visa kopējā lieta vai tā šīs lietas daļa, kas atradās kopīpašnieku kopvaldījumā.²⁵ Šāds precizējums gan nenovērš trūkumus, jo tas ir pretējs īpašuma prasības būtībai. Kopīpašnieks, kas ceļ īpašuma prasību, cīnās pret prezumpciju, ka tagadējais lietas valditājs ir īpašnieks. Tas nozīmē, ka kopīpašuma gadījumā kopīpašnieks pamato, kādēļ kopīpašums pastāv, un tam ir jāatzīst īpašums uz tā daļu un jāpiešķir valdījums. Tas savukārt nozīmē, ka īpašuma prasības cēlājam pierādīšanas pienākums par īpašuma tiesībām gulstas nevis uz visu lietu kā tādu, bet gan tikai tajā domājamā daļā, kura tam pieder. Saskaņā ar precizējumu būtu jāsaprot, ka prettiesiskās darbības, kuras aizskārušas patiesa kopīpašnieka tiesības, maina prasības priekšmetu, t. i., kopīpašums vairs nepastāv, tādēļ prasības priekšmets ir visa lieta. Līdz ar to nebūtu pamata uzskatīt, ka ar precizējumu šī pretruna ir novērsta. Varētu secināt – ja jau īpašuma prasība ir atļauta uz domājamo daļu (bezķermenisku lietu), tad tā ir iespējama arī uz citām bezķermeniskām lietām, tostarp akcijām.

Kā papildu arguments tam, ka bezķermeniska lieta nav īpašums, kalpo *rei vindicatio* vēsturiskais apraksts. Saskaņā ar XII tabulu likumiem vindikācijas prasībā prasītājam bija jāuzliek roka uz tās lietas, par kuru ir strīds tiesā.²⁶ Šāds arguments ir vēsturiski neprecīzs, jo vēlāk, jau Justiniāna laikā, *proprietas* tiesības ļāva celt prasību par to, ka bezķermeniska vai ķermeniska lieta ir prasītāja īpašums.²⁷

²⁰ Konradi F., Valtera A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. 2. grām. Lietu tiesības. Likuma teksts Būmaņa A., Ēlersa H. un Lauvas J. tulkojumā. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 72. lpp.

²¹ Turpat, 167. lpp.

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2009. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. PAC-1734. Pieejams: www.zemesgramata.lv/likumi/lemumi/PAC-1734.doc [skatīts 2013. gada 12. martā].

²³ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2002, 112. lpp.

²⁴ Turpat, 57. lpp.

²⁵ Turpat, 229. lpp.

²⁶ Osipova S., Blūzma V., Zemītis G. Ārvalstu tiesību vēstures avoti. Rīga: Turība, 2007, 83. lpp.

²⁷ Lambert T. Mears LL. D. (Lond.). Analysis of M. Ortolan's Institutes of Justinian, including the history and generalization of Roman law. The Lawbook Exchange LTD., Clark, New Jersey: 2008, p. 221.

Nemot vērā iepriekš minēto, pēc autoru domām, ir pietiekams pamats secināt, ka akcija kā bezķermeniska lieta var izpildīt visus īpašuma legāļdefinīcijas kritērijus, līdz ar to akcija kā bezķermeniska lieta var būt īpašums, un tādejādi akcionārs var izmantot īpašuma prasību, lai aizsargātu savas intereses. Pie tāda paša secinājuma nonākuši Kopējā modeļa projekta (*Draft Common Frame of Reference*) sastādītāji, kas snieguši šādu īpašuma definīciju: "Īpašums ir viss, kas var būt īpašumā, – tas var būt kustams vai nekustams, ķermenisks vai bezķermenisks".²⁸ Termins "bezķermenisks īpašums" Kopējā modeļa projektā lietots vairākos pantos, piemēram, IV. H.–1:103. pantā ir norādīts, ka par dāvinājuma objektu var būt bezķermenisks īpašums (*incorporeal property*). Kopējais modelis ir ilgtermiņa projekts, kura mērķis ir sagatavot rokasgrāmatu esošo likumu grozīšanai un jaunu likumu sagatavošanai Eiropas mērogā, rodot kompromisu starp dažādām Eiropas nacionālajām civiltiesībām un radot mūsdienīgu un modernu civiltiesisko regulējumu. Jānorāda, ka Līguma par Eiropas Savienības darbību 345. pantā noteiktais nav nozīmīgs, jo, kā atzīts, šis pants nav šķērslis vienotai Eiropas īpašuma tiesību attīstīšanai.²⁹

Var noprast, ka jautājums par to, vai akcija un bezķermeniska lieta kā tāda var būt īpašums, ir problēma, ko risināja jau pirms Latvijas tiesību zinātnes sākuma. Šobrīd Latvijas juristiem ir izvēle turpināt sekot Vācijā pastāvošajai pandektistu teorijai vai arī veidot jaunu doktrīnu, kura atbilstu laika garam un sabiedrības vajadzībām. Pandektistu izpratne bija atbilstoša 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma realitātei, t. i., cilvēkiem no ekonomiskā un sociālā viedokļa visvērtīgākās bija ķermeniskas lietas, piemēram, zeme, māja vai dārglietas. Mūsdienās, tieši otrādi, lielākā vērtē ir bezķermeniskas lietas, piemēram, tādi vērtspapīri kā akcijas, kā arī dažādi finanšu instrumenti. To vērtība bieži vien vairākkārt pārsniedz ķermenisko lietu vērtību. Ieguldījumi bezķermeniskās lietās ir viegli pieejami un patērē daudz mazāk resursu nekā ieguldījumi nekustamā īpašumā.

Vācija savu pozīciju ir skaidri norādījusi, un pandektistu skatījums "tikai ķermeniskas lietas var būt īpašums" ir guvis virsroku pār agrāko kārtību, tādēļ Vācijai ir neiespējami interpretēt tiesību normas atbilstoši sabiedrības attīstībai un izmaiņām īpašuma izpratnē. Latvijas tiesībās šajā ziņā ir lielāka brīvība, jo Civillikumā nav pārņemts Vācijas regulējums, bet tikai doktrīna. Par to liecina tas, ka Civillikumā ir noteikts gan tiesību valdījums, gan lietas jēdzienā iekļautas bezķermeniskas lietas, gan iespējams pat īpašums uz civiltiesiskiem augļiem. Proti, autori uzskata, ka pastāv visi priekšnosacījumi, lai normas varētu izprast citādi.

Turklāt vajadzību novērsties no pandektisma dogmas ilustrē pirmskara jurista Dr. iur. A. Būmaņa (viens no 1937. gada 28. janvāra Civillikuma izstrādātājiem) rakstītais: "Nenoskaidrojot "mantas" jēdzienu, pielaista rupja terminoloģijas kļūda Sodu lik. 546. p., pēc kura zagst var vispār kustamu mantu; pareizi vajadzēja noteikt, ka zagst var tikai kustamas lietas, jo kustamas mantas sastāvā ietilpst tiesības, kas nav zogamas (piem., prasījumi, saskaņā ar CL. 537. p.)."³⁰ Bet šodienā

²⁸ Draft Common Frame of Reference, p. 563. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf [skatīts 2013. gada 12. martā].

²⁹ Akkermans B. and Ramaekers E. The Treaties Shall in No Way Prejudice the Rules in Member States Governing the System of Property Ownership: Article 345 TFEU (Ex Article 295 EC), its Meanings and Interpretations. European Law Journal, Vol. 16, Issue 3, p. 292, May 2010. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0386.2010.00509.x> [skatīts 2013. gada 2. aprīlī].

³⁰ Dr. Būmanis A. Piezīmes pie B. Disterlo kga raksta par terminoloģiju likumdošanā. *Tieslietu ministrijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1936, 1. aprīlis.

“apgāž” vakardienu, proti, tiesības ir iespējams “nozagt”. To ilustrē daudzie gadījumi, kad akciju sabiedrībai nepiederošas personas veiksmīgi uzdodas par akcionāriem un faktiski pārņem akciju sabiedrību, lai gan pat pirkstu nav piedūruši pašai akcijai. Domājams, ka pastāv arī citi veidi un gadījumi, kuri liecina, ka ir iespējams “nozagt” bezķermenisku lietu.

Rezumējot iepriekš teikto, šā raksta autori aicina pārvērtēt vērtības gan no juridiskā, gan ekonomiskā viedokļa. Heraklīta vārdiem sakot, viss plūst, viss mainās. Ja tiktu revidēts uzskats, ka tikai ķermeniskas lietas var būt īpašums, Latvija nebūtu vienīgā valsts, kas atzītu bezķermeniskas lietas (akcijas) kā īpašumu.³¹ Viedokļa maiņa novērstu arī civiltiesību un pamattiesību nošķirtību. Tādējādi autori aicina apsvērt 19. gs. doktrīnu, izvērtējot, vai pandektisms ir atbilstošs mūsdienu apstākļiem, kad apgrozībā ir daudz vairāk bezķermenisku lietu.

Kopsavilkums

Raksta ietvaros autori konstatē vairākus trūkumus šobrīd valdošajā pandektisma doktrīnā. Tā nosaka, ka tikai ķermeniskas lietas var būt īpašums. Autori norāda, ka ir pietiekams pamats secināt, ka akcija kā bezķermeniska lieta arī var būt īpašumā, jo tā izpilda visus Civillikuma 927. pantā paredzētos kritērijus. Nobeigumā autori norāda, ka pastāv priekšnoteikumi, lai tiesību normas saprastu citādi, un aicina pārvērtēt valdošās doktrīnas atbilstību mūsdienu apstākļiem. Autori arī norāda, ka viedokļa maiņa nebūtu nekas ārkārtējs, jo arī citās valstīs bezķermeniskas lietas var būt īpašums, to paredz arī Kopējā modeļa projekts (*Draft Common Frame of Reference*).

³¹ Draft Common Frame of Reference, p. 563. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf [skatīts 2013. gada 12. martā]; Civil code of State of Louisiana. Article 477, Article 448. Pieejams: <http://legis.la.gov/lss/lss.asp?folder=67> [skatīts 2013. gada 11. martā]; Ball J. The Boundaries of Property Rights in English Law. Electronic Journal of Comparative Law, vol. 10.3 (December 2006), p. 29. Pieejams: www.ejcl.org/103/art103-1.doc [skatīts 2013. gada 11. martā].

NECESSITY FOR CODIFICATION OF INTELLECTUAL PROPERTY REGULATION IN LATVIA

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

University of Latvia, Faculty of Law,
attorney-at-law, trade mark attorney

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir pamatot intelektuālā īpašuma regulējuma kodifikācijas nepieciešamību Latvijā, analizējot pašreizējās intelektuālā īpašuma regulējuma problēmas un iezīmējot to risinājumu ceļus. Salīdzinot Latvijas regulējumu ar modernajām intelektuālā īpašuma regulējuma tendencēm Latvijas kaimiņvalstīs rakstā izteikts priekšlikums ieviest ‘jumta likumu’ Latvijas intelektuālā īpašuma regulējumam, kurā tiktu ne vien vienuviet paredzēts vienots regulējums visiem intelektuālā īpašuma objektiem, ieskaitot tos, kuriem speciāla regulējuma šobrīd Latvijas tiesībās nav, bet arī novērstu pašreizējās Latvijas intelektuālā īpašuma regulējuma problēmas.

Keywords: intellectual property, civil law, codification, regulation, systematic legislative approach.

Atslēgvārdi: intelektuālais īpašums, civiltiesības, kodifikācija, regulējums, sistēmiska likumdošanas pieeja.

Introduction

So far the regulation of intellectual property¹ has developed in Latvia without any uniform and systematic approach which raises significant problem questions. The current structure of the Latvian regulation of intellectual property was started to be questioned in the Latvian academic literature in recent years, especially concerning regulatory approaches of intellectual property regulation². In addition, a study was also carried out recently urging to codify regulation of the contracts known in the intellectual property law such as licence contract and assignment contract³.

¹ The author would like to thank Linards Muciņš for providing exhaustive information about the draft Law on Economic Author Rights drafted in 1939 and its text. The author would like also to thank the reviewer prof. Jānis Rozenfelds for valuable comments.

The term ‘intellectual property’ within this article is understood broadly by following the broad legal definition of that term provided by Art. 2 (viii) of the Convention Establishing the World Intellectual Property organisation. Available at http://www.wipo.int/treaties/en/convention/trtdocs_wo029.html#article_1 <visited 05 April 2013>. This Convention is in force in Latvia since January 21, 1993.

² Rozenfelds J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā [The Concept of Property and Intellectual Property in Latvia]. Latvijas Universitātes žurnāls “Juridiskā zinātne”, Nr. 1. R.: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 101.–124. lpp.

³ See generally Mantrovs V. Intelektuālā īpašuma līgumu regulējuma modernizācija Latvijas Republikas Civillikumā [Modernisation of Regulation for Intellectual Property Contracts in the Civil Law of the

Therefore, the question about codification of regulation of intellectual property in Latvia naturally continues the discussion already undertaken in the academic legal literature of Latvia.

1. What should the regulation of intellectual property be?

Naturally, the regulation is intended for those who will exploit that regulation. The specifics of intellectual property regulation lies in the fact that it applies to the whole society including even children and teens who also may be authors of different intellectual property rights, mainly objects protected under copyright law, interested to get familiar with the concept of intellectual property and scope of protection. Apart from lawyers, intellectual property regulation is studied and analysed by entrepreneurs, inventors, scientists, etc. – in other words, by a wide range of potential right holders of intellectual property, perhaps even without any prior legal knowledge. Consequently, due to the nature of the intellectual property law it will be used by different groups of people with different background and experience. This leaves impact on the intellectual property regulation itself requesting that it shall be drafted in unambiguous, clear language avoiding possibilities for its different interpretation. Besides, the clarity of intellectual property regulation shall be achieved, first, by a clear link among the general civil law provisions, and, second, by concentrating (codifying) the norms relating to objects of intellectual property into one legal act. This explains why the modern tendency for development of intellectual property regulation emphasises necessity to codify regulation of intellectual property. In addition to the Latvian neighbouring countries, such codification tendency exists also across other European countries⁴.

Such codifications exist in two Latvian neighbouring states composed as a separate part in a civil codification, namely, in Russia⁵ since 01 January 2008⁶ and in Belorussia⁷. In addition, in Estonia a special group is set up for drafting such codification⁸ since the Estonian Obligations Law⁹ does not provide intellectual property codification except licence contract. Though Lithuania does not have such

Republic of Latvia]. *Latvijas Universitātes žurnāls "Juridiskā zinātne"*, Nr. 2. Tiesību zinātnes nākotnei, 1. R.: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 115.–128. lpp.

⁴ *Ibid.*, 120. – 121. lpp.

⁵ Гражданский кодекс Российской Федерации [Russian Civil Code]. Available in Russian at: <http://www.consultant.ru/popular/> [accessed 15 March 2013].

⁶ The entry into force of the Part 4 of the Russian Civil Code was regulated by a special law (for the text of this special law and its commentary see: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации. Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации Части Четвертой (постатейный). Л.А. Трахтенгерц (ред.). М.: Инфра-М – Контракт, 2012, с. XIII-LII.

⁷ Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. № 218-3. Available in Russian at: http://www.belgopatent.org.by/russian/docs/Zakonodat/Grazdanski_kodex_218-z.doc [accessed 15 March 2013].

⁸ Kelli A. The reform debate of copyright law in Estonia. Available at: <http://home.lu.lv/~schewe/IP/Pres/Kelli-Copyright%20Estonia.pdf> [accessed 15 March 2013].

⁹ Law of Obligations Act; RT I 2002, 53, 336 [Estonian Obligations Law]. Available in English at: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [accessed 15 March 2013].

codification, still the Lithuanian civil codification¹⁰ provides interrelation between this codification and special (*sui generis*) intellectual property laws.

Another trend which cannot be ignored any longer is the need for specialised intellectual property courts. All three Baltic States have appointed such courts, mainly following the requirement of the Community Trade Mark Regulation¹¹, namely Art. 91 et seq., and the Community Design Regulation¹², namely Art. 80 et seq., for Community trade mark and Community design courts respectively. Still, none of the Baltic countries has a specialised court specialising exclusively in intellectual property matters. However, since February 2013 the specialised court named Court for Intellectual Rights will commence its work in Russia headquartered in Moscow¹³. Similarly as in some European states having such specialised intellectual property court as Federal Patent Court dealing with registration disputes¹⁴ in Germany (Art. 66 et seq. of the German Trade Mark Law¹⁵) or Patent County Court dealing with intellectual property cases in addition to the small claims¹⁶ in the United Kingdom, the newly established Russian court will deal with all intellectual property cases including registration disputes, invalidation disputes, and infringement cases.

Therefore, the tendencies occurring in the neighbouring states of Latvia show that there is movement towards codification of intellectual property regulation and towards establishing specialised courts to hear intellectual property cases.

2. Description of the current regulation of intellectual property in Latvia

So far, there has not been adopted 'umbrella' law governing intellectual property regulation in Latvia; instead regulation of intellectual property was based on adoption of a separate law for each object of intellectual property. As there is not such 'umbrella' law, it was historically established that the status of the Patent Office of the Republic of Latvia was regulated in the Patent Law¹⁷ instead of its

¹⁰ Civil Code of the Republic of Lithuania [Lithuanian Civil Code]. Available in English at: <http://d.scribd.com/docs/1f4b82egan5qfun516xm.pdf> [accessed 15 March 2013].

¹¹ Council Regulation (EC) No 40/94 of 20 December 1993 on the Community trademark. OJ, L 11, 14.01.1994, pp. 1–36. Repealed by: Council Regulation (EC) No 207/2009 of 26 February 2009 on the Community trademark (codified version). OJ, L 78, 24.03.2009, pp. 1–42.

¹² Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs. OJ, L 3, 05.01.2002, pp. 1–24.

¹³ Федеральный конституционный закон 6 декабря 2011 года N 4-ФКЗ „О внесении изменений в Федеральный конституционный закон “О судебной системе Российской Федерации” и Федеральный конституционный закон “Об арбитражных судах в Российской Федерации” в связи с созданием в системе арбитражных судов Суда по интеллектуальным правам”; Постановление Пленума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации N 17 от 22 июня 2012 г. „Об определении места постоянного пребывания Суда по интеллектуальным правам”. Доступен: <http://statut.org/wp-content/uploads/2012/07/пленум17om20120622.gif> (осмотрено 15 марта 2013 г.).

¹⁴ In addition, there are established certain specialised first instance courts in Germany dealing with intellectual property infringement cases.

¹⁵ Markengesetz vom 25. Oktober 1994 (BGBl. I S. 3082; 1995 I S. 156; 1996 I S. 682), das zuletzt durch Artikel 15 des Gesetzes vom 24. November 2011 (BGBl. I S. 2302) geändert worden ist.

¹⁶ Art. 287 of the Copyright, Designs and Patents Act 1988, 1988 Chapter 48; The Patents County Court guide, Issued December 2012. Available at: <http://www.justice.gov.uk/downloads/courts/patents-court/patents-court-guide.pdf> [accessed 15 March 2013].

¹⁷ Patentu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 34, 2007, 27. februāris.

regulation by a separate law. To solve this problem, especially sharply felt in practice, there is currently a draft law under consideration for regulation of the status of the Patent Office and for reviewing of disputes in the Appeal Board¹⁸. However, this draft law does not contain substantive legal norms (with certain exceptions), therefore it cannot be considered as ‘umbrella law’ for intellectual property regulation in Latvia.

Also, the Civil Law of the Republic of Latvia of the year 1937 (hereinafter the Latvian Civil Law) does not mention intellectual property or legal relationships arising from intellectual property objects altogether. Yet, *the Codification of the Baltic Local Laws*, the predecessor of *the Latvian Civil law*, did contain regulation for an author’s contract (excluded after adoption of that law) and separate legal provisions concerning the author’s contract which was not included in *the Latvian Civil Law*¹⁹.

In addition to the general civil law norms including general contract law provisions and delict (tort) provisions to be found in the Latvian Civil Law, the separate intellectual property objects are regulated by special (*sui generis*) laws each regulating separate intellectual property objects²⁰.

So, special (*sui generis*) intellectual property laws²¹ regulate the following objects:

- 1) trade marks and indications of geographical origin in the Law on Trade Marks and Indications of Geographical Origin²²;
- 2) designs in the Designs Law²³;
- 3) patents in the Patent Law;
- 4) semiconductor topographies in the Semiconductor Topography Protection Law²⁴;
- 5) plant varieties in the Plant Varieties Protection Law²⁵;
- 6) copyright, related rights, and *sui generis* data base rights in the Copyright and Related Rights Law²⁶.

3. Description of current problems

As it can be seen from the description of regulation of intellectual property in Latvia given in the previous chapter, it contains deficiencies from the regulatory

¹⁸ Likumprojekts “Rūpnieciskā īpašuma likums” [Draft Law ‘Industrial Property Law’]. Available in Latvian at: www.mk.gov.lv/doc/2005/TMlik_050911_RIL.1025.doc [accessed 15 March 2013].

¹⁹ For explanation of such regulatory approach by the authors of *the Latvian Civil Law* see note 32 below.

²⁰ It does not mean that other acts do not apply to intellectual property. For instance, Civil Procedure Law provides for security of claim and provisional measures for intellectual property objects.

²¹ In addition, to those laws there are adopted also Regulations of the Cabinet containing specific provisions in relation to separate intellectual property objects.

²² Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 216, 1999, 1. jūlijs. English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

²³ Dizainparaugu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 183, 2004, 17. novembris. English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

²⁴ Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 84/85, 1998, 31. marts. English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

²⁵ Augu šķirņu aizsardzības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 74, 2002, 17. maijs. English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

²⁶ Autortiesību likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis, English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

point of view with three main deficiencies to be highlighted: fragmentation, lack of system, and lack of conceptual approaches.

Fragmentation of regulation of intellectual property in Latvia has caused existing topical problems. The first problem relates to the regulatory issue when one and the same questions are regulated and repeated in each special intellectual property law referred to in the previous chapter, including regulation of a particular object of intellectual property as a legal object, legal significance of registration fact, legal status of a particular intellectual property object and regulation of damages, and regulation concerning contracts (limited to activities to be carried out by the Patent office²⁷).

Another fragmentation problem relates to the issue that an intellectual property object which is not regulated by any of those special laws of intellectual property may be protected only to the limited extent as far as its protection may follow from regulation included in the international treaties binding to Latvia and general delict norms included in the Latvian Civil Law. So, there are no special legal laws concerning protection of undisclosed information and domain names which in case of the latter lead the Latvian courts to a conclusion that domain names cannot be considered as a property object²⁸. In addition, such an approach has led to the situation when rights against unfair competition recognised as an industrial (intellectual property) object since the entry into force of the Paris Convention for Protection of Industrial Property is still regulated in the law specifically adopted for the activities conducted by the Competition Council, namely, in the Competition Law²⁹. The unfair competition was historically regulated in the Competition Law as initially only the Competition Council had competence to hear unfair competition cases which now is taken out from the competence of that state institution and transferred to the exclusive court's competence as explicitly provided by Art. 18.1 of the Competition Law.

Furthermore, as regards procedural norms there is also a problem related to the lack of 'umbrella' law. The Civil Procedure Law envisages a concept 'intellectual property' which is relevant mainly in two situations: regarding immediate security of evidence and provisional measures. However, by defining the term 'intellectual property' with listing separate objects of intellectual property, some objects are not mentioned in the list, namely, such intellectual property objects as rights against unfair competition, undisclosed information, and domain names in this way limiting these procedural measures only to those intellectual property objects which are explicitly mentioned in that list and excluding those three objects. A similar problem relates to the longstanding debate in the Latvian legal system whether the intellectual property cases shall be considered of material or immaterial character which, of course, is somewhat artificial as intellectual property rights are of material value. Still, this aspect may be clarified by the 'umbrella law'.

²⁷ For details, see Mantrovs V. Intelektuālā īpašuma līgumu regulējuma modernizācija Latvijas Republikas Civillikumā [Modernisation of Regulation for Intellectual Property Contracts in the Civil Law of the Republic of Latvia]. Latvijas Universitātes žurnāls "Juridiskā zinātne", Nr. 2. Tiesību zinātnes nākotnei, 1. R.: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 115.-128. lpp.

²⁸ LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2003. gada 29. oktobra spriedums lietā nr. PAC-861 [aquatex]. Unpublished.

²⁹ Konkurences likums [Competition Law]: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 151, 2001, 23. oktobris. English translation available at: www.ttc.lv [accessed 15 March 2013].

Another problem of the Latvian intellectual property regulation relates to the lack of systematic and conceptual approach. For instance, there has never been any public discussion either during adoption of the Patent Law or the Design Law as to whether it is appropriate to provide registration of weak patents by avoiding full expertise of patent applications or does not provide protection for unregistered design rights. The same refers to regulation of indications of geographical origin – is it fruitful to borrow legal provisions from foreign acts representing legal traditions which do not correspond to the Latvian situation altogether? Also, there was little discussion about conception of damages in intellectual property cases that were regulated in special intellectual property cases identically – whether it is appropriate to provide different calculation of damages in case of infringements performed by intent or negligence; to introduce the requirement of fault as provided in the current regulation; necessity for more sophisticated approach for establishing the amount of damages caused in the result of intellectual property infringement?

Even the system of reviewing intellectual property cases is different depending on the particular object of intellectual property. So, the exclusive jurisdiction to hear cases in the first instance court in Riga Regional court covers invalidation cases and infringement cases with respect to trademarks, indications of geographical origin patents, semiconductor topographies, and designs. However, copyright cases, related rights cases, sui generis data base rights, unfair competition cases, plant varieties protection cases, and other cases involving intellectual property infringement may be heard by any first instance court in Latvia. This inconsistent regulation of jurisdiction raises a logical question why shall intellectual property infringement cases or invalidation cases in respect of separate objects of intellectual property be heard by Riga Regional Court as the first instance court, but in case of others – shall not? With this regard it should be noted that until the draft 'Industrial Property Law' is adopted, the complaints on the decisions by the Appeal Board of the Patent office shall be heard in another completely different court system than the cases above – in administrative courts.

4. Proposals

To eliminate the above mentioned deficiencies of regulation of intellectual property in Latvia, it is necessary to follow modern tendencies and codify special intellectual property laws of Latvia into one law, i.e., to adopt the 'umbrella' law. By adopting such 'umbrella law' for intellectual property regulation, a common conceptual approach, unified regulation for intellectual property objects considering their differences and specifics shall be adopted as well as to cover those intellectual property objects which are not currently regulated either by substantive or procedural law in Latvia.

In this regard it should be noted that completely forgotten is the fact that the idea to codify Latvian intellectual property regulation into one single law actually is not new in Latvia. Already in 1939 it was drafted such draft law by the Ministry of Finance³⁰, yet with respect to registrable IP objects only, i.e. trade marks,

³⁰ Likums par saimnieciskām autora tiesībām [Draft Law on Economic Author Rights]. Likumdošanas iniciatīvas kārtībā iesniedzis L. Muciņš. Latvijas Republikas Augstākās padomes Pirmā sasaukuma ceturtnā maija plenārsēdē izskatāmais dokuments nr. 518. See generally Brīvā zeme, nr. 84, 15.04.1939., 1 lpp.; Latvijas Kareivis, Nr. 85, 1939, 16. aprīlis, 1. lpp.

patents, and designs³¹ in addition to separate law on author rights entered into force in 1937³². With respect to that draft law it was indicated in the mass media of that time that this draft law would collect provisions scattered among several laws³³. It was also stressed that Latvia would be the first country that would adopt such law codifying intellectual property regulation³⁴. Though the idea to adopt that draft law anew was discussed in the beginning of 90ties at the Supreme Council of the Republic of Latvia (parliament of that time), the idea of that law and intellectual property regulation codification was rejected³⁵. Still, modern tendencies described above prove that the brave and progressive position by the Latvian legislator for codifying intellectual property regulation expressed 74 years ago was novel for that time. Therefore, it would be only reasonable to follow that idea by drafting modern codification of intellectual property regulation in Latvia.

³¹ Art. 1 of the Draft Law of the Economic Author Rights.

³² Autora tiesību likums [Author Rights Law], 1937. gada 10. maijs, Valdības vēstnesis, Nr. 103. The reason for drafting a separate law concerning author law was admitted modern tendencies of that time to regulate copyright in separate law but not in the civil codification, i.e. in *the Latvian Civil Law* (Civillikuma pārstrādāšanas komisijas darbības noslēgums un civillikuma projekta tālākā gaita. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 4, 1936, 1. aprīlis, 902.–903. lpp.).

³³ Rīts, Nr. 71, 1940, 12. marts, 10. lpp.

³⁴ Ibid.

³⁵ See Top of Form

Latvijas Republikas Augstākās padomes 1992.gada 18.jūnija sēdes stenogramma (Vakara sēdē). Latvijas Vēstnesis, Nr. 203 (3571), 2006, 21. decembris.

LIECINIEKA LIECĪBAS KĀ PIERĀDĪŠANAS LĪDZEKĻA MODERNIZĒŠANAS IESPĒJAS

Daina Ose, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

The institute of testimonies made by witnesses as means of a proof in the Latvian civil procedure was not improved for a long time period. Accordingly, this delay was the cause to consider this instrument of a proof to be a formality and heavy-handed institute, as well it hindered the option to obtain evidence about any credible facts of the particular case and was an inflexible legal solution.

E.g., taking into account the experience of other countries the research has shown that it would be advisable for the Latvian legislators to consider the possibility to establish the mechanism which provides an examination of the information given by the witnesses that is generally known but may not be challenged otherwise.

Similarly, it is necessary to reassess the minimal age of the witnesses – the offer of the author of the present paper is to define that the minimal age of a person giving testimonies before the court is the age of fourteen, whereas the evidence given by the persons between age of seven and fourteen might be found as a significant information for the purposes of the case.

Atslēgvārdi: pierādījumi, pierādīšana, liecinieku liecības, fiziska persona.

Keywords: evidence, proof, witnesses, individual.

Liecinieka liecības kā pierādījums civilprocesā ir izmantojamas prasības tiesvedībā, ja lieta tiek skatīta mutvārdu procesā, jo pašlaik rakstiskās liecības nav pieļaujamas. Samērā bieži šis pierādīšanas līdzeklis tiek lietots arī sevišķajā tiesvedības procesā, it īpaši atsevišķu juridisko faktu konstatēšanas gadījumos. Neskatoties uz plašo liecinieka liecību izmantošanu civiltiesisko strīdu izskatīšanā tiesā, jāņem vērā, ka ne visus pušu apgalvojumus un iebildumus ir iespējams pamatot tikai ar liecinieka liecībām. Katrs konkrēts gadījums tiesai jāizvērtē atsevišķi, pieļaujot liecinieka liecību, ko raksturo informācijas nesēja – fiziskas personas – subjektivisms. Kā piemēru var minēt LR AT Senāta 2008. gada 29. oktobra spriedumā lietā Nr. SKC-386 pausto atziņu, ka rakstveida apliecinājums var tikt atzīts par pārliecināšanu samaksas pierādījumu, tomēr Civillikums tieši pieļauj arī jebkura cita pierādīšanas līdzekļa, tostarp liecinieku liecību, izmantošanu samaksas pierādīšanai.¹ Tajā pašā laikā LR AT Senāts 2012. gada 18. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKC-176/2012 ir norādījis, ka, neceļot atsevišķu prasību, publiskā aktā norādīto

¹ LR AT Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-386. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2011. gada 15. februārī].

nevar apgāzt ne ar liecinieku liecībām, ne ar privātā kārtā taisītu dokumentu.² Tādējādi liecinieka liecības izmantošana pierādījuma statusā ir jāizvērtē gan pēc attiecināmības, gan pēc pieļaujamības kritērijiem, kā arī kopsakarā ar citiem pierādījumiem, kas iegūti civiltiesiskā strīda laikā.

Analizējot liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzekli, ir jāpievēršas tā jēdzieniskajai izpratnei, t. i., jānošķir jēdziens „liecinieks” no jēdziena „liecinieka liecība” un „liecināšana”.

Ar jēdzienu „liecinieks” ir jāsaprot informācijas nesējs, avots, kas vienmēr un visos gadījumos var būt tikai fiziska persona (cilvēks)³. Nevienam citam tiesību subjektam nav iespējams piešķirt liecinieka procesuālo stāvokli. Tas ir saistīts ar to, ka tikai fiziska persona ir spējīga tieši uztvert informāciju ar saviem maņu orgāniem un to noraidīt tālāk. Tādējādi juridiskajā literatūrā ir izraisījusies diskusija par to, kas var būt par liecinieku un sniegt liecību tiesā. Vienā no civilprocesuālistu paustajiem viedokļiem norādīts, ka liecinieks ir cilvēks, kurš bija klāt kādā notikumā.⁴ Šāds apgalvojums ir ļoti šaurs, un tam nevar piekrist vairāku iemeslu dēļ:

- 1) fiziskā persona liecību var sniegt arī par apstākļiem, kurus nav tieši uztvērusi, klātesot notikumā, bet par kuriem informācija ir iegūta netieši, piemēram, no cita notikuma dalībnieka (atvasināta liecība), kurš nav sasniedzams vai ir miris (autore priekšlikums ieviest izņēmumu Latvijas Civilprocesa likuma 105. pantā);
- 2) fiziskā persona nav spējusi patiesi uztvert notikumu savu psihisko vai fizisko ierobežojumu dēļ, piemēram, liecinieka vecums, garīgo spēju aprobežojumi, veselības stāvoklis, fiziskie trūkumi u. c.;
- 3) fiziskā persona ir bijusi klāt notikumā, bet, ņemot vērā notikuma senumu, nespēj to patiesi atspoguļot;
- 4) fiziskā persona, kura bija klāt notikumā, netiek izsaukta liecināt par viņai zināmajiem apstākļiem;
- 5) fiziskā persona ir tieši ieinteresēta lietas iznākumā vai arī pastāv liecināšanas aizlieguma likumiskie šķēršļi.

Analizējot atšķirīgās pieejas liecinieka statusa noteikšanai, jānorāda, ka pārsvarā dominē divi viedokļi par to, kurš var būt par liecinieku:

- 1) fiziska persona, kura tieši ir uztvērusi notikumu;
- 2) fiziska persona, kurai ir zināmi lietā nozīmīgi apstākļi.

Pirmajā gadījumā netiek pieļautas tādas personas liecības, kura savas zināšanas par lietā svarīgiem apstākļiem ir ieguvusi pastarpināti no citiem avotiem, t. i., netiek pieļautas atvasinātās liecības vai liecinieku pārstāvība. Šāds ierobežojums ir noteikts Latvijas Civilprocesa likuma 105. panta piektajā daļā, nosakot, ka par pierādījumu nevar būt liecinieka liecības, kas pamatotas:

- 1) uz ziņām, kuru avots nav zināms;
- 2) uz citu personu sniegtajām ziņām, ja šīs personas nav nopratinātas.

Lieciniekam ir pienākums sniegt patiesu⁵ informāciju, tādējādi ziņu avota norāde ir būtiska, lai tiesnesis varētu izvērtēt sniegtās liecības atbilstību iespējamajiem pagātnes faktiem. Norāde uz ziņu avota nepieciešamību ir ietverta arī

² LR AT Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 18. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-176/2012. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2012. gada 10. jūlijā].

³ Rosenberg, Schwab, Gottwald. Zivilprozessrecht, 17., neubearbeitete Auflage 2010, s. 681.

⁴ Суркова Т. В., Черникова О. С., Смушкин А. Б. Гражданский процесс. Учебное пособие. Pieejams: <http://lib.rus.ec/b/176417/read#t42> [skatīts 2011. gada 14. jūlijā].

⁵ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва:Издательский Дом «Городец», 2004, с. 170.

Krievijas Civilprocesa kodeksa 69. pantā,⁶ nosakot, ka par pierādījumiem nevar uzskatīt tādas ziņas, kuru avotu liecinieks nevar norādīt. Ar normatīvi nostiprinātu prasību izziņāt informācijas iegūšanas avotu, tiesai ir uzlikts pienākums noskaidrot liecinieka zināšanu izcelsmi par lietā nozīmīgiem apstākļiem. Šajā gadījumā ir jānorāda, ka procesuāli liecinieks pats tiek uzskatīts par informācijas avotu, taču viņam nav tiesību pašam šo informāciju ģenerēt. Tādējādi liecinieka viedoklis, atziņas vai cita veida uzskati, kas nav saistīti ar tiešo un objektīvo patiesi iegūto informāciju par civiltiesiskajā strīdā nozīmīgajiem apstākļiem, kā arī gadījumiem, kad sniegtās informācijas izcelsme nav skaidra, nav uzskatāmas par liecinieka liecībām.

Otrais gadījums ir plašāk sastopamais regulējums civilprocesa regulējošajos normatīvajos aktos. Šis regulējums pieļauj par liecinieku būt personai, kurai ir zināmi apstākļi, kas ļautu izšķirt radušos strīdu. Šāds regulējums ir sastopams Lietuvas Civilprocesa kodeksa 189. panta pirmajā daļā⁷ un Igaunijas Civilprocesa kodeksa 251. panta pirmajā daļā.⁸ Vācijas Civilprocesa likums vispār nesniedz norādi par to, kurš var būt liecinieks, bet regulē liecību sniegšanas procedūru kā tādu. Tādējādi secināms, ka atsevišķu valstu civilprocesa normas netieši pieļauj iespēju par liecinieka liecībām izmantot arī tādas ziņas, kuras persona ir ieguvusi no citas personas vai pastarpināti. Tomēr jebkurā gadījumā jāņem vērā, ka juridiskajā literatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka par liecinieku var būt persona, kura pati tieši uztvērusi notikumu un kurai ir zināmi lietā nozīmīgi apstākļi, un tikai izņēmuma situācijās, kad liecību nav iespējams saņemt no personas, kura informāciju ieguvusi tieši, var izmantot arī tādas ziņas, kuras iegūtas no citiem zināmiem, bet lietas izskatīšanas brīdī nepieejamiem avotiem.

Atsevišķās situācijās arī Latvijas likumdevējam būtu lietderīgi izvērtēt iespēju pieļaut tiesā liecināt lieciniekiem, kuri informāciju ir ieguvuši no tādiem avotiem, kuri ir zināmi, bet nav vairs pieejami. Netiešu liecinieku liecību izmantošana civilprocesā ir samērā sens institūts pierādīšanas procesā. V. Bukovskis savos darbos norāda, ka ziņu ievākšana no apkārtniekiem ir kāda veca pierādīšanas līdzekļa – visu apkārtnieku iztaujāšanas (*повальный обыск*) – atspoguļojums, ko lietoja Krievijā pirms tiesu reformas. „Ar visu apkaimiešu iztaujāšanu saprata visu vietējo iedzīvotāju izprašāšanu caur valsts ierēdņi par apvainotā uzvešanos.”⁹ Jāatzīmē, ka šāda apkārtnieku iztaujāšana bija raksturīga Krievijas civilprocesa ietekmes valstīs, jo, kā norādījis pagājušā gadsimta sākuma civilprocesuālists E. Vaskovskis, apkārtieki ir tie paši liecinieki un viņu sniegtās liecības novērtē tiesa pēc tādiem pašiem kritērijiem kā liecinieku liecības. Vaskovskis piebilst, ka mūsdienu ārvalstu procesiem šāds institūts nav pazīstams.¹⁰ Šis pierādīšanas līdzeklis bija ietverts arī 1938. gada Civilprocesa likumā, pieļaujot apkārtējo iedzīvotāju iztaujāšanu strīdos par nekustamā īpašuma valdījuma plašumu, vietu vai ilgumu, kā arī gadījumos, kad bija nepieciešams pierādīt kādas vispārzināmas vietējās parašas pastāvēšanu.¹¹ Tādējādi ir

⁶ Гражданский процессуальный кодекс РФ (ГПК РФ) от 14. 11. 2002. N 138-ФЗ. Pieejams: http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/8_1.html#p43 [skatīts 2012. gada 10. jūlijā].

⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą, Valstybės žinios, 2002-04-06, Nr. 36-1340. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=162435 [skatīts 2012. gada 10. jūlijā].

⁸ Tsviilkhohtumenetluse Seadustik. Stājies spēkā 2006. gada 1. janvārī. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13261659>.

⁹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 367. lpp.

¹⁰ Васковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва, 1917 г. Pieejams: <http://www.allpravo.ru/library/doc2472p0/instrum4301/item4386.html> [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

¹¹ Civilprocesa likums ar paskaidrojumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi, Tiesu palātas Civildepartamenta priekšsēdētājs T. Zvejnieks u.c., Rīga, 1939, 170. lpp.

secināms, ka par liecinieku noteiktos apstākļos vai par noteiktiem jautājumiem civilprocesā var būt arī persona, kuras rīcībā ir ziņas, kam ir nozīme strīda izšķiršanā.

ASV normatīvajā regulējumā attiecībā uz liecinieka institūtu kā izņēmums ir norādīts tā saucamās liecības no cita vārdiem (*Hearsay Within Hearsay*). To normatīvais regulējums ietverts ASV Federālo noteikumu par pierādījumiem (*Federal Rules of evidence*) 805. paragrāfā.¹² Liecība no cita vārdiem ir izņēmums, kas izvērtējams katrā konkrētā gadījumā. Tikai tiesa var atzīt vai neatzīt šādu liecinieka liecību par pierādījumu.¹³ Tātad tā ir informācija, kuru viena persona iegūst no citas personas par kādu notikumu vai lietu, par kuru pirmajai personai nav bijusi tieša pieredze. Jēdziens „liecības no cita vārdiem” sastopams arī citu valstu normatīvajos aktos, piemēram, Anglijas Pierādījuma likumā¹⁴ ir norādīts, ka civilajā tiesvedībā pierādījumu nevar izslēgt, pamatojoties tikai uz to, ka tās ir liecības no cita vārdiem. Liecībām no cita vārdiem jeb atsevišķos avotos „baumu pierādījumiem” (*Hearsay evidence*) ir noteikts īpašs regulējums, kādos apstākļos šīs ziņas ir vērtējamas un atzīstamas par pierādījumiem. Pārsvārā tā ir informācija, kura nāk no personas, kas jau mirusi, tādēļ nav iespējams to noprotināt kā liecinieku,¹⁵ kā arī no seniem dokumentiem un ierakstiem dažādos avotos, tajā skaitā arhīvos, memuāros utt. Kā izņēmuma gadījumi ASV Federālajos noteikumos par pierādījumiem tiek minēti 24 ziņu gadījumi, kas vērtējami kā pierādījumi.¹⁶

Tātad, pastāvot noteiktiem apstākļiem, tiesai šīs liecības ir jāvērtē kā izņēmums no vispārpieņemtā. Par labu tam, ka liecinieks var liecināt arī par citu teikto un procesuāli ir pieļaujamas atvasinātās liecības, norāda arī Juridisko terminu vārdnīca, kurā definēts jēdziens „liecinieka liecība”, norādot, ka par pierādījumu var vērtēt tikai liecību, t. i., to informāciju, kuru liecinieks sniedz, ievērojot noteiktu liecināšanas procesuālo formu – noprotināšanu par viņam zināmajiem notikumiem un faktiem, kurus viņš uztvēris ar saviem maņu orgāniem vai par kuriem uzzinājis no citām personām vai citiem avotiem.¹⁷ Tātad zināšanas, kuras iegūtas no citām personām, ir vērtējamas tiesā kā pierādījumi.

Lai veicinātu pierādījumu daudzējādību un patiesības noskaidrošanu civiltiesiskajos strīdos, būtu nepieciešams papildināt Civilprocesa likuma 105. pantu ar jaunu sesto daļu šādā redakcijā:

„(6) Ja attaisnojošu iemeslu dēļ nav iespējams noprotināt personas, kuras ir sniegušas ziņas lieciniekam, tiesa var vērtēt liecinieka liecību kopsakarā ar citiem tiesas sēdē pārbaudītiem un novērtētiem pierādījumiem.”

Nākamais jautājums saistībā ar liecinieka liecībām ir liecinieka spēja uztvert notikumus adekvāti un sniegt tiesā patiesu informāciju par lietā nozīmīgiem apstākļiem. Pamats liecinieka sniegto liecību ticamības apšaubīšanai var būt pilngadīga liecinieka ierobežotās garīgās vai fiziskās spējas uztvert notiekošo. Šāds ierobežojums kā tiesas vērtējams izņēmums var attiekties uz liecinieka garīgo

¹² Federal Rules of Evidence. Pieejams: www.law.cornell.edu/rules/fre/ [skatīts 2012. gada 10. jūlijā].

¹³ Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США; Wolters, M. Kluwer Russia, 2010, c. 252. Pieejams: <http://books.google.lv/books> [skatīts 2012. gada 10. jūlijā].

¹⁴ Civil Evidence Act 1995, s. 1 Admissibility of hearsay evidence. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/38/crossheading/admissibility-of-hearsay-evidence> [skatīts 2012. gada 12. jūlijā].

¹⁵ Hearsay evidence. The Free Dictionary. Pieejams: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Hearsay+evidence> [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

¹⁶ FindLaw. Hearsay evidence. Pieejams: <http://criminal.findlaw.com/criminal-procedure/hearsay-evidence.html> [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

¹⁷ Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs, Rīga: Nordik, 1998, 132. lpp.

vai psihisko saslimstību, kad informācijas uztveršana var nebūt patiesa, tādējādi pastāv risks, ka sniegtās ziņas nav izmantojamas par liecinieka liecībām tiesā. M. Treušņikovs ir norādījis, ka par liecinieku var būt jebkura persona, kura spēj pareizi uztvert un attēlot apkārtējās pasaules notikumus, un atsevišķas psihiska, kā arī fiziska rakstura saslimstības vai trūkumi nenozīmē, ka šī persona nevarētu būt par liecinieku.¹⁸ Šādam viedoklim var piekrist, jo arī Latvijas Civilprocesa likums kopš 2012. gada 1. janvāra tiek reformēts, lai piešķirtu plašākas tiesības personām ar garīga un psihiska rakstura saslimstībām. Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām,¹⁹ kuru Latvija ir ratificējusi²⁰ un apņēmusies nodrošināt tajā iestrādātos principus, 13. panta pirmajā daļā noteikts, ka „dalībvalstis nodrošina efektīvu tiesas pieejamību personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem, tostarp nodrošinot procesuālus un vecumam atbilstošus pielāgojumus, lai atvieglotu viņu kā tiešu un netiešu procesa dalībnieku, tostarp kā liecinieku, lomu visās tiesvedības stadijās, tostarp izmeklēšanas un citās pirmstiesas stadijās.” Tādējādi redzams, ka fiziskai personai jānodrošina iespēja liecināt tiesā, bet tiesai jāvērtē šī liecība kopsakarā ar citiem lietā iegūtajiem pierādījumiem. Vērtējot pašlaik spēkā esošo Civilprocesa likuma 106. panta redakciju, kurā uzskaitītas personas, kuras nevar būt par lieciniekiem, jānorāda, ka šā panta trešais punkts neaizliedz imperatīvi liecināt tādām personām, kurām ir fiziskie vai psihiskie trūkumi. Tieši pretēji, šādas personas ir liecinieki, izņemot gadījumus, kad tās nespēj pareizi uztvert apstākļus, kuriem ir nozīme lietā. Praksē diemžēl šī norma biežāk tiek tulkota sašaurināti, izslēdzot no liecinieku vidus jebkuru personu ar garīgiem trūkumiem, jo Civilprocesa likumā nav paredzēts mehānisms, lai novērtētu personas spēju adekvāti uztvert apkārtējo pasauli. Līdz ar Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ratificēšanu Latvijā ir nepieciešams būtiski mainīt Latvijas tiesu praksi saistībā ar liecinieka spējām liecināt, ja viņam ir garīga vai psihiska rakstura traucējumi.

Strīdīgs ir jautājums, vai persona ar fiziskiem trūkumiem un garīga rakstura traucējumiem ir spējusi adekvāti uztvert notiekošo un patiesi to atainot tiesā. Uzskatāms, ka tiesnesis savu vērtējumu par liecības ticamību norāda sprieduma motīvu daļā, izvērtējot pierādījumus, jo tiesnesim nav tiesību iejaukties puses pierādīšanas procesa realizēšanā. Tas būtu pretrunā ar sacikstes principu. Tādējādi tā puse, kurai ir šaubas par liecinieka spējām pareizi uztvert apkārtējās pasaules notikumus, var lūgt tiesai noteikt psihiatrisko vai psiholoģisko ekspertīzi. Šāds lūgums izriet no Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 13. panta pirmās daļas. Latvijas Civilprocesa likumā pašlaik tiek veiktas tikai rakstveida pierādījumu ekspertīzes, lai noskaidrotu rakstveida pierādījuma patiesumu (178. panta pirmā daļa), bet liecinieka liecību patiesuma pārbaudei atsevišķas procesuālas darbības nav paredzētas. Līdz ar to, lai tiesa pēc puses lūguma varētu noteikt ekspertīzi lieciniekam ar garīga vai psihiska rakstura traucējumiem viņa stāvokļa un apkārtējās pasaules notikumu patiesuma uztveršanas novērtēšanai,

¹⁸ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: Издательский Дом «Городец», 2004, с. 173.

¹⁹ Arvienoto Nāciju Organizācijas Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Latvijā stājās spēkā 2010. gada 31. martā. Pieejams: http://www.humanrights.org.lv/upload_file/konvencija_par_personu_ar_invaliditati_tiesibam.pdf [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

²⁰ Par Arvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas plānu 2010.–2012. gadam: Ministru kabineta 2009. gada 12. oktobra rīkojums Nr. 693. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165 (4151), 2009, 16. oktobris. Pieejams: www.likumi.lv [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

nepieciešams papildināt Latvijas Civilprocesa likumu ar 170. panta devīto daļu šādā redakcijā:

„(9) Ja tiek nopratināts liecinieks, kuram ir noteikta aizgādība vai ir fiziski trūkumi, lietas dalībniekiem ir tiesības lūgt tiesai noteikt ekspertīzi par personas spējām uztvert apstākļus, kuriem ir nozīme lietā.”

Kā otru gadījumu var minēt fiziskās personas vecumu, no kura atsevišķu valstu civilprocesā nepilngadīgai personai ir piešķirtas tiesības liecināt tiesā. Pārsvārā civilprocesuālajos regulējumos dominē divas koncepcijas attiecībā uz nepilngadīgās personas tiesībām sniegt liecību tiesā:

- 1) normatīvajā aktā tiek noteikts minimālais liecinieka vecums;
- 2) normatīvajā aktā nav norādes uz liecinieka minimālo vecumu, bet ir atsauce uz spējām uztvert apkārtējo pasauli un liecināt tiesā.

Vairumā Eiropas Savienības dalībvalstu civilprocesos ir noteikts liecinieka minimālais vecums, kad personas sniegtās ziņas var novērtēt kā pierādījumu. Tas nozīmē, ka šīs ziņas iegūtas atbilstošā procesuālā kārtībā (pēc brīdināšanas par kriminālatbildību vai zvēresta došanas) kā pierādījums ar pilnu pierādījuma spēku. Liecinieka minimālais vecums parasti tiek noteikts no četrpadsmit līdz piecpadsmit gadiem.²¹

Lietuvas Civilprocesa kodeksā (194. pants) minimālais liecinieka vecums ir sešpadsmit gadi.²² Jaunākas personas ir tiesīgas sniegt informāciju tiesai par viņiem zināmajiem apstākļiem tikai izņēmuma gadījumā. Tiesai ir tiesības uzklaut šīs personas, vērtējot sniegto ziņu lietderību un personas spējas uztvert apkārtējās pasaules notikumus patiesi.

Vācijas Civilprocesa likums liecinieka minimālo vecumu neregulē vispār. Tajā, kā norādīts iepriekš, akcents tiek likts uz liecinieka rīcībā esošajām ziņām, kurām ir nozīme civiltiesiskā strīda izšķiršanā. Līdzīgi tiek regulēts liecinieka statuss Francijas Civilprocesa kodeksa 205. pantā, nosakot, ka jebkuru personu var uzklaut kā liecinieku, izņemot personas, kurām trūkst procesuālās rīcības spējas.²³ Tādējādi personas, kuras nav pilngadīgas, nevar uzklaut kā lieciniekus tiesā, taču nepilngadīgas personas sniegto informāciju tiesa var ņemt vērā, ja tai ir nozīme strīda izšķiršanā.

Liecinieka minimālā vecuma noteikšana ir visai komplicēta, jo likumdevējam ir jāņem vērā nepilngadīgās personas spēja, sasniedzot noteiktu vecumu un briedumu, patiesi uztvert apkārtējās pasaules notikumus un adekvāti atspoguļot tos pratināšanas procesā tiesā. Civiltiesiskās attiecības ir pietiekami sarežģītas un daudzējādas, lai nepilngadīgais tajās spētu orientēties pietiekamā apjomā, tādējādi ir uzskatāms, ka Latvijas Civilprocesa likuma 106. panta ceturtajā punktā ietvertā norāde, ka par lieciniekiem var būt personas no septiņu gadu vecuma, ir uzskatāma par maldinošu. Personas spēja formulēt viedokli par vienkāršiem un

²¹ Belgium-Representing Children Worldwide. Judicial Code, art. 931 (2005). Pieejams: http://www.law.yale.edu/rcw/rcw/jurisdictions/eurow/belgium/frontpage.htm#_edn16 [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

The Swedish Code of Judicial Procedure 1942 (SFS 1942:740). Pieejams: www.regeringen.se/content/1/c4/15/40/472970fc.pdf [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

Tsiviilkohtumenetluse Seadustik. Stājies spēkā 2006. gada 1. janvārī. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13261659>.

Civil Procedure Act. Colección: Traducciones del derecho español, Madrid. 2010, p. 97, art. 361.

²² Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksą. *Valstybės žinios*, Nr. 36-1340, 2002, 4. jūnijā. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=162435. [skatīts 2012. gada 15. jūlijā].

²³ French Code of Civil Procedure. Pieejams: http://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1962/13735/version/3/file/Code_39.pdf [skatīts 2012. gada 16. jūlijā].

bērnām izprotamiem ģimenes attiecību jautājumiem, kas skar tieši šo bērnu, vai arī deliktspēja no septiņu gadu vecuma materiālajās normās nenorāda uz nepilngadīgās personas spējām pilnā apjomā uztvert notiekošo daudz sarežģītākās civiltiesiskajās attiecībās, kas izriet no dažādu veidu darījumiem vai mantiskām vai nemantiskām attiecībām. Kā norādījis K. Torgāns, taisnīguma vārdā likums ir noteicis, ka zaudējumu atlīdzības prasījumu, ieskaitot likumiskos pārstāvjus, var vērst arī pret šo personu mantu.²⁴ Taču tas nepierāda faktu, ka nepilngadīgais, kurš sasniedzis septiņu gadu vecumu, ir izpratis savas rīcības sekas un atbilstoši tās uztvēris. Tādējādi, sniedzot liecību tiesā par citu personu savstarpējām attiecībām, nepilngadīgajam var būt nepatiesa izpratne par liecināmiem apstākļiem. Latvijas Civilprocesa likuma 169. panta ceturtajā daļā ir norādīts, ka lieciniekam, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, tiesnesis izskaidro viņa pienākumu patiesi liecināt un izstāstīt visu viņam šajā lietā zināmo, bet nebrīdina par atbildību, kas iestājas, atsakoties sniegt liecību vai apzināti sniedzot nepatiesu liecību. Tādējādi uzskatāms, ka Latvijas Civilprocesa likumā netieši ir iestrādāta norāde, ka liecinieks ir tiesīgs liecināt tikai tad, ja ir sasniedzis četrpadsmit gadu vecumu, bet jaunākas personas, ja tiek nopratinātas tiesā, nav vērtējamas liecinieka statusā un viņu sniegtā informācija nav vērtējama kā liecinieka liecība pierādījuma izpratnē. Procesuālās skaidrības ieviešanai, kā arī ņemot vērā citu Eiropas Savienības valstu civilprocesuālo regulējumu attiecībā uz minimālo liecinieka vecumu, ir nepieciešams izteikt Latvijas Civilprocesa likuma 106. panta ceturto punktu šādā redakcijā:

„4) nepilngadīgās personas vecumā līdz četrpadsmit gadiem.”

Tāpat nepieciešams papildināt Latvijas Civilprocesa likuma 172. pantu ar jaunu ceturto daļu šādā redakcijā:

„(4) Nepilngadīgās personas vecumā no septiņiem līdz četrpadsmit gadiem var tikt uzklautas tiesā pēc puses lūguma, ja tiesa atzīst šādu nepieciešamību.”

Tādējādi gadījumos, kad nepilngadīgās personas rīcībā ir ziņas, kurām var būt nozīme civiltiesiskā strīda pareizai izšķiršanai, bet šo personu nevar nopratināt kā liecinieku, tiesa var uzklaut šādas personas sniegto informāciju un ņemt vērā, vērtējot to kopsakarā ar lietā iegūtajiem pierādījumiem. Šāda nepilngadīgā (no 7 līdz 14 gadiem) sniegtās ziņas ir pielīdzināmas pierādījumiem ar nepilnu pierādījuma spēku un izvērtējamas kopsakarā ar citiem lietā iegūtiem pierādījumiem.

Kopsavilkums

Liecinieka liecības kā pierādīšanas līdzeklis Latvijas civilprocesā nav reformēts jau ilgāku laiku. Tas ir padarījis šo pierādīšanas līdzekli formālu un smagnēju, liedzot iespējas iegūt pierādījumus par lietā nozīmīgiem apstākļiem ticamā, bet daudz elastīgākā veidā. Ņemot vērā citu valstu pieredzi, atsevišķās situācijās arī Latvijas likumdevējam būtu lietderīgi izvērtēt iespēju pieļaut tiesā liecināt lieciniekiem, kuri informāciju ir ieguvuši no tādiem avotiem, kuri ir zināmi, bet nav vairs pieejami. Tāpat nepieciešams pārvērtēt liecinieka minimālo vecumu, nosakot, ka liecināt var personas, kuras sasniegušas četrpadsmit gadu vecumu, bet personas vecumā no septiņiem līdz četrpadsmit gadiem var sniegt lietā nozīmīgu informāciju.

²⁴ Torgāns K. Saistību tiesības. Pirmā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 241. lpp.

MANTOJUMA PRASĪBAS ĪPATNĪBAS

Kristīne Zīle, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Inheritance claim as a legal remedy for inheritance right was known already in the Roman law and, according to Paragraph 667 of the Civil Law, inheritance claim, which serves to protect the inheritance right, can be brought by any heir irrespective of whether his/her right to inherit is based on law, testament or contract, and irrespective of whether he/she claims all legacy or some portion thereof. Although such formulation of the law seems to entitle any heir to bring the inheritance claim, without any limitations, there are, however, several significant aspects to be considered in the context of bringing inheritance claim. Further, the development of legal understanding of the contents and substance of the concept of forced heir set forth in the Civil Law, leads to the conclusion that we have to address also types of action that should not be considered inheritance claims and, therefore, are not subject to the legal framework of inheritance claim. This Article will analyze issue on actions to be claimed for the purpose of reaching aim of inheritance claim, as well as will cover the issue on distinguishing of inheritance claim from title claim in court practice. It will also address the issue on rights of the forced heir to claim allocation of his/her preferential share by bringing claim to the court, whereas the right of the forced heir to request preferential share should not, however, be linked to the necessity to bring inheritance claim.

Atslēgvārdi: mantojuma prasības mērķis, īpašuma prasība, neatraidāmais mantinieks, testaments, dāvinājuma līgums.

Keywords: purpose of inheritance claim, title claim, forced heir, testament, donation contract.

Šā raksta tapšanas laikā Saeimā tiek izskatīti grozījumi¹ Civillikuma² (turpmāk arī – CL) Mantojuma tiesību daļā, kas ir pirmie no visiem plānotajiem Civillikuma Mantojuma tiesību daļas grozījumiem. Paralēli tiem Tieslietu ministrijā joprojām turpinās darbs pie pārējo grozījumu izstrādes saskaņā ar Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizācijas koncepciju.³ Tādējādi ir prezumējams, ka tiks atrisināti vairāki problēmjautājumi, kas ir izkristalizējušies kopš Civillikuma

¹ Likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 15. martā].

² Civillikums: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.

³ Koncepcija par Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizāciju (informatīvā daļa). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3232> [skatīts 2013. gada 15. martā].

Mantojuma tiesību daļas spēka atjaunošanas un secīgi kopš mantojuma lietu vešanas nodošanas zvērinātu notāru kompetencē.⁴

Mantojuma prasība kā mantojuma tiesības aizsardzības līdzeklis bija pazīstama jau romiešu tiesībās,⁵ un saskaņā ar Civillikuma 667. pantu mantojuma prasību, ar kuru aizsargā mantojuma tiesību, var celt katrs mantinieks, vienalga, vai viņš aicināts pēc likuma, testamenta vai līguma un vai viņš prasa visu mantojumu vai tikai tā daļu. Kaut arī šāds likuma formulējums, šķiet, pieļauj ikviena mantnieka tiesības celt mantojuma prasību, nekādā veidā to neaprobežojot, tomēr ir vairāki būtiski aspekti, kas ņemami vērā. Turklāt, attīstoties izpratnei par Civillikumā nostiprināto neatraidāmā mantnieka institūta saturu un būtību, secināms, ka jārunā arī par prasībām, kas vairs nebūtu uzskatāmas par mantojuma prasībām un tādējādi nav pakļautas mantojuma prasības tiesiskajam regulējumam.

Civillikuma 667. pants gan noteic, ka mantojuma prasību, ar kuru aizsargā mantojuma tiesību, var celt katrs mantinieks, vienalga, vai viņš aicināts pēc likuma, testamenta vai līguma un vai viņš prasa visu mantojumu vai tikai tā daļu, savukārt saskaņā ar Civillikuma 670. pantu mantojuma prasības mērķis ir atzīt prasītāju vai nu par vienīgo mantinieku, vai par līdzmantinieku, un saskaņā ar to izdot viņam ar visiem pieaugumiem vai nu visu atstāto mantojumu, vai viņam pienākošos daļu, vai arī tos mantojuma priekšmetus, kas atrodas atbildētāja valdījumā.

2011. gada 28. septembrī LR AT Senāts izskatīja atklātā tiesas sēdē civillietu sakarā ar N.G. kasācijas sūdzību par Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 25. februāra spriedumu V.V. prasībā pret N.G., Ļ.Ņ. un Rīgas pilsētas Dzimtsarakstu nodaļu par paternitātes fakta konstatēšanu, mantojuma tiesību atzīšanu un mantojuma izprasišanu.⁶ Prasītājs cēla prasību pret N.G., Ļ.Ņ. un Rīgas pilsētas Dzimtsarakstu nodaļu, lūdzot:

- konstatēt paternitātes faktu, tas ir, prasītāja izcelšanos no tēva A.G.;
- uzlikt par pienākumu Rīgas Dzimtsarakstu nodaļai papildināt prasītāja dzimšanas reģistra ierakstu Nr. 3193 ar ziņām par tēvu A.G.;
- atzīt prasītāju V.V. par mirušā A.G. vienīgo mantinieku;
- uzlikt par pienākumu N.G. nekavējoties pēc sprieduma stāšanās spēkā izdot prasītājam viņa valdījumā esošo A.G. atstāto mantojumu, tanī skaitā zemesgrāmatā reģistrēto dzīvokļa īpašumu ar visām tam piederošām sadzīves iekārtām.

Pirmā instance prasību noraidīja. Izskatot lietu apelācijas kārtībā LR AT Civillietu tiesu palāta nosprieda:

- atzīt faktu, ka 2006. gada 5. maijā mirušais A.G. ir prasītāja tēvs, un izdarīt par to attiecīgu ierakstu V.V. dzimšanas reģistrā;

⁴ 2003. gada 1. janvārī stājās spēkā grozījumi Civillikumā (Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (2762), 2002, 20. decembris) un Notariāta likumā (Grozījumi Notariāta likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165 (2740), 2002, 13. novembris), saskaņā ar kuriem mantojuma lietu vešana tika nodota zvērinātu notāru pārziņā.

⁵ Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=76963> [skatīts 2013. gada 15. martā].

⁶ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 213. lpp.

⁶ LR AT Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC–241/2011. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament1/2003-12artezem/article2/> [skatīts 2013. gada 15. martā].

- atzīt V.V. par 2006. gada 5. maijā mirušā A.G. vienīgo mantinieku un saskaņā ar to izdot viņam pienākošos tēva mantojumu;
- atzīt par spēkā neesošu N.G. 2007. gada 30. martā izsniegto mantojuma apliecību Nr. 1599 par mantojuma tiesībām pēc likuma un dzēst uz tās pamata Rīgas pilsētas zemesgrāmatu nodaļā reģistrētās N.G. īpašuma tiesības uz dzīvokļa īpašumu;
- atzīt V.V. īpašuma tiesības uz strīdus dzīvokli;
- uzlikt par pienākumu N.G. izdot V.V. tēva A.G. atstāto mantojumu, tostarp nododot viņa valdījumā dzīvokļa īpašumu.

Ir redzams, ka sākotnēji celtās prasības prasījumi neatbilst apelācijas instances tiesas taisītajam spriedumam. Proti, celtā prasība tieši atbilst Civillikuma 670. panta formulējumam, taču šīs normas mērķa sasniegšanai ir nepieciešams realizēt vēl vairākus soļus, jo atbildētāja lietā jau ir nokārtojusi mantojuma lietu pie zvērināta notāra, saņemot mantojuma apliecību, un nostiprinājusi zemesgrāmatās savas īpašuma tiesības.

Saskaņā ar Notariāta likuma⁷ 316. pantu, atzīstot mantošanas iesniegumu par pamatotu, zvērināts notārs taīsa notariālo aktu par apstiprināšanu mantojuma tiesībās pēc likuma (mantojuma apliecību), kurā norāda, vai iesniedzējs ieguvī visu mantojumu kā vienīgais mantinieks vai arī kā līdzmantinieks noteiktu tā domājamo daļu. Senāts, izskatot lietu kasācijas kārtībā, atzina, ka: „[...] mantojuma apliecības spēkā neesamība pati par sevi nav prezumējama”. Tas nozīmē, ka neviens spriedums pats par sevi (sprieduma esības fakts) izsniegtu mantojuma apliecību (notariālo aktu) neatceļ vai neatzīst par spēkā neesošu, ir nepieciešams ar spriedumu mantojuma apliecību atzīt par spēkā neesošu vai par spēkā neesošu daļā. Taču saskaņā ar Civilprocesa likuma⁸ 192. pantu tiesa taīsa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas. Tātad, ja prasībā nav atbilstoša lūguma, mantojuma apliecību nevar atzīt par spēkā neesošu.

Savukārt attiecībā uz zemesgrāmatā nostiprinātu īpašuma tiesību dzēšanu ir jāņem vērā Zemesgrāmatu likuma 97. pants, saskaņā ar kuru persona, kas nav lūgusi nostiprinājumu, to var apstrīdēt vienīgi prasības kārtībā. Tas nozīmē, ka par to ir ceļama prasība vai lūgums kā saistīts prasījums, kas izsakāms attiecīgas prasības ietvaros.

Nez lūgums par mantojuma apliecības atzīšanu par spēkā neesošu, nez lūgums par atbildētājas īpašuma tiesību dzēšanu un secīgi prasītāja īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā konkrētajā lietā netika pieteikts. Taču, neskatoties uz to, apelācijas instances tiesa atzina, ka „V.V. prasījums atzīt viņu par mirušā tēva A.G. vienīgo mantinieku aptver arī prasījumu atzīt par spēkā neesošu atbildētājai izsniegto mantojuma apliecību. Situācijā, kad prasība pēc būtības ir pamatota un pilnībā pierādīta, tas, ka šāds prasījums nav formulēts konkrēti, ir atzīstams par formālu”.⁹ Apelācijas instances tiesa taīsa spriedumu, atzīstot mantojuma apliecību par spēkā neesošu, dzēšot atbildētājas īpašuma tiesības un atzīstot prasītāja īpašuma tiesības uz strīdus dzīvokli.

⁷ Notariāta likums: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 26/27, 1993, 5. jūlijs.

⁸ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. novembris.

⁹ LR AT Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC-241/2011. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2003-12artezem/article2/> [skatīts 2013. gada 15. martā].

Senāts atzina, ka „saskaņā ar Civilprocesa likuma 192. pantu tiesa taisa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas. Savukārt šā likuma 426. panta otrā daļa noteic, ka apelācijas instances tiesa izskata tikai tos prasījumus, kas izskatīti pirmās instances tiesā [..]. Tā kā prasības pieteikumā nav lūgts atzīt par spēkā neesošu N.G. izdoto mantojuma apliecību, dzēst ierakstu zemesgrāmatā un atzīt V.V. īpašuma tiesības uz dzīvokli, Senāts atzīst, ka apelācijas instances tiesa pārkāpusi prasījuma robežas, kas nav pieļaujams. Norādītie prasījumi var būt atsevišķas jaunas prasības priekšmets”¹⁰.

Konkrētais tiesu prakses piemērs apliecina, ka Civillikuma 670. pants gan definē mantojuma prasības mērķi, taču mērķa sasniegšanai ir piesakāmi konkrēti prasījumi, kas atbilst arī citu normatīvo aktu prasībām (piemēram, Zemesgrāmatu likuma 97. pantam), turklāt jāņem vērā, ka spriedums, kaut arī taisīts par pretējo, pats par sevi neatceļ mantojuma apliecību. Attiecīgi nav pieļaujama arī situācija, kad uz vienu mantojumu ir gan neapstrīdēta mantojuma apliecība par vienas personas tiesībām uz šo mantojumu un tiesas spriedums par citas personas tiesībām uz šo pašu mantojumu tādā pašā apmērā.

Civillikuma 669. pantā noteikts: „Pret to, kas valda pie mantojuma piederīgas atsevišķas lietas un, neapstrīdēdams prasītāja mantojuma tiesību uz tām, aiztur tās aiz kāda cita iemesla, jāceļ īpašuma prasība.” Savukārt Civillikuma 1044. panta pirmā daļa pauž, ka „īpašuma prasību īpašnieks var celt pret katru, kas prettiesīgi aiztur viņa lietu; tās mērķis ir atzīt īpašuma tiesību un sakarā ar to piešķirt valdījumu”. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka „[m]antojuma prasība no īpašuma prasības ir pietiekami skaidri nošķirta jau pašā likumā”¹¹, kā arī secināts, ka „[t]iesu praksē šajā jautājumā diemžēl nav viennozīmīgas nostājas un ir sastopami spriedumi, kuros tiek pasludināts, ka mantojuma prasība vienlaikus ir arī īpašuma prasība”¹². Jāatzīst, ka arī līdz šim¹³ tiesu praksē mantojuma prasība no īpašuma prasības nav skaidri nodalīta. Iespējams, mantojuma un īpašuma prasības nošķirums Civillikumā praksē nemaz tik vienkārši nav piemērojams un izprotams. Piemēram, LR AT Civillietu tiesu palāta 2009. gada 12. novembra spriedumā lietā Nr. PAC–0318 atzina: „Tas apstākļi, ka pirmās instances tiesa kļūdaini apmierinājusi prasību kā īpašuma prasību, atsaucoties uz Civillikuma 1044. pantu, Civillietu tiesu palātas vērtējumā nevar būt par šķērslī prasības apmierināšanai uz prasībā norādītajiem pamatiem, proti, Civillikuma 670. pantu, kas nosaka, ka mantojuma prasības mērķis ir atzīt prasītāju vai nu par vienīgo mantinieku, vai par līdzmantinieku, un saskaņā ar to izdot viņam ar visiem pieaugumiem vai nu visu atstāto mantojumu, vai viņam pienākošos daļu, vai arī tos mantojuma priekšmetus, kas atrodas atbildētāja valdījumā, kā arī Civillikuma 671. pantu, kas nosaka, ka šo prasību var celt ne vien pret katru trešo personu, bet arī pret līdzmantiniekiem, kas valda mantojumu un neatzīst prasītāja tiesību.”¹⁴ Iespējams, izstrādājot grozījumus

¹⁰ LR AT Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC–241/2011. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament1/2003-12artezem/article2/> [skatīts 2013. gada 15. martā].

¹¹ Švemberga A. Mantojuma prasība (nobeigums). *Jurista Vārds*, Nr. 27/28 (285/286), 2003, 13. augusts. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=77953> [skatīts 2013. gada 15. martā].

¹² Turpat. A. Švemberga analizē LR AT Senāta 2002. gada 25. septembra spriedumu lietā Nr. SKC–531. *Jurista Vārds*, Nr.4 (262), 2003, 28. janvāris.

¹³ Šī raksta tapšanas brīdī.

¹⁴ LR AT Civillietu tiesu palātas 2009. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. PAC–0318 [nav publicēts].

Civillikuma Mantojuma tiesību daļā Civillikuma modernizācijas ietvaros,¹⁵ būtu jāapsver iespēja precizēt mantojuma un īpašuma prasības robežas, nepieļaujot šo prasību jaukšanu un savstarpēju aizstāšanu.

Jāatzīst, ka jau šobrīd ir iespējams noteikt dažus kritērijus mantojuma prasības norobežošanai no īpašuma prasības, taču tie nav absolūti. Piemēram, tikai mantojuma prasības rezultātā prasītājs tiks atzīts par vienīgo mantinieku vai līdzmantinieku. Īpašuma prasību var celt arī īpašnieks, kura lietu kāds cits prettiesīgi aiztur, taču mantinieks vēl nav bijis lietas īpašnieks, viņš par tādu kļūs pēc mantojuma apliecības saņemšanas vai mantojuma prasības apmierināšanas. Turklāt saskaņā ar Civillikuma 668. pantu mantojuma prasību var celt pret katru, kas apstrīd prasītāja mantojuma tiesību, no kā secināms, ka mantojuma prasībai ir nepieciešams strīds par mantojuma tiesībām. Savukārt īpašuma prasība ir ceļama pret personu, kas aiztur lietu uz kāda cita pamata, nevis apstrīdot prasītāja mantojuma tiesību.

Trešais aspekts, kas minams šī referāta ietvaros, ir jautājums par neatraidāmā mantinieka neatņemamās daļas izdalīšanu prasības kārtībā, jo neatraidāmā mantinieka tiesības izprasīt sev piekritošo neatņemamo daļu nav saistāmas ar mantojuma prasības celšanas nepieciešamību.

Vispirms jāatzīmē, ka juridiskajā literatūrā ir izteikts viedoklis, ka „[m]antinieka prasība par neatņemamās daļas izdošanu ir mantojuma prasības veids, jo atbilst mantojuma prasības priekšnoteikumiem”,¹⁶ kā arī minēts, ka mantojuma prasību, apstrīdot testamentu, var celt arī „neatraidāmais mantinieks, kas nav atstumts, bet kas, testamentam stājoties spēkā pilnā apjomā, nesaņem savu neatņemamo daļu pilnīgi vai daļēji [...]”.¹⁷ Tāpat ir norādīts, ka „pret testamentu celtais strīds neatkarīgi no tā, dēļ kādiem iemesliem tas izdarīts, vienmēr ir strīds par mantojuma tiesību, kuru aizstāv ar mantojuma prasību, piemēram, neatraidāmajam mantiniekam ir mantojuma tiesība uz neatņemamo daļu (CL 422.–426. pants), kuru viņš var izprasīt (CL 788. pants) civilprocesā noteiktajā kārtībā”.¹⁸

Raksta tapšanas laikā Saeimā izskatīšanā atrodas likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”,¹⁹ kur cita starpā paredzēts Civillikumā lietoto jēdzienu „neatraidāmais mantinieks” aizstāt ar „neatņemamās daļas tiesīgs”. Jēdziena maiņa ir nepieciešama, jo juridiskajā literatūrā vairākkārt norādīts, ka jēdziens „neatraidāmais mantinieks” neatspoguļo šī institūta patieso būtību un nepamatoti sasaista to ar mantinieka²⁰ tiesisko stāvokli. Piemēram, jau 1937. gadā tika minēts, ka „[p]ie

¹⁵ Konceptija par Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizāciju (informatīvā daļa). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3232> [skatīts 2013. gada 15. martā].

¹⁶ Švemberga A. Mantojuma prasība. *Jurista Vārds*, Nr. 25/26 (283/284), 2003, 8. jūlijs. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=76963> [skatīts 2013. gada 15. martā].

¹⁷ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 180. lpp. Sk. arī *Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants)*. Rīga: TNA, 2012. 61. lpp.

¹⁸ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 216.–217. lpp.

¹⁹ Sk. likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 15. martā].

²⁰ Civillikuma 384. pants nosaka – tiesību iestāties mirušā mantisko attiecību kopībā sauc par mantojuma tiesību. Personu, kam pieder tāda tiesība, sauc par mantinieku. Savukārt saskaņā ar Civillikuma 382. pantu, mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušam vai par mirušu izsludinātam piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņēmatās nāves laikā. Tādējādi mantinieks, iestājoties mirušā mantisko attiecību kopībā, manto arī citiem atdodamās tiesības un saistības.

mūsu jaunā civillikuma izstrādāšanas komisijā (protokols Nr. 4) vispirms pacelts jautājums par terminoloģiju. Senators Dr. Loebers norādīja uz termina „neatraidāmie mantinieki” neprecizitāti, jo lieta negrozās ap *Noterben* (vācu val. – autores piezīme). Likums taču neprasa, ka neatraidāmie mantinieki obligātoriski jāieceļ par mantiniekiem. [...] Tāpēc nevietā termins „neatraidāmie mantinieki”.²¹ Proti, „neatraidāmie mantinieki” nav mantinieki, jo saņem nevis mantojumu, bet neatņemamo daļu, kas saskaņā ar Civillikuma 425. pantu ir izteikta ekonomiski aprēķinātā mantojuma daļas naudas vērtībā, nevis tiek piešķirta personai kā mantojums. Turklāt ir būtiski pieminēt, ka saskaņā ar Civillikuma 426. pantu neatņemamo daļu nevar aprobežot ar nosacījumiem vai termiņiem vai arī apgrūtināt ar legātiem vai citām nastām. Tāpēc arī norādīts, ka, ņemot vērā materiālo neatraidāmo mantinieku aizsardzības sistēmu,²² kura ir nostiprināta Civillikumā, un vadoties pēc neatņemamās daļas institūta, nav nekāda pamata neatraidāmajam mantiniekam neatņemamās daļas izprasīšanai piešķirt tiesības apstrīdēt testamentu un celt mantojuma prasību. Minētais gan neattiecas uz tiem gadījumiem, kad neatraidāmais mantinieks ir atstumts no mantojuma (CL 427. pants) un, apstrīdot atstumšanas pamatotību, apstrīd testamentu daļā par savu atstumšanu (jo pretējā gadījumā – neapstrīdot atstumšanu – neatraidāmais mantinieks zaudē tiesības izprasīt savu neatņemamo daļu). Tādējādi ar plānotajiem Civillikuma grozījumiem²³ tiktu novērsta duālā neatraidāmo mantinieku izpratne, pilnībā iedzīvinot arī praksē Civillikumā esošo materiālo neatraidāmo mantinieku izpratni. Te ir jāņem vērā arī Ministru kabineta noteikumu Nr. 618 „Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu”²⁴ 81. punkts, kas paredz, ka neatņemamā daļa izdalāma saskaņā ar Civillikuma 425. un 426. panta nosacījumiem. Neatņemamo daļu aprēķina naudas izteiksmē, bet pieļaujama arī vienošanās par noteiktas mantas, tai skaitā konkrēta nekustamā īpašuma vai nekustamā īpašuma domājamās daļas, piešķiršanu neatraidāmajam mantiniekam. Neatņemamās daļas izdališana neietekmē pēdējās gribas rīkojuma aktā novēlētās mantojuma daļas apmēru. Šis nosacījums pilnībā sasauca ar Civillikuma 788. pantu, kas paredz, ka tad, ja kāds neatraidāms mantinieks testamentā palicis neievērots vai bez likumiska iemesla atstumts no mantojuma, viņam ir tiesība prasīt, lai nodala viņa neatņemamo daļu, vai arī, ja viņam novēlēts mazāk par šo daļu, lai to papildina. Citādā ziņā testaments patur savu spēku.

Ja atzīstam, ka neatraidāmais mantinieks (lietojot vēl pagaidām Civillikumā esošo jēdzienu, bet nesaistot to ar mantinieka tiesībām un pienākumiem) ir tiesīgs izprasīt vienīgi sev piekritošo neatņemamo daļu, nenoliedzot tā tiesības apstrīdēt testamentu daļā, ja neatraidāmais mantinieks ir atstumts no mantojuma saskaņā ar Civillikuma 427. pantu, tad nav pamata saistīt neatraidāmā mantinieka tiesības

²¹ *Lange V.* Neatraidāmie mantinieki pēc jaunā Civillikuma. Rīga: [B.i.], 1937, 19. lpp.

²² *Damane L., Zile K.* Mantojuma tiesību problēmjaudājumu aktualizācija. *Jurista Vārds*, Nr. 2 (555), 2009, 13. janvāris. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=doc&id=186180> [skatīts 2013. gada 15. martā]. Sk. arī *Damane L.* Notariālais akts kā mantisko un nemantisko tiesību garants. Promocijas darbs. Rīga: [B.i.], 2012. Pieejams: https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?!=1&fn=F-2050448075/Linda_Damane_2012.pdf. [skatīts 2013. gada 15. martā].

Sk. arī *Krūmiņa I.* Vai neatraidāmais mantinieks ir mantinieks. *Jurista Vārds*, Nr. 13 (518), 2008, 1. aprīlis, 1.–7. lpp.

²³ Likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 15. martā].

²⁴ Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu: Ministru Kabineta 2008. gada 4. augusta noteikumi Nr. 618. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 130 (3914), 2008, 22. augusts.

izprasīt neatņemamo daļu ar mantojuma prasības celšanu. Neatraidāmajam mantiniekam Civillikuma 788. pants piešķir patstāvīgu pamatu prasības celšanai bez nepieciešamības to piesaistīt mantojuma prasībai. Šāda sistēma pilnībā atbilst Civillikumā esošajai materiālajai neatraidāmo mantinieku aizsardzības sistēmai. Te gan jānorāda, ka Civillikuma 788. pants nemin nekādus termiņus neatņemamās daļas izprasišanai, taču nav pamata un nebūtu juridiski korekti neatņemamās daļas izprasišanai automātiski piemērot mantojuma prasības celšanas termiņus. Uz nepieciešamību noteikt termiņus neatņemamās daļas izprasišanai ir ticis norādīts arī, runājot par Civillikuma modernizāciju²⁵, taču sagatavotajos Civillikuma grozījumos šāda novitāte pagaidām nav ietverta²⁶.

Tiesu praksē pārsvarā tiek atzīts, ka neatņemamās daļas izdošanai nav nepieciešams grozīt testamentu²⁷, taču nav tiesiskās noteiktības attiecībā uz neatņemamās daļas izprasišanas veidu (ne attiecībā uz neatņemamās daļas izprasišanu dāvinājuma līguma gadījumā, ne testamentārās mantošanas gadījumā). Proti, ir atsevišķi nolēmumi, kuros atzītas neatraidāmo mantinieku tiesības izprasīt neatņemamo daļu kā naudas prasījumu,²⁸ taču jāatzīst, ka ir arī vairāki tiesu nolēmumi, kuros atzītas neatraidāmo mantinieku tiesības neatņemamo daļu izprasīt dabā.²⁹

Saskaņā ar Civillikuma 1922. pantu, ja dāvinājums izdarīts tādā apmērā, ka dāvinātāja neatraidāmiem mantiniekiem neatliek pat viņu neatņemamās daļas (422. un turpmākie panti), tad viņi var prasīt no apdāvinātā, lai izdod viņiem šīs daļas. Aprēķinot neatņemamo daļu, jāņem par pamatu dāvinātāja mantas stāvoklis dāvināšanas laikā. Bet, ja šī manta vēlāk pavairojusies, tad jāievēro tiklab šis pavairojums, kā arī tas, kas neatraidāmajam mantiniekam novēlēts rīkojumā nāves gadījumam. Tiesu praksē saskaņā ar Civillikuma 1922. pantu ir atzīts, ka „[d]āvinājuma izdarīšanas brīdī dāvinātājam ir pienākums rēķināties ar neatraidāmiem mantiniekiem un šis Civillikuma 1922. panta noteikums attiecas arī uz visiem sevišķo dāvinājumu veidiem, tostarp visas mantas dāvinājuma gadījumā”.³⁰ Tāpat tiesu praksē ir arī atzīts, ka Civillikuma 1922. pants attiecas arī uz dāvinājumiem, kas noslēgti atlīdzības nozīmē, jo „nekādus izņēmumus likums neparedz”.³¹

Nav pamata uzskatīt, ka neatņemamās daļas izprasišana dāvinājuma līguma gadījumā būtu saistāma ar mantojuma prasības celšanas nepieciešamību, taču būtu jānoskaidro, vai mantojuma atstājējam un dāvinājuma izdarītājam nav citas mantas neatraidāmā mantinieka tiesību aizskārums novēršanai.

²⁵ Konceptija par Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizāciju (informatīvā daļa). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3232> [skatīts 2013. gada 15. martā].

²⁶ Informatīvais ziņojums par tiesību aktu virzību saistībā ar Konceptijas par Civillikuma mantojuma tiesību daļas modernizāciju izpildi. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40246866> [skatīts 2013. gada 15. martā]. Likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 15. martā].

²⁷ Sk., piemēram, LR AT Civillietu tiesu palātas 2012. gada 29. maija spriedumu lietā Nr. PAC-0088 [nav publicēts].

²⁸ Sk., piemēram, LR AT Civillietu tiesu palātas 2010. gada 16. septembra spriedumu lietā Nr. PAC-0391 [nav publicēts], arī LR AT Civillietu tiesu palātas 2010. gada 23. februāra spriedumu lietā Nr. PAC-0046 [nav publicēts].

²⁹ Sk., piemēram, LR AT Senāta 2011. gada 14. septembra spriedumu lietā Nr. SKC - 244/2011 [nav publicēts].

³⁰ LR AT Senāta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-23/2012. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departments/2003-12artezem/article2/> [skatīts 2013. gada 15. martā].

³¹ LR AT Senāta 2009. gada 6. maija spriedums lietā Nr. SKC-144/2009 [nav publicēts].

Secinājumi

1. Ceļot mantojuma prasību, nav pamata prasījuma formulējumā ņemt vērā tikai Civillikuma 670. pantā definēto mantojuma prasības mērķi. Šī mērķa sasniegšanai piesakāmi konkrēti prasījumi, kas tieši vērsti uz to, ko prasītājs vēlas iegūt.
2. Neatraidāmā mantinieka tiesības izprasīt sev piekritošo neatņemamo daļu nav saistāmas ar mantojuma prasības celšanas nepieciešamību, tāpat kā neatņemamās daļas izprasišana dāvinājuma līguma gadījumā nav saistāma ar mantojuma prasības celšanas nepieciešamību.
3. Ievērojot juridiskajā literatūrā izteiktās atziņas un plānotos grozījumus Civillikuma 423. pantā, tiesu praksei jau šobrīd būtu jāatzīst neatraidāmā mantinieka prasījuma tiesības uz neatņemamās daļas izdošanu naudā. Minētais, protams, neizslēdz pušu tiesības pēc prasības celšanas noslēgt procesā izlīgumu un vienoties par citu neatņemamās daļas izdošanas veidu.
4. No likuma skaidrības viedokļa un juridiski korekti būtu noteikt prasības celšanas termiņu neatņemamās daļas izprasišanai, jo neatņemamā daļa nav mantojums, tādēļ nav pamata neatņemamās daļas izprasišanas prasībai piemērot mantojuma prasības celšanas termiņus.

ADVOKĀTA FUNKCIJA CIVILPROCESĀ

Linards Muciņš, Mg. iur.

RSU Eiropas studiju fakultātes

Politoloģijas katedras pasniedzējs, zvērināts advokāts

Summary

For the three types of advocate status the Latvian advocate legal status is the judiciary public officials, integral and independent part of the court body. An advocate is the organ of court who prepares the cases and advises the court. An advocate as well as a judge and other court organs are independent (appointed for life etc.) and subordinated only by law and rights. Advocate function is to provide legal contribution and assistance to a client in the court. Advocate legal contribution and assistance consists of defense and representation (which is inextricably tied). The defense is divided into the defense of rights and defense of person. The representation is divided into the procedure representation of person and material representation of person (substitution). The defense (both) and procedure representation of person is provided by an advocate as the public official of the court, based on an order. In this occasion the advocate does not substitute the participant of the case and does not take the place of the case participant although he has the all-case participant rights. The advocate's mandate resulting from the public law (*ex officio*), the advocate in the case is the patron, but the participant of the case is the client.

The material representation of a person is provided by any other physical person (including the advocate), if the client issues to the advocate power of attorney and gives him his representative power. In such case, the advocate (or another physical person) performs instead of the client and his actions (limited by the power of attorney) transfers on to the client.

Atslēgvārdi: advokāts, advokāta statuss, advokāta funkcija, advokāts kā aizstāvis un pārstāvis, pilnvarojums, pārstāvis, pilnvarots pārstāvis civilprocesā, advokāta mandāts.

Keywords: advocate, status of advocate, advocate's functions, advocate as defender and representative, authorization, representative, authorized representative in civil proceeding, advocate mandate.

Šobrīd aktuāla ir diskusija par advokāta statusu un funkcijām tiesas procesā. Advokāta statuss un funkcija civilprocesā izraisījušas gan neskaidrības juridiskajā literatūrā,¹ izklāstot dažādus uzskatus un komentējot Civilprocesa

¹ *Lubgane S., Torgāns K.* Kas var būt par pārstāvi civilprocesā? Grām.: Saistību izpildes juridiskais nodrošinājums. Rīga: LU Zinātniskie raksti 621. sējums, 1999, 83.–86. lpp.; *Ābelis K.* Pārdomas pēc zvērinātu advokātu kopsapulces. *Jurista Vārds*, Nr. 22, 2009, 2. jūnijs, 8.–9. lpp.; *Cakars U.* Advokatūras "Zelta zirgs" jeb Antiņa simtgade un "tēva vara". *Jurista Vārds*, Nr. 45, 2009, 10. novembris, 15.–17. lpp.; *Niedre A.* Ieskats Latvijas advokatūras vēsturē 1944–2010. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2011, 5. aprīlis, 6.–9. lpp.; *Gailīte D.* Advokātu kopsapulce pieņem lēmumus. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2011, 12. aprīlis, 4.–5. lpp.; *Jarkina V., Kaminska G.* Latvijas advokatūrai deviņdesmitā gadadiena. *Jurista Vārds*, Nr. 11, 2011, 15. marts, 4.–5. lpp.; *Makarova G.* Advokatūra vēsturiskā atskatā un tiesu varas pārmaiņu gaidās. *Likums un Tiesības*, 5. sēj.,

likumu², gan strīdīgu nolēmumu akceptu visaugstākā līmeņa tiesu praksē³ un tam sekojošu tiesu prakses pagriezienu⁴, gan kaislīgas debates Saeimā, kas saistītas ar pilnīgi pretējiem parlamenta dažādu orgānu lēmumiem⁵. Tas mudinājis autoru iedziļināties advokāta funkcijas problemātikā un piedāvāt savu, bet reizē jau gadu simtiem iepriekš praksē un teorijā izveidojušos skatījumu uz minēto problēmu.

Advokāta statuss

Varam izšķirt trīs advokāta statusa veidus. Pirmais – persona, kura sniedz palīdzību tiesas procesa dalībniekiem un piedalās tiesas procesā. Šajā izpratnē advokāts var būt jebkurš. Advokatūras vēsturē zināmi periodi un valstis, kad tiesā lielu lomu spēlēja nevis tiesību pārzināšana, bet, galvenokārt, advokāta daiļrunība. Šāds advokāta statuss bija pazīstams antīkajā Grieķijā, kur tiesas procesā svarīgākas bija oratora spējas, nevis likuma pārzināšana.⁶ Tā kā bija periods, kad tiesā bija atļauts uzstāties tikai pašiem lietas dalībniekiem, izveidojās jauna nodarbe – logogrāfi (bēru, tiesu u. c. runu rakstnieki), kuru rakstītās runas lietas dalībnieks nolasīja tiesā.⁷ Kaut arī šodienas advokāta profesija ietver sevī gan tiesas oratora māc(sl)u, gan māc(sl)u kvalitatīvi sastādīt juridiskus dokumentus, šāds advokāta statuss, kad advokāta funkcijas var pildīt jebkura persona (jebkurš diplomēts jurists), pasaules tiesu praksē netiek atzīts.⁸ Šāda pārlieku liberāla attieksme nesniedz neko labu nedz lietas dalībniekiem, nedz arī pašai tiesai.

Otra galējība ir no vēlinām romiešu tiesībām pārņemts advokāta kā tiesas amatpersonas statuss. Šo amatpersonu skaits bija ierobežots (*nummerus clausus* princips), tās saņēma valsts noteiktu algu, kā arī tika pakļautas citu tiesas vai valsts

Nr. 7, 2003, 220.–221. lpp.; *Pastille J. K., Rode O.* Neatkarīga advokatūra Eiropā: vēsture un nākotnes perspektīvas. *Jurista Vārds*, Nr. 25, 2004, 6. jūlijs un Nr. 26, 2004, 13. jūlijs; *Rakova J.* Advokātu ētika: honorārs un personiskā reklāma. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 2011, 22. februāris, 18.–23. lpp.; *Skudra V.* Satversmē garantētās tiesības uz advokāta palīdzību. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2011, 12. aprīlis, 8.–11. lpp.; *Zemribo G.* Kāds ir zvērināta advokāta statuss. *Jurista Vārds*, Nr. 19, 2011, 10. maijs, 14.–17. lpp.

² *Torgāns K.* (red.) Civilprocesa likuma komentāri. Rīga: TNA, 2011, 209., 227., 230. lpp.

³ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 10. novembra spriedums lietā Nr. SKC-625/2010 un 2011. gada 22. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-219/2011. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departmnt1/2010/skc-625.pdf>; <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departmnt1/2011/skc-219.pdf> [skatīts 2013. gada 2. martā].

⁴ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 23. novembra spriedums lietā Nr. SKC-377/2011. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departmnt1/2011/skc-377.pdf> [skatīts 2013. gada 2. martā].

⁵ Saeimas plenārsēdes stenogrammas. 2011. gada 21. jūlija sēde. Grozījumi Civilprocesa likumā (15/LP10), trešais lasījums. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/74> [skatīts 2013. gada 2. martā].

⁶ *Bukovskis V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 191.–192. lpp.; *Боголов Н. П.* Учебник истории римского права. Москва: Зерцало, 2004, с. 267 (пар. 166.), 349.–350. (пар. 223.).

⁷ *Лисуй.* Речь. Москва: НИЦ Ладомир, 1994; *Feldhūns, A.* Līsij un Atiskā tiesas daiļrunība. No: Līsij. Tiesas runas. Rīga: Zvaigzne, 1984, 5.–21. lpp.; *Суриков И. Е.* Очерки об историописании в классической Греции. Москва: Языки славянских культур, 2011, с. 161–178.

⁸ Informatīvais ziņojums par ar tiesu varu tieši saistīto profesiju – zvērinātu advokātu, zvērinātu notāru, zvērinātu tiesu izpildītāju un maksātne spējas procesa administratoru, kvalifikācijas un turpmākas eksaminācijas prasībām, Ministru kabineta 2013. gada 26. februāra sēdes protokols Nr. 11, § 37, 2. p., TA-3042. Pieejams:

<http://mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/darbakartiba/?sede=648> [skatīts 2013. gada 2. martā]; *Деханов С. А.* Западноевропейская модель организации адвокатуры: опыт и современное состояние. Москва: РУДН, 2007, с. 92–118.

varas amatpersonu (tiesnešu, prokuroru u. c.) disciplinārai varai.⁹ Šāds advokāta statuss vēstures gaitā gan parādījās, gan atkal izzuda (piemēram, XIX gadsimtā Prūsijā¹⁰) un šobrīd gandrīz nekur pasaulē nepastāv. Šī galējība atzīstama par totalitāru, tā bija sastopama, piemēram, PSRS kara tribunālos.¹¹ Diemžēl tai ir tendence atsevišķos elementos ik pa brīdim atdzimt arī šodien (rikojums izveidot kopīgu disciplinārlietu izskatīšanas orgānu advokātiem kopā ar tiesnešiem, prokuroriem, notāriem u. c. mēģinājumi ierobežot advokātu neatkarību¹²).

Advokāta statusu Latvijā nosaka vairāki normatīvie akti, no kuriem galvenie ir Latvijas Republikas Satversme,¹³ likums "Par tiesu varu",¹⁴ Latvijas Republikas advokatūras likums¹⁵ (turpmāk – Advokatūras likums) u. c. Likumu "Par tiesu varu" svarīgi izpētīt tā attīstības un tajā izdarīto grozījumu kopsakarā, jo sākotnēji advokāta statuss likumā tika regulēts 18. nodaļā "Ar lietu izskatīšanu tiesā saistītās institūcijas un personas", 114. pantā, kopīgi ar izpildvaras amatpersonām, piemēram, policistiem, kas nodrošina kārtību tiesās.¹⁶ Šī likuma sastādīšanas laikā vēl valdīja padomju tiesību gars, projekta autori nespēja novērsties no padomju tiesas jēdziena izpratnes un atgriezties pie rietumu tiesību lokam atbilstošas pirmskara tiesas izpratnes¹⁷ un līdz ar to arī tam atbilstošas advokāta statusa izpratnes¹⁸. Šobrīd advokāta statuss Latvijā atbilst Rietumu demokrātijā (balstīts Francijas modelī) izplatītam advokāta statusam – Latvijas advokāts ir tiesu varas publiska neatkarīga amatpersona un neatņemams tiesu varas neatkarīgs orgāns.

Advokāts kā neatņemams un reizē neatkarīgs tiesu varas orgāns

Tiesas jēdzienu var izprast divējādi. Tiesu var apskatīt no materiālo tiesību viedokļa kā tiesu varas administratīvā jomā funkcionējošu iestādi. Šajā izpratnē tiesā kā jebkurā iestādē varam izšķirt tās administratīvos orgānus – tiesas priekšsēdētāju, tiesnešus, kuri darbojas šajā tiesā, tiesnešu palīgus, tiesas kanceleju ar tās vadītāju, darbiniekiem (sekretāriem, tulkiem, arhivāriem) u. c. Tomēr tiesas galvenais uzdevums ir būt tiesvedības, tiesas procesa institūcijai, izskatīt un

⁹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 193.–194. lpp.

¹⁰ Turpat, 197.–198. lpp.

¹¹ Ščerbinskis V. (sast.) Latvijas advokatūra. Rīga: LZAP, 2011, 633. lpp.

¹² Niedre A. Ieskats Latvijas advokatūras vēsturē 1944–2010. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2011, 5. aprīlis, 8.–9. lpp.; Informatīvais ziņojums par ar tiesu varu tieši saistīto profesiju – zvērinātu advokātu, zvērinātu notāru, zvērinātu tiesu izpildītāju un maksātnešpējas procesa administratoru, kvalifikācijas un turpmākas eksaminācijas prasībām, Ministru kabineta 2013. gada 26. februāra sēdes protokols Nr. 11, § 37, 2. p., TA-3042. Pieejams: <http://mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/darbakartiba/?sede=648> [skatīts 2013. gada 2. martā].

¹³ Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.): LR likums. *LVRK*, 1922, Nr. 12, 1922, 7. augustā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

¹⁴ Par tiesu varu (15.12.1992.): LR likums. *Saeimas un Ministru Padomes Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.

¹⁵ Latvijas Republikas Advokatūras likums (27.04.1993.): LR likums. *Saeimas un Ministru Padomes Ziņotājs*, Nr. 28, 1993, 19. augusts.

¹⁶ Grozījumi likumā "Par tiesu varu" (29.01.1997.): LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 46/47, 1997, 13. februāris.

¹⁷ Vēbers J. Piezīmes likumprojektam "Latvijas Republikas likums "Par tiesu varu"", Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāna vēstule Nr.46/661 1992. gada 12. aprīlī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Likumdošanas komisijas priekšsēdētājam A. Endziņa kungam: LVA, 290. fonds, 11. apraksts, 21. lieta, 76.–79. lpp.; Muciņš L. Varas tiesa vai tiesu vara? *Diena*, 1992, 25. novembris.

¹⁸ Bērziņš N. Advokāts un viņa misija. Rīga: Grāmatu draugs, 1935.; *Dekertis K.* Dažas domas par advokatūru un viņas reorganizāciju. Rīga: Gaisma, 1934.; *Tichomirovs M.* Advokāts un viņa misija. Rīgā: D. Apta spiestuve, 1935.

saskaņā ar procesa likumiem izlemt tiesas kompetencē un lietvedībā esošās lietas tiesas procesā. Tiesa procesuālā ziņā ir iekārtota citādi, un svarīgi ir izprast, kā tiesa lietas izskata tiesvedības procesā. Tiesas galvenā nozīme ir tās tiesvedības, nevis administratīvajā darbībā, līdz ar to svarīgāki ir tie tiesas orgāni, kuru funkcija ir tiesvedība. Tiesā kā procesuālā institūcijā funkcionē vairāki tiesu varas orgāni, kuriem ir gan organizatoriska, gan procesuāla sasaiste ar citiem tiesas orgāniem un tiesu varu kopumā, reizē saglabājot savu neatkarību.¹⁹ Tiesā kā procesuālā institūcijā, atšķirībā no administratīvās, izšķirami citi tiesas orgāni – tiesnesis (tiesnešu kolēģija), kas lietā pieņem lēmumu, advokāti, kuri tiesas procesā aizstāv un pārstāv savus klientus, prokurors, kas kriminālprocesā uztur apsūdzību, bet civilprocesā dod savu slēdzienu civillietā vai pilda citas ar likumu noteiktas funkcijas, tiesas sēžu sekretārs, kas fiksē notiekošo un sastāda tiesas sēdes protokolu. Arī tādi tiesas orgāni kā notārs, tiesu izpildītājs, zemesgrāmatu nodaļa, publisko reģistru nodaļa, pagasttiesa, bāriņtiesa, kā arī īrestiesas tiesas varu realizē tiesvedības procesā.²⁰

Administratīvajās tiesībās administratīvo iestāžu orgānus doktrīna iedala vairākās grupās (K. Dišlers šos orgānus sauc arī par iestāžu personāla grupām²¹). Iestādēs, izejot no administratīvā procesa stadijām, varam izšķirt gan orgānus, kuri sagatavo lietu izlemšanai, kā arī orgānus, kuri lietas izlēmējam dod padomus, kā lieta būtu izlemjama, gan orgānus, kuri ir pilnvaroti attiecīgo lietu izlemt (vienpersonīgi vai kolektīvi lēmējorgāni).²² Turklāt ir arī orgāni, kuri izlemto lietu izpilda.²³ Šāds orgānu iedalījums eksistē arī citās, ne tikai izpildvaras iestādēs – gan likumdošanas varas iestādēs, gan tiesu varas iestādēs. Atšķirībā no izpildvaras iestādēm minētajās iestādēs visi vai lielākā daļa šo orgānu (personāla) neatrodas savstarpējās hierarhiskās varas attiecībās un nav tieši pakļauti šo iestāžu vadībai vai arī to pakļautība atsevišķos aspektos tiek būtiski ierobežota. Līdzīgi administratīvās varas iestādēm, tiesas kā procesuālas institūcijas sastāvā var izšķirt tiesas procesu atbalstošos orgānus, tai skaitā gan lietu sagatavojošus orgānus – advokātus, prokuroorus –, gan padomdevēja orgānus tiesas procesā – advokātus, prokuroorus –, gan tiesas nolēmumus izpildošus orgānus – tiesu izpildītājus. Pie tiesas procesa lemjošiem orgāniem pieskaitāms tiesnesis (vai tiesnešu kolēģija), kā arī personas, kuras veic kvazitiesneša funkcijas (notārs, prokurors u. c.).

Vispārējie tiesību principi, kā arī likumu teksts deklarē, ka tiesa (tātad arī visi tās orgāni) ir neatkarīga un tikai likumam padota.²⁴ Kāds konkrēti ir šīs neatkarības saturs, un kādi ir tās elementi? Tiesas neatkarībā izšķir divas

¹⁹ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1902, с. 188.

²⁰ Būmanis A. Tiesu iekārta. No: Latviešu konversācijas vārdnīca, 21. sējums. Rīgā: A. Gulbis, 1934, 201017.–201054. sleja; Muciņš L. Varas tiesa vai tiesu vara? *Diena*, 1992, 25. novembris; Muciņš, L. Demokrātija un prokuratūra. *Diena*, 1998, 11. jūlijs.

²¹ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002, 192., 193. lpp.; Dišlers K. Administratīvās tiesības. Rīga: LNB, rokraksta vietā, 1940, 104. lpp.

²² Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Т. II, Административное право. Ч. I, Органы управления. Санкт-Петербург: Слово, 1910, с. 8–10.

²³ Dišlers K. Administratīvās tiesības. Rīga: LNB, rokraksta vietā, 1940, 104. lpp.

²⁴ Sk. Satversmes 83., 86. pantu, Advokatūras likuma 6. pantu, Prokuratūras likuma 11. pantu, Notariāta likuma 5. pantu, Tiesu izpildītāju likuma 3. pantu; Prokuratūras likums (19.05.1994.): LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 1994, 2. jūnijs.

dimensijas – tiesas neatkarības ārējo dimensiju un tiesas neatkarības iekšējo dimensiju.²⁵ Tiesas neatkarības ārējā dimensija pagērē, lai katra tiesu varas iestāde būtu neatkarīga un galīga savos nolēmumos, lai tā atsevišķi būtu spējīga izlemt jebkuru tās kompetencē esošu lietu. Tiesas neatkarības iekšējā dimensija pagērē, lai katrs tiesas orgāns (tiesnesis, advokāts, prokurors, notārs, tiesu izpildītājs u. c.) tiesas procesā būtu neatkarīgs un tikai likumam padots. Arī ārpus tiesas procesa tiesu varas orgāni gan individuāli, gan organizatoriski iekārtoti maksimāli neatkarīgi (individuāli – iecelšana amatā uz mūžu u. c., kolektīvi – neatkarīgas profesiju pašpārvaldes u. c.). Advokātu neatkarības pakāpe, salīdzinot ar citiem tiesu varas orgāniem, ir visaugstākā.

Advokāts savā procesuālajā darbībā atzīstams par neatņemamu²⁶ tiesas kā procesuālas institūcijas orgānu.²⁷ Šādas advokāta attiecības ar tiesu saglabājušās no romiešu tiesībās noteiktā advokāta kā tiesas algotas un tai tieši padotas amatpersonas statusa.²⁸ Kaut arī tiešs valsts atalgojums tiesā un tieša padotība tiesai un valsts varai zudusi, advokātiem saglabājusies virkne likumdošanā noteiktu formālu un faktisku saišu ar tiesu gan kā ar procesuālu institūciju, gan kā ar administratīvu iestādi. Tādējādi advokāti atzīstami par tiesas tiesvedības procesu atbalstošiem orgāniem un tiesvedības procesā pieskaitāmi gan pie lietu sagatavojošiem tiesas orgāniem, gan arī pie tiesas padomdevēja orgāniem. Procesuālā un ārpusprocesuālā darbībā advokāti, lai tiktu nodrošināta to pilnīga neatkarība, atrodas ārpus valsts izpildvaras un citu tiesas varas amatpersonu administratīvās kontroles gan tiesas procesa laikā, gan ārpus tā (advokātu disciplinārā atbildība, kvalifikācijas celšana, uzņemšanas un izslēgšanas jautājumi, obligātā aizstāvība un pārstāvība u. c. jautājumi atšķirībā no totalitārām valstīm ir tikai advokātu pašpārvaldes kompetencē).

Advokāta funkcija

Lai atklātu advokāta funkcijas saturu, nepieciešams ne tikai aplūkot advokāta statusu, bet arī ņemt vērā vēsturiski izveidojušos advokātu darbības modeļus.²⁹ Izšķirami divi galvenie advokāta darbības modeļi – dalītā advokatūra un apvienotā advokatūra. Divu advokatūras modeļu izpēte svarīga ne tikai no advokatūras vēstures aspekta. Svarīga ir dalītās advokatūras funkciju izpēte, kur viens tiesas advokatūras orgāns nodarbojas ar lietas dalībnieku pārstāvēšanu, tiesas lietu sagatavošanu un personu konsultēšanu jeb pārstāvību,³⁰ bet pavisam cits tiesas advokatūras orgāns funkcionē kā padomdevējs orgāns tiesai par izskatāmās lietas tiesiskajiem aspektiem, t. i., nodarbojas ar tiesību aizstāvību.³¹ Noskaidrojot advokatūras funkciju, vērā ņemams gan apvienotās advokatūras modelis, kurš ir gan vecāks,

²⁵ Фойницкий И., Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1902, с. 152–154.

²⁶ Sk. Advokatūras likuma 2. pantu.

²⁷ Jessnitzer K. Bundesrechtsanwaltsordnung. Kommentar. Köln: Carl Heymans Verlag KG, 1990, 1. lpp. (1. paragrāfs).

²⁸ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 145. lpp.; Хвостов, В. М. История Римского права. Москва: Университетская типография, 1905, с. 404–408; Джонс А. Х. М. Гибель античного мира. Ростов на Д.: Феникс, 1997, с. 268–270.

²⁹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 196.–197. lpp.

³⁰ Turpat, 200.–202. lpp.

³¹ Turpat, 201. lpp.

jo eksistēja jau antīkajā sabiedrībā, gan reizē arī jaunāks, jo atdzimis mūsdienās, apvienojot abas dalītās advokatūras funkcijas, gan dalītās advokatūras modelis, jo tikai tā varam detalizēti konstatēt šodienas apvienotās advokatūras funkcijas elementus.

Gan sabiedrībā, gan juristu vidē sastopamies ar advokāta funkcijas mehānisku, burtisku, it kā likumā balstītu, bet nepareizu izpratni. Advokatūras funkcijas izpratne, kad advokāta funkciju, atkarībā no tā dalības civillietā vai krimināllietā sauc vai nu par pārstāvības funkciju, vai arī par aizstāvības funkciju, ir vulgāra, jo tā balstās divu procesuālu likumu terminoloģijas pacelšanā pāri funkcijas saturam, neizprotot advokāta funkcijas mērķi un būtību, kā arī ignorējot likuma burtu. Civilprocesa likums³² advokātu tiesas procesā terminoloģiski nosauc par pārstāvi, kaut arī, kā redzējam iepriekš, advokāts ir viens no tiesas procesa orgāniem. Lietas dalībniekus (prasītāju, atbildētāju u. c.) nedz likums, nedz doktrīna neatzīst par tiesas orgāniem. Pārstāvēt tiesā lietas dalībniekus (vietniecība) ir tiesības jebkurai personai, bet tādēļ tiesas procesā dalību ņemošais pilnvarotais pārstāvis (arī diplomēts jurists) nekļūst par advokātu un nesāk pildīt advokāta funkciju. Savukārt, kaut arī civilprocesā advokātam ir visas lietas dalībnieka tiesības, advokāta statuss nav reducējams līdz vienkāršam lietas dalībnieka statusam, kā arī otrādi – advokāts nekļūst par pilntiesīgu lietas dalībnieku, neskatoties uz likuma burtu.³³ Kriminālprocesā tiesājamā advokātu terminoloģiski sauc par aizstāvi, kaut arī Kriminālprocesa likums³⁴ nosaka, ka advokāta (aizstāvja) funkcija sevī ietver ne tikai tiesājamā aizstāvības funkciju, bet arī tiesību aizstāvības un personas pārstāvības funkciju. Mehāniski ekstrapolējot un savienojot kopā šos civilprocesa un kriminālprocesa terminus ar saikli “vai”, veidojas nepareizs priekšstats par advokāta funkciju tiesas procesā: advokāta funkcija tiesā ir “aizstāvība vai pārstāvība”³⁵. Tādējādi no minētiem procesa likumiem reizē pasmelts terminoloģisks spoguļattēls un notiek advokāta funkcijas vulgarizēšana.

Doktrīna un likums advokātu atzīst par tiesas tiesvedības orgānu, savukārt dalītās advokatūras funkciju analīze ļauj definēt advokāta funkciju tiesas procesā, kā arī izdalīt un izpētīt šīs funkcijas elementus.³⁶ Gan likuma “Par tiesu varu” 106.² panta pirmā un otrā daļa, gan Advokatūras likuma 3., 48. u. c. panti definē advokāta funkciju tiesas procesā – sniegt juridisku palīdzību, kā arī atklāj tās saturu – “aizstāvēt un pārstāvēt”. Šajā funkcijā analizējami trīs elementi – aizstāvis (aizstāvēt), pārstāvis (pārstāvēt), kā arī saiklis “un”. Jebkuras funkcijas mēs varam analizēt no formālā (1) un materiālā (2) viedokļa. Advokāts, realizējot viņam ar likumu uzlikto publisko funkciju, jebkurā tiesas procesā darbojas kā aizstāvis. Advokāts no formālā (procesuālā) viedokļa aizstāv jebkuru tiesas procesa (arī civilprocesa) dalībnieku (izņemot prokuroru), procesa subjektu un viņa procesuālās tiesības (var aizstāvēt arī, piemēram, liecinieku). No materiālo tiesību viedokļa advokāts aizstāv arī procesa subjekta materiālās tiesības – viņš analizē abus juridiskijas elementus. Pirmkārt, juridisko faktu esību vai neesību tiesas procesā un, otrkārt, konkrētā likuma piemērošanu šiem juridiskajiem faktiem. Advokāts, reali-

³² Civilprocesa likums. 14.10.1998.: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.

³³ Civilprocesa likuma 86. panta pirmā daļa.

³⁴ Kriminālprocesa likums. 21.04.2005.: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.74, 2005, 11. maijs.

³⁵ Grozījumi Latvijas Republikas Advokatūras likumā. (19.06.2008):LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2008, 9. jūlijs. Grozījumi tika izdarīti Advokatūras likuma 34., 52.¹, 54.¹, 100. pantā.

³⁶ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 201. lpp.; Радбрух Густав. Философия права. Москва: Международные отношения, 2004, с. 194–197.

zējot viņam ar likumu uzlikto publisko funkciju, jebkurā tiesas procesā darbojas arī kā pārstāvis. Advokāts no formālā (procesuālā) viedokļa pārstāv jebkuru, arī kriminālprocesa, dalībnieku – procesa subjektu, arī tiesājamo (Kriminālprocesa likuma 86. pants). Veicot procesuālo pārstāvību, advokāta publiskais pilnvarojums, kas izriet no likuma, atšķirībā no, piemēram, publisku funkciju pildoša nepilngadīgā aizbildņa nepārnes uz advokātu lietas dalībnieka pārstāvības varu. Advokātam likums piešķir tiesas procesa dalībnieka procesuālās tiesības. Tādēļ viņš, realizējot procesuālo pārstāvību tiesas procesā (kā arī administratīvā, maksātspējas un jebkurā citā procesā), no vienas puses, kā procesa faktiskais dalībnieks var rīkoties procesuāli pastāvīgi (ar attiecīgiem ierobežojumiem), no otras puses, tiesas procesā procesuāli pārstāvot lietas dalībnieku, ar savu rīcību formē klienta procesuālo viedokli – klients tiesas procesā var izteikt piekrišanu advokāta viedoklim, vai arī atkārtot advokāta viedokli, kas neizslēdz atšķirīga viedokļa paušanu. Savukārt advokātam, raugoties no materiālo tiesību viedokļa, pārstāvības funkciju kriminālprocesā realizēt nemaz nav iespējams (izņemot dažus izņēmumus), bet civilprocesā materiālā pārstāvība, kura ietver pārstāvamā procesa dalībnieka pārstāvības varas pārņemšanu uz advokātu, neizriet no advokāta publiskā pilnvarojuma, bet gan var tikt nodota advokātam tikai ar vietniecības pilnvarojumu. Tad advokāts civilprocesā kļūst arī par pilnvarotu pārstāvi.

Pārstāvība Latvijas tiesībās

Latvijas tiesībās uzdevuma (pilnvarojuma) līgums (*mandat*) līdz 1938. gadam saskaņā ar VCTK 4363. pantu bija bezatlīdzības līgums³⁷, bet, pieņemot Civillikumu³⁸, tā 2289. pantā, kas regulē pilnvarojuma līgumu, par tā bezatlīdzības raksturu vairs nav nekādas norādes. Svarīgāk atzīmēt, ka VCTK 4363. panta piezīmē bija noteikts: “Noteikumi par advokātu pilnvarojumu tiesu lietu vešanai [...] pieder pie civilprocesa likumiem [...]”³⁹. Citiem vārdiem sakot – pieder pie publiskām tiesībām. Advokāta darbībai civilprocesā ir pavisam citāds raksturs, nekā tas izriet no uzdevuma (pilnvarojuma) līguma. No vienas puses, jebkurš lietas dalībnieks savu lietu tiesā var vest ar sava pilnvarotā pārstāvja starpniecību. Šī darbība paredz (Civillikuma 1515. pants), ka lietas dalībnieks nodod pilnvarotajam pārstāvim savu pārstāvības varu un atvietojamu saista vietnieka rīcība.⁴⁰ Tādēļ Civilprocesa likuma 82. panta pirmā, otrā un trešā daļa runā par pilnvaroto pārstāvi, bet ceturtdā daļa – par advokātu, jo advokāts parasti nedarbojas pilnvarotā pārstāvja kapacitātē, bet par juridiskās palīdzības sniedzēju. Tajā pašā laikā Civilprocesa likums (73., 82. un 86. pants) advokātu terminoloģiski dēvē par pārstāvi, kaut arī pats pārstāvamais personiski piedalās tiesas procesā. Tādējādi nošķirami lietā dalību ņemoši dalībnieki vai viņu pilnvarotie pārstāvji, kuri nav advokāti, no advokātiem, kuri dalību lietā ņem uz publisko tiesību, sava amata publiskā statusa un ordera (publisko tiesību rīkojuma) pamata, jo advokāts uz ordera pamata var sniegt juridisko palīdzību jebkurai lietas dalībniekam, arī lietas dalībnieka pilnvarotam pārstāvim,

³⁷ Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: Типография второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864, с. 694.

³⁸ Civillikums (28.01.1937.): LR likums. LMKNK, Nr. 5, 1937, 6. marts.

³⁹ Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: Типография второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864, с. 694.

⁴⁰ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 276.–278. lpp.

ja lietas dalībnieks savu lietu neved personiski. Mūsaprāt, lai nošķirtu advokāta pilnvarojumu no citiem pilnvarojumiem, šādu advokāta publisko tiesību pilnvarojumu pareizāk būtu saukt par advokāta mandātu.

Savukārt, ja lietas dalībnieks vēlas nodot pārstāvības varu advokātam, tad, pamatojoties uz pilnvarojuma līgumu (Civillikuma 2289.–2317. pants), viņš izdod advokātam pilnvaru saskaņā ar Civilprocesa likuma 85. panta trešās daļas otro teikumu un advokāts kļūst arī par pilnvaroto pārstāvi civilprocesā. Norāde Civilprocesa likuma 86. panta pirmajā daļā uz to, ka pārstāvim civilprocesā (gan pilnvarotai personai, gan advokātam) ir visas lietas dalībnieka tiesības, nepazemina advokāta kā tiesas orgāna statusu, bet tikai tehniski nodrošina vienveidīgu likuma regulāciju. Advokāta funkcija, tam piedaloties tiesas procesā, nav kļūt par lietas dalībnieku, jo šeit nav nekādu advokāta personisko tiesību, līdz ar to Civilprocesa likuma 73. pantā formulētais lietas dalībnieka (arī prokurora) jēdziens nav doktrināli un leģāli pamatots, uz ko pamatoti norāda K. Torgāns.⁴¹ Advokāta funkcija, tam piedaloties tiesas procesā, ir sniegt savam klientam juridisko palīdzību (tuvākā funkcija), kā arī profesionāli noskaidrot patiesību tiesas lietā jeb kā tiesas orgānam veikt jurisdikciju (globālā funkcija).

Advokāta mandāts civilprocesā

Advokāts saskaņā ar likuma “Par tiesu varu” 106.² pantu ir tiesu sistēmai piedēriņa persona un pastāv pie apgabaltiesas. Advokāts savu advokāta statusu iegūst tad, kad tiek uzņemts par Latvijas zvērinātu advokātu kolēģijas locekli (Advokatūras likuma 46. un 47. pants), bet saukties par advokātiem ir tiesīgas tikai Advokatūras likuma 4. pantā minētās personas. Advokātiem, kuri ir zvērināta advokāta palīga statusā, un ārvalstu advokātiem likums nosaka darbības ierobežojumus. Atšķirībā no valstīm, kur ņemt dalību tiesā izskatāmajās lietās var tikai tie advokāti, kas pieder pie šīs konkrētās tiesas (piemēram, VFR Federālajā augstākajā tiesā aizstāvēt un pārstāvēt savus klientus var tikai tie 24 advokāti, kuri pastāv pie minētās tiesas⁴²), Latvijas zvērināti advokāti saskaņā ar Advokatūras likuma 5. pantu var aizstāvēt un pārstāvēt savus klientus jebkurā Latvijas tiesā.

Tā kā taisnība ir subjektīvs jēdziens, tad, lai tiesas nolēmumu uzskatītu par taisnīgu, lietas dalībnieki likumā noteiktā kārtībā var izteikt savu attieksmi pret tiesu orgānu personālījām. Var noraidīt tiesnesi, tiesas sēžu sekretāru un prokuroru. Noraidītos aizvieto citi tiesneši, tiesas sēžu sekretāri, prokurori. Lietas dalībnieku tiesības izvēlēties sev advokātu, kas konkrētā civillietā veiks aizstāvības un pārstāvības funkciju, no vienas puses, ir ļoti plašas. Var brīvi izvēlēties jebkuru Latvijas advokātu, kuram iepriekš piešķirtas advokāta tiesības, no jebkuras apgabaltiesas. Latvijā notāra⁴³ un tiesu izpildītāja⁴⁴ izvēles brīvība ir ierobežota attiecīgās apgabaltiesas teritorijas robežās. Savukārt Civilprocesa likuma 82. panta ceturtajā daļā noteikts ierobežojums – par juridiskās palīdzības sniedzēju tiesas procesā var būt tikai advokāts (kas saistīts arī ar brīvību nevest lietu ar advokāta starpniecību). Civilprocesā advokāts uzsāk lietas vešanu pēc tam, kad lietas dalībnieks

⁴¹ Torgāns K. (red.) Civilprocesa likuma komentāri. Rīga: TNA, 2011, 209. lpp.

⁴² Jessnitzner K. Bundesrechtsanwaltsordnung. Kommentar. Köln: Carl Heymans Verlag KG, 1990, 221.–223. lpp. (172.–174. paragrāfs).

⁴³ Notariāta likums (01.06.1993.): LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 1. jūlijs.

⁴⁴ Tiesu izpildītāju likums (24.10.2002.): LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2002, 13. novembris.

par juridiskās palīdzības sniedzēju ir izvēlēties vienu (vai vairākus) no daudzajām advokāta statusā esošām publiskām amatpersonām – advokātiem. Izvēle ir brīva, bet ierobežota visu advokātu kopskaita robežās. Taisnības sajūta šeit tiek panākta ar brīvas izvēles tiesībām. Nepieciešama klienta un advokāta vienošanās par konkrētās civillietas vešanu, jo arī advokāts var izvēlēties vest vai nevest kādu civillietu. Pēc vienošanās panākšanas advokāts – publiska tiesu varas amatpersona – kļūst arī par publisku tiesas orgānu konkrētā civilprocesā un par konkrētās personas (klienta) aizstāvi un pārstāvi (patronu) konkrētā civillietā. Klients ar šo vienošanos nenodod advokātam nekādu savu pārstāvības varu nedz materiālā, nedz procesuālā jomā. Advokāta dalībai civilprocesā tiek izsniegts publisks rīkojums – orderis. Orderis apliecina advokāta statusu konkrētā civillietā konkrētā tiesā.⁴⁵

Advokāta mandāta un pārstāvības salīdzinājums

Aplūkojot pilnvarotos pārstāvjus (Civilprocesa 82. panta pirmā, otrā un trešā daļa), kuriem pilnvardevējs vai publiskā vara ir nodevusi pārstāvības varu attiecīgajā civilprocesā, kā arī lietas dalībniekus, kuri paši piedalās procesā, redzam, ka visas šīs personas darbojas privāttiesiskās autonomijas režīmā (pilnvarotie pārstāvji – nepārkāpdami savas pārstāvības varas robežas). Savukārt advokāts, kaut arī civilprocesā viņš tiek saukts par pārstāvi, nedarbojas uz pārstāvības varas privāttiesiskiem pamatiem. Neskatoties uz to, ka konkrētā advokāta izvēli nosaka vienošanās ar klientu un klients var no advokāta atteikties, advokāta darbības tiesiskais pamats nebalstās vis privātajās, bet publiskajās tiesībās. Vienošanās, kas noslēgta ar advokātu, nenodod advokātam pārstāvības varu, bet nosaka konkrēta advokāta izvēli no visu advokātu kopskaita attiecīgam civilprocesam. Advokāta vienošanās ar klientu atzīstama par specifisku līguma veidu, tam nav civiltiesiska pilnvarojuma līguma rakstura, un šis līgums nenodod advokātam civiltiesisko pārstāvības varu. Tā ir vienas publisko tiesību amatpersonas – advokāta – izvēle no ierobežota amatpersonu – visu advokātu – kopskaita, līdzīgi kā notiek šķīrējtiesnešu izvēle. Arī konkrēts prokurors konkrētā lietā savu funkciju pilda uz sava publiskā amata *ex officio* tiesību pamata. Procesuālie likumi nenosaka, kurš prokurors piedalīsies konkrētā lietā, tas ir administratīvo tiesību jautājums.

Salīdzinot civilprocesa dalībnieku statusu, redzam, ka pilnvarotais pārstāvis lietā var rīkoties tikai tam piešķirtās pārstāvības varas robežās. Šādu pārstāvības varu gan materiāli tiesiski, gan procesuāli tiesiski pilnvarotam pārstāvim piešķir pilnvardevējs, bet pilnvarotā pārstāvja darbības, nepārkāpjot pārstāvības varas robežas, ir saistošas pašam pilnvardevējam. Pilnvarotais pārstāvis šādā tiesiskā attiecībā atzīstams par pilnvardevēja klientu, bet pilnvardevējs – par principālu jeb savas lietas saimnieku. Savukārt konkrētais advokāts konkrētā civilprocesā darbojas uz publiski tiesiska rīkojuma – ordera – pamata. Advokāts procesā veic savu publiski tiesisko funkciju – aizstāv un pārstāv civillietas dalībnieku, savu klientu. Advokāta mandāts izriet no publiskām tiesībām *ex officio*, un to nosaka publiskās, nevis privātas tiesības. Advokāts ar pārstāvja tiesību iegūšanu nesaņem no klienta nedz materiāli tiesisku, nedz procesuāli tiesisku pārstāvības varu. Civilprocesā lietas dalībnieks ir advokāta klients, bet advokāts ir šo publiski tiesisko klienta un advokāta attiecību saimnieks, tātad patrons (aizgādānis, aizbildnis procesā). Šis klienta un patrona attiecības pieder publiskām tiesībām un sastāda *officium*, jo izcēlušās romiešu tiesībās

⁴⁵ Sk. Advokatūras likuma 48.¹ pantu.

(leg. XII tab. VIII, 21: *Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.*) un sākotnēji baudīja reliģijas, bet vēlāk publiskās varas aizsardzību (Dion. II, 8-11)⁴⁶. Civilprocesa likuma 86. panta pirmajā daļā norādītās tiesības advokātam pārstāvamā (klienta) vārdā izpildīt visas procesuālās darbības uzskatāms par publiski tiesisku advokāta procesuālu pilnvarojumu (mandātu), kas ietilpst aizstāvības un pārstāvības funkcijas saturā. Mutiskā tiesas procesā ar klienta līdzdalību praksē šī tiesība nerealizējas. Šis advokāta funkcijas robežas, piemēram, lietas nolēmumu pārsūdzēšana apelācijas un kasācijas kārtībā, kā īpašs pilnvarojums papildus jānorāda advokāta orderī, kaut arī Civilprocesa 86. panta otrajā daļā noteiktais īpašais pilnvarojums, šķiet, nenosšķir procesuālās funkcijas no materiāli tiesiskām funkcijām.

Advokāta daļība civilprocesā, kurā nepiedalās klients, paredz iespēju advokātam papildus pildīt arī pilnvarotā pārstāvja pienākumus. Šāda klienta rīcība prasa speciālas pilnvaras izsniegšanu advokātam (Civilprocesa likuma 85. panta trešās daļas otrais teikums).

Secinājumi

1. Tiesa kā administratīva iestāde nošķirama no tiesas jēdziena procesuālā nozīmē.
2. Tiesā kā procesuālā institūcijā izšķirami tās lemjošie orgāni un lēmējvaru atbalstošie orgāni.
3. Advokāts ir neatkarīgs, neatņemams, tikai likumam padots tiesas procesu atbalstošs tiesas orgāns. Advokāts tiesas procesā darbojas gan kā sagatavojošs orgāns, gan kā padoms dodošs orgāns.
4. Advokāts gan tiesas procesā, gan ārpus tā ir tiesu varas publiskas amatpersonas statusā.
5. Neskatoties uz advokāta publisko statusu, advokāta darbība tiesas procesā un ārpus tā notiek pilnīgi neatkarīgi. Administratīva ietekme no izpildvaras vai tiesu amatpersonām izslēdzama ne tikai tiesas procesā, bet arī ārpus tā. Jebkurus advokatūras jautājumus (uzņemšana, skaits, disciplinārbildība, eksāmeni, kvalifikācija, ētika, maksājumi, nastas, izslēgšana u. c.) risina tikai advokātu pašpārvalde.
5. Konkrēts advokāts konkrētā civilprocesā klientu aizstāv un pārstāv, pamatojoties uz likumu, advokāta amata publisko statusu un publiski tiesisko rīkojumu – orderi.
6. Advokāta funkcijas satura elementi civilprocesā ir klienta aizstāvība un pārstāvība. Aizstāvībā izšķirama materiāli tiesiska tiesību aizstāvība un procesuāli tiesiska personas aizstāvība. Pārstāvībā izšķirama procesuāli tiesiskā pārstāvība un materiāli tiesiskā pārstāvība (vietniecība).
7. Kaut arī advokātam civilprocesā ir lietas dalībnieka tiesības, advokāts civilprocesā pēc būtības nav lietas dalībnieks, jo tiesas procesā advokāts izsaka savu autonomo gribu.
8. Civilprocesā advokātam var uzticēt pildīt arī pilnvarotā pārstāvja pienākumus un klienta materiāli tiesisko pārstāvību (vietniecību), nododot klienta pārstāvības varu advokātam ar speciālu pilnvaru.

⁴⁶ Хвостов В. М. История Римского права. Москва: Университетская типография, 1905, с. 17–19; Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Москва: Рубежи XXI, 2005, Т. I, с. 92–94; Кофанов Л. Л. Lex и Jus: возникновение римского права в VIII–III вв. до н.э. Моква: Статут, 2006, с. 131–135.

ĪPAŠUMA TIESĪBU JAUTĀJUMU TAISNĪGS NOREGULĒJUMS KRIMINĀLPROCESĀ: MĪTS VAI REALITĀTE

Jūlija Kolomijceva, LL.M. (Rostock), Mg. iur. (Rīga)

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

This paper analyses different problems related to actions with criminally acquired property. The author aims at drawing attention to and promoting discussion on different issues concerning criminally acquired property.

The Criminal Procedure Law provides two types of actions with criminally acquired property: restitution of such property to former owners who lost it due to committed crime, and forfeiture of such property.

Currently, the Latvian courts may decide on property rights in the course of criminal proceedings not only in cases of forfeiture but also in cases involving disputes between individuals regarding property rights. In the latter case, a third party may claim ownership rights to the property in question rendering the court to investigate and review this question within the framework of criminal proceedings.

It follows from the case law that the subject matter of civil and criminal proceedings is identical and that ownership issues regarding property somehow connected to a crime investigated in criminal proceedings can also be resolved by means of civil proceedings. Neither the law nor the jurisprudence of courts contains any precise criteria on how to determine the competent court to deal with property issues. It is also presumed that actions taken during criminal proceedings have priority, even if another court – in the course of civil law proceedings – has earlier already resolved the property dispute in a different way or if both proceedings are conducted simultaneously.

If ownership related issues and disputes concerning the right to property are dealt with during criminal proceedings, the substantial provisions of the Civil law are not always applied by the courts, although the Criminal Procedure Law states that an owner of criminally acquired property shall be identified before restitution and forfeiture of this property is carried out. The identification of owners is imperative considering that the Criminal Procedure Law restricts and does not allow taking any actions with criminally acquired property, provided certain prerequisites are not met. Still, some judges fail to establish the owner of property; this may render the particular judgment void and lead to infringement of property rights of the persons involved.

Atslēgvārdi: īpašuma iegūšana noziedzīga nodarījuma rezultātā, īpašuma tiesību izbeigšana, konfiskācija.

Keywords: acquisition of criminal property, termination of property rights on criminally acquired property, confiscation.

Ievads

Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu ir mantiskais jautājums kriminālprocesā. Kriminālprocesa likums (turpmāk arī – KPL) ar to paredz divus rīcības veidus: atdošanu un konfiskāciju.

Darbā apskatīsim raksturīgākās īpašumtiesiskās problēmas, ja kriminālprocesā rīkojas ar noziedzīgi iegūtu mantu. Ņemot vērā tematu, koncentrēsimies uz tādiem gadījumiem, kad noziedzīgi iegūta manta ir lietas (Civillikuma (turpmāk arī – CL) 841. pants), kuras atrodas kādas personas īpašumā. Mantas īpašnieks var būt ne tikai cietušais, kam noziedzīgi iegūtu mantu varētu atdot pēc piederības, bet arī noziedzīgā nodarījumā iesaistītā persona vai trešā, ar noziedzīgu nodarījumu nesaistītā, persona.

Noziedzīgi iegūtas mantas jēdziens aptver ne tikai dažādas noziedzīgā kārtā iegūtas lietas. Noziedzīgi iegūta manta var būt valsts prasījums par noteiktas naudas summas samaksu noziedzīgi iegūtas mantas apmērā. Šāds prasījums valstij rodas, ja noziedzīgi iegūta manta ir mantisks labums (KPL 358. panta ceturtās daļas 5. punkts), kurš nav lieta Civillikuma izpratnē, vai ja dažādu iemeslu dēļ nav iespējams konfiscēt noziedzīgi iegūtas lietas, piemēram, tās ir noslēptas (KPL 358. panta otrā un trešā daļa). Šādos gadījumos vērš piedziņu vai konfiscē nevis mantu, kura ir tieši vai netieši iegūta noziedzīga nodarījuma rezultātā, bet mantu, kura ir iegūta tiesiski un legāli, tādā veidā aizvietojojam noziedzīgi iegūtu mantu. Savukārt šī darba mērķis ir apskatīt regulējumu attiecībā uz lietām, kuras persona ieguvusi noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Turpmāk ar Kriminālprocesa likuma 27. nodaļā un 59. nodaļā minēto jēdzienu „manta” sapratīsim ķermeniskas vai bezķermeniskas lietas atbilstoši Civillikuma 841. pantam, lai gan Kriminālprocesa likumā jēdziens ir plašāks.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 357. panta otro daļu noziedzīgi iegūta manta ir arī lietas, kuru apgrozība ir aizliegta ar likumu. Attiecīgā tiesību norma pareizi nosaka, ka lietas, kuru apgrozība ir aizliegta¹ un kuru iegūšana veido noziedzīgu nodarījumu, izņem no personas valdījuma (nevis īpašuma) un atdod valsts institūcijai vai tādai juridiskajai personai, kura ir tiesīga to iegūt un lietot. Šādu mantu jeb lietas nevar iegūt īpašumā (CL 929. pants), bet mantas konfiskācijas priekšnoteikums vienmēr ir īpašuma tiesību esība², tāpēc šādas lietas nevar konfiscēt. Tā kā tādu lietu atdošana, kuru apgrozība ir aizliegta, neietekmē un neierobežo personas īpašuma tiesības, šie gadījumi darbā netiek skatīti.

Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu bieži vien tiek analizēta no krimināltiesiskā vai kriminālprocesuālā viedokļa, taču mēs analizēsim šo Kriminālprocesa likuma regulējumu, sasaistot to ar civiltiesībām.

Darbā ir izmantota gramatiskā metode, apskatot spēkā esošo tiesību normu redakciju un lietoto vārdu jēgu. Kriminālprocesa likuma regulējuma saturs tiek noteikts, analizējot to kopsakarā ar citiem normatīvajiem aktiem un ievērojot tā mērķi un jēgu (teleoloģiskā un sistēmiskā metode). Turklāt darbā ir pētīta tiesu prakse, vispārinot tiesu nolēmumu atziņas, sasaistot un salīdzinot tās ar normatīvo regulējumu.

¹ *Rozenfelds J.* Lietu tiesības. Autora redakcijā. Rīgā: Apgāds Zvaigzne ABC, 2000, 36.–37. lpp.

² *Erdmann C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 1. Band. Allgemeiner Teil. Familienrecht. Riga: N. Kymmell, 1889, S. 168.

Kriminālprocesuālā un civilprocesuālā īpašuma tiesību jautājumu risināšanas kārtība

Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu ir viens no mantiskajiem jautājumiem kriminālprocesā. Noziedzīgi iegūta manta maina īpašnieku vai pāriet citas personas valdījumā noziedzīgu darbību rezultātā, tādējādi pastāv mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu.

Robeža starp kriminālprocesuālo rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu un prasību par īpašuma tiesību atzīšanu civilprocesā ir trausla, bet dažos gadījumos to vispār nav iespējams novilkt. Kā piemēru var minēt krimināllietu Nr. 11240007409. Šajā krimināllietā Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas kārtībā procesā par noziedzīgi iegūtu mantu tiesa nolēma, ka nekustamais īpašums ir atgriežams cietušajiem, kuri zaudēja nekustamo lietu noziedzīga nodarījuma rezultātā. Nekustamais īpašums tika izkrāpts un divas reizes atsavināts tālāk. Minētajos apstākļos Krāslavas tiesa 2010. gada 10. maija lēmumā norādīja, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 360. panta nosacījumiem, ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekiem vai likumīgajiem valdītājiem, trešajai personai, kura ir šīs mantas labticīga ieguvēja, ir tiesības civilprocesa kārtībā iesniegt prasību par zaudējumu atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu.³ Interesanti, ka pēc divām dienām Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments izskatīja civillietu par īpašuma tiesību atzīšanu lietā ar līdzīgiem faktiskajiem apstākļiem un nonāca pie pretējā secinājuma. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 2010. gada 12. maija spriedumā lietā SKC-11/2010 nolēma, ka nekustamo īpašumu, kas zaudēts noziedzīga nodarījuma rezultātā, varētu atstāt labticīgajam ieguvējam, ja tiek izpildīti nekustamā īpašuma labticīga ieguvēja aizsardzības priekšnoteikumi.⁴

Civillietas SKC-11/2010 un krimināllietas Nr. 11240007409 priekšmets bija īpašuma tiesības uz lietu, kura ir civiltiesiskās apgrozības priekšmets, kaut gan formāli kriminālprocesā notiek rīcība ar nelegālas izcelsmes mantu un netiek risināti civiltiesiski strīdi. Mēs redzēsīm, ka arī citos gadījumos, rīkojoties ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā, faktiski tiek lemti īpašuma tiesību jautājumi.

Ja civilprocesā personas lūdz atzīt īpašuma tiesības uz lietām, kurām kriminālprocesā ir uzlikts arests, lemt par aresta atcelšanu var tikai un vienīgi kriminālprocesā, līdz ar to civilprocesā to nevar nedz atcelt, nedz grozīt.⁵

Kaut gan aresta uzlikšana mantai kriminālprocesā nemaina īpašumtiesisko stāvokli, taču tiesa var apturēt civilprocesu, kura ietvaros prasītājs lūdz atzīt īpašuma tiesības. Šāda tiesas rīcība var būt saistīta ar lietderības apsvērumiem, jo, kriminālprocesā lemjot par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, cita starpā jānosaka, kas ir mantas īpašnieks. Piemēram, vienā civillietā prasītājs iesniedza prasības pieteikumu, lūdzot atzīt īpašuma tiesības uz strīdus lietām. Paralēli notika kriminālprocess, kura ietvaros šim strīdus lietām uzlika arestu. Vēlāk tika

³ Krāslavas rajona tiesas 2010. gada 10. maija lēmums krimināllietā Nr. 11240007409.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 12. maija lēmums lietā Nr. SKC-11/2010. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2010/> [skatīts 2013. gada 7. martā].

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 28. oktobra spriedums lietā Nr. SPC-103/2009. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2009/> [skatīts 2013. gada 7. martā]; Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 7. marta lēmums lietā Nr. SPC-23/2012. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2012/> [skatīts 2013. gada 7. martā].

pieņemts lēmums izdalīt no kriminālprocesa materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas kārtībā un lūgt tiesu arestēto mantu konfiscēt ar tiesas lēmumu. Tiesa, kura skatīja civillietu, nolēma civilprocesu apturēt, kamēr tiesā nav izlemts iepriekš minētais kriminālprocess par noziedzīgi iegūtu mantu, jo uz mantu, kurai uzlikts arests kriminālprocesā, nav iespējams atzīt īpašuma tiesības civilprocesā, kamēr „tiesa kriminālprocesā nebūs izlēmusi Kriminālprocesa likuma 630. panta pirmajā daļā noteiktos jautājumus, tai skaitā, vai manta ir saistīta ar noziedzīgu nodarījumu vai mantas izcelsme ir noziedzīga, vai ir zināms mantas īpašnieks, vai kādai personai ir likumīgas tiesības uz mantu.”⁶

Pat ja civillietā izskatīta pēc būtības un pieņemts spriedums par īpašuma tiesību atzīšanu, tostarp (bet ne tikai) attiecībā uz kriminālprocesā arestēto mantu, vēlākā kriminālprocesā ar spēkā stājušos tiesas spriedumu civillietā nodibinātos faktus var pārvērtēt,⁷ ieskaitot to, kas ir mantas īpašnieks. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir norādījis, ka tiesas spriedums civillietās ir dokuments Kriminālprocesa likuma izpratnē, un tam nav prejudiciālās nozīmes jeb saistoša spēka vēlākā kriminālprocesā.⁸

Kriminālprocesā civiltiesiska rīcība vai spriedums civilprocesā var tikt izvērtēts pēc būtības, nevis formas, jo nav izslēgts, ka personas, ļaunprātīgi izmantojot savas civiltiesiskās vai civilprocesuālās tiesības, slēdz dažādus darījumus vai ierosina civilprocesu, lai tādā veidā izvairītos no darbībām ar tām piederošo noziedzīgi iegūto mantu kriminālprocesā.

Tā kā noziedzīgi iegūta manta ir starpnozaru jautājums, tās dažādos aspektus var izšķirt gan kriminālprocesā, gan civilprocesā. Jāatzīst, ka prakses gadījumi, kad atsevišķi civiltiesiski jautājumi, kuri ir saistīti ar noziedzīgi iegūto mantu, tiek risināti civilprocesā, nevis kriminālprocesā, ir kazuistiski, kā arī bieži vien ir atkarīgi no tiesību piemērotāju pierādījumu novērtējuma. Būtu ieteicams nošķirt kompetenci un noteikt izlemjamo jautājumu loku vienā vai otrā procesā, jo patlaban īpašuma tiesības var atzīt ne tikai civilprocesuālajā, bet arī kriminālprocesuālajā kārtībā.

Civiltiesiskais regulējums kriminālprocesā

Ne visus mantiskos jeb ar mantu saistītos jautājumus var izšķirt kriminālprocesā, bet tikai tādus, kurus likums *expressis verbis* paredz izlemt izdarīta noziedzīga nodarījuma sakarā kriminālprocesa ietvaros. Kriminālprocesa likuma 355.–360. un 626.–631. pants nosaka, ka kriminālprocesā jālemj rīcība ar noziedzīgi iegūto mantu. Kā redzams, rīcība ar noziedzīgi iegūto mantu var skart īpašumtiesiskās attiecības starp personām, ja manta atdodama pēc piederības, vai starp personu un valsti, ja manta tiek konfiscēta. Taču īpašumtiesību jautājumus var risināt arī civilprocesā, ievērojot civiltiesisko regulējumu. Protams, civilprocesā nevar noteikt noziedzīgi iegūtās mantas konfiskāciju, bet var atzīt kādai

⁶ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2012. gada 8. oktobra lēmums lietā Nr. C27140612.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 15. oktobra lēmums Nr. SPC-78/2008. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 338.–341. lpp.

⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 1. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-38/2006. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department2/2006/> [skatīts 2013. gada 7. martā].

personai īpašuma tiesības uz mantu. Šajā sakarā jāatbild uz jautājumu, vai civiltiesībām ir nozīme, rikojojoties ar noziedzīgi iegūtu mantu, un vai tās ir iespējams piemērot kriminālprocesā. Izteiktos viedokļus var sadalīt trīs grupās.

Pirmais viedoklis pauž, ka civiltiesības nevar piemērot kriminālprocesā. Viens no argumentiem saistīts ar Kriminālprocesa likuma mērķi, kas noteikts Kriminālprocesa likuma 1. pantā, un tas ir krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Kriminālprocesa likuma 6. pantā norādīts, ka amatpersonai, kura ir pilnvarota veikt kriminālprocesu, savas kompetences ietvaros jānovēd kriminālprocess līdz Krimināllikumā paredzētajam krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam. Lai pamatotu viedokli par civiltiesību piemērošanas neiespējamību, tiek minēts arī Kriminālprocesa likuma 2. pants,⁹ kurā norādīti kriminālprocesa avoti, bet starp tiem nav nedz Civillikuma, nedz cita civiltiesību avota.

Šim viedoklim nevar piekrist. Civiltiesību regulējuma priekšmets ir noteikt lietu piederību,¹⁰ bet krimināltiesību priekšmets ir kriminālatbildība. Mantas piederība būtu nosakāma saskaņā ar civiltiesībām kā materiālo tiesību normām, ievērojot Kriminālprocesa likumā noteikto procesuālo kārtību un izmantojot kriminālprocesuālos līdzekļus. Jānošķir kriminālatbildība no mantas piederības. Civillikums nosaka īpašuma iegūšanas veidus, bet, ja lietas izcelsme ir noziedzīga, Kriminālprocesa likums nosaka īpašuma tiesību izbeigšanos, respektīvi, mantas konfiskācijas pamatu, vai arī paredz, ka noziedzīgā kārtā iegūta lieta jāatdod pēc piederības. Apstākļi, ka kriminālprocesuālais regulējums satur īpašuma izbeigšanās pamatus vai nosaka mantas atdošanu pēc piederības, nenozīmē, ka kriminālprocesā tiek atcelts Civillikuma regulējums attiecībā uz citiem civiltiesību jautājumiem.

Dažkārt apstākļu izvērtējums atbilstoši civiltiesībām var pat izslēgt kriminālatbildību pēc konkrēta Krimināllikuma (turpmāk arī – KL) panta, piemēram, ja īpašnieks paņem savu lietu, tā nav zādzība. Jānorāda, ka savas lietas paņemšana var saturēt cita noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, piemēram, tā var būt patvarība (KL 279. pants), tādējādi izdarītais var tikt atzīts par noziedzīgu nodarījumu atbilstoši Krimināllikumam. Tomēr juridiskie fakti, no kuriem rodas īpašumtiesiskās attiecības, parasti nav saistīti ar krimināltiesībām, pat ja kriminālprocesā var lemt par mantas atdošanu pēc piederības vai konfiskāciju.

Tiesiskas valsts princips prasa, lai tiesību piemērotāji, lemjot attiecīgos ar mantu saistītos jautājumus, izvērtētu un izlemtu tos atbilstoši likumam, nevis patvaļīgi. Saskaņā ar tiesiskās iekārtas saskaņotības (vienotības) principu visas tiesību normas, tostarp arī dažādu nozaru tiesību normas, ietilpst savstarpēji vienotā, organizatoriski un saturiski saskaņotā sistēmā.¹¹ Tā kā robežas starp dažādām nozarēm atsevišķos gadījumos ir plūstošas, pastāv starpnozaru jautājumi. Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu ir viens no šādiem starpnozaru jautājumiem, jo, no vienas puses, jānosaka, kas ir mantas īpašnieks vai valdītājs, bet, no otras puses, pastāv mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu, kuru nedrīkst ignorēt.

Nevar piekrist argumentam, ka Kriminālprocesa likuma 2. pants liedz piemērot Civillikumu, jo tādā veidā tiek sajauktas procesuālo un materiālo tiesību normas.

⁹ Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā. 2010/2011. 6.–7. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/kriminaltiesibas> [skatīts 2013. gada 7. martā].

¹⁰ *Balodis K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 20. lpp.

¹¹ *Neimanis J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 150. lpp.

Minētais pants attiecas uz procesuālo kārtību, kādā tiek piemērotas materiālo tiesību normas. Kriminālprocesa likuma 2. pants uzskaita procesuālo tiesību avotus. Civiltiesības kā materiālās tiesības tieši regulē tiesību subjektu attiecības. Ņemot vērā minēto, jāsecina, ka civiltiesības var piemērot kriminālprocesā, ievērojot Kriminālprocesa likumā noteikto procesuālo kārtību.

Kas attiecas uz Kriminālprocesa likuma mērķi, būtu diskutējams, vai atsevišķos gadījumos rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu nepārvērs kriminālprocesu par kvazi-civiltiesu, ņemot vērā to, ka kriminālprocesā jāpierāda īpašuma tiesības uz mantu, izslēdzot saprātīgas šaubas.

Neatkarīgi no tā, vai īpašumtiesiskais stāvoklis ir skaidrs, atbilstoši Kriminālprocesa likumam var lemt par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā. Piemēram, trešā persona var apstrīdēt tādas personas īpašuma tiesības uz lietu, kura pieteikusi mantas zudumu (KPL 356. panta otrās daļas 2.punkts). Runa nav obligāti par noziedzīgi iegūtas mantas labticīgu ieguvēju (KPL 360. pants), tā var būt arī kāda cita persona. Trešā persona var arī apstrīdēt to, ka persona ar tiesībām uz aizstāvību ir arestētās mantas īpašnieks, ja noziedzīgi iegūtu mantu ierosina konfiscēt. Šādos apstākļos, kad īpašumtiesiskais stāvoklis nav skaidrs, mantas atdošana vai konfiskācija nozīmē īpašuma tiesību atzīšanu vai izbeigšanu. Ja ar noziedzīgi iegūtu mantu ir saistītas vairākas personas, šāda kriminālprocesuālā rīcība līdzinās īpašuma tiesību strīdu izšķiršanai.

Saskaņā ar otru viedokli Kriminālprocesa likums paredz savu speciālo materiālo tiesību regulējumu attiecībā uz rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, kurš pilnībā aizstāj civiltiesības kā materiālo tiesību normas.¹²

Jānorāda, ka Kriminālprocesa likums patiešām satur materiāltiesisko regulējumu attiecībā uz dažiem mantiskajiem jautājumiem, kuri pēc būtības ir civiltiesiski, bet kurus risina kriminālprocesā. Kā spilgtāko piemēru var minēt kaitējuma kompensāciju.¹³ Ja Kriminālprocesa likumā nebūtu ietverts šāds materiāltiesiskais regulējums, tad, nosakot kompensāciju kriminālprocesā, būtu jāvadās no civiltiesību noteikumiem, kā tas, piemēram, tiek darīts Krievijā¹⁴ vai Vācijā¹⁵.

Viedoklis par Kriminālprocesa likuma speciālo materiālo tiesību regulējumu noziedzīgi iegūtas mantas gadījumā ir tikai daļēji pamatots.

Kriminālprocesa likuma speciālais materiāltiesiskais regulējums attiecas uz normām par to, kas ir noziedzīgi iegūta manta.¹⁶ Civillikums lieto salīdzināmo jēdzienu „noziedzīgā ceļā dabūta lieta” (piemēram, CL 866. pantā, 1003. pantā, 1545. pantā u. c.). Ņemot vērā minēto, būtu jānosaka abu jēdzienu savstarpējās attiecības, respektīvi, vai Civillikuma jēdziens „noziedzīgā ceļā dabūta lieta” ir piepildāms ar saturu, vadoties no Kriminālprocesa likuma 355. panta pirmās daļas. Šajā darbā nepievērsīsimies konkrētajam jautājumam dažādu iemeslu dēļ.

¹² Jūrmalas pilsētas tiesas 2012. gada 20. novembra lēmums krimināllietā Nr. 11410053212.

¹³ Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā. 2010/2011. 2., 6.-7., 15., 18., 45., 65. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/kriminaltiesibas> [skatīts 2013. gada 7.martā].

¹⁴ Безлепкина Б. Т. Уголовный процесс России: Учебное пособие. 2-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Издательство Проспект, 2004. с. 102–104.

¹⁵ Meier B. D. Strafrechtliche Sanktionen. Zweite Auflage. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2006, S. 319–350.

¹⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. 18. lpp. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf> [skatīts 2013. gada 7. martā]; Kūtris G. Noziedzīgi iegūta manta: tiesiskais regulējums un problemātika. *Jurista vārds*, Nr. 16, 2007, 17. aprīlis, 1.–3. lpp.

Var diskutēt arī par Kriminālprocesa likuma 360. panta dabu. Saskaņā ar šo normu, ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlasņēmēja, ir tiesības civilprocesa kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu.

Kriminālprocesā nenosaka kaitējuma kompensāciju trešajai personai, kura bija noziedzīgi iegūtu mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlasņēmēja. Kriminālprocesa likuma 360. panta mērķis ir regulēt (civil-)tiesiskās attiecības, kuras strīdu gadījumā tiek risinātas civilprocesā.

Ņemot vērā minēto, jāautā, vai Kriminālprocesa likuma 360. pants būtu interpretējams tādējādi, ka trešā labticīgā persona nevar iegūt īpašuma tiesības uz noziedzīgā ceļā iegūtām lietām.¹⁷ Citiem vārdiem runājot, vai Kriminālprocesa likuma 360. pants sašaurina labticīga ieguvēja vai ķīlasņēmēja prasījumus līdz zaudējumu atlīdzībai, izslēdzot, piemēram, vindikācijas prasību.

Norādītajos gadījumos Kriminālprocesa likuma materiālo tiesību normas varētu aizstāt Civillikuma materiāltiesisko regulējumu. Citos gadījumos nevar piekrist atziņai, ka rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu ir pielīdzināma Kriminālprocesa likuma kaitējuma kompensācijas materiālo tiesību regulējumam, jo Kriminālprocesa likums pamatā nosaka to, ar kādiem nosacījumiem noziedzīgi iegūta manta ir atdodama pēc piederības vai konfiscējama.

Kriminālprocesa likums neregulē īpašuma iegūšanas veidus un ar tiem saistītos jautājumus, bet, pirms lemt par rīcību ar mantu, jānosaka tās civiltiesiskā piederība. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 320. panta ceturto daļu un likumīguma principu, pieņemot kriminālprocesuālo nolēmumu par rīcību ar mantu, jāvadās ne tikai pēc procesuālo, bet arī pēc materiālo tiesību normām. Civiltiesības ir materiālo tiesību normas, kuras būtu jāpiemēro, lemjot par to, kam civiltiesiski manta pieder, jo gan mantas atdošanas, gan mantas konfiscācijas gadījumā ir nozīme valdījumam vai īpašuma tiesībām civiltiesiskajā, nevis kādā citā izpratnē.

Atziņa, ka šajos gadījumos var aprobežoties tikai ar Kriminālprocesa likuma regulējumu, ir strīdīga tiesu praksē. Atgriezīsimies pie Krāslavas tiesas 2010. gada 10. maija lēmuma krimināllietā Nr. 11240007409, kurā tiesa nolēma atdot cietušajiem nekustamo lietu, balstoties tikai un vienīgi uz Kriminālprocesa likuma normām par noziedzīgi iegūtu mantu. Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija ir atcēlusi Krāslavas tiesas 2010. gada 10. maija lēmumu ar šādu pamatojumu: „Zemesgrāmatas tiesneša lēmumu saskaņā ar Zemesgrāmatas likuma 97. panta noteikumiem var pārsūdzēt persona, kura lūgusi nostiprinājumu, tas ir I. K., bet pārējās personas nostiprinājumu var apstrīdēt tikai un vienīgi prasības kārtībā. Kriminālprocesa likuma 59. nodaļā paredzētajā kārtībā nav tiesību atcelt Zemesgrāmatas tiesneša lēmumu.”¹⁸ Jāpievienojas šim apgabaltiesas viedoklim, jo, pirmkārt, civilprocesā tiks izvērtēti fakti, kuriem ir nozīme, iegūstot īpašuma tiesības atbilstoši Civillikumam. Otrkārt, Kriminālprocesa likuma regulējums nav vienmēr saskaņots ar civiltiesisko regulējumu, piemēram, nekustamu lietu gadījumā. Turklāt ir diskutējams, vai var atdot pēc piederības bezķermeniskas un ķermeniskas kustamas lietas, kuras ir reģistrējamas kādā publiskā reģistrā, jo bieži

¹⁷ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 394–395.

¹⁸ Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2010. gada 18. jūnija lēmums krimināllietā Nr. 11240007409.

vien, lai atjaunotu noziedzīgā nodarījumā cietušās personas tiesības, nepietiek ar to, ka lieta tiek fiziski atdota, bet jāveic papildu darbības, piemēram, jādzēš ieraksts kādā reģistrā. Šis jautājums ir saistīts arī ar to, ko tieši nozīmē mantas atdošana pēc piederības: valdījuma atjaunošanu vai īpašuma tiesību atzīšanu. Darba ierobežotā apjoma dēļ tas netiks analizēts, bet jāuzsver, ka tas ir viens no problēmjautājumiem.

Trešais viedoklis ir tāds, ka civiltiesības kriminālprocesā ir piemērojamas, ievērojot kriminālprocesuālo kārtību. Šis viedoklis ir pareizs. Atšķirībā no iepriekšējā viedokļa, saskaņā ar kuru Kriminālprocesa likuma materiāltiesiskais un procesuāltiesiskais regulējums par noziedzīgi iegūtu mantu ir pilnīgs, tāpēc civiltiesības nav piemērojamas, šajā gadījumā Civillikuma normas tiek piemērotas līdztekus Kriminālprocesa likuma tiesību normām.

Civiltiesisku jautājumu loks, kam kriminālprocesā var būt nozīme, ir diezgan plašs, un tas neaprobežojas tikai ar īpašuma tiesību jautājumiem, kaut gan šajā darbā skatām tikai īpašuma tiesību jautājumus.

Civiltiesiskus jautājumus var izlemt kriminālprocesā, ciktāl tas ir nepieciešams. Parasti Kriminālprocesa likuma mantisko jautājumu izlemšana neietver civiltiesisku strīdu izšķiršanu. Kā piemēru var minēt arestētās mantas valdītāja vai īpašnieka noskaidrošanu un mantas atdošanu tiem, ja neviena trešā persona neiebilst pret šādu rīcību. Tā krimināllietā Nr. 11380036309 tiesa atdeva noziedzīgi iegūtu mantu – automašīnu – cietušajam, kuram tā iepriekš tikusi nozaga. Trešā persona, pie kuras automašīna tika atrasta, paskaidroja, ka tai nav nekādu tiesību uz šo mantu, jo viņa tikai palīdzējusi paziņam automašīnu reģistrēt Ceļu satiksmes drošības direkcijā. Minētais paziņa arī nav pieteicis savas tiesības uz automašīnu. Tiesa, ņemot vērā minētos apstākļus, nolēma atzīt automašīnu par noziedzīgi iegūtu mantu un atgriezt cietušajam – īpašniekam.¹⁹

Civiltiesiskus jautājumus bieži vien var izskatīt atsevišķi civilprocesā, ja civiltiesisku strīdu risināšana neskar krimināltiesisko attiecību neregulējumu. Ja, piemēram, par īpašuma tiesībām uz izņemto lietisko pierādījumu pastāv strīds vai, pildot spriedumu par mantas konfiskāciju kā sodu, cita persona pretendē uz lietu, norādot, ka lieta nepieder notiesātajai personai, šādi strīdi ir risināmi civilprocesa ietvaros (KPL 239. panta otrā daļa, KL 42. pants, Civilprocesa likuma 633. pants). Civiltiesisku jautājumu risināšana šajā gadījumā neietekmē krimināltiesisko risinājumu.

Visbeidzot ir tādi civiltiesiskie jautājumi, kuri obligāti jāizlemj kriminālprocesā pat tad, ja par tiem pastāv strīds starp personām. No civiltiesisku jautājumu izlemšanas ir atkarīgs krimināltiesisko attiecību taisnīgs neregulējums, piemēram, rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu. Cits jautājums ir, protams, par to, ciktāl šāda Kriminālprocesa likuma pieeja pārklājas ar tiesas spriešanu civilīetās.

Īpašnieks kriminālprocesā

Ja procesa virzītājs vai tiesa (KPL 59. nodaļa) nolemj rīkoties ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā, problēmjautājumi var būt dažādi.

¹⁹ Talsu rajona tiesas 2010. gada 18. februāra lēmums krimināllietā Nr. 11380036309.

Papildus iepriekš norādītajam, ka dažkārt kriminālprocesā risina īpašumtiesiskos jautājumus un izšķir strīdus par tiesībām uz mantu, nepiemērojot civiltiesības, pastāv šādas problēmas:

- 1) var rasties situācija, kad saskaņā ar civiltiesībām persona ir īpašnieks, bet kriminālprocesā tiek nodibināts pretējais, it īpaši, ja procesa virzītājs ierosina mantu konfiscēt kā noziedzīgi iegūtu;
- 2) tiesu praksē pastāv uzskats – ja procesa virzītājs lūdz tiesai atzīt mantu par noziedzīgi iegūtu un konfiscēt to, pierādot mantas saistību ar noziedzīgu nodarījumu, tad neviens nevar būt īpašnieks un nevienam nav likumīgu tiesību uz šādu mantu.²⁰

Viedoklis, ka neviens nevar iegūt īpašuma tiesības uz noziedzīgā kārtā iegūtām lietām, kuru apgrozība nav aizliegta ar likumu, ja šādas lietas ir pakļaujamas konfiskācijai, ir kļūdainas. Saskaņā ar Civillikuma 929. pantu par īpašuma priekšmetu var būt viss, kas ar likumu nav noteikti izņemts no vispārējās apgrozības. Kriminālprocesa likuma 355. panta pirmā daļa arī nosaka, ka noziedzīgi iegūta manta var atrasties personas īpašumā, respektīvi, tā var pāriet personas īpašumā noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Kriminālprocesa likuma 358. panta otrā daļa arī liecina par to, ka noziedzīgi iegūta manta ir kādas personas īpašums un to var konfiscēt vai vērst piedziņu uz citu mantu noziedzīgi iegūtas mantas vērtībā, ja apsūdzētais nodevis īpašuma tiesības trešajai personai uz noziedzīgi iegūtu mantu, kura būtu konfiscējama. Šāds noziedzīgi iegūtas mantas atsavinājums, kuru veicis apsūdzētais, ir spēkā esošs. Ja apsūdzētajam nebūtu īpašuma tiesību, viņš nevarētu tās nevienam nodot, jo neviens nevar nodot vairāk tiesību, nekā viņam pašam ir.

Kriminālprocesā arestētās vai izņemtās mantas īpašnieks var būt gan zināms, gan nezināms. Ja atrastas lietas un nodibināta to saistība ar noziedzīgu nodarījumu, taču neizdodas noskaidrot īpašnieku, informējot viņu par atradumu, tad mantas īpašnieks nav zināms. Šajos gadījumos nav izslēgts, ka īpašnieks, iegūstot lietu īpašumā noziedzīga nodarījuma rezultātā, vēlāk to labprātīgi atmet, nenododams citam (CL 1032. pants), t. i., pats atsakās no īpašuma tiesības uz noziedzīgi iegūtu mantu, tādējādi manta nevienam nepieder. Taču šis secinājums nebūs vienmēr pareizs. Ja kādu iemeslu dēļ nevar noskaidrot īpašnieku, būtu ieteicams ieviest oficiālo publikāciju, uzaicinot īpašnieku noteiktā termiņā pieteikt tiesības un norādot, ka pēc termiņa notecējuma manta tiks realizēta kā tāda, kuras piederība nav noskaidrota un kuras īpašnieks ir atteicies no tās. Civillikumā joprojām ir daļēji saglabājies regulējums, ka, ja sešu mēnešu laikā no policijas sludinājuma dienas īpašnieks neierodas, atrastā lieta vai nauda, kura ir iegūta par lietas pārdošanu, pāriet atradēja īpašumā (CL 949. pants). Uz šī regulējuma bāzes, to modernizējot un pilnveidojot, var izveidot jaunu regulējumu par publikāciju, ja noziedzīgi iegūtas mantas īpašnieks nav zināms un to neizdodas noskaidrot.

Pavisam cita situācija rodas tad, ja, piemēram, tiesa atzīst un konfiscē kā noziedzīgi iegūtu mantu aizdomās turētā kontā esošos bezskaidras naudas līdzekļus, jo šajos un līdzīgos gadījumos mantas īpašnieks ir zināms. Mantas īpašnieks var būt zināms arī tad, ja tas ir, piemēram, apstrīdējis aresta uzlikšanu mantai.

²⁰ Rīgas apgabaltiesas 2008. gada 2. jūnija lēmums krimināllietā Nr. 15830102307; Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 1. novembra lēmums krimināllietā Nr. 11816002109; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2012. gada 21. decembra lēmums krimināllietā Nr. 11810043007.

Tas, ka mantas īpašnieks ir zināms, neliedz izbeigt īpašuma tiesības pret īpašnieka gribu, jo tāds ir noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas mērķis.²¹ Ja personai ar tiesībām uz aizstāvību vai trešajām nodarījumā neiesaistītajām personām nebūtu īpašuma tiesību, noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija nebūtu vajadzīga.

Atsevišķos gadījumos kriminālprocesā, acīmredzot balstoties uz viedokli, ka noziedzīgi iegūtām lietām nav īpašnieku, netiek noskaidrots, kam manta civiltiesiski pieder. Jānorāda, ka ne visiem noziedzīgiem nodarījumiem var piemērot Kriminālprocesa likuma 355. panta otrās daļas prezumpciju, kad var pieņemt, ka manta ir noziedzīgi iegūta, to nepierādot. Līdz ar to minētā pieeja var būt saistīta ar praktiska rakstura grūtībām, piemēram, skaidras naudas līdzekļu gadījumā, kad personai ir legāls ienākums, tādēļ varētu pastāvēt šaubas par naudas saistību ar noziedzīgu nodarījumu un tās piederību, ja trešā persona piesaka savas tiesības uz naudu kriminālprocesā.

Lai nebūtu jārisina civiltiesiskie jautājumi par lietu īpašnieku kriminālprocesā, ja trešā persona apgalvo, ka ir mantas īpašniece, dažkārt tiesību piemērotāji, izlaižot attiecīgo posmu par īpašnieka noskaidrošanu, uzreiz pāriet pie rīcības ar mantu. Ja nav īpašnieku, nav arī strīdu par īpašuma tiesībām kriminālprocesā.

Īpašuma tiesību nenoskaidrošana pirms rīcības ar noziedzīgi iegūtu mantu var novest pie Kriminālprocesa likuma pārkāpumiem. Kriminālprocesa likums atļauj konfiscēt mantu, kura atrodas trešo nodarījumā neiesaistīto personu civiltiesiskajā īpašumā, tikai Kriminālprocesa likuma 355. panta otrās daļas un 358. panta trešās daļas, kā arī 358. panta ceturtais daļas gadījumā.

Ja kriminālprocesā netiek noskaidrots mantas civiltiesiskais īpašnieks vai izvērtēti citu personu mantiska rakstura prasījumi, kuri varētu tikt apmierināti no kriminālprocesā arestētās vai izņemtās mantas, tas var novest pie trešo labticīgo personu īpašuma tiesību aizskāruma konstitucionālajā nozīmē. Saskaņā ar Satversmes tiesas judikatūru „Satversmes 105. pants paredz visaptverošu mantiska rakstura tiesību garantiju un neaprobežojas vienīgi ar Civillikumā reglamentētajām īpašuma tiesībām. Ar „tiesībām uz īpašumu” saprotamas visas mantiska rakstura tiesības, kuras tiesīgā persona var izlietot par labu sev un ar kurām tā var rīkoties pēc savas gribas.”²²

Noziedzīgi iegūtu mantu atdod pēc piederības, ja īpašnieks ar likumīgām tiesībām vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, pierādījis savas tiesības. Norāde uz piederību liecina par to, ka noziedzīgi iegūta manta kādam pieder. Šeit problēmas var rasties nevis tādēļ, ka noziedzīgi iegūta manta it kā nevienam nepieder, kā tas bieži ir noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas gadījumā, bet skaidrojot, kam noziedzīgi iegūta manta ir atdodama pēc piederības, ja par īpašuma tiesībām pastāv strīds. Ja par īpašuma tiesībām uz lietu starp personām pastāv strīds, dažkārt procesa virzītājs vai tiesa atsaka lemt par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā un norāda, ka jāvērsas ar attiecīgu prasījumu tiesā Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.

Tomēr nav īsti skaidrs, kas tieši un kādā mērā valdītājam vai īpašniekam jāpie-rāda kriminālprocesā, lai atgūtu savas lietas. Ievērojot Kriminālprocesa likumā

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2006. gada 19. decembra lēmums lietā Nr. SKK-736/2006. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/archive/department2/2006/> [skatīts 2013. gada 7. martā].

²² Latvijas Republikas Satversmes 2012. gada 7. jūnija tiesas spriedums lietā Nr. 2011-19-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2011-19-01_spriedums_kompensacijas.pdf [skatīts 2013. gada 7. martā].

lietoto terminoloģiju („likumīgais valdītājs”, „īpašnieks ar likumīgām tiesībām”), jāsecina, ka personai jāpierāda tas, ka valdījums vai īpašums tika iegūts no priekšteča likumīgi jeb tiesiskā kārtā.

Minētā Kriminālprocesa likuma terminoloģija neatbilst Civillikumam, kaut gan to lieto krimināltiesībās un kriminālprocesā. Kriminālprocesa likumā un tiesu nolēmumos sastopamie formulējumi „īpašnieks bez likumīgām tiesībām”, „pretlikumīgs īpašnieks”, „prettiesisks īpašnieks” u. tml. ir nekorekti. Ja personai nebija tiesību iegūt vai tā nevarēja iegūt īpašumu citu iemeslu dēļ, šī persona nav īpašnieks. Savukārt likumīgā valdījuma jēdziens varētu nozīmēt tiesīgu valdījumu Civillikuma izpratnē. Civiltiesībās tiesīgs valdījums tiek pretstatīts prettiesīgam valdījumam, un saskaņā ar Civillikuma 909. pantu prettiesīgs ir katrs valdījums, kas iegūts vardarbīgi vai slepenībā no tās personas, no kuras varētu sagaidīt iebildumus. Atbilstoši Civillikuma 918. pantam katrs valdījums uzskatāms par tiesīgu un labticīgu, kamēr nav pierādīts pretējais. Turklāt parasti tiek prezumēts, ka persona ir ķermeniskas lietas īpašnieks, ja lieta atrodas tās valdījumā. Šī prezumpcija par īpašuma tiesību esību valdījuma gadījumā arī ir atspēkojama.

Nemot vērā minēto, nav skaidrs, vai kriminālprocesā var balstīties uz pieņēmumu, ka jebkurš valdījums ir likumīgs jeb tiesīgs un tas sakrīt ar īpašuma tiesībām, vai arī kriminālprocesā personai jāpierāda valdījuma un/vai īpašuma iegūšanas tiesiskums. No minētā izriet nākamais jautājums: ja nevienai personai neizdodas pierādīt savas tiesības uz mantu kriminālprocesā, vai manta būtu konfiscējama vai arī personas var risināt strīdu civilprocesuālā kārtībā.

Apkopojot teikto, īpašuma tiesību jautājumu risināšana kriminālprocesā ir realitāte, bet ne vienmēr šāds risinājums būs taisnīgs un, kas nav mazsvarīgi, tiesisks.

Pirms lemt par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, jāzina, kam šī manta pieder. Gan tad, ja manta tiek atdota pēc piederības, gan tad, ja tā tiek konfiscēta, noziedzīgi iegūtai mantai ir īpašnieks Civillikuma izpratnē. Ja persona ir ieguvusi īpašumā lietu vai lietas noziedzīgā ceļā un nevienai citai personai nav tiesību šo mantu paturēt, tad īpašuma tiesības var izbeigt pret īpašnieka gribu ar mantas konfiskāciju.

Kopsavilkums

Šajā darbā ir analizēta kriminālprocesuālā rīcība ar noziedzīgā ceļā iegūtām lietām, t. i., rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu, kura atrodas kādas personas īpašumā. Kriminālprocesa likums paredz divus rīcības veidus ar noziedzīgi iegūtu mantu: atdošanu un konfiskāciju.

Darba mērķis ir vērst uzmanību un veicināt diskusiju par problēmjautājumiem rīcībā ar noziedzīgi iegūtu mantu.

Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu var skart īpašumtiesiskās attiecības starp personām, ja manta atdodama pēc piederības, vai starp personu un valsti, ja manta tiek konfiscēta. Vienlaikus īpašumtiesību jautājumus var risināt civilprocesā. Civilprocesā nevar noteikt noziedzīgi iegūtās mantas konfiskāciju, bet var atzīt personas īpašuma tiesības uz mantu. Robežu starp kriminālprocesuālo rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu un prasību par īpašuma tiesību atzīšanu civilprocesā dažkārt nav iespējams novilkt, kā arī tiesu praksē nav vienprātības par to, kuri ar

noziedzīgi iegūtu mantu saistītie jautājumi ir risināmi civilprocesuālajā kārtībā un kuri – kriminālprocesuālajā kārtībā.

Analizējot tiesu praksi, jāsecina, ka kriminālprocesuālajam risinājumam attiecībā uz noziedzīgi iegūtu mantu bieži vien būs prioritāte.

Dažkārt kriminālprocesā risina īpašumtiesiskos jautājumus un izšķir strīdus par tiesībām uz mantu, nepiemērojot civiltiesības, bet šāda pieeja ir nepamatota. Noziedzīgi iegūta manta ir starpnozaru jautājums, tāpēc, ja par īpašuma tiesībām uz mantu, respektīvi, par mantas piederību, lemj kriminālprocesā, jāpiemēro civiltiesības kā materiālo tiesību normas, ievērojot kriminālprocesuālo kārtību.

Ir svarīgi noteikt mantas civiltiesisko piederību pirms rīcības ar to, taču tiesu praksē attiecīgo posmu mēdz izlaist. Rezultātā kriminālprocesuālie nolēmumi par rīcību ar mantu var izrādīties prettiesiski un nepamatoti aizskart iesaistīto personu īpašuma tiesības.

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

Veltījums profesora Ulda Krastiņa nozīmīgai dzīves jubilejai

PROFESORA U. KRASIŅA IEGULDĪJUMS VĒRTĒJUMA JĒDZIENA „BŪTISKS KAITĒJUMS” IZPRATNES ATTĪSTĪBĀ LATVIJAS KRIMINĀLTIESĪBĀS

Diāna Hamkova, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

Essential harm is one of the most complicated valuation terms in Criminal law. Denoting harmful consequences in Criminal Law the legislator has used the valuation concept „essential harm” quite extensively; according to the last amendments of December 12, 2012 „Amendments to the Criminal Law” almost every fifth Section of the Criminal Law contains reference to essential harm. This in its turn means that issues of understanding essential harm are becoming more topical. The article deals with evaluation of the mentioned amendments focusing upon essential harm issues, indicating several positive aspects as well as emphasizing disputable statements. Taking into account that Criminal law section of the 71st conference of the University of Latvia was dedicated to the scientific activity of prof. U. Krastiņš, his contribution to development of understanding the essential harm is disclosed in the article. The author summarizes legal practice as well as conclusions from legal literature sources that should be taken into account while evaluating if essential harm is caused by criminal offence pointing to *threatening of other interests* and the essence of *notable threatening*.

Atslēgvārdi: vērtējuma jēdzieni, būtisks kaitējums, profesors U. Krastiņš, tiesību doktrīna.

Keywords: evaluation concepts, essential harm, prof. U. Krastiņš, legal doctrine.

Raksta mērķis ir pievērsties jēdziena „būtisks kaitējums” izpratnei Latvijas krimināltiesībās, akcentējot problēmjautājumus un to iespējamās risinājumus, kā arī izvērtēt 2012. gada 13. decembra grozījumus Krimināllikumā daļā, kas attiecas uz būtisko kaitējumu. Ievērojot, ka LU 71. konference Krimināltiesību sekcijā tika veltīta profesora U. Krastiņa 80 gadu jubilejai, rakstā tiks atspoguļots viņa ieguldījums vērtējuma jēdziena „būtisks kaitējums” izpratnes attīstībā Latvijas krimināltiesībās.

Formālajā loģikā jēdzieni tiek iedalīti noteiktos un nenoteiktos. Ja ir precīzi zināms jēdziena būtisko pazīmju kopums, šādu jēdzienu pieskaita pie noteiktiem jēdzieniem, savukārt, ja jēdziena saturs ir nepietiekami skaidrs un apjoms neprecīzs, šādus jēdzienus dēvē par nenoteiktiem jēdzieniem.¹ E. Kalniņš norāda,

¹ *Vedins I. Loģika.* Rīga: LPA, 1996, 31.–32. lpp.

ka faktiski jebkurš juridisks jēdziens ir zināmā mērā abstrakts, tomēr tādi jēdzieni, kas formulēti ļoti augstā abstrakcijas līmenī, tiek saukti par atklātajiem (vai nenoteiktajiem) juridiskajiem jēdzieniem.² Pievēršoties jēdzienam „būtisks kaitējums”, ņemot vērā likumdevēja norādes likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”³ (turpmāk arī – Īpašais likums) 23. pantā, šis jēdziens pieskaitāms atklāto juridisko jēdzienu klāstam. Atklātus juridiskus jēdzienus raksturojoša pazīme ir to augstā abstrakcijas pakāpe, bet tajā pašā laikā arī tas, ka citā attiecīgā normatīvā tiesību akta daļā vai citā normatīvajā tiesību aktā ir atrodamas vadlīnijas šo jēdzienu piepildīšanai ar saturu.⁴ Precizitātes labad jānorāda uz vienu terminoloģisku niansi, proti, krimināltiesību speciālisti jēdzienam „būtisks kaitējums”, kā arī citiem nenoteiktiem jēdzieniem izmanto apzīmējumu „vērtējuma jēdzieni”⁵. Nenoteiktu jēdzienu interpretācijas problēmas pamato gan teorijā paustās atziņas,⁶ gan judikatūra.

Neraugoties uz šo jēdzienu sarežģīto interpretācijas procesu, tikai precīzi un pilnīgi noskaidrojot vērtējuma jēdziena saturu, var nodrošināt pareizu tiesību normas piemērošanu. Tiesību normu piemērošanas gaitā tiek veikta tiesību normas satura noskaidrošana, kuras ietvaros tiesību piemērotājam jāstrādā ne tikai ar tiesību pamatavotiem, bet jāizmanto arī tiesību palīgavoti.⁷ Viens no šādiem palīgavotiem, pamatojot un interpretējot vērtējuma jēdzienus, ir tiesību doktrīna, kurā tiek izkopta juridiskā valoda un skaidroti jēdzieni. Tiesību doktrīna ne tikai izstrādā metodes, bet arī analizē un vispārina tiesu praksi, kā arī argumentēti sniedz viedokli par abstraktās juridiskās tēzes vēlamu veidolu.⁸ Kā izstrādātu juridisku atziņu kopumam tiesību doktrīnai ir ievērojama loma cita tiesību palīgavota, proti, judikatūras kvalitātes paaugstināšanā. Akcentējams, ka tiesību doktrīnas atziņām ir nosacīta savstarpēja pakārtotība un atzītu tiesībzinātnieku paustajam viedoklim parasti ir lielāka ietekme, salīdzinot ar mazāk pazīstamu vai mazāk profesionālu autoru atziņām.⁹ Tādējādi īpaša loma gan pašas tiesību doktrīnas ietvaros, gan kvalitatīvas argumentācijas veidošanai judikatūrā ir valdošajam doktrinārajam viedoklim, proti, zinātnē izteiktajam uzskatam, ko apstiprina daudzskaitlīgi augstākās instances tiesu nolēmumi.¹⁰ Profesora U. Krastiņa atziņas ir pieskaitāmas valdošajam doktrinārajam viedoklim krimināltiesībās, ko apliecina gan šo atziņu citēšana augstāko instanču nolēmumos,¹¹ gan fakts, ka šodien

² Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana (IV). *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 25, 2001, 276. lpp.

³ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.

⁴ Sniedzīte G. Tiesību normu iztulkošana praeter legem (II). *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 11, 2005, 12. lpp.

⁵ Sk., piemēram, Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. No: *Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009.; *Hamkova D., Liholaja V.* Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2012, 10. janvāris; *Krastiņš U.* Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012, 12. jūnijs; *Ķīnis U.* Ar Krimināllikumu aizsargātās intereses un tiesības informācijas tehnoloģiju jomā. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2012, 9. oktobris.

⁶ Melkšis E. Tiesību normu iztulkošana. *Likums un Tiesības*, Nr. 9, 2000, 280. lpp.

⁷ Sniedzīte G. Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2005, 18. oktobris, 6. lpp.

⁸ Turpat, 10. lpp.

⁹ Turpat, 11. lpp.

¹⁰ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 3, 1999, 72. lpp.

¹¹ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 17. decembra lēmumu lietā SKK-174/2012, krimināllieta Nr. 11355039309; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 17. decembra lēmumu lietā SKK-189/2012, krimināllieta Nr. 11370100108;

neviens vērā ņemams pētījums krimināltiesībās netiek izstrādāts bez daudzskaitlīgām atsaucēm uz profesora paustajām atziņām.

Pievēršoties vērtējuma jēdzienam „būtisks kaitējums” un profesora U. Krastiņa ieguldījumam šā jēdziena satura noskaidrošanā, akcentējams, ka profesors būtiska kaitējuma izpratnei Latvijas krimināltiesībās ir pievērsies vairākās publikācijās¹² un mācību grāmatās,¹³ no kurām īpaši akcentējama grāmata „Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”¹⁴, kas satur vērā ņemamu atziņu kopumu par būtiska kaitējuma saturu noziedzīgos nodarījumos pret dabas vidi, kā arī dod ievērojamu pienesumu šo nodarījumu izpratnes attīstībā Latvijas krimināltiesībās.¹⁵ Profesora U. Krastiņa darbs pie vērtējuma jēdziena „būtisks kaitējums” interpretācijas nemitīgi turpinās, ko uzskatāmi apliecina profesora pētījums „Tiesu prakse krimināllietās par kredīta un citu aizdevumu negodprātīgu saņemšanu un izmantošanu”.¹⁶

Apzīmējot kaitīgās sekas, likumdevējs Krimināllikumā¹⁷ (turpmāk arī – KL) vērtējuma jēdzienu „būtisks kaitējums” izmantojis visai plaši – pēc 2012. gada 13.decembra grozījumu Krimināllikumā pieņemšanas¹⁸ norādi uz būtisko kaitējumu satur gandrīz vai katra piektā krimināltiesību norma, turklāt ievērojami pieaudzis to tiesību normu skaits, kurās būtisks kaitējums ir ietverts kā noziedzīga nodarījuma pamatsastāva pazīme.

Ņemot vērā vērtējuma jēdziena „būtisks kaitējums” sarežģīto dabu, kā arī tā izpratnes problēmas tiesu praksē, var rasties jautājums, vai šāda likumdevēja pieeja Krimināllikuma normu konstrukcijā, proti, visai plašā šā jēdziena izmantošana kaitīgo seku apzīmēšanai, atzīstama par pamatotu? Profesors U. Krastiņš, atbildot uz šo jautājumu, norāda uz vairākiem pozitīviem aspektiem,¹⁹ arī profesors E. Melķis akcentē: „Jo lielāka ir normas konkrētība, jo vairāk sašaurinās to gadījumu loks, kuri var tikt atzīti par atbilstošiem dotajai normai. Normas

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 1. marta lēmumu lietā Nr. SKK-7/2011, krimināllieta Nr. 16870001706; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 31. augusta lēmumu lietā SKK-408/2010, krimināllieta Nr. 11380081509; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 19. maija lēmumu lietā SKK-218/2010, krimināllieta Nr. 11516012508; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 24. novembra lēmumu lietā SSK-532/2009, krimināllieta Nr. 11810032207 u.c.

¹² Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2002, 29. janvāris; Krastiņš U. Par ekoloģiskā kaitējuma krimināltiesiskajiem aspektiem. *Jurista Vārds*, Nr. 36, 1998, 26. novembris; Krastiņš U. Kas ir būtisks kaitējums mežpārkāpumu lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2002, 30. jūlijs; Krastiņš U. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012, 12. jūnijs.

¹³ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 61.–67. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 123.–130. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 55.–56. lpp., 64.–111. lpp., 402.–416. lpp. u. c.

¹⁴ Krastiņš U. Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001.

¹⁵ Janorāda, ka profesors savas zinātniskās darbības laikā dabas vides jautājumiem ir pievērsies neskaitāmās publikācijās, vēl spēkā esot Latvijas Kriminālkodeksam. Sk. [B. a.] Profesors Uldis Krastiņš: bibliogrāfija. [B. v.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2013.

¹⁶ Tiesu prakse krimināllietās par kredīta un citu aizdevumu negodprātīgu saņemšanu un izmantošanu, 2012. Pētījuma veica Prof. Dr. habil. iur. U. Krastiņš. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/info/summary/kriminaltiesibas/> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹⁷ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.199/200, 1998. 8. jūlijs.

¹⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012. 13. decembris

¹⁹ Plašāk sk. Krastiņš U. Kas ir būtisks kaitējums mežpārkāpumu lietās. *Jurista Vārds*, Nr. 15, 2002, 30. jūlijs; Krastiņš U. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012, 12. jūnijs.

konkrētība padara to „seklāku”.²⁰ Vērtējuma jēdzienu izmantošana tiesību normas konstrukcijā padara normu abstraktāku, izslēdzot lieku kazuismu, kā arī nodrošina tās fleksibilitāti un vienlaikus likuma stabilitāti. Tomēr, neraugoties uz šiem pozitīvajiem aspektiem, autore ieskatā pārmērīga aizraušanās ar vērtējuma jēdzienu izmantošanu krimināltiesībās nav atbalstāma, un tajos gadījumos, kad tiesību normas konstrukciju var veidot, izmantojot noteiktus jēdzienus, šāda iespēja likumdevējam ir jāizmanto. Ilustrācijai der pievērsties Krimināllikuma 221. un 221.² pantam, kuros būtisks kaitējums norādīts kā kriminālatbildības nosacījums par nelikumīgām darbībām ar alkoholiskajiem dzērieniem. Šajā gadījumā likumdevējs Īpašā likuma²¹ 23.¹ pantā speciāli atrunājis, ka atbildība par Krimināllikuma 221. pantā (attiecībā uz spirtu un citiem alkoholiskiem dzērieniem) un 221.² pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas radījis būtisku kaitējumu, iestājas, ja alkoholiskā dzēriena daudzums sasniedz 10 litrus absolūta spirta, kas ir vienīgais kritērijs būtiska kaitējuma konstatācijai. Šāda likumdevēja pieeja praksē sevi ir attaisnojusi, un tiesību normas piemērotājam būtiska kaitējuma konstatācija šo lietu kategorijā nesagādā nekādas grūtības. Te gan jānorāda uz atsevišķiem negatīviem aspektiem. Pirmkārt, būtiska kaitējuma sasaiste tikai un vienīgi ar noteiktu šķidrums daudzumu nav pamatota, jo pats būtiska kaitējuma apzīmējums satur prasību par noteikta kaitējuma radīšanu, proti, tas ir nesaraucami saistīts ar noteiktu interešu apdraudējumu.²² Tādējādi vērtējuma jēdziens „būtisks kaitējums” nebūtu attiecināms uz konkrēto gadījumu un, autore skatījumā, likumdevējam vajadzētu ieviest citu terminu šāda kvantitatīva daudzuma apzīmēšanai. Otrkārt, šādas pieejas izmantošana, proti, precīzas kvantitātes norādīšana, būtu apsverama arī citos gadījumos, piemēram, nosakot atbildību par nelikumīgām darbībām ar naftas produktiem (KL 220.¹ pants) un tabakas izstrādājumiem (KL 221. pants). Naftas produkti un tabakas izstrādājumi tāpat kā alkoholiskie dzērieni ir akcīzes preces, nelikumīgas darbības ar naftas produktiem un tabakas izstrādājumiem notiek ar precēm, kuru kvantitāte ir precīzi izmērāma, un jāņem vērā, ka tieši nelikumīgā aprītē nonākušo priekšmetu daudzums ļauj runāt par nodarījuma lielāku kaitīgumu.

Vērtējuma jēdziens „būtisks kaitējums” viennozīmīgi atzīstams par sarežģītāko no vērtējuma jēdzieniem, kas tiek izmantoti tiesību normu konstrukcijā Krimināllikumā. Profesors U. Krastiņš pamatoti apgalvo, ka vērtējuma jēdzienu satura atklāšana ir svarīgs process un, kaut arī risinājums lielā mērā atkarīgs no likuma piemērotāja ieskatiem, tas nevar būt patvaļīgs. Kā norāda E. Meļķis, „parastie” atklātie juridiskie jēdzieni ir jānoskaidro likuma un konkrētā gadījuma kontekstā. Lai šo uzdevumu pareizi veiktu, normas piemērotājam rezultāts jāatrod saskaņā ar atzītajām tiesību normu interpretācijas pamatmetodēm,²³ proti, gramatisko, vēsturisko, sistēmisko un teleoloģisko metodi.

²⁰ Meļķis E. Juridisko jēdzienu un normu abstraktums kā tiesību sistēmu vienojošs elements. Rakstu krājums: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 26.–27. lpp.

²¹ Grozījumi likumā „Par krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2009, 9. decembris.

²² Hamkova D., Liholaja, V. Nelikumīgas darbības ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem: kvalifikācijas problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 2012, 28. augusts, 15. lpp.

²³ Plašāk sk. Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. 2. izd. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000. Par atšķirību starp interpretācijas pamatmetodēm un palīgmetodēm plašāk sk. Levits E. Cilvēktiesību pamatjautājumi Latvijā. No: Ziemeļi I. (Red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: SIA “Izglītības soļi”, 2000, 268.–277. lpp.

Būtiska kaitējuma kritēriji, kas attiecināmi uz lielāko noziedzīgu nodarījumu daļu, norādīti Īpašā likuma²⁴ 23. panta pirmajā daļā, no kuras izriet divi būtiska kaitējuma veidošanās varianti:

- 1) noziedzīga nodarījuma rezultātā nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums, kas saskaņā ar Īpašā likuma 23. panta otro daļu nodarījuma izdarīšanas brīdī pārsniedz piecu tajā laikā Latvijas Republikā noteiktu minimālo mēnešalgu kopsummu, un apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības;
- 2) apdraudētas tikai citas ar likumu aizsargātas intereses un tiesības, taču šāds apdraudējums ir ievērojams.²⁵

Pievēršoties aplūkojamā jēdziena satura noskaidrošanai, jāpiekrīt profesoram U. Krastiņam, ka nav problēmu konstatēt ievērojamu apmēru naudas izteiksmē, tas ir noregulēts Īpašā likuma 23. panta otrajā daļā. Savukārt citu ar likumu aizsargātu interešu apdraudējuma esības izvērtēšana ir krietni vien sarežģītāka. Apkopojot profesora U. Krastiņa paustās atziņas šajā jautājumā, var izdalīt šādas būtiska kaitējuma satura izvērtēšanas procesā vērā ņemamas vadlīnijas:

- 1) apdraudējumam šādā gadījumā nav jābūt ievērojamam, vērā ir ņemams ikkatrs cits kaitējums neatkarīgi no tā apmēra;
- 2) tas var būt vienas vai vairāku interešu apdraudējums;
- 3) citu interešu apdraudējumam katrā ziņā jābūt saistītam ar to nodarījumu, kas radījis mantisko zaudējumu ievērojamā apmērā;
- 4) būtiska ir profesora piebilde, ka krimināllietas procesuālajos dokumentos citu interešu apdraudējumam ir jābūt norādītam pēc iespējas konkrēti.²⁶

Šādai nostādnei korespondē arī LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta nolēmumos vairākkārt nostiprinātajās tēzes,²⁷ kā arī 2002.–2003. gada tiesu prakses apkopojumā „Tiesu prakse krimināllietās par valsts amatpersonu un uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību vai organizāciju atbildīgo darbinieku izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem” paustajās atziņas.²⁸ Diemžēl jāsecina, ka praksē tieši šādas vispārējas norādes bieži vien ir būtiska kaitējuma pamatā.²⁹ Izvērtējot citu likumīgo interešu apdraudējumu līdzās mantiskajam

²⁴ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.

²⁵ Krimināltiesību teorijā un praksē par būtisku kaitējumu tiek atzīts arī mantisks zaudējums lielā apmērā, kad saskaņā ar Īpašā likuma 20. pantu, nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par piecdesmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. Kā pamatoti norāda profesors U. Krastiņš, konstatējot mantisko zaudējumu lielā apmērā, nekāds cits kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm un tiesībām vairs netiek prasīts. *Krastiņš U.* Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. No: *Krastiņš U.* Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 54. lpp.

²⁶ *Krastiņš U.* Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr.24, 2012, 12. jūnijs, 8. –9. lpp.

²⁷ Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 1. marta lēmumu lietā Nr. SKK-7/2011, krimināllieta Nr. 16870001706, un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 18. jūnija lēmumu lietā Nr. SKK-78/2010.

²⁸ Tiesu prakse krimināllietās par valsts amatpersonu un uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību vai organizāciju atbildīgo darbinieku izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem 2002–2003. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2013. gada 15. janvārī].

²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 1. marta lēmums lietā SKK-7/2011, krimināllieta Nr. 16870001706; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2010. gada 8. oktobra spriedums krimināllietā Nr. 11840000507; Aizkraukles rajona tiesas 2011. gada 5. augusta spriedums lietā Nr. 11370011711; Daugavpils tiesas 2012. gada 2. oktobra spriedums lietā Nr. 11181088112 u.c.

zaudējumam, autore sprāt, šis cits kaitējums nevar saturēt to interešu apdraudējumu, kas jau ir ietvertas konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāvā. Lai konstatētu būtisku kaitējumu, nepieciešams citu likumīgo interešu apdraudējums, ko neaptver konkrēta noziedzīga nodarījuma tiešais objekts.³⁰ Šādu viedokli paudis arī profesors U. Krastiņš, norādot, ka visas kreditora vai cita aizdevēja intereses, kas saistītas ar kredīta vai cita aizdevuma atgūšanu un peļņas gūšanu, tajā pašā laikā nevar būt par būtiskā kaitējuma jēdzienā iekļauto citu interešu apdraudējumu kopā ar ievērojamu mantisko zaudējumu, jo šīs kreditora intereses jau tiek aizsargātas, nosakot atbildību Krimināllikuma 210. panta pirmajā daļā.³¹

Vēl lielākas neskaidrības rodas tad, ja jānovērtē otrs būtiska kaitējuma veidošanās variants, proti, vai nodarījums ir radījis citu interešu ievērojamu apdraudējumu. Izlemjot jautājumu, vai citu ar likumu aizsargātu interešu apdraudējums pats par sevi ir ievērojams, profesors U. Krastiņš akcentē šādus galvenos kritērijus:

- 1) jāizvērtē, cik nozīmīga ir tā interese, ko apdraud prettiesiskais nodarījums;³²
- 2) nozīme ir interešu apdraudējuma veidam, cik smagi konkrētā interese apdraudēta;
- 3) izvērtējams ir noziedzīgā nodarījumā cietušās personas viedoklis (ievērojot objektīvas izvērtēšanas nosacījumus), jo tieši cietušais ir tā persona, pret kuru ir vērstas nodarījums. Izvērtējot cietušās personas viedokli, tiesību normas piemērotājam jābūt īpaši vērīgam, jo cietušā skatījums saprotamu apsvērumu dēļ vienmēr būs pārlieku sensitīvs, ar tendenci „sabiezināt” viņam radīto kaitējumu;
- 4) lai izlemtu jautājumu par to, vai ir noticis citu interešu apdraudējums, profesors iesaka pieaicināt speciālistu,³³ kas var sniegt atzinumu.³⁴

Autore sprāt, rekomendācija par speciālista pieaicināšanu ir īpaši izceļama un ieteicama aprobācijai praksē. Speciālista statusā pieaicinātajai personai nav jābūt juristam, tā var būt persona, kurai ir pietiekama kompetence, profesionalitāte, pieredze un laba reputācija konkrētajā nozarē. Neraugoties uz šīm profesora vērtīgajām atziņām, diemžēl jāsecina, ka tiesību doktrīnā paustie viedokļi ne vienmēr tiek sadzirdēti, tāpēc īpaša vieta vērtējuma jēdzienu satura noskaidrošanā

³⁰ Hamkova D. Lekcijas „Nelikumīgu darbību ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem kvalifikācijas problēmas” materiāli prokuroriem. 2012. gada 13. novembris.

³¹ Tiesu prakse krimināllietās par kredīta un citu aizdevumu negodprātīgu saņemšanu un izmantošanu, 2012. Pētījuma veica Prof. Dr. habil. iur. U. Krastiņš. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/info/summary/kriminaltiesibas/> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

³² Turpat.

³³ Starp citu, šādu aicinājumu profesors jau tika izteicis 2002. gadā savā publikācijā „Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās”. Sk. Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2002, 29. janvāris.

³⁴ Šādu viedokli profesors pamato gan ar LR Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta lēmumā savā laikā paustu atziņu, ka ”jautājums, par to, vai mežam un videi nodarīts būtisks kaitējums, tiesai bija jāizlemj, ņemot vērā esošos mežsaimniecības speciālistu atzinumus” (LR Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta lēmums lietā Nr. Skk-594. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta lēmumi. 2000. Rīga: TMC, 2003, 23. lpp.), gan ar Īpašā likuma 1. pielikuma „Kritēriji, pēc kuriem nosakāms apdraudējums vai ievērojams apdraudējums ar likumu aizsargātajam interesēm un tiesībām meža vides saglabāšanā” 4. pantā teikto: „Atzinumu par apdraudējumu vai ievērojama apdraudējumu ar likumu aizsargātajām interesēm un tiesībām meža vides saglabāšanā sagatavo Valsts meža dienesta teritoriālā struktūrvienība, kuras uzraugamajā teritorijā noticis noziedzīgs nodarījums”. (Grozījumi likumā Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kartību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80, 2002, 9. maijs; plašāk sk. Krastiņš, U. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012. 12. jūnijs.

ierādāma tiesu praksei, uz ko norāda arī pats profesors: „Vienīgais ceļš cita apdraudējuma atzīšanai par ievērojamu ir tiesu prakses veidošana, izmantojot tiesību doktrīnā izteiktos viedokļus.”³⁵ Tiesu prakses loma kopējā tiesību sistēmā tiek novērtēta arī no tiesību teorijas speciālistu puses, norādot, ka tiesu prakses rezultātā veidojušās atziņas ir praktisko pārbaudi izgājušas, turklāt tiesu prakses veidošanā ir piedalījušies vairāki tiesneši, to vēstījušas lietā iesaistītās puses un, iespējams, arī sabiedrība kopumā.³⁶

Pievēršoties profesora U. Krastiņa zinātniskajai darbībai būtiska kaitējuma satura noskaidrošanā konkrētos noziedzīgos nodarījumos, īpaši izceļami noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi, kuriem profesora pētnieciskajā laukā tikusi atvēlēta īpaša vieta. Izvērtējot, vai patvaļīgas koku ciršanas rezultātā ir nodarīts būtisks kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm, profesors U. Krastiņš reizē ar mantisko zaudējumu ierosina ņemt vērā gan patvaļīgi nocirsto, iznīcināto vai bojāto koku daudzumu un sugas nozīmību, gan apstākli, ka izcirstajā, iznīcinātajā vai bojātajā platībā mežaudze nav sasniegusi galvenās cirtes vecumu, u. c. nozīmīgus apstākļus.³⁷ Izvērtējot radīto kaitējumu dabas videi, tiesību normas piemērotājam jābūt uzmanīgam „citu apdraudēto interešu” konstatācijā, proti, jāraugās, lai šīs citas intereses nepārkāptos ar noziedzīga nodarījuma tiešajā objektā ietvertajām interesēm, kuras konkrētais noziedzīgais nodarījums neizbēgami apdraud. Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi ir kompleksa rakstura, vērsties pret vienu dabas vidi veidojošo elementu, kaitējums neizbēgami tiek nodarīts arī citiem dabas vides komponentiem, tādējādi ārpus tiešā apdraudējuma objekta, kuru primāri apdraud konkrētais noziedzīgais nodarījums, paliek plašs interešu spektrs, kas ietilpst konkrētās nodaļas „Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi” grupas objektā un kas var būt šo citu apdraudēto interešu lomā. Raksturojot būtiska kaitējuma pazīmju saturu nodarījumos pret dabas vidi, pamatota ir profesora norāde, ka gandrīz visos gadījumos blakus būtiskam kaitējumam dabas videi šāda rakstura kaitējums var rasties iedzīvotāju veselībai, personu mantiskajām un saimnieciskajām interesēm.³⁸

Kā jau iepriekš norādīts, 2012. gada nogalē profesors veicis arī nozīmīgu tiesu prakses apkopojumu „Tiesu prakse krimināllietās par kredīta un citu aizdevumu negodprātīgu saņemšanu un izmantošanu”. Pievēršoties būtiska kaitējuma satura noskaidrošanai šo lietu kategorijā, tiek rekomendēts ņemt vērā šādus aspektus:

- 1) nosakot mantiskā zaudējuma apmēru, jāņem vērā kreditoram vai citam aizdevējam radītais reālais materiālais zaudējums, ko veido neatgrieztā aizdevuma summa un neiegūtā peļņa;
- 2) būtiska kaitējuma jēdzienā iekļauto citu interešu apdraudējumu var konstatēt, ja, piemēram, Valsts kase nesaņem nodokļu maksājumus, kas tai pienāktos no bankā saņemtajiem procentu maksājumiem sakarā ar izsniegto kredītu;
- 3) neparedzētas un neproduktīvas darbības, kas bankai jāveic sakarā ar izsniegtā kredīta atgūšanu.

³⁵ Krastiņš U. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012, 12. jūnijs, 9. lpp.

³⁶ Hoecke M. Law as communication. Oxford, Portland, Oregon, Hart Publishing, 2002, p. 180. Citēts pēc: Sniedziņa G. Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2005, 18. oktobris, 11. lpp.

³⁷ Krastiņš U. Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 118. lpp.; Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. No: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 54. lpp.

³⁸ Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. No: Krastiņš, U. Krimināltiesību teorija un prakse: Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998.–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 55.lpp.

Novērtējot, vai pārkāpums rada vai var radīt būtisku kaitējumu konkurencei, Konkurences padome, piemēram, ņem vērā konkurenci konkrētajā tirgū negatīvi ietekmējošus (kavējošus, ierobežojošus vai deformējošus) apstākļus, kurus rada vai var radīt šis pārkāpums, piemēram, pārkāpuma rezultātā negatīvi ietekmēto (aizskarto) tirgus dalībnieku skaits; pārkāpēja un ar pārkāpumu aizskarto tirgus dalībnieku tirgus daļas lielums konkrētajā tirgū; tirgus daļu samazinājums u. c. specifiski apstākļi.³⁹

Raksta noslēgumā ir vērts pakavēties pie likumdevēja veiktajām vērīgajām izmaiņām Krimināllikuma daļā, kas skar būtiska kaitējuma jautājumus. Pirmkārt, jānorāda, ka līdz 2012. gada 13. decembra grozījumu pieņemšanai Krimināllikumā⁴⁰ daudzās normās tika ietverta norāde, ka būtisks kaitējums tiek nodarīts ar likumu aizsargātām tiesībām un interesēm. Pēc izmaiņu veikšanas visās normās ir svītrotā norāde uz tiesībām.⁴¹ Profesors U. Krastiņš jau 2000. gadā vienā no saviem darbiem ir skaidrojis, ka tiesības ir interešu aizsardzības juridiskais regulējums, kas ietverts tiesību normās,⁴² tāpēc nav korekti tiesības uzskatīt par noziedzīga nodarījuma objektu, tiesības ir interešu aizsardzības garants.⁴³ Otrkārt, likumdevējs Krimināllikuma sevišķās daļas normu konstrukcijā ir izmantojis tādu paņēmieni, ka noziedzīga nodarījuma pamatsastāvā ir ietverta pazīme „būtisks kaitējums”, savukārt kvalificētā sastāvā ietverta norāde uz kādiem citiem apstākļiem.

Plašākas diskusijas par šādas konstrukcijas izpratni veicināja LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 31. augusta lēmums, kurā tika norādīts, ka „būtisks kaitējums nav Krimināllikuma 279. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma obligāta pazīme. Krimināllikuma 279. panta otrajā daļā divas no paredzētajām kvalificējošām pazīmēm ir konstatēto darbību izdarīšana ar vardarbības piemērošanu un personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, kas katra par sevi ir Krimināllikuma 279. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīme, savukārt būtiska kaitējuma radīšana ir tikai Krimināllikuma 279. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma obligāta pazīme”.⁴⁴ Savu viedokli par šādu Senāta Krimināllietu departamenta atziņu esmu jau iepriekš paudusi,⁴⁵ tāpēc šajā rakstā par to plašāk netiks runāts (var piebilst tikai to, ka tiesību normas saturs interpretācijas procesā jālieto ne tikai gramatiskā tulkošanas metode, bet arī citas tiesību normu interpretācijas pamatmetodes). Patvarība nebūt nebija vienīgais sastāvs Krimināllikumā, kurš varētu izraisīt domstarpības, tāpēc likumdevēja 2012. gada 13. decembrī veiktās izmaiņas Krimināllikumā novērsa pretrunīgo izpratni par kvalificētā sastāva piemērošanas nosacījumiem gadījumos, kad viena no pamatsastāva pazīmēm ir būtisks kaitējums. Saskaņā ar veiktajiem grozījumiem tiesību normās, kurās būtisks kaitējums ir ietverts kā pamatsastāva pazīme, savukārt kvalificēts sastāvs veidojas, ja bez

³⁹ Konkurences padome. Būtisks kaitējums konkurencei. Pieejams: <http://www.kp.gov.lv/lv/reklamas-likuma-parkapumi/butisks-kaitejums-konkurencei> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

⁴⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012, 13. decembris.

⁴¹ Šādu redakcionālu izmaiņu iniciators bija profesors U. Krastiņš, kurš ir arī Tieslietu ministrijas pastāvīgās Krimināllikuma darba grupas loceklis.

⁴² *Krastiņš U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 32.–36. lpp.

⁴³ Plašāk sk. *Krastiņš U.* Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2012, 12. jūnijs, 8. lpp.

⁴⁴ LR Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 31. augusta lēmums lietā Nr. SKK-257/2011, krimināllieta Nr. 11096001707.

⁴⁵ *Hamkova D., Liholaja V.* Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2012, 10. janvāris, 8. lpp.

būtiskā kaitējuma konstatējama kāda cita pazīme, likumdevējs, veidojot kvalificētu sastāvu, izmantojis formulējumu „par panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu” (piemēram, KL 190., 248., 279. u. c. pantos), kas izslēdz jebkādas šaubas par to, ka jākonstatē visas pamatsastāva pazīmes, lai personu sauktu pie atbildības saskaņā ar kvalificēto sastāvu. Tajos gadījumos, kad kvalificēta sastāva inkriminēšanai pietiek konstatēt tikai pamatsastāvā ietverto darbību vai bezdarbību un attiecīgi kvalificētajā sastāvā ietverto pazīmi, likumdevējs izmantojis formulējumu „par tādām pašām darbībām” (KL 226. pants u. c.). Šāda pieeja, autoresprāt, ir pamatota, īpaši gadījumos, kad kvalificējošas pazīmes lomā figurē smagas sekas.⁴⁶

Neraugoties uz virkni atrisinātu jautājumu, jāteic, ka atsevišķu tiesību normu konstrukcija joprojām vērtējama nevienuzīmīgi. Piemēram, likumdevēja pieeja, ietverot būtisku kaitējumu kā attiecīga noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmi nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”, ievērojami atšķiras, proti, reizēm tiek konspektīvi pateikts „tiek radīts būtisks kaitējums” (KL 109., 112. pants), savukārt citos gadījumos likumdevējs precizē intereses, kurām ar noziedzīgu nodarījumu var tikt izraisīts apdraudējums, piemēram, „radīts būtisks kaitējums jūrai, piekrastei vai citāds būtisks kaitējums” (KL 97. pants) vai „radīts būtisks kaitējums zivju resursiem, putniem vai citiem savvaļas dzīvniekiem” (KL 113. pants). Ievērojot tik atšķirīgu pieeju aizskarto interešu formulējumā, loģiski rodas jautājums: „Kāpēc vienā gadījumā šīs intereses vispār netiek norādītas, citā tiek norādītas ļoti konkrēti, savukārt reizēm tiek norādīts nepamatoti šaurs to interešu loks, kas var tikt apdraudētas ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu (piemēram, KL 113. pants.)?” Visai diskutabls ir Krimināllikuma 217. panta otrajā daļā norādītais interešu loks (2012. gada 13. decembra grozījumu rezultātā), kuram ar noziedzīgu nodarījumu var tikt radīts būtisks kaitējums, proti, ar uzņēmuma grāmatvedības dokumentu slēpšanu un viltošanu var tikt radīts būtisks kaitējums arī valsts varai. Interesanti būtu zināt, kādā veidā nelikumīgas darbības ar uzņēmuma grāmatvedības dokumentiem var radīt kaitējumu valsts varai? Jānorāda, ka likumdevēja veikto grozījumu rezultātā būtisks kaitējums kā sekas ir ietverts tādās nodaļās, kur tradicionāli tas netika paredzēts, piemēram, Krimināllikuma 166. pantā, kas atrodas nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību”. Šādu izmaiņu lietderīgums, pēc autores domām, ir visai apšaubāms.

Secinājumi

1. Profesors Uldis Krastiņš devis nozīmīgas teorētiskas iestrādes jēdziena „būtisks kaitējums” satura interpretācijā. Īpaši izceļams profesora ieguldījums, izvērtējot būtisku kaitējumu pret dabas vidi un konkretizējot šo seku kritēriju atkarībā no tā, kādām interesēm tās nodarītas.
2. Ievērojot profesora atziņu plašo citējamību kā zinātniskos pētījumos, tā arī judikatūrā, profesora atziņas ir pieskaitāmas valdošajam doktrinārajam viedoklim Latvijas krimināltiesībās.

⁴⁶ Kritiski vērtējama KL 241. panta redakcija, kas minēto grozījumu rezultātā nav sakārtota, proti, lai inkriminētu kvalificēto sastāvu, kas satur pazīmi – smagas sekas –, jākonstatē panta 1. daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums, kas savukārt ietver sekas – būtisks kaitējums. Tāpat šaubas raisa KL 319. panta 2. daļas konstrukcija.

Profesora zinātniskās darbības ietvaros ir izkopta juridiskā valoda, skaidroti krimināltiesību jēdzieni, kā arī argumentēti sniegts viedoklis par abstraktās juridiskās tēzes vēlamo veidolu.

3. Profesora U. Krastiņa viedokļa ietekmē likumdevējs ne reizi vien pilnveidojis Krimināllikuma normas, un tas ir spilgts apliecinājums profesora zinātniskās darbības nozīmei Latvijas krimināltiesībās.
4. Vērtējuma jēdzienu izmantošana tiesību normas konstrukcijā padara normu abstraktāku, kā rezultātā tiek izslēgts lieks kazuisms tā vai cita jautājuma tiesiskajā regulējumā. Tomēr, neraugoties uz šiem pozitīvajiem aspektiem, pārmērīga aizraušanās ar vērtējuma jēdzienu izmantošanu krimināltiesībās nav atbalstāma, un tajos gadījumos, kad tiesību normas konstrukciju var veidot, izmantojot noteiktus jēdzienus, kuru saturs ir nepārprotami skaidrs un precīzs, šāda iespēja likumdevējam būtu jāizmanto.
5. Tā kā naftas produkti un tabakas izstrādājumi tāpat kā alkoholiskie dzērieni ir akcīzes preces, kuru kvantitāte ir precīzi izmērāma, likumdevējam, nosakot atbildību par nelikumīgām darbībām ar šiem priekšmetiem, līdzīgi kā tas ir gadījumā ar alkoholiskajiem dzērieniem, būtu jānosaka konkrēts apmērs – daudzums, kas ir pietiekams, lai personu sauktu pie kriminālatbildības.
Jāņem vērā, ka tieši nelikumīgā aprītē nonākušo priekšmetu kvantitāte ļauj runāt par nodarījuma lielāku kaitīgumu.
6. Vērtējuma jēdziens „būtisks kaitējums” nebūtu izmantojams konkrētas kvantitātes apzīmēšanai nedz darbībās ar naftas produktiem un tabakas izstrādājumiem, nedz arī, kā tas ir šobrīd, attiecinot to uz darbībām ar alkoholiskajiem dzērieniem.
7. Izvērtējot citu likumīgo interešu apdraudējumu līdzās mantiskajam zaudējumam, šis cits kaitējums nevar saturēt to interešu apdraudējumu, kas jau ietvertas konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāvā. Lai konstatētu būtisku kaitējumu, nepieciešams citu likumīgo interešu apdraudējums, ko neaptver konkrēta noziedzīga nodarījuma tiešais objekts.
8. Neraugoties uz virkni jautājumu, ko likumdevējs atrisinājis, izdarot grozījumus Krimināllikumā, jāteic, ka atsevišķu tiesību normu konstrukcija joprojām vērtējama nevienu nozīmīgi. Diskutabla ir likumdevēja pieeja, tiesību normas konstrukcijā precīzi norādot tās intereses, kurām ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu tiek radīts būtisks kaitējums, turklāt atsevišķos noziedzīgo nodarījumu sastāvos šo apdraudēto interešu loks ir nepamatoti šaurs.

VAINA UN TĀS LOMA DZĪVĪBAS APDRAUDĒJUMU KVALIFIKĀCIJĀ

Valentija Liholaja, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The guilt as person's mental attitude in the form of intention of negligence to the committed illegal activity or inactivity, and to consequences (being in causal relationship with the activity or inactivity) is not only the basis for criminal liability, because the form of guilt guarantees also the right legal evaluation of criminal offence. The aim of the article is to deal with several problematic aspects linked with establishing of the form of guilt during qualification of criminal offences against a person's life, and to propose their solution on the basis of theoretical statements.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, kriminālatbildība, nodoms, neuzmanība, noziegumi pret personas dzīvību, vaina.

Keywords: criminal law, criminal liability, intention, negligence, criminal offences against person's life, guilt.

Vaina – noziedzīga nodarījuma sastāva subjektīvās puses obligāta pazīme

Atbilstoši Krimināllikumam¹ (turpmāk arī – KL) 1. panta pirmajā daļā noteiktajam pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, t. i., kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Savukārt, kā izriet no krimināltiesību doktrīnas, noziedzīga nodarījuma sastāvs ir „visu objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums, kas raksturo darbību vai bezdarbību kā noziedzīgu nodarījumu un personu, kas izdarījusi šo nodarījumu.”²

Viens no būtiskākajiem noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem, kas ietilpst subjektīvo pazīmju kopumā, ir noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse, kas, kā norāda Uldis Krastiņš, „ir vainīgās personas (nodarījuma subjekta) psihiskā darbība, kas tieši saistīta ar izdarīto (nodarījuma objektu un objektīvo pusi) un apvieno vienotā veselā personas psihiskās darbības intelektuālos un gribas

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.199/200, 1998, 8. jūlijs.

² *Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga: Firma „AFS”, 2007, 41. lpp.

procesus³, un kuras saturs ietver trīs pazīmes – vainu, kas ir obligāts krimināl-atbildības nosacījums, kā arī motīvu un mērķi (nolūku)⁴, kuri likumā noteiktajos gadījumos tiek ietverti kā obligāti noziedzīga nodarījuma subjektīvajā pusē.

Mūsu valsts likumdevējs nedod legālu vainas definīciju, taču krimināltiesību teorijā ir iesakņojusies U. Krastiņa pamatoti paustā atziņa, ka „vaina ir personas psihiskā attieksme nodoma vai neuzmanības formā pret tās izdarīto prettiesisko darbību vai bezdarbību un ar to saistītajām kaitīgajām sekām un cēloņsakarību starp šiem faktoriem.”⁵ Abas vainas formas ir nostiprinātas Krimināllikumā, atsevišķi izdalot katras vainas formas divus veidus, proti, norādot, ka noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu (tīši), ja persona to izdarījusi ar tiešu vai netiešu nodomu, bet par izdarītu aiz neuzmanības, ja persona to izdarījusi aiz noziedzīgas pašpaļāvības vai noziedzīgas nevērības.

Krimināllikuma jaunajā redakcijā, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, būtiski mainīta tieša un netieša nodoma definīcija (KL 9. pants⁶), norādot tajā ne tikai uz intelektuālo un gribas momentu attiecībā pret sekām, bet arī uz personas psihisko attieksmi pret pašu nodarījumu (darbību vai bezdarbību), kas korespondē KL 8. panta otrajā daļā norādītajam, ka „nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.” Te gan jāpiezīmē, ka pret šādu pamatotu likumdevēja norādi, kas sakrīt ar dažādu tiesību sistēmu krimināltiesību doktrīnā paustajām atziņām⁷ un praksē pieņemto, iebilst Dmitrijs Podprigora, uzdodot jautājumu, kas tad ir psihiskā attieksme, un skaidrojot, ka psihi izpausmes formas ir ne tikai apziņa, bet arī pirmsapziņa un zemapziņa, kas kopumā katrā konkrētā gadījumā ietekmē personas uzvedību. Uzskatot, ka jēdziens „psihe” krimināltiesībās tiek lietots kļūdaini, jo vārdkopa „psihiskā attieksme” tiek raksturota kā sakarība starp subjektu un objektu, minētais autors piedāvā vārdu „psihiska” izslēgt no vainas definīcijas,⁸ kas, autoresprāt, ir pretrunā ar teoriju un praksi.

Tādējādi saskaņā ar Krimināllikuma 9. pantu noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi, kas attiecināms uz formālu noziedzīga nodarījuma sastāvu, vai arī apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu, paredzējusi nodarījuma kaitīgās sekas un vēlējusies to iestāšanos (materiāls noziedzīga nodarījuma sastāvs). Savukārt noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar netiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu, paredzējusi nodarījuma kaitīgās sekas un, kaut arī šīs sekas nav vēlējusies, tomēr apzināti pieļāvusi to iestāšanos, kas saistāms tikai ar noziedzīga nodarījuma materiāliem sastāviem. Lai arī likumdevējs netieša nodoma definīcijā

³ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 51. lpp.

⁴ Папог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. Издание второе, переработанное и дополненное. Москва: Проспект, 2009, с. 48.

⁵ Krastiņš U. Vaina kā obligāts krimināl-atbildības nosacījums. *Jurista Vārds*, Nr. 45, 2008, 2. decembris, 1. lpp.

⁶ Krimināllikuma 9. pants 2012. gada 13. decembra likuma „Grozījumi Krimināllikumā” redakcijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012, 27. decembris.

⁷ Plašāk sk. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 154.–155. lpp.; Reed A., Seago P. A. Textbook of Criminal Law. 2nd edition. London: Sweet&Maxwell, 2002, p. 59; Папог А. И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. Издание второе, переработанное и дополненное. Москва: Проспект, 2009, с. 51–53.

⁸ Podprigora D. Vainas noteikšana krimināltiesībās. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006, 56. lpp.

nav ietvēris norādi par vienaldzību attiecībā pret sekū iestāšanos, pilnībā jāpievienojas U. Krastiņa paustajam, ka „netieša nodoma grības moments var izpausties arī tādā veidā, ka persona izturas vienaldzīgi pret savas darbības vai bezdarbības sekām.”⁹

Neuzmanības veidu definīcija jaunajā Krimināllikuma redakcijā (KL 10. pants) pēc būtības nav mainīta, tikai redakcionāli uzlabota, nosakot, ka noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu aiz noziedzīgas pašpaļāvības, ja persona ir paredzējusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgo sekū iestāšanās iespēju, tomēr vieglprātīgi paļāvusies, ka tās varēs novērst, savukārt noziedzīga nevēriba konstatējama gadījumos, kad persona nav paredzējusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgo sekū iestāšanās iespēju, kaut gan pēc nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tai vajadzēja un tā varēja minētās kaitīgās sekas paredzēt.

Pēc šādas konspektīvas vainas un tās formu izpratnes teorētiskās analīzes turpmākajā raksta daļā tiks aplūkoti vairāki problēmjautājumi, kas saistīti ar vainas formas noteikšanu, lai kvalificētu noziedzīgu nodarījumu pret personas dzīvību, kam nereti ir izšķiroša loma kā nodarījuma pareizā juridiskā izvērtējumā (piemēram, lai atšķirtu slepkavības mēģinājumu no smaga miesas bojājuma tīšas nodarīšanas), tā arī viena dzīvības apdraudējuma nodalīšanā no cita, kad, piemēram, slepkavība, kas izdarīta ar netiešu nodomu, jānorobežo no smaga miesas bojājuma tīšas nodarīšanas, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei. Tāpat jāatzīmē, ka tam apstāklim, vai slepkavība izdarīta ar tiešu vai netiešu nodomu, ir būtiska nozīme soda noteikšanā.

Ar netiešu nodomu izdarītas slepkavības norobežošana no smaga miesas bojājuma tīšas nodarīšanas, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei

Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā, ietverot komplicētu noziedzīgu nodarījumu sastāvu, likumdevējs norādījis uz divām vainas formām,¹⁰ proti, uz nodomu attiecībā pret smaga miesas bojājuma nodarīšanu, kas var būt kā tiešs, tā arī netiešs, un uz neuzmanību pret nāves iestāšanos, kas teorētiski šādos gadījumos var izpausties gan kā noziedzīga pašpaļāvība, gan kā noziedzīga nevēriba.

No jau iepriekš analizētajām netieša nodoma un noziedzīgas pašpaļāvības pazīmēm izriet, ka netiešam nodomam un noziedzīgai pašpaļāvībai kā vienam no neuzmanības veidiem pēc intelektuālā momenta ir zināma līdzība ar to vien atšķirību, ka netieša nodoma gadījumā likumdevējs ir norādījis uz nodarījuma kaitīgo sekū paredzēšanu, bet noziedzīgas pašpaļāvības gadījumā – uz kaitīgo sekū iestāšanās iespējas paredzēšanu. Tā kā šādā situācijā „juridiski, galvenā nošķiršanas funkcija ir nodrošināt teorētisko pamatu nodarījumu norobežošanai”¹¹, būtiska ir U. Krastiņa norāde uz divām pazīmēm, kas ļauj nodalīt netiešu nodomu un noziedzīgu pašpaļāvību. Pirmkārt, atšķirībā no netieša nodoma, kad vainīgais paredz kaitīgo sekū iestāšanos viņa nodarījuma rezultātā, noziedzīgas pašpaļāvības

⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 164. lpp.

¹⁰ Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, Nr.19, 2010, 11. maijs, 13. lpp.

¹¹ Defining Crimes. Essays on the Special Part of Criminal Law. Edited by R.A. Duff and Stuart P. Green. New York: Oxford University Press, 2005, p. 22.

gadījumā kaitīgo seku paredzēšana izpaužas abstraktā veidā, otrkārt, seku iestāšanās noziedzīgas pašpaļāvības gadījumā, pretēji netiešam nodomam, apzināti netiek pieļauta, vainīgajam ļaujoties uz kādiem apstākļiem, bez pietiekama pamata cerot, ka nāve neiestāsies vai tās iestāšanos varēs novērst.¹²

Klauss Roksins (*C. Roxin*) tāpat norāda, ka izšķiroša netieša nodoma norobežošanā no apzinātas neuzmanības (noziedzīgas pašpaļāvības) ir seku apzināšanās jeb iekalkulēšana (*einkalkuliert*), un, lai arī „kā netieša nodoma, tā noziedzīgas pašpaļāvības gadījumā persona cer, ka sekas neiestāsies, tomēr noziedzīgas pašpaļāvības gadījumā šī cerība ir kaut kas vairāk par bezspēcīgu cerību.”¹³ Līdzīgi netieša nodoma un noziedzīgas pašpaļāvības norobežošanas kritērijus savā laikā definējis arī Nikolajs Tagancevs (*H. C. Таганцев*).¹⁴

Konkrētas rekomendācijas vainas formas un tās satura noteikšanai ir izstrādātas arī tiesu praksē. Tā vēl 1992. gada 24. februārī Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnums lēmuma Nr. 1 „Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām” 2. punktā skaidroja, ka, „noskaidrojot vainīgā nodoma saturu, tiesām jāpamatojas uz izdarītā nozieguma apstākļu kopumu un it īpaši jāņem vērā nozieguma izdarīšanas veids un rīki, brūču un citu miesas bojājumu daudzums, raksturs un lokalizācija, vainīgā noziedzīgo darbību pārtraukšanas iemesls, kā arī vainīgā un cietušā iepriekšējā izturēšanās, viņu attiecības pirms nozieguma izdarīšanas un citi apstākļi, kas var liecināt par viņa nodomu”¹⁵, kas pēc būtības sasaucas ar Krimināllikuma 8. panta otrās daļas priekšrakstu par izdarītā noziedzīgā nodarījuma objektīvo apstākļu izvērtēšanas nepieciešamību un ko atgādinājis arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments.¹⁶

Pēc tiesu prakses apkopojuma krimināllietās par slepkavībām Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2010. gadā savās rekomendācijās norādīja, ka „uz vainīgā nodomu, nevis neuzmanību attiecībā uz nāvi, var liecināt šādas kopīgas iezīmes, kas vērojamas personas rīcībā, izdarot slepkavību: 1) vainīgā darbību virzība uz cietušā dzīvībai svarīgu funkciju traucēšanu vai bojājumu nodarīšanu dzīvībai svarīgiem orgāniem; 2) tādu rīku vai līdzekļu izmantošana, ar kuriem var tikt izraisīta cilvēka nāve; 3) vainīgā darbību intensitāte, kas pietiekama, lai radītu dzīvībai svarīgu orgānu bojājumus vai funkciju traucējumus”¹⁷, kas nostiprināts arī judikatūrā.¹⁸

Taču, neskatoties uz to, ka teorijā un praksē vainas formu, proti, nodoma un neuzmanības, kā arī to veidu nodalīšanai ir izstrādātas konkrētas rekomendācijas, to konstatēšana, bet līdz ar to arī pareiza noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija sagādā ne mazums grūtību, kā to parāda savā laikā veiktais tiesu prakses

¹² *Krastiņš U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 106. lpp.

¹³ *Roxin C.* Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. München: Verlag C.H. Beck, 2006, S. 445–447.

¹⁴ *Таганцев Н. С.* Уголовное уложение 22 марта 1903 г. С.-Петербург: Государственная типография, 1904, с. 97.

¹⁵ Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 20. lpp.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 12. decembra lēmums lietā Nr. SKK-683/2007.

¹⁷ Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 111. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/summary/2009/2010> [skatīts 2013. gada 12. martā].

¹⁸ Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2011. gada 15. novembra lēmumu lietā Nr. SKK-603/11 un 2012. gada 8. marta lēmumu lietā Nr. SKK-126/2012.

apkopojums krimināllietās par smagu miesas bojājumu tišu nodarīšanu¹⁹ un apstiprina arī jaunāko piemēru analīze. Ilustrācijai tikai daži piemēri, galvenokārt minot kriminālprocesus, kuros personas apsūdzētas un atzītas par vainīgām Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā.

- Ē.K. konflikta laikā izdarīja vairākus sitienus A.P. ar cirvi pa galvu, bet pēc tam vienu reizi ar nazi iedūra sirds apvidū, nodarot trulu galvas traumu, plaušu un sirds bojājumus, kas bija cietušā nāves cēlonis.²⁰
- V.N. ar koka nūju un A.Š. ar metāla stieni konflikta laikā ar A.Z. abi kopā izdarīja ne mazāk kā desmit sitienus viņam pa galvu, ķermeni un ekstremitātēm, bet, kad cietušais nokrita zemē, turpināja pielietot pret viņu vardarbību, nodarot smagus, dzīvībai bīstamus miesas bojājumus, kas atrodas tiešā cēloņsakarībā ar nāves iestāšanos.²¹
- S.Z. strīda laikā savai kopdzīvotājai N.K. iesita ne mazāk kā divas reizes ar dūrēm pa seju un pēc tam ar koka nūju ne mazāk kā sešas reizes pa galvu un dažādām ķermeņa daļām, izraisot cietušās nāvi no trulas galvas traumas.²²
- J.L. strīda laikā ne mazāk kā 12 reizes ar zābakā apautu kāju iespēra K.P., tostarp ne mazāk kā četras reizes pa galvu un ne mazāk kā piecas reizes pa krūšu kurvi, nodarot trulu galvas traumu un krūšu kurvja traumu ar plaušu bojājumu un ribu lūzumu, no kā notikuma vietā iestājās K.P. nāve.²³
- A.S. ar nazi tiši iedūra A.K. krūšu kurvja kreisajā pusē, bojājot sirds somiņu un sirds kreiso priekškambari, kas bija nāves cēlonis.²⁴

Gan minētajiem, gan virknei līdzīgu kriminālprocesu raksturīgs tas, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma²⁵ 499. pantu lieta iztiesāta bez pierādījumu pārbaudes, līdz ar to lielākoties iztrūkst jebkāda analīze, kas varētu norādīt uz vainīgā psihisko attieksmi pret nodarījumu un tā izraisītajām sekām. Tiesa vienkārši nolēmumā norāda, ka apsūdzētais izdarījis nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā.

Atsevišķos gadījumos tiek norādīts, ka apsūdzētais pieļāvis, ka var nodarīt smagus miesas bojājumus, kā tas redzams no jau minētā sprieduma A.S. apsūdzībā, vai pat ka bijis nolūks nodarīt smagu miesas bojājumu, kā konstatēts kriminālprocesā S.F. apsūdzībā, kurš ar skrūvgriezi iedūra S.V. galvas kreiso deniņu rajonā, bojājot galvas smadzenes un izraisot cietušā nāvi.²⁶ Taču vainīgā psihiskā attieksme pret nāvi tāpat palikusi bez izvērtējuma, lai arī nodarījuma kvalifikācijai saskaņā ar Krimināllikuma 125. panta trešo daļu tam ir ļoti būtiska nozīme, jo no tā ir atkarīgs secinājums, kā vainīgais izšķīries par attiecīgā objekta apdraudējumu.

Un te nevar nepieņemt K. Roksina secinājumu: „Ja kāds no neliela attālumā izšauj uz personu vai iedur ar nazi krūtīs, tas nevar aizbildināties, ka paļāvis uz laimīgu gadījumu, cerot, ka sekas neiestāsies. Rezultātā faktiskie apstākļi attaisno slēdzienu, ka persona izšķīrusies apdraudēt personas dzīvību, respektīvi

¹⁹ Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar tišu smagu miesas bojājumu nodarīšanu. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/summary/2004> [skatīts 2013. gada 12. martā].

²⁰ Ludzas rajona tiesas 2012. gada 23. janvāra spriedums lietā Nr. K22-0030/12.

²¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas 2012. gada 23. jūlija spriedums lietā Nr. K30-0919-12/19.

²² Ventspils tiesas 2012. gada 24. februāra spriedums lietā Nr. K40-60/12.

²³ Limbažu rajona tiesas 2012. gada 1. marta spriedums krimināllietā Nr. 11280061211.

²⁴ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2012. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. K30-0794-12/1.

²⁵ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11, 2005, 11. maijs.

²⁶ Preiļu rajona tiesas 2012. gada 19. septembra spriedums krimināllietā Nr. 11320041711.

konstatējams, kā minimums, netiešs nodoms.”²⁷ ASV tiesībās nostiprināts – tas, ka sirds ir dzīvībai svarīgs orgāns, ir vispārzināms fakts sabiedrībai kopumā, plašam personu lokam, ASV tā dēvētajam „vidusmēra iedzīvotājam”, „saprātīgai personai”, tāpēc duršana ar nazi sirds apvidū ir vērtējama kā personas dzīvības tiešs apdraudējums.²⁸ To pašu varētu attiecināt arī uz vairākkārtēju sišanu un speršanu pa ķermeņa vietām, kur atrodas dzīvībai svarīgi orgāni, un cietušā žņaugšanu. Kā redzams, tad mūsu sabiedrībā par kādu vispārzināmu faktu runāt ir pārāgri, ja pat procesa virzītāji par tādu to neuzskata, jo kā gan citādi var vērtēt tiesas nolēmumu kriminālprocesā J.M. un A.Š. apsūdzībā, kad, konstatējot, ka pēc 77 gadus vecās cietušās izvarošanas, ko izdara J.M., pie viņas piegāja A.Š. un no mugurpuses ar rokām saspieda viņas kaklu, izraisot kombinētu mehānisko asfiksiju, A.Š. nodarījums no slepkavības tika pārkvalificēts uz Krimināllikuma 125. panta trešo daļu, pamatojot, ka „tiesā nav iegūti pierādījumi, ka minētās darbības A.Š. veicis nolūkā noslepkavot cietušo”²⁹, tā arī nepaskaidrojot, kāda tad pēc tiesas ieskata bija vainīgā psihiskā attieksme pret nodarījumu, miesas bojājumu nodarīšanu un nāves iestāšanos.

Tāpat var minēt arī kriminālprocesu A.A. apsūdzībā. Viņa nodarījums izpaužas ne mazāk kā septiņu sitienu izdarīšanā cietušajam A.B. pa seju un sietenā ar pildītu metāla skrūvi pa galvu, izraisot trulu galvas traumu un cietušā nāvi. Tomēr no Krimināllikuma 116. panta tas tika pārkvalificēts uz 125. panta trešo daļu, kā pirmās instances, tā apelācijas instances tiesai atzīstot, ka apsūdzētais bija rikojies ar tiešu nodomu, kas bija vērsti uz kaitējuma nodarīšanu cietušā veselībai, bet ne viņa nonāvēšanu.³⁰ Savukārt, pārkvalificējot D.F. un D.P. nodarījumu (sitienu un spērienu izdarīšana cietušajam pa galvu un citām ķermeņa daļām, kā rezultātā viņš mira no trulas galvas traumas) no slepkavības personu grupā uz Krimināllikuma 125. panta trešo daļu, kā argumentācija tam, ka netika iegūti neapstrīdami pierādījumi, ka apsūdzētie, sitot D.M., „būtu paredzējuši viņa nāves iestāšanos, būtu to vēlējušies, būtu apzinājušies, ka viņu rīcības rezultātā varētu iestāties cietušā nāve, apzināti to pieļāvuši un būtu bijuši vienaldzīgi pret sekām”, kalpoja tas, ka apsūdzētie nedz pirmstiesas izmeklēšanā, nedz tiesas sēdē neesot atzinušies, ka vēlējušies nogalināt D.M. vai pieļāvuši šādas sekas, tieši pretēji – viņi esot liecinājuši, ka uzskatījuši – D.M. ir vēl dzīvs, kad beiguši to sist un aizgājuši no dzīvokļa. Arī tiesu medicīnas ekspertīze esot devusi atzinumu, ka pēc miesas bojājumu nodarīšanas D.M. bijis vēl spējīgs kustēties.³¹ Atliek vien piebilst, ka vainas formas izvērtēšanai likumdevējs ir noteicis pavisam citus kritērijus.

Atsevišķos gadījumos vainīgā psihiskās attieksmes izvērtējums ir pretrunīgs un neatbilstošs noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijai. Te kā piemēru var minēt kriminālprocesu N.F. apsūdzībā Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā paredzētā

²⁷ Roxin C. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. München: Verlag C.H. Beck, 2006, S. 250.

²⁸ Colorado Criminal Code. Colorado Statutes. Title 18. Pieejams: <http://www2.michee.com/colorado/pext.dll?f=templates&fs-main.thm82.0> [skatīts 2013. gada 12. martā]; Texas Penal Code. Texas Legislature Online. Texas Statute. Pieejams: <http://Ho2.tlc.state.ny.us/menugetf.cgi?COMMONQUERY+Laws> [skatīts 2013. gada 12. martā]; Washington Criminal Code Legislature. Pieejams: <http://apps.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=9A> [skatīts 2013. gada 12. martā].

²⁹ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2010. gada 15. septembra spriedums kriminālietā Nr. 11360027009.

³⁰ Limbažu rajona tiesas 2011. gada 25. augusta spriedums lietā Nr. K21-138/11; Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2012. gada 5. janvāra lēmums lietā Nr. KA05-12/10.

³¹ Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2010. gada 23. marta spriedums kriminālietā Nr. 11330036900.

noziedzuma izdarīšanā. Viņš dusmu uzplūdā piegāja pie krēslā sēdošā I.K. un ne mazāk kā sešas reizes iesita cietušajam pa seju un galvu, kā arī ne mazāk kā trīs reizes iespēra ar kāju pa ķermeni. Cietušā nāve iestājās no trulas slēgtas galvas traumas. Sprieduma aprakstošajā daļā norādīts, ka cietušā L.K. nāve iestājās vainīgā neuzmanības dēļ, savukārt motīvu daļā var lasīt: „No lietas materiāliem secināms, ka apsūdzētā attieksmi pret cietušā nāvi raksturo netiešs nodoms, jo N.F. nav vēlējis L.K. nāvi, lai gan, sitot ar dūrēm pa dzīvības svarīgu orgānu – galvu, apsūdzētais apzinājās savas ricības prettiesisko raksturu un līdz ar to smagus miesas bojājumus nodarīja tīši.”³²

Slepkavības mēģinājums un smaga miesas bojājuma tīša nodarīšana

Slepkavības mēģinājumu, kā tas viennozīmīgi atzīts Latvijas krimināltiesību doktrīnā³³ un pieņemts tiesu praksē, var izdarīt tikai ar tiešu nodomu, kad persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu, paredzējusi nodarījuma kaitīgās sekas, proti, personas nāvi, un vēlējusies tās iestāšanos, taču sekas nav iestājušās no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Ja vainīgajam ir bijis vienalga, vai cietušā nāve iestāsies vai nē, viņam jāatbild par tām sekām, kādas faktiski iestājušās. Ņemot vērā iepriekš minēto, izanalizēsim divus tiesu nolēmumus.

- R.K. atzīts par vainīgu Ņ.M. slepkavībā un smagu miesas bojājumu tīšā nodarīšanā I.Ž., abi šie noziegumi izdarīti analogiskos apstākļos un tādā pašā veidā.

Pēc kopīgas alkohola lietošanas kopā ar Ņ.M. Rīgā, Krasta ielā, betona arkā zem tilta, un stāšanās dzimumattiecībās R.K. dusmās par to, ka Ņ.M. apvainojusi viņu nepieklājīgiem vārdiem, ar rokām satvēra viņu aiz kakla, pēc kā tīši ar apautu kāju iespēra viņai ne mazāk kā četras reizes galvas apvidū un ne mazāk kā divas reizes ķermeņa apvidū. Cietušās nāve iestājās uz vietas no trulas galvas traumas.

Pēc nepilniem diviem mēnešiem R.K. tajā pašā vietā kopā ar I.Ž. lietoja alkoholiskos dzērienus un stājās dzimumattiecībās, bet, kad cietusī pēc dzimumakta pieprasīja samaksāt par sniegtajiem seksuāla rakstura pakalpojumiem, R.K. dusmās ar rokām satvēra viņu aiz kakla, pēc kā tīši ar apautu kāju iespēra viņai ne mazāk kā piecas reizes galvas apvidū, ne mazāk kā septiņas astoņas reizes ķermeņa apvidū un ne mazāk kā piecas reizes ekstremitāšu apvidū. Cietušajai nodarīti smagi, dzīvībai bīstami miesas bojājumi galvas apvidū, taču viņa izdzīvoja.

Par pirmo nodarījumu secināts, ka vardarbība pret cietušo Ņ.M. pielietota slepkavības nolūkā, un nodarījums kvalificēts saskaņā ar Krimināllikuma 118. panta 3.punktu, savukārt pret I.Ž. vērstais nodarījums kvalificēts kā smaga miesas bojājuma tīša nodarīšana vainu pastiprinošos apstākļos. Lieta iztiesāta, neveicot pierādījumu pārbaudi. Atliek tikai minēt, kāpēc tāds atšķirīgs analogisku nodarījumu juridiskais izvērtējums, un rodas iespaids, ka noteicošais šeit ir bijis nāves iestāšanās vai neiestāšanās fakts – cietusī nomirusi, tātad jākvalificē kā slepkavība, cietusī palika dzīva, jākvalificē pēc faktiskajām sekām –, jo par subjektīvo pusi un vainīgā psihisko attieksmi

³² Talsu rajona tiesas 2012. gada 21. maija spriedums krimināllietā Nr. 11380038611.

³³ *Krastiņš U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 142. lpp.; *Mežulis D.* Personas krimināltiesiskā aizsardzība. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2001, 53. lpp.

pret sekām nekas nav teikts. Līdz ar to šāda nodarījuma kvalifikācija nepārliecina un visdrīzāk atzīstama par kļūdainu.³⁴

- Ar pirmās instances tiesas spriedumu, ko par pamatotu atzinusi arī apelācijas instances tiesa,³⁵ jo nodarījuma kvalifikācija apelācijas kārtībā netika apstrīdēta, R.P. atzīts par vainīgu J.B. noslepkavošanā, iedurot vienu reizi ar nazi krūšu kurvja kreisajā pusē un ievainojot sirds somiņu un sirds kreiso kambari.

Pēc J.B. noslepkavošanas apsūdzētais uzbruka notikuma vietā – apdzīvojamā vagoniņā – esošajai L.K. un ar nazi iedūra viņai vēderā. Kad cietušajai izdevās izraut nazi no R.P. rokām un paslēpt to drēbēs, apsūdzētais paņēma no galda citu nazi un iedūra cietušajai krūšu kurvja rajonā, taču arī šo nazi L.K. izdevās izraut no apsūdzētā rokām un noslēpt. Pēc tam R.P. vēl ne mazāk kā divas reizes ņēma nažus, ar kuriem iedūra cietušajai sejas un kakla rajonā. Uz rīta pusi, kad R.P. aizmīga, cietusi izkļuva no vagoniņa un devās meklēt palīdzību. L.K. tika nodarīti smagi, dzīvībai bīstami miesas bojājumi. Noziedzīgais nodarījums kvalificēts saskaņā ar Krimināllikuma 125. panta pirmo daļu.

Arī šajā gadījumā nodarījums, kas vērsti pret L.K., kvalificēti atbilstoši sekām, kas faktiski iestājušās, lai arī notikuma apstākļi dod pamatu apspriest jautājumu par nodoma veidu, vainīgā psihisko attieksmi pret nāves iestāšanos un slepkavības mēģinājumu. Latvijas Republikas Augstākās tiesas apkopojumā par tiesu praksi krimināllietās par slepkavībām (kopsavilkuma 1.4. punkts) teikts, ka „uz vainīgā tiešu nodomu attiecībā pret nāvi var norādīt dzīvībai izteikti bīstama veida, rīku un līdzekļu, piemēram, nāvējoša fiziska spēka, jebkura pielādēta šaujamerioka, aukstā ieroča, asa vai smaga priekšmeta un tamlīdzīga noziedzīga rīka, kas tūlīt spēj sagādāt nāvi, izmantošana. Ja izmantotais rīks vai līdzekļi ir samērā maz bīstami dzīvībai konkrētos apstākļos, par tiešu nodomu atņemt dzīvību var liecināt prettiesiskas rīcības ilgums un iedarbības intensitāte, kas neatbilst mērķim „piekaut” vai vienkārši nodarīt miesas bojājumus.”³⁶

Kopsavilkums

1. Vaina kā personas psihiskā attieksme nodoma vai neuzmanības formā pret viņas izdarīto prettiesisko darbību vai bezdarbību un tās rezultātā izraisītajām kaitīgajām sekām ir ne tikai kriminālatbildības pamats, jo precīza vainas formas un tās veidu konstatācija ir garants arī pareizam noziedzīgā nodarījuma juridiskajam izvērtējumam.
2. Neskatoties uz to, ka vainas formu, proti, nodoma un neuzmanības satura noteikšanai, kā arī nodoma un neuzmanības veidu konstatēšanai teorijā un praksē ir izstrādātas konkrētas rekomendācijas, tiesu prakses analīze liecina, ka pret personas dzīvību un veselību vērstu noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija, it īpaši pirmstiesas kriminālprocesā, nereti ir diskutabla vai

³⁴ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2012. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. K04-134-12/12.

³⁵ Zemgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2010. gada 9. jūlija spriedums krimināllietā Nr. 11221038610; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2011. gada 7. novembra lēmums lietā Nr. PAK-286.

³⁶ Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 110. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/summary/2009/2010> [skatīts 2013. gada 12. martā].

pat acīmredzami nepareiza, kas, autoresprāt, lielā mērā ir izskaidrojams ar noziedzīgā nodarījuma subjektīvās puses nepietiekamu analīzi.

3. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas gaitā netiek izvērtēti pie krimināl-atbildības saucamās personas psihiskās darbības intelektuālie un gribas procesi, saistība starp personas apziņu un gribu un tās izdarīto noziedzīgo nodarījumu, proti, netiek pildīti Krimināllikuma 8. panta otrās daļas priekšraksti par nepieciešamību konstatēt šīs personas psihisko attieksmi pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.
4. Tas, ka noziedzīgā nodarījuma objektīvās pazīmes, proti, cilvēka uzvedības ārējās izpausmes, tiek aplūkotas atrauti no viņa psihiskās attieksmes pret izdarīto un tā izraisītajām sekām, neļauj pilnīgi noteikt vainas formu un tās veidu un pareizi kvalificēt nodarījumu, kā rezultātā tiša nonāvēšana nereti tiek kvalificēta kā smaga miesas bojājuma tiša nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ izraisījusi cietušā nāvi. Netiek saskatīta robežšķirtne starp slepkavības mēģinājumu un smaga miesas bojājuma tišu nodarīšanu.

NOZIEDZĪGI IEGŪTA MANTA UN KRIMINĀLATBILDĪBA

**Pa pēdām noziedzīgi iegūtai mantai. Profesora U. Krastiņa domas un priekšlikumi.
On the trail of illegally acquired property and goods as well as the thoughts and
propositions of Professor U. Krastins.**

Jānis Maizītis, *Dipl. jur.*

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

Summary

This paper investigates the concept of illegally acquired property and goods, following the meaning that has been formulated in the Latvian criminal procedure laws and statutes after 2005. It evaluates a number of issues surrounding this concept: 1) the improvement of norms in criminal procedure, 2) theoretical opinions as well as common court practices relating to cases of illegally acquired property and goods, 3) court motivation in the formulation of judgments dealing with illegally acquired property and goods that result in their confiscation. The author supports a number of propositions made by Professor U. Krastins. Firstly, Latvian Criminal Code should entail a new provision on special confiscation of goods. Secondly, the criminal procedure should be subject to developing a special threshold of evidence relating to illegally acquired property and goods. Last but not least, a particular solution is offered for the development of this special threshold of evidence.

Atslēgvārdi: noziedzīgi iegūta manta, pierādīšana procesos par noziedzīgi iegūtu mantu, īpašā mantas konfiskācija un procesi par noziedzīgi iegūtu mantu.

Keywords: illegally acquired property and goods, threshold of evidence for illegally acquired property and goods, special confiscation of illegally acquired property and goods, criminal procedure on illegally acquired property and goods.

2001. gada Kriminālprocesa likumprojekta koncepcija aptvēra vairākus nepieciešamos reformu virzienus. Tai skaitā koncepcijā ir norādes uz to, ka nepieciešams sagatavot jaunu Kriminālprocesa likumprojektu, kurā tiktu iekļautas mūsdienās starptautiski atzītās prasības kriminālprocesam. Viena no sadaļām “Noziedzīgo līdzekļu atrašana un atņemšana” veltīta noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem un mantai. Pēdējos gadu desmitos finanšu līdzekļu aprites ātrums banku sistēmā, izmantojot norēķinu kartes un internetu, daudzkārt pieaudzis. Vienīgā iespēja šajā plūsmā identificēt noziedzīgi iegūtus līdzekļus ir tikai tad, ja darbojas finanšu izmeklēšanas vienības un procesa virzītājam ir pietiekamas pilnvaras iesaldēt līdzekļus ļoti agrīnās procesuālās stadijās.¹ Plašāk un pilnīgāk šī problēma Kriminālprocesa

¹ Kriminālprocesa likuma koncepcija, 12.06. 2001. *Jurista vārds*, Nr. 20, 2001, 26. jūnijs.

likuma koncepcijā gan netiek iezīmēta. Diskusijas par tiesību normu formulējumiem un mērķiem, kādus ir iespējams sasniegt, konfiscējot noziedzīgi iegūtu mantu, ne tikai nav mazinājušās, bet turpinās vēl joprojām un nav sasniegušas kādu skaidri izteiktu rezultātu.

Neliela atkāpe nesenā vēsturē. 2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums (turpmāk arī – KPL). Kriminālprocesa likumā ir formulētas divas principiāli jaunas iepriekšējā Latvijas Kriminālprocesa kodeksā nebijušas nodaļas.² Vispirms jāmin Kriminālprocesa likuma 27. nodaļa “Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu”.

Kriminālprocesa likuma 355. pants noteica:

“Manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētās grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur patstāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur patstāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā.
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur patstāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.”

Šā likuma izpratnē patstāvīgu attiecību uzturēšana ar citu personu, kura iesaistīta noteiktās darbības, nozīmē, ka persona dzīvo kopā ar otru personu vai arī kontrolē, nosaka vai ietekmē tās uzvedību.

Panta redakcija gan ir pilnveidota.

“355. pants. Noziedzīgi iegūta manta

(1) Manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā.

(2) Ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 6) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmētu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;

² Kriminālprocesa likums. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2005.

7) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.

(3) Šā panta izpratnē pastāvīgu attiecību uzturēšana ar citu personu, kura iesaistīta noteiktās noziedzīgās darbībās, nozīmē, ka persona dzīvo kopā ar otru personu vai arī kontrolē, nosaka vai ietekmē tās uzvedību.³

Savukārt Kriminālprocesa likuma 356. pants nosaka, ka mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas noteiktajā kārtībā.

Novērtējot rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu un attiecīgā sevišķā procesa aktualitāti, autors pēc materiālo un procesuālo tiesību izpratnes loģikas piekrīt tiesību zinātnieču Ā. Meikališas un K. Stradas-Rozenbergas kritikai, kas izteikta vēl 2006. gadā: „KPL 27. nodaļai jau esam veltījušas kritiku iepriekšējos šīs rakstu kopas rakstos, uzskatot, ka liela daļa no normām, kas šajā nodaļā iekļautas, ir uzskatāmas nevis par procesuālām, bet materiāltiesiskām. Līdz ar to rūpīgi apsveicams, vai to vieta ir procesuālā likumā.”⁴ Līdzīgu secinājumu zinātnieces pauž arī pētījumā “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tā izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana” (3.1.16. punkts⁵). Noteikti var piekrist arī pētījuma autorēm, ka “[š]obrīd Latvijā [...] paredzēti trīs krimināltiesiskās mantas konfiskācijas veidi – mantas konfiskācija kā sods, noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija un lietisko pierādījumu un dokumentu konfiskācija. Lai arī katram no šiem konfiskācijas veidiem paredzēta sava tiesiskā reglamentācija, tomēr atzīstams, ka ne teorijā, ne likumos, ne praksē tie nav pietiekami nošķirti un to tiesiskā reglamentācija, līdz ar to arī izpausme praksē vietām pārklājas.”⁶ Arī pētījuma autore atzīst nepieciešamību noziedzīgi iegūtu mantu formulēt Krimināllikumā, bet procesam par noziedzīgi iegūtu mantu, t. i., KPL 59. nodaļai, izveidot citu pierādīšanas standartu (8.16. punkts⁷).

Diskusijas rada tiesu prakse situācijā, kad mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt tikai ar Kriminālprocesa likumā noteiktajām procesuālajām normām. Piemēram, tiesa konstatē, ka SIA īpašumā civiltiesiska darījuma rezultātā ir nonākušās divas automašīnas un šis darījums, kā to tiesas sēdē apstiprina procesa virzītājs, nav ticis apstrīdēts civilprocesuālā kārtībā. Tiesa neatrod lietas materiālos un uz to nav norādījis procesa virzītājs un prokurors, ka kriminālprocesā tiek izmeklēts tieši tas, kā SIA ieguvusi abas automašīnas. Kriminālprocesā tiek noskaidrotas tikai personas, kuras veica kontrabandu un izvairījās no nodokļu samaksas. Tiesa nolemj izbeigt no kriminālprocesa izdalīto procesu par noziedzīgi iegūtu mantu.⁸

Procesā par noziedzīgi iegūtu mantu ir iegūti pietiekami pierādījumi par SIA kontā esošās naudas noziedzīgo izcelsmi (mantas saistību ar noziedzīgiem nodarījumiem). Mantas īpašnieks vai likumīgais valdītājs nav zināms, jo no pirmstiesas procesā sniegtajām SIA valdes locekļa I. liecībām izriet, ka ar uzņēmējdarbību šajā uzņēmumā viņš nav nodarbojies, darījumus nav slēdzis, par naudas plūsmu un

³ Kriminālprocesa likums. Firma AFS, 2012.

⁴ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010, Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 176. lpp.

⁵ Pētījums „Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tā izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf> [skatīts 2013. gada 7. janvārī].

⁶ Turpat.

⁷ Turpat.

⁸ Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas lēmums Nr. K28-420/08-2.

naudas izcelsmi uzņēmuma kontos viņš neko nezina, ar kontā esošajiem līdzekļiem viņam nav nekādu saistību. Izvērtējot procesa virzītāja iesniegtos pierādījumus, tiesa atzīst, ka naudas līdzekļi, kas atrodas bankas kontā, ir saistīti ar noziedzīgiem nodarījumiem un tiem ir noziedzīga izcelsme. To apstiprina arī procesuālā kārtībā nostiprināti pierādījumi, kurus tiesai nav pamata apšaubīt. Tiesa saskaņā ar KPL 355. pantu, 356. panta otrās daļas 1. punktu, 358., 626. un 630. pantu atzīst 22 684,81 latu par noziedzīgi iegūtu mantu un konfiscē to, ieskaitot valsts budžeta.⁹

Pēc tiesas ieskata, kriminālprocesā nav iegūti pierādījumi par SIA kontā esošās naudas legālu izcelsmi un procesa virzītāja iesniegtie pierādījumi ir pietiekami, lai uzskatītu, ka norādītie naudas līdzekļi ir saistīti ar noziedzīgiem nodarījumiem, ko apstiprina lēmumā minētie pierādījumi. Tiesa atzīst par noziedzīgi iegūtiem un konfiscē 43 645,47 eiro. Lēmumā uzsverta valdes locekļa liecība, ka par amatpersonu šajā uzņēmumā viņš kļuvis par samaksu pēc trešās personas lūguma, uzņēmuma saimniecisko darbību nav veicis un to nav pilnvarojis veikt citām personām, par naudas plūsmu kontā neko nezina un nav parakstījis nevienu dokumentu.¹⁰

Ja procesa virzītāja lēmums sastādīts ar būtiskiem trūkumiem, tiesas kompetencē neietilpst iespējami noziedzīgas mantas konstatēšana, tādēļ tas nav izskatāms pēc būtības. Tiesa izbeidz procesu par noziedzīgi iegūtu mantu.¹¹

Vērtētie tiesu lēmumi apliecina, ka procesi par noziedzīgi iegūtu mantu pēc procesa virzītāju lēmumiem tiesās tiek skatīti. Tiesu lēmumi ir atkarīgi vispirms no procesa virzītāju lēmumu kvalitātes. Pierādījumu vērtēšana pamatojas uz savāktajiem un procesuālā kārtībā nostiprinātajiem lēmumiem. Tiesas gan atzīst mantu par noziedzīgi iegūtu, gan arī izbeidz procesus.

Kriminālprocesuālā kārtība nosaka to, kā tiek pierādīta noziedzīga nodarījuma esība vai neesība. Protams, procesi par noziedzīgi iegūtu mantu ir atšķirīgi. 2011. gada 15. novembrī prof. U. Krastiņš ir piedāvājis papildināt Krimināllikumu ar 42.¹ pantu "Mantas īpašā konfiskācija".

"(1) Mantas īpašā konfiskācija ir naudas, mantas un citu materiālo vērtību un priekšmetu piespiedu bezatlīdzības atsavināšana valsts labā.

(2) Konfiscējama ir nauda, manta, citas materiālās vērtības, kas iegūtas noziedzīgā ceļā, kā arī ienākumi no noziedzīgi iegūtā.

(3) Konfiscējama ir nauda, manta un citas notiesātā īpašumā esošās materiālās vērtības, kas izmantotas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā vai paredzētas tā izdarīšanai.

(4) Konfiscējamas ir iekārtas, mehānismi, instrumenti, jebkāda manta un priekšmeti, kas nodoti notiesātajam un izmantoti vai paredzēti izmantot noziedzīga nodarījuma izdarīšanai.

(5) Konfiscējami ir nauda, mantas un citas materiālās vērtības, kuru izcelsmes avots netiek noskaidrots vai tiek slēpts.

(6) Konfiscējama ir arī nauda, manta un citas materiālās vērtības, kuras sakarā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu nav atstājamas notiesātā īpašumā."¹²

Krimināllikuma panta redakcijas piedāvājums radījis jaunas diskusijas par mantas īpašo konfiskāciju gan attiecībā uz Krimināllikuma normām, gan uz Kriminālprocesa likuma sadaļu par noziedzīgi iegūtu mantu. Krimināllikuma

⁹ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas lēmums Nr. 15830108008/K29-1346/10.

¹⁰ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas lēmums Nr. 158301108009/K29-1344/10.

¹¹ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas lēmums Nr. 15890002109.

¹² Tieslietu ministrijas Krimināllikuma darba grupas materiāli. Nav publicēti.

normu projekti tiek pilnveidoti. Arī vēsturiskais atskats apstiprina to, cik nozīmīga ir vispirms materiālās normas radīšana un pēc tam kriminālprocesuālo normu piemērošana. Noteikti šādā kontekstā nozīmīga ir bijusi prof. U. Krastiņa iniciatīva. Autors ir pārliecināts, ka diskusijas darba grupā dos rezultātus. Par būtisku jāuzskata arī Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas pilnveidošana, kam būtu jānotiek vienlaicīgi ar Krimināllikuma jaunajiem formulējumiem.

Autors uzskata, ka pierādīšanas standarta samazināšana Kriminālprocesa likuma 59. nodaļā ir saistāma ar fakta legālās prezumpcijas principa piemērošanu pierādīšanā.

Secinājumi

1. Jautājumā par noziedzīgi iegūtu mantu Kriminālprocesa likuma vēsturiskā attīstība notikusi, apsteidzot Krimināllikuma normas.
2. Atbalstāma ir īpašā mantas konfiskācija kā materiālā norma Krimināllikumā. Kriminālprocesa likuma mērķis ir „apkalpot” Krimināllikumu.
3. Veicot grozījumus un papildinājumus Kriminālprocesa likuma 59. nodaļā, kā pamatkritērijs pierādīšanā izvirzāms fakta legālās prezumpcijas princips. Citi pierādīšanas principi nesamazina pierādīšanas standartu. Nav iespējams veiksmīgi piemērot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, nesamazinot pierādīšanas standartu.

IZLĪGUMA REGLAMENTĀCIJA KRIMINĀLLIKUMĀ

Agra Reigase, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Criminal liability and releasing from criminal liability in Latvia is not defined in Criminal Law and the Law on Criminal procedure (it is defined in the theory of criminal law); several types of releasing from criminal liability are named in Criminal Law and they are characterized by some common features. One of the types of releasing from criminal liability is settlement (Section 58 par 2 of the Criminal Law). Until April 1, 2013 settlement was characterized only by two features – a person has a committed criminal violation or less serious crime and has achieved settlement with the victim (id est, settlement was regulated „tight”). Further on, taking into account scientific recommendations, foreign praxis etc., essential limitations for applying settlement are justly established: settlement cannot be applied in case the offence has resulted with the death of a human, in case the offender was released from criminal liability because of settlement during the last year; in case the harm caused is not fully eliminated. The started perfection of settlement has to be proceeded by legislator by introducing substantial legal norms in the Criminal Law, but not in the Law on Criminal Procedure.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, Kriminālprocesa likums, kriminālatbildība, likuma pilnveidošana, atbrīvošana no kriminālatbildības, izlīgums, izlīguma nosacījumi.

Keywords: criminal law, criminal liability, law on criminal procedure, improving of law, releasing from criminal liability, settlement, settlement conditions.

Par izdarītu noziedzīgu nodarījumu vainīgā persona saucama pie kriminālatbildības, bet likumā noteiktos gadījumos viņu var arī atbrīvot no šīs atbildības. Tomēr, neskatoties uz doktrīnā vismaz 50 gadu ilgām diskusijām par kriminālatbildības jautājumiem, likumdevējs ne Krimināllikumā¹ (turpmāk arī – KL), ne Kriminālprocesa likumā² (turpmāk arī – KPL) nedefinē nedz kriminālatbildību, nedz atbrīvošanu no kriminālatbildības. Kriminālatbildības būtības un atbrīvošanas no tās noskaidrošana joprojām tiek atzīta par vienu no centrālajiem un reizē sarežģītākajiem krimināltiesību institūtiem,³ kas jārīcina krimināltiesību zinātnēi.

Atbrīvošana no kriminālatbildības nozīmē, ka personu, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ar kompetentas valsts institūcijas lēmumu atbrīvo no pienākuma

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8.jūnijs.

² Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

³ Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Санкт-Петербург: Изд. проф.Малинина СП(б) ГКА, 2008, с. 3.

tikt tiesātai un pakļautai tiesas noteiktajam valsts piespiedu līdzeklim – sodam (A. Niedre).⁴ Atbrīvošanas no kriminālatbildības institūts kompleksi ietver sevī arī atbrīvošanu no soda, jo tas ir plašāks institūts, salīdzinot ar atbrīvošanu no soda. Atbrīvošana no kriminālatbildības ir humānisma principa realizēšana krimināltiesībās, bet nav piedošana vainīgajam. Tā drīzāk liecina par iecietību, par iespējām sasniegt krimināljustīcijas mērķus bez vainīgā sodīšanas.⁵ Atbrīvošana tāpat nav uzskatāma par personas attaisnošanu. Visos Krimināllikumā paredzētajos atbrīvošanas gadījumos persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tāpēc atbrīvošana no kriminālatbildības šo personu nereabilitē.

Krimināllikumā nav atklāts atbrīvošanas no kriminālatbildības saturs, tikai nosaukti tās veidi. Katru no tiem raksturo savas specifiskas īpatnības, likumā noteikts piemērošanas pamats un nosacījumi, tomēr visam atbrīvošanas no kriminālatbildības institūtam ir kopīgas pazīmes, kas piemīt arī katram atbrīvošanas veidam, tai skaitā arī atbrīvošanai no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu (KL 58. panta otrā daļa). Minēsim šīs pazīmes.

1. Persona izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kas pēc smaguma pakāpes var būt visdažādākie – kriminālpārkāpumi, mazāk smagi, smagi vai sevišķi smagi noziegumi.
2. Atbrīvot var jebkurā pirmstiesas kriminālprocesa un tiesvedības stadijā.
3. Atbrīvot var izmeklētājs (ar uzraugošā prokurora piekrišanu), prokurors vai tiesa, dažkārt arī ģenerālprokurors.
4. Atbrīvot no kriminālatbildības var procesa virzītājs pēc saviem ieska-tiem, izņemot likumā norādītos gadījumus, kad likumdevējs uzlicis par pienākumu personu atbrīvot no kriminālatbildības (KPL 377. panta 3. un 9. punkts, KL 235., 221.⁴ u. c. panti).
5. Atbrīvošana no kriminālatbildības nerada sodāmību, un persona ir neso-dīta.
6. Visi atbrīvošanas no kriminālatbildības veidi ir bez nosacījumiem, izņemot Krimināllikuma 58.¹ pantu. Nosacītas un beznosacījumu atbrīvošanas pamatā ir likumā noteiktais kompetentām institūcijām uzliktais pienā-kums vai aizliegums kontrolēt no kriminālatbildības atbrīvotās personas uzvedību. Pārējos atbrīvošanas no kriminālatbildības veidos atbrīvošana ir pilnīga, galīga un bez nosacījumiem.

Izlīgums starp personu un cietušo vai viņa pārstāvi ir samērā jauns atbrīvošanas no kriminālatbildības veids (KL 58. panta otrā daļa), kurš līdz 1999. gada 1. aprīlim kā patstāvīgs materiālo tiesību institūts nebija pazīstams un kura regulējumam Krimināllikumā līdz 2012. gada 13. decembra grozījumu izdarīšanai⁶ netika veltīta pietiekama uzmanība. Iespējams, ka tāpēc izlīgumu krimināltiesībās parasti saprata pārāk šauri – kā iespēju personai izvairīties no kriminālatbildības un soda, kas, protams, neatbilst kriminālās justīcijas mērķiem.

Izlīguma definīcija Krimināllikumā (arī Kriminālprocesa likumā) nav dota. Juridiskajā literatūrā izlīgumu skaidro kā līgumu, ar kuru tā dalībnieki kādas apstrīdamas vai kā citādi apšaubāmas savstarpējas tiesiskas attiecības, savstarpēji

⁴ *Kraštinš U., Liholaja V., Niedre A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga: Firma „AFS”, 2007, 202. lpp.

⁵ Курс уголовного права в 5-и томах. Общая часть. Т.2. Учение о наказании. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Яжковой. Москва: Зерцало-М, 2002, с. 160.

⁶ Grozījumi Krimināllikumā (pieņemti 2012. gada 13. decembrī, spēkā no 2013. gada 1. aprīļa): LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012, 27. decembris.

piekāpdamies, pārvērš par neapstrīdamām un neapšaubāmām. Katrs izlīdzējs vai nu pavisam, vai tikai daļēji atsakās no sava prasījuma un tā vietā iegūst jaunu, no izlīguma izrietošu prasījumu.⁷

Krimināltiesībās izlīgums dažkārt tiek skaidrots kā „panākta samierināšanās starp cietušo vai cietušā pārstāvi un likumpārkāpēju.”⁸ Ņemot vērā, ka līgums ir vienošanās, precīzāka un izvērstāka izlīguma definīcija dota kriminālprocesa doktrīnā. Izlīgums ir vienošanās starp noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu un noziedzīgā nodarījumā cietušo personu (likumā noteiktos gadījumos – arī tās likumisko pārstāvi) par to, ka, ņemot vērā noteiktus apstākļus (zaudējuma atlīdzību, citādu atbalstu no nodarījumu izdarījušās personas puses u. tml.), noziedzīgā nodarījumā cietusī persona neizvirza nekādas prasības pret nodarījumu izdarījušo personu.⁹ Vai arī – izlīgums ir brīvprātīga vienošanās starp noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu un cietušo, kurā noziedzīgā nodarījuma izdarītājs atzīst savu vainu, savukārt cietušais atzīst, ka turpmāk pretenziju pret noziedzīgā nodarījuma izdarītāju viņam nav.¹⁰ Šī definīcija pietiekami skaidri atsedz Krimināllikuma 58. panta otrās daļas saturu, norādot uz vairākām būtiskām atbrīvošanas no kriminālatbildības pazīmēm sakarā ar izlīgumu, kuras nav iekļautas šai pantā. Pievērsīsimies pazīmēm, kas, iespējams, turpmāk varētu veidot izlīguma materiālo pamatu.

Saskaņā ar Krimināllikuma 58. panta otro daļu izlīgums iespējams tikai tad, ja persona izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu.¹¹ Atbrīvošana nav iespējama, ja nav izdarīts inkriminējama nodarījums vai izdarīts smags vai sevišķi smags noziegums. Vai atbrīvošana no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu pieļaujama visos gadījumos, kad izdarīts kriminālpārkāpums vai mazāk smags noziegums? Ne Krimināllikums, ne Kriminālprocesa likums šāda veida aizliegumus līdz 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā nenoteica. Par ierobežojumu nepieciešamību, kas nepieļautu personas atbrīvošanu no kriminālatbildības izlīguma gadījumā, juridiskajā literatūrā valda vienots uzskats. Jau K. Strada-Rozenberga ierosināja noteikt, ka izlīgums iespējams, ja izdarīti „tikai tādi noziedzīga nodarījuma sastāvi, kur tiešais objekts ir kāda personiska rakstura interese un kas neskar plašu sabiedrības loku.”¹² Pēc apdraudēto objektu grupām analizējot nodarījumus, kuru izdarīšana pieļauj izlīgumu, atbrīvojot no kriminālatbildības, V. Liholaja secina, ka izlīgāt var tikai tad, ja cietušā aizskartās intereses vērtējamas kā galvenais tiešais vai papildu tiešais objekts, turklāt pēdējā gadījumā tikai daļā par personisko interešu aizskārums.¹³ Līdz ar to izlīgums kā pamats atbrīvošanai no kriminālatbildības vairumā gadījumu ir iespējams noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību, pamattiesībām un pamatbrīvībām, personas brīvību, cieņu, īpašumu u. c. Ja nodarījums apdraud sabiedrības intereses kopumā, ņemot vērā noteikumu, ka kriminālprocesu veic sabiedrības interesēs

⁷ Torgāns K. Izlīgums. No: Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 91. lpp.

⁸ Judins A. Krimināltiesību terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 1999, 57. lpp.

⁹ Meikališa Ā., Strada K. Kriminālprocesa terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 2000, 82. lpp.

¹⁰ Strada K. Par vienošanos kriminālprocesuālajā likumdošanā. *Jurista Vārds*, Nr. 11, 2001, 10. aprīlis, 8. lpp.

¹¹ Līdz 2005. gada 28. septembra grozījumiem Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā izlīgumu varēja piemērot tikai tad, ja persona izdarīja kriminālpārkāpumu. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 156, 2005, 30. septembris.

¹² Strada-Rozenberga K. Cietušais un tā tiesības kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 42, 2008, 4. novembris, 8. lpp.

¹³ Liholaja V. Izlīgums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2009, 7. jūlijs, 13. lpp.

(KPL 7. panta 1. daļa), izlīgums, atbrīvojot no kriminālatbildības, nebūtu pieļaujams, t. i., izlīgums nav piemērojams, ja persona izdara noziedzīgu nodarījumu pret valsti, pret dabas vidi (vairumā gadījumu), vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību, arī pārvaldības kārtību, jurisdikciju u. c. Krimināllikuma 58. panta otrā daļa būtu jāpapildina ar norādījumu, ka „izlīgums ir pieļaujams, ja noziedzīga nodarījuma objekts ir konkrēta cietušā personiska rakstura interese”. Arī P. Mincs rakstīja, ka zināmos noziedzīgos nodarījumos, kuri „vairāk skar indivīda privātās nekā vispārības intereses, valsts nostāda savas soda pretenzijas realizēšanu atkarībā no cietušā (vai viņa likumīgā pārstāvja) ierosinājuma.” Un tālāk: „Sodošā vara nedrīkst pārvērsties par ieroci, ar kuru privātpersona varētu operēt pēc savas iegribas.”¹⁴ Tātad gadījumos, kad ar izlīgumu tiek aizskartas vispārības intereses, sabiedrības interesēm jābūt prioritārām pār personas individuālajām interesēm. 2012. gada 13. decembra Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā izdarītajos grozījumos šāds norādījums nav iekļauts, t. i., izlīgums joprojām tiek pieļauts arī tad, ja ar noziedzīgu nodarījumu tiek aizskartas arī citas personas, sabiedrības vai valsts intereses.

Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā minēts vēl viens atbrīvošanas obligāts nosacījums – jāpastāv izlīgumam starp izlīguma dalībniekiem – personu un cietušo vai viņa pārstāvi.¹⁵

Noziedzīgā nodarījuma izdarītajam jāatbilst visām subjekta pazīmēm. Nekādas citas prasības, kas raksturotu personas subjektīvās pazīmes, nedz Krimināllikums, nedz Kriminālprocesa likums neizvirza. Tomēr – vai personai, kas izlīgst ar cietušo, jāatzīst sava vaina un jānožēlo izdarītais? Juridiskajā literatūrā tiek pieņemts, ka persona, piekritot atbrīvošanai no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu, automātiski atzīst sevi par vainīgu.¹⁶ Šāds secinājums nav precīzs. Atsevišķi autori izlīguma definīcijās pamatoti ietver prasību par personas vainas atzīšanu nodarījumā,¹⁷ citi – šāda nosacījuma izvirzīšanu atzīst par „pilnīgi loģisku”, obligātu, jo nevar izlīgst par to, ko persona nav izdarījusi. Praksē joprojām uz izlīguma pamata no kriminālatbildības atbrīvo personas, kuras savu vainu atzīst daļēji vai neatzīst vispār.¹⁸ Saskaņā ar Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma nostādnēm savas vainas atzīšana izriet no fakta, ka persona, kura izdarījusi nodarījumu, grib gan slēgt izlīgumu ar cietušo, gan vēlas, lai viņu atbrīvo no kriminālatbildības. Šāda gribas virzība parasti liecina par savas vainas atzīšanu.

Jautājumā par vainu izlīgumā ir izteikti arī citi priekšlikumi. Tā Kriminālsodu politikas koncepcijā tika ierosināts sakarā ar izlīgumu atbrīvot no atbildības tikai tādu personu, kura nožēlojusi aiz neuzmanības izdarīto noziedzīgo nodarījumu.¹⁹ Šādas normas ieviešana sašaurinātu iespējas piemērot Krimināllikuma 58. panta otro daļu. Iespējams, šī un citu iemeslu dēļ minētais priekšlikums ir noraidīts. Krimināllikumā (2012. gada 13. decembra likuma redakcijā), faktiski risinot

¹⁴ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 2005, 315. lpp.

¹⁵ Tiek arī norādīts, ka izlīgumā piedalās trīs puses: vainīgais, cietušais un valsts savu iestāžu personā. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Санкт-Петербург: Изд. проф. Малинина СП(6) ГКА, 2008, с. 42.

¹⁶ Уголовное право. Общая часть. Под ред. Б. С. Комиссарова, А. Н. Павлухина. СПб: Питер, 2003, с. 202.

¹⁷ Strada K. Par vienošanos kriminālprocesaūlajā likumdošanā. *Jurista Vārds*, Nr. 11, 2001, 10. aprīlis, 8. lpp.

¹⁸ Liholaja V. Izlīgums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2009, 7. jūlijs, 11. lpp.

¹⁹ Kriminālsodu politikas koncepcija (apstiprināta ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 6). Pieejams: <http://www.likumi.lv/body-print.php?id=186355> [skatīts 2013. gada 5. janvārī].

jautājumu par atkārtotu izlīguma slēgšanas iespēju, ir ieviesta būtiska novella – atbrīvošana no kriminālatbildības pieļaujama, ja persona pēdējā gada laikā nav tikusi atbrīvota no kriminālatbildības, noslēdzot izlīgumu par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Šāds risinājums visumā atbilst izlīguma būtībai un sekmē soda mērķu sasniegšanu, aizliedzot piemērot atbrīvošanu no kriminālatbildības par pēdējā gada laikā atkārtotu ar nodomu izdarītu (tīšu) noziedzīgu nodarījumu. Atšķirīgi vainas jautājums risināts ārvalstu kodeksos.²⁰

Otrs izlīguma dalībnieks ir cietušais, t. i., gan faktiski noziedzīgā nodarījumā cietusi persona, kurai ar nodarījumu radīts kaitējums, gan persona, kura par cietušo atzīta ar procesa virzītāja lēmumu. Cietušais kriminālprocesā var būt fiziska vai juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks kaitējums (KPL 95. panta pirmā daļa). Izlīgt ar cietušo var jebkurā laikā, taču ne vienmēr tas rada tiesiskas sekas. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 7. panta pirmo daļu izlīgšana starp personu un cietušo dod pamatu personas atbrīvošanai no atbildības, tomēr „norma nav imperatīva” un izlīgums „nenozīmē automātisku likumpārkāpēja atbrīvošanu no kriminālatbildības.”²¹ Tā kā kriminālprocess tiek veikts sabiedrības interesēs, tad šajos gadījumos izlīgums nav pietiekams, nepieciešama procesa virzītāja piekrišana, lai izbeigtu uzsāktu kriminālprocesu un atbrīvotu personu no kriminālatbildības. Ja saņemts pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums (KPL 7. panta otrā daļa²²), procesa virzītājs kriminālprocesu nedrīkst uzsākt, bet uzsāktais process ir jāizbeidz (KPL 377. panta 9. punkts), atbrīvojot personu no kriminālatbildības.

Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā paredzēta iespēja izlīgt arī ar cietušā pārstāvi.²³ Cietušo, ja tas ir miris, var aizstāt arī cita likumā norādītā persona (piemēram, pārdzīvojušais laulātais). Vai izlīgums iespējams starp kriminālpārkāpuma vai mazāk smaga nozieguma izdarītāju un miruša cietušā interešu aizstāvētāju? Visbiežāk, analizējot Krimināllikuma 260. panta otro un trešo daļu u. c. pantus, autori nonāk pie vienota viedokļa – Krimināllikumā jāietver norādījums, ka izlīgums, atbrīvojot no atbildības, nav iespējams, ja nodarījums rada smagas sekas, t. sk. iestājusies cilvēka nāve.²⁴ Šī norma ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem iekļauta Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā.

Visbiežāk izlīguma slēgšanas iniciators ir persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Taču tas var būt arī procesa virzītājs (arī tiesa), pats cietušais vai tā pārstāvis. Vainīgās personas motīvi, lai panāktu izlīgumu, var būt visdažādākie.

²⁰ Krievijas Federācijas KK 176. pantā un Ukrainas KK 46. pantā noteikts, ka izlīgums, atbrīvojot no kriminālatbildības, iespējams tad, ja persona nodarījumu izdara pirmo reizi. Sk.: УК Российской Федерации. Москва: Юркнига, 2004; Уголовный Кодекс Украины. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001.

²¹ Judins A. Izlīgums Latvijas krimināltiesībās. Rīga, 2005, 23. lpp. Pieejams: http://probacija.lv/uploads/petijums/izligums_20Latvijas_20kriminaltiesibas.pdf [skatīts 2013. gada 15. janvārī].

²² Ar Saeimas 2010. gada 21. oktobra likumu „Grozījumi Kriminālprocesa likumā” (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178, 2010, 10. novembris) no KPL izslēgta privātā apsūdzība, kas radījusi būtiskas izmaiņas visā likuma tekstā. Sk. Meikališa Ā. Kriminālprocesa likuma pilnveides vispārīgs raksturojums. No: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konference. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 403. lpp.

²³ Krievijas Federācijas KK 76. pantā, VFR KK 46. a § u.c. izlīgumu persona var slēgt tikai ar pašu cietušo. Sk. German Criminal Code. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de_english_stgb/index.html [skatīts 2013. gada 8. janvārī].

²⁴ *Strada-Rozenberga K.* Cietušais un tā tiesības kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 42, 2008, 4. novembris, 8. lpp.; *Liholaja V.* Izlīgums un tainīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2009, 7. jūlijs, 17. lpp.; *Liholaja V.* Likumdevējs neaizliedz, bet vai vajag. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2009, 29. septembris, 10. lpp.

Biežāk tie ir izdarītā nožēlošana, kauna jūtas, bailes no kriminālatbildības vai cenšanās izvairīties no tās.²⁵ Savukārt iemeslus, kuru dēļ cietušais piekrit izlīgumam, nosaka attiecības ar personu pirms noziedzīga nodarījuma izdarīšanas (bijuši radnieki, pazistami), zaudējumu atlīdzināšana un nozagtās mantas atdošana, materiālā atlīdzība par nodarītajiem miesas bojājumiem, ārstēšanās izdevumu segšana u. c.²⁶

Izlīgums starp personu un cietušo vai viņa pārstāvi ir tiesisks, ja tas noslēgts labprātīgi. Izlīguma pamatā likumdevējs licis tā labprātīgas noslēgšanas principu neatkarīgi no tā formas (rakstveida, notariāli apliecināts, mutvārdu) un noslēgšanas vietas (prokuratūrā, policijā, tiesā u. c.). Izlīgums jāslēdz bez spaidiem, maldiem un viltus. Noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas, viņa radnieku, paziņu vai citu personu mēģinājums ietekmēt vai piespiest cietušo noslēgt šķietamu vienošanos (izlīgumu) neveido pamatu atbrīvošanai no kriminālatbildības. Tātad izlīguma labprātīga noslēgšana ir obligāts vienošanās elements. Šāda norāde nepieciešama ne tikai Kriminālprocesa likuma normās, bet arī Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā.

Tiesai jāpārbauda ne tikai fakts, ka noslēgts izlīgums, bet jāpārlicinās, ka „cietušais saprot izlīguma sekas.” Jāpiebilst, ka izlīguma sekas būtu jāizprot abiem izlīguma dalībniekiem – cietušajam un apsūdzētajam –, jo izlīgums abiem dalībniekiem uzliek pienākumu turpmāk neizvirzīt nekāda rakstura prasījumus un pretenzijas vienam pret otru. Šis pienākums ir cieši saistīts ar radītā kaitējuma atlīdzināšanu vai novēršanu. Krimināllikumā 14 gadu laikā nebija iekļautas nekādas prasības par nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu cietušajam. Pretēji ārvalstu likumdevēju pieredzei²⁷ Latvijas krimināltiesībās kaitējuma kompensācija nebija neatņemama izlīguma sastāvdaļa. Prasība, lai radītā kaitējuma atlīdzināšana tiktu iekļaut arī Krimināllikuma 58. panta otrās daļas doktrīnā, tika izteikta vairākkārt. Iespēja atbrīvot no kriminālatbildības, novēršot radīto kaitējumu, stimulē likumpārkāpēja uzvedību pēc nodarījuma izdarīšanas – cietušajam rodas zināma garantija ātrāk saņemt atlīdzību par viņam nodarīto kaitējumu, savukārt vainīgais ir spiests ātrāk nokārtot materiālās saistības ar cietušo. Protams, tikai radīto zaudējumu atlīdzināšana pati par sevi nevar būt pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības, tāpat kā tikai solījums tos atlīdzināt vai daļēja to atlīdzināšana, kas neliecina par nopietnu vēlmi atturēties no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas turpmāk. Jau 2009. gadā Kriminālsodu politikas koncepcijā tika ierosināts Krimināllikuma 58. panta otro daļu papildināt ar prasību personai „pilnīgi atlīdzināt ar noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu”. 2012. gada 13. decembra grozījumos šis nosacījums precizēts, uzsverot, ka „persona pilnīgi novērsusi ar izdarīto noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu vai atlīdzinājusi radīto zaudējumu.”

²⁵ Курс уголовного права в 5-и томах. Т.2. Общая часть. Учение о наказании. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: Зерцало-М, 2002, с. 182; Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Под ред. В. С. Комиссарова, Н. Е. Крыловой, И. М. Тяжковой. Москва: Статут, 2012, с. 689.

²⁶ Judins A. Izlīgums Latvijas krimināltiesībās. Rīga, 2005, 38. lpp. Pieejams: http://probacija.lv/uploads/petijums/izligums_20Latvijas_20kriminaltiesibas.pdf [skatīts 2013. gada 15. janvārī].

²⁷ Krievijas Federācijas KK noteikts: „persona atlīdzinājusi cietušajam radīto kaitējumu” (76. pants); Lietuvas Republikas KK: persona „labprātīgi novērsusi fiziskai vai juridiskai personai nodarīto kaitējumu vai vienojusies par šā kaitējuma atlīdzināšanu vai novēršanu” (38. panta pirmā daļa) SK. Уголовный Кодекс Литовской Республики. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002; VFR KK: persona „atlīdzinājusi pilnīgi ar savu nodarījumu nodarīto kaitējumu vai ievērojamu kaitējuma daļu, vai nopietni cenšas atlīdzināt kaitējumu” (46.a § 1. punkts).

Kopsavilkums

Izlīgums, atbrīvojot no kriminālatbildības, ir mūsdienu justīcijas prasībām atbilstošs konflikta risināšanas veids starp likumpārkāpēju un cietušo, kas palīdz atjaunot taisnīgumu, mazinot vai novēršot noziedzīga nodarījuma radīto ļaunumu bez kriminālsoda piemērošanas. Likumdevējs 2012. gada 13. decembrī, izdarot būtiskus grozījumus Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā, ir precizējis šī atbrīvošanas no kriminālatbildības veida pamatu, kas ļauj dziļāk izprast tā būtību. Taču šis darbs būtu jāturpina. Atbrīvošanas pamatam, atbrīvojot no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu, jābūt noteiktam materiālajās tiesībās, tāpēc norādījumi par labprātīgu izlīguma slēgšanu un izlīguma aizliegumu, ja ar nodarījumu aizskartas sabiedrības intereses u. c., jāiekļauj Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā.

JAUNAS VĒSMAS CIETUŠO AIZSARDZĪBĀ – ES DIREKTĪVA PAR CIETUŠO TIESĪBU MINIMĀLAJĪEM STANDARTIEM UN TĀS IESPĒJAMĀ IETEKME UZ KRIMINĀLPROCESU LATVIJĀ

Ārija Meikališa, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article is devoted to the overview of the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA and its influence on Latvian criminal procedure law. The focus is on two main issues- definition of “victim” and individual assessment of victims to identify specific protection needs. The article comprises suggestions and prognosis on the subject of essential amendments to Latvian criminal procedure law inspired by the provisions of the above mentioned Directive.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, cietušais, direktīva.

Keywords: criminal procedure, victim, directive.

Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris), ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, vispārīgs raksturojums

„Neviens nevēlas kļūt par cietušo noziegumā, bet, ja tas notiek, cilvēkiem vajadzētu būt drošiem savā pārlicībā, ka viņiem būs vienādas tiesības visā Eiropas Savienībā” (ES tiesiskuma komisāre Viviāna Redinga, 2012. gada 4. oktobrī)¹

2012. gada 4. oktobrī Ministru padome pieņēma ES direktīvu par cietušo tiesībām (Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2012/29/ES (2012. gada

¹ Paziņojums presi „Cietušo tiesības ir prioritāte: pieņemts jauns Eiropas tiesību akts, ar ko nostiprina noziegumos cietušo tiesības”, Eiropas komisija, 04.10.2012. Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1066_lv.htm [skatīts 31.01.2012] un Paziņojums presi “Cietušo tiesības ir prioritāte – stāties spēkā jauni noteikumi par cietušo tiesībām”, Eiropas komisija, 13.11.2012. Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1200_lv.htm [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

25. oktobris), ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI²⁾ (turpmāk – Direktīva). Šo Direktīvu 2012. gada 12. septembrī Eiropas Parlaments bija apstiprinājis ar pārliecinošu balsu vairākumu (611 balsis „par”, 9 balsis „pret” un 13 balsis „atturas”)³⁾

Jaunās Direktīvas nepieciešamība pamatojama ar:

- 1) augsto ES iedzīvotāju viktimizācijas pakāpi;
- 2) iedzīvotāju mobilitāti;
- 3) nepieciešamību nodrošināt pietiekamu cietušo aizsardzības līmeni visās ES valstīs.

To uzskatāmi ilustrē šāda norāde: ”Katru gadu aptuveni 15 % eiropiešu jeb 75 miljoni Eiropas Savienības iedzīvotāju cieš kāda nozieguma rezultātā. [...] 12 miljoni eiropiešu dzīvo citā ES dalībvalstī, un iedzīvotāji katru gadu veic vienu miljardu braucienu ES teritorijā.”⁴⁾

Jaunpieņemtais normatīvais dokuments vērtējams kā secīgs solis cietušo aizsardzības nodrošināšanā. Līdz šim kā nozīmīgākie normatīvie pasākumi minami šādi instrumenti:

- Padomes Pamatlēmums 2001/220/TI (2001. gada 15. marts) par cietušo statusu kriminālprocesā;⁵⁾
- Padomes Pamatlēmums 2002/629/TI (2002. gada 19. jūlijs) par cilvēku tirdzniecības apkarošanu;⁶⁾
- Padomes Direktīva 2004/80/EK (2004. gada 29. aprīlis) par kompensāciju noziegumos cietušajiem;⁷⁾
- Daudzgažu programma 2010.–2014. gadam saistībā ar brīvības, drošības un tiesiskuma telpu (Stokholmas programma) P7_TA(2009)0090;⁸⁾
- Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Ekonomikas un Sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai „Cietušo tiesību stiprināšana Eiropas Savienībā” (COM/2011/0274 galīgā redakcija);⁹⁾
- Padomes rezolūcija 2011/C 187/01 (2011. gada 10. jūnijs) par Ceļvedi cietušo tiesību un aizsardzības stiprināšanai, īpaši kriminālprocesā 2011/C 187/01;¹⁰⁾
- Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2011/36/ES (2011. gada 5. aprīlis) par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI;¹¹⁾

²⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

³⁾ Turpat.

⁴⁾ Turpat.

⁵⁾ Pieejams <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:04:32001F0220:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁶⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:06:32002F0629:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁷⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:07:32004L0080:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁸⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:285E:0012:0035:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁹⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0274:FIN:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

¹⁰⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:187:0001:0005:EN:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

¹¹⁾ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:101:0001:0011:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

- Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2011/99/ES (2011. gada 13. decembris) par Eiropas aizsardzības rīkojumu.¹²

Izvērtējot ES institūciju darbību cietušo tiesību aizsardzības jomā, secināms, ka tā notikusi divos virzienos – attiecībā uz cietušajiem noteiktās noziedzīgu nodarījumu kategorijās un attiecībā uz visiem noziedzīgos nodarījumos cietušajiem, neatkarīgi no nodarījuma veida, kurā tas cietis. Direktīva par cietušo tiesībām pieskaitāma pie otrā virziena normatīvā dokumenta.

Vispārīgi raksturojot jauno Direktīvu par cietušo tiesībām, tiek norādīts, ka ar to tiks nodrošināts, ka:

- pret cietušajiem izturas ar cieņu un policija, prokurori un tiesneši tiek apmācīti ar tiem atbilstoši apieties;
- cietušie saņem informāciju par savām tiesībām un savu lietu viņiem saprotamā veidā;
- pastāv cietušo aizsardzība;
- cietušie, ja tie vēlas, var piedalīties kriminālprocesā, un viņiem palīdz apmeklēt tiesas sēdes;
- tiek noteikti cietušie, kuri atzīstami par īpaši aizsargājamiem – piemēram, bērni, izvarošanas upuri, personas ar invaliditāti –, un viņi tiek atbilstoši aizsargāti;
- cietušie tiek aizsargāti izmeklēšanas un tiesvedības laikā.¹³

Iepazīstoties ar Direktīvas tekstu detalizētāk, atzīstams, ka tajā noteiktos cietušo tiesību aizsardzības un atbalsta pasākumus var iedalīt divās nosacīti atšķirīgās, taču savstarpēji saistītās grupās: kriminālprocesuālie pasākumi un nekriminālprocesuālie cietušo atbalsta un aizsardzības pasākumi.

Pie pirmajiem pieskaitāmas, piemēram, tiesības saņemt informāciju par savu kriminālprocesu, tiesības lietot kriminālprocesā sev saprotamu valodu, saņemt mutisku un rakstisku tulkojumu, tiesības pārsūdzēt lēmumu par atteikšanos neveikt kriminālvajāšanu u. c.

Pie otrajiem savukārt pieskaitāmi, piemēram, tādi pasākumi kā cietušo atbalsta dienestu darbība, atsevišķu uzgaidāmo telpu ierīkošana jaunās tiesu ēkās u. c.

Nenoliedzot, ka abu veidu pasākumu īstenošana ir vienlīdz svarīga cietušo interešu pilnvērtīgai aizsardzībai, šajā rakstā uzmanība tiks veltīta tieši kriminālprocesuālajiem pasākumiem.

Izvērtējot Direktīvas prasības, kas jāievieš līdz 2015. gada 16. novembrim, un to ietekmi uz Latvijas kriminālprocesa tiesību normām un to praktisko piemērošanu, secināms, ka būs nepieciešamas izmaiņas gan Kriminālprocesa likuma (turpmāk arī – KPL) normās, gan kriminālprocesa praktiskajā izpildījumā. Prognozējamās izmaiņas Kriminālprocesa likumā gan nebūtu uzskatāmas par fundamentālām, kas pilnībā grozīs izpratni par cietušo vai tā tiesību loku. Atzīmējams, ka atsevišķos aspektos Kriminālprocesa likumā paredzēta plašāka un labvēlīgāka cietuša statusa reglamentācija, kas nozīmē, ka Direktīvas prasības jau šobrīd ir izpildītas. (Te gan atzīmējams, ka Direktīva nosaka minimālos noteikumus un katra dalībvalsts var paplašināt Direktīvā noteiktās tiesības, lai nodrošinātu augstāku aizsardzības līmeni). Tomēr jāatzīst, ka Kriminālprocesa likumā būs iekļaujamas arī

¹² Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:338:0002:0018:LV:PDF> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

¹³ Paziņojums presei „Cietušo tiesības ir prioritāte: pieņemts jauns Eiropas tiesību akts, ar ko nostiprina noziegumos cietušo tiesības”, Eiropas Komisija, 04.10.2012. Pieejams http://europa.eu/rapid/press-releases_IP-12-1066_lv.htm [skatīts 2013. gada 31. janvārī], kā arī citi paziņojumi presei.

vairākas atsevišķu cietušo vai cietušo grupu procesuālās garantijas papildinošas normas. Tāpat atzīstams, ka lielākas izmaiņas prognozējamās tieši kriminālprocesa praktiskajā izpildījumā un t. s. ārpuskriminālprocesa cietušo atbalsta un aizsardzības jomā, kas prasīs gan tiesībpiemērotāju attieksmes maiņu, gan arī nozīmīgus finanšu ieguldījumus no valsts puses.

Ievērojot ierobežoto apjomu, rakstā netiks sniegts visaptverošs Direktīvas normu un to ieviešanas aspektu apskats, bet uzmanība veltīta diviem, autoresprāt, interesantākajiem jautājumiem, kas attiecināmi uz Direktīvā paredzēto jēdziena „cietušais” izpratni un procesa dalībnieku procesuālo garantiju sistēmu.

Cietušā izpratne Direktīvā un Latvijas kriminālprocesa tiesību normās

Apskatot jautājumu par Direktīvas ietekmi uz Latvijas kriminālprocesu, noteikti jāpievēršas jautājumam par jēdziena „cietušais” izpratni. Tas nepieciešams, lai noteiktu to personu loku, uz kurām būtu attiecināmas Direktīvā ietvertās procesuālās garantijas. Šo jautājumu risinot, rodas nepieciešamība apskatīt divus aspektus:

- 1) jēdziena „cietušais” formālais skatījums;
- 2) personu loks, uz ko attiecināms jēdziens „cietušais”.

Attiecībā uz pirmo – kā jau vairākkārt norādīts Latvijā publicētos pētījumos¹⁴ – jēdzienam „cietušais” Latvijas kriminālprocesā, tai skaitā arī Kriminālprocesa likumā, ir piešķiramas vairākas izpratnes: noziedzīgā nodarījumā faktiski cietuši persona un cietušais kā kriminālprocesa dalībnieks, kurš par tādu atzīts ar speciālu procesa virzītāja lēmumu.

Faktiski cietuši persona Kriminālprocesa likumā netiek definēta, netiek reglamentēts arī tās statuss. Savukārt attiecībā uz cietušo kā kriminālprocesa dalībnieku norādīts, ka tā ir fiziska vai juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums (KPL 95. pants), un kura par cietušo atzīta ar īpašu procesa virzītāja lēmumu (KPL 96. pants). Tāpat Kriminālprocesa likumā paredzēts – ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt pārdzīvojušais laulātais, kāds no mirušā augšupejošiem vai lejupejošiem radiniekiem, adoptētājs, pirmās pakāpes sānu linijas radinieks (KPL 96. pants).

Direktīvā iekļauts šāds minētā jēdziena definējums. Cietušais ir:

- 1) fiziska persona, kurai nodarīts kaitējums, tostarp fizisks, garīgs vai emocionāls kaitējums, vai ekonomiski zaudējumi, ko tieši izraisījis noziedzīgs nodarījums;
- 2) tās personas, kuras nāvi ir tieši izraisījis noziedzīgs nodarījums, ģimenes locekļi, kuriem minētās personas nāves rezultātā ir nodarīts kaitējums. (Direktīvas 2. pants.)

No šīs normas, kā arī no citām Direktīvā iekļautajām nostādnēm, piemēram, norādes, ka kriminālprocesam pieskaitāms brīdis, kad tiek iesniegts iesniegums par noziedzīgu nodarījumu, secināms – lai persona tiktu atzīta par cietušo Direktīvas izpratnē un baudītu vismaz daļu no tajā noteiktajām procesuālajām garantijām, nav nepieciešams nekāds īpašs lēmums par viņas atzīšanu par cietušo.

¹⁴ Sk., piemēram, *Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010, Latvijas Vēstnesis, 2010, 100.–101. lpp., 352.–357. lpp.*

No tā savukārt var secināt, ka pilnvērtīgai Direktīvā ietvertu prasību ieviešanai Kriminālprocesa likumā būs jāparedz faktiski cietušās personas statuss un jāiekļauj īpašas norādes par procesuālajām darbībām ar šādām personām, īpaši pievēršot uzmanību procesa uzsākšanas brīdim un informācijas sniegšanai par cietušās personas iespējamo statusu kriminālprocesā, tiesībām, atbalsta pasākumiem u.tml.

Šeit vietā atzīt, ka nebūt nav nepieciešama atteikšanās no cietušā kā „aktīva” procesa dalībnieka statusa, piešķirot to tikai tādai personai, kas šāda statusa iegūšanu vēlas. Jāatzīst, ka šāds risinājums ir pat ļoti lietderīgs, ieviešot tās Direktīvā paredzētās procesuālās garantijas, kuras paredz cietušā viedokļa īpašu noskaidrošanu vai attieksmes paušanu (piemēram, informēšanu par kādiem apstākļiem, ja to vēlas vai lūdz cietušais, kādu tiesību piešķiršanu tikai tad, ja cietušajam ir „puses” statuss u.tml.). Šādā situācijā cietušā viedokļa noskaidrošana lielā mērā notiek jau tad, kad viņš atbilstoši Kriminālprocesa likumam izvēlas būt par cietušo, t. i. ieņem aktīvu statusu kriminālprocesā, kuru izmanto brīvprātīgi noteiktā apjomā.

Norādāms gan, ka Kriminālprocesa likuma normu praktiskās piemērojamības labad Kriminālprocesa likuma tekstā būtu skaidri un nepārprotami jānosaka faktiski cietušo personu un cietušo kā aktīvu procesa dalībnieku tiesiskais statuss, ieskaitot procesuālās garantijas.

Runājot par to, kādas personas iekļaujamās cietušo lokā, atkal var analizēt:

- 1) juridisko personu kā cietušo;
- 2) cietušo situācijā, kad faktiski cietusi persona ir mirusi.

Par juridisko personu kā cietušo norādāms, ka Direktīvas normas attiecināmas tikai uz fiziskām personām. Tas gan nav pamats, lai atteiktos par cietušajiem atzīt arī juridiskas personas, jo Direktīvā nostiprinātās garantijas pēc būtības lielākoties attiecas uz fiziskām personām, turklāt var nodalīt tās garantijas, kuras nav piemērojamas juridiskajām personām.

Savukārt attiecībā uz situāciju, kad noziedzīgā nodarījumā faktiski cietusi persona ir mirusi, secināms, ka jau šobrīd Kriminālprocesa likumā šāda situācija ir regulēta, tomēr noteiktos aspektos šis regulējums atšķiras no Direktīvas. Kriminālprocesa likumā, salīdzinot ar Direktīvu, paredzēts plašāks to gadījumu loks, kad par cietušajiem var atzīt mirušā tuviniekus. Proti, Kriminālprocesa likumā cietušā statusa iegūšana paredzēta ikvienā situācijā, kad cietušais miris, ne tikai tad, kad nāve ir noziedzīga nodarījuma rezultāts.

Atšķiras arī to tuvinieku loks, kurus var atzīt par cietušajiem. Saskaņā ar Direktīvas prasībām cietušā nāves gadījumā (ja nāve ir noziedzīga nodarījuma rezultāts) cietušā statuss tiek attiecināts uz viņa ģimenes locekļiem. Savukārt ģimenes locekļi Direktīvas izpratnē ir laulātais, persona, kura ar cietušo pastāvīgi un ilgstoši dzīvo tuvās attiecībās un kurai ar cietušo ir kopīga māsaimniecība, radinieki tiešā līnijā, brāļi, māsas un cietušā apgādājamie (Direktīvas 2. p.). Kriminālprocesa likumā iekļauta norāde uz adoptētāju (bet ne uz adoptēto!), savukārt Direktīvā par cietušajiem var būt ne tikai laulātie (kā KPL), bet arī tuvās attiecībās esošie un apgādājamie. Tāpat Direktīvas preambulas 19. punktā ir norādīts, ka dalībvalstīm vajadzētu ieviest procedūras, lai ierobežotu to ģimenes locekļu skaitu, kas var izmantot šajā Direktīvā noteiktās tiesības.

Nepievēršoties tuvāk cietušā statusa piešķiršanas konceptuālai pieejai, kas, autoresprāt, joprojām nav atbalstāma un par ko runāts jau iepriekšējās publikācijās,¹⁵

¹⁵ Sk., piemēram, *Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010, Latvijas Vēstnesis, 2010, 100.–101. lpp., 353.–356. lpp.*

atzīstams, ka, lai pilnībā ieviestu Direktīvas prasības, Kriminālprocesa likumā būs jāprecizē to personu loks, kas var ieņemt cietušā statusu faktiski cietušās personas nāves gadījumā, tai skaitā jāparedz, kā ierobežot to tuvinieku loku, kas var izmantot Direktīvā noteiktās tiesības.

Cietušo individuālais novērtējums

Tā saucamais cietušo individuālais novērtējums ir būtisks jaunievedums, kas būs pamatā papildu procesuālo garantiju noteikšanai. Šobrīd Kriminālprocesa likuma normas paredz īpašu procesuālu kārtību attiecībā uz noteiktu cietušo grupu, pamatā – nepilngadīgajiem. Visai šai grupai noteiktas kopējas īpatnības. Tomēr atsevišķos gadījumos paredzēts individualizēts risinājums atkarībā no speciālista viedokļa (sīkāk sk. KPL normas par izmeklēšanas darbību veikšanas īpatnībām attiecībā uz nepilngadīgajiem).

Direktīvā savukārt paredzēts, ka dalībvalstis nodrošina, lai cietušie saskaņā ar valsts procedūram laikus saņemtu individuālu novērtējumu, tādējādi apzinot vajadzību pēc īpašas aizsardzības (Direktīvas 22. pants). Direktīvas citās normās noteikts, uz kuriem cietušajiem būtu attiecināma īpaša aizsardzība – šo personu loks ir krietni plašāks un aptver ne tikai bērnus, kas atzīti par īpaši aizsargājamu cietušo grupu. Īpaši aizsargājamo cietušo grupai savukārt tiek paredzētas papildu procesuālas garantijas, ietverot, piemēram, to, ka šādus cietušos iztaujā īpaši apmācīti speciālisti vai iztaujāšana tiek veikta ar viņu starpniecību, cietušo iztaujā viena un tā pati amatpersona, noteiktos gadījumos – tā pašā dzimuma amatpersona u. tml.

Secināms, ka ieviešot Direktīvas prasības, īpaši aizsargājamo cietušo loks nenoliedzami būs jāpaplašina, attiecinot šo statusu ne tikai uz nepilngadīgajiem, bet arī uz citām grupām, piemēram, uz cilvēktirdzniecībā cietušiem, terorisma un organizētās noziedzības upuriem, cietušiem no seksuālas vardarbības vai vardarbības, kas pieļauta tuvās attiecībās, cietušiem ar invaliditāti u. tml. Tai pašā laikā jānorāda – lai cietušo atzītu par īpaši aizsargājamo, jābalstās nevis uz cietušā piederību kādai cietušo grupai, bet uz speciāli veiktu individuālu izvērtējumu. Tas ļauj atzīt šī speciālā izvērtējuma īpašo nozīmi, tāpat arī norāda uz individualizētas pieejas nozīmi kriminālprocesā.

Papildu procesuālo garantiju piešķiršana cietušajiem, tai skaitā cietušajiem, kas tiek atzīti par īpaši aizsargājamiem, noteikti prasīs vairākas izmaiņas Kriminālprocesa likuma normās attiecībā uz procesuālo darbību veikšanu ar cietušajiem. Īpaši šīs izmaiņas varētu skart izmeklēšanas darbību veikšanas īpatnības.

Kopumā atzīstams, ka Direktīvas prasību ieviešana, veicot izmaiņas gan Kriminālprocesa likumā, gan tā piemērošanā praksē, būs jauns pavērsiens cietušo aizsardzībā, apzinot cietušā lomu un īpašas attieksmes nepieciešamību pret šo procesa dalībnieku.

Secinājumi

- Direktīvas pieņemšana vērtējama kā secīgs solis cietušo aizsardzības nodrošināšanā.

- ES institūciju darbība cietušo tiesību aizsardzības jomā notikusi divos virzienos:
 - 1) attiecībā uz cietušajiem noteiktās noziedzīgu nodarījumu kategorijās;
 - 2) attiecībā uz visiem noziedzīgos nodarījumos cietušajiem, neatkarīgi no nodarījuma veida, kurā tas cietis. Direktīva par cietušo tiesībām piešķir tāmu pie otrā virziena normatīvā dokumenta.
- Direktīvā noteiktos cietušā tiesību aizsardzības un atbalsta pasākumus var iedalīt divās nosacīti atšķirīgās, taču savstarpēji saistītās grupās: kriminālprocesuālie pasākumi un nekriminālprocesuālie cietušo atbalsta un aizsardzības pasākumi.
- Direktīvas ieviešanai būs nepieciešamas izmaiņas gan Kriminālprocesa likuma normās, gan kriminālprocesa praktiskajā izpildījumā.
- Kriminālprocesa likumā būs jāiekļauj vairākas atsevišķu cietušo vai cietušo grupu procesuālās garantijas papildinošas normas, tomēr prognozējamās izmaiņas nav uzskatāmas par fundamentālām, kas pilnībā grozīs izpratni par cietušo vai tā tiesību loku.
- Lielākas izmaiņas prognozējamās tieši kriminālprocesa praktiskajā izpildījumā un ārpuskriminālprocesa cietušo atbalsta un aizsardzības jomā.
- Kriminālprocesa likumā būs jāparedz faktiski cietušās personas statuss un jāiekļauj īpašas norādes par procesuālo darbību veikšanu ar šādām personām.
- Nav nepieciešama atteikšanās no cietušā kā „aktīva” procesa dalībnieka statusa, piešķirot to tikai tādai personai, kas šāda statusa iegūšanu vēlas.
- Kriminālprocesa likuma tekstā būtu skaidri un nepārprotami jānosaka faktiski cietušo personu un cietušo kā aktīvu procesa dalībnieku tiesiskais statuss, ieskaitot procesuālās garantijas.
- Kriminālprocesa likumā jāprecizē to personu loks, kas var ieņemt cietušā statusu faktiski cietušās personas nāves gadījumā, tai skaitā jāparedz, kā ierobežot to tuvinieku loku, kas var izmantot Direktīvā noteiktās tiesības.
- Lai ieviestu Direktīvas prasības, jānodrošina katra cietušā individuāls izvērtējums, tādēļ nepieciešamas izmaiņas gan Kriminālprocesa likuma normās, gan kriminālprocesa praktiskajā norisē.
- Nepieciešamas izmaiņas Kriminālprocesa likuma normās attiecībā uz procesuālo darbību veikšanu ar cietušajiem, īpaši, ja uz tiem attiecināms tādu cietušo statuss, kam pienākas īpaša aizsardzība.
- Īpaši aizsargājamo cietušo loks paplašināms, attiecinot šo statusu ne tikai uz nepilngadīgajiem, bet arī uz citām cietušo grupām, piemēram, cilvēktirdzniecībā cietušiem, terorisma un organizētās noziedzības upuriem, cietušiem no seksuālas vardarbības vai vardarbības, kas pieļauta tuvās attiecībās, cietušiem ar invaliditāti u. tml. Lai cietušo atzītu par īpaši aizsargājamu, jābalstās nevis uz cietušā piederību kādai cietušo grupai, bet uz speciāli veiktu individuālu izvērtējumu.
- Direktīvas prasību ieviešana, gan veicot izmaiņas Kriminālprocesa likumā, gan tā piemērošanā praksē, atzīstama par jaunu pavērsieni cietušo aizsardzībā, kas balstīts uz cietušā lomas un īpašas attieksmes nepieciešamības apzināšanos pret šo procesa dalībnieku.

TIESĪBU NELIECINĀT PROBLĒMJAUTĀJUMI

Irēna Ņesterova, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendente

Summary

The objective of the paper is to analyze the actual and problematic issues of the right not to testify from theoretical and practical point of view. The author examines the concept, content and limitation of the right not to testify, the prohibition to compel a person to testify.

The article reveals that the right not to testify provided for a person who has the right to defence includes the right to refuse to provide testimony completely or the right to silence as well as the right not to give answers to particular questions, and a person is not liable for giving false testimony. Other persons who give testimony such as a witness or a victim have the right not to answer to particular questions, if by answering to them a person can incriminate himself. Officials who perform criminal proceedings have a duty to stop the interrogation, if the given answers give a basis to recognize a witness as a person who has the right to defence. In such case the previous testimony should not be used as an evidence and a person should not be liable for not giving testimony or giving false testimony. The limitations of the right not to testify can be justified in exceptional cases, such as in case when the duty of proving is imposed upon a person, i.e., by providing presumptions of fact or of law, a duty to indicate circumstances that exclude criminal liability or an alibi. Although not included in the Law of Criminal Procedure, such duty exists also in situation when a person indicates that she or he has committed a criminal offence while in a state of mental incapacity or mitigating circumstances of the liability. A person not always can understand that there are circumstances that exclude criminal liability or mitigating circumstances, therefore there has to be a duty upon the officials who perform criminal procedure to explain them to a person.

Analyzing the prohibition to compel a person to testify, it is concluded that in practice there can be found such illegal methods used in order to obtain testimony as psychological violence, less frequently physical violence, threats to impose a more severe penalty or detention, confuse about the evidence in the case, unlawful promises. Although adverse consequences for exercising the right to silence are prohibited, in practice they can take place in the form of pre-trial detention or more severe punishment. Another major problem is that in practice the right to information about the right to silence is significantly violated. In order to ensure that a person knowingly and freely choose whether to use the right not to testify there should be taken all appropriate steps to ensure that in practice the mentioned illegal methods are avoided and persons are effectively informed about the right to silence.

Atslēgvārdi: cilvēktiesības, kriminālprocesuālās tiesības, piespiešana sniegt liecības, tiesības klusēt, tiesības neliecināt, tiesības sevi neapsūdzēt, tiesības uz informāciju.

Keywords: human rights, criminal procedural rights, compelled testimony, right to silence, right not to testify, right not to incriminate oneself, right to information.

Ievads

Tiesības neliecināt ir vienas no starptautiski atzītām kriminālprocesuāla rakstura taisnīgas tiesas garantijām. Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. panta trešās daļas “g” punktā noteiktas “tiesības netikt piespiestam dot liecības pašam pret sevi”.¹ Lai gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā² tiesības neliecināt nav tieši noteiktas, saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi tās ietilpst tiesību sevi neapsūdzēt saturā, kas izriet no minētās konvencijas 6. pantā ietvertā taisnīgas tiesas principa.³ Eiropas Savienības tiesiskajā regulējumā – Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 22. maija Direktīvas 2012/13/ES par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā 3. panta pirmās daļas “e” punktā – kā vienas no kriminālprocesuālajām pamattiesībām ir ietvertas “tiesības klusēt”.⁴ Interesanti, ka minētās direktīvas pirmajā projektā šīs tiesības netika ietvertas.⁵ Kā norādīts Eiropas kriminālprocesa tiesību zinātnē, dalībvalstis, iespējams, sākotnēji vilcinājās tajā ietvert tiesības klusēt, ņemot vērā nacionālos ierobežojumus un minēto tiesību izņēmumus. Tas izraisīja kritiku no Eiropas Padomes un Eiropas Parlamenta puses⁶, jo Eiropas Cilvēktiesību tiesa tiesības klusēt ir atzinusi par vienu no galvenajiem jēdziena “taisnīga tiesa” elementiem, kas ir piemērojamas tūlīt pēc aresta vai pirms aizdomās turēto pirmās nopratināšanas.⁷

Raksta mērķis ir analizēt tiesības neliecināt, atklājot problemātiskos teorētiskos un praktiskos jautājumus. Rakstā ir noskaidrots šo tiesību saturs un gadījumi, kad tās var tikt ierobežotas. Pēc tam tiek aplūkots aizliegums piespiest personu sniegt liecības. Lai atklātu praksē sastopamās problēmas, publikācijā ir izmantoti dati, kas iegūti 2012. gadā, autores promocijas darba ietvaros veicot pētījumu, kura laikā tika aptaujāta 201 persona, kam ir tiesības uz aizstāvību, 42 aizstāvji, kā arī 88 amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu (20 tiesneši, 21 prokurors un 47 izmeklētāji) (turpmāk – Pētījums).

¹ Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām (16.12.1966.): Starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.

² Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (04.11.1950.): Starptautiska konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūnijs.

³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*, para 45.; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para 69. Jēdzienu saturu analīzi sk. *Peçi I. Sounds of Silence: A research into the relationship between administrative supervision, criminal investigation and the nemo-tenetur principle*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2006, p.78.; Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para 4.

⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva Nr. 2012/13/ES (2012. gada 22. maijs) par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. *ES Oficiālais vēstnesis*, L 142, 01.06.2012., 1./10. lpp.

⁵ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the right to information in criminal proceedings. COM (2010) 392 Final, 20 July 2010. 3. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0392:FIN:EN:PDF> [skatīts 2012. gada 20. jūnijā].

⁶ Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komitejas ziņojums par priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. 25.11.2011. COM(2010)0392–C7–0189/2010–2010/0215(COD).

⁷ *Spronken T., de Vocht D. EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: “Step by Step”*, In: North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation, 2011, Vol. 37, Issue 02, p. 466.–467.

1. Tiesību neliecināt saturs un ierobežošana

Personām ar dažādu procesuālo statusu tiesības sevi neapsūdzēt tiek piešķirtas atšķirīgā apjomā. Tiesību sevi neapsūdzēt, tai skaitā tiesību neliecināt kā procesuāla rakstura tiesību pamatmērķis ir nodrošināt nevainīgu personu aizsardzību, un minēto tiesību ierobežošana ir attaisnojama tad, ja nepastāv risks, ka persona var tikt nepamatoti atzīta par vainīgu, vai šis risks ir ļoti zems. Tāpēc, jo lielāka ir iespēja, ka persona, kas tiek iesaistīta kriminālprocesā, varētu sevi nepatiesi apsūdzēt un tikt nepamatoti atzīta par vainīgu, jo būtiskāka ir tiesību sevi neapsūdzēt nodrošināšana.

Pilnā apjomā minētās tiesības ir noteiktas personām, par kurām pastāv pieņēmums, ka tās ir izdarījušas noziedzīgu nodarījumu, jeb personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību. Šīm personām tiesības neliecināt ir nodrošināmas neatkarīgi no to satura, t. i., neatkarīgi no tā, vai liecības ir tieši apsūdzības vai arī tām nav apsūdzības rakstura. Tās ietver gan tiesības atteikties sniegt liecības jeb tiesības klusēt, gan tiesības neatbildēt uz konkrētiem jautājumiem, turklāt neparedzot atbildību par nepatiesu liecību sniegšanu jeb melošanu.

Jānorāda, ka Direktīvā par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā lietotais jēdziens “tiesības klusēt” atbilst jēdzienam “tiesības neliecināt”. Pētījums, kurā salīdzināts Eiropas Savienības dalībvalstu kriminālprocesuālo pamattiesību regulējums, atklāj, ka tikai divās no Eiropas Savienības dalībvalstīm – Spānijā un Nīderlandē – ir lietots termins “tiesības klusēt”.⁸ Vairumā valstu minētās tiesības ir apzīmētas līdzīgi kā Latvijā, proti, lietojot tādus jēdzienus kā “tiesības atteikties sniegt liecības”, “tiesības neliecināt” u. tml.⁹

Tiesības neliecināt dod iespēju izvēlēties, vai izmantot šīs tiesības, cik lielā mērā tās izmantot, kā arī kurā brīdī tās izmantot. Īpaši svarīgi, lai tiesības neliecināt būtu nodrošinātas pirmajā pratināšanā, jo tieši pašā sākumā persona izdara izšķirošo izvēli par savu aizstāvības pozīciju, kurai ir būtiska ietekme uz visu turpmāko kriminālprocesu. Turklāt tās ir jānodrošina ikvienā izmeklēšanas darbībā, kurā tiek iegūtas liecības, t. i., ne tikai pratināšanā, bet arī konfrontēšanā (Kriminālprocesa likuma¹⁰ (turpmāk arī – KPL) 157. pants), liecību pārbaudē uz vietas (KPL 173. pants) utt.

Tiesības neliecināt ir nodrošināmas arī citām personām, kuras tiek iesaistītas kriminālprocesā. Kriminālprocesa likuma 110. panta trešās daļas 2. punkts nosaka liecinieka un cietušā tiesības neliecināt pret sevi. Nevar izslēgt, ka minētās personas var sevi nepatiesi apsūdzēt, tomēr šāds risks ir daudz mazāks. Tāpēc viņām tiesības neliecināt ir noteiktas ierobežotā apjomā, nodrošinot līdzsvaru starp personas aizsardzības interesēm un sabiedrības interesēm atklāt noziedzīgu nodarījumu.

Lieciniekam un cietušajam nav tiesību neliecināt pavisam, bet ir tiesības neatbildēt uz konkrētiem jautājumiem, ja, atbildot uz tiem, šī persona var sevi

⁸ EU Procedural Rights in Criminal Proceedings. Spronken T., Vermeulen G., Vocht D., Puyenbroeck L., 2009. Pieejams: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=16315> [skatīts 2012. gada 16. janvārī].

⁹ Personai, pret kuru uzsākts kriminālprocess, tiesības atteikties sniegt liecības ir noteiktas KPL 61. panta ceturtajā daļā kopsakarā ar 66. panta pirmā daļas 15. punktu, aizturētajam – 63. panta pirmās daļas 6. punktā, aizdomās turētajam – 66. panta pirmās daļas 15. punktā, apsūdzētajam – 70. panta pirmajā daļā. Saskaņā ar KPL 150. panta ceturto daļu minēto personu pirmās pratināšanas sākumā izskaidro personai tās tiesības neliecināt un brīdina, ka visu, kas tiks teikts, var izmantot pret šo personu.

¹⁰ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

apsūdzēt. Minētās tiesības nozīmē, ka amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, ir pienākums pārtraukt izmeklēšanas darbību, kurā tiek iegūtas liecības, kas rada pamatu atzīt liecinieku vai cietušo par personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Minētās darbības var atsākt, tikai piešķirot personai tiesības neliecināt pilnā apjomā kā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.¹¹ Turklāt šajā gadījumā liecības, kuras sniegtas, pirms persona ieguvusi personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu, nav pieļaujams pierādījums lietā, kā arī šo personu nevar saukt pie kriminālatbildības par liecību nesniegšanu vai nepatiesu liecību sniegšanu.

Tiesības neliecināt var tikt ierobežotas. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka tiesības sevi neapsūdzēt nav attiecināmas uz personu identificējošas informācijas atklāšanu. Turklāt, ja šī informācija netiek atklāta, var piemērot procesuālus piespiedu līdzekļus.¹² Tiesības neliecināt var ierobežot, pierādīšanas pienākumu pārnesot uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Pirmkārt, pierādīšanas pienākums tiek pārnest uz personu, piemērojot faktiskās un tiesiskās prezumpcijas. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka šādas prezumpcijas nav pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantu, vienlaikus norādot, ka to atspēkošana nevar būt apgrūtinoša, pierādījumiem jābūt viegli pieejamiem un ir jāizvērtē to samērīgums ar sabiedrisko apdraudējumu.¹³ Otrkārt, personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir pienākums norādīt uz alibi un apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību¹⁴ (KPL 126. panta ceturtās daļas pirmais teikums, 61. panta ceturtā daļa, 67. panta pirmās daļas 6.punkts, 70. panta pirmā daļa). Minētajos gadījumos personai ir pienākums ierosināt jautājumu, sniedzot ticamu izskaidrojumu vai norādot uz pierādījumu avotiem, bet ne pienākums tos pierādīt jeb pārliecināt par to esamību.¹⁵ Tā kā persona var neizprast, ka pastāv apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, un nepamatoti pati sevi uzskatīt par vainīgu, Kriminālprocesa likuma 126. panta ceturtā daļa būtu precizējama, nosakot, ka apsūdzībai ir pienākums personai tos izskaidrot.

Pierādīšanas pienākums var tikt pārnest uz personu arī citos gadījumos, piemēram, ja tā norāda, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījusi nepieskaitāmības stāvoklī vai atbildību mīkstinošos apstākļos (Krimināllikuma 47. pants). Ārvalstīs personai ir pienākums sagādāt attaisnojumu, ja viņa apgalvo, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījusi nepieskaitāmības stāvoklī.¹⁶ Arī Latvijā būtu jāatzīst, ka šādā situācijā personai jāsniedz ticams izskaidrojums, norādot uz pierādījumu avotiem. Arī atbildību mīkstinoši apstākļi ietilpst pierādīšanas priekšmetā, un procesa virzītājam un apsūdzības uzturētājam būtu jānoskaidro, vai šādi apstākļi pastāv,

¹¹ Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2012. gada 17. decembra lēmumu lietā SKK-174/2012 (Kriminālieta Nr. 11355039309) Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department2/20121/> [skatīts 2013. gada 19. janvārī].

¹² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 52792/99 *Vasileva v. Denmark*, para 29., 39.

¹³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 10519/83 *Salabiaku v. France*, para 28.; Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 146. lpp.

¹⁴ Minētie apstākļi ir noteikti Krimināllikuma 3. nodaļā. Saskaņā ar KL 28. pantu, ja personas darbības atbilst noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm, kriminālatbildība tiek izslēgta, ja pastāv viens no šādiem apstākļiem: nepieciešamā aizstāvēšanās; aizturēšana, nodarot personai kaitējumu; galējā nepieciešamība; attaisnojams profesionālais risks; noziedzīgas pavēles vai noziedzīga rīkojuma izpildīšana. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.

¹⁵ *Strada-Rozenbrga K. Pierādīšana kriminālprocesā – aktualitātes Latvijas likumā, teorijā un praksē*. Meikališa Ā., Strada-Rozenbrga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010, Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 388. lpp.

¹⁶ Sk. 2.3. punktu Zaļajā grāmatā par nevainīguma prezumpciju. 25.04.2006. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0174:FIN:LV:PDF> [skatīts 2012. gada 16. janvārī].

tāpēc viņiem ir pienākums tos izskaidrot personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Ja persona ierosina attiecīgo jautājumu, sniedzot ticamu izskaidrojumu un norādot uz pierādījumu avotiem, bet procesa virzītājs tiem nepiekrīt, viņam tie ir jāatspēko.¹⁷

Paredzot konkrētus tiesību neliecināt ierobežojumus, būtiski ievērot nosacījumu, ka ierobežojumi ir attaisnojami vienīgi tad, ja to piemērošana neapdraud nevainīgu personu aizsardzības intereses.

2. Aizliegums piespiest personu sniegt liecības

Viens no būtiskākajiem tiesību neliecināt priekšnosacījumiem ir brīvprātīgums, kas nosaka aizliegumu prettiesiski piespiest personu sevi apsūdzēt. Tādējādi tiesības neliecināt palīdz aizsargāt tādas cilvēktiesības kā spīdzināšanas, citādas cietsirdīgas vai cieņu pazemojošas izturēšanās aizlieguma principu un tiesības uz brīvību, kā arī personas godu un cieņu. Ņemot vērā ierobežoto raksta apjomu, minēto cilvēktiesību analīze turpmāk netiks sniegta, bet tiks aplūkotas atsevišķas Kriminālprocesa likuma normas, īpašu uzmanību veltot praksē sastopamajām problēmām.

Pirmkārt, prettiesiska piespiešana viennozīmīgi ir gadījumā, ja, iegūstot liecības, tiek lietotas prettiesiskas metodes. Kriminālprocesa likuma 139. panta trešās daļas pirmais teikums nosaka, ka pret personu izmeklēšanas darbībā ir aizliegts pielietot vardarbību, draudus, melus, citas pretlikumīgas un morāles normām neatbilstošas darbības, tādas darbības, kas apdraud personas dzīvību vai veselību vai aizskar personas cieņu. Kriminālprocesa likuma 130. panta otrās daļas 1. punktā savukārt minētas metodes, kuras ir absolūti nepieļaujamas pierādījumu iegūšanā: vardarbība, draudi, šantāža, viltus, spaidi. Šādā veidā iegūti pierādījumi nav izmantojami.

Pētījums atklāj, ka praksē, lai personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, piespiestu sniegt liecības, var tikt pielietotas tādas prettiesiskas piespiešanas metodes kā psiholoģiskā vardarbība,¹⁸ retāk fiziskā vardarbība,¹⁹ draudi piemērot smagāku sodu vai drošības līdzekli.²⁰

Pētījuma liecina, ka viena no prettiesiskām metodēm, kas tiek izmantota praksē, ir maldināšana par pierādījumiem lietā.²¹ Kriminālprocesa likuma 139. panta trešās daļas pirmajā teikumā, kas nosaka, kādas metodes ir aizliegts pielietot izmeklēšanas darbībā, būtu jālieto nevis jēdziens “meli”, bet gan jēdziens “maldināšana”, ņemot vērā, ka tas precīzāk atspoguļo šīs metodes izpausmi praksē, turklāt tas tiek lietots tiesību doktrīnā²² un ārvalstu tiesiskajā regulējumā.²³ Maldināšana būtu

¹⁷ Sk. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. IV. Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. *Jurista Vārds*, Nr. 23, 2006, 13. jūnijs.

¹⁸ 43 % no aptaujātajiem aizstāvjiem norāda, ka pratināšanā izmeklēšanas darbības veicēji lieto dažādus psiholoģiski vardarbīgus taktiskos paņēmienus, piemēram, agresīvu pratināšanu.

¹⁹ 11 % no aptaujātajām personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, norāda, ka izmeklētājs vai prokurors mēģināja viņas fiziski piespiest sniegt liecības vai atzīt vainu. Arī 10 % no aptaujātajiem aizstāvjiem norāda, ka izmeklēšanas darbību veicēji pratināšanā lieto fizisku vardarbību, 5 % norāda, ka tad, ja aizstāvamā persona nesadarbojas ar procesa virzītāju vai atsakās sniegt liecības, viņas mēģina fiziski piespiest sniegt liecības.

²⁰ 60 % no aizstāvjiem norāda, ka šāda veida draudi tiek izteikti.

²¹ 67 % no aizstāvjiem norāda, ka izmeklēšanas darbībā minētā metode tiek izmantota.

²² *Dombrovskis R.* Kriminālistikas teorētiskie pamati. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003, 128.–129. lpp.

²³ Criminal Procedure Act of Slovenia. (26.01.2006.) Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [skatīts 2012. gada 13. maijā].

jānosaka arī kā prettiesiska metode, kuras piemērošanas rezultātā iegūtie pierādījumi ir atzīstami par absolūti nepieļaujamiem, papildinot Kriminālprocesa likuma 130. panta otrās daļas 1. punktu.

Prettiesiska piespiešanas metode, kas arī būtu jāiekļauj abās minētajās normās, ir prettiesiski solījumi, kuri, kā liecina Pētījums, ir sastopami Latvijas praksē.²⁴ Jānorāda, ka solījumi kā prettiesiska metode ir noteikta arī ārvalstu kriminālprocesaūlajā regulējumā. Piemēram, Vācijas Kriminālprocesa kodekss nosaka, ka pratināšanā nav atļauts apsolīt kādus labumus, kas nav paredzēti minētajā kodeksā, un liecības, kas iegūtas, pārkāpjot minētos noteikumus, nedrīkst izmantot (136.a panta pirmās daļas trešais teikums, trešā daļa).²⁵

Otrkārt, aizliegums izmantot prettiesiskas metodes, lai iegūtu liecības, ietver arī aizliegumu piemērot nelabvēlīgas sekas personai, kura izmanto tiesības neliecināt. Gadījumi, kad personai, pamatojoties uz apstākli, ka tā nesniedz liecības vai neatzīst vainu, tiek piemēroti procesuālie piespiedu līdzekļi, piemēram, apcietinājums, vai arī noteikts bargāks sods, ir sastopami gan ārvalstīs²⁶, gan Latvijā²⁷. Praksē būtu jānovērš gadījumi, kad personām liecību nesniegšanas dēļ tiek nepamatoti piemēroti procesuāli piespiedu līdzekļi, īpaši apcietinājums, neievērojot to piemērošanas pamatu un procesuālo kārtību.²⁸ Kriminālprocesa likuma nosacījums, ka liecību nesniegšana nav vērtējama kā traucēšana noskaidrot patiesību lietā un izvairīšanās no pirmstiesas procesa, kas šobrīd ir attiecināts vienīgi uz aizdomās turēto

²⁴ Pētījuma ietvaros 48 % no aizstāvjiem norāda, ka izmeklēšanas darbību veicēji pratināšanā dod prettiesiskus solījumus, ka vainas atzīšanas gadījumā kriminālprocess tiks izbeigts. 16 % no aptaujātajām personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, sniedza liecības vai atzina vainu pēc izmeklētāja vai prokurora solījuma. Personām tiek solīts, ka tās līdz tiesai tiks atbrīvotas no apcietinājuma, ka tiks prasīts mazāks sods un atļauta tikšanās ar radniekiem.

²⁵ The German Code of Criminal Procedure. 1987. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [skatīts 2012. gada 16. janvārī].

²⁶ Itālijā praksē personas klusēšana var tikt ņemta vērā, piemērojot pirmstiesas apcietinājumu, kā arī tiesai pieņemot spriedumu. Bieži vien lēmumos kā pirmstiesas apcietinājuma piemērošanas iemesls tiek norādīts, ka personas klusēšana liecina, ka viņa neapzinās izdarītā ļaunumu u.tml. Arī tiesa var spriedumā kā vienu no pamatojumiem norādīt personas klusēšanu, ja personas vainu apstiprina citi pierādījumi lietā. Līdzīgi arī Ungārijā un Beļģijā praksē atteikšanās liecināt var ietekmēt lēmumus par pirmstiesas apcietinājuma piemērošanu, kā arī personām, kuras atzīst vainu, tiesa piemēro mazāku sodu. Polijā viena no problēmām ir pirmstiesas aizturēšana, pamatojoties uz apstākli, ka persona nav atzinusi vainu. *Cape E., Namoradze Z., Smith R., Spronken T. Effective Criminal Defence in Europe.* [B. v.]: Intersentia, 2010, p. 86., 349., 405., 459.

²⁷ Pētījuma ietvaros 74 % no aptaujātajiem aizstāvjiem norāda, ka praksē, ja aizstāvamā persona nesadarbojas ar procesa virzītāju vai atsakās sniegt liecības, viņai tiek piemērots drošības līdzeklis, piemēram, apcietinājums, 43 % no aizstāvjiem norāda, ka personām šādā gadījumā tiek piemērots bargāks sods. Gandrīz trešā daļa no aptaujātajām personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, uzskata, ka neliecināšanas un nesadarbošanās dēļ var iestāties nelabvēlīgas sekas. 74 % no aptaujātajām personām, kas vainu neatzina, norāda, ka tas izraisīja viņām nelabvēlīgas sekas, no kurām 42 % norāda, ka viņām tika piemērots apcietinājums vai cits drošības līdzeklis, 78 % norāda, ka tika piemērots bargāks sods.

Sk. arī *Judins A., Kronberga I. Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā.* 2011, 39. lpp. Pieejams: http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf [skatīts 2012. gada 16. martā].

²⁸ Vispārējais procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanas pamats ir noteikts KPL 241. pantā. Tā pirmā daļa nosaka: "Procesuāla piespiedu līdzekļa piemērošanas pamats ir personas pretdarbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai konkrētajā procesā vai atsevišķas procesuālās darbības veikšanai, savu procesuālo pienākumu nepildīšana vai nepienācīga pildīšana." Minētā panta otrā daļa nosaka: "Drošības līdzekli kā procesuālo piespiedu līdzekli piemēro aizdomās turētajam vai apsūdzētajam, ja ir pamats uzskatīt, ka attiecīgā persona turpinās noziedzīgas darbības, traucēs pirmstiesas kriminālprocesi vai tiesu vai izvairīsies no šā procesa vai tiesas." Piespiedu līdzekļu piemērošanas procesuālā kārtība ir noteikta KPL 14. un 15. nodaļā.

un apsūdzēto (KPL 66. panta trešā daļa, 70. panta trešā daļa), būtu nosakāms arī attiecībā uz personu, pret kuru uzsākts kriminālprocess, un aizturēto. Būtu jāpilnveido tiesu prakse attiecībā uz liecību sniegšanas un vainas atzīšanas kā atbildību mīkstinoša apstākļa novērtēšanu, nosakot sodu.²⁹

Treškārt, par prettiesisku piespiešanu ir jāatzīst arī nelabvēlīgu secinājumu izdarīšana, pamatojoties uz apstākli, ka persona izmanto tiesības neliecināt. Vairumā valstu nelabvēlīgu secinājumu izdarīšana tiesiskajā regulējumā nav paredzēta. Tikai Anglijā un Velsā 1994. gadā pieņemtais Krimināltiesas un sabiedriskās kārtības akts (*Criminal Justice and Public Order Act*) pieļauj šādu secinājumu izdarīšanu.³⁰ Tas ļauj izdarīt vienīgi “veselajam saprātam” atbilstošus secinājumus, persona nevar tikt notiesāta, vienīgi pamatojoties uz šādiem secinājumiem, un ir jābūt citiem ticamiem pierādījumiem, kas ir pietiekami, lai pastāvētu t. s. pirmsšķietama (*prima facie*) lieta.³¹ Jānorāda, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa šādu nelabvēlīgu secinājumu izdarīšanu ir atzinusi par pieļaujamu, norādot, ka tas, vai secinājumu izdarīšana pārkāpj personas tiesības klusēt, ir nosakāms, izvērtējot visus lietas apstākļus kopumā, jo īpaši, cik lielu nozīmi šiem secinājumiem kā pierādījumam ir piešķīrusi nacionālā tiesa, kā arī piespiešanas līmeni konkrētajā situācijā.³²

Tajā pašā laikā minētajiem noteikumiem ir veltīta barga tiesību zinātnieku kritika.³³ Tiesību doktrīnā norādīts – lai gan pēc to ieviešanas ir vairāk personu, kas atsakās no tiesībām neliecināt, tomēr vainas atzīšanas, kā arī notiesāšanu skaits nav palielinājies, tāpēc šie noteikumi ir bezjēdzīgi vājinājuši tiesības sevi neapsūdzēt.³⁴ Arī Eiropas Krimināllietu advokātu asociācija norāda, ka tie pārkāpj cilvēka cieņu un ir antikonstitucionāli.³⁵ Lai gan minētos noteikumus nevar piemērot patvaļīgi,

²⁹ Sk. *Prozumenta A.* Atbildību mīkstinošie apstākļi *Jurista Vārds*, Nr. 2, 2010, 12. janvāris.

³⁰ Krimināltiesas un sabiedriskās kārtības akts piešķir tiesībai izdarīt nelabvēlīgus secinājumus par apsūdzētā vainu no personas iepriekšējās klusēšanas, ja apsūdzētais norāda jaunus faktus un ja būtu saprātīgi sagaidāms, ka šie fakti būtu iepriekš atklāti policijai pratināšanas laikā. Tāpat šādi secinājumi var tikt izdarīti, ja persona, kas ir arestēta, atsakās sniegt informāciju par priekšmetiem, vielām vai zīmēm, kas pie viņas tiek atrastas, vai par savu klātbūtni noziedzīga nodarījuma izdarīšanas vietā. Tiesnesis un zvērināto tiesa var arī izdarīt secinājumus, kas šķiet atbilstoši, ja apsūdzētais iztiesāšanas laikā atsakās sniegt pierādījumus vai bez svarīga iemesla atsakās atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem, ja tie nav saistīti ar apsūdzētā vainu. Sk. section 34-39, *Criminal Justice and Public Order Act*. (1994.). Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents> [skatīts 2012. gada 13. maijā]; Sikāk Sk. *Roberts P., Zuckerman A.* *Criminal Evidence*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 570.–577.; *Phipson on Evidence*. Malek H. M., Hollander C., David Day D. etc. 17th ed. UK: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 1183.–1201.

³¹ *Cape E., Namoradze Z., Smith R., Spronken T.* *Effective Criminal Defence in Europe*. [B. v.]: Interesentia, 2010., p. 139.; *Milovanovich, Z.* *Privilege against Self-Incrimination: a Comparative Perspective*. In Fields, C. B., Moore Jr. R. H. *Comparative and International Criminal Justice: Traditional and Nontraditional Systems of Law and Control*. 2nd ed. Long Grove, IL: Waveland Press, 2005, p. 381.

³² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 18731/91 *John Murray v United Kingdom*, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 36408/97 *Averill v. United Kingdom*; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 48539/99 *Allan v. the United Kingdom*; *Human Rights in the Investigation and Prosecution of Crime*. Colvin M. and Cooper J. (ed. by) Oxford; New York: Oxford University Press, 2009, Chapter 14.; *White R. C. A., Ovey C. Jacobs, White & Ovey: The European Convention on Human Rights*. 5th ed.ition. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 281–289.

³³ Sikāk sk. *Easton S.* *The case for the right to silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998.

³⁴ *Criminal Procedure in Europe*. Volger, R., Huber, B. (ed. by) Berlin: Duncker & Humblot, 2008, p. 66.; *Cape E., Namoradze Z., Smith R., Spronken T.* *Effective Criminal Defence in Europe*. [B. v.]: Interesentia, 2010, p. 140.

³⁵ *Statement of the European Criminal Bar Association (ECBA) on the Greenpaper Presumption of Innocence of 26 April 2006*. Pieejams: http://www.ecba.org/content/index.php?option=com_content&view=article&id=525:presumption-of-innocence&catid=90:publications&Itemid=119 [skatīts 2012. gada 12. jūlijā].

tomēr tie rada būtisku spiedienu sniegt liecības un, tos piemērojot, pastāv risks, ka nevainīgas personas var tikt atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Kriminālprocesa likumā nelabvēlīgu secinājumu izdarīšana nav atļauta. Tomēr Pētījums liecina, ka praksē nav izslēgtas situācijas, kad liecību nesniegšana var tikt vērtēta kā pierādījums, kas pamato personas vainu.³⁶ Nelabvēlīgu secinājumu izdarīšana, ja persona izmanto tiesības neliecināt, ir jāatzīst par prettiesisku piespiešanas metodi, kas rada augstu risku, ka nevainīga persona var tikt nepamatoti atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Nobeigumā jānorāda, ka Latvijā viena no aktuālajām problēmām, lai tiesības neliecināt realizētu praksē, ir tiesību uz informāciju efektīva nodrošināšana. Praksē personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, tiesības neliecināt bieži vien netiek izskaidrotas vai tiek izskaidrotas vienīgi formāli, kā arī ir gadījumi, kad persona tiek maldināta, ka viņai šīs tiesības nav vai ka to izmantošana var radīt nelabvēlīgas sekas.³⁷ Lai panāktu, ka persona apzināti un brīvi izvēlas, vai izmantot tiesības neliecināt, būtiski jāuzlabo tiesību uz informāciju par tiesībām klusēt nodrošināšana.

Kopsavilkums

Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, noteiktās tiesības neliecināt ietver gan tiesības atteikties sniegt liecības jeb tiesības klusēt, gan tiesības neatbildēt uz konkrētiem jautājumiem, turklāt neparedzot atbildību par nepatiesu liecību sniegšanu jeb melošanu. Tās ir jānodrošina ikvienā izmeklēšanas darbībā, kurā tiek iegūtas liecības. Savukārt lieciniekam un cietušajam nav tiesību neliecināt pavisam, bet ir tiesības neatbildēt uz konkrētiem jautājumiem, ja, atbildot uz tiem, šī persona var sevi apsūdzēt. Amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, ir pienākums pārtraukt izmeklēšanas darbības, kurās tiek iegūtas liecības, kas rada pamatu atzīt liecinieku vai cietušo par personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Minētās darbības var atsākt, tikai piešķirot personai tiesības neliecināt pilnā apjomā kā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Turklāt šajā gadījumā liecības, kuras sniegtas, pirms persona ieguvusi personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu, nav izmantojamas par pierādījumu lietā, kā arī šo personu nevar saukt pie kriminālatbildības par liecību nesniegšanu vai nepatiesu liecību sniegšanu.

³⁶ Lai gan 91 % no aptaujātajiem procesa virzītājiem norāda, ka praksē personas klusēšana netiek vērtēta kā pierādījums, kas pamato vainu, 7 % norāda, ka šādi gadījumi praksē pastāv (Pielikums Nr. 2. grafiks 2.17.).

³⁷ Liela daļa – 43 % no aptaujātajām personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, norāda, ka pirms liecību sniegšanas tām netika izskaidrotas tiesības neliecināt, 21 % norāda, ka tās tika izskaidrotas tikai pirmajā liecību sniegšanas reizē, 16 % norāda, ka tika izskaidrotas katru reizi, 15 % norāda, ka tika izskaidrotas, bet ne katrā liecību sniegšanas reizē, 5 % norāda, ka tiesības neliecināt tika izskaidrotas lietas iztiesāšanas laikā. Atbildot uz jautājumu, kādā veidā jums tika izskaidrotas tiesības neliecināt, 20 % no personām norāda, ka tām tika izskaidrots, ka pretējā gadījumā iestāsies kādas negatīvas tiesiskas sekas, piemēram, viņas netiks atbrīvotas no apcietinājuma, 20 % norāda, ka vispār netika informēts par šādām tiesībām, 20 % norāda, ka viņām tika nolasīts likuma pants, kas paredz minētās tiesības, 18 % norāda, ka viņām netika izskaidrotas tiesības, bet tikai izsniegta rakstveida informācija par tiesībām, tikai 10 % norāda, ka tika brīdinātas, ka viss kas tiks teikts, var tikt izmantots pret viņām, kā arī tikai 10 % norāda, ka tika izskaidrots, ka viņas var brīvi izlemt liecināt, ka var atbildēt tikai uz dažiem jautājumiem vai vispār neliecināt, 9 % norāda, ka tika izskaidrots, ka viņām ir pienākums liecināt, 5 % uz šo jautājumu neatbildēja.

Arī aizstāvju atbildes liecina, ka praksē personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, bieži netiek izskaidrotas tiesības neliecināt. 57 % no aizstāvjiem norāda, ka minētās tiesības tiek izskaidrotas tikai formāli, 26 % norāda, ka tiek pilnībā izskaidrotas, 21 % – ka daļēji, un 7 % – ka netiek izskaidrotas. Arī procesa virzītājiem tika uzdots jautājums, kādā veidā un cik bieži personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiek izskaidrotas tiesības atteikties sniegt liecības.

Tiesības neliecināt var tikt ierobežotas. Tās nav attiecināmas uz personu identificējošu informāciju. Tiesības neliecināt var ierobežot, pierādīšanas pienākumu pārnesot uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Pierādīšanas pienākums tiek pārņemts uz personu, piemērojot faktiskās un tiesiskās prezumpcijas. Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir pienākums norādīt arī uz alibi un apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību. Pierādīšanas pienākums var tikt pārņemts uz personu arī citos gadījumos, piemēram, kad tā norāda, ka noziedzīgu nodarījumu ir izdarījis nepieskaitāmības stāvoklī vai atbildību mīkstinošos apstākļos. Tā kā persona var neizprast, ka pastāv atbildību mīkstinoši apstākļi, kā arī apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, Kriminālprocesa likumā būtu jānosaka apsūdzības pienākums izskaidrot personai minētos apstākļus.

Tiesības neliecināt ietver aizliegumu prettiesiski piespiest personu sniegt liecības. Būtu jānovērš praksē sastopamie gadījumi, kad, lai iegūtu liecības, tiek piemērotas tādas piespiešanas metodes kā psiholoģiska vardarbība, retāk fiziska vardarbība, draudi piemērot smagāku sodu vai drošības līdzekli. Praksē ir sastopama arī maldināšana par pierādījumiem lietā un prettiesiski solījumi. Būtu apsverama iespēja noteikt, ka šo metožu piemērošanas rezultātā iegūtie pierādījumi ir atzīstami par absolūti nepieļaujamiem, papildinot Kriminālprocesa likuma 130. panta otrās daļas 1. punktu. Būtu jānovērš arī praksē sastopamie gadījumi, kad personai, pamatojoties uz apstākli, ka tā nesniedz liecības un neatzīst vainu, tiek nepamatoti piemēroti procesuālie piespiedu līdzekļi, piemēram, apcietinājums, kā arī noteikts bargāks sods. Kā prettiesiska piespiešanas metode atzīstama arī nelabvēlīgu secinājumu izdarīšana, pamatojoties uz apstākli, ka persona nesniedz liecības. Lai panāktu, ka persona apzināti un brīvi izvēlas, vai izmantot tiesības neliecināt, praksē būtu būtiski jāuzlabo tiesības uz informāciju par tiesībām klusēt nodrošināšana.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

BRĪVĪBA KĀ SOCIĀLI TIESISKĀ PARĀDĪBA

Tatjana Gordina, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Freedom institute occupies a position central in many branches of science. It is considered to be the immortal value, reflected in religion, philosophy, law, as well as in people's social life. Due to the pluralism of opinions there is still no common definition of what freedom is. Freedom is not abstract, but a relative phenomenon. The position of freedom in society will always be endowed with restrictions and limits. In its understanding the concept of freedom is very wide and has many levels (physical, legal and inner), different types, conditions and fields of application. The essence of freedom in social and legal relationships depends on the typology of law („*ius naturale*”, „*ius positivus*”, libertarian-legal). The major elements of freedom are will, equality, necessity. The pledge of effective embodiment of legal freedom in social life is: high quality of legislation and legal culture, high level of legal awareness, legal order, legal accountability, legitimacy and civil society.

Atslēgvārdi: brīvība, tiesības, sabiedrība, griba, vienlīdzība, nepieciešamība.

Keywords: freedom, law, society, will, equality, necessity.

Ievads

Brīvības institūts ir vairāku zinātņu pētīšanas objekts. Katra nozare cenšas apskatīt brīvību no sava specifiska skatupunkta, izmantojot tikai tai raksturīgas metodes un paņēmienus. Brīvība ir viens no centrālajiem jēdzieniem reliģijā, filozofijā, jurisprudencē, kā arī sabiedriskajā dzīvē. Tā pieskaitāma nemirstīgajām vērtībām. Visā cilvēces attīstības gaitā tās koncepcija ir piedzīvojusi daudzas pārmaiņas un vēl joprojām paliek diskutējama.

Brīvība viennozīmīgi ir sociāla parādība, kas izpaužas tikai cilvēku sabiedrībā. Brīvība tās tiesiskajā izpausmē ir galvenais jautājums, ko kopš tiesību rašanās brīža mēģina atrisināt filozofi, politiķi, juristi u. c. nozaru speciālisti.

Sabiedrības attīstības gaitā ir bijuši dažādi vēsturiskie pavērsieni, kuru ietekmē mainījies arī priekšstats par brīvību – to apskatīja kontekstā ar likteni, Dievu un piešķīra tai sakrālu nozīmi, to asociēja ar visatļautību un ierobežojumu neesību, brīvību raksturoja kā apzinātu, objektīvu nepieciešamību, kā arī saistīja ar tādām kategorijām kā zināšanas, morāle, tikumība, likums.

Ja pieļaujam, ka patiesība ir viena, tad jāsecina, ka starp dažādiem viedokļiem attiecībā uz brīvības definējumu paties var būt tikai viens skaidrojums. Bet vai tā patiešām ir? Pēc autores domām, definēt brīvību *expressis verbis* nav iespējams, jo cilvēku apziņā vēl līdz šim brīdim nav izveidojies vienots viedoklis par to, kas ir brīvība, kāda ir šī institūta būtība un optimālais stāvoklis, līdz ar to arī zinātniskajā literatūrā nav striktas brīvības jēdziena definīcijas. Brīvība ir ļoti plašs

daudzskaldņu un daudzlīmeņu jēdziens, kas ietver sevī vairākus veidus, formas, stāvokļus un pielietošanas sfēras. Pretrunas un pretēji viedokļi visbiežāk rodas tieši tad, kad runa ir par brīvības dažādiem līmeņiem, veidiem vai izpausmes formām.

1. Brīvības līmeņi un ierobežojumi

Brīvība ir pārāk abstrakts un demagoģisks jēdziens. Tam nav konkrētas nozīmes, tādēļ brīvība, kuras mērķis ir nodrošināt kārtību cilvēku attiecībās, nevar būt absolūta, tā vienmēr ir relatīva. Sociāli tiesiskajā vidē indivīda brīvība vienmēr būs apveltīta ar kādu ierobežojošu elementu. Ž. Ž. Ruso ir teicis, ka cilvēks dzimst brīvs, bet viņš visur ir važās.¹ Mūsdienu sabiedrībā, skaidrojot brīvības jēdzienu, vienmēr ir jāuzdod jautājums: „brīvība no kā?”, „brīvība kur?”, „kādi ir ierobežojumi?” Vēl vairāk – ir jāatzīst, ka šādi ierobežojumi cilvēkiem ir pat nepieciešami.

Brīvību nosacīti var iedalīt trīs pamatlīmeņos, divi no tiem – fiziskais un juridiskais – ir ārējie, bet trešais ir iekšējais līmenis.²

Fiziskā brīvība ir cieši saistīta ar dabas likumiem un materiālās pasaules objektiem, t. i., ar visiem ārējiem faktoriem, kuri noteic iespēju vai iespēju rīkoties. Akmeni, kas krīt bezgaisa telpā, sauc par brīvu, tāpat arī cilvēks, kas iet uz priekšu, ir fiziski brīvs, kamēr nesastop savā ceļā kādu šķērslī, piemēram, sienu. No minētā izriet, ka jebkura fiziska iedarbība, kas traucē vai kavē cilvēka mērķtiecīgu darbību vai piespiež cilvēku rīkoties pret viņa gribu, ir brīvības ierobežojums fiziskajā līmenī.³

Juridiskā brīvība skar tiesību jomu. Tiesības objektīvā nozīmē ir uzvedības normu kopums, ko ir noteikusi valsts. Zinātniskajā izpratnē ar tiesībām saprot sabiedrībā atzīto un oficiāli aizsargāto taisnības un brīvības normatīvu kopumu, kas regulē personu brīvās gribas cīņu un saskaņošanu viņu savstarpējās attiecībās.⁴ Tiesības ir kā cilvēka juridiskās brīvības mērs, kas nosaka tās apjomu un robežas. Sociāli tiesiskajās attiecībās tiesības sevišķi spilgti izpaužas tad, kad viena cilvēka brīvība saduras ar cita cilvēka brīvību, radot nepieciešamību korigēt savu uzvedību un ievērot noteiktus ierobežojumus. Juridiskajā līmenī brīvības ierobežojumi izpaužas divos veidos – kā aizlieguma normas un normas ar piespiedu raksturu.

Brīvības iekšējā līmeņa izzināšana ir ļoti sarežģīta, jo skar cilvēka iekšējos impulsus, pie kuriem pieder cilvēka jūtas, kaislības, tieksmes, ieradumi. Mūsdienu sabiedrībā cilvēki bieži nejūt atšķirību starp jēdzieniem „es gribu” un „man gribas” un mēdz tos jaukt. Pirmais attiecas uz prātu, bet otrais – uz jūtām. Ja cilvēks rīkojas saskaņā ar prāta lēmumu, pat pretēji savām vēlmēm, tad viņš ir iekšēji

¹ Руссо Ж. Ж. Трактаты. Москва: Наука, 1969, с. 152.

² Федосеев С. Размышления на тему: Что такое свобода? : Материалы третьей научной конференции преподавателей и студентов. 14–15 марта 2002. В кн.: Наука. Университет. 2002. Новосибирск: Новый Сибирский университет, 2002, с.185–190. Pieejams: http://www.binetti.ru/varia/fedoseev_1.shtml [skatīts 2012. gada 22. decembrī].

³ Федосеев С. Размышления на тему: Что такое свобода? : Материалы третьей научной конференции преподавателей и студентов. 14–15 марта 2002. В кн.: Наука. Университет. 2002. Новосибирск: Новый Сибирский университет, 2002, с. 185–190. Pieejams: http://www.binetti.ru/varia/fedoseev_1.shtml [skatīts 2012. gada 22. decembrī].

⁴ Juridisko terminu vārdnīca. V. Dubure, A. Fogels, I. Fridrihsons u. c. Rīga: NORDIK, 1998, 262. lpp.

brīvs. Bet, ja cilvēka vēlmes piespiež viņu rīkoties pret viņa gribu vai traucē tās realizācijai, tad ir acīmredzams brīvības ierobežojums iekšējā līmenī.⁵

Brīvības satura galvenais elements ir griba – psihe, prāta parādība, kas uzstājas kā aktīvs, efektīvs nosacījums šķēršļu pārvarēšanai un mērķa sasniegšanai. Griba veidojas un izpaužas cilvēka apzinātajā darbībā, attīstoties viņa individuālajām īpašībām, kultūrai, intelektuālajām spējām u. tml.⁶

Griba ir cilvēku spēja izvēlēties vienu no iespējamiem rīcības variantiem un viņa iekšējās pūles darbības realizācijai. Īstenojot gribas darbību, cilvēks pretojas jūtamo vajadzību un impulsīvo vēlmju varai: gribas aktam ir raksturīgs pārdzīvojumus (nevis „es gribu”, bet „man vajag”), darbības mērķa vērtības īpašību apzināšanās. Gribas uzvedība ietver sevī lēmuma pieņemšanas procesu, kurā bieži vien notiek cīņa starp izvēles akta motīviem un lēmuma realizāciju.⁷

Tiesiskajās attiecībās cilvēks nevar domāt un rīkoties pēc savas gribas, jo tā ir ārēji ierobežota. Ja tiesību akti ir saistīti ar apzinātu gribas izpausmi, tad juridiskās rīcības tiesiskās sekas var iestāties neatkarīgi no tiesību subjekta gribas. Brīvība nav privilēģija, bet pienākumi un ierobežojumi, kuru neievērošana var novest pie haosa, anarhijas un varmācības.

Cilvēka brīvību bieži vien identificē ar viņa gribas brīvību. Griba ir brīva nevis tad, kad tās izvēles pamatā ir subjekta vēlēšanās, bet gan tad, kad tās izvēle ir pareiza un atbilst objektīvajai nepieciešamībai. Pēc Engelsa vārdiem, gribas brīvība nenozīmē neko citu kā spēju lemt, zinot lietas apstākļus. Darbības vai rīcības voluntārais raksturs visskaidrāk parādās tad, kad cilvēkam mērķa sasniegšanai jāpārvar ārēji vai iekšēji šķēršļi. Gribas darbības sākuma posms ir mērķa izvirzīšana un apzināšanās, tad seko lēmums sākt rīkoties un mērķtiecīgāko darbības paņēmieni izvēle, nobeiguma daļa ir pieņemtā lēmuma izpilde. Gribasspēks nav cilvēkam dabas dots. Prasme un spējas izvirzīt mērķi, pieņemt pareizus lēmumus un tos izpildīt, padarīt sāktu darbu līdz galam ir zināšanu, pieredzes, audzināšanas un pašaudzināšanas rezultāts.⁸

Diskutējams ir arī jautājums par to, vai brīvība ir darbība vai stāvoklis. Ja runa ir par iekšējo brīvību, tad ar to saprot noteiktu apziņas stāvokli. Ja mēs runājam par brīvības ārējām izpausmes formām, tad brīvība nebūs tik statiska, bet vairāk orientēta uz kādu rīcības modeli. Pēc autore domām, mūsdienu brīvības izpratne vairāk attiecināma uz darbību, bet tās saknes meklējamas cilvēka iekšējā apziņā, jo viss, ko cilvēks dara, nāk no viņa iekšējiem pamudinājumiem un jebkura ārējā darbība vai bezdarbība nav iespējama bez iepriekšējā domu gājiena, kas savukārt ir darbība.

Interesanti atzīmēt, ka Krievijas krimināltiesiskajā terminoloģijā terminam „brīvības ierobežojums” ir pavisam cita nozīme. Kopš 2010. gada 10. janvāra tas ir iekļauts Krievijas sodu sistēmā kā viens no soda veidiem, kura būtība ir notiesātas personas turēšanā speciālajā iestādē bez izolācijas no sabiedrības, bet realizējot tās

⁵ Федосеев С. Размышления на тему: Что такое свобода?: Материалы третьей научной конференции преподавателей и студентов. 14–15 марта 2002. В кн.: Наука. Университет. 2002. Новосибирск: Новый Сибирский университет, 2002, с. 185–190. Pieejams: http://www.binetti.ru/varia/fedoshev_1.shtml [skatīts 2012. gada 22. decembrī].

⁶ Блауберг И. В., Пантин И. К. Краткий словарь по философии. Москва: Издательство политической литературы, 1979, с. 44

⁷ Горкин А. П. Большая Российская энциклопедия. Новый энциклопедический словарь. Москва: Рипол Классик, 2000, с. 209

⁸ Rozentāls M. Filozofijas vārdnīca. Rīga: Liesma, 1974, 161.–162. lpp.

uzraudzību. Brīvības ierobežojums notiesātajām personām tiek uzlikts kā pamatsods vai papildsods atkarībā no izdarītā noziedzīgā nodarījuma veida uz laiku no 2 mēnešiem līdz 4 gadiem.⁹

2. Juridiskās brīvības tipoloģija

Brīvības iemissojums tiesībās jau gadsimtiem ieņem centrālo vietu domātāju un zinātnieku prātos. Zināmas neskaidrības juridiskās brīvības interpretācijā ienes tiesību izpratnes plurālisms, jo tieši no tiesību tulkošanas veida ir atkarīga cilvēku tiesiskajā apziņā dominējošā izpratne par brīvību tās juridiskajā izpausmē.¹⁰

Runājot par tādiem tiesību izpratnes tiem kā legisms, juridiskais pozitīvisms, neopozitīvisms, jāsecina, ka indivīda brīvības loma tajās ir ļoti vāja. Centrālo vietu minētajās tiesību teorijās ieņem likums un tiesības, kur starp šiem diviem jēdzieniem liek vienādības zīmi un abi no tiem ir apveltīti ar piespiedu raksturu. Tiesības ir valsts radītais produkts, un jebkura tiesību norma ir valsts komanda, pavēle, kas visiem un bez jebkādam ierunām ir jāpilda.¹¹ Cilvēks šajās tiesiskajās attiecībās tiek uztverts kā varai pakļauts objekts, nevis kā brīvā būtne. Aksioloģiski brīvībai šādās attiecībās nav nekādas vērtības, jo vērtīga ir tikai jābūtība, varu saturoša, valdonīga norma un likums.

Dabiski tiesiskā tiesību izpratne nodala dabiskās tiesības no pozitīvajām tiesībām. Apskatot dabiskās tiesības no tiesību filozofijas, jurisprudences, ētikas un sociālās filozofijas pozīcijām, var rezumēt, ka šīs tiesības ir patiesas, saprātīgas, tikumiskas un godīgas, jo nāk no pašas dabas un sakņojas Dieva vai cilvēka dabā, fiziskajā, garīgajā vai sociālajā dabā. Dabiski tiesiskās koncepcijas piekritēji dažādi redz tiesību konkrēto saturu. Ar tām saprot tik dažādus fenomenus kā visu cilvēku dabiskā vienlīdzība un brīvība, dabiskās tiesības uz nevienlīdzību un privilēģijām, cilvēku dabiskās tiesības uz cieņu u.tml. Tomēr kā jebkurai radikālai koncepcijai tai ir gan priekšrocības, gan zināmi trūkumi. No vienas puses, tā pastāvīgi meklē tiesību objektīvo būtību, pasludina visu cilvēku vienlīdzību un dabisko brīvību, no otras puses, tai ir raksturīga tiesību sajaukšana ar netiesiskām parādībām – morāli, tikumību, reliģiju utt., kā arī dabisko un pozitīvo tiesību savstarpējās mijiedarbības neatzišana. Dabisko tiesību nošķiršana no pozitīvajām tiesībām norāda uz nosacītu, neattīstītu un iekšēji pretrunīgu tiesību izpratnes koncepciju, kurā tiek ignorēta būtības un parādības proporcijas jēga un īpatnības tiesībās, kurā trūkst tiesiskā likuma jēdziena.¹² Tik šaura un vienpusīga tiesību izziņāšana atrauj tās no tiesiskās realitātes, līdz ar to arī brīvība pastāv ārpus tiesību sfēras.

Mūsdienu jurisprudences līmenim visvairāk atbilst libertāri juridiskā tiesību izpratne, kurā brīvība atradusi visspilgtāko atspoguļojumu. Tajā ir pārvarētas visas antagoniskās galējības un trūkumi tiesību būtības izpratnē, kā arī tiesību un likuma proporcijas samērīgumā. Šīs koncepcijas pamatā funkcionē formālās

⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации Ст. 53 [Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodekss]. Pieejams: <http://www.uk-rf.com/> [skatīts 2012. gada 16. novembrī].

¹⁰ Толченкин Д. Юридическая свобода: диссертация кандидата юридических наук. Отрасль: теория и история государства и права; история правовых учений. Владимир: 2006, с. 166. Pieejams: <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-svoboda> [skatīts 2012. gada 22. decembrī].

¹¹ Нересяңц В. С. Философия права. Краткие учебные курсы юридических наук. Москва: НОРМА, 2001, с. 17–18.

¹² Нересяңц В. С. Философия права. Краткие учебные курсы юридических наук. Москва: НОРМА, 2001, с. 21–24.

vienlīdzības princips, kas ietver sevī trīs komponentus – visiem vienāda vispārēja norma, visu subjektu formāla brīvība attiecībā pret šo normu un vispārēja taisnība attiecībā pret šo visiem vienādo regulācijas formu. Saskaņā ar libertāri juridisko koncepciju cilvēku tiesiskās vienlīdzības pamatā ir indivīda brīvība sabiedriskajās attiecībās, kā arī šīs brīvības un taisnīguma vienāds mērs. Tiesības ir kā vispārēja un nepieciešama cilvēku brīvības forma, bet brīvība ir iespējama un funkcionē tikai kā tiesības, t. i., tiesību formā.¹³

Mūsdienās brīvība kā sociāli tiesiska kategorija ir cieši saistīta ar nepieciešamības jēdzienu. Pirmais to mēģināja pamatot Spinoza, kurš definēja brīvību kā apzinātu nepieciešamību. Brīvības un nepieciešamības dialektiskās vienības izvērstu koncepciju deva Hēgelis, kurš uzskatīja, ka objektīvā nepieciešamība ir primāra, pastāv dabā un sabiedrībā objektīvu likumu formā. Savukārt cilvēka griba un apziņa ir sekundāra, atvasināta. Neizzināti likumi izpaužas kā „akla” nepieciešamība. Vēstures pirmsākumos cilvēks, nespējams izprast dabas noslēpumus, bija neizzinātas nepieciešamības vergs, nebrīvs. Jo dziļāk cilvēks izzināja objektīvos likumus, jo apzinātāka un objektīvāka kļuva viņa darbība. Cilvēka brīvību ierobežo ne tikai atkarība no dabas, bet arī sabiedriskie spēki, kas valda pār viņu konkrētos vēsturiskos apstākļos.¹⁴ Brīvība nenozīmē „daru, ko gribu”, bet „daru, ko uzskatu par nepieciešamu”, ievērojot citu cilvēku vajadzības. Cilvēks nevar pastāvēt viens un dzīvot izolēti no sabiedrības. Cilvēks ir sociāla būtne, bet sociuma esamība vienmēr ietver sevī zināmu simbiozi, kurā šīs sabiedrības konkrēta dalībnieka stāvoklis vienmēr būs atkarīgs no katra cita dalībnieka uzvedības.

Brīvības modernajā sociāli tiesiskajā vīzijā ietilpst arī vienlīdzības kritērijs. Cilvēki ir brīvi savas vienlīdzības robežās un ir vienādi savas brīvības robežās. Brīvība bez vienlīdzības ir elitāro ideoloģiju privilēģija, bet vienlīdzība bez brīvības – vergu un apspiesto masu ideoloģija. Sociālajā dzīvē var pastāvēt vai nu brīvība tās tiesiskajā formā vai patvaļība dažādās izpausmēs. Trešais variants nav iespējams: ne-tiesības un ne-brīvība vienmēr ir patvaļība.¹⁵

Šodien pasaule ir ceļā uz lielākas brīvības iekarošanu lielākam cilvēku skaitam. No tiesiskā viedokļa šis process nozīmē, ka arvien vairāk cilvēku formāli tiek atzīti par vienlīdzīgiem tiesību subjektiem. Tādējādi tiesību un brīvības vēsturiskā attīstība cilvēciskajās attiecībās ir uzskatāma par cilvēku kā formāli (juridiski) brīvu indivīdu vienlīdzības progresu. Caur tiesību mehānismu, t. i., caur formālo vienlīdzību, sākotnēji nebrīva cilvēku masa pakāpeniski vēsturiskās attīstības gaitā pārveidojas par brīviem indivīdiem.¹⁶

Papildus apskatītajām koncepcijām mūsdienās tiesības bieži tiek pretstatītas brīvībai, taisnīgumam, vienlīdzībai. Nereti tiesības tiek tulkotas kā varas pavēles, tās identificē ar likumiem, kuriem ir prettiesisks, patvaļīgs un varmācīgs raksturs.

Kā jau minēts, brīvība ir nosacīta, no citām tiesību kategorijām atkarīga parādība, kuras lomu un vietu sociāli tiesiskajā sistēmā nosaka vairāku citu institūtu esamība. Tieši izpratne par citu sociālo un tajā skaitā arī tiesisko parādību būtību, to saturu un funkcionālo nozīmi sociāli tiesiskajās attiecībās visvairāk ietekmē brīvības institūta definīcijas un jēgas noteikšanu. Brīvību var salīdzināt ar

¹³ Нерсеяну В. С. Философия права. Краткие учебные курсы юридических наук. Москва: НОРМА, 2001, с. 24–26.

¹⁴ Rozentāls M. Filozofijas vārdnīca. Rīga: Liesma, 1974, 62. lpp.

¹⁵ Нерсеяну В. С. Философия права. Краткие учебные курсы юридических наук. Москва: НОРМА, 2001, с. 29–30.

¹⁶ Turpat, с. 30.

dimantu, kas savu skaistumu un neatkārtojamību iegūst slīpējuma procesā, kura kvalitāte ir atkarīga no akmens apstrādes meistarības. Tāpat arī brīvība iegūst savas sociāli tiesiskās nozīmes dziļumu un formu vairāku citu faktoru ietekmē, starp kuriem var minēt tādas kategorijas kā tiesības, likumi, atbildība, griba, ētika, morāle, reliģija, cilvēku izglītības un kultūras līmenis, cilvēku tiesiskā apziņa, kā arī valsts pārvaldes forma, valsts iekārtas forma, politiskais režīms u. c. Ar visiem minētajiem institūtiem brīvība atrodas neatrautā un ciešā kopsakarā, mijiedarbībā – brīvība dzimst, veidojas un izriet no šīs komplicētas sociāli tiesiskās vides. Vēsturiskās attīstības procesā brīvības kategorija pastāvīgi kristalizējas, atjaunojas, pilnveidojas, papildinās un konkretizējas, lai atbilstu cilvēku sociāli tiesiskajām interesēm un vajadzībām konkrētajā laikā un konkrētajā vietā.

3. Juridiskās brīvības realizācijas faktori

Daudzu cilvēku apziņā brīvība vēl joprojām tiek asociēta ar iekšējo vai ārējo ierobežojumu trūkumu, nesodāmību un visatļautību. Minētais apstāklis neveicina kārtīguma tradīciju uzturēšanu sabiedrībā, kā arī stiprina tiesiskā nihilisma pozīcijas. Lai mainītu cilvēku ideoloģisko nostāju un virzītu brīvības jēdziena izpratni uz apzinātu nepieciešamību, par galveno juridiskās zinātnes uzdevumu jāpasludina likumdošanas un tiesību realizācijas procesam nepieciešamās zinātniski teorētiskās bāzes izveidošana. Neskatoties uz zinātnieku domāšanas plurālismu un striktas terminoloģijas trūkumu, ir jāietecas pēc juridiskās brīvības vienotas sistēmas izpratnes, kā arī vienotas juridiskās brīvības koncepcijas kā komplicēta un daudzdimensiju sociāli tiesiskā fenomena izveides. Juridiskā brīvība ir iespējama tikai tur, kur tā atzīta par augstāko vērtību, kur tās idejas ir nostiprinātas tiesībās, ko aizsargā valsts. Ir jāpanāk tāds sabiedrības tiesiskās sistēmas stāvoklis, kurā tiks radīta maksimāli labvēlīga vide juridiskās brīvības realizācijai. Šī mērķa sasniegšanā īpaša uzmanība jāpievērš tādiem faktoriem kā likumdošana, tiesiskā kultūra, tiesiskā kārtība, juridiskā atbildība, likumība, uz juridiskās brīvības realizāciju orientēta tiesiskā politika.¹⁷

Juridiskās brīvības nepieciešamais nosacījums ir kvalitatīva likumdošana un normatīvo aktu kopums, kas ir adekvāts un piemērots sabiedrības vajadzībām. Cilvēka tiesību un brīvību pamati ir nostiprināti starptautiskajos tiesību aktos, pasaules valstu konstitucionālajos likumos, kā arī vairākos nacionālajos normatīvajos aktos. Tomēr juridiskās brīvības ideālajai izpaušmei nepietiek tikai ar tās nostiprinājumu tiesību aktos – papildus tam ir vajadzīga arī tādu apstākļu radīšana, kuros brīvība tiktu efektīvi ieviesta cilvēku sociālajā dzīvē. Pretējā gadījumā tā pārvērtīsies par deklarāciju, „demokrātisko skaistumu”, bet pašas tiesības – par „dekoratīvu demokrātiju”.

Juridiskās brīvības realizācija nav iedomājama bez attiecīgā tiesiskās kultūras līmeņa. Tiesiskā kultūra ir komplicēts veidojums, kurā ietilpst tiesiskās vērtības, likumdošanas un tiesību piemērošanas kultūra, juridiskās tehnikas kultūra, uzvedības kultūra tiesību sfērā, kā arī sabiedrības vai tās atsevišķa locekļa tiesiskā mentalitāte un tiesiskā apziņa. Valsts uzdevums ir paaugstināt sabiedrības tiesiskās kultūras līmeni, proti, vispusīgi izglītot sabiedrības locekļus, sniegt tiem

¹⁷ Толченкин Д. Юридическая свобода: диссертация кандидата юридических наук. Отрасль: теория и история государства и права; история правовых учений. Владимир: 2006, с. 166. Pieejams: <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-svoboda> [skatīts 2012. gada 22. decembrī].

ekonomisku, politisku atbalstu, cīnīties ar tiesiskās apziņas deformācijām, novērst tādas novirzes un aberācijas no normas kā tiesiskais romantisms, tiesiskais nihilisms, tiesiskais askētisms u. c. Jo augstāks ir tiesiskās kultūras līmenis, jo plašāku izpausmi juridiskā brīvība iegūst tiesībās.

Cilvēku tieksme pēc brīvības un viņu gribas brīvības atzišana rada nepieciešamību regulēt cilvēku uzvedību un sociāli tiesiskajās attiecībās paredzēt par to atbildību. Juridiskā atbildība pilda brīvības realizācijas stimulējošo funkciju, veicinot tiesisko attiecību dalībnieku atbilstīgu uzvedību. Tā nosaka juridiskās brīvības realizācijas robežas. Cilvēks, apzinoties juridisko atbildību par konkrētām prettiesiskām darbībām vai bezdarbību, rīkojas brīvi tiesību robežās. Ja tās tiek pārkāptas, iestājas juridiskas sekas, proti, sankcija. Tiesību pārkāpums un saukšana pie atbildības ir indivīda nebrīvas uzvedības, nepareiza uzvedības modeļa izvēles rezultāts, kā arī kļūda brīvības realizācijas procesā.

Juridiskās brīvības realizācijas faktors ir ne tikai atbildības, bet arī atbrīvošanas no atbildības institūts. Likumdevējs, stimulējot sociāli aktīvu, sociāli lietderīgu un nepieciešamu tiesisku uzvedību, izslēdz dažas darbības no prettiesiskas uzvedības saraksta (piemēram, galējā nepieciešamība, attaisnojams profesionālais risks u. c.), tādējādi stimulējot tiesību subjektus realizēt savas juridiskās brīvības.

Likumība kā normatīvo aktu stingra, precīza un vienveidīga ievērošana un izpildīšana visu tiesību subjektu darbībā arī ir juridiskās brīvības realizācijas nepieciešams nosacījums. Likumība nodrošina brīvības optimālo izpausmi tiesību jaunrades un tiesību realizācijas procesā, tā garantē tiesību subjektu vienlīdzību likuma priekšā, kā arī atbildības nenovēršamību par izdarīto pārkāpumu.

Juridisko brīvību nevar realizēt bez sabiedrībā pastāvošas stabilas tiesiskās kārtības. Tā ir tāda sabiedrisko attiecību kārtība, kas izveidojas likumības īstenošanas rezultātā – tiesiskā kārtība ir realizēta likumība.¹⁸ Tiesiskā kārtība var būt gan kā juridiskās brīvības realizācijas faktors, gan kā juridiskās brīvības realizācijas rezultāts.

Par vienu no galvenajiem juridiskās brīvības faktoriem atzīst pilsonisko sabiedrību. Tā ir tāda sabiedrisko attiecību sistēma, kurā tiek nodrošināta ne tikai cieša cilvēku savstarpējā saikne, bet arī īpašas attiecības starp sabiedrību un valsti. Pilsoniskā sabiedrība ir noteicoša attiecībā pret savu valsti – tā kontrolē valsts darbību un neļauj juridiskajai brīvībai kļūt par ierēdņu patvaļību. Savukārt valsts atstāj atgriezenisku ietekmi uz sabiedrību. Pieņemot tiesību aktus, valsts vai nu stimulē tās attīstību, vai arī bremzē to. Tiesiskā valstī likumdošanas process notiek sabiedrības kontrolē, tas nodrošina sabiedriskās dzīves pakāpenisku attīstību un demokratizāciju, līdz ar to tiesiskā valstī var realizēt arī juridisko brīvību.

Kopsavilkums

Brīvība ir viena no cilvēces galvenajām vērtībām, kas ieņem centrālo vietu cilvēku sabiedriskajā dzīvē, tajā skaitā arī tiesiskajās attiecībās. Diskusijas par brīvību un tās iemiesojumu tiesībās bijušas aktuālas kopš tiesību rašanās brīža un ir svarīgas arī šodien. Brīvība ir plašs jēdziens, kas ietver sevī vairākus veidus, līmeņus, formas un stāvokļus. Šis apstākļis un viedokļu plurālisms sarežģī iespēju veidot vienotu izpratni par brīvību, kas būtu atzīta visā sabiedrībā. Tomēr, tiecoties pēc ideāla, brīvībai, pēc autores domām, būtu jāatbilst šādai definīcijai: brīvība ir

¹⁸ Juridisko terminu vārdnīca. V. Dubure, A. Fogels, I. Fridrihsons u.c. Rīga: NORDIK, 1998, 259. lpp.

tiesību subjektu iespējamās un vajadzīgās uzvedības juridiski nostiprinātais, sociāli attaisnotais un sociāli nepieciešamais no valsts puses garantētais un aizsargājamais mērs, kas apmierina cilvēku sociālās vajadzības. Brīvība kā tiesību sastāvdaļa nav iespējama bez robežu un ierobežojumu noteikšanas. Sociāli tiesiskajās attiecībās brīvības institūtu veido gribas elements, kas izpaužas cilvēka apzinātā darbībā, gatavībā pieņemt lēmumu, spējā izvēlēties vienu no iespējamiem uzvedības variantiem sava mērķa sasniegšanai; nepieciešamības kategorija, kas virza cilvēku uz objektīvi pareiza rīcības modeļa apzinātu izvēli, ievērojot citu indivīdu intereses un vajadzības. Papildus jāuzsver, ka tiesību vidē brīvība nav iespējama bez apziņas par visu cilvēku vienlīdzību. Lai cilvēku sociāli tiesiskajā dzīvē efektīvi iemiesotu juridisko brīvību, nepieciešama kvalitatīva likumdošana, augsts tiesiskās kultūras un tiesiskās apziņas līmenis, tiesiskā kārtība, juridiskā atbildība, likumība un pilsoniska sabiedrība.

KRIMINĀLLIKUMĀ PAREDZĒTO DATORNOZIEGUMU SASTĀVU TRŪKUMI

Juris Janums, Bc. iur.

LU Juridiskās fakultātes maģistra studiju programmas “Tiesību zinātne”
pilna laika klātienē IV semestra students

Summary

The article contains current issues concerning computer and computer-related crimes in The Criminal Law. The article focuses on issues of computer and computer-related crimes: problems of identification and qualification, terminology of computer and computer-related crimes, their place in The Criminal Law system and punishments for those crimes. The article briefly explains cybercrimes and types of cybercrimes in Latvia. By explaining issues mentioned above, the article suggests solutions for those problems.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, datornoziedzumi, ar datoru saistīti noziedzīgi nodarījumi, sastāvi, Krimināllikuma sistēma, trūkumi.

Keywords: The Criminal Law, Computer crimes, Computer-related crimes, Content of crimes, System, Deficiencies.

Ievads

Tāpat kā Rīga, tā arī Krimināllikumā paredzētie datornoziedzumu sastāvi nekad nebūs gatavi, bet joprojām vēl taps. Tas saistīts ar plašo informācijas daudzveidību un attiecīgajiem aprites ierobežojumiem, ar straujo komunikāciju un datu apstrādes tehnoloģiju un paradumu attīstību. Turklāt, ņemot vērā informācijas un komunikāciju tehnoloģiju būtisko lomu 21. gs. sabiedrībā, ir vērts apsvērt, vai Krimināllikuma Sevišķajā daļā nebūtu jāparedz atsevišķa nodaļa noziedzīgiem nodarījumiem datortīklos un noziedzīgiem nodarījumiem pret datorsistēmu konfidencialitāti, integritāti un pieejamību.

Krimināllikumā paredzētie datornoziedzumi un to trūkumi

Datornoziedzumi ir ar datoru kā rīku un/vai apdraudējuma objektu saistīti noziedzīgi nodarījumi. Atkarībā no apdraudējuma objekta doktrīna šos noziedzumus iedala datornoziedzumos, ar datoru saistītos noziedzumos un kibernetizētos noziedzumos.¹ Datornoziedzumos apdraudētais objekts ir pati datorsistēma,² precīzāk, tās konfidencialitāte, integritāte un pieejamība.³ Savukārt ar datoru saistītos

¹ *Ķinis U.* Datornoziedzumi: teorētiskie un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 16 (84), 1998, 7. maijs.

² *Ķinis U.* Noziedzīgi nodarījumi datortīklos (kibernetizēti), Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.

³ 2001. gada 23. novembra Konvencija par kibernetizētiem: Starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 171 (3539), 2006, 26. oktobrī.

noziedzīgos nodarījumos apdraudētais objekts var būt jebkuras ar Krimināllikumu aizsargātas intereses, kas aizskartas ar informācijas un/vai komunikāciju tehnoloģijām kā rīku.⁴ Visbeidzot kibernetizēti var atbilst abiem iepriekšminētajiem veidiem, taču atšķirīga ir šo noziegumu bīstamība⁵ – parasti ģeogrāfiski liela izplatība un ievērojams kaitīgums, aizskarot vairākas aizsargātas intereses uzreiz, piemēram, kibernetorisms.⁶

Atbilstoši 2001. gada 23. novembra Konvencijai par kibernetizētiem⁷ (turpmāk – Konvencija) Krimināllikumā⁸ (turpmāk arī – KL) paredzētie datornoziegumi ir pārraidāmās informācijas noslēpuma pārkāpšana (KL 144. pants), patvaļīga piekļuve automatizētai datu apstrādes sistēmai (KL 241. pants), nelikumīgas darbības ar automatizētas datu apstrādes sistēmas resursu ietekmēšanas ierīcēm (KL 244. pants), datu, programmatūras un iekārtu iegūšana, izgatavošana, izmaiņošana, glabāšana un izplatīšana nelikumīgām darbībām ar elektronisko sakaru tīklu galiekārtām (KL 244.¹ pants) un informācijas sistēmas drošības noteikumu pārkāpšana (KL 245. pants).

Savukārt automatizētas datu apstrādes sistēmas darbības traucēšana un nelikumīga rīcība ar šajā sistēmā iekļauto informāciju (KL 243. pants), kā arī pārējie noziedzīgie nodarījumi, kuros kā rīks izmantota informācijas un/vai komunikāciju ierīce (t. sk. datorprogramma), piemēram, Krimināllikumā paredzētā ar datoru saistītā krāpšana (KL 177. pants), datorkrāpšana (KL 177. pants) vai autortiesību un blakustiesību pārkāpšana (KL 148. pants), Konvencijas izpratnē atbilst ar datoru saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Pēc doktrīnā ietvertās datornoziegumu klasifikācijas, Konvencijā iekļautajām datornoziegumu veidu pazīmēm un iepriekš minētajiem piemēriem nav viegli noteikt, vai attiecīgais noziegums ir datornoziegums vai ar datoru saistīts noziegums, jo lielākā daļa datornoziegumu sastāvu Krimināllikumā ir materiāli, nevis formāli, savukārt datornoziegumu sastāvu apraksti Konvencijā vairāk ir formāli, lai uzsvērtu tieši pašu darbību kaitīgo raksturu. Praksē kvalificēti IT speciālisti spēj novērst kaitīgo seku iestāšanos vēl pirms tām, tādējādi datornoziedznieku darbības nereti paliek nesodītas, jo policija atsakās uzsākt kriminālprocesu noziedzīga nodarījuma sastāva trūkuma dēļ – šajā gadījumā kaitīgo seku trūkuma dēļ vai arī tādēļ, ka cietušais nespēj uz šādām sekām norādīt. Par to liecina arī asoc. prof. U. Ķina secinājumi par būtiskā kaitējuma identifikācijas un noteikšanas problēmām datornoziegumos.⁹ Līdz ar to, raugoties uz Krimināllikumā pieejamo datornoziegumu sastāvu klāstu, autors saskata nepieciešamību papildināt to ar vairākiem formāliem datornoziegumu sastāviem, kā arī ar pavisam jauniem datornoziegumiem, par kuru sastāvu un sastāva materiālo raksturu vēl varētu diskutēt, piemēram, identitātes zādzība elektronisko sakaru tīklos vai arī „zādzība” elektronisko sakaru tīklos.

⁴ Ķinis U. Informācijas un komunikāciju tiesības, Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 23. lpp.

⁵ Ķinis U. Datornoziegumi: teorētiskie un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr.16 (84), 1998, 7. maijs.

⁶ Baranetsky V. What is cyberterrorism? Even experts can't agree. Pieejams: <http://www.hlrecord.org/news/what-is-cyberterrorism-even-experts-can-t-agree-1.861186> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁷ 2001. gada 23. novembra Eiropas Padomes Konvencija par kibernetizētiem: Starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.171 (3539), 2006, 26. oktobris.

⁸ Krimināllikums: LR likums. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=88966 [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

⁹ Ķinis U. Ar krimināllikumu aizsargātas intereses un tiesības informācijas tehnoloģiju jomā. *Jurista Vārds*, Nr. 41(740), 2012, 9. oktobris.

Vēl viena Krimināllikumā ietvertu datornoziedzumu sastāvu raksturīga problēma ir vienveidīgas terminoloģijas trūkums atbilstoši spēkā esošajiem informācijas un komunikāciju tiesību normatīvajiem aktiem, piemēram, Elektronisko sakaru likumam.¹⁰ Šeit spilgts piemērs ir Krimināllikuma 144. pants, kas paredz pa telekomunikāciju tīkliem pārraidāmās informācijas noslēpuma aizsardzību. Telekomunikāciju tīkls ir vēsturisks apzīmējums elektronisko sakaru tīklam, kas aizgūts no spēku zaudējušā 1993. gada 4. maija likuma „Par telekomunikācijām”¹¹, kur tas apzīmēja elektronisko sakaru tīklu tehniski šaurākā izpratnē atbilstoši šā likuma laikā (1993. gadā) pastāvošajai tehniskajai izpratnei par elektronisko sakaru tīkliem. Piemēram, vēsturiski pārsvarā visu aizsargājamo privāto informāciju pārraidīja tikai telefonu tīklos, lietojot analogo signālu, t. i., papildus neveicot elektromagnētiskā signāla apstrādi – kodēšanu digitālajā signālā – 0 un 1 (bināri). Mūsdienās privāto informāciju pārraida ne tikai telefonu tīklos, bet arī internetā u. c. tīklos, kur visa pārraidāmā informācija tiek kodēta digitālajā signālā, turklāt nereti (atkarībā no tīkla) vēl papildus arī šifrēta drošības un/vai pārraides ātruma veicināšanas nolūkos. Līdz ar to uz šo signālu var attiecināt Krimināllikuma 144. pantā lietoto apzīmējumu “pārraidāmā informācija elektronisko sakaru tīklā”. Te gan vietā būtu nodalīt tehnisko informāciju sakaru pakalpojuma nodrošināšanai un privāto pārraidāmo informāciju – Konvencija paredz aizsardzību abiem. Jāatzīmē, ka šo problēmu, lai arī tikai daļēji, tomēr risina Krimināllikuma grozījumi, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī,¹² taču diemžēl ne attiecībā uz autora pieminēto Krimināllikuma 144. pantu.

Pēdējā, tomēr nebūt ne mazākā problēma nav saistīta ar datornoziedzumu sastāviem, bet ar sankcijām, kas paredzētas par datornoziedzumiem, proti, pašreiz Krimināllikumā par ekonomiska rakstura datornoziedzumu, piemēram, datorkrāpšanu (KL 177.¹ pants), paredzēta smagāka atbildība nekā par datornoziedzumiem, kas aizskar personiska rakstura tiesības, piemēram, pārraidāmās informācijas noslēpuma aizskaršanu (KL 144. pants). Tas autora skatījumā nav samērīgi, jo ekonomisko stāvokli iespējams atjaunot, taču personiskais kaitējums ir nenovēršams, un to var tikai mēģināt samērīgi kompensēt, par ko liecina arī LR Augstākās tiesas atziņas.¹³

Atsevišķas datornoziedzumu nodaļas nepieciešamība Krimināllikuma Sevišķajā daļā

Ņemot vērā informācijas kā tādas un informācijas un komunikāciju tehnoloģiju būtisko lomu 21. gs. sabiedrībā, t. i., plašo interešu grupu aizskāruma risku, kā arī autora iepriekš minētās problēmas ar formālu datornoziedzumu sastāvu trūkumiem Krimināllikumā, kā arī ar grūtībām to piemērošanā praksē, autors uzskata, ka Krimināllikumam būtu jāpapildina ar atsevišķu nodaļu.

Krimināllikuma Sevišķās daļas sistēma „veidota pēc grupas objekta pazīmēm, [...] ievērojot ar Krimināllikumu aizsargāto vērtību (interesu) hierarhiju Latvijā

¹⁰ Elektronisko sakaru likums: LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=96611>.

¹¹ Par telekomunikācijām: LR likums (zaudējis spēku). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60211> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

¹² Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202 (4805), 2012, 27. decembris.

¹³ Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/docs/petijumi/moralais%20kaitejums.pdf> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

pēc principa valsts – sabiedrība – persona.”¹⁴ Pašreiz teju visi datornoziedzumi iekļauti Krimināllikuma XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”, no kā varam secināt, ka aizsargājama grupas objekts ir vispārējā drošība un sabiedriskā kārtība, savukārt konkrēto datornoziedzumu sastāvu tieši aizsargājama objekts ir datorsistēmas konfidencialitāte, integritāte un pieejamība. Taču, vērtējot esošo grupas objektu no datornoziedzumu sastāvu objekta skatupunkta un ņemot vērā informācijas tehnoloģiju lomu un vietu 21. gs. sabiedrībā, jāsecina, ka esošais grupas objekts pietiekami neaptver intereses, ko var apdraudēt konkrētie datornoziedzumi, jo fakultatīvi datornoziedzumi aizskar arī citas intereses, piemēram, mantiskās (gadījumos, kad, proaktīvi cīnoties ar kādu uzbrukumu, ir jāiegulda papildu līdzekļi). Tāpat datornoziedzumi apdraud arī tautsaimniecības, pārvaldības kārtības un valsts intereses.

Ņemot vērā iepriekš minēto, Krimināllikums būtu papildināms ar atsevišķu XX¹ nodaļu “Noziedzīgi nodarījumi datortīklos un noziedzīgi nodarījumi pret datorsistēmu konfidencialitāti, integritāti un pieejamību”. Šāda datornoziedzumu nodaļa ir iekļauta arī citu valstu krimināllikumos, piemēram, Krievijas Federācijas Kriminālkodeksā.¹⁵

Kopsavilkums

- [1] Formālu datornoziedzumu un ar datoru saistītu noziedzumu sastāvu trūkuma dēļ Krimināllikumā ir apdraudētas vairākas ar Krimināllikumu aizsargātas intereses un paliek nesodīta virkne datornoziedznieku veikto kaitīgo darbību datortīklos un datorsistēmās, kuras ne vienmēr rada kaitīgas sekas vai ir vērstas uz to rašanos.
- [2] Krimināllikumā ietvertajos datornoziedzumu sastāvos nav vienveidīgas terminoloģijas, kas būtu saskaņota ar spēkā esošajiem informācijas un komunikāciju tiesību normatīvajiem aktiem. Tas, iespējams, ir viens no iemesliem, kāpēc praksē ir grūti identificēt un kvalificēt datornoziedzumu un ar datoru saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kaut arī daļēji šo problēmu atrisina Krimināllikuma 2012. gada 13. decembra grozījumi, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī.¹⁶
- [3] Par datornoziedzumiem un ar datoru saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem Krimināllikumā paredzētās sankcijas ir nesamērīgi atšķirīgas sastāvos ietvertā aizsargājamā objekta, nevis pašas kaitīgās darbības dēļ.
- [4] Krimināllikuma XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” ietvertoto datornoziedzumu grupas objekts – vispārējā drošība un sabiedriskā kārtība – nepietiekami aptver ar datornoziedzumiem apdraudētas intereses, piemēram, mantiskās, tautsaimniecības, pārvaldības kārtības un valsts intereses, līdz ar to būtu jāizvērtē Krimināllikuma papildināšana ar XX¹ nodaļu “Noziedzīgi nodarījumi datortīklos un noziedzīgi nodarījumi pret datorsistēmu konfidencialitāti, integritāti un pieejamību”, kā tas ir, piemēram, Krievijas Federācijas Kriminālkodeksā.

¹⁴ Liholaja V. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa: 1.4. Krimināllikuma struktūra, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 25.–26. lpp.

¹⁵ Глава 28. Преступления в сфере компьютерной информации. Pieejams: <http://www.ug-kodeks.ru/> [skatīts 2013. gada 31. janvārī].

¹⁶ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202 (4805), 2012, 27. decembris.

PIERĀDĪŠANAS STANDARTS FAKTA LEGĀLĀS PREZUMPCIJAS ASPEKTĀ

Dace Radzeviča, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

In democratic countries, the presumption of innocence is one of the pillars of criminal justice, a symbol of respect of the person as the highest social value. It is a fundamental principle of criminal justice, the important warranty of human rights and freedom. The presumption of innocence is one of the fundamental principles of a fair trial. However, the Criminal procedure law allows departure from the presumption of innocence, prescribing the legal presumption of the fact. This means that the burden of proof lies not on the prosecutor, but on the accused in cases prescribed by law thus facilitating the burden of proof of the prosecutor.

From early times, those who prized freedom have required a strong justification for condemning a defendant and depriving him of either his life or liberty. The law demands a higher burden of persuasion in criminal than in civil trials because the potential loss is so much greater in criminal than in civil trials, the risk of error must accordingly be reduced.

It should be noted that the standard of proof for the State and the standard of proof for the accused is different. Accordingly, the standard of proof for the State is “to avoid any reasonable doubt” but standard of proof for the accused is “creation of reasonable doubt “. The standard of proof for the State is higher than the standard of proof for the accused because the prosecutor in the process of trial must exclude any reasonable doubt, while for the accused is sufficient to create a reasonable doubt regarding the fact for disapproving the legal presumption of the fact.

In the process of application of the legal presumption of the fact, it should be possible for the accused to disapprove the legal presumption of the fact, thus creating a reasonable doubt for the court, it is not allowed to restrict the right of defense, and must provide the legal obligation to verify the proof in order to ensure the right to a fair trial. The necessity of the legal presumption of the fact must be justified and it must be reasonable.

Atslēgvārdi: nevainīguma prezumpcija, fakta legālā prezumpcija, pierādīšanas nastas pārņemšana, pierādīšanas standarts.

Keywords: The presumptions of innocence, legal presumption of the fact, transfer the burden of proof, the standard of proof.

Ievads

Nevainīguma prezumpcija ir demokrātiskas valsts pamatprincips un viena no personas pamattiesībām, kas nostiprināta vairākos starptautiskos tiesību aktos. Nevainīguma prezumpcija ir fundamentāls kriminālprocesa princips. Šis prezumpcijas ievērošana ir viens no taisnīgas tiesas pamatelementiem.

Minētās prezumpcijas būtība ir atspoguļota vairākos starptautiskos tiesību aktos. Proti, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 11. pants¹ nosaka, ka katram cilvēkam, kam inkriminēts kriminālnoziedzums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu atklātā tiesas procesā, kurā viņam tiek nodrošinātas visas iespējas uz aizstāvību. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta otrajā punktā² ir noteikts, ka ikviens, kas tiek apsūdzēts noziedzumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu. Arī ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. pants³ paredz, ka katram, kam inkriminēts kriminālnoziedzums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu. No minētā izriet, ka nevienu nedrīkst notiesāt, iekams vaina nav tiesiski pierādīta.

Latvijas tiesību sistēmā nevainīguma prezumpcija nostiprināta divējādi – Latvijas Republikas Satversmes⁴ 92. pantā kā viena no cilvēka pamattiesībām un Kriminālprocesa likuma 19. pantā kā kriminālprocesa pamatprincips. Latvijas Republikas Satversmes 92. panta otrais teikums pauž, ka ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.

Tādējādi minētie tiesību avoti atklāj jēdziena „nevainīguma prezumpcija” saturu:

- 1) personu nevar atzīt par vainīgu, kamēr tās vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu – tas nozīmē, ka nevienu personu nav atļauts notiesāt uz pieņēmuma pamata, ka viņa ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 2) pierādīšanas nasta gulstas uz apsūdzību, nevis uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību – tas nozīmē, ka personai nav jāpierāda savs nevainīgums;
- 3) visas šaubas par vainu ir jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, kas ir vispārzināms, krimināltiesībās piemērojams princips.

Tomēr Kriminālprocesa likums pieļauj atkāpes no nevainīguma prezumpcijas, paredzot fakta legālo prezumpciju. Proti, Kriminālprocesa likuma 125. panta nosaukums ir fakta legālā prezumpcija, t. i., bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi minētajā pantā norādītie apstākļi, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais. Turklāt jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 125. pants nav šajā likumā vienīgā tiesību norma, kas paredz fakta legālo prezumpciju, to paredz arī Kriminālprocesa likuma 355. panta otrā daļa.

Tādējādi galvenais legālās prezumpcijas piemērošanas problēmējautājums ir fakta legālās prezumpcijas darbības robežas un nevainīguma un fakta legālās prezumpcijas korelācijas aspekti.

¹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm [skatīts 2012. gada 21. septembrī].

² Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/regional/eckkons.htm [skatīts 2012. gada 21. septembrī].

³ ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm [skatīts 2012. gada 21. septembrī].

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.43, 1993, 1. jūlijs.

1. Pierādīšanas pienākums

Kriminālprocesā par pierādīšanas subjektiem ir uzskatāmas visas kriminālprocesā iesaistītās personas, kurām ar šo likumu uzlikts pienākums vai piešķirtas tiesības veikt pierādīšanu. Pierādīšanas pienākums pirmstiesas kriminālprocesā ir procesa virzītājam, bet tiesā – apsūdzības uzturētājam. Ja kriminālprocesā iesaistītā persona uzskata, ka kāds no Kriminālprocesa likuma 125. pantā prezumētajiem faktiem nav paties, pienākums norādīt uz pierādījumiem par šā fakta neatbilstību īstenībai ir tai procesā iesaistītajai personai, kura to apgalvo.

Kriminālprocesa likuma 125. pants paredz, ka bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi šādi apstākļi, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais:

- 1) vispārzināmi fakti – jāmin, ka Kriminālprocesa likumā, atšķirībā no Civilprocesa likuma, nav ietverta norāde par to, ka katrā konkrētā lietā faktu par vispārzināmu faktu var atzīt tiesa, tādējādi jautājums par to, vai fakts uzskatāms par vispārzināmu, ir atstāts tiesu prakses un tiesību doktrīnu ziņā. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 2011. gada 18. maija spriedumā lietā Nr. SKC-863/2011 ir norādījis, ka pie vispārzināmiem faktiem pieder vēstures notikumi, dabas notikumi, kā arī vispārzināmas uz pieredzi pamatotas patiesības;⁵
- 2) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu citā kriminālprocesā konstatēti fakti – jānorāda, ka kriminālprocesā kā pierādītus, neveicot papildu procesuālās darbības, var uzskatīt tikai tādas faktus, kas konstatēti citā kriminālprocesā, tādējādi izslēdzot bez pierādīšanas izmantot faktus, kas konstatēti ar spriedumu civillietā. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2006. gada 1. februāra lēmumā lietā SKK-01-0038/06 ir norādījis, ka likumdevējs Kriminālprocesa likuma 125. pantā ir īpaši uzsvēris ar spēkā stājušos tiesas spriedumu citā kriminālprocesā konstatētus faktus, bet ne visos tiesas spriedumos (civillietā, administratīvajā procesā) konstatētos faktus kā tādas, kas uzskatāmi par pierādītiem bez papildu procesuālo darbību veikšanas. Senāta Krimināllietu departaments secina, ka atšķirības krimināllietas iztiesāšanā un civillietas izspriešanā dod pamatu apgalvojumam, ka civillietā tiesas nolēmumā nodibinātie fakti bez papildu procesuālo darbību veikšanas paši par sevi krimināllietā var būt pierādījumi, bet tikai kā Kriminālprocesa likuma 135. pantā norādītie dokumenti. Kriminālprocesa likuma 125. panta pirmās daļas 1. punktā noteikts, ka bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi vispārzināmi fakti, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais. Savukārt šī paša likuma 125. panta pirmās daļas 2. punktā minēts, ka bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi ar spēkā stājušos spriedumu citā kriminālprocesā konstatēti fakti, ja vien kriminālprocesā netiek pierādīts pretējais. Tādējādi Senāta Krimināllietu departaments, izvērtējot prokurora protestā minētos motīvus, atzīst, ka protesta autors nepareizi iztulkojis Kriminālprocesa likuma 125. pantu, jo nav ņēmis vērā šī likuma sistēmisko iztulkošanas metodi.⁶

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 18. maija lēmums lietā Nr. SKC-863/2011.

⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 1. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0038/06.

- 3) likumā noteiktajā kārtībā fiksēts administratīvā pārkāpuma fakts, ja persona par to ir zinājusi;
- 4) fakts, ka persona zina vai tai vajadzēja zināt savus normatīvajos aktos paredzētos pienākumus;
- 5) fakts, ka persona zina vai tai vajadzēja zināt savus profesionālos un amata pienākumus;
- 6) mūsdienu zinātnē, tehnikā, mākslā vai amatniecībā vispārpieņemtu izpētes metožu pareizība.⁷

Jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 125. pants šajā likumā nav vienīgā tiesību norma, kas paredz fakta legālo prezumpciju, arī Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā teikts – ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 6) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmētu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 7) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.⁸

Izvērtējot minētos Kriminālprocesa likuma pantus, jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 125. pantā noteiktos faktus sākotnēji tiesa uzskata par pierādītiem, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais, turklāt pierādīšanas nasta nemaz netiek pārnesta uz aizstāvības pusi. Savukārt Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā norādītais sākotnēji netiek uzskatīts par pierādītu, bet tikai tad, ja aizstāvības puse atbilstoši izvirzītajam pierādīšanas standartam nevar pierādīt, ka manta un finanšu līdzekļi nav noziedzīgi iegūti.

Pierādīšanas nastas pārņemšana jeb pierādīšanas pienākuma uzlikšana pretējai pusei ir procesuāls līdzeklis, kas nozīmē to, ka tad, ja persona apšaubā ar likumu prezumētu faktu (piemēram, pieņemumu, ka īpašums iegūts nelikumīgi), tai jānorāda šaubu pamats vai jāpierāda pretējais. Bet jāņem vērā, ka personas vainas pierādīšana noziedzīgā nodarījumā joprojām ir apsūdzētāja pienākums.⁹ Tomēr jebkurš no minētajiem faktiem var tikt atspēkots un turpmākajā pierādīšanas gaitā jāņem vērā tikai tas fakts, kurš tika pierādīts.

⁷ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

⁸ Turpat.

⁹ *Šimkus S.* Kā pilnveidot fizisko personu ienākumu kontroli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.10, 2004, 16. marts, 3.–4. lpp.

Proti, fakta legālās prezumpcijas gadījumā personai jāsadarbojas, lai valsts varētu konstatēt, vai noticis noziedzīgs nodarījums un vai persona ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Nevainīguma prezumpcijas saturu fakta legālās prezumpcijas darbības gadījumā maina tas, ka personai ir jāsadarbojas ar valsti atsevišķos jautājumos, piemēram, noskaidrojot īpašuma iegūšanas tiesiskumu.¹⁰ Nevainīguma prezumpcijas un fakta legālās prezumpcijas korelācijas problemātika ir tāda, ka fakta legālā prezumpcija maina nevainīguma prezumpcijas darbību, līdz ar to rodas jautājums, vai fakta legālā prezumpcija nepārkāpj nevainīguma prezumpcijas robežas. Lai izprastu fakta legālās prezumpcijas piemērošanas robežas, ir minami daži Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Lietā *Salabiaku v Franciju* tiesa norādīja, ka ir pieļaujams paredzēt fakta legālo prezumpciju, taču ievērojot zināmus piesardzības noteikumus. Ja nacionālie normatīvie akti neparedzētu tiesai spēju vērtēt pierādījumus fakta legālās prezumpcijas piemērošanas gadījumos, tas grautu nevainīguma prezumpcijas saturu. Vienlaikus valstīm ir jāizvērtē, vai fakta legālās prezumpcijas paredzēšana ir nepieciešama, kā arī valstīm ir jāsiglabā efektīvas aizstāvības tiesības.¹¹ Savukārt lietā *Phillips v Lielbritāniju* Eiropas Cilvēktiesību tiesa norāda, ka personai ir tiesības uz nevainīguma prezumpciju un ka pierādīšana gulstas uz apsūdzības uzturētāju, kas ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Vienlaikus norādot, ka šīs tiesības nav absolūtas, līdz ar to samērīga fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama.¹²

Ņemot vērā minēto, var secināt, ka fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama tik lielā mērā, cik tā neierobežo personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tas nozīmē, ka valsts atsevišķos gadījumos var uzlikt par pienākumu personai piedalīties pierādījumu vākšanā lietā, kas ir saistīta ar personas sodāma nodarījuma noskaidrošanu. Turklāt sevišķi svarīgi valstij ir nodrošināt, lai fakta legālajai prezumpcijai izvirzītās prasības būtu samērīgas un lai tās rezultātā personai nebūtu laupītas tiesības sevi aizstāvēt un panākt taisnīgu tiesu. Jānorāda, ka fakta legālā prezumpcija nav absolūta, saprātīgu šaubu gadījumā fakta legālā prezumpcija nav piemērojama.¹³

Fakta legālā prezumpcija ieaucas ļoti svarīgā procesā, kurš visbiežāk arī izšķir to, vai persona tiks atzīta par vainīgu. Tas ir pierādīšanas process. Fakta legālā prezumpcija noteiktās situācijās paredz, ka krimināllietas izskatīšanā svarīgi apstākļi ir uzskatīti par pierādītiem, ja vien netiek pierādīts pretējais. Tātad pierādīšanas nastas zināmas daļas pārņemšana uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, faktiski ir fakta legālās prezumpcijas būtība. Savukārt fakta legālā prezumpcija ir pretējs princips – pierādīšanas pienākums tiek pārņemts uz personu, uz kuru tas attiecas.¹⁴ Saistībā ar pierādīšanas nastas pārņemšanu jārunā arī par aizstāvības pusei izvirzāmo pierādīšanas standartu.

2. Pierādīšanas standarts

Termins „pierādīšanas standarts” kriminālprocesuālajā literatūrā tiek skaidrots šādi: „Pierādīšanas standarts attiecas uz to līmeni vai pakāpi, kādā jātiek

¹⁰ *Āboltiņa S.* Legālā prezumpcija: tiesiskums un lietderība. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2006. 28. februāris, 1. lpp.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 10519/83 *Salabiaku v France*, para. 28.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 41087/98 *Phillips v United Kingdom*.

¹³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0095/06.

¹⁴ *Cirule D., Vainovskis M.* Legālās prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēm-jautājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, 205.–213. lpp.

istenotai pierādīšanas nastai. Tas ir pārliecības vai iespējamības līmenis, kuru pierādījumiem jārada fakta izlēmēju prātā; tas ir standarts, kādā fakta izlēmējiem ar pierādījumu starpniecību jātiek pārliecinātiem no tās strīdu puses, uz kuru gulstas pierādīšanas nasta.”¹⁵ Tiek atzīts, ka krimināllietās tajos gadījumos, kad pierādīšanas nasta gulstas uz apsūdzētāju, pierādīšanas standarts ir augstāks, lieta jāpierāda tā, lai tiesnesim nepaliktu saprātīgas šaubas. Kriminālprocesa likuma 124. panta piektā daļa prezumē, ka pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par to esamību vai neesamību. Jānorāda, ka attiecībā uz saprātīgu šaubu izslēgšanas principu kriminālprocesuālajā literatūrā ir apskatītas vairākas problēmas. Pirmkārt, risināts jautājums, kāpēc šāds princips ir nepieciešams. Pastāv viedoklis, ka saprātīgu šaubu izslēgšanas nosacījums izriet no nevainīguma prezumpcijas. Proti, Kriminālprocesa likuma 19. panta trešā daļa nosaka, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Nevainīguma prezumpciju paredz arī likuma „Par tiesu varu” 23. pants, tas ir, nevienu nevar atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kamēr viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu¹⁶. Tiesājamam nav jāpierāda savs nevainīgums. Visas šaubas par tiesājamā vainu tiesai jāvērtē par labu tiesājamam. Tādējādi nevainīguma prezumpcijas principā ietvertā norāde, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, ir tulkojamas par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, jau paredz saprātīgu šaubu izslēgšanas principu. Ir uzskats, ka nevainīguma prezumpcijas saturs ir atbalstāms, jo valstij ir daudz lielākas iespējas un tā ir daudz stiprāka, tāpēc valsts var atļauties būt augstsirdīga. Savukārt citi zinātnieki nepiekrīt, ka valsts apsūdzības pusei uzliktās pierādīšanas nastai ir jābūt tik smagai, un norāda, ka nevajadzētu apsūdzētajai personai atļaut tiesas sēdē klusēt un nekaunīgi izturēties, ja veselais saprāts norāda, ka persona runātu, ja tā būtu nevainīga.¹⁷ Tomēr jānorāda, ka viens no svarīgākajiem nevainīguma prezumpcijas elementiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Minētās tiesības ir analizējusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā lietā *Murray pret Lielbritāniju* ir konstatējusi, ka tiesības klusēt nav absolūtas. Tiesa, protams, nevar pieņemt notiesājošu spriedumu, pamatojoties galvenokārt uz apsūdzētā klusēšanu, atteikumu atbildēt uz jautājumiem vai iesniegt pierādījumus. Vienlaikus apsūdzētā klusēšana var tikt vērtēta kritiski, ja situācijās, kad nepārprotami būtu nepieciešami paskaidrojumi par apsūdzības iesniegtajiem pierādījumiem, apsūdzētais tos nesniedz. Notiesājoša sprieduma pieņemšana, pamatojoties uz apsūdzētā izmantotajām tiesībām klusēt, ir efektīvs piespiešanas līdzeklis, kas pierādīšanas pienākumu pārceļ no apsūdzības uz apsūdzēto, kas savukārt ir pretrunā ar tiesībām netikt piespiestam liecināt pret sevi vai atzīt savu vainu.¹⁸

Otrkārt, literatūrā tiek apskatīts jautājums, kāds ir saprātīgu šaubu izslēgšanas principa saturs. Jānorāda, ka K. Strada-Rozenberga kā vispiemērotāko skaidrojumu ir izvēlējusies vārdu “pārliecība”, tas ir, pierādīšana ir veikta atbilstīgi attiecīgajam standartam, ja par tā patiesumu tiesnesim nav saglabājušās

¹⁵ *Strada K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, 98.–102. lpp.

¹⁶ Par tiesu varu: LR Likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāri.

¹⁷ *Strada-Rozenberga K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 154. lpp.

¹⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 14310/88 *Murray v. UK*.

šaubas.¹⁹ Pierādīšanas standarts krimināllietā ir saprātīgu šaubu izslēgšana, tas nozīmē, ka pierādījumiem ir jābūt tik spēcīgiem, lai nebūtu pamatotu šaubu par to, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir izdarījusi noziegumu.

Jāpiemin, ka arī anglosakšu tiesību sistēmā pastāv termins „ārpus saprātīgām šaubām”. Minētais termins nosaka robežas, kuras jāievēro tiesai. Prokurora iesniegtiem pierādījumiem jābūt tik stingriem un pamatotiem un lietas faktu izskaidrojumiem tik saprātīgiem un pieņemamiem, ka par apsūdzētā vainu rodas pārliecība. Piemēram, Amerikas Savienoto Valstu kriminālprocesuālajā literatūrā ir nostiprināts uzskats, ka pierādījums „ārpus saprātīgām šaubām” ir pierādījums, kas rada stingru pārliecību, ka apsūdzētais ir vainīgs. Tiesnesim var būt šaubas par apsūdzētā vainu, tomēr spriedums ir notiesājošs: personiska un emocionāla attieksme nav pietiekama, lai apgāztu prokurora apsūdzību, bet, ja šaubas ir saprātīgas, apsūdzētais ir jāatzīst par nevainīgu.

Terminu „saprātīgas šaubas” var raksturot šādi:

- 1) tās ir racionālas, tas ir, tās var racionāli pamatot;
- 2) tās ir konkrētas, tas ir, tās ir balstītas uz krimināllietas faktiem (šis kritērijs katrā krimināllietā ir atšķirīgs, atkarīgs no nozieguma smaguma pakāpes, apsūdzētā attieksmes un tamlīdzīgi);
- 3) tās ir relatīvas, tas ir, nepamatotības noteikšana tiek veikta krimināllietas ietvaros (ņemot vērā izdarītā nozieguma veidu un dabu).²⁰

Tomēr tiesa cenšas atrast relatīvu, ne absolūtu patiesību. Šī relativitāte ir atkarīga ne tikai no pieredzes, bet arī no cilvēciskām vērtībām. Var minēt Kembridžas Universitātes veikto pētījumu, kurā tā dalībniekiem tika piedāvāti trīs termini – „ārpus saprātīgām šaubām”, „pārliecība” un „stingra pārliecība” –, lai viņi minētos terminus attiecīgi interpretētu. Pētījuma dalībnieki tika iepazīstināti ar krimināllietas kopsavilkumu, kurā bija iekļauta informācija, ka apsūdzētais, iespējams, ir vainīgs. Apsūdzētais tika raksturots gan kā tipisks noziedznieks, gan tieši pretēji. Tika manipulēts arī ar uztveri, nosakot sodu (augstāks vai zemāks) par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Pētījums parādīja, ka, lai gan termina „ārpus saprātīgām šaubām” izpratni neietekmē ne apsūdzības smagums, ne iespējamā soda smagums, ne arī iespējamās sekas pēc brīvības atņemšanas, krimināllietas raksturojums tomēr noved pie netīšas minētā termina interpretācijas. Ja apsūdzētais neatbilda tipiska noziedznieka raksturojumam, pētījuma dalībnieki prasīja augstāku pierādījumu sliekšni nekā tad, ja apsūdzētais atbilda noziedznieka raksturojumam. Runājot par interpretāciju, terminus „pārliecība” un „stingra pārliecība” pētījuma dalībnieki saprata vienādi, savukārt termina „ārpus saprātīgām šaubām” interpretācija sagādāja grūtības. Vienlaikus jānorāda, ka termina „ārpus saprātīgām šaubām” robežas grūtāk bija noteikt personām, kas jaunākas par 30 gadiem, sievietēm un personām, kurām nav augstākās izglītības.²¹

Lietā *Miller v. Minister of Pensions* (1974) tiesa attiecībā uz terminu „ārpus saprātīgām šaubām” norādīja, ka nav vajadzīga absolūta noteiktība bez mazākās šaubu ēnas, bet ir jābūt ļoti augstam iespējamības līmenim. Likums neizpildītu sabiedrības aizsardzības funkciju, ja atzītu nereālas varbūtības, tādējādi novirzoties

¹⁹ *Strada-Rozenberga K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa R., Biznesa augstskola Turība, 2002. 155.lpp.

²⁰ *Diesen C.* Beyond Reasonable Doubt. Standart of Proof and Evaluation of Evidence in Criminal Cases. Pieejams: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/40-7.pdf> [skatīts 2013. gada 10. janvārī].

²¹ Beyond Reasonable Doubt. Pieejams: http://www.crim.cam.ac.uk/research/beyond_reasonable_doubt/ [skatīts 2013. gada 11. janvārī].

no tiesvedības kursa. Ja pierādījumi pret personu ir tik stipri, ka atstāj tikai attālinātu tās attaisnošanas iespējamību, kuru var atraidīt, norādot, ka „tas vispār ir iespējams, bet konkrētajos apstākļos nav pat varbūtējs”, lieta uzskatāma par pierādītu ārpus saprātīgām šaubām.²²

Tātad, ja tiesnesim nav saprātīgu šaubu, var teikt, ka pierādīšanas standarts ir ievērots. Pārlicības rašanās nav patvaļīga, tā ir balstīta uz objektīviem apstākļiem. Tiesneša iekšējā pārlicība veidojas uz objektīviem pamatiem, kas attiecīgi rada tiesneša subjektīvo pārlicību. Šai pārlicībai jābūt tādai, lai tiesnesis varētu pamatot, kāpēc tā viņam radusies. Atbilstoši Kriminālprocesa likumam tiesas pienākums ir vērtēt, vai ar tiem pierādījumiem, ko sniegusi prokuratūra, konkrēto personu var atzīt par vainīgu, līdz ar to pierādījumiem jābūt tādiem, lai tiesnesim rastos pārlicība, ka apsūdzētā vaina ir pierādīta. Ja no apsūdzības sniegtajiem pierādījumiem nerodas šāda pārlicība, apsūdzētais tiks attaisnots (labāk ir nenotiesāt vainīgu nekā notiesāt nevainīgu).

Jānorāda, ka pierādīšanas standarts valstij un personai ir atšķirīgs. Proti, valstij pierādīšanas standarts ir „lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai – „saprātīgu šaubu radīšana”. Ņemot vērā minēto, ir secināms, ka valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks nekā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek, ka par attiecīgā fakta ticamību tā rada saprātīgas šaubas.

Secinājumi

Demokrātiskās valstīs nevainīguma prezumpcija ir viens no kriminālās justīcijas stūrakmeņiem, kas simbolizē cieņpilnu attieksmi pret cilvēka personību kā augstāko sociālo vērtību. Tas ir pamatprincips tiesiskuma īstenošanai kriminālprocesā, svarīga cilvēka tiesību un brīvību garantija. Nevainīguma prezumpcijas ievērošana ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Tomēr Kriminālprocesa likums pieļauj atkāpes no nevainīguma prezumpcijas, paredzot fakta legālo prezumpciju. Kriminālprocesa likums paredz, ka attiecīgā pantā noteiktos faktus sākotnēji tiesa uzskata par pierādītiem, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais, līdz ar to sākotnēji pierādīšanas nasta uz aizstāvības pusi nemaz netiek pārnesta. Savukārt Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā norādītais sākotnēji netiek uzskatīts par pierādītu, bet tikai tad, ja aizstāvības puse atbilstoši izvirzītajam pierādīšanas standartam nevar pierādīt, ka manta un finanšu līdzekļi nav noziedzīgi iegūti. Tas nozīmē, ka pierādīšanas nasta gulstas nevis uz apsūdzības uzturētāju, bet uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, atvieglojot valsts apsūdzības uzturētāja pierādīšanas pienākumu. Papildus jānorāda, ka persona var pierādīt tikai pozitīvu apgalvojumu, tikai to, kas „viņam ir, nevis to, kā viņam nav” (manta ir legāli iegūta, apliecinot to ar attiecīgajiem attaisnojuma dokumentiem).

Krimināllietās ir noteikts augstāks pārliecināšanas slogs nekā civilīlētās, jo jau kopš seniem laikiem ir nostiprinājies uzskats, ka ir jābūt spēcīgam pamatojumam, lai personai atņemtu brīvību vai dzīvību. Savukārt civilīlietu iztiesāšanas mērķis ir panākt efektīvu un taisnīgu strīdu izšķiršanu. Nostāja, ka apsūdzībai ir jāpierāda

²² *Strada K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārlicība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, 101. lpp.

tās personas vaina, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir balstīta uz riska samazināšanu līdz minimumam, lai nevainīga persona netiktu notiesāta, ja rodas saprātīgas šaubas. Valsts noteiktais pierādīšanas standarts „lai nerastos saprātīgas šaubas” un „saprātīgu šaubu radišana” aizsargā personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, līdz brīdim, kad apsūdzība ir pierādījusi katru faktu, kas saistīts ar noziedzīgu nodarījumu, un visas saprātīgās šaubas ir novērstas. Fakta legālās prezumpcijas aspektā pierādīšanas standarts valstij un pierādīšanas standarts personai, ir atšķirīgs. Valstij pierādīšanas standarts ir „lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai – „saprātīgu šaubu radišana”. Valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek, ka par attiecīgo faktu tā rada saprātīgas šaubas. Tāpat obligāti jāparedz tiesas pienākums pārbaudīt pierādījumus, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu.

STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedrai – 20 gadi

PUBLISKO IEPIRKUMU LĪGUMU GROZĪŠANAS AIZLIEGUMS – EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAS JUDIKATŪRAS REZULTĀTS

Juris Grantiņš, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article is devoted to the concept of substantial modifications in public procurement contracts and the prohibition of such modifications without initiating a new procurement procedure developed in the jurisprudence of the European Court of Justice. The author analyses the influence of the mentioned jurisprudence on the amendments of public procurement rules of the Republic of Latvia and the European Union.

Atslēgvārdi: vienlīdzīgas attieksmes un pārskatāmības principi, iepirkumu līgumu būtiski grozījumi, piegādātāju uzraudzības mehānisms.

Keywords: principle of equal treatment, principle of transparency, essential (material) amendments of public procurement contracts, supplier review mechanism

Ievads

Ar 2012. gada 21. jūnija grozījumiem,¹ kas stājās spēkā 2012. gada 1. augustā, Publisko iepirkumu likumā ietverts aizliegums būtiski grozīt noslēgtu publiskā iepirkuma līgumu. Eiropas Komisijas izstrādāto jauno publisko iepirkumu direktīvu projekti² arī paredz līdzīgas normas par noslēgta publiskā iepirkuma līguma grozīšanas aizliegumu.

Iepirkuma līguma grozīšanas aizliegumu nevar uzskatīt par iepriekšējā gada inovāciju, bet gan par Eiropas Savienības Tiesas judikatūras atziņu pozitīvizēšanu,³ jo Eiropas Savienības Tiesa⁴ (turpmāk – ES Tiesa) jau vairākos gadījumos savā judikatūrā ir uzsvērusi, ka būtiska iepirkuma līguma grozīšana ir uzskatāma par jauna iepirkuma līguma noslēgšanu bez atbilstošas iepirkuma procedūras.

Šī raksta ietvaros apskatīti vairāki ES Tiesas spriedumi, kuros atzīts, ka nav pieļaujama noslēgtu iepirkuma līgumu būtiska grozīšana, grozīšanas aizlieguma

¹ Grozījumi Publisko iepirkumu likumā: LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 109, 2012, 12. jūlijs.

² Eiropas Komisijas Priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs” Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0895:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī]; Eiropas Komisijas priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par publisko iepirkumu”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0896:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

³ *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 24. lpp.

⁴ Šī raksta ietvaros nosaukums „Eiropas Savienības Tiesa” tiek attiecināts arī uz bijušo Eiropas Kopienų Tiesu.

izpratne, kā arī šo atziņu ietekme uz regulējuma izmaiņām Latvijas Republikas Publisko iepirkumu likumā un jaunajiem Eiropas Savienības publisko iepirkumu direktīvu projektiem.

1.1. Līgumu būtiskas grozīšanas aizlieguma izpratne ES Tiesas praksē

ES Tiesas 2004. gada 29. aprīļa spriedums lietā Eiropas Komisija pret CAS Succhi di Frutta

Konkrētajā gadījumā Eiropas Komisija izsludināja iepirkuma procedūru, lai piešķirtu augļu sulu un ievāriju piegādes līguma noslēgšanas tiesības. *Succhi di Frutta* (pretendents, kurš netika atzīts par uzvarētāju) iesniedza sūdzību par Eiropas Komisijas rīcību minētajā iepirkuma procedūrā, jo Eiropas Komisija kā pasūtītājs bija mainījis samaksas noteikumus.

ES Tiesa šajā lietā, balstoties uz vienlīdzīgas attieksmes principu un pārskatāmības principu,⁵ atzina, ka Eiropas Komisijai kā pasūtītājam ir pienākums strikti ievērot tās noteiktos kritērijus ne tikai iepirkuma procedūrā, bet līdz pat iepirkuma līguma pilnīgai izpildei.⁶ Vienlaikus ES Tiesa norādīja, ka tad, ja pasūtītājam ir nepieciešams mainīt iepirkuma procedūras paziņojumā ietvertos nosacījumus, ir jābūt detalizētiem noteikumiem par sākotnējo nosacījumu izmaiņu veikšanu. Bez šādiem noteikumiem iepirkuma procedūras paziņojumā ietvertos nosacījumus pasūtītājs nedrīkst mainīt un izmaiņu nepieciešamības gadījumā būtu jāizsludina jauna iepirkuma procedūra, nevis jāgroza noslēgtais iepirkuma līgums.⁷

Minētā ES Tiesas pieeja „pasūtītājam pieļauj ierobežotas iespējas grozīt noslēgtu iepirkuma līgumu”,⁸ tomēr sniegtā vienlīdzīgas attieksmes principa un pārskatāmības principa interpretācija nesniedza konkrētu atbildi uz to, kādi kritēriji pasūtītājiem būtu jāņem vērā, lai noteiktu, vai grozījumi noslēgtā iepirkuma līgumā iespējami, nerīkojot atsevišķu iepirkuma procedūru.

Atbildes uz šo jautājumu sniedz ES Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā C-454/06.

ES Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā C-454/06

Lietā C-454/06 *pressetext Nachrichtenagentur GmbH pret Republik Österreich (Bund)* ES Tiesai tika uzdoti vairāki jautājumi prejudiciāla nolēmuma sniegšanai, kuru mērķis pēc būtības bija „noskaidrot, kādu nosacījumu gadījumā esošā līguma grozījumus var uzskatīt par pakalpojumu publiskā iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu, no kā izriet, ka pirms tam, iespējams, ir jāriko iepirkuma procedūra.”⁹

Spriedumā, atsaucoties uz vienlīdzīgas attieksmes principu un pārskatāmības principu, ES Tiesa atzina, ka „grozījumi, kas veikti publiskā iepirkuma līgumā tā spēkā esības laikā, ir jauna līguma slēgšanas tiesību piešķiršana Direktīvas 92/50

⁵ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2004. gada 29. aprīļa spriedums lietā: C-496/99P *CAS Succhi di Frutta SpA*, ECR, p. I-03801, para. 108 and 109.

⁶ *Ibid.* para 115.

⁷ *Ibid.* para. 125–127.

⁸ *Poulsen S. T.* The possibilities of amending a public contract without a new competitive tendering procedure in EU law. *Public Procurement Law Review*. No.5, 2012, p. 169.

⁹ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas ģenerāladvokātes Julianas Kokotes 2008. gada 13. marta secinājumi lietā: C-454/06 *pressetext Nachrichtenagentur GmbH*, ECR, p.I-04401, para. 39.

izpratnē tad, ja to noteikumi ir būtiski atšķirīgi no sākotnējā līguma un līdz ar to liecina par pušu vēlēšanos mainīt būtiskus šī līguma noteikumus.”¹⁰

Šajā spriedumā ES Tiesa sniedza izvērstāku skaidrojumu par to, kas Eiropas Savienības publisko iepirkumu tiesību izpratnē ir būtiski līguma grozījumi, norādot, ka līguma grozījumi ir uzskatāmi par būtiskiem, ja pastāv kāds no šādiem nosacījumiem:

- 1) ar grozījumiem tiek ieviesti nosacījumi, kuru esība sākotnējā iepirkuma procedūrā būtu devusi iespēju iepirkumā piedalīties arī citiem pretendentiem, nevis tikai tiem, kas piedalījās sākotnējā iepirkuma procedūrā, vai arī šie nosacījumi būtu devuši iespēju par uzvarētāju atzīt citu piedāvājumu, nevis sākotnēji par uzvarētāju atzīto;
- 2) līgums tiek būtiski paplašināts, ietverot pakalpojumus, kuri sākotnēji netika paredzēti;
- 3) ar grozījumiem tiek izjaukts līguma ekonomiskais līdzsvars tādā veidā, kāds sākotnējā līguma noteikumos nav bijis paredzēts.¹¹

Šos apsvērumus ES Tiesa izmantoja, lai atbildētu uz konkrētajiem jautājumiem prejudiciālā nolēmuma sniegšanai. Minētais spriedums zināmā mērā ir uzskatāms par robežzīmi¹² publisko iepirkumu tiesību interpretācijā, jo līdzās konkrētu dzīves situāciju analīzei iedibina vispārējas vadlīnijas, kuras izmantojamas, lai noteiktu, vai paredzēto līguma grozījumu veikšana ir jauna iepirkuma līguma slēgšanas tiesību tieša piešķiršana bez atbilstošas procedūras.

Minētā judikatūra liecina, ka noslēgtā iepirkuma līgumā var veikt grozījumus, ja vien grozījumi atbilstoši iepriekš minētajām vadlīnijām nav uzskatāmi par būtiskiem. Vienlaikus ES Tiesa pieļauj arī būtiskus iepirkuma līgumu grozījumus bez atsevišķas iepirkuma procedūras, ja šādu grozījumu iespēja jau bijusi sākotnēji paredzēta.¹³ Tas dod iespēju pasūtītājiem saglabāt zināmu elastību līgumu izpildes laikā, kas ir īpaši svarīga ilgtermiņa līgumos. Kā redzams, ES Tiesa iespēju iepirkuma līgumā paredzēt būtiskus grozījumus uzskata par izņēmumu no vispārējā principa, ka būtiski iepirkuma līguma grozījumi ir aizliegti un būtisku grozījumu veikšanai ir nepieciešams rīkot jaunu iepirkuma procedūru. Šī ES Tiesas nostāja ir jāņem vērā, iepirkuma līgumos paredzot pasūtītāja tiesību veikt būtiskus grozījumus, jo atbilstoši ES Tiesas judikatūrai „atkāpes no noteikumiem par publiskā iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu ir jāinterpretē sašaurināti”,¹⁴ un tikai iepirkuma procedūrā iepriekš precīzi noteikti grozījumi būtu uzskatāmi par tiesiskiem. Turklāt pat tad, ja sākotnēji noslēgtais līgums paredz grozījumu veikšanas tiesību, līguma grozīšana nebūtu pieļaujama, ja līguma grozījumi ietekmē par uzvarētāju atzītā piedāvājuma daļu, kas bija viens no priekšnoteikumiem piedāvājuma atzīšanai par uzvarētāju iepirkuma procedūrā. Piemēram, apakš-uzņēmēja maiņa, kas ir paredzēta līgumā, var tikt uzskatīta par būtisku līguma

¹⁰ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā: C-454/06 presstext Nachrichtenagentur GmbH, ECR, p.I-04401, para. 34.

¹¹ Ibid. para. 35–37.

¹² *Brown A.* When do changes to an existing public contract amount to the award of a new contract for the purposes of the EU procurement rules? Guidance at last in Case C-454/06. Public Procurement Law Review. No.6, 2008, p. 253.

¹³ Pirmās Instances tiesas 1999. gada 14. oktobra spriedums apvienotajās lietās: T-191/96 un T-106/97 CAS Succhi di Frutta SpA, ECR, p.II-03181, para. 121 un Eiropas Savienības (bij.Kopienu) Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā: C-454/06 presstext Nachrichtenagentur GmbH, ECR, p.I-04401, para. 60.

¹⁴ Eiropas Savienības (bij.Kopienu) Tiesas 2005. gada 2. jūnija spriedums lietā: C-394/02 Eiropas Komisija pret Grieķijas Republiku, ECR, 2005, p. I -04713, para. 33.

grozījumu (kā dēļ jāveic jauna iepirkuma procedūra), ja par uzvarētāju atzītā piedāvājumā minētais apakšuzņēmējs ir bijis izšķirošs faktors iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanai.¹⁵

Neraugoties uz to, ka ES Tiesa līgumslēdzējus un līguma cenu uzskata par būtiskām līguma sastāvdaļām, ES Tiesa ir atzinusi, ka izmaiņas šajās līguma sastāvdaļās var notikt bez atsevišķas iepirkuma procedūras un bez šādu grozījumu veikšanas atrunas sākotnējā iepirkuma līgumā šādos gadījumos:

- 1) līgumslēdzējs (pretendents), kurš ir kapitālsabiedrība, „iekšējas pārstrukturēšanas” ietvaros līguma izpildi nodod citam pakalpojumu sniedzējam, kurš arī ir kapitālsabiedrība un kura vienīgais akcionārs ir pirmais pakalpojumu sniedzējs, kas kontrolē jauno pakalpojumu sniedzēju un dod tam norādījumus, ja sākotnējais pakalpojumu sniedzējs paliek atbildīgs par līgumā paredzēto pienākumu ievērošanu;¹⁶
- 2) līguma cena tiek pielāgota ārēju apstākļu ietekmē – sākotnējās līguma valūtas aizvietošana ar eiro, minimāli noapaļojot līguma cenas atbilstoši valūtas maiņas kursam un līguma izpildes ērtībai, vai līgumā paredzēto cenu samazināšana, nemainot sniedzamo līguma pakalpojumu apjomu, piemēram, cenas atlaižu palielināšana no 15 % uz 25 %.¹⁷

Līdzīgi kā sākotnēji iepirkuma līgumā paredzēti būtisku iepirkuma līguma grozījumi, arī šie atsevišķie gadījumi ir uzskatāmi par izņēmumiem no būtisku iepirkuma līguma grozījumu aizlieguma. Tādēļ gadījumi, kad būtu piemērojami šie atsevišķie izņēmumi, ir interpretējami sašaurināti.¹⁸ Turklāt attiecībā uz līgumslēdzēja maiņu „iekšējas restrukturizācijas” dēļ, būtu jāņem vērā, ka „iekšējas restrukturizācijas” rezultātā iepirkuma līguma izpildes nodošana būtu iespējama tikai tādām subjektam, kas atbilst iepirkuma procedūrā (kuras rezultātā noslēgts sākotnējais iepirkuma līgums) noteiktām pretendenta vai kandidāta kvalifikācijas prasībām, jo pretendenta vai kandidāta kvalifikācijas prasības liecina par šī subjekta spēju izpildīt līgumu un tās tiek ņemtas vērā, piešķirot iepirkuma līguma slēgšanas tiesības.¹⁹

1.2. ES Tiesas vērtējums, kā novēršams Eiropas Savienības tiesību pārkāpums prettiesiski noslēgtu iepirkuma līgumu gadījumā

Atbilde uz jautājumu, kas dalībvalstij jā dara, ja ES Tiesa ar nolēmumu atzinusi, ka dalībvalsts noslēgusi prettiesisku iepirkuma līgumu, sniegta ES Tiesas spriedumā lietā C-503/04.²⁰ Šajā lietā ES Tiesa atzina, ka Vācija, neatzīstot par spēkā neesošu iepirkuma līgumu, kuru iepriekš ES Tiesa bija atzinusi par prettiesisku,²¹

¹⁵ Sk. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2010. gada 13. aprīļa spriedumu lietā C-91/08 Wall AG v Stadt Frankfurt am Main, Frankfurter Entsorgung- und Service (FES) GmbH, ECR, I-02815, para 39.

¹⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedums lietā: C-454/06 presstext Nachrichtenagentur GmbH, ECR, p.I-04401, para. 54.

¹⁷ Ibid. para. 80–87.

¹⁸ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2005. gada 2. jūnija spriedums lietā: C-394/02 Eiropas Komisija pret Grieķijas Republiku, ECR, 2005, p. I -04713, para. 33.

¹⁹ Sk. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīvas 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru, 44. pantu.

²⁰ *Kotsonis T. Award of contracts for additional services without the prior publication of a contract notice: Commission v Greece (C-601/10). Public Procurement Law Review. No.2, 2012, p. 58.*

²¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2003. gada 10. aprīļa spriedums apvienotajās lietās C-20/01 un C-28/01 Komisija/Vācija *IRecueil*, I-3609. lpp.

ir pārkāpusi Eiropas Kopienu dibināšanas līguma 228. pantu (tagad Līguma par Eiropas Savienības darbību 260. pants).²²

Tātad gadījumos, kad ES Tiesa ar nolēmumu ir atzinusi, ka iepirkuma līgums (vai tā grozījumi) ir noslēgts, pārkāpjot publisko iepirkumu direktīvas, dalībvalstij ir pienākums nodrošināt, ka noslēgtais līgums tiek atcelts, lai novērstu iepirkumu direktīvas pārkāpumu.²³

Līdzīgs regulējums ir ietverts arī Padomes 1989. gada 21. decembra direktīvas 89/665/EK par to normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu, kuri attiecas uz izskatīšanas procedūru piemērošanu, piešķirot piegādes un uzņēmuma līgumus valsts vajadzībām²⁴ (turpmāk – Direktīva 89/665/EK) 2.d. panta pirmās daļas „a” punktā,²⁵ kas noteic, ka dalībvalstis nodrošina, ka līgumu par spēkā neesošu atzīst no līgumslēdzēja iestādes neatkarīga pārskatīšanas struktūra vai ka tā spēkā neesība ir šādas pārskatīšanas struktūras lēmuma iznākums, ja līgumslēdzēja iestāde ir līguma slēgšanas tiesības piešķirusi bez paziņojuma par līguma iepriekšēju publicēšanu Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī, un tas nav bijis atļauts saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīvu 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru²⁶ (turpmāk – Direktīva 2004/18/EK).

Zīmīgi, ka Eiropas Komisija jauno iepirkuma direktīvu projektu izstrādes procesā atbalsta ES Tiesas nostāju par dalībvalstu pienākumu izbeigt vai atzīt par spēkā neesošiem prettiesiski noslēgtus iepirkuma līgumus, norādot, ka dalībvalstīm ir jāizbeidz līgums, kura slēgšanas tiesības ir piešķirtas, pārkāpjot Eiropas Savienības noteikumus.²⁷

2. Noslēgtu iepirkuma līgumu būtiskas grozīšanas aizlieguma nostiprināšana normatīvajos aktos

2.1. Eiropas Komisijas sagatavotie iepirkumu direktīvu projekti

Eiropas Komisija ir izstrādājusi divu direktīvu priekšlikumus (turpmāk – direktīvu projekti):

- 1) priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs”;

²² Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2007. gada 18. jūlija sprieduma lietā C-503/04 Eiropas Kopienu Komisija pret Vācijas Federatīvo Republiku 42. punkts. ECR 2007, I -06153.

²³ Brown A. Changing a sub-contractor under a public services concession: Wall AG v Stadt Frankfurt am Main (C-91/08). *Public Procurement Law Review*. No. 5, 2010, p. 166.

²⁴ Padomes 1989. gada 21. decembra direktīva 89/665/EK par to normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu, kuri attiecas uz izskatīšanas procedūru piemērošanu, piešķirot piegādes un uzņēmuma līgumus valsts vajadzībām: EK direktīva. *Oficiālais Vēstnesis* L 395, 30/12/1989, p. 0033–0035.

²⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. decembra direktīva 2007/66/EK, ar ko Padomes direktīvas 89/665/EEK un 92/13/EEK groza attiecībā uz pārskatīšanas procedūru efektivitātes uzlabošanu valsts līgumu piešķiršanas jomā, redakcijā: ES direktīva. *Oficiālais Vēstnesis* L 335, 2007, 20. decembris, p. 0031–0046.

²⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīva 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru: ES direktīva. *Oficiālais Vēstnesis* L 134, 2004, 30. aprīlis, p. 0114–0240.

²⁷ Eiropas Komisijas Zaļā grāmata par ES publiskā iepirkuma politikas modernizāciju. Virzība uz efektīvāku Eiropas iepirkuma tirgu. Brisele, 2011, 27.janvāris. COM (2011) 15 galīgā redakcija, 26. lpp. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:DKEY=556316:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

- 2) priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par publisko iepirkumu”.

Direktīvu projekti paplašina speciālā iepirkuma tiesību regulējuma darbību, attiecinot to ne tikai uz līguma slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru, bet arī uz noslēgtā līguma izpildes stadiju. Direktīvu projekti ietver normas, kas aizliedz pasūtītājiem (tai skaitā sabiedrisko pakalpojumu sniedzējiem) būtiski grozīt noslēgtu iepirkuma līgumu. Par būtiskiem grozījumiem (jauna līguma slēgšanas tiesību piešķiršana) direktīvu projektu izpratnē uzskatāmi šādi grozījumi:

- ar grozījumu ievieš nosacījumus, kas – ja tie būtu bijuši ietverti sākotnējā iepirkuma procedūrā – būtu ļāvuši izvēlēties citus kandidātus, nevis sākotnēji atlasītos, vai būtu ļāvuši piešķirt līguma slēgšanas tiesības citam pretendētājam;
- grozījums izmaina līguma saimniecisko līdzsvaru par labu darbuņēmējam;
- grozījums būtiski paplašina līguma darbības jomu, lai ietvertu piegādes, pakalpojumus vai būvdarbus, kas sākotnēji nebija ietverti.²⁸

Kā izņēmumi no iepriekš minētā vispārējā principa direktīvu projektos norādīti:

- 1) līguma partnera maiņa, kad pēc uzņēmuma pārstrukturēšanas darbībām vai maksātnespējas sākotnējā darbuņēmēja pienākumus kopumā vai daļēji pārņem cits ekonomikas dalībnieks, kas atbilst sākotnēji noteiktajiem kvalifikācijas atlases kritērijiem, ar nosacījumu, ka tas nerada citus būtiskus līguma grozījumus un nav iecerēts ar mērķi izvairīties no šīs direktīvas piemērošanas;
- 2) līguma minimāli grozījumi līguma summas izteiksmē, ja līguma grozījumi neizmaina līguma vispārējo būtību, nepārsniedz Eiropas Savienības noteiktos līgumcenu sliekšņus un nepārsniedz 5 % no sākotnējās līguma summas;
- 3) līguma grozījumi (arī būtiski), kas paredzēti iepirkuma procedūras dokumentos (skaidras, precīzas un nepārprotamas klauzulas);
- 4) būtiski līguma grozījumi ir vajadzīgi tādu apstākļu dēļ, ko rūpīgs līgumslēdzējs nevarēja paredzēt, un grozījums nemaina līguma vispārējo būtību.²⁹

Direktīvu projektos plānots uzlikt dalībvalstīm pienākumu nacionālajās tiesību sistēmās paredzēt mehānismu, lai būtu iespēja izbeigt būvdarbu, piegādes vai pakalpojumu līgumu tā darbības laikā, ja līguma grozījums ir jauna līguma slēgšanas tiesību piešķiršana direktīvu projekta izpratnē.

Minēto direktīvu projektu saturs un šo projektu sagatavošanas dokumenti³⁰ liecina, ka Eiropas Komisija par pamatu direktīvu projektos ietvertajam būtisku

²⁸ Eiropas Komisijas Priekšlikuma „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs” 82. panta otrā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0895:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī]; Eiropas Komisijas priekšlikuma „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par publisko iepirkumu” 72. panta otrā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0896:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

²⁹ Eiropas Komisijas Priekšlikuma „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs” 82. panta trešā, ceturtnā, piektā un sestā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0895:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī]; Eiropas Komisijas priekšlikuma „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par publisko iepirkumu” 72. panta trešā, ceturtnā, piektā un sestā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0896:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

³⁰ Eiropas Komisijas Zaļā grāmata par ES publiskā iepirkuma politikas modernizāciju. Virzība uz efektīvāku Eiropas iepirkuma tirgu. Brisele, 2011, 27. janvāris. COM (2011) 15 galīgā redakcija, 25.–27. lpp. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:DKEY=556316:EN:NOT> [skatīts 02.02.2013.].

iepirkumu līgumu grozīšanas aizliegumam ir ņēmusi iepriekš aplūkotos ES Tiesas spriedumus.

2.2. Iepirkuma līgumu būtiskas grozīšanas aizliegums Latvijas Republikas Publisko iepirkumu likumā

No 2012. gada 1. augusta ir spēkā Publisko iepirkumu likuma 67.¹ pants, kas nosaka:

- 1) ka būtiski iepirkuma līguma grozījumi aizliegti jeb atļauti ir tikai nebūtiski grozījumi;
- 2) kādi grozījumi ir uzskatāmi par būtiskiem līguma grozījumiem;
- 3) kādos gadījumos būtiski līguma grozījumi ir pieļaujami.

Šīs normas ir līdzīgas iepriekš minētajām ES Tiesas atziņām par gadījumiem, kad līguma grozījumi ir uzskatāmi par jauna iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu (bez atbilstošas procedūras). Tomēr atšķirībā no ES Tiesas atziņām Publisko iepirkumu likums tiešā veidā nenosaka, ka būtiski iepirkuma līguma grozījumi ir jauna iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršana.

Kā liecina Saeimas mājaslapā atrodamā informācija par likumprojektu „Grozījumi Publisko iepirkumu likumā”, ar kuru Publisko iepirkumu likums papildināts ar 67.¹ pantu, šajā pantā ietvertie „kritēriji grozījumu pieļaujamībai atbilst Eiropas Savienības Tiesas praksē (piemēram lieta C-454/06) nostiprinātajiem principiem”.³¹ Tātad ES Tiesas judikatūrā ietvertās atziņas ir kalpojušas par virzītājspēku Publisko iepirkumu likuma papildināšanai ar iepirkumu līgumu būtisku grozījumu aizliegumu, un šī iemesla dēļ šajā rakstā minētās ES Tiesas judikatūras atziņas būtu jāizmanto Publisko iepirkumu likuma 67.¹ panta piemērošanā.

2.3. Noslēgtu iepirkuma līgumu būtisku grozījumu aizlieguma regulējuma trūkumi

ES Tiesa lietā C-17/09³² ir norādījusi, ka Padomes direktīvā 89/665 ietverto pārskatīšanas procedūru mērķis ir aizsargāt pasūtītāju rīcības rezultātā aizskarto pretendentu tiesības un intereses.³³

Atbilstoši Padomes direktīvas 89/665 1. panta trešajai daļai „dalībvalstis nodrošina to, ka saskaņā ar sīki izstrādātiem noteikumiem, ko dalībvalstis var pieņemt, pārskatīšanas procedūras ir pieejamas vismaz ikvienai personai, kura ir vai ir bijusi ieinteresēta iegūt konkrēta līguma slēgšanas tiesības un kurai ar varbūtējo pārkāpumu ir vai var tikt nodarīts kaitējums.” Minētās direktīvas normas ir iekļautas arī Latvijas Republikas Publisko iepirkumu likumā, kura 81. panta pirmā daļa un 85.¹ panta pirmā daļa nosaka, ka persona, kura ir vai ir bijusi ieinteresēta iegūt

³¹ Latvijas Republikas Finanšu ministrijas 2012. gada 3. janvāra vēstules Nr. 7-2-01/38 „Par priekšlikumiem likumprojektam „Grozījumi Publisko iepirkumu likumā” (reģ. Nr. 274/Lp10) 2. lasījumam” 24. punkts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/B5842ABD986413B0C225797C003152B0?OpenDocument> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

³² Eiropas Savienības Tiesas 2010. gada 21. decembra spriedums lietā: C-17/09 Commission v. Germany, ECR, p. I – 00004. para. 22–30.

³³ Brown A. A. German city authority breaches the procurement directives by awarding a waste contract without competition over 10 years ago: Commission v Germany (C-17/09). Public Procurement Law Review. No. 3, 2010, p. 113.

tiesības noslēgt iepirkuma līgumu vai vispārīgo vienošanos vai pretendē uz uzvaru un kura saistībā ar konkrēto iepirkuma procedūru, uz kuru attiecas šis likums, uzskata, ka ir aizskartas tās tiesības vai ir iespējams šo tiesību aizskārums, ko rada varbūtējs Eiropas Savienības normatīvo aktu vai citu normatīvo aktu pārkāpums, ir tiesīga:

- 1) iesniegt iesniegumu par kandidātu vai pretendentu atlases noteikumiem, tehniskajām specifikācijām un citām prasībām, kas attiecas uz konkrēto iepirkuma procedūru vai par pasūtītāja vai iepirkuma komisijas darbību iepirkuma procedūras norises laikā;
- 2) iesniegt pieteikumu tiesā par iepirkuma līguma vai vispārīgās vienošanās atzīšanu par spēkā neesošu, to noteikumu grozīšanu vai atcelšanu vai līguma vai vispārīgās vienošanās termiņa saīsināšanu.

Tātad Padomes direktīvā 89/665 un attiecīgi arī Publisko iepirkumu likumā ietvertās normas par publiskā iepirkuma tiesību pārkāpumu novēršanu izveido tā saukto piegādātāju uzraudzības mehānismu,³⁴ kura ietvaros konkrēto iepirkuma procedūru atbilstību kontrolē piegādātāji (pretendenti un kandidāti), viņu tiesību pārkāpuma gadījumā lūdzot neatkarīgām pārskatīšanas institūcijām izvērtēt lietas faktiskos apstākļus un piemērot likumā noteikto sankciju. Kaut arī piegādātāju uzraudzības mehānisms dod iespēju piegādātājiem kā konkurentiem uzraudzīt tirgū notiekošo, šis mehānisms var darboties tikai tad, ja likumā ir paredzēts pasūtītāju pienākums informēt piegādātājus (pretendentes un kandidātus) par iepirkuma procedūrā notiekošo.

Publisko iepirkumu likums uzliek pienākumu pasūtītājam publicēt paziņojumu par līgumu (iepirkuma procedūras izsludināšana) un par grozījumiem iepirkuma procedūras dokumentos, kā arī informēt pretendentes un kandidātus par iepirkuma procedūras rezultātiem un publicēt paziņojumu par iepirkuma procedūras rezultātiem³⁵. Savukārt pienākums publicēt paziņojumu par būtiskiem grozījumiem iepirkuma līgumos Publisko iepirkumu likumā nav ietverts.

Šādus noteikumus paredz arī Direktīva 2004/18/EK. Jauno iepirkuma direktīvu projekti paredz pasūtītāju pienākumu publicēt Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī paziņojumu par grozījumiem iepirkuma līgumā, taču tikai tad, ja grozījumi ir vajadzīgi tādu apstākļu dēļ, ko rūpīga līgumslēdzēja iestāde nevarēja paredzēt, grozījums nemaina līguma vispārējo būtību un cenas pieaugums nepārsniedz 50 % no sākotnējā līguma vērtības.³⁶ Visos pārējos gadījumos arī jauno iepirkumu direktīvu projekti neparedz pienākumu publicēt paziņojumu par būtiskiem grozījumiem līgumos.

Līdz ar to gan Publisko iepirkumu likumā, gan jauno publisko iepirkumu direktīvu projektos ietvertajam līguma būtisku grozījumu aizliegumam trūkst efektīva kontroles mehānisma, jo vairumā gadījumu piegādātāji jeb personas, uz kuru modrību ir balstīts pasūtītāju kontroles mehānisms publisko iepirkumu jomā, nemaz neuzzinās par veiktajiem līguma grozījumiem.

³⁴ Zhang X. Supplier review as a mechanism for securing compliance with government public procurement rules: a critical perspective. *Public Procurement Law Review*, No.5, 2007, p. 325.

³⁵ Sk. Publisko iepirkumu likuma IV nodaļu.

³⁶ Eiropas Komisijas priekšlikuma „Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par publisko iepirkumu” 72. panta sestā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0896:EN:NOT> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

Šāds regulējums neatbilst efektivitātes principam, kas uzliek pienākumu izveidot tādas Eiropas Savienības tiesību iedzīvināšanas procedūras, kuras ir reāli izmantojamas un kuras nav nepamatoti sarežģītas.³⁷

Kopsavilkums

1. ES Tiesas judikatūrā izveidotais iepirkumu līgumu būtisku grozījumu aizliegums ir nostiprināts Publisko iepirkumu likumā, un ar Eiropas Komisijas izstrādātajiem jauno iepirkumu direktīvu projektiem to plānots ieviest arī Eiropas Savienības sekundāro tiesību aktu līmenī.
2. Publisko iepirkumu likumā, kā arī jauno publisko iepirkumu direktīvu projektos ietvertajam līguma būtisku grozījumu aizliegumam trūkst efektīva kontroles mehānisma, jo vairumā gadījumu piegādātāji jeb personas, uz kuru modrību ir balstīts pasūtītāju kontroles mehānisms publisko iepirkumu jomā, nemaz neuzzinās par veiktajiem līguma grozījumiem. Šāds regulējums neatbilst efektivitātes principam, kas uzliek pienākumu izveidot tādas Eiropas Savienības tiesību iedzīvināšanas procedūras, kuras ir reāli izmantojamas un kuras nav nepamatoti sarežģītas.

³⁷ *Pachnou D.* Ph D thesis: The effectiveness of bidder remedies for enforcing the EC public procurement rules: a case study of the public works sector in the United Kingdom and Greece. Pieejams: http://www.nottingham.ac.uk/pprg/documentsarchive/phdtheses/despina_pachnou_thesis.pdf [skatīts 2013. gada 2. februārī].

EIROPAS SAVIENĪBAS DALĪBVALSTĪ REĢISTRĒTAI SABIEDRĪBAI PIEMĒROJAMĀS LIKUMS: VAI ATVADAS NO KOLĪZIJTIESISKĀS METODES?

Guntars Precinieks, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras lektors

Summary

The Article, titled 'Law Applicable to a Company Established in a Member State of the European Union: A Good-bye to the Conflict-of-Laws Method?', consists of four chapters. The scope of problems discussed in Chapter 1 is illustrated by two unsuccessful attempts to create conventions on the mutual recognition of companies within European space by virtue of the 1966 European Convention of the Council of Europe on the Establishment of Companies and the 1968 Convention of the Council of Europe on the Mutual Recognition of Companies and Bodies Corporate. Chapter 2 is accordingly devoted to the freedoms acquired by companies established in the European Union by virtue of the provisions of Section 49 and 54 of The Treaty on the Functioning of the European Union. The mobility of a body corporate can be compared to the mobility of natural persons, and it is a fundamental freedom and reality in the European Union. Chapter 3 discusses the importance of the European Union case-law in understanding the freedom of establishment and in their development. The closing section discusses freedoms of establishment and the consequences of the European Union Court case-law, conflict-of-laws rights of the Member States, and the current situation with the conflict-of-laws rights in Latvia in matters related to law applicable to companies. The summary comprises conclusions and proposals that may be drawn from the article.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienības starptautiskās privāttiesības, Eiropas Savienības nodibinājumu brīvība, sabiedrības patiesā sēdekļa pārrobežu pārceļšana, sabiedrības dibināšanai reģistrētās adreses pārrobežu pārceļšana, Latvijas kolīziju normu reforma.

Key words: Private international law of European Union, freedom of establishment, cross-border transfer of the real seat of the company, cross-border transfer of the registered address of the company, reform of Latvian international private law.

1. Patiesā sēdekļa un reģistrācijas vietas teoriju salāgošanas neveiksmes

Kopumā Eiropas Savienības (turpmāk arī – ES) starptautisko privāttiesību attīstība vienmēr virzījies un joprojām virzās pa augšupejošu līkni, tā ir notikusi pat tajā periodā, kad saskaņā ar kopienas dibināšanas līgumiem Eiropas Savienības

kompetencē faktiski bija tikai sadarbība tiesas spriedumu atzīšanā un izpildē. Sadarbības rezultāts ir 1968. gada Briseles konvencija „Par jurisdikciju un tiesas spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās” (“Brisele I” regula). Neskatoties uz to, tapa 1980. gada Romas konvencija „Par līgumsaistībām piemērojamo likumu” (“Roma I” regula).

Tomēr jāatzīst, ka Eiropas telpā juridisko personu savstarpēja atzīšana ir bijusi starptautisko privāttiesību nozare, kurā ir pieredzēti vairāki neveiksmīgi starptautisko konvenciju pieņemšanas mēģinājumi.

Tā Eiropas Padomes ietvaros 1966. gada 20. janvārī tika radīta „Eiropas konvencija par sabiedrību dibināšanu”.¹ Konvencija teritoriāli attiecās uz Eiropas Padomes dalībvalstīm, kuras ir pievienojušās šai konvencijai. Lai konvencija stātos spēkā, bija nepieciešamas piecas ratifikācijas, bet konvenciju parakstīja tikai četras valstis: Beļģija, Vācija, Itālija un Luksemburga.² Konvencijas subjekti bija konvencijas dalībvalstu sabiedrības, kuru darbība ir vērsta uz peļņas gūšanu un kurām piemīt juridiskā personība, ciktāl šīs sabiedrības ir izveidotas kādā no konvencijas dalībvalstīm un tām šajā valstī atrodas statūtos norādītais sēdekļis. Dalībvalsts konvencijas piemērošanu un līdz ar to arī sabiedrību atzīšanu varēja padarīt atkarīgu no tā, vai starp sabiedrību un dalībvalsti, kurā atrodas sabiedrības statūtos norādītais sēdekļis, pastāv faktiska un pastāvīga saistība.³ Iepriekš minētais uzskatāmi demonstrē šīs konvencijas radīšanas laikā pastāvošās nenovēršamās pretrunas starp patiesā sēdekļa teoriju un reģistrācijas vietas teoriju. No vienas puses, konvencijas dalībvalstīm bija savstarpēji jāatzīst sabiedrības, neatkarīgi no tā, kur atrodas sabiedrības patiesais sēdekļis (reģistrācijas vietas teorija), no otras puses, dalībvalsts, izdarot attiecīgu atrunu, varēja atteikties atzīt sabiedrību kā tiesību subjektu, ja sabiedrības faktiskās pārvaldes vieta jeb sēdekļis neatradās valstī, kurā sabiedrība ir reģistrēta (patiesā sēdekļa teorija).⁴

Arī Eiropas Savienība centās radīt regulējumu sabiedrību savstarpējai atzīšanai. 1968. gada 29. februārī tika atvērta parakstīšanai „Eiropas konvencija par savstarpēju sabiedrību un juridisko personu atzīšanu”.⁵ Juridisko personu savstarpēja atzīšana, citiem vārdiem sakot, juridiskai personai piemērojamais likums ir joma, kurā ES mēģinājums radīt vienotu kolīziju normu regulējumu piedzīvoja izgāšanos. Konvencija nestājās spēkā, jo tai nepievienojās reģistrācijas vietas teorijas valsts Nīderlande, pārējās piecas toreizējās Eiropas Savienības dalībvalstis konvencijai pievienojās. Pat ja konvencija būtu stājusies spēkā, tās praktiskā ietekme uz ES dalībvalstu sadalījumu divās nometnēs – patiesā sēdekļa teorijas valstīs un reģistrācijas vietas teorijas valstīs – būtu bijusi ļoti maza, arī šī konvencija, līdzīgi kā Eiropas Padomes 1966. gada mēģinājums, saturēja pārāk daudz atrunu, kuru rezultātā Eiropas Savienībā netika dota priekšroka nevienai no abām teorijām, saglabājās *status quo*. Dalībvalstīm savstarpēji bija jāatzīst sabiedrības,⁶ taču tās

¹ European Convention on Establishment of Companies. Pieejams: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=057&CM=8&DF=15/03/2013&CL=ENG> [skatīts 2013. gada 14. februārī].

² Turpat.

³ Sk. Eiropas konvencijas par sabiedrību dibināšanu 1. pantu.

⁴ Par „patiesā sēdekļa” teorijas un „reģistrācijas vietas” teorijas būtību sīkāk sk. Rammeloo S. Corporations in Private International Law. A European Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 9–20.

⁵ Convention on the Mutual Recognition of Companies and Bodies Corporate. Signed on 29 February 1968. Bulletin of the European Communities, Supplement 2/69, p. 7–18.

⁶ Sk. Eiropas konvencijas par savstarpēju sabiedrību un juridisko personu atzīšanu 1. un 2. pantu.

varēja deklarēt, ka nepiemēros konvenciju un neatzīs sabiedrības, kuru patiesais sēdekļis un reģistrācijas vieta nesakrīt, vai arī šādās sabiedrības atzīs, taču tām papildus reģistrācijas valsts likumam piemēros sabiedrības patiesā sēdekļa valsts tiesības.⁷

Eiropas Savienība joprojām palika sadalīta divās nometnēs – patiesā sēdekļa valstīs ar Vācijas priekšgalā un reģistrācijas vietas valstīs ar Nīderlandi un vēlāk, pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, arī ar Lielbritāniju priekšgalā.

2. Nodibinājumu brīvības radītā iespēja sabiedrību „ceļošanai”

Katras valsts kolīziju normas, no vienas puses, ir atkarīgas no tā, cik liela ietekme attiecīgajā valstī ir klasiskajai Fridriha fon Saviņņī (*Friedrich von Savigny*) starptautisko privāttiesību teorijai, cik dzīvas vēl ir teritorialitātes principa paliekas, no otras puses, kolīziju normas neapšaubāmi ir attiecīgās valsts materiālo tiesību normu un tiesiskās iekārtas spogulis.⁸ Var droši apgalvot, ka kolīziju normas tiek piemērotas materiālo tiesību normu iespējām, to uzskatāmi var redzēt, salīdzinot Civillikuma ievada noteikumus (kolīziju normas) un Civillikuma materiāltiesisko regulējumu.

Valsts dalība Eiropas Savienībā groza ierasto kārtību, jo katras dalībvalsts materiālajām tiesībām ir jānodrošina brīvais tirgus un, citējot konsolidētā Līguma par Eiropas Savienību (turpmāk – ESKL) 3. panta otro daļu, „brīvības, drošības un tiesiskuma telpu bez iekšējām robežām, kur personu brīva pārvietošanās ir nodrošināta”.⁹ Attiecībā uz juridiskajām personām īpaši jāpiemin konsolidētā Līguma par Eiropas Savienības darbību¹⁰ (turpmāk – KLESD) 54. pants,¹¹ saskaņā ar kuru dalībvalsts sabiedrības tiesiskais statuss tiek pielīdzināts dalībvalsts pilsoņa (fiziskās personas) statusam, un 49. pants,¹² kas aizliedz ierobežot vienas dalībvalsts pilsoņu uzņēmējdarbību citā dalībvalstī.

Fizisko personu pārvietošanās brīvība un migrācija vēsturiski ir bijusi un joprojām ir viens no galvenajiem ekonomiskajiem iemesliem, kas ir stimulējusi moderno starptautisko privāttiesību rašanos un attīstību, nepieciešamību radīt regulējumu, kas noteiks piemērojamo likumu pārvietošanās brīvības un migrācijas sekām – faktiskajiem sastāviem ar ārvalsts elementu.

XX un XXI gadsimts pasaules ekonomiski spēcīgākajos reģionos – ASV un ES – ir juridisko personu un kapitālsabiedrību brīvas pārvietošanās un migrācijas laikmets.

⁷ Sk. Eiropas konvencijas par savstarpēju sabiedrību un juridisko personu atzīšanu 3. un 4. pantu.

⁸ Sīkāk sk. Rühl G. Statut und Effizienz. Tuebingen: Mohr Siebeck, 2011, s. 177–253.

⁹ Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, C 326/47.

¹⁰ Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis C 326/47

¹¹ KLESD 54. panta pirmā daļa „Tiesiskais statuss tām sabiedrībām, kuras izveidotas saskaņā ar kādas dalībvalsts tiesību aktiem un kuru juridiskā adrese, galvenā vadība vai galvenā uzņēmējdarbības vieta ir Savienībā, šajā nodaļā ir pielīdzināts to fizisko personu tiesiskajam statusam, kuras ir dalībvalstu pilsoņi”.

¹² KLESD 49. panta pirmā daļa „Ievērojot šē turpmāk izklāstītos noteikumus, aizliedz ierobežojumus kādas dalībvalsts pilsoņu brīvībai veikt uzņēmējdarbību citā dalībvalstī. Tāpat aizliedz ierobežojumus attiecībā uz to, kā dalībvalstu pilsoņi, kas izveidojuši uzņēmumu kādā dalībvalstī, atver šā uzņēmuma pārstāvēcības, filiāles vai meitasuzņēmumus citās dalībvalstīs”.

Eiropas Savienībā sabiedrību migrācijas jeb korporatīvās mobilitātes pamats ir KLESD 49. un 54. pants, kas nodrošina apmešanās brīvību, ko attiecībā uz juridiskām personām apzīmē par nodibinājumu brīvību.

ASV korporatīvā mobilitāte ir atzīta un attīstīta ilgstošā judikatūrā, turklāt ASV sabiedrības pārvietojas starp dažādiem štatiem, bet vienas valsts ietvaros.¹³

Var minēt divas sabiedrību pārvietošanās izpausmes formas no vienas ES dalībvalsts uz citu.

- 1) Sabiedrības patiesā (nevis sabiedrības reģistrācijas valstī publiskā reģistrā norādītā) sēdekļa (pārvaldes vietas) pārvietošana no vienas dalībvalsts uz citu. Šādas pārcelšanās gadījumā sabiedrība saglabā reģistrācijas valstī piešķirto tiesisko identitāti un formu (piemērojamo likumu), savukārt tās faktiskā pārvalde un līdz ar to arī galvenā darbība notiek citā dalībvalstī.
- 2) Sabiedrības reģistrētā sēdekļa (juridiskās adreses, kas ir norādīta sabiedrības reģistrācijas valsts publiskajā reģistrā) pārvietošana no dalībvalsts, kurā sabiedrība reģistrēta, uz citu dalībvalsti. Šādas pārcelšanās gadījumā tiek mainīts sabiedrībai piemērojamais likums, t. i., to vairāk neregulē sākotnējās reģistrācijas vietas likums. Šādā veidā pārceļoties, sabiedrība saglabā savu ekonomisko identitāti (kodolu), bet maina tiesisko identitāti un sabiedrības juridisko formu.¹⁴

Abas iepriekš minētās sabiedrību pārvietošanās brīvības izpausmes ir jāaplūko gan no tās valsts viedokļa, kurā sabiedrība ir dibināta un no kuras vēlas izceļot, gan no tās valsts viedokļa, kurā sabiedrība ieceļo. ES dalībvalstu starpā ilgstošs strīdus ābols ir bijuši priekšnoteikumi, kurus sabiedrības dibināšanas dalībvalsts var izvirzīt sabiedrībai, lai atļautu tās izceļošanu, un priekšnoteikumi, kuriem ir jāatbilst sabiedrībai, lai dalībvalsts piekristu sabiedrības ieceļošanai tās teritorijā.¹⁵

Ne mazāk svarīgi ir šādas pārcelšanās motīvi, jo sevišķi saistībā ar Padomes regulu (EK) Nr. 1346/2000 „Par maksātspējas procedūrām”, kas ļauj maksātspējas procedūrai piemērot nevis sabiedrības reģistrācijas vietas likumu, bet gan tās valsts likumu, kurā atrodas sabiedrības „galvenais mantisko interešu” centrs jeb patiesais sēdeklis.

3. Eiropas Savienības Tiesas ieguldījums

Patiesā sēdekļa teorijas un reģistrācijas vietas teorijas antagonisms nekādā veidā nav savienojams ar nodibinājumu brīvību. Ne Eiropas Padomes, ne Eiropas Savienības ietvaros labprātīgas vienošanās ceļā pretrunu atrisināt neizdevās, konvencijas izgāzās. Problēmas risināšanā iesaistījās Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – ES Tiesa). Tā gan nevienā no saviem spriedumiem nav tieši izteikusies par labu patiesā sēdekļa vai reģistrācijas vietas teorijai,¹⁶ bet vienmēr interpretējusi dalībvalstu radītos šķēršļus sabiedrības izceļošanai vai ieceļošanai, pamatojoties uz KLESD

¹³ Sīkāk sk. *Paschalidis P.* Freedom of Establishment and Private International Law for Corporations. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 125–137.

¹⁴ *Campos Nave J. A.* Die ertragsteuerneutrale und identitätswahrende Sitzverlegung der GmbH in Mitgliedstaaten der Europäischen Union. Wiesbaden: Gabler Edition Wissenschaft, 2009, s. 71–125.

¹⁵ *Habersack M., Verse D. A.* Europäisches gesellschaftsrecht. Muenchen: Verlag C.H.Beck, 2011 s. 9–35.

¹⁶ Šajā kontekstā ir jārunā arī par vienā ES dalībvalstī nodibinātas tiesiskās attiecības atzišanu citas ES dalībvalstīs. Sīkāk sk. *Leifeld J.* Das Anerkennungsprinzip im Kollisionsrechtssystem des Internationalen Privatrechts. Tuebingen: Mohr Siebeck, 2010.

49. un 54. pantu. Lai gan interpretācija ir atstājusi sekas gan uz patiesā sēdekļa teorijas valstu tiesībām, gan uz reģistrācijas vietas teorijas valstu tiesībām, tomēr patiesā sēdekļa teorija ir faktiski atzīta par neatbilstošu nodibinājumu brīvībai.¹⁷

ES Tiesas triloģija – *Centros*¹⁸, *Uberseering*¹⁹ un *Inspire Art*²⁰ lietas – attiecas uz tās valsts rīcību, kurā sabiedrība ieceļo, liedzot ieceļojošajai sabiedrībai iespēju izveidot sekundāro nodibinājumu attiecīgajā valstī vai vispār neatzīstot ieceļojošās sabiedrības tiesībsubjektību. Piemēram, *Centros* lietā Dānijas reģistra iestāde atteica reģistrēt Anglijas sabiedrības filiāli, aizbildinoties ar to, ka sabiedrība Anglijā ir izveidota, lai apietu Dānijas likuma prasības par sabiedrības minimālo kapitālu, un ka sabiedrības vienīgais un faktiskais sēdeklis būs Dānija, tāpēc tai ir jābūt dibinātai atbilstoši Dānijas likuma noteikumiem. Savukārt *Uberseering* lietā Vācijas tiesā netika atzīta Nīderlandes sabiedrības *Uberseering B.V.* tiesībsubjektība, jo šīs sabiedrības faktiskais sēdeklis atrodas Vācijā, nevis reģistrācijas valstī Nīderlandē, t. i., Vācijas tiesa piemēroja patiesā sēdekļa teoriju viskonsekventākajā tās izpausmē. *Inspire Art* lietā centrālais jautājums bija, vai Nīderlande speciālajā likumā par formālām ārvalsts sabiedrībām²¹ ir tiesīga citas dalībvalsts sabiedrības filiāles nodibināšanai izvirzīt papildu prasības, t. i., noteikt filiālei minimālo pamatkapitālu, bet, ja tas netiek samaksāts, noteikt dalībnieku solidāru atbildību par sabiedrības saistībām.

Šajās lietās ES Tiesa, atsaucoties uz KLESD 49. un 54. pantu, atzina par neatbilstošiem brīvajam tirgum un personu pārvietošanās brīvībai noteikumus, saskaņā ar kuriem sabiedrības ieceļošanas valsts pēc būtības jebkādā aspektā apšaubā sabiedrības nodibināšanu izceļošanas valstī. Ja vienā ES dalībvalstī ir nodibināta sabiedrība, tai bez papildu sloga attiecībā uz tās statusu ir tiesības brīvi „ceļot” pa visu Eiropas Savienību un visām dalībvalstīm tā ir jāuzņemas kā pilnvērtīgs tiesību subjekts. No kolīziju tiesību viedokļa tas nozīmē, ka jautājumam par sabiedrības tiesisko statusu (vai sabiedrība ir tiesību subjekts) attiecībā uz kādā no ES dalībvalstīm nodibinātu sabiedrību vienmēr ir piemērojams sabiedrības dibināšanas valsts likums. *Centros*, *Uberseering* un *Inspire Art* lietu kontekstā sabiedrības pārceļšanās jeb „ceļošana” tika realizēta, pārceļot sabiedrības patieso sēdekli un nekādā veidā nemainot sabiedrībai piemērojamo likumu, t. i., sabiedrība tika pakļauta sabiedrības dibināšanas valsts likumam.

Tomēr neviens no šiem spriedumiem nerunā par to, vai sabiedrības darbībai uz āru, piemēram, valdes locekļu atbildībai, nebūtu piemērojams nevis reģistrācijas valsts likums, bet gan sabiedrības faktiskā sēdekļa (pārvaldes vietas) likums.²² Jāuzsver, ka šādā gadījumā ieceļojusi sabiedrība daļēji tiktu pakļauta ieceļošanas valsts likumiem, turklāt tas notiktu nediskriminējoši, t. i., ārvalstu sabiedrība tiktu pakļauta tiem pašiem darbības noteikumiem, kādi ir piemērojami jebkurai iekšzemes sabiedrībai.

¹⁷ Teichmann C. Binnenmarktkonformes Gesellschaftsrecht. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, s. 98–105.

¹⁸ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 1999. gada 9. marta spriedums lietā C-212/97 Centros Ltd, ECR [1999], p. I-01459.

¹⁹ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2002. gada 5. novembra spriedums lietā C-208/00 Ueberseering B.V., ECR [2002], p. I-09919.

²⁰ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2003. gada 30. septembra spriedums lietā C-167/01 Inspire Art Ltd., ECR [2003], p. I-10155.

²¹ Wet op de formeel buitenlandse vennootschappen: Nīderlandes Karalistes likums. 1999. gada 17. februāris. *Staatsblad* 1997–697.

²² Wesiack M. Eurapaisches Internationales Vereinsrecht. Grenzüberschreitende Sitzverlegung und Umwandlung im Lichte der Niederlassungsfreiheit und des allgemeinen Freizügigkeitsrechts. Tuebingen: Mohr Siebeck, 2011, s. 124–167.

Šai lietu grupai par sabiedrības tiesībām iecerot būtu pieskaitāma arī *CadburySchweppes*²³ lieta, kurā ES Tiesa atzina, ka Eiropas Savienības brīvības nevar baudīt „tīri mākslīgas struktūras”, t. i., tādas sabiedrības, kas to uzņemošās (reģistra) valsts teritorijā neveic nekādu efektīvu saimniecisku darbību, it īpaši „pastkastītes” jeb „aizsega” uzņēmuma gadījumā. Savukārt, lai pārliecinātos par struktūras mākslīgumu, ir jāveic objektīvu apstākļu tests, saskaņā ar kuru jebkura trešā persona var pārliecināties, ka sabiedrība veic reālu saimniecisko darbību.²⁴ Oponenti gan bilst, ka šī lieta ir par izvairīšanos no nodokļiem un neattiecas uz sabiedrību tiesībām, tomēr šāds apgalvojums neiztur kritiku, jo arī *Daily Mail*²⁵ lieta, kurā tika lemts par tās valsts tiesībām, no kuras sabiedrība izceļo, šādu izceļošanu ierobežot, attiecās uz nodokļu sfēru, tomēr, neskatoties uz to, šī lieta tiek plaši citēta nodibinājumu brīvības kontekstā.

Sabiedrības patiesā sēdekļa maiņa nemaina sabiedrības juridisko formu un tai piemērojamo likumu.

Sabiedrības patiesā sēdekļa maiņa nav atraujama no jautājuma par sabiedrības maksātspējas procesam piemērojamo likumu. Pārrobežu maksātspējas pamatprincips atbilstoši Regulai 1346/2000²⁶ nosaka, ka maksātspējas process ir piekritīgs tās dalībvalsts tiesai, kuras teritorijā atrodas parādnieka galveno interešu centrs. Savukārt sabiedrības maksātspējai piemēro tās valsts likumu, kur notiek maksātspējas process (piekritība), t. i., galvenā interešu centra vietas valsts likumu. Nesenā *Interedil*²⁷ lietā ES Tiesa atzina, ka parādnieka galveno interešu centrs ir pārvaldes un kontroles, kā arī tās interešu pārvaldīšanas faktiskais centrs jeb patiesais sēdekļis. Mainot patieso sēdekli, sabiedrība var izvēlēties maksātspējai piemērojamo likumu. Sabiedrību pārvietošana, lai iegūtu maksātspējas procesam vai sabiedrības likvidācijai ērtāku likumu, ir legāls labums, ko sabiedrībai sniedz nodibinājumu brīvība.²⁸

Ar ierobežojumiem sabiedrību izceļošanai no to dibināšanas valsts ES Tiesa ir saskārusies retāk. Pilnīgi noteikti uz šo jautājumu loku attiecas *Daily Mail* un *Cartesio* lietas, kurās tiek aplūkots patiesā sēdekļa pārcelšanas jautājums no izceļošanas valsts viedokļa. Uz izceļošanas problemātiku var attiecināt lietas, kuru centrā ir fiziskas personas, kuru apmešanās brīvībai dažādus šķēršļus bija noteikušas dalībvalstis, – *Lasteyrie du Saillant*²⁹, X un Y lieta³⁰ un N³¹ lieta. Pavisam nesena ir *National Grid Indus*³² lieta, kurā arī tiek aplūkoti šķēršļi sabiedrības izceļošanai.

²³ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2006. gada 12. septembra spriedums lietā C-196/04 *CadburySchweppes*, ECR [2006], p. I-07995.

²⁴ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1995. gada 19. janvāra spriedums lietā C-351/93 *Van den Linde*, ECR, p. I-85.

²⁵ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1988. gada 21. septembra spriedums lietā C 81/97 *Daily Mail*, ECR [1988], p. 05483.

²⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2008. gada 16. decembra spriedums lietā C-210/06 *Cartesio*, ECR [2008], p. I-9641.

²⁷ Eiropas Savienības tiesas 2011. gada 20. oktobra spriedums lietā C -396/09 *Interedil*, nav publicēts.

²⁸ Sīkāk sk. *Bode J.* Die Europäische Insolvenzverordnung. Möglichkeiten und Grenzen der Wahl des Insolvenzstatuts im Rahmen der EuInsVO. Goettingen: better solutions Verlag Axel Gierspeck, 2011.

²⁹ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2004. gada 11. marta spriedums lietā C-9/02 *Lasteyrie du Saillant*, ECR [2004], p. I-02409.

³⁰ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2002. gada 21. novembra spriedums lietā C-436/00 *X and Y*, ECR [2002], p. I-10829.

³¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2006. gada 7. septembra spriedums lietā C-470/04 *The N case*, ECR [2006], p. I-07409.

³² Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 29. novembra spriedums lietā C-371/10 *National Grid Indus*, ECR, nav publicēts.

Šī lieta attiecas uz patiesā sēdekļa pārcelšanu no vienas dalībvalsts uz citu, tātad nemainot sabiedrībai piemērojamo likumu, un uz izceļošanas valsts tiesībām aplikt sabiedrību ar nodokļiem kā izceļošanu (un attiecīgi tiesību veikt uzņēmējdarbību ieceļošanas valstī) ierobežojošu apstākli.

Tomēr problemātikas ilustrācijai vislabāk kalpo *Cartesio* lieta. Šajā lietā, līdzīgi kā daudzus gadus iepriekš *Daily Mail* lietā, ES Tiesa atzina, ka dalībvalsts var noteikt priekšnoteikumus sabiedrību izceļošanai, ja izceļošanas rezultātā nemainās sabiedrībai piemērojamais likums, bet sabiedrība vēlas mainīt saikni ar attiecīgo valsti nodibinošo faktoru. *Cartesio* lietā komandītsabiedrība vēlējās pārreģistrēties no Ungārijas reģistra iestādes uz Itālijas reģistra iestādi, vienlaicīgi saglabājot tai piemērojamo Ungārijas likumu un izdarot atzīmi Ungārijas reģistrā, ka sabiedrības reģistrētā adrese ir Itālijā. Ungārijas likums nosaka, ka sabiedrības reģistrētajai adresei ir jāsakrīt ar patieso sēdekli. Sabiedrība vēlējās pārvietot tās patieso sēdekli uz Itāliju, kas automātiski nozīmēja arī reģistrētās adreses pārcelšanu uz Itāliju. Šādas pārcelšanas rezultātā sabiedrībai nebūtu nekādas saiknes ar valsti, kurā tā ir reģistrēta un kura tai ir piešķirusi tiesībsubjektību. Dalībvalsts var ierobežot sabiedrības izceļošanu, ja izceļošanas rezultātā netiks mainīts sabiedrībai piemērojamais likums.

Kaut gan tas neattiecas uz *Cartesio* lietas būtību, spriedumā ES Tiesa paskaidroja – ja sabiedrība līdz ar izceļošanu vēlas mainīt tai piemērojamo likumu, tad sabiedrības dibināšanas valsts nevar noteikt, ka vienīgais veids izceļošanai ir sabiedrības likvidācija un svītrosana no reģistra sabiedrības izceļošanas valstī. Piemēram, Latvijas likums nedrīkst ierobežot Latvijas SIA pārcelšanos uz Luksemburgu un kļūšanu par Luksemburgas S.A. Šāda pārcelšanās ir jānodrošina pat tad, ja dibināšanas valsts likumā, t. i., Latvijā, nav noteikumu, kas šādu pārcelšanos regulē.

Te gan jāuzsver, ka sabiedrība, mainot piemērojamo likumu, var izceļot tikai uz tādu valsti, kura šādu ieceļojošu sabiedrību pieņem, tātad šāda pārcelšana ir iespējama tikai tad, ja to atļauj gan izceļošanas, gan ieceļošanas valsts likums, kuri mērķa sasniegšanai tiek kombinēti. Konkrētajā piemērā Luksemburgas likumi³³ pieļauj citās dalībvalstīs reģistrētu sabiedrību pakļaušanu Luksemburgas likumam un ierakstīšanu attiecīgajā Luksemburgas reģistrā.

Secinājums – sabiedrību pārvietošanās brīvība nav tikai ieceļošanas valsts jautājums, aizvien aktuālāki kļūst gadījumi, kad tieši izceļošanas valsts rada dažādus šķēršļus izceļošanai.

Ne mazāk svarīgs jautājums saistībā ar šo sabiedrību brīvu pārvietošanos, gan mainot tikai patieso sēdekli, gan reģistrācijas vietu (piemērojamo likumu), ir sabiedrības kreditoru, mazākuma dalībnieku tiesību un interešu ievērošana. Kreditorus neapmierinošs ārvalstu sabiedrības minimālais kapitāls un ārvalstu sabiedrību mazākuma dalībnieku tiesību aizsardzība ir jautājums, kurā ir viennozīmīgi piemērojams sabiedrības reģistrācijas vietas likums. Princips ir vienkāršs – neviens nespiež kādam iesaistīties attiecībā ar šādām sabiedrībām, turklāt jebkādu papildu noteikumu izvirzīšana sabiedrībām attiecībā uz pamatkapitālu būtu pretrunā ar ES nodibinājumu brīvību jeb sabiedrību brīvas piekļuves principu jebkuras dalībvalsts tirgum.³⁴ Savukārt, runājot par citas dalībvalsts sabiedrības pārstāvju atbildību par rīcību ieceļošanas valstī, ieceļošanas valstij ir tiesības pielīdzināt ieceļojošās

³³ Loi du 10 août 1915 concernant les sociétés commerciales: Luksemburgas likums. 1915. gada 10. augusts. L 10.8.1915, N 90, p. 925.

³⁴ Jautājumā par kreditoru interešu aizsardzību sīkāk sk. *Steffek F. Gläubigerschutz in der Kapitalgesellschaft. Krise und Insolvenz im englischen und deutschen Gesellschafts- und Insolvenzrecht.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

sabiedrības pārstāvju atbildību (piemēram, pret sabiedrības kreditoriem) atbildībai, kura iecelšanas valstī ir tās sabiedrību pārstāvjiem.

4. Nodibinājumu brīvības un ES Tiesas judikatūras sekas kolīziju tiesībās

Bet kur tad stāsts par kolīziju normām? Kā jau rakstīts, kolīziju normas vienmēr ir bijušas valsts politikas un materiālo tiesību spogulis. No aplūkotajiem piemēriem ir acīmredzams, ka, runājot tēlaini, ES Tiesa ir puse, kas nepārtraukti dalībvalstīm „sit pa pirkstiem”, tiklīdz to materiālās tiesības neatbilst ES pamatlīgumu noteikumiem. Dalībvalstīm attiecībā uz sabiedrībām piemērojamo likumu ir divas iespējas:

- 1) savās tiesībās jautājumu par juridiskai personai piemērojamo likumu faktiski neregulēt, un tad mēs runājam par ES tiesībām un judikatūru kā slēpto kolīziju normu (šādu ceļu pagaidām ir izvēlējusies Vācija);
- 2) pielāgot savas tiesības ES noteikumiem un radīt jaunu kolīziju tiesību regulējumu.

Jauni starptautisko privāttiesību likumi ir pieņemti vai spēkā esošajos ir izdarīti attiecīgi grozījumi Polijā³⁵, Luksemburgā³⁶, Itālijā³⁷ un Beļģijā³⁸. Šo valstu kolīziju normas, piemēram, regulē sabiedrību pārceļošanu no vienas dalībvalsts reģistra (piemērojamā likuma maiņa) uz citu.

Katra šo valstu kolīziju norma ir attiecīgās valsts interpretācija par ES noteikumiem sabiedrību brīvas pārvietošanās jomā. Kura interpretācija ir bijusi vispareizākā, parādīs laiks, taču viennozīmīga ir atbilde, ka pēc nosacītas juridiskās zemestrīces sabiedrībām piemērojamā likuma jautājumos rodas jaunas, daudz komplikētākas dalībvalstu kolīziju normas, bet ES šo kolīziju tiesību sfēru ar regulu palīdzību pārskatāmā nākotnē neregulēs, precīzāk, neregulēs vispār. Sabiedrību tiesības Eiropas savienībā jau šobrīd ir viena no visvairāk harmonizētajām nozarēm. Izstrādes stadijā ir četrpadsmitā sabiedrību direktīva par sabiedrības patiesā sēdekļa pārcelšanu³⁹, kā arī līdztekus jau šobrīd eksistējošai Eiropas sabiedrības formai (*Societas Europaea*) tiks radīta jauna ES tiesību sabiedrība – Eiropas privātā sabiedrība (*Societas Privata Europaea*)⁴⁰.

Kolīziju tiesības juridiskai personai piemērojamā likuma jomā joprojām spēlēs nozīmīgu lomu. Diemžēl Latvijas likumdevējs to nav apzinājies, un pašreizējā situācija ir nožēlojama – Civillikuma 8. pants⁴¹ formāli seko patiesā sēdekļa teorijai, praksē patiesā sēdekļa teorija nekad nav bijusi izmantota, jo sevišķi attiecībā pret to valstu sabiedrībām, kas nav ES dalībvalstis. *De facto* valda „reģistrācijas vietas”

³⁵ Polijas Starptautisko privāttiesību likums. Pieejams: http://pil.mateuszpilich.edh.pl/New_Polish_PIL.pdf [skatīts 2013. gada 14. februārī].

³⁶ Loi du 10 août 1915 concernant les sociétés commerciales. Pieejams: http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/compilation/recueil_lois_speciales/SOCIETES.pdf [skatīts 2013. gada 14. februārī].

³⁷ Legge 31 maggio 1995, n. 218 Riforma del sistema italiano di diritto internazionale privato. Pieejams: <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1995-05-31;218&vig=> [skatīts 2013. gada 14. februārī].

³⁸ Loi portant le Code de droit international privé: Beļģijas likums. Belgisch Staatsblad/Moniteur Belge, 2004. 16. jūlijs.

³⁹ Par direktīvas izstrādes gaitu. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/company/seat-transfer/index_en.htm [skatīts 2013. gada 14. februārī].

⁴⁰ Proposal for a Council Regulation on the Statute for a European private company. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/epc/proposal_en.pdf [skatīts 2013. gada 14. februārī].

⁴¹ Civillikuma 8. panta trešā daļa „Juridiskas personas tiesību un rīcības spēja nosakāma pēc viņas valdes atrašanās vietas likuma”.

teorija, taču nav ne kolizijtiesiskā, ne materiāltiesiskā regulējuma, kas novērstu reģistrācijas vietas⁴² teorijas negatīvās izpausmes civiltiesiskajā apgrozībā.

Latvijai ir divas iespējas, pirmā – ES tiesības un ES Tiesas judikatūra kā slēptā koliziju norma, kas nosaka tikai principu – sabiedrībai piemērojams reģistrācijas vietas likums, otrā – jauns likums, Civillikuma 8. panta trešās daļas, kā arī atsevišķu Komerclikuma normu reforma. Ir nepieciešamas jaunas ar ES tiesībām harmonizētas normas, kas regulētu sabiedrībām piemērojamo likumu, nodrošinātu Latvijas sabiedrību izceļošanu un citu dalībvalstu sabiedrību ieceļošanu Latvijā, kā arī ievērotu iekšzemes kreditoru intereses. Pirmā iespēja būs tikai pagaidu izvairīšanās no problēmām. Pietiek sagaidīt pirmo Latvijas sabiedrību, kas vēlēties pārcelties uz Itāliju un būt pakļauta šās valsts likumam, t. i., pārcelties no Latvijas Komercreģistra uz Itālijas reģistra iestādi. Sabiedrībai tas būs liegts gan neatbilstoša (neesošā) materiālo tiesību regulējuma, gan koliziju normu regulējuma dēļ. Otrā iespēja ir uzlabot Latvijas konkurētspēju, radīt eksportspējīgu tiesību produktu un izvietot savu piedāvājumu sabiedrību *forum shopping* kopā ar Luksemburgu, Angliju un Nīderlandi.

Kopsavilkums

1. Patiesā sēdekļa teorijas un reģistrācijas vietas teorijas antagonismu Eiropas Savienībā KLESD 49. un 54. panta interpretācijas gaitā ir novērsusi ES Tiesa, netiešā veidā dodot priekšroku reģistrācijas vietas teorijai.
2. Sabiedrību nodibinājumu brīvība Eiropas Savienībā attiecas uz:
 - a) sabiedrības tiesībām pārcelt savu patieso sēdekli no sabiedrības dibināšanas valsts uz citu dalībvalsti. Šādā gadījumā sabiedrības tiesībsubjektībai piemērojams likums netiek mainīts un sabiedrība pēc pārcelšanās saglabā savu dibināšanas valsts piešķirto juridisko formu;
 - b) sabiedrības tiesībām mainīt sabiedrībai piemērojamo likumu, sabiedrībai pārceļoties no dibināšanas valsts sabiedrību reģistra iestādes uz citas dalībvalsts sabiedrību reģistra iestādi. Šādā gadījumā sabiedrībai pēc pārcelšanās tiek nodrošināta tās kontinuitāte, bet sabiedrības juridiskā forma no dibināšanas valsts juridiskās formas tiek mainīta uz ieceļošanas valsts juridisko formu.
3. Nodibinājumu brīvība ir jāaplūko gan no sabiedrības dibināšanas, gan sabiedrības ieceļošanas valsts tiesību skatupunkta. Sabiedrības dibināšanas valstij ir vairāk iespēju liegt tās sabiedrības izceļošanu, nekā ieceļošanas valstij liegt sabiedrības ieceļošanu tās teritorijā.
4. Eiropas Savienības dalībvalstu koliziju normām un materiālo tiesību normām ir jānodrošina nodibinājumu brīvības realizācija. Konkrētas dalībvalsts regulējums ir nodibinājumu brīvības un ES Tiesas aktuālās judikatūras interpretācija šīs valsts koliziju normās un materiālo tiesību normās.
5. Latvijas koliziju tiesības neatbilst KLESD 49. un 54. pantam. Sabiedrībai piemērojamā likuma jautājumos attiecībā uz ES dibinātām sabiedrībām Civillikuma 8. panta trešās daļas koliziju normu ir aizstājusi ES Tiesas judikatūra kā slēptā koliziju norma. Latvijas koliziju tiesību reforma sabiedrībai piemērojamā likuma jautājumos ir nepieciešama, tā ir būtisks faktors Latvijas konkurētspējas uzlabošanai.

⁴² Reģistrācijas vietas teorijas kritikai sīkāk sk. *Teichmann C. Binnenmarktkonformes Gesellschaftsrecht. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, s. 435–445.*

20 GADI KOPŠ LATVIJAS CIVILLIKUMA IEVADĀ IETVERTO KOLĪZIJU NORMU ATKĀRTOTAS SPĒKĀ STĀŠANĀS. KĀDI BŪS KOLĪZIJU NORMU NĀKAMIE 20? IESKATS KOLĪZIJU NORMU PROBLEMĀTIKĀ UN ATTĪSTĪBAS TENDENCĒS EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBĀS

Kristīna Krasta, *Mg. iur.*, LL.M

Berlīnes Humbolta Universitātes
Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The goal of this article is to briefly present one of the current issues of the European regulations on conflict of laws, as well as to analyze its impact on the Latvian national regulations codified in the Introduction of the Latvian Civil Law. One of the key figures of this analysis and the article itself is the not existing Rome 0 Regulation, which symbolizes a concept of general part of European regulation in conflicts of law.

Regardless the existing and quite extensive uniformity of laws within the European Union, the European idea of predictability of the outcome of litigation is often hindered by misinterpretation and wrongful application of conflict of law rules by the national courts. To show the existing problems, the author of this article presents three examples on issues to be included in an eventual general part of conflict of laws: a unified definition of domicile, problems on qualification in international private law and the problem of qualification of preliminary questions.

Atslēgvārdi: Civillikuma ievads, kolīziju normas, starptautiskās privāttiesības, Eiropas tiesības, “Roma I” regula, “Roma II” regula, kvalifikācija, domicils, prejudiciālais jautājums, pirmjautājums.

Keywords: Latvian Civil Law, conflict of law rules, international private law, European law, Rome I Regulation, Rome II Regulation, Qualification, Domicile, Preliminary Question.

Anotācija

Par godu Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras 20 gadu jubilejai Latvijas Universitātes 71. konferences tēma starptautisko un Eiropas tiesību sadaļā bija saistīta ar pēdējo 20 gadu notikumiem un nākotnes vīzijām minētajās tiesību nozarēs.

Referāta mērķis ir aplūkot Eiropas Savienības (turpmāk arī – ES) tiesībās pastāvošās tendences kolīziju normu harmonizēšanā, novērtējot arī Civillikuma ievada kolīziju normu iespējamo nākotnes attīstību, kurām arīdzan aprit 20 gadi kopš to atkārtotas spēkā stāšanās. Ieskats un novērtējums, ņemot vērā konferencē ierobežoto laiku un apjomu, tiks izdarīts, pamatojoties uz atsevišķiem piemēriem, kas, autoresprāt, uzskatāmi ilustrē esošos problēmjaudājumus. Rakstā īsumā aplūkota Eiropas tiesību problemātika saistībā ar domicila jēdzienu, kvalifikācijas problēmu un prejudiciālā jautājuma noskaidrošanas metodiku.

Ievads. Civillikuma ievada kolīziju normas pēdējo 20 gadu laikā

Pastāvēšanas trešajai dekādei sākoties, Civillikuma ievada¹ kolīziju normas pelnījušas lielāku uzmanību, sniedzot nelielu izmaiņu kopsavilkumu un ieskatu nākotnes izredzēs. Šajās pāris pastāvēšanas dekādēs Latvijas likumdevēja iniciētās izmaiņas ir nelielas, turklāt formālas.² Tas tomēr nenozīmē, ka izmaiņas pēc būtības nav notikušas. Gluži pretēji – ievadu papildinājušas gan kolīziju normas, izrietošas no Latvijas noslēgtajiem tiesiskās sadarbības līgumiem,³ gan Latvijas ratificētajām starptautiskajām konvencijām,⁴ gan arī ES tiesību akti kopš iestāšanās tajā.

Salīdzinot, kurām Civillikuma ievada kolīziju normām ir ekvivalents aizstājējs ES tiesībās, var izvērtēt nacionālo kolīziju normu mijiedarbību ar ES tiesību normām starptautisko privāttiesību jomā un secināt, ka aptuveni pusei normu šobrīd ir ES izcelsme. Pārmaiņu neskartas ir vai nu ekonomiski nenozīmīgas, vai arī tādas tiesību normas, kuru saknes meklējamas dalībvalstu tiesību tradīcijās, tādēļ savstarpēja vienošanās par to harmonizēšanu bijusi neiespējama. Jāpiezīmē, ka jomās, kurās pastāv ES tiesiskais regulējums, tas ne vien prevalē pār attiecīgajām Civillikuma kolīziju normām, bet arī ievērojami diferencē un paplašina Civillikuma ievada kolīziju normu katalogu.⁵

1. Kolīziju normu harmonizēšana un “Roma 0” regula

Pievēršoties referāta tēmai par ES tendencēm kolīziju normu harmonizēšanā, jāmin “Roma 0” regula, ar kuru lasītājs tiks iepazīstināts referāta gaitā. Tā simbolizē ideju par starptautisko privāttiesību vispārīgo daļu ES tiesību līmenī. Par regulas simboliskumu var runāt no diviem aspektiem, pirmkārt, tā ir simboliska, jo vēl neeksistē, otrkārt, tās apzīmējumā ietvertais numurs simbolizē pamatu jeb

¹ Civillikuma ievads stājās atkārtotā spēkā ar likumu Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs.

² Pēc būtības Civillikuma ievads papildināts ar atsevišķām kolīziju normām ģimenes tiesībās (sk. 9., 14. un 15. pantu), bet citādi pielāgota vien normās lietotā terminoloģija.

³ Informācija par Latvijai saistošajiem sadarbības līgumiem tiesiskās sadarbības jomā. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/daliba_es/divpusejie_ligumi.html [skatīts 2012. gada 13. februārī].

⁴ Piemēram, kolīzījtiesiski nozīmīgā “Konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām, kura atvērta parakstīšanai Romā 1980. gada 19. jūnijā”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42005A1230%2801%29:LV:HTML> [skatīts 2012. gada 13. martā].

⁵ Piemēru par “Roma I” regulu un Civillikuma 19. pantu sk. *Krasta K.* Kas ir prevalējošas imperatīvas normas. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2012, 27. novembris, 14.–21. lpp.

bāzi visām turpmākajām jau radītajām un vēl topošajām tā dēvētajām “Roma” regulām, kuras katra noteic kolīziju normas atšķirīgās privāttiesību nozarēs.⁶

Par “Roma 0” ideju šobrīd tiek diskutēts tikai zinātnieku līmenī. Jēdziens “Roma 0” pirmo reizi minēts jau 2008. gada nogalē,⁷ tomēr ideja par kolīziju normu vispārējo daļu ES līmenī iztīrāta arī agrāk.⁸ 2012. gada vasarā par šo tēmu diskutēja Vācijas tiesību zinātnieki Baireitas universitātes konferencē.⁹ Savu versiju par ES starptautisko privāttiesību vispārīgo daļu publicējis arī Parīzes universitātes profesors Pauls Lagarde.¹⁰

“Roma 0” regula būtu loģisks turpinājums ES likumdevēja nemitigajiem pūliņiem harmonizēt starptautiskās privāttiesības, kuru nozīmīgākie panākumi ir “Roma I” un “Roma II” regulas.¹¹ Divi pēdējie ES likumdevēja veikumi ir kolīziju tiesību harmonizēšana laulības šķiršanas jomā (tā dēvētā “Roma III” regula)¹² un vēl nepiemērojamā regula¹³ mantošanas tiesību jomā.¹⁴ To pamatā ir ES centieni panākt vienotu brīvības, drošības un tiesiskuma telpu,¹⁵ kuras viens no apakšmērķiem ir arī ES tiesu iestāžu sadarbība civillietās, tostarp visaptveroši harmonizētas kolīziju normas.¹⁶ To mērķis ir veicināt tiesvedības iznākuma paredzamību, noteiktību attiecībā uz piemērojamiem tiesību aktiem un spriedumu brīvu apriti Eiropas Savienībā,¹⁷ lai salīdzināmus faktiskos sastāvus ES teritorijā izšķirtu pēc iespējas vienādi, neatkarīgi no dalībvalsts tiesas, kas lietu skata.

Neraugoties uz plašo kolīziju normu harmonizāciju, izvirzīto mērķu sasniegšanai vēl joprojām pastāv būtiski šķēršļi, jo dalībvalstu tiesas mēdz atšķirīgi interpretēt un piemērot regulu normas, kas likumsakarīgi noved pie atšķirīgiem rezultātiem.

⁶ “Roma I” regula – saistībām no līgumattiecībām piemērojamiem tiesību aktiem, “Roma II” – ārpuslīgumiskās attiecībās piemērojamiem tiesību aktiem, “Roma III” – laulības šķiršanai un atšķiršanai piemērojamiem tiesību aktiem.

⁷ Prof. S. Leibles referātā Bonnā 2008. gada 8. decembrī konferences “Rechtsfragen der Europäischen Integration” ietvaros. Leible S. Rom I und Rom II: neue Perspektiven im europäischen Kollisionsrecht. In: Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht. Vorträge und Berichte Nr. 173. Bonn: Herausgabe der Mitglieder des Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht, 2009. S. 49–50.

⁸ Sk., piemēram: *Heinze Ch.* Bausteine eines Allgemeinen Teils des europäischen Internationalen Privatrechts. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. Die richtige Ordnung. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, S. 105 – 127; Sonnenberger H. J. Randbemerkungen zum Allgemeinen Teil eines europäisierten IPR. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. Die richtige Ordnung. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, S. 227–246.

⁹ Informācija par konferenci un tās programma. Pieejams: <http://conflictoflaws.net/2012/bayreuth-conference-on-a-rome-0-regulation/> [skatīts 2013. gada 14. februārī].

¹⁰ *Lagarde P.* Embryon de règlement portant code européen de droit international privé. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 2011, Nr. 3, S. 673–676.

¹¹ Sk. 6. atsauci.

¹² Padomes 2010. gada 20. decembra Regula (ES) Nr. 1259/2010, ar kuru isteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai.

¹³ Regula piemērojama, sākot ar 2015. gada 17. augustu. Sk. Regulas 83. panta pirmo daļu.

¹⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 650/2012 (2012. gada 4. jūlijs) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi.

¹⁵ Hāgas programma brīvības, drošības un tiesiskuma stiprināšanai Eiropas Savienībā (2005/C 53/01).

¹⁶ *Leible S.* Rom I und Rom II: neue Perspektiven im europäischen Kollisionsrecht. In: Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht. Vorträge und Berichte Nr. 173. Bonn: Herausgabe der Mitglieder des Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht, 2009. S. 47–48.

¹⁷ Sk. “Roma I” un “Roma II” regulas 6. apsvērumu. “Roma III” regulas 29. apsvērumā norādīts vien uz “tiesiskās noteiktības, paredzamības veicināšanu”.

Pirmkārt, tas saistāms ar to, ka regulas savā starpā nav līdz galam harmonizētas. Ir jautājumi, kas tajās ir noregulēti atšķirīgi un mulšina dalībvalstu tiesas par ES nostāju atsevišķos jautājumos. Piemēram, atgriezeniskā norāde jeb *renvoi*. “Roma I”,¹⁸ “Roma II”¹⁹ un “Roma III”²⁰ regulas izslēdz *renvoi*, savukārt regula Nr. 650/2012²¹ to pieļauj, līdz ar to dalībvalstu tiesas var mulšināt ar atgriezeniskajām norādēm saistītais jautājums par norāžu apjomu, proti, vai citās kolīziju normās runa ir par materiāltiesiskām vai vispārējām norādēm.

Otrkārt, dalībvalstu tiesām pietrūkst vispārējas izpratnes par atsevišķiem materiāltiesiskiem, kā arī metodiskiem jautājumiem ES kolīziju normu iztulkošanā un piemērošanā, savukārt ES tiesībās trūkst vadlīniju metodoloģiskam darbam ar kolīziju normām. Attiecīgi tiesas nereti meklē risinājumus atšķirīgajās *lex fori*, un ir likumsakarīgi, ka to piedāvātie risinājumi atšķiras.

2. “Roma 0” regulas saturs

Risināt iepriekš minētās problēmas un vienot ES kolīziju tiesību sistēmu palīdzētu vienota vispārīgā daļa. Tā būtu salīdzināma ar mūsu Civillikuma ievada pirmajiem 6 pantiem par tiesību normu piemērošanu. “Roma 0” saturētu gan līdzšinējās regulās neiekļautu tiesisko regulējumu, gan atšķirīgi noregulēto jautājumu vienojošus priekšrakstus, gan arī kolīziju normu piemērošanas noteikumus, proti, tiesību normas, kas noteiktu konkrētu pieeju tiesiskam sastāvam ar starpvalstu elementu. Savukārt “Roma 0” regulas tiesiskā regulējuma robeža būtu tādas tiesību normas, kuru vienošana ES līmenī ir ļoti problemātiska, piemēram, *ordre public*, kas jo īpaši ģimenes tiesībās būtiski atšķiras pat ES dalībvalstu starpā.²²

2.1. Domicils

Šī referāta ietvaros autore izvēlējusies trīs piemērus²³ no “Roma 0” regulas iespējamā regulēšanas priekšmeta, lai nodemonstrētu esošos problēmjautājumus. Viens no piemēriem ir domicils. Tas ļoti bieži tiek izmantots kā piesaistes punkts kvalifikācijā, tomēr nekur ES tiesību avotos netiek definēts. Nav skaidri saprotama arī jēdzienu “domicils” un “pastāvīgā dzīvesvieta” nošķiršana.²⁴

Par jēdziena problemātiskumu liecina jau tas, ka domicila noteikšanai pēc *lex fori* vienlaikus nāk prātā vairāki risinājumi, piemēram, par domicilu varētu

¹⁸ Sk. regulas 20. pantu.

¹⁹ Sk. regulas 24. pantu.

²⁰ Sk. regulas 11. pantu.

²¹ Sk. regulas 34. panta pirmo daļu.

²² Wilke F., Arbor A. Brauchen wir eine Rom 0-Verordnung? GPR, 2012, Nr. 6, S. 334 – 341; Heinze Ch. Bausteine eines Allgemeinen Teils des europäischen Internationalen Privatrechts. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. Die richtige Ordnung. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. S. 126; Leible S. Rom I und Rom II: neue Perspektiven im europäischen Kollisionsrecht. In: Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht. Vorträge und Berichte Nr. 173. Bonn: Herausgabe der Mitglieder des Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht, 2009. S. 69.–70.

Latvijas gadījumā, piemēram, Satversmes 110. pants un laulības institūta izpratne.

²³ Vienu piemēru autore izvēlējusies no jomas, kas līdz šim nav noregulēts, un divus problēmaspektus no metodoloģiskās jomas.

²⁴ Piemēram, Civillikuma ievada 7. panta izpratnē šie jēdzieni ir sinonīmi. Par atšķirībām starp anglosakšu tiesību jēdzienu “domicils” un vāciskās izcelsmes jēdzienu “pastāvīgā dzīvesvieta” sk. arī Sonnenberger, H. J. Einl IPR. Kommentär: Säcker F. J.; Rixecker R. [Izd.]: Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band 10, 5. Auflage, München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 357–358.

uzskatīt personas deklarēto dzīvesvietu vai pastāvīgo dzīvesvietu, kurā personai ir nodoms pastāvīgi apmesties uz dzīvi, vai arī valsti, kurā persona visbiežāk uzturas. Ņemot vērā, ka atšķirīga domicila interpretācija var novest pie dažādiem rezultātiem, dalībvalstu tiesas salīdzināmu faktisko sastāvu gadījumā var piemērot pavisam atšķirīgu valstu tiesības.

Kāda varētu būt ES tiesību definīcija? Pēdējā ES likumdevēja kolīziju normu noregulēšanai veltītā regula satur apsvērumus par to, kā būtu nosakāms domicils. Proti, tiesām, izvērtējot dažādus apstākļus, jānoteic, vai personai ir “cieša un stabila saikne ar attiecīgo valsti”²⁵. Savukārt pilsoņiem, kas izceļojuši uz citām valstīm ekonomisku apsvērumu dēļ, domicila ziņā jālemj par labu izcelsmes valstij.²⁶ Tajā ir saskatāma līdzība ar Civillikuma ievada 7. pantā noteikto. Vienojošs elements ir tas, ka domicils noteikti nav vienkārša formalitāte – vieta, kurā persona reģistrējusi dzīvesvietu, piemēram, nodokļu apsvērumu dēļ. Ietverot minēto kritēriju definīcijā, rastos zināma domicila jēdziena robeža. Tāda norāde izslēgtu arī formālas dzīvesvietas uzskatīšanu par domicilu.

2.2. Kvalifikācija

Otrs problēmjaudājums ir kvalifikācija jeb faktiskā sastāva tiesiskās dabas noteikšana, novērtēšana un subsummēšana kādai tiesību normai.²⁷ Tas ir būtiski tad, ja sastāva tiesiskā daba kalpo kā piesaiste. Piemēram, ja kāda kolīziju norma noteic, ka prasījumi no laulāto mantiskām attiecībām nosakāmi pēc A valsts tiesībām, bet prasījumi par uztura līdzekļiem otram laulātajam izšķirami pēc B valsts tiesībām, tad ir svarīgi noskaidrot, vai runa ir par laulāto mantiskajām attiecībām vai uztura naudu, jo tieši no tā, kādā kategorijā tiks kvalificēts konkrētais prasījums, būs atkarīgs, vai tiks piemērotas A vai B valsts tiesības. Nepareiza kvalifikācija var novest pie pavisam atšķirīga rezultāta. Uz to norādījis arī Augstākās tiesas Senāts.²⁸

Pastāv vairāki kvalificēšanas veidi. Kvalifikācija var notikt gan pēc *lex fori*, nosakot faktiskā sastāva tiesisko dabu pēc tiesas valsts tiesībām, gan *lex causae*, tiesiskās dabas noteikšanai palīgā ņemot tās tiesības, kuras pēc būtības tiks piemērotas konkrētā prasījuma izšķiršanai (vai nu pēc objektīvās piesaistes, vai arī pušu izvēles), gan arī pēc “ciešākās saiknes”²⁹ valsts tiesībām, tiesiskās dabas noteikšanu veicot pēc tās valsts tiesībām, kas nav ne *lex fori*, ne *lex causae*, bet ar kuru faktiskajam sastāvam ir visciešākā saistība. Tomēr ES tiesību izcelsmes kolīziju normām piemērotāka būtu ES tiesību autonoma kvalifikācija,³⁰ kas savā ziņā ir atvasinājums principam par ES tiesību autonomu iztulkošanu.³¹

²⁵ Sk. Regulas 650/2012 23. apsvērumu.

²⁶ Sk. Regulas 650/2012 24. apsvērumu.

²⁷ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 6. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 113.

²⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 27. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKC-131 motīvu daļas 11. punkts: “[...] nepareizas kvalifikācijas gadījumā var nonākt pie situācijas, kad tiek piemērota cita, nevis likumdevēja paredzētā kolīziju norma, kā rezultātā kādām tiesiskajām attiecībām tiek nepamatoti piemērotas kādas valsts (*lex fori* vai ārvalsts) materiālo tiesību normas”.

²⁹ Ciešākās saiknes valsts nereti tiek izmantota kā kritērijs piesaistei. Sk., piem., “Roma II” regulas 4. panta trešo daļu.

³⁰ Heinze Ch. Bausteine eines Allgemeinen Teils des europäischen Internationalen Privatrechts. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. Die richtige Ordnung. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. S. 108.

³¹ Par autonomās iztulkošanas jēdzienu sk., piem., Eiropas Kopienu Tiesas 1978. gada 21. jūnija sprieduma lietā Nr. 150/77 rindkopas Nr. 14.–16.

Saskaņā ar ES tiesību autonomo kvalifikāciju faktisko sastāvu dalībvalsts tiesai būtu jānovērtē no ES tiesību perspektīvas, ja tāda ir, bet, ja nav, ņemot vērā ES principus un tiesību tendences. Piemēram, nosakot, vai faktiskā sastāva risināmais jautājums ierindojams ģimenes tiesībās vai laulāto mantiskajās attiecībās, būtu jāņem vērā ES tiesību regulējumos noteiktie principi un vadlīnijas, kā arī ES nostāja konkrētajā jautājumā.

Jāparedz arī iespēja novirzīties no ES tiesību autonomās kvalifikācijas, ja speciālajos ES tiesību aktos paredzēts cits kvalificēšanas princips, kas īpaši piemērots konkrētam gadījumam. Kā piemēru var minēt "Roma I" regulas 9. pantu attiecībā uz prevalējošām imperatīvām normām, kas jākvalificē pēc *lex fori*.³²

2.3. Prejudiciālie jautājumi³³

Trešā problēma ir prejudiciālie jautājumi. Par tādiem kolīziju tiesībās dēvē jautājumus, kuru atrisināšana nepieciešama pirms pamatproblēmas kvalificēšanas. Piemēram, atsaucoties uz iepriekš minēto piemēru ģimenes tiesībās, pirmatnējais jautājums prasībai par laulātā uztura līdzekļiem ir tas, vai pastāv tiesiski noslēgta laulība. Līdz ar to tiesai vispirms ir jāatbild uz šo jautājumu, lai varētu ņemt vērā prasības izskatīšanai pēc būtības. Arī šie jautājumi tiesai ir jākvalificē jeb jānoskaidro to tiesiskā daba, lai saprastu, pēc kurām tiesībām jāmeklē atbilde uz attiecīgo jautājumu.

Problemātiska prejudiciālo jautājumu kvalifikācija ir tad, ja *lex fori* un *lex causae* tiesībās noteiktie risinājumi nesakrīt, proti, ja tiesas valsts likums norāda uz citas valsts likumu, savukārt šis citas valsts likums norāda vēl uz trešās valsts likuma piemērošanu strīda atrisināšanai pēc būtības.³⁴ Šādos gadījumos pastāv divi risinājumi metodiskam darbam ar prejudiciāliem jautājumiem – tā saucamā pastāvīgā un nepastāvīgā kvalifikācija. Pastāvīgās kvalifikācijas gadījumā uz prejudiciālu jautājumu atbild pēc tās valsts tiesībām, uz kurām norāda *lex fori*, savukārt nepastāvīgās kvalifikācijas piemērotāji arī uz prejudiciālo jautājumu atbild pēc tās valsts tiesībām, uz kurām norāda *lex causae*.³⁵

Prejudiciālo jautājumu kvalificēšanas veids nav tieši noregulēts teju nevienas valsts tiesībās. Rets izņēmums ir Nīderlandes Civilkodekss,³⁶ kura 10. grāmatas 4. pantā tiek dota priekšroka pastāvīgajai pieejai prejudiciālo jautājumu risināšanā.

Lai īstenotu Eiropas Savienības mērķus, ES tiesībām atbilstošākā būtu pastāvīgā kvalifikācija, kas nodrošinātu *lex fori* jeb ES tiesību piemērošanu.³⁷

³² Par prevalējošu imperatīvu normu kvalificēšanu sk. Krasta K. Kas ir prevalējošas imperatīvas normas. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2012, 27. novembris, 14.–21. lpp.

³³ Latviešu valodā nav vienotas terminoloģijas. Pastāv arī tādas šī jēdziena versijas kā "iepriekšjautājums" vai "pirmjautājums".

³⁴ Kropholler J. *Internationales Privatrecht*. 6. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 220; Von Hoffmann B., Thorn K. *Internationales Privatrecht*. München: Verlag C. H. Beck, 2007, S. 241.

³⁵ Sonnenberger H. J. *Einl IPR. Kommentär*: Säcker F. J.; Rixecker R. [Izd.]: Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band 10, 5. Auflage, München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 278.

³⁶ Nīderlandes Civilkodekss. Pieejams: http://wetten.overheid.nl/BWBR0030068/geldigheidsdatum_13-03-2013 [aplūkots 2013. gada 13. martā].

³⁷ Šāds viedoklis arī: Heinze Ch. Bausteine eines Allgemeinen Teils des europäischen Internationalen Privatrechts. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. *Die richtige Ordnung*. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. S. 113; Sonnenberger H. J. *Randbemerkungen zum Allgemeinen Teil eines europäisierten IPR*. In: Baetge D., v. Hein J., v. Hinden M. *Die richtige Ordnung*. Festschrift für Jan Kropholler zum 70. Geburtstag. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. 241. lpp

Vadoties pēc nepastāvīgās kvalifikācijas principa, pastāvētu iespēja, ka *lex causae* var "aizvest" uz tādiem tiesību lokiem, kuru principi ir pretrunā ar ES mērķiem.

Kopsavilkums un secinājumi

Lai arī aplūkoti vien daži piemēri, ir redzams, ka vienotas ES kolīziju normu piemērošanas labad vispārējā daļa ES tiesību līmenī būtu ne vien vēlama, bet arī nepieciešama. Pie argumentiem, kas liecina par labu "Roma 0" regulas izdošanai, var minēt nepieciešamību novērst pretrunas jau pastāvošajos ES tiesību aktos, nepieciešamību pēc metodiskām norādēm, kā arī vienotas terminu definēšanas nepieciešamība. Tomēr, vai "Roma 0" būtu atbilstošākais veids, ir stipri apšaubāms.

Ievērojot ES likumdošanas procesa īpatnības, tās radīšanas izredzes vērtējamās kā minimālas. Atšķirības dalībvalstu nacionālo tiesību risinājumos ļoti sarežģī politiskā kompromisa panākšanu dalībvalstu starpā un noved pie gara likumdošanas procesa.³⁸ Turklāt, ja kāda dalībvalsts izmantotu *opt out* iespēju jeb iespēju nepiedalīties³⁹ (likum)projektā, "Roma 0" regula nebūtu saistoša visām dalībvalstīm un tādējādi pilnvērtīgi nepildītu savu mērķi.

Reducējot visu minēto uz referāta virsrakstā izteikto jautājumu par Civillikuma ievadā ietvertajām kolīziju normām, secināms, ka tuvākajā laikā to sastāvu nepāpildinās kolīziju normu vispārīgā daļa, tomēr to droši nevar teikt par nākamajiem 20 gadiem. Tajā pašā laikā jācer, ka attiecībā uz minētajiem un citiem problēmjautājumiem skaidrojums varētu sniegt ES tiesa, kaut gan šāda iespēja ir neliela, ņemot vērā niecīgo jautājumu skaitu, kas nonāk ES tiesā, un pušu nelielo iespēju ietekmēt prejudiciālo jautājumu uzdošanu. Latvijas un citu nacionālo tiesu uzdevums ir censties kultivēt pēc iespējas vienotu izpratni par kolīziju normu piemērošanu, piemēram, pētot citu dalībvalstu tiesu praksi un veiksmīgākos risinājumus izmantojot arī Latvijā vai attiecīgajā dalībvalstī.

³⁸ Uz šo problēmu norāda arī: *Wilke F, Arbor A. Brauchen wir eine Rom 0-Verordnung? GPR, 2012, Nr. 6, S. 340–341.*

³⁹ Šāda iespēja dalībvalstīm pastāv kopš Amsterdamas līguma ieviestās „ciešākas sadarbības“ procedūras. Sk. Līguma par Eiropas Savienības darbību 326. un turpmākos pantus.

E-PIERĀDĪJUMU IZMANTOŠANA STARPTAUTISKĀS ŠĶĪRĒJTIESAS PROCESĀ

Mārtiņš Dambergs, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

E-evidence is a relatively new source of proof both in national litigations as well in international commercial arbitration. In this article the author analyses the main principles of e-discovery in the United States of America, which is to be considered a pioneer national legal system, that has made e-discovery equal to traditional discovery in litigation. The author further reviews the existing guidelines and sets of rules in international arbitration determining the influence of American approach to e-discovery in international arbitration. This leads the author to the conclusion that e-discovery in international arbitration is necessary, but the existing guidelines are broadly phrased ensuring discretionary powers for the tribunal to determine the necessity, cost efficiency and form of e-discovery. The author also suggests necessary amendments to the new Latvian Arbitration Act, which indirectly allows usage of e-evidence in arbitration proceedings, however does not reflect the already existing specifications for usage of e-evidence in international arbitration.

Atslēgvārdi: starptautiskais šķīrējtiesas process, pierādīšana, atklāšana, pierādījumi, elektroniski saglabāta informācija (ESI), e-pierādījumi.

Keywords: international arbitration, discovery, disclosure, evidence, electronically stored information (ESI), e-evidence.

Mūsdienās 93 % dažādu dokumentu tiek sagatavoti elektroniskā formā, bet komerciāls interneta lietotājs katru dienu vidēji saņem 121 e-pastu.¹ Elektroniskie dokumenti aptver e-pastus, tīmekļa vietnes, *Microsoft Office* vidē sagatavotas datnes, elektroniski pieejamas un apstrādājamas datubāzes, kā arī jebkurus citus datus, kas tiek saglabāti elektroniskā formā.² Elektroniskos dokumentus atšķirībā no papīra formā eksistējošiem dokumentiem raksturo vairākas priekšrocības, piemēram, tie ir ērtāk apstrādājami un uzglabājami, turklāt elektroniskajos dokumentos ir vieglāk identificēt nepieciešamo informāciju, izmantojot mūsdienu tehnoloģiju piedāvātās iespējas.

Pieaugot tehnoloģiju lomai starptautiskās tirdzniecības attīstībā, pieaug arī digitālajā formā sagatavoto datu nozīme patiesības fiksācijā jeb pierādīšanā. Autors uzskata, ka pierādīšana starptautiskajā šķīrējtiesas procesā, izmantojot papīra

¹ Arkfeld M. R. Proliferation of "Electronically Stored Information" (ESI) and Reimbursable Private Cloud Computing Costs. Lexis Nexis, 2011, p. 3–4. Pieejams: http://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20110721073226_large.pdf [skatīts 2013. gada 2. februārī].

² Smit R. H., Robinson T. B. E-Disclosure in International Arbitration. *Arbitration International. The Journal of the London Court of International Arbitration*, 2008, Volume 24, No. 1, p. 106.

formā un elektroniskā formā esošus pierādījumus, būtiski atšķiras, tāpēc ir svarīgi un lietderīgi apzināt pastāvošo praksi un normatīvo regulējumu, kas nosaka e-pierādījumu efektīvu izmantošanu šķīrējtiesas procesā.

Šķīrējtiesas procesā e-pierādīšanas aspekti ir būtiski, jo elektroniski radītās informācijas apjoms ir nozīmīgs tiesvedības izmaksu palielināšanas faktors Amerikas Savienoto Valstu (ASV) tiesās, turklāt tas kļūst par nozīmīgu izmaksu palielinošu faktoru arī šķīrējtiesas procesā kopumā.³ Tāpēc, autora ieskatā, ir lietderīgi izvērtēt svarīgākos nosacījumus attiecībā uz e-pierādījumu izmantošanu ne tikai ASV, bet arī ieteikumtiesību avotos, kas adresēti šķīrējtiesnešiem, lai secinātu, vai e-pierādījumu izmantošana šķīrējtiesas procesā ir nepieciešama un vai tā būtiski neapgrūrina efektīva šķīrējtiesas procesa norisi.

E-pierādījumu izmantošana Latvijā šķīrējtiesas procesā līdz šim nav padziļināti vērtēta, bet ir apskatīta to izmantošanas iespēja civilprocesā⁴ un kriminālprocesā.⁵ Tomēr arī šķīrējtiesas procesi Latvijā nenotiek atrauti no globālajām tendencēm. Tāpēc ir jāizvērtē, vai šī brīža normatīvais regulējums paredz iespēju izmantot e-pierādījumus šķīrējtiesas procesā Latvijā.

E-pierādījumu izmantošana ASV

ASV elektroniski saglabātu informāciju pierādīšanas procesā izmanto jau vairāk nekā piecus gadus. Pirmkārt, jānorāda uz 2006. gada decembra grozījumiem ASV Federālajos Civilprocesa noteikumos (*Federal Rules of Civil Procedure*), kuru 26 (b)(2)(B) pantā minēti ierobežojumi elektroniski saglabātas informācijas izmantošanai pierādīšanā tiesā.⁶ Savukārt ASV Federālo Civilprocesa noteikumu 34. pantā ir norādīts elektroniskās informācijas tvērums.⁷ Tādējādi ASV Federālā Civilprocesa noteikumi nosaka e-pierādījumiem tādu pašu pierādīšanas standartu kā jebkuriem citiem pierādījumiem. Tomēr vienlaikus tiesām ir doti papildu norādījumi, šādi atvieglojot procesuālās darbības, kas jāveic, izmantojot e-pierādījumus. Arī puses ir tiesīgas iesniegt un izmantot visus e-pierādījumus līdzīgi kā dokumentus papīra formā, ja tie ir nepieciešami un pieļaujami konkrētās lietas kontekstā.⁸

Būtiskākā atšķirība no pierādījumu izmantošanas papīra formā ir ASV Federālajos Civilprocesa noteikumos ietvertā norāde pusēm, kas paredz risināt ar e-pierādījumu iegūšanu un izmantošanu saistītos jautājumus, uzsākot tiesvedību, kā arī noteic pusēm pienākumu būt precīzām, identificējot e-pierādījumu avotus,

³ Seidenberg S. International Arbitration Looses Its Grip: Are U.S. lawyers to blame? *American Bar Association Journal*, April 2010, p. 53.

⁴ Sk. Repšs A. Elektroniskā komercija. No: Autoru kolektīvs U. Kiņa juridiskajā redakcijā. Informācijas un komunikāciju tiesības. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, I sēj., V daļa.

⁵ Sk. Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības. Monogrāfija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003.

⁶ ASV Federālie Civilprocesa noteikumi. 26(b) (2) (B) pants. Pieejams: <http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Civil%20Procedure.pdf> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

⁷ ASV Federālie Civilprocesa noteikumi. 34. pants Pieejams: <http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Civil%20Procedure.pdf> [skatīts 2013. gada 2. februārī].

⁸ ASV Austrumu apgabaltiesas Misūri austrumu nodaļas 2006. gada 27. decembra spriedums lietā *Ameriwood Industries Inc. v. Paul Liberman, Todd Fridley, Ted Kleist, Pinnacle Design, LLC. and Pinnacle Design Corp.* Nr. 4:06CV524-DJS, Pieejams: http://jenner.com/system/assets/assets/3965/original/Ameriwood_v._Liberman.pdf?1319719193 [skatīts 2013. gada 3. februārī].

pierādījumu formu, saglabāšanas un meklēšanas nosacījumus.⁹ Tas norādīts arī ASV Federālā Civilprocesa Padomdevēju komitejas (*USA Advisory Committee of Civil Procedure*) skaidrojumā par ASV Federālo Civilprocesa noteikumu 26(b)(2) (B) panta piemērošanu, uzsverot, ka e-pierādījumu pieprasījumiem jābūt tik izsmeltošiem, lai otra puse spētu novērtēt ierobežojumus, izmaksas, kā arī pierādījumu iegūšanas iespējamību, ko šāds pieprasījums rada.¹⁰

Jāpiebilst, ka arī pirms 2006. gada grozījumiem ASV Federālajos Civilprocesa noteikumos ASV tiesas daudzkārt jau ir skatījušas lietas, kas balstītas uz e-pierādījumiem. Par vienu no nozīmīgākajiem spriedumiem ir uzskatāms ASV Ņujorkas Dienvidu apgabaltiesas (*US District Court for the Southern District of New York*) tiesneša Šira A. Šeindlina (*Shira A. Scheindlin*) lēmums lietā *Zubulake v. UBS Warburg*. Šīs lietas ietvaros tiesnesis identificēja piecas elektroniskās informācijas pieejamības kategorijas, kas ir noderīgas tiesām, izvērtējot nepieciešamību pēc e-pierādījumu iegūšanas, pretstatot to iespējamiem aprūtinājumiem šo pierādījumu pieejamības nodrošināšanā.¹¹

Ņemot vērā ASV Federālā Civilprocesa Padomdevēju komisijas norādījumus, 2006. gada grozījumi ASV Federālo Civilprocesa noteikumu 34.(a) pantā e-pierādījumu izmantošanu padara līdzvērtīgu papīra formā esošu dokumentu izmantošanai pierādīšanas procesā.¹² Tāpēc autors uzskata par nepieciešamu noskaidrot, vai dažādu starptautisko organizāciju un institucionālo šķīrētiesu noteikumos ir saskatāma identiska pieeja e-pierādījumu izmantošanai, proti, e-pierādījumi ir līdzvērtīgi papīra formā esošiem dokumentiem, tomēr tiek ieteikta pusēm ērtākā papīra forma.

E-pierādījumu izmantošana starptautiskajā šķīrētiesas procesā

Jau 2008. gadā autori Džonatans Franks (*Jonathan Frank*) un Džūlija Bidarda (*Julie Bédard*) rakstā par e-pierādījumu izmantošanu šķīrētiesas procesā¹³ uzdod divus retoriskus jautājumus: pirmkārt, vai e-pierādījumu izmantošana tiks pilnībā ieviesta šķīrētiesas procesos visā pasaulē, otrkārt, vai institucionālajām šķīrētiesām ir jāpieņem vadlīnijas, kas regulē e-pierādījumu izmantošanu šķīrētiesas procesā? Ņemot vērā, ka šķīrētiesas procesa norisi lielā mērā ietekmē procesā iesaistīto pušu un šķīrētiesnešu piederība kontinentālo vai vispārīgo tiesību saimei,¹⁴ jautājums par e-pierādījumu izmantošanas nepieciešamību šķīrētiesas

⁹ Smit R. H., Robinson T. B. E-Disclosure in International Arbitration. *Arbitration International. The Journal of the London Court of International Arbitration*, 2008, Volume 24, No. 1, p. 111.

¹⁰ Advisory Committee on Rules of Civil Procedure. Notes on US Federal Rules of Civil Procedure – 2006 Amendments, Rule 26(b)(2)(B). Pieejams: http://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_26 [skatīts 2013. gada 3. februārī].

¹¹ ASV Ņujorkas Dienvidu apgabaltiesas 2003. gada 13. maija spriedums lietā *Zubulake v. UBS Warburg LLC*, Nr. 217 F.R.D. 309 (S.D.N.Y. 2003). Pieejams: <http://www.ediscoverylawalert.com/uploads/file/Zubulake.pdf> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹² Advisory Committee on Rules of Civil Procedure. Notes on US Federal Rules of Civil Procedure – 2006 Amendments, Rule 34(a). Pieejams: http://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_34. [skatīts 2013. gada 3. februārī].

¹³ Frank J., Bedard J. Electronic Discovery in International Arbitration: Where Neither the IBA Rules Nor U.S. Litigation Principles Are Enough. *Dispute Resolution Journal*, 2008, No. 62, p. 35.

¹⁴ Schneider M. E. A Civil Law Perspective: "Forget E-Discovery", 2008, In: David J. Howell (Ed.), *Electronic disclosure in international arbitration*, JurisNet, LLC, New York, 2008, p. 18.

procesā atspoguļo, cik tālu šķīrējtiesas procesu ietekmē kontinentālo vai vispārīgo tiesību sistēma.

Tādi plaši izmantoti institucionālo šķīrējtiesu noteikumi kā ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas šķīrējtiesas noteikumi¹⁵, Starptautiskās Tirdzniecības palātas šķīrējtiesas noteikumi¹⁶ un Londonas Starptautiskās šķīrējtiesas noteikumi¹⁷ vispārīgā veidā paredz dokumentu vai citu pierādījumu izmantošanu šķīrējtiesas procesā, bet nenorāda, kā šie pierādījumi ir jāuzglabā vai jāiegūst, tāpat nedod norādes par e-pierādījumu izmantošanu. Lai gan vispārīgā veidā e-pierādījumu izmantošana iepriekš minētajos institucionālo šķīrējtiesu noteikumos nav ietverta, tas nenozīmē, ka šķīrējtiesas procesā iespējams izvairīties no gadījumiem, kad puses pierāda faktus, izmantojot e-pierādījumus. Tomēr jautājums par e-pierādījumu izmantošanu šķīrējtiesas procesā ir vērtējams, skatoties caur šķīrējtiesas principu prizmu – šķīrējtiesas process kā alternatīvs strīdu izšķiršanas mehānisms, kas nodrošina ātrumu un mazākas tiesvedības izmaksas pusēm, kas vienojušās par strīdu izskatīšanu šķīrējtiesā. Tādējādi e-pierādījumu izmantošana šķīrējtiesas procesā var radīt apdraudējumu šo principu ievērošanai strīdu izskatīšanā, jo e-pierādījumu iegūšana un nepieciešamās informācijas identificēšana ir laikietilpīga, tāpat e-pierādījumu iegūšana un glabāšana nereti rada arī papildu izdevumus šķīrējtiesas procesā.

Starptautiskais strīdu izšķiršanas centrs (*International Centre for Dispute Resolution*) 2008. gada maijā pieņēma vadlīnijas par informācijas apmaiņu šķīrējtiesas procesā. Arī šajās vadlīnijās skaidri norādīts, ka komerciālās šķīrējtiesas procesam, jo īpaši starptautiskajam komerciālās šķīrējtiesas procesam, ir jāpiedāvā vienkāršāks, lētāks un ievērojami ātrāks strīdus izskatīšanas mehānisms salīdzinājumā ar nacionālajām tiesām.¹⁸ Tomēr šīs vadlīnijas vienlaikus sniedz ieteikumus arī attiecībā uz e-pierādījumu izmantošanu. Atbilstoši vadlīniju 4. punktā noteiktajam gadījumos, kad dokumenti ir pieejami tikai elektroniskā formā, pusei, kurai tie ir pieejami, ir pienākums tos pārveidot tādā formā, kāds ir vispiemērotākais un ekonomiskākais, lai nodrošinātu šo pierādījumu pieejamību, ja vien šķīrējtiesa nenosaka citādi.¹⁹ Tādējādi, lai gan e-pierādījumi tiek atzīti par pierādīšanas līdzekli šķīrējtiesas procesā, tomēr to izmantošanai elektroniskā formā tiek piešķirta minimāla nozīme, drīzāk dodot priekšroku attiecīgo dokumentu transformācijai izdruku veidā. Būtiska norāde ietverta attiecībā uz e-pierādījumu pieprasījumiem, kam saskaņā ar iepriekš minētajām vadlīnijām jābūt šauri formulētiem, lai to meklēšana būtu iespējami ekonomiska.²⁰ Vadlīnijas kā pamatprincipu nosaka šķīrējtiesneša spēju pieņemt radošus risinājumus attiecībā uz

¹⁵ United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) Arbitration Rules (As revised in 2010). General Assembly Resolution 65/22 on December 6, 2010, Art. 24.3. Pieejams: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-revised/arb-rules-revised-2010-e.pdf> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹⁶ International Chamber of Commerce Rules of Arbitration. January 1, 2012, Art. 20.5. Pieejams: <http://www.iccwbo.org/Products-and-Services/Arbitration-and-ADR/Arbitration/ICC-Rules-of-Arbitration/> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹⁷ London Court of International Arbitration Arbitration Rules, effective of January 1, 1998, Art. 22.1(c). Pieejams: http://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/LCIA_Arbitration_Rules.aspx [skatīts 2013. gada 4. februārī].

¹⁸ International Centre for Dispute Resolution Guidelines for Arbitrators Concerning Exchanges of Information, International Centre for Dispute Resolution, May 2008. Preamble. Pieejams: http://www.adr.org/aaa/ShowPDF?doc=ADRSTG_002579 [skatīts 2013. gada 3. februārī].

¹⁹ Ibid., Art. 4.

²⁰ Ibid., Art. 4.

pierādīšanas līdzekļu daudzveidības nodrošināšanu, ievērojot ekonomiskas strīdu izskatīšanas pamatprincipus.²¹ Lai gan Starptautiskais strīdu izšķiršanas centrs jau 2008. gadā centies sniegt vadlīnijas e-pierādījumu izmantošanai, tomēr skaidrus un praktiski pielietojamus risinājumus šīs vadlīnijas nepiedāvā. Tomēr tās uzskatāmas par pirmo nozīmīgo palīgavotu šķīrējtiesas procesā, kur sniegts vispārējs ieskaits, kā šķīrējtiesnešiem apstrādāt e-pierādījumus.

2008. gada oktobrī Karaliskais arbitru institūts (*Chartered Institute of Arbitrators*) pieņēma protokolu par e-pierādīšanu šķīrējtiesas procesā,²² kura mērķis ir atvieglot šķīrējtiesas darbu ar pierādījumiem, kas ir atveidoti tikai elektroniskā formā. Protokola preambulā norādītais mērķis šo ieteikumu izstrādei ir iespējami laicīgi identificēt nepieciešamību izmantot e-pierādījumus šķīrējtiesas procesā, lai izvairītos no nevajadzīgām izmaksām un liekas vilcināšanās.²³ Lēmuma pieņemšanai par e-pierādījumu izmantošanu saskaņā ar protokolā norādīto ir jābūt savlaicīgai, lai puses spētu vienoties par noteikumiem, kādā iegūstami, glabājami un pārbaudāmi e-pierādījumi. Protokols atšķirībā no Starptautiskā strīdu izšķiršanas centra 2008. gada maija vadlīnijām pieļauj iespēju e-pierādījumus šķīrējtiesas procesā izmantot arī elektroniskā veidā, nepārvēršot tos papīra dokumentos.²⁴

2010. gada 29. maijā Londonā Starptautiskā Juristu asociācija (*International Bar Association*) pieņēma noteikumus par pierādījumu pieņemšanu starptautiskās šķīrējtiesas procesā (*Rules on the Taking Evidence in International Arbitration*).²⁵ Šie noteikumi ir uzskatāmi par palīgavotu starptautiskajā šķīrējtiesas procesā, jo tiem nav normatīva rakstura, tomēr atbilstoši profesora Gerija Borna (*Gary Born*) viedoklim šie noteikumi atspoguļo starptautiski pieņemto praksi ar pierādīšanu saistītos jautājumos šķīrējtiesas procesā.²⁶ Šo noteikumu komentārā savukārt norādīts, ka noteikumi ir sasnieguši augstu ticamību, jo tie ietver delokalizētus standartus, kas ir unikāli un tieši piemērojami šķīrējtiesas procesā,²⁷ kā arī noteikumi piedāvā kompromisu starp kontinentālo tiesību un vispārīgo tiesību sistēmām.²⁸ Tādējādi šiem noteikumiem ir svarīga loma procesuālo tiesību attīstībā, ņemot vērā, ka šķīrējtiesas procesā nereti ir jāatrod kompromiss starp dažādu tiesību sistēmu tradīcijām.

Atbilstoši Starptautiskās Juristu asociācijas noteikumu 3(a)(ii) punktam dokumenti, kas tiek glabāti elektroniskā veidā, var tikt izmantoti pierādīšanas procesā, ja tiek skaidri noteiktas datnes, meklēšanas termiņi, kas tiks izmantoti attiecībā uz konkrētajām datnēm, lai efektīvā un ekonomiskā veidā identificētu nepieciešamo

²¹ International Centre for Dispute Resolution Guidelines for Arbitrators Concerning Exchanges of Information, International Centre for Dispute Resolution, May 2008, Para. 6 (a). Preamble. Pieejams: http://www.adr.org/aaa/ShowPDF?doc=ADRSTG_002579 [skatīts 2013. gada 3. februārī].

²² Chartered Institute of Arbitrators Protocol for E-Disclosure in Arbitration, October 2008. Pieejams: <http://www.ciarb.org/resources/practice-guidelines-and-protocols/list-of-guidelines-and-protocols/> [skatīts 2013. gada 4. februārī].

²³ Ibid., p. 1.

²⁴ Ibid., p. 4, Rule 8.

²⁵ International Bar Association Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration, May 29, 2010. Pieejams: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx [skatīts 2013. gada 4. februārī].

²⁶ Born G. B. International Commercial Arbitration. Volume II. Kluwer Law International, 2009, p. 1829, para. 3.

²⁷ O'Malley N. D. The Procedural Rules Governing the Procedural Documentary Evidence in International Arbitration – As Applied in Practice. The Law and Practice of International Courts and Tribunals [B.v.]: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 28.

²⁸ Tweeddale A., Tweeddale K. Arbitration of Commercial Disputes: International and English Law and Practice. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 123.

informāciju. Atbilstoši noteikumu 3(12)(b) punktam elektroniski pieejamie dokumenti ir jānodrošina tādā formā, kas pusēm ir vispieejamākā. Tādējādi arī šie noteikumi pēc būtības atkārti Karaliskā arbitru institūta protokolā un Starptautiskā strīdu izšķiršanas centra vadlinijās noteikto, proti, e-pierādījumu izmantošana ir iespējama, bet tie iespēju robežās tiek transformēti papīra formā.

No iepriekš minētā ir secināms, ka šobrīd pastāvošajos starptautisko organizāciju un institucionālo šķīrējtiesu noteikumos redzama ASV ietekme e-pierādījumu izmantošanā. Būtiskākā atšķirība no ASV prakses ir salīdzinoši piesardzīgā attieksme pret intensīvu e-pierādījumu izmantošanu, atzīstot šādu iespēju, tomēr tieši to neveicinot. Tādējādi secināms, ka starptautiskā prakse ir vērsta uz e-pierādījumu izmantošanas veicināšanu šķīrējtiesas procesā, tomēr nesniedzot konkrētus priekšlikumus, kā rīkoties attiecīgās situācijās, priekšroku dodot e-pierādījumu atveidošanai papīra dokumentu formā. Šāds apsvērums vērtējams pozitīvi, jo šķīrējtiesām no ieteikumbesības viedokļa tiek dota rīcības brīvība e-pierādījumu izmantošanai tādā formā, kas ir visatbilstošākā katrā konkrētajā šķīrējtiesas procesā.

E-pierādījumu izmantošanas iespējas Latvijā

Atbilstoši Latvijas Republikas Civilprocesa likuma 521. panta pirmajai daļai pierādīšanas līdzekļi šķīrējtiesā var būt pušu paskaidrojumi, rakstveida pierādījumi, lietiskie pierādījumi un ekspertu atzinumi.²⁹ Tādējādi šī brīža Civilprocesa likuma redakcija neparedz e-pierādījumu izmantošanu šķīrējtiesas procesā. Nesen izstrādātā Šķīrējtiesu likuma 45. panta pirmā daļa nosaka, ka pierādīšanas līdzekļi šķīrējtiesā var būt pušu paskaidrojumi, rakstveida pierādījumi (audio, videomagnetofonu lentes, datoru disketes, kompaktdiski, digitālie videodiski un citi), lietiskie pierādījumi un ekspertu atzinumi.³⁰ Lai gan jaunajā likumprojektā ir norāde arī uz elektroniski saglabātas informācijas izmantošanu pierādīšanas procesā, tomēr trūkst divu būtisku nosacījumu e-pierādījumu efektīvai izmantošanai atbilstoši šķīrējtiesas procesa mērķim.

Pirmkārt, attiecībā uz iepriekšminētajiem pierādījumiem no otras puses atbilstoši Šķīrējtiesu likuma (projektā) 45. panta otrajā daļā noteiktajam jaunais likumprojekts neparedz specifiskus nosacījumus e-pierādījumu izprasīšanai. Kā norādīts iepriekš, šādiem pieprasījumiem ir jābūt ļoti sīki konkretizētiem, tajos jānorāda nepieciešamais datņu diapazons, meklēšanas termiņi, kā arī informācijas saglabāšanas un apstrādes nosacījumi.

Otrkārt, lai gan elektronisku pierādījumu izmantošana tiek pieļauta, tomēr likumprojekta 45. pantā nav ietverti apsvērumi, kas jāņem vērā, pieļaujot e-pierādījumu izmantošanu, proti, izdevumi un laiks, kas var pieaugt, ja iesniegtie pierādījumi šķīrējtiesai jāapstrādā nezināmā formātā elektroniskā vidē. Kā jau iepriekš uzsvērts, izmaksas un strīda izšķiršanas ātrums ir šķīrējtiesas procesa pamatprincipi, tādēļ jaunajā likumprojektā būtu jāietver atruna par šo principu ievērošanu, arī izmantojot elektroniskos pierādījumus.

²⁹ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. novembris, 521. panta pirmā daļa.

³⁰ Likumprojekts "Šķīrējtiesu likums" (VSS-95). Izsludināts 2013. gada 31. janvāra Valsts sekretāru sanāksmē. 45. panta pirmā daļa. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40274951> [skatīts 2013. gada 1. februārī].

Kopsavilkums

E-pierādījumu izmantošana ir aizgūta no ASV, kur tā ir pielīdzināta papīra dokumentu izmantošanai nacionālā tiesas procesā. Lai gan šķīrējtiesas procesā nav iespējams izvairīties no e-pierādījumu izmantošanas, tomēr šobrīd pastāvošās vadlīnijas sniedz tikai vispārējas frāzes un dod priekšroku e-pierādījumu transformācijai papīra formā. Tādējādi, lai gan šķīrējtiesas procesā ir pieļaujama e-pierādījumu izmantošana, tomēr pašreiz nevienas vadlīnijas nedod skaidras norādes par to, kā šķīrējtiesniešiem jārikojas, ja puses vēlas izmantot pierādījumus, kas apstrādājami vai pārbaudāmi tikai elektroniskā vidē, jo tas vairumā gadījumu ievērojami paildzina un sadārdzina šķīrējtiesas procesu.

Nemot vērā starptautisko praksi, arī jaunajā Šķīrējtiesu likuma 45. panta pirmajā daļā ietvertais regulējums ir uzskatāms par salīdzinoši elastīgu e-pierādījumu izmantošanai, tomēr plānotais normatīvais regulējums būtu jāpapildina ar praksē pārbaudītām atziņām par ļoti konkrētiem elektronisko pierādījumu izprasišanas kritērijiem, kā arī šķīrējtiesas pienākumu e-pierādījumu izmantošanā primāri vērtēt no šķīrējtiesas procesa izmaksu pozīcijas.

ŠĶĪRĒJTIESAS KLAUZULAS SPĒKS KOMBINĒTAJĀ JURISDIKCIJAS KLAUZULĀ

Liene Pierhuroviča, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The Article seeks to examine the interpretation and enforcement of the combined jurisdiction agreements – dispute resolution clauses that include both the reference to a state court and to arbitration in different combinations, with and without the possibility of option.

Atslēgvārdi: izvēles līgums, kombinētā jurisdikcijas klauzula, līgumiskā pakļautība, šķīrējtiesa, šķīrējtiesas līgums.

Keywords: arbitration, arbitration agreement, arbitration clause, combined jurisdiction clause, contractual jurisdiction, option clause, Law Debenture, NB Three Shipping, Сони Эрикссон.

Ievads

Kombinētās¹ jurisdikcijas klauzulas ir vienošanās par strīdu izšķiršanu, kurās paredzēta divu veidu līgumiskā jurisdikcija – gan valsts tiesas, gan šķīrējtiesas.² Kombinētās jurisdikcijas klauzulas ir viens no defektīvu (patoloģisku)³ klauzulu veidiem, jo tās ir savstarpēji pretrunīgas,⁴ neskaidras, to ieviešanā bieži nepieciešama valsts tiesas iejaukšanās, un tās apdraud strīda izšķiršanas efektivitāti un ātrumu.⁵ Raksta mērķis ir analizēt kombinētās klauzulas ar un bez pušu izvēles iespējām dažādos variantos,⁶ to interpretāciju un piemērošanu komercstrīdos.

¹ Šādi rakstā analizētās jurisdikcijas klauzulas nodēvētas *Gaillard E., Savage J. Fouchard*, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 268.

² Konkrēti piemēri analizēti tālāk rakstā.

³ Oriģināli šis apzīmējums attiecināts uz arbitražas klauzulām. *Eisemann F.* La clause d'arbitrage pathologique. Commercial Arbitration: Essays in memoriam Eugenio Minoli. Torino, 1974, p.129–161. Tomēr autore uzskata, ka to varētu attiecināt arī uz jurisdikcijas klauzulām vispār.

⁴ *Born G. B.* International Commercial Arbitration, Volume I. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009, p. 683.

⁵ *Davis B. G.* Pathological Clauses: Frederic Eisemann's Still Vital Criteria. Arbitration International, 1991, Vol. 7, No. 4, p. 376, 385.

⁶ Izņemot tukšās klauzulas (*blank clauses*), kurās ir atsauce tikai uz šķīrējtiesu, nenorādot konkrētu institūciju vai arbitru iecelšanas mehānismu. Šai tēmai veltāms atsevišķs raksts.

1. Kombinētā jurisdikcijas klauzula: arbitrāža un valsts tiesa (bez norādes uz izvēles iespējām)

1.1. Gadījumi, kad arbitrāžas un tiesas kompetence nav nodalīta

Iekšēji pretrunīga šķiet kombinētā jurisdikcijas klauzula, kurā nav precizētas pušu izvēles iespējas vai arbitrāžas un tiesas kompetence, piemēram “Puses strīdus izšķir Dānijas Arbitrāžas institūtā un Zviedrijas tiesās”. Šādu klauzulu var interpretēt dažādi:

- 1) it kā puses būtu paredzējušas izvēles iespēju;⁷
- 2) valsts tiesu saprotot kā apstrīdēšanas instanci arbitrāžas spriedumiem;
- 3) nodalot arbitrāžas un valsts tiesas kompetenci.⁸

Pastāv arbitrāžai draudzīgs viedoklis, ka kombinētā jurisdikcijas klauzula bez arbitrāžas un valsts tiesas kompetences nodalījuma nemaz nav iekšēji pretrunīga. Proti, ja puses vispār iekļāvušas klauzulā arbitrāžu, tai ir jurisdikcija izskatīt strīdu.⁹ Tas izriet arī no *Kompetenz-Kompetenz* principa¹⁰ (Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu¹¹ II panta 3. daļa, UNCITRAL Parauglikuma par starptautisko komercarbitrāžu¹² 16. pants), kas paredz, ka šķīrējtiesa vienmēr pirmā lemj par savu jurisdikciju, kas tai piešķirta ar šķīrējtiesas līgumu,¹³ savukārt valsts tiesai jāatsakās no jurisdikcijas, ja vien tā nekonstatē, ka šķīrējtiesas līgums ir “nederīgs, zaudējis spēku vai to nevar izpildīt”.¹⁴

Savukārt attiecīgajai valsts tiesai ir subsidiāra loma – tā izlemj jautājumus, kad tai lūdz iejaukties arbitrāžas procesā, piemēram, kā apstrīdēšanas instancei¹⁵, norīkojot arbitrus,¹⁶ vai tad, ja puses vienojušās, ka konkrētus strīdus izskata tieši valsts tiesa.¹⁷ Tāpat valsts tiesa varētu būt „plāns B” – gadījumos, kad arbitrāžas klauzula tiek atzīta par spēkā neesošu vai neizpildāmu, pusēm jau ir spēkā esoša vienošanās par valsts tiesu.¹⁸ Tādējādi atsauci uz valsts tiesu kombinētajās klauzulās inter-

⁷ Pušu izvēles iespēja analizēta raksta nākamajā sadaļā.

⁸ Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 270.

⁹ TGI Paris, Feb.1, 1979, Techniques de l'Ingenieur v. Sofel, 1980 Rev.Arb.97. No: Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 271.

¹⁰ Vispārztīts princips, ka šķīrējtiesa pati pārbauda savu jurisdikciju.

¹¹ Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. New York, 10 June 1958, 330 United Nations Treaty Series 38, 1958.

¹² UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985. With amendments as adopted in 2006. Pieejams: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-arb/07-86998_Ebook.pdf [skatīts 2013. gada 13. martā].

¹³ Kačevska I. Taktiskās tiesvedības sekas un identisku prasību izskatīšanas principi starptautiskajā civilprocesā. Aktuālās tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 121. lpp.

¹⁴ Ņujorkas konvencijas II(3) pants, UNCITRAL Parauglikuma 8. pants.

¹⁵ Paul Smith Ltd. v. H&S International Holding Inc. [1991] 2 Lloyd's Rep. 127 (Q.B.).

¹⁶ Shell International Petroleum Co v. Coral Oil Co.Ltd [1999] 1 Lloyd's Rep. 72 (Q.B.).

¹⁷ Born G. B. International Commercial Arbitration, Volume I. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009, p. 684–685.

¹⁸ CA Paris, Nov.29, 1991, Distribution Chardonnet v. Fiat Auto France, 1993 Rev. Arb. 617 etc. No: Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 271, fn. 147.

pretē šauri – kā pakārtotu jurisdikciju.¹⁹ Šī pieeja atspoguļo efektīvu (arbitrāžas) līgumu interpretāciju,²⁰ kas ietverta arī UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principos,²¹ – gadījumos, kad līguma normu var interpretēt dažādi, jādod priekšroka tādai interpretācijai, kas normai piešķir spēku, nevis otrādi.

Minētā pieeja šķiet loģiska un pamatota, jo šķīrējtiesu tradicionāli uzskata par izņēmuma jurisdikciju salīdzinājumā ar valsts tiesu, par kuru vienojas tad, ja nevēlas, lai strīds tiktu skatīts pēc likumiskās piekritības.

Vienlaikus pastāv pretējs uzskats, ka tikai no arbitrāžas atrunas nevar izdarīt prezumpciju, ka arbitrāžai ir priekšroka pār nacionālo tiesu (ja tā nesakrīt ar likumisko piekritību).²² Arbitrāžas klauzulas un valsts tiesas līgumiskās pakļautības klauzulas ir vienlīdzīgas alternatīvas likumiskajai jurisdikcijai, jo abu pamatā ir pušu līgums un abām ir vienādas juridiskās sekas – atteikšanās no likumiskās pakļautības. Tāpēc pušu patiesais nodoms jānoskaidro, pamatojoties uz līgumu iztulkošanas metodēm un ņemot vērā lietas faktiskos apstākļus, nevis arbitrāžas klauzulai it kā raksturīgo pārākumu.²³

Šī pieeja gan ir bez reāla praktiska seguma, un, pat piemērojot interpretācijas metodes (pušu saprātīguma tests,²⁴ efektīva iztulkošana), būtu jānonāk pie secinājuma, ka priekšroka ir šķīrējtiesai, jo valsts tiesa var pildīt arbitrāžas palīgfunkciju, taču ne otrādi.

Vienlaikus Latvijā kombinētā klauzula (attiecībā uz nacionālo arbitrāžas procesu) darbotos šķīrējtiesas labā procesuālo īpatnību dēļ. Lai gan Civilprocesa likuma 495. pants paredz *Kompetenz-Kompetenz* principu, valsts tiesu iesaistīšanās aprobežojas ar kontroli sprieduma atzīšanas stadijā un prasības nodrošināšanu pirms tās celšanas šķīrējtiesā. Latvijā nepastāv šķīrējtiesas sprieduma apstrīdēšanas (atcelšanas) valsts tiesā institūts, netiek regulēta (tātad nepastāv) valsts tiesas iesaistīšanās arbitru norīkošanā²⁵ un pierādījumu iegūšanā. Tāpat arī valsts tiesām nav pilnvaru neatzīt šķīrējtiesas spriedumu, ja šķīrējtiesas līgums ir defektīvs vai tas nav spēkā, bet tikai tad, ja līgums jau atcelts vai atzīts par spēkā neesošu vispārējā kārtībā²⁶ (kas parasti aizņem ilgāku laiku nekā šķīrējtiesas process un sprieduma atzīšana). Līdz ar to, ja šķīrējtiesa atzinusi savu jurisdikciju pirms paralēla valsts tiesas sprieduma par arbitrāžas klauzulas spēku, tam ir galīga lēmuma (*res judicata*) spēks un valsts tiesa izpildes stadijā spriedumu nevar grozīt, jo Civilprocesa likuma 536. pants to neparedz.

¹⁹ Brigif v. ITM-Enterprises, 1997 Rev.Arb. 544. No: ibid, fn. 148.

²⁰ Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 258.

²¹ Unidroit Principles 2010. International Institute for the Unification of Private Law, Article 4.5. Pieejams: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [skatīts 2013. gada 7. februārī].

²² Brekoulakis S. The Notion of the Superiority of Arbitration Agreements over Jurisdiction Agreements: Time to Abandon it? Journal of International Arbitration. Vol. 4, No. 24, p. 357.

²³ Ibid.

²⁴ Unidroit Principles 2010. International Institute for the Unification of Private Law, Article 4.1.(2). Pieejams: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [skatīts 2013. gada 7. februārī].

²⁵ Lai gan Civilprocesa likuma 499. panta pirmā daļa to neaizliedz.

²⁶ Civilprocesa likuma 536. panta pirmās daļas 3. punkts.

1.2. Gadījumi, kad arbitražas un tiesas kompetence ir nodalīta

Citāda situācija ir tad, ja jurisdikcijas klauzulā ir precizēta arbitražas un valsts tiesas kompetence, piemēram, Starptautiskā šķīrējtiesa izskata visus pušu strīdus, izņemot strīdus par līgumsoda piedziņu, kas ir Latvijas tiesu kompetencē.

Gadījumos, kad puses līgumā skaidri paredzējušas valsts tiesu kā apelācijas instanci šķīrējtiesai, bet attiecīgās valsts likums neparedz šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšanu pēc būtības valsts tiesā, tiesas ir rikojušās dažādi – gan atteikušās atzīt šādus šķīrējtiesas līgumus kā pretējus likumam,²⁷ gan arī atzinušas šādus līgumus par spēkā esošiem, lai ievērotu pušu nodomu, cik vien iespējams.²⁸

Valsts tiesas funkcija var būt arī arbitru iecelšana. Problēma rodas, ja jurisdikcijas klauzula ietver vairākus arbitru iecelšanas mehānismus, piemēram, ja “arbitrāža notiek saskaņā ar ICC noteikumiem Šveices frankofonajā daļā un arbitrus norīko Ženēvas un Lozannas tiesa”.²⁹ Tādā gadījumā kombinēto jurisdikcijas klauzulu var būt neiespējami piemērot, jo nav skaidrs, kā var vienlaikus notikt arbitru iecelšana saskaņā ar ICC noteikumiem un valsts tiesās. Ja puses pašas nevienosies par kopīgu variantu, šķīrējtiesas process var būtiski aizkavēties vai vispār nenotikt, jo katra no pusēm iebildīs otras puses izvēlētajam mehānismam.³⁰

Tāpat defektīvas var būt klauzulas, kur vieni strīdu veidi ir nodoti šķīrējtiesai, bet citi – valsts tiesai, piemēram, „strīdi, kas attiecas uz pirkumu, izskatāmi valsts tiesā, bet pārējie strīdi – arbitrāžā”³¹ vai otrādi. Šāda vispārīga formulējuma gadījumā atbildētājs vienmēr varēs strīdēties, ka ierosinātais strīds nav tiesas kompetencē (un otrādi), jo strīds attiecas, piemēram, uz līguma spēkā esību. Konkrētajā gadījumā šķīrējtiesa nemaz nevarētu noteikt savas jurisdikcijas apjomu, kamēr valsts tiesa nebūtu lēmusi, kas ir “strīdi, kas attiecas uz pirkumu”, un vai tie ietver arī strīdu par līguma spēku.

Līdz ar to precīzāka jurisdikcijas klauzulas redakcija ne vienmēr nozīmē, ka tā ir izpildāma. Pusēm jā rūpējas, lai strīdu izskatīšanas atruna būtu izteikta pēc iespējas precīzāk, savukārt tiesām un šķīrējtiesām – lai pēc iespējas taisnīgi iztulkotu pušu patieso nodomu par jurisdikcijas klauzulu un novērstu pretēju spriedumu iespēju.

2. Kombinētā jurisdikcijas klauzula: arbitrāža vai valsts tiesa (pēc prasītāja vai vienas puses izvēles)

2.1. Pēc prasītāja izvēles

Jurisdikcijas klauzulas, kurās prasītājs var izvēlēties vērsties arbitrāžā vai valsts tiesā, šķiet, ir vispopulārākais kombinēto klauzulu paveids, jo tas sastopams gandrīz visu finanšu pakalpojumu sniedzēju (kredītiestāžu, apdrošināšanas sabiedrību) standarta līgumos.

²⁷ CA Paris, Oct 27, 1994, de Diseno v. Mendez, 1995, Rev. Arb. 263, 2d decision. No: *Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration*. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 269, fn. 138.

²⁸ *Lapine Tech Corp. v. Kyocera Corp.* 909 F. Supp. 697, 705 (N.D.Cal. 1995). No: *Ibid.*, fn. 139.

²⁹ *Davis B. G. Pathological Clauses: Frederic Eisemann's Still Vital Criteria*. *Arbitration International*, 1991, Vol. 7, No. 4, p. 380.

³⁰ *Ibid.*, p. 380–382.

³¹ *Ibid.*, p. 383.

Piemēram, „līdzēju strīdus [...] pēc prasītāja izvēles izšķirs vai nu Latvijas Komercbanku asociācijas šķīrējtiesa, Latvijas Apvienotā šķīrējtiesa, pamatojoties uz šķīrējtiesu reglamentiem un statūtiem, vai Latvijas Republikas tiesa [...]”³²

Prasītājam izvēloties arbitrāžu, arī otrai pusei tā kļūst obligāta, un otra puse vairs nevar atsaukties uz iespēju vērsties valsts tiesā. Citādi nebūtu jēgas vienoties par nesaistošu arbitrāžu, ja, rodoties strīdam, pusēm vēlreiz būtu jālemj par strīda pakļautību.³³

Kredīta līgumu gadījumā, kur līguma priekšmets ir svešu līdzekļu lietošana, prasītājs gandrīz vienmēr būs kredītiestāde, kura izvēlēsies vērsties šķīrējtiesā.³⁴ Līdz ar to gadījumos, kad kombinētās prasītāja izvēles klauzulas slēdz nosacīti stiprākā (līdzekļu devējs) un vājākā puse (līdzekļuņēmējs), tās pēc būtības ir šķīrējtiesas klauzulas.

2.2. Pēc vienas puses izvēles

Pastāv atšķirīgi viedokļi par tādu kombinēto jurisdikcijas klauzulu, kura paredz konkrētu forumu, bet vienai no pusēm ļauj izvēlēties arī citu strīdu izšķiršanas veidu. Analīzes vērti ir Anglijas un Krievijas tiesu prakses piemēri, kas demonstrē pretēju izpratni par šādu klauzulu spēku un piemērošanu.

2.2.1. Anglijas piemērs – pušu autonomijas respektēšana

Anglijā, kur šādas vienpusējas izvēles kombinētās klauzulas tiek atzītas par normālu pušu autonomijas izpausmi, paraugprecedenti³⁵ ir Anglijas un Velsas Augstās tiesas spriedumi lietās *NB Three Shipping Ltd*³⁶ un *Law Debenture Trust*³⁷.

NB Three Shipping lietā tiesa vērtēja jurisdikcijas klauzulu kuģu frakts līgumā, kas paredzēja Anglijas tiesu jurisdikciju un vienas puses – kuģu īpašnieka – tiesības vērsties arī arbitrāžā Londonā. Otra puse – fraktētājs *NB Three Shipping* – cēla prasību Augstajā tiesā, taču kuģu īpašnieks, izmantojot sev paredzēto izvēles iespēju, paziņoja par strīda nodošanu arbitrāžai un lūdza izbeigt tiesvedību valsts tiesā. Fraktētājs iebilda, ka kuģu īpašnieks varētu īstenot savu izvēles iespēju tikai tad, ja tas pats būtu prasītājs. Tiesa šo argumentu noraidīja, jo, ja tikai kuģu īpašniekam ir izvēles iespēja, fraktētāji nevar izvairīties no arbitrāžas, pirmie ceļot prasību. Tiesa secināja, ka tiesvedības neizbeigšana būtu pretrunā pušu autonomijas principam.³⁸

³² SIA „Swedbank Lizings” transportlīdzekļa finanšu lizinga līguma 10.9. apakšpunkts. L. Pierhurovičas personīgais arhīvs.

³³ *Born G. B.* International Commercial Arbitration, Volume I. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009, p. 687.

³⁴ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2012. gada 3. decembra lēmums lietā Nr.3-12/0364/11. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas arhīvs.

³⁵ *Nesbitt S., Quinlan H.* The Status and Operation of Unilateral or Optional Arbitration Clauses. Arbitration International, Vol. 22, No. 1, 2006, p. 133.

³⁶ [2004] EWHC 2001 (Comm). Pieejams: <http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ew/cases/EWHC/Comm/2004/2001.html&query=NB+and+Three+and+Shipping+and+Ltd+and+v.+and+Harebell+and+Shipping+and+Ltd&method=boolean> [skatīts 2013. gada 6.februārī].

³⁷ [2005] EWHC 1412 (Ch). Pieejams: <http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ew/cases/EWHC/Ch/2005/1999.html&query=law+and+debenture+and+2005&method=boolean> [skatīts 2013. gada 6.februārī].

³⁸ *NB Three Shipping*, paras.7–12.

Law Debenture Trust lietā tiesa vērtēja satura ziņā pretēju izvēles klauzulu, kas paredzēja strīdu izšķiršanu arbitrāžā, bet vienai no pusēm – *Law Debenture* – bija ekskluzīvas iespējas vērsties Anglijas tiesās.³⁹ Izvēles tiesīgā puse vērsās Anglijas tiesā, kaut arī atbildētāji *Elektrim* jau bija vērsušies arbitrāžā.⁴⁰ Atbildētāji lūdza izbeigt tiesvedību un iebilda, ka prasītājs būtu tiesīgs izmantot izvēli tikai tad, ja atbildētāji jau nebūtu uzsākuši arbitrāžas procesu.⁴¹ Tiesa noraidīja *Elektrim* lūgumu par tiesvedības izbeigšanu, secinot, ka *Law Debenture* var izvēlēties strīda risināšanu tiesā vai arbitrāžā un *Law Debenture* nevar piespiest piedalīties arbitrāžas procesā.⁴² Tiesa uzskatīja, ka tas, vai strīds tiks izskatīts tiesā vai arbitrāžā, nevar būt atkarīgs no tā, kura no pusēm pirmā ceļ prasību.⁴³

Šis lietas ilustrē to, ka Anglijas tiesas respektē pušu autonomiju paredzēt vienpusējas jurisdikcijas izvēles klauzulas neatkarīgi no tā, vai izvēle ir par labu valsts tiesai vai arbitrāžai. Literatūrā norādīts, ka nav pārlicinošu sabiedriskās kārtības normu, kas varētu atturēt tiesas izpildīt šādas klauzulas, turklāt to piemērošanas pamatā ir noteikums, ka pusei bez izvēles iespējas ir jākonsultējas ar izvēles tiesīgo pusi, lai noskaidrotu tās izvēli un ietaupītu tiesvedības izmaksas par tiesas (arbitrāžas) procesu, kuru izvēles tiesīgā puse, visticamāk, lūgs izbeigt. Turklāt puse bez izvēles iespējas var paļauties, ka, tiklīdz izvēles tiesīgā puse atzīs jau uzsāktu procesu, tā vairs nevarēs atsaukties uz izvēles iespēju un mainīt forumu.⁴⁴

Var piekrist argumentam par pušu autonomiju, it sevišķi, ja puses ir vienlīdzīgās pozīcijās. Turklāt abos spriedumos vienpusējo izvēles klauzulu piemērošana, nosakot konsultēšanās pienākumu, izslēdz paralēlu spriedumu iespēju, proti, strīds jāskata saskaņā ar vienas puses izvēli. Minētais risinājums izslēdz ar *lis pendens* radītās problēmas,⁴⁵ jo uzliek pusēm par pienākumu pašām vienoties par kopīgu forumu.

2.2.2. Krievijas piemērs – vienpusējās izvēles klauzulas ir pretējas pušu līdztiesības principam

Attiecībā uz vienpusējas izvēles kombinēto jurisdikcijas klauzulu spēku nav vienprātības. Piemēram, Krievijas Augstākajai Komerctiesai⁴⁶ (turpmāk – Komerctiesa) lietā *Русская Телефонная Компания против Сони Эрикссон Мобайл Коммюникейшнз Рус* (turpmāk – *Сони Эрикссон*) bija jāvērtē jurisdikcijas klauzula, kas paredzēja strīdu izskatīšanu arbitrāžā un vienlaikus *Сони Эрикссон* tiesības vērsties valsts tiesā ar parāda piedziņas prasībām par piegādāto produkciju. Prasītāja *Русская Телефонная Компания* prasību trīs

³⁹ *Law Debenture Trust*, para. 3.

⁴⁰ Para. 5.

⁴¹ Para. 43.

⁴² Para. 42.

⁴³ Para. 45.

⁴⁴ *Nesbitt S., Quinlan H.* The Status and Operation of Unilateral or Optional Arbitration Clauses. *Arbitration International*, Vol. 22, No. 1, 2006, p. 148.

⁴⁵ International Commercial Arbitration. Resolution No.1/2006. International Law Association. Pieejams: <http://www.ila-hq.org/en/committees/index.cfm/cid/19> [skatīts 2013. gada 14. martā]. Skat. arī *Kačevska, I.* Taktiskās tiesvedības sekas un identisku prasību izskatīšanas principi starptautiskajā civilprocesā. Aktuālās tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 199.–125. lpp.

⁴⁶ Высший Арбитражный Суд Российской Федерации.

instanču tiesas bija atstājušas bez izskatīšanas, pamatojoties uz normu,⁴⁷ kas paredz pieteikuma atstāšanu bez izskatīšanas, ja starp pusēm noslēgts šķīrējtiesas līgums, izņemot gadījumu, ja tas ir “nederīgs, zaudējis spēku vai to nevar izpildīt”.⁴⁸ Komerctiesa, pamatojoties uz minēto atrunu, lēma, ka šāda klauzula ir pretēja pušu līdztiesības principam un tādēļ spēkā neesoša, jo uzspiež arbitražu pusei, kurai nav tiesību izvēlēties forumu.

Komerctiesa atzina par spēkā neesošu kombinēto jurisdikcijas klauzulu, pamatojoties uz Ņujorkas konvencijas II panta 3. daļai un UNCITRAL Parauglikuma 8. panta 1. daļai gandrīz identisku normu, kas attiecas uz šķīrējtiesas klauzulu. Vienlaikus Komerctiesa pati norādīja, ka “no vienošanās (atrunas) satura izriet, ka tā satur ne tikai arbitražas klauzulas, bet arī prorogācijas⁴⁹ vienošanās elementus, jo paredz iespēju nodot strīdu izšķiršanai gan starptautiskajai komercarbitražai, gan valsts tiesai”.⁵⁰ Tādējādi Komerctiesa ir paplašinājusi savas pilnvaras,⁵¹ uz minētās normas pamata atzīstot par spēkā neesošām ne tikai arbitražas klauzulas, bet arī vienošanos par valsts tiesas jurisdikciju.

Varētu iebilst, ka arbitražas un valsts tiesas elements klauzulā nav nodalāms un jāskata kopumā, taču gan šajā lietā, gan citās parasti diezgan skaidri var secināt, ka puses noslēgušas divas patstāvīgas vienošanās – šķīrējtiesas līgumu un vienošanos par valsts tiesas jurisdikciju (pēc vienas puses izvēles). Turklāt Komerctiesa šajā lietā neapstrīdēja pašas arbitražas atrunas spēku, kas nav pretrunā pušu līdztiesībai, bet gan klauzulā ietvertu vienpusējo izvēles iespēju. Attiecīgi Komerctiesa būtībā izslēdza no klauzulas *Сони Эрикссон* izvēles iespēju, ko prasītājs Komerctiesai nemaz neprasīja,⁵² bet kas būtu iespējams, pamatojoties uz vispārējiem līgumu atcelšanas pamatiem. Papildus Komerctiesa nevērtēja, ka klauzula varētu būt neizpildāma, ja izvēles iespēja būtu paredzēta abām pusēm.

Tādējādi Komerctiesa ir pārsniegusi savas pilnvaras un, atsaucoties uz vispārīgiem civiltiesību principiem (pušu līdztiesība un interešu balanss), tiesību normu paplašinātās iztulkošanas rezultātā ir atņēmusi spēku patstāvīgai arbitražas klauzulai par labu valsts tiesu jurisdikcijai pēc likumiskās piekritības. Turklāt Komerctiesa nevērtēja tādu pušu līdztiesības izpausmi kā autonomiju vienoties par vienpusējo izvēli jurisdikcijas klauzulā. Pareizais lēmums būtu bijis atstāt spēkā pirmās instances lēmumu, norādot, ka Komerctiesai nav jurisdikcijas, jo arbitražas klauzula ir spēkā, savukārt jurisdikcijas klauzula daļā par *Сони Эрикссон* izvēles iespēju nav atzīta par spēkā neesošu un prasītājs to arī nav lūdzis atzīt par spēkā neesošu.

Autorei nav informācijas, vai starp pusēm šajā lietā norisinājās paralēls šķīrējtiesas process. Ja tāds bija un šķīrējtiesa atzina savu jurisdikciju pirms Komerctiesas lēmuma, tam vajadzētu būt izšķirošajam kā *res judicata* lēmumam.

⁴⁷ Постановление 19 июня 2012 г. Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации № 1831/12. Pieejams: http://www.arbitr.ru/bras.net/f.aspx?id_casedoc=1_1_98128cf5-b3ac-4955-b3ea-05de9221a392 [skatīts 2013. gada 5. februārī].

⁴⁸ Ibid., c. 3.

⁴⁹ Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24 июля 2002 г. N 95-ФЗ. Pieejams: <http://www.arbitr.ru/law/docs/12027526-024.htm> [skatīts 2013. gada 5. februārī].

⁵⁰ 148. panta pirmās daļas 5. punkts.

⁵¹ Сони Эрикссон, c. 7.

⁵² Пророгация – логическая отсылка на закон юрисдикции государства по делу, в котором стороны заключили арбитражное соглашение. См., например, ES Padomes Regulas Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civiltietās un komercietās 7. sadaļu angļu val. – *Prorogation of jurisdiction*.

Anglijas un Krievijas tiesu pieeja norāda, ka nolēmumi līdzīgās lietās var atšķirties atkarībā no valsts tiesas attieksmes pret pušu autonomiju un noslieces par labu vai par sliktu arbitražai.

Kopsavilkums

1. Interpretējot kombinēto jurisdikcijas klauzulu bez norādes uz izvēles iespēju un kompetences sadalījumu, būtu jānonāk pie secinājuma, ka puses vienojušās par arbitražas jurisdikciju un attiecīgā valsts tiesa izlemj ar to saistītus jautājumus, jo valsts tiesa var pildīt arbitražas palīgfunkciju, taču ne otrādi.
2. Saskaņā ar Latvijas tiesībām kombinētā jurisdikcijas klauzula bez norādes uz izvēles iespēju un kompetences sadalījumu automātiski ietvertu šķīrējtiesas jurisdikciju, jo likums neparedz valsts tiesas palīgfunkciju pirms izpildes stadijas. Ja Latvijas šķīrējtiesa atzinusi savu jurisdikciju pirms paralēla valsts tiesas sprieduma par arbitražas klauzulas spēku, tam ir galīga lēmuma (*res judicata*) spēks un valsts tiesa izpildes stadijā to nevar mainīt, jo Civilprocesa likuma 536. pants to neparedz.
3. Ja kombinētās prasītāja izvēles klauzulas slēdz nosacīti stiprākā (līdzekļu devējs) un vājākā puse (līdzekļuņēmējs), tās pēc būtības ir šķīrējtiesas klauzulas, jo prasītājs gandrīz vienmēr būs kredītiestāde un prasību cels šķīrējtiesā.
4. Anglijas tiesu spriedumi sniedz veiksmīgu risinājumu vienpusējo izvēles klauzulu piemērošanai, jo, nosakot pušu konsultēšanās pienākumu, izslēdz ar *lis pendens* radītās problēmas, uzliekot pusēm par pienākumu pašām vienoties par kopīgu forumu.
5. Krievijas Komerctiesas spriedums rada nevēlamu precedentu, kad valsts tiesa, ignorējot pušu autonomiju un paplašinot savu jurisdikciju, atzinusi par spēkā neesošu vienpusējo izvēles klauzulu, kaut šķīrējtiesas klauzula tajā bija spēkā un prasītājs to nemaz neprasīja.

**VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU
SEKCIJA**

VALSTISKUMA PAMATU AIZSARDZĪBAS MEHĀNISMI

Anita Rodiņa, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docente

Summary

In the article the author covers actuality of the Latvian constitutional law discussing questions about the legislative initiative rights of the people. By analyzing the legislative initiatives in 2011 and an application submitted by the deputies of the Saeima in the Constitutional Court, the author stresses the importance of such initiatives. Based on the decision of termination of the procedure in the case No 2012-03-01 passed by the Constitutional Court of Latvia, the author gives analysis of the essence of the same case and answers the question if there was the reason for initiation of the case at all. In the article the rights of the people, Central Electing Committee and the State President is covered, expressing evaluation of the development trends of the constitutionalism in Latvia.

Atslēgvārdi: tauta, likumdošanas iniciatīva, Satversmes tiesa, tiesvedības izbeigšana, Centrālā vēlēšanu komisija, Valsts prezidents.

Keywords: people, legislative initiative, Constitutional Court, termination of the procedure, Central Electing Committee, the President of the State.

Ievads

2011. un 2012. gads Latvijas konstitucionālo tiesību attīstībā neapšaubāmi ir atstājis dziļas pēdas. 2011. gadā pirmo reizi Latvijas valsts pastāvēšanas vēsturē tika atlaista Saeima,¹ pirmo reizi Latvijas vēsturē kriminālvajāšanai, pārvarot dažādus juridiskus šķēršļus, tika izdots Satversmes tiesas tiesnesis,² 2011. gada nogalē tika aizsākts jauns, konfrontējošs tautas likumdošanas iniciatīvu realizācijas laiks. Tieši tautas likumdošanas iniciatīvas īstenošana Latvijā kopumā aizsāka ļoti būtiskas diskusijas konstitucionālo tiesību jautājumos, tai skaitā arī par konstitūcijas kā valsts pamata – pamatvērtības – aizsardzības mehānismiem. Tās turpinājās tiesās, arī Satversmes tiesā un doktrināri – Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijā, universitātēs.

Šī raksta mērķis ir nevis analizēt Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas atzinumu „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un

¹ Sīkāk sk. Rodiņa A. Republic of Latvia. Chronicles. European Review of Public Law. Vol. 23, 4/2011, p. 1295–1332.

² Sk. Rodiņa A. Satversmes tiesas un tiesneša neatkarība: aktuālākie jautājumi. No: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. Latvijas Universitātes 70. Konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 202.–232. lpp.

neaizskaramo Satversmes kodolu”³, bet gan pievērsties tiem secinājumiem, kas izdarāmi, analizējot tiesisko situāciju par un ap tautas likumdošanas iniciatīvas īstenošanu, kad bija jārod atbildes uz jautājumu – kuram vai kurām institūcijām un kā (kādā veidā) būtu jārealizē Satversmes aizsardzības funkcija. Šajā diskusijā, kā tas raksturīgs Eiropas konstitucionālās kontroles valstīs ar abstraktās konstitucionālās kontroles subjektiem, būtiska loma ierādāma Satversmes tiesai. Tā sauktajā valsts valodas lietā, ievērojot principu, ka tiesas iesaistīšana politikā ir „ienaidnieks demokrātiskai sistēmai”⁴, Satversmes tiesa ir pieņēmusi trīs būtiskus lēmumus: lēmumu par lietas ierosināšanu,⁵ rīcības sēdes lēmumu, ar kuru izlemts jautājums par pagaidu noregulējuma piemērošanu,⁶ un lēmumu, ar kuru izbeigts uzsāktais Satversmes tiesas process lietā Nr. 2012-03-01 (turpmāk – lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01).⁷

1. Konfrontējošas vēlēšanu likumdošanas iniciatīvas: visa sākums

Referenduma jautājuma pētnieks M. Suksi (*Markku Suksi*) ir teicis, ka referendumi ne īpaši simpatizē vai nav patīkami politiķiem un politiskajām partijām, jo tie ir nekontrolējami un neparedzami.⁸ Šo pašu secinājumu, autoresprāt, varētu

³ Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo kodolu. Pieejams: http://president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 18. februārī].

⁴ *Koopmans T.* Courts and Political Institutions. A Comparative View. Cambridge: Cambridge University Press: 2003, p. 52.

⁵ Par lietas ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi: LR Satversmes tiesas 2. Kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmums. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2012_5_ierosin_deputati_tautas_nobalsosana.pdf [skatīts 2013. gada 16. janvārī].

⁶ Lai arī rakstā netiek analizēta pagaidu noregulējuma piemērošana, jānorāda, ka Satversmes tiesas rīcības sēdes 2012. gada 20. janvāra lēmums lietā Nr. 2012-03-01 ir radījis pagriezienu pagaidu noregulējuma realizācijā. Jautājumu par pagaidu noregulējuma piemērošanu šajā lietā, līdzīgi kā tā sauktajā Latvijas–Krievijas robežlīguma lietā, Satversmes tiesa risināja kā nenoregulētu procesuālu jautājumu. Izskatot Saeimas deputātu lūgumu apturēt robežlīguma ratifikāciju jeb tā apstiprināšanu Saeimā, Satversmes tiesa jau bija secinājusi, ka „[i]evērojot valsts varas dalīšanas principu, Satversmes tiesa nav tiesīga apturēt likuma pieņemšanas procedūru Saeimā.” Šajā valsts valodas lietā, lai arī tika norādīts, ka „Satversme nepiešķir Satversmes tiesai tiesības iejaukties likumdošanas procesā”, tika secināts, ka „[p]ieteikumā [...] nav sniegti svarīgi argumenti, kas pamatotu pagaidu līdzekļa piemērošanu pirms lietas Nr. 2012-03-01 izskatīšanas pēc būtības. Līdz ar to Satversmes tiesai nav pamata apturēt [...] izsludināto tautas nobalsošanu par likumprojektu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”” Sk. Par likuma „Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: LR Satversmes tiesas 2007. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193 (3769), 2007, 30. novembris; Par pieteikuma iesniedzēja lūgumu lietā Nr. 2007-10-0102: LR Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77 (3653), 2007, 15. maijs, 10. p.; LR Satversmes tiesas rīcības sēdes 2012. gada 20. janvāra lēmums lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 13 (4616), 2012, 24. janvāris, 8. punkts.

⁷ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris.

⁸ *Suksi M.* Bringing in the people. A comparison of Constitutional Forms and Practices of the Referendum. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, p. 2.

attiecināt arī uz citiem tiešās demokrātijas instrumentiem, tai skaitā tautas likumdošanas iniciatīvas tiesībām, kas paredzētas Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme).⁹ Savā ziņā neparedzams likumdošanas iniciatīvas tiesību realizēšanā bija 2011. gads, kas iezīmēja jaunu, konfrontējošu posmu šī institūta īstenošanā. Pirmais solis šajā jaunajā posmā tika sperts 2011. gada 29. martā, kad Centrālā vēlēšanu komisija (turpmāk – CVK) saņēma 10140 balsstiesīgo pilsoņu parakstītu likumprojektu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”,¹⁰ kas paredzēja grozīt Satversmes 112. pantu, nosakot, ka valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību tikai valsts valodā.¹¹ Parakstu vākšanas iniciatoru (biedrība “Sargi valodu un Latviju” un nacionālās apvienības “Visu Latvijai!”–“Tēvzemei un Brīvībai!/LNNK) skatījumā Satversmes 112. panta grozījumi bija nepieciešami latviešu valodas aizsardzībai, latviskas Latvijas uzturēšanai.¹² Lai arī otrajā parakstu vākšanas kārtā nepieciešamais parakstu skaits likumprojekta iniciēšanai netika savākts,¹³ tomēr krieviski runājošā sabiedrībā tika izsauktas negatīvas asociācijas un emocijas. Tādēļ 2011. gada 9. septembrī CVK saņēma 12 533 vēlētāju parakstītu likumu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”, kas paredzēja grozīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajos noteikumus par krievu valodu kā otru valsts valodu.¹⁴ Sabiedrībā un politiskajā elitē valdīja šaubas, vai nepieciešamais parakstu skaits tiks savākts. Tomēr drīz vien nācās secināt, ka par Satversmes grozījumu ierosināšanu abās parakstu vākšanas kārtās ir parakstījušies 187 378 vēlētāji jeb 12,14 % balsstiesīgo pilsoņu.¹⁵ Likumprojekts “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” atbilstoši Satversmes 78. pantam tika iesniegts Valsts prezidentam.

Iespēja krievu valodai piešķirt valsts valodas statusu sabiedrībā tika vērtēta dažādi. Latvijā aizsākās diskusijas par to, vai vispār iespējams grozīt Satversmes 4. pantu un vai sagatavotie grozījumi atbilst nacionālas valsts principam.¹⁶ Valsts prezidents, nododot Saeimai tautas izstrādāto likumprojektu, skaidroja, ka „[k]rievu valodas noteikšana par otru valsts valodu ir atteikšanās no Latvijas kā nacionālas valsts un nonākšana pretrunā ar Satversmes kodolu, Latvijas Republikas dibināšanu un neatkarības atjaunošanas pamatā liktajām idejām.”¹⁷

⁹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

¹⁰ Parakstu vākšana par grozījumiem Latvijas Republikas Satversmē. 2011. gada 11. maijs–9. jūnijs. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29863.html> [skatīts 2013. gada 21. janvārī].

¹¹ Likumprojekts paredzēja arī pārejas noteikumus, nosakot, ka ar 2012. gada 1. septembri visās valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, sākot ar pirmo klasi, mācības notiek valsts valodā. Likumprojekts „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29883.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹² Kavējas savāko parakstu iesniegšana par izglītību tikai latviešu valodā. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/kavejas-savakto-parakstu-iesniegsana-par-izglitibu-tikai-latviesu-valoda.d?id=37484961> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹³ Kopā tika savākti 120 433 balsstiesīgo Latvijas pilsoņu paraksti. Viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita bija 153 232 vēlētāji.

¹⁴ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4598), 2011, 21. decembris.

¹⁵ Par parakstu vākšanas likuma „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” ierosināšanai rezultātu. Centrālās vēlēšanu komisijas 2011. gada 19. decembra lēmums Nr. 94. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4598), 2011, 21. decembris.

¹⁶ Satversmes pirmā nodaļa – negrozāma. *Latvijas Avīze*, 2011, 29. decembris; Levits: ir argumenti, ka referendumus ir antikonstitucionāls. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/407140-evits_ir_argumenti_ka_referendums_ir_antikonstitucionals [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹⁷ Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra vēstule Nr. 261 LR Saeimas priekšsēdētājam S. Āboltiņai. Pieejams: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/likumdosanas-iniciativa20122011.pdf> [skatīts 2013. gada 6. janvārī].

Saeima 2011. gada 22. decembrī vēlētāju iesniegto likumprojektu noraidīja.¹⁸ Līdz ar to par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" 2012. gada 18. februārī notika tautas nobalsošana.¹⁹ Lai arī 273 347 vēlētāji balsoja par likumprojekta pieņemšanu, 821 722 vēlētāji bija pret to, un likums netika pieņemts. Šai tautas nobalsošanai Latvijas konstitucionālisma attīstībā ir piešķirama būtiska nozīme. Vispirms Latvijas tauta šajā reizē skaidri bija paudusi savu viedokli, ka Latvijā var būt tikai viena valsts valoda – latviešu valoda, uzsverot savu nepārprotamu gribu – saglabāt savu nacionālu valsti.²⁰ Mazsvarīgi nav arī tas, ka pirmo reizi Latvijas vēsturē tautas nobalsošanā pretēji dažādām diskusijām,²¹ lai arī negatīvā nozīmē, tomēr tika pārvarēts Satversmes 79. panta pirmajā daļā prasītais balsu vairākums. Ņemot vērā Satversmes tiesas praksē attīstīto principu par tai skaitā negatīvā likumdevēja lēmuma saistošo raksturu,²² var piekrist viedoklim, ka 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošanas akts jeb tautas griba ir formulēta konstitucionāla ranga aktā.²³

2. Abstraktās konstitucionālās kontroles subjekta pieteikums Satversmes tiesā

Vēl pirms 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošanas 2011. gada nogalē apjukusi politiskā elite sāka meklēt veidus, kā steidzami labot pieļauto situāciju, proti, apturēt tautas nobalsošanu. Tādēļ pirms tautas nobalsošanas 2012. gada 12. janvārī Satversmes tiesa saņēma Saeimas deputātu pieteikumu, kurā tika apstrīdēta likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” normu (11. panta pirmās daļas²⁴ un 25. panta pirmās daļas²⁵), Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra lēmuma

¹⁸ Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas sešpadsmitā (ārkārtas) sēde 2011. gada 22. decembrī. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/99> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹⁹ 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/30256.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁰ Konstitucionālā identitāte atšķir valsti no valsts. *Jurista vārds*, Nr. 40 (739), 2012, 2. oktobris; Valsts nācija nevar uzvesties kā mazākumtautība. *Jurista vārds*, Nr. 1 (700), 2012, 3. janvāris.

²¹ Sk. *Nikuļceva I.* Vēlētāju likumdošanas iniciatīva Latvijā. *Jurista vārds*, Nr. 49 (592), 2009, 8. decembris.

²² Skaidrojot jēdzienu „likums” Satversmes tiesa ir norādījusi, ka „[...] tas aptver ne tikai Saeimas pieņemtā likuma izsludināto tekstu, bet arī tos priekšlikumus par atsevišķu normu iepriekšējās spēkā esošās redakcijas saglabāšanu, kurus Saeima izskatījusi un pieņēmusi likumprojekta trešajā lasījumā, kaut arī tie formāli netiek atspoguļoti izsludinātajā likuma tekstā.” Jēdziens „likums” Satversmes tiesas ieskatā aptver arī tās normas, kuras likumdevējs (tai skaitā tauta – kā tas bija šajā reizē) ir izskatījis, apspriedis un noraidījis. Proti, Satversmes tiesa par saistošu ir atzinusi negatīvo likumdevēja lēmumu. Par Ministru kabineta 1997. gada 10. janvāra noteikumu Nr. 23 “Grozījumi likumā “Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā” (izdoti Satversmes 81. pantā noteiktajā kārtībā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 81. pantam un Ministru kabineta 1995. gada 14. marta noteikumu Nr. 54 “Par Latvijas Republikā ražotās elektroenerģijas iepirkuma cenām” atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, likumam “Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā” un citiem likumiem: LR Satversmes tiesas 1997. gada 7. maija spriedums lietā Nr. 04-01(97). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 113 (828), 1997, 8. maijs, secinājumu daļas 1. punkts.

²³ *Pleps J.* Krievu valoda pēc tautas nobalsošanas. *Jurista vārds*, Nr. 35 (734), 2012, 28. augusts.

²⁴ 11. pants. “(1) Ja Saeima nav pieņēmusi bez satura grozījumiem ne mazāk kā vienas desmitās daļas vēlētāju iesniegto likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu, šis vēlētāju iesniegtais likumprojekts vai Satversmes grozījumu projekts nododams tautas nobalsošanai.”

²⁵ 25. pants. “(1) Ja likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu ir parakstījusi ne mazāk kā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balss tiesīgo Latvijas pilsoņu skaita, Valsts prezidents šo likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu iesniedz Saeimai.”

Nr. 260²⁶ un Saeimas prezidija 2011. gada 20. decembra atzinuma²⁷ par iesniegto likumprojektu atbilstība Satversmes 1., 77. un 78. pantam un Latvijas Republikas proklamēšanas aktam.²⁸ 2012. gada 20. janvārī Satversmes tiesa lēma par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu.²⁹

Konkrētās lietas ierosināšana Satversmes tiesā autorei radīja šaubas par to, vai lieta vispār būtu ierosināma. To, ka šādām šaubām bija pamats, apliecināja arī vēlāk pieņemtais lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. Ņemot vērā konstitucionālās kontroles teoriju, Satversmes tiesas kompetencei visvairāk atbilda prasījums par Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra lēmuma Nr. 260 atbilstību tai skaitā Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas aktam. Taču šajā prasījuma daļā Satversmes tiesas kolēģijas ieskatā pieteikumā nebija sniegts juridiskais pamatojums, tādēļ tika atteikts ierosināt lietu šajā prasījuma daļā.³⁰ Pilnībā neatbilstošs Satversmes tiesas likumam bija prasījums par Saeimas prezidija atzinuma atbilstību Satversmei, jo Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkts un 17. panta otrā daļa paredz tiesības apstrīdēt Saeimas (bet ne Saeimas prezidija) kā koleģiālas institūcijas lēmumu.³¹ Tādēļ lieta tika ierosināta tikai par likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” attiecīgo pantu atbilstību Satversmei. Jāatzīst, ka šaubu pamatā par lietas ierosināšanas nepieciešamību bija tas, ka apstrīdēto likuma normu saturs pēc būtības bija Satversmes normu saturs, kas, lai arī nebija pilnīgi identisks, taču atkārtoja Satversmē (78. pantā) teikto. Satversmes tiesa vēlāk lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 gan norādīja, ka arī tad, ja apstrīdētās normas teksts *prima facie* dublē kādas Satversmes normas vārdisko formulējumu, tas neliedz Satversmes tiesai izvērtēt juridiskus argumentus par šā teksta atbilstību Satversmei, ja šādi argumenti ir izteikti.³² Tāpat tika secināts, ka izskatāmajā lietā apstrīdēto normu teksts arī nav identisks Satversmes 78. pantam, jo tajās nav ietverti vārdi „pilnīgi izstrādāts”.³³

3. Lēmums par tiesvedības izbeigšanu jeb vai strīds konstitucionālās kontroles procesā tika atrisināts?

Atbilstoši Satversmes tiesas likumam process tiesā tiek izbeigts divējādi. Loģisks Satversmes tiesas procesa noslēgums ir tiesas spriedums. Taču Satversmes tiesas procesu iespējams noslēgt, pieņemot lēmumu par tiesvedības izbeigšanu. Analizējot lēmuma par tiesvedības izbeigšanu tiesiskos aspektus, jāņem vērā, ka, pirmkārt, tās ir Satversmes tiesas tiesības, nevis pienākums

²⁶ Ar šo lēmumu Valsts prezidents iesniedza Saeimai izskatīšanai tautas izstrādātu Satversmes grozījumu projektu.

²⁷ Atzinumā ierosināts Saeimai nodot iesniegto likumprojektu visām Saeimas komisijām un noteikt, ka Juridiskā komisija ir atbildīgā komisija.

²⁸ Pieteikums Nr. 5/2012. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā.

²⁹ Par lietas ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi: LR Satversmes tiesas 2. Kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmums. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/2012_5_ierosin_deputati_tautas_nobalsosana.pdf [skatīts 2013. gada 12. martā].

³⁰ Turpat, 8.2. punkts.

³¹ Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (588), 1996, 14. jūnijs.

³² Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 15. punkts.

³³ Turpat.

izbeigt tiesvedību.³⁴ Otrkārt, tiesvedības izbeigšana ir iespējama tad, ja iestājas kāds no Satversmes tiesas likuma 29. panta pirmajā daļā noteiktiem nosacījumiem. Treškārt, tiesvedības izbeigšanas tiesiskais pamats ir pilnveidojies, attīstoties Satversmes tiesas praksei. Ceturtkārt, lēmums par tiesvedības izbeigšanu tiek pieņemts, īpaši vērtējot pieteikuma iesniedzēju, tā mērķi vai konkrētās konstitucionālās kontroles formas mērķi.³⁵

Tiesvedības izbeigšana kā Satversmes tiesas procesa noslēgums pats par sevi nav nekas īpaši pārsteidzošs vai kopumā nevēlams. Ņemot vērā, ka Satversmes tiesas likuma 29. pants paredz dažādus nosacījumus tiesvedības izbeigšanai, kā arī to, ka Satversmes tiesā tiek skatīti specifiski tiesību jautājumi, un to, ka likumdevējs nav ierobežots, jo tam ir tiesības arī labot pieļautās kļūdas, var būt arī objektīva nepieciešamība izbeigt tiesvedību. Tai pašā laikā tiesvedības izbeigšana, it īpaši tad, ja tiek konstatēts, ka lēmums par lietas ierosināšanu neatbilst Satversmes tiesas likuma 20. panta piektās daļas prasībām, vai arī citos gadījumos, kad tiesvedības turpināšana lietā nav iespējama (Satversmes tiesas likuma 29. panta pirmās daļas 3. un 6. punkts), var likt pievērst lielāku uzmanību šiem Satversmes tiesas lēmumiem. Protams, var piekrist, ka visas šaubas ir jātulko par labu lietas ierosināšanai un neskaidrie jautājumi ir jāskaidro nevis Satversmes tiesas kolēģijai, bet gan tiesai atbilstošā sastāvā. Un nenoliedzami, ka Satversmes tiesas sniegtajai tiesību normu interpretācijai, skaidrojumiem un arī lēmumam par tiesvedības izbeigšanu ir piešķirams *erga omnes* spēks, jo Satversmes tiesas 29. panta 2.¹ daļa saka, ka „Satversmes tiesas lēmumā par tiesvedības izbeigšanu sniegtā tiesību normas interpretācija ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām.” Taču tai pašā laikā pārāk liels izbeigto tiesvedību skaits var norādīt uz nepieciešamību kritiskāk izvērtēt Satversmes tiesas darbu pirmajā procesa stadijā – tad, kad tiek lemts par lietas ierosināšanu.

Strīds, kas tika skatīts Satversmes tiesā lietā Nr. 2012-03-01, bija par to, vai likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 11. panta pirmā daļa un 25. panta pirmā daļa atbilst Satversmes 1., 77. un 78. pantam. Proti, pieteikuma iesniedzēju redzējumā strīda kodols bija tas, ka apstrīdētās tiesību normas neparedz atbildīgo institūciju tiesības vērtēt vēlēšanu iesniegtā likumprojekta atbilstību Satversmei un neparedz aizliegumu izskatīt vēlēšanu iesniegtos likumprojektus, kas neatbilst Satversmei.³⁶ Autore ieskatā strīda, kas būtu risināms Satversmes tiesā, šajā lietā vispār nebija. Šajā pieteikumā iezīmējās vairāk politiskais konteksts (īpaši, ņemot vērā iesniedzējus – politiķus), kas mījās ar neskaidriem tiesiskiem aspektiem. Jāpiekrit Valsts prezidenta padomniekam E. Pastaram, kurš tautas nobalsošanas lietā tiesas sēdē izteicās, ka drīzāk šī lieta ir par procedūru, t. i., par to, vai šī procedūra ir pietiekami precīzi aprakstīta un saprotama.³⁷ Jautājums bija

³⁴ Par likuma “Par valsts budžetu 2011. gadam” apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: LR Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. 2011-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 21 (4624), 2012, 7. februāris, secinājumu daļas 9. punkts.

³⁵ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01: LR Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95 (4287), 2010, 16. jūnijs; Par Valsts sociālo pabalstu likuma 7.¹ panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 110. pantam: LR Satversmes tiesas 2008. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. 2007-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26 (3810), 2008, 15. februāris, secinājumu daļas 4. punkts.

³⁶ Pieteikums Nr. 5/2012, 3. lpp. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā.

³⁷ Latvijas Republikas Satversmes tiesas sēde 2012. gada 13. novembrī. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/Stenogramma_2012-03-01_13_novembris.pdf [skatīts 2013. gada 12. martā].

par to, vai tiesību piemērotājs (institūcija, kas piedalās tautas likumdošanas iniciatīvas īstenošanā) spēj atrast un atklāt normas saturu, tai skaitā ar saturu piepildīt atklātus juridiskus jēdzienus (piemēram, jēdzienu „pilnīgi izstrādāts”), kas pēc būtības nav Satversmes tiesā risināms jautājums. Arī pati Satversmes tiesa vairākkārt uzsvērusi, ka tā nedz sniedz normu abstraktu skaidrojumu, nedz arī izlemj tiesību normu piemērošanas jautājumus.³⁸

Tai pašā laikā uzmanība būtu vēršama uz vairākiem būtiskiem aspektiem, kas paturami prātā, lasot un analizējot lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. Pirmkārt, analizējamā jautājuma kontekstā nav mazsvarīgi tas, ka likumdevējs 2012. gada nogalē būtiski grozīja tautas likumdošanas iniciatīvas tiesību īstenošanas kārtību.³⁹ Līdztekus pakāpeniskai pārejai uz viena posma parakstu vākšanu normatīvais regulējums paredz pienākumu jau pirms likumprojekta vai Satversmes grozījumu projekta reģistrācijas izvērtēt, vai ir ievērota prasība par to pilnīgu izstrādātību. Otrkārt, ir jānodala divas dažādas situācijas. Konstatējot, ka likumprojekts ir pretrunā ar konstitucionāla ranga tiesību normu, acīmredzami šādu likumprojektu nevarēs uzskatīt par pilnīgi izstrādātu. Cita situācija veidojas tad, ja tiek iniciēti grozījumi Satversmē. Jautājums ir par to, vai kāda no tām institūcijām, kas ir iesaistītas likumdošanas iniciatīvas tiesību īstenošanā, uzņemsies atbildību pateikt, ka iesniegtais Satversmes grozījumu projekts neatbilst „kādai citai augstākai tiesību normai”? Un galu galā – kas tad ir šī par formālo Satversmi augstāka juridiska spēka tiesību norma? Treškārt, jāņem vērā, ka Satversmes tiesa līdz šim savā praksē nav atzinusi, ka kādām Satversmes normām, principiem vai vērtībām būtu formāli augstāks juridiskais spēks nekā citām Satversmes normām. Skaidrojot Satversmes normas, Satversmes tiesa neizmanto jēdzienu „Satversmes kodols”, acīmredzami pieturoties pie Dž. Maršala (*John Marshall*) teiktā, ka „[...] mēs nekad nevaram aizmirst, ka tā ir konstitūcija, kuru izskaidrojam”, uzsverot šīs funkcijas nozīmīgumu.⁴⁰ Tiešu atbildi uz jautājumu – vai Satversmes tiesas ieskatā eksistē Satversmes kodols, kura grozīšana nav pieļaujama, – nav iespējams atrast arī šajā rakstā analizētajā lēmumā. Atturoties no šādu precīzu atbilžu sniegšanas, Satversmes tiesa, jāatzīst, ļoti pareizi atbilstoši savai kompetencei neizgāja ārpus formālā prasījuma robežām. Konkrētajā lietā bija jāvērtē likuma normu atbilstība Satversmei (vertikālās kontroles princips), nevis abstrakti jārisina jautājums par Satversmes normu juridisko spēku. Tai pašā laikā Satversmes tiesa lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 ir aktualizējusi Satversmes vērtību jēdzienu, uzliekot pienākumu ikvienam likumdošanas subjektam ievērot principu: darboties (tai skaitā likumdošanas jomā) atbilstoši ne tikai Satversmes normām un principiem, bet arī vērtībām. Lai arī lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 nav norādīts, kas tad būtu „konstitucionālās vērtības”,⁴¹ jāprecizē, ka jēdziens „vērtība” jau iepriekš atrodama Satversmes tiesas spriedumos. Piemēram, Latvijas–Krievijas robežlīguma lietā Satversmes tiesa ir skaidrojusi, ka ir „valstiskuma pamatvērtības” – tās, kuras var grozīt tikai tautas

³⁸ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 13.3. un 18.3. punkts.

³⁹ Grozījumi likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186 (4789), 2012, 27. novembris.

⁴⁰ Taking the Constitution Seriously. Essays on the Constitution and Constitutional Law. Toronto: Kendall/Hunt Publishing Company, 1981, p. 17.

⁴¹ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 18.3. punkts.

nobalsošanas ceļā.⁴² Citā Satversmes tiesas spriedumā norādīts, ka „Satversmes tiesa atzīst, ka Latvijas valsts balstās uz tādām pamatvērtībām, kas citastarp ietver pamattiesības un pamatbrīvības, demokrātiju, valsts un tautas suverenitāti, varas dalīšanu un likuma varu. Šīs vērtības valstij ir pienākums garantēt, un tās nevar aizskart ar grozījumiem Satversmē, kuri ieviesti tikai ar likumu.”⁴³

4. Tautas, CVK un Valsts prezidenta tiesību apjoms likumdošanas iniciatīvas tiesību realizācijā. Daži secinājumi

Vēlētāju likumdošanas iniciatīvas tiesības kā viens no tautvaldības elementiem, kas Latvijā ir veidojies Šveices konstitucionālisma ietekmē,⁴⁴ Satversmes sapulces locekļa K. Dzelziša vārdiem runājot, ir „[...] derīgs papildinājums pie parlamentārās sistēmas.”⁴⁵ Taču, lai šis „derīgais papildinājums” būtu atbilstošs tai gribai un domai, kas iekodēta Satversmē, arī tautai kā suverēnam ir jāievēro likumdošanas iniciatīvas īstenošanas procesuālie un materiālie ierobežojumi. Ne velti Satversmes 65. pants saka, ka viena desmitā daļa vēlētāju likumdošanas iniciatīvas tiesības var īstenot „[...] šinī Satversmē paredzētos gadījumos un kārtībā [...]”.

Latvijas konstitucionālisms neapšaubāmi ir attīstījies un attīstās senāku tradīciju ietekmē. Tās ir gan britu, gan amerikāņu, gan arī franču konstitucionālisma tradīcijas, kas veido šī koncepta saturu Latvijā.⁴⁶ Lai arī konstitucionālismam raksturīgs plašs saturs, tomēr precīzi to raksturojis Č. Makilveins (*Charles McIlwain*), sakot, ka jau kopš seniem laikiem konstitucionālisma būtība slēpjas nepieciešamībā ierobežot varu ar likumu.⁴⁷ 1788. gadā Federālistu piezīmēs Nr. 51 Dž. Medisons (*James Madison*) norādījis, ka ļoti būtiski ir tas, ka republikā sabiedrība tiek aizsargāta ne tikai no valdītājiem, bet arī no vienas sabiedrības daļas netaisnīgas attieksmes pret otru sabiedrības daļu.⁴⁸ Klasiska ir tēze: „Ja cilvēki

⁴² Par likuma „Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: LR Satversmes tiesas 2007. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193 (3769), 2007. 30. novembris, secinājumu daļas 40.2. punkts.

⁴³ Par likuma “Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam: LR Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 56, 2009, 9. aprīlis, secinājumu daļas 17. punkts.

⁴⁴ Sal. *Fleiner T., Mísic A., Töpferwien N.* Swiss Constitutional Law. Berne: Stämpfli Publishers Ltd, 2005, 62.–68.

⁴⁵ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: TNA, 2006, 453. lpp.

⁴⁶ *Johnson N.* Constitutionalism: Procedural Limits and Political Ends. No: Constitutional policy and change in Europe. Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 46–61.

⁴⁷ *Krischo N.* Beyond Constitutionalism: The Pluralist Structure of Postnational LAW. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 40. Sal. *Bradley A. W., Ziegler K. S. and Baranger D.* Constitutionalism and the Role of Parliaments. No: Constitutionalism and the Role of Parliaments. Oxford: Hart Publishing, 2007, p. 2.

⁴⁸ The Federalist No. 51. The Structure of the Government Must Furnish the Proper Checks and Balances Between the Different Departments. Pieejams: <http://www.constitution.org/fed/federa51.htm> [skatīts 2013. gada 12. martā].

būtu eņģeļi, valdība nebūtu nepieciešama.⁴⁹ Meklējot atbildi uz jautājumu, vai arī tautu saista pati konstitūcija, Satversmes tiesa precīzi ir teikusi: „[N]e vien likumdevējam, kas likumdošanas tiesības realizē pastāvīgi, – Saeimai –, bet arī likumdevējam, kas likumdošanas tiesības īsteno atsevišķos gadījumos, – tautai – ir pienākums ievērot augstākā juridiskā spēka normas un respektēt tajās nostiprinātās konstitucionālās vērtības.”⁵⁰ Secinājums, ka konstitūcija saista ne tikai valdību, bet arī tautu, neapšaubāmi izriet no amerikāņu konstitucionālisma tradīcijām.⁵¹ Kā norādījis U. K. Preuss (*U. K. Preuss*), lai arī kas ir noticis (traģēdijas, vilšanās, cerības, sasniegumi u. tml.) un notiks nākotnē, visas atbildes tauta meklē konstitūcijā.⁵² Pienākums arī tautai ievērot konstitūciju neizslēdz tautas tiesības uz revolūciju, bet gan aizsargā to tad, kad tauta vēlas grozīt konstitūciju pretēji pašā konstitūcijā noteiktajam.⁵³ Konstitūcijai ir jābūt aizsargāties spējīgai arī no tautas, ja tā vēlas pirmsšķietami legālā veidā to grozīt, apdraudot pašas valsts pastāvēšanu.

Minētajam amerikāņu konstitucionālisma konceptam pretējas ir franču tradīcijas. Franču konstitucionālismā tiek skaidrots, ka konstitūcija nevar saistīt tās radītāju (veidotāju) – nāciju –, jo nācija ir pārāka pār visu, tā ir visa avots. Kā izteicies E. J. Sijs (*E. J. Sieyes*): „Tās griba vienmēr ir legāla [...]. Tādēļ nācija nepakļaujas konstitūcijai.”⁵⁴ Autores ieskatā franču konstitucionālisma tradīcijas, kas iezīmē citus akcentus, atrodamas Satversmes tiesas lēmuma par tiesvedības izbeigšanu Nr. 2012-03-01 secinājumā, ka „[l]ēmumu par to, vai vēlēšanu iesniegts likumprojekts vai Satversmes grozījumu projekts var kļūt par likumu, pieņem pats suverēns – tauta – Satversmē un likumā noteiktajā kārtībā. Paužot savu viedokli, tauta pati izlemj, vai iesniegtais likumprojekts ir saderīgs ar demokrātiskas un tiesiskas valsts vērtībām.”⁵⁵

CVK kā pastāvīgi darbojošās valsts institūcija ir tā, kas nodrošina tautas likumdošanas iniciatīvas tiesību realizāciju, kā arī likumu, kas regulē šī institūta īstenošanu, vienveidīgu un pareizu piemērošanu, kontrolē šo likumu precīzu izpildi.⁵⁶ K. Dišlers par CVK savulaik teicis, ka „[...] tā ir augstākā vadošā iestāde, kurai stingri jālūkojas uz to, lai visi uz Saeimas vēlēšanām, likumu ierosināšanu no tautas un tautas nobalsošanu attiecošies likumi tiktu pareizi pielietoti un izpildīti.”⁵⁷

2011. gada nogalē sabiedriskajā un tiesiskajā domā nebija skaidrības par to, vai CVK var pārbaudīt tikai un vienīgi formāli iesniegto parakstu ticamību un atbilstību, vai arī vērtēt pašu iesniegto likumprojektu – vai tas atbilst tai skaitā

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 18.3. punkts.

⁵¹ *Kramer L. D.* The people themselves. Popular Constitutionalism and Judicial Review. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 9–72.

⁵² *Preuss U. K.* The political meaning of constitutionalism. Grām. Constitutionalism, Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives. Avebyry: Aldershot, 1996. p. 21.

⁵³ Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo kodolu. 59. punkts. Pieejams: http://president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 18. februārī].

⁵⁴ *Preuss U. K.* The political meaning of constitutionalism. No: Constitutionalism, Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives. Avebyry: Aldershot, 1996. p. 23.

⁵⁵ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 23. punkts.

⁵⁶ Par Centrālo vēlēšanu komisiju: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 8 (139), 1994, 20. janvāris.

⁵⁷ *Dišlers K.* Vai Centrālajai vēlēšanu komisijai ir tiesība pārbaudīt iesniegtos likumprojektus? *Jurists*, Nr. 5, 1928, oktobris, 136. seleja.

Satversmes 78. pantā iekļautajam jēdzienam “pilnīgi izstrādāts”. Jāatzīst, ka līdz 2012. gada nogalei dominēja viedoklis, ka CVK ir formālu prasību ievērošanas pārbaudītājs, neraugoties uz to, ka jau 1928. gada rakstā atrodams viedoklis, ka “[..] nevarētu būt šaubu par to, ka Centrālajai vēlēšanu komisijai ir tiesība pārbaudīt, vai iesniegtais projekts pats atbilst Satversmes 78. panta noteikumam [..]”.⁵⁸ 2012. gada nogalē Saeimai, pieņemot grozījumus likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”, ir precizēts CVK tiesību apjoms, jo likumā skaidri definētas CVK tiesības vērtēt, vai likumprojekts vai Satversmes grozījumu projekts pēc formas vai satura ir pilnībā izstrādāts, kā arī noteikta CVK lēmuma apstrīdēšanas kārtība.⁵⁹

Liela nozīme CVK tiesību stiprināšanā un attīstībā ir jāpiešķir pašai CVK, arī likumdevējam, kurš likumā precizēja CVK tiesību apjomu. Tas gan nenozīmē, ka CVK nebūtu bijušas tiesības vērtēt to, vai likumprojekts ir pilnībā izstrādāts arī iepriekš – līdz grozījumu veikšanai likumā, jo Satversmes 78. pants nemainīgā redakcijā ir paredzējis tikai „pilnīgi izstrādāta” projekta iesniegšanu Saeimā. Satversmes tiesa lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01, atbildot uz prasītāja argumentiem, apstiprināja CVK pilnvaru apjomu, vienlaikus dodot savu redzējumu jēdzienam „pilnīgi izstrādāts”.⁶⁰ Vēl pirms Satversmes tiesas lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01, CVK 2012. gada 1. novembra lēmumā Nr. 6 bija jau realizējusi tās tiesības, tai skaitā vērtējusi arī to, vai CVK ir iesniegts pilnīgi izstrādāts likumprojekts. Izvērtējot 12 686 vēlētāju iesniegto likumprojektu „Grozījumi Pilsonības likumā”,⁶¹ tika secināts, ka tas nav pilnīgi izstrādāts, jo ir pretrunā ar Latvijas valsts tiesiskās pēctecības doktrīnu, konstitucionālā ranga un citiem tiesību aktiem, kā arī ar Satversmes tiesas spriedumos noteikto.⁶² 2013. gada sākumā, turpinot aizsākto praksi, CVK secināja, ka jēdzienam “pilnīgi izstrādāts” neatbilst likumprojekts “Par tautas līdzdalību eiro ieviešanas termiņa izlemšanā”,⁶³ tādēļ 2013. gada 31. janvārī CVK atteica likumprojekta “Par tautas līdzdalību eiro ieviešanas termiņa izlemšanā” reģistrāciju.⁶⁴

Satversme noteic, ka Valsts prezidents ir tā persona, kas Saeimai iesniedz vienas desmitās daļas vēlētāju pilnīgi izstrādātu likumprojektu. K. Dišlers, raksturojot šo Valsts prezidenta funkciju, ir teicis, ka šādos gadījumos Valsts prezidenta „[..] brīvas gribas izpaušmei nav vietas, viņam tikai jāizpilda likumā noteikti apzīmētā darbība [..]”.⁶⁵ Tādēļ arī Valsts prezidents A. Bērziņš, iesniedzot tautas izstrādāto Satversmes grozījumu projektu (tā sauktajā valsts valodas jautājumā) Saeimā,

⁵⁸ Dišlers K. Vai Centrālajai vēlēšanu komisijai ir tiesība pārbaudīt iesniegtos likumprojektus? *Jurists*, Nr. 5, 1928, oktobris, 134. sleja.

⁵⁹ Grozījumi likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186 (4789), 2012, 27. novembris.

⁶⁰ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 18.3. punkts.

⁶¹ Likumprojekts „Grozījumi Pilsonības likumā” paredzēja noteikt, ka, sākot ar 2014. gada 1. janvāri, nepilsoņi, kuri līdz 2013. gada 30. novembrim Ministru kabineta noteiktajā kārtībā nav iesnieguši iesniegumus par nepilsoņa statusa saglabāšanu, ir uzskatāmi par Latvijas pilsoņiem.

⁶² Par parakstu vākšanu likuma „Grozījumi Pilsonības likumā” ierosināšanai: Centrālās vēlēšanu komisijas 2012. gada 1. novembra lēmums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 175 (4778), 2012, 6. novembris, 20.–23. punkts.

⁶³ Par tautas līdzdalību eiro ieviešanas termiņa izlemšanā: Likumprojekts. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/30457.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

⁶⁴ Likumprojekts “Par tautas līdzdalību eiro ieviešanas termiņa izlemšanā”. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/30456.html> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

⁶⁵ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A.Gulbis, 1930, 171. lpp.

norādīja, ka „Latvijas Republikas Satversmes 78. pants nedod Valsts prezidentam izvēli nodot vai nenodot Saeimas lemlēmšanai vēlētajū ierosinātu likumprojektu. Izpildot šajā pantā noteikto pienākumu, nododu likumprojektu Saeimas lemlēmšanai, tomēr uzskatu, ka konstitucionāli ir vērtējams, vai šādu likumprojektu izskatīšana būtu pieļaujama.”⁶⁶

Var piekrist Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklim, ka, pildot šo tiesību, Valsts prezidents pilda starpnieka lomu bez iespējas ietekmēt likumprojekta saturu.⁶⁷ Domājams, ka ir skaidri saprotams, ka Satversme neparedz iespēju Valsts prezidentam veikt labojumus iesniegtajā likumprojektā. Taču diskutējams varētu būt cits jautājums. Proti, vai Valsts prezidentam automātiski būtu jāizpilda likumprojekta nodošanas funkcija, ja tas konstatē, ka likumprojekts ir antikonstitucionāls vai vēl kardinālāk – Satversmes grozījumu projekts neatbilst konstitucionālām vērtībām?

Neapšaubāmi, ka primārai institūcijai, kas kontrolē likumprojekta atbilstību Satversmei, ir jābūt CVK. Nevajadzētu kontroles funkcijas pārdalīt nepareizā virzienā no CVK uz Valsts prezidentu. Tas, pat ņemot vērā pieņemtos grozījumus likumā „Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”, nebūtu iespējams. Taču, ja kādu iemeslu dēļ CVK pieļāvusi Satversmei neatbilstošu (vai nepilnīgi izstrādātu) likumprojekta nodošanu Valsts prezidentam vai arī Valsts prezidents konstatē citus pārkāpumus, piemēram, ka ir nepareizi saskaitīti paraksti, tad nevarētu piekrist tam, ka Valsts prezidentam ir jābūt tikai kā tehniskam likumprojekta iesniedzējam Saeimā.⁶⁸ Lēmumā par tiesvedības izbeigšanu Satversmes tiesa norādījusi, ka „[...] Satversme paredz, ka Valsts prezidentam ir tiesības un pienākums nodot Saeimai tikai tādu likumprojektu:

- 1) kuru iesniegusi ne mazāk kā viena desmitā daļa vēlētajū;
- 2) kurš ir pilnīgi izstrādāts.”⁶⁹

Tātad Valsts prezidents saņems tikai tādu likumprojektu, kuru par pilnīgi izstrādātu būs atzinusi CVK. Savukārt, ja „Valsts prezidents nepiekrīt CVK viedoklim par vēlētajū sagatavotā likumprojekta atbilstību kritērijam „pilnīgi izstrādāts”, viņam atbilstoši Satversmē noteiktajām Valsts prezidenta funkcijām ar savā rīcībā esošiem tiesiskajiem līdzekļiem jāgādā par to, lai tiku ievērotas Satversmes normas un principi.”⁷⁰

Satversmes tiesa gan nav precizējusi, kādi varētu būt šie „rīcībā esošie tiesiskie līdzekļi”, bet nostiprinājusi principu, ka arī Valsts prezidentam ir jāspēj aizsargāt tās vērtības, kas ir valsts pamatā. Šādam viedoklim jeb principa formulējumam kopumā nevarētu iebilst, jo arī Valsts prezidenta pienākums ir stiprināt un negraut Latvijas valsti.⁷¹ Turklāt par labu argumentam, ka Valsts prezidents nevar būt vienkāršs „likumprojekta nodevējs no vienām rokām otrās rokās”, varētu liecināt

⁶⁶ Valsts prezidenta 2011. gada 20. decembra vēstule Nr. 261 LR Saeimas priekšsēdētājam S. Āboltiņam. Pieejams: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/likumdosanas-iniciativa20122011.pdf> [skatīts 2013. gada 15. februārī].

⁶⁷ Par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi 2008–1011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 156. lpp.

⁶⁸ Sal. Satversmes pirmā nodaļa – negrozāma. *Latvijas Avīze*, 2011, 29. decembris; *Pastars E.* Ievaddēzes diskusijai par atsevišķu prezidenta pilnvaru īstenošanas kārtību. *Jurista vārds*, Nr. 52 (751), 2012, 25. decembris.

⁶⁹ Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01: LR Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 200 (4803), 2012, 20. decembris, secinājumu daļas 21. punkts.

⁷⁰ Turpat.

⁷¹ Konstitucionālā identitāte atšķir valsti no valsts. *Jurista vārds*, Nr. 40 (739), 2012, 2. oktobris.

arī tas, ka Satversme neparedz termiņu, kādā Valsts prezidents iesniedz Saeimai tautas izstrādāto likumprojektu. Tas nozīmē, ka Valsts prezidents var lemt (domāt) par likumprojektu tik ilgi, kamēr tiek rasta pārliecība, ka Saeimā tiek iesniegts Satversmei atbilstošs likumprojekts. Bet šis termiņš nevar būt arī nepamatoti garš. Precīzu termiņu, kādā Valsts prezidentam būtu jāistoeno šīs tiesības, nav iespējams noteikt, jo tas būs vienmēr atkarīgs no paša likumprojekta satura. Cik zināms, neviens no Valsts prezidentiem līdz šim nav īpaši kavējis ar tautas iesniegtā likumprojekta iesniegšanu Saeimā. Tai pašā laikā jāuzsver, ka neviens Valsts prezidents arī līdz šim nav rīkojies citādi, kā par to izteicies K. Dišlers. Teorētiski, raugoties uz Valsts prezidenta 78. pantā noteiktās funkcijas īstenošanu, varētu pieļaut – ja CVK Valsts prezidentam ir nodevusi tautas izstrādātu likumprojektu, kas Valsts prezidenta ieskatā tomēr nav pilnīgi izstrādāts, tas varētu likumprojektu atdot atpakaļ CVK. Neskaidrs gan paliek jautājums, kā šādā situācijā rīkotos CVK, jo normatīvie akti nepiedāvā precīzu šāda konflikta atrisināšanu. Vai Valsts prezidents varētu rīkoties vēl kardinālāk un paziņot, ka Satversmei (tās normām, principiem un vērtībām) neatbilstošs likumprojekts nevar tikt iesniegt Saeimā? Varbūt jautājums varētu būt par to, vai Valsts prezidents varētu realizēt sava veida veto attiecībā uz tautas iniciētu likumprojektu? Varētu piekrist, ka, šādi rīkojoties, sadurtos divas vērtības, kas iekodētas Valsts prezidenta zvērestā (Satversmes 40. pants). Tajā, no vienas puses, teikts, ka „[p]ret visiem es izturēšos taisni [...]”, bet, no otras puses, uzsvērts, ka „[e]s turēšu svētus un ievērošu Latvijas Satversmi un valsts likumus”. Vēl kā trūkums tik kardinālam Valsts prezidenta tiesību pagriezianam varētu būt neiespējamība apstridēt šādu Valsts prezidenta lēmumu pašiem likumprojekta iesniedzējiem (iniciatoriem). Atbilstoši Satversmes tiesas likuma 17. panta otrajai daļai Valsts prezidenta lēmumu Satversmes tiesā var apstridēt tikai abstraktās konstitucionālās kontroles subjekti, kā arī Tieslietu padome, bet ne personas. Katrā ziņā lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 Valsts prezidenta tiesībām ir likts konceptuāls pamats, bet tai pašā laikā ir ļoti daudz neskaidrību par šo Satversmes normu, principu un vērtību aizsardzības līdzekļiem.

Secinājumi

Aizsākot konfrontējošu tautas likumdošanas iniciatīvas īstenošanas posmu, 2011. gadā Latvijā gan tiesās, gan universitātēs ir risināti nozīmīgi konstitucionālo tiesību jautājumi.

Lai arī Satversmes tiesa nesniedz abstraktu normu skaidrojumu, nelemj par tiesību normu piemērošanas jautājumiem, lietas Nr. 2012-03-01 pamatā strīds bija par to, vai tiesību normas piemērotājs spēj atklāt normas saturu, tai skaitā ar saturu piepildīt atklātus juridiskus jēdzienus.

Satversmes tiesas process var noslēgties, taisot spriedumu vai pieņemot lēmumu par tiesvedības izbeigšanu. Pārāk liels lēmumu par tiesvedības izbeigšanu skaits var norādīt uz nepieciešamību kritiskāk izvērtēt Satversmes tiesas darbu pirmajā procesa stadijā, kad tiek lemts par lietas ierosināšanu.

Lietā Nr. 2012-03-01, vērtējot likuma normas atbilstību Satversmei, Satversmes tiesa ir aktualizējusi Satversmes vērtību jēdzienu, uzliekot pienākumu ikvienam likumdošanas subjektam, arī tautai, ievērot principu: darboties (tai skaitā likumdošanas jomā) atbilstoši ne tikai Satversmes normām un principiem, bet arī vērtībām.

Primārai tautas izstrādāta likumprojekta vērtētājam ir jābūt CVK. Taču tautas likumdošanas tiesību īstenošanā iesaistītais Valsts prezidents nevar būt tehnisks likumprojekta iesniedzējs Saeimā. Lai arī Satversmes tiesa ir apstiprinājusi vai iedibinājusi principu, ka Valsts prezidents ir atbildīgs par Satversmes ievērošanu, daudz neskaidrību ir par Satversmes normu, principu un vērtību aizsardzības līdzekļiem.

Lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 it īpaši novērojamas amerikāņu un franču konstitucionālisma tradīcijas. No vienas puses, Satversmes tiesa atzinusi amerikāņu konstitucionālisma konceptu, sakot, ka arī tautu saista konstitūcija. Tai pašā laikā franču konstitucionālisma iespaidā veidoti secinājumi, ka tomēr gala lēmuma pieņēmējs vienmēr ir pati tauta.

LATVIJAS KAROGS KĀ VALSTS SIMBOLS UN TĀ TIESISKĀ AIZSARDZĪBA

Annija Kārklīņa, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docente

Summary

Questions of development of the historical regulations of the Latvian flag as well as the incorporation of the flag into the Latvian constitution are analyzed in the article. Moreover, changes to the regulations of the Latvian flag after the renewal of independence of Latvia until nowadays are discussed. Furthermore, the methods of amending regulations regarding state flags in various countries are reviewed as well. In the conclusion liability for transgressions against the Latvian flag as a state symbol in Latvian law is illustrated.

Atslēgvārdi: valsts karogs, valsts simbols, konstitūcija, Satversme, Satversmes sapulce, Saeima, atbildība.

Keywords: national flag, state symbol, Constitution, Satversme, Constitutional Assembly, Saeima, liability.

Valsts karogs ir viens no valsts identitātes simboliem. Valstu konstitūcijās tradicionāli ir nostiprināti tādi valsts simboli kā karogs, himna un ģerbonis, taču Latvijas Republikas Satversmē ir atrodams tikai viena valsts simbola – karoga – tiesiskais regulējums.

Valsts karoga regulējums ir nostiprināts dominējošā vairumā valstu, taču tas nav atrodams senākajā joprojām spēkā esošajā konstitūcijā – ASV 1787. gada konstitūcijā. Raugoties no konstitūciju struktūras viedokļa, valsts simbolu tiesiskais regulējums parasti ir ietverts konstitūciju sākuma daļā, visbiežāk nodaļās ar nosaukumu „Vispārējie noteikumi”. Konstitūcijās parasti noteiktas karoga krāsas un to izkārtojums, taču krāsu proporcijas un detalizētāki apraksti iekļauti speciālajos normatīvajos aktos. Tāpat tas ir arī Latvijā.¹

Latvijas valsts karoga regulējums Satversmē noteikts jau kopš tās pieņemšanas. Kad 1922. gada 15. februārī tika pieņemta un 1922. gada 7. novembrī stājās spēkā Satversme, tās 4. panta vienīgais teikums noteica, ka „Latvijas valsts karogs ir sarkans ar baltu svītru”. Taču 1998. gada 15. oktobrī, kad tika grozīts Satversmes 4. pants, nostiprinot tajā valsts valodas statusu, karoga regulējums kļuva par 4. panta otro teikumu, un 4. pants tika izteikts šādā redakcijā: „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.” Ja neskaita redakcionālās izmaiņas (t. i., karoga regulējuma ietveršanu otrajā teikumā

¹ Arī Latvijas valsts karoga likuma 2. pantā ir noteikts, ka Latvijas valsts karogs ir karmīnsarkans ar baltu horizontālu svītru, kur svītru attiecība ir 2:1:2, savukārt karoga platuma un garuma attiecība ir 1:2. Latvijas valsts karoga likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (4168), 2009, 17. novembris.

un vārda „valsts” izslēgšanu no daļas par karogu), karoga regulējums Satversmes 4. pantā laika gaitā nav mainīts.²

Ņemot vērā, ka valsts simbolu mērķis ir valsts reprezentācija, pastāv vispār-atzīts princips, ka nevar būt divas valstis ar identiskiem karogiem. Karogi kā nāciju vienojošs simbols kļuva izplatīti 18. gs. beigās, bet par senāko nacionālo karogu uzskata Dānijas karogu, kam ir dokumentāri pierādījumi kopš 1397. gada.³

Latvijas valsts karoga vēsturiskā izcelšanās un nostiprināšana normatīvajos aktos

Latvijas vēsturē plaši sastopams viedoklis, ka sarkanbaltsarkanās krāsas, kuras atspoguļotas Latvijas valsts karogā, pirmo reizi pieminētas 13. gs. Atskaņu hronikā.⁴ Hronikā saistībā ar zemgaļu vadoņa Nameja uzbrukumu Rīgai rakstīts, ka 1279. gadā Cēsu komturejas vienība uz kauju ieradās ar sarkanbaltsarkanu karogu.

Inteliģences pārstāvji, balstoties uz Atskaņu hroniku, popularizēja šīs krāsas par latviešu nacionālajām krāsām.⁵ 19. gs. Tērbatas Universitātes profesors Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš, pētot Atskaņu hroniku, esot atradis atsauci par karogu, un tā šīs krāsas sāka lietot Tērbatas latviešu studenti. Tieši tautiskās atmodas laikmetā – 19. gs. septiņdesmitajos gados – sarkanbaltsarkanās krāsas tiek pieņemtas par latviešu nacionālajām krāsām.⁶ Epizodiski šīs krāsas lietoja arī strēlnieki 1915.–1917. gadā. Kontekstā ar karoga vēsturi būtisks ir 1917. gads – šā gada maijā Mākslas veicināšanas biedrībā sanāca mākslinieku sapulce, lai izstrādātu piemērotu karoga zīmējumu. Sapulcē tika izskatīti vairāki Anša Cīruļa karoga meti. Sapulce no iespējamiem variantiem izvēlējās A. Cīruļa zīmēto metu, kurā ietverta ideja par likteņupi Daugavu (baltā svītra), kuras krastos straumēm tika lietas asinis. Tādējādi mākslinieks A. Cīrulis tiek uzskatīts par Latvijas valsts karoga meta autoru.⁷ No 1917. gada 24. decembra līdz 1918. gada 20. februārim sarkanbaltsarkanais karogs bija arī latviešu strēlnieku padomju pasludinātajam valstiskajam veidojumam – Iskolata republikai. Karogs toņa un joslu proporciju ziņā esot bijis analogs Austrijas karogam, tikai baltās joslas centrā bija sarkana piecstaru zvaigzne.⁸

Pārliecinoši par sarkanbaltsarkanajām krāsām kā Latvijas nacionālajām krāsām var runāt jau no Latvijas valsts proklamēšanas brīža – kad 1918. gada 18. novembrī tagadējā Latvijas Nacionālā teātra ēkā tika proklamēta Latvijas valsts, skatuve tika dekorēta ar sarkanbaltsarkano karogu. Kā norādīts tā laika presē: ”Skatuve glīti pušķota ar palmām, pāri skatuvei paceļoties nacionālam karogam”. Nacionālās lentes bija piespraustas arī pie Tautas Padomes locekļu krūtīm (izņemot

² 4. panta aktuālā redakcija: “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.”

³ Cik sen mums ir savi karogi? *Ilustrētā Pasaules Vēsture*, Nr. 8, 2011, 14. lpp.

⁴ Sk. *Dzirkalis K.* Latvijas karoga vēsture. Rīga: Izdevniecība „Grāmatu draugs”, 1936, 39. lpp.; *Šilde Ā.* Pirmā Republika. Rīga: Elpa, 1993, 246. lpp.

⁵ *Vārpa I.* Ceļš uz Latvijas valsti (1914–1922). Rīga: Jumava, 2012, 374. lpp.

⁶ *Dzirkalis K.* Latvijas karoga vēsture. Rīga: Izdevniecība „Grāmatu draugs”, 1936, 51.–53. lpp.

⁷ Plašāk sk. *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 82.–87. lpp.

⁸ *Vārpa I.* Ceļš uz Latvijas valsti (1914–1922). Rīga: Jumava, 2012, 374. lpp.

sociāldemokrātus).⁹ Zāles dekorēšana bija uzticēta profesoram Jānim Kugam. Mākslinieka atmiņu stāstos norādīts uz grūtībām, kas bija saistītas ar zāles dekorēšanu. Atis Ķeniņš, kurš bija māksliniekam uzticējies šo uzdevumu, sevišķas vēlmes nebija izteicis, tikai norādījis, ka jaunās Latvijas karogs būšot sarkanbaltsarkans. J. Kugam ienācis prātā, ka „vienīgā dekorācija, ko tik īsā laikā varētu radīt, būtu liels jaunās Latvijas karogs, kas kā mātes villaine pāri visai skatuvei aptvertu un tātad simboliski sargātu visus tos Latvijas tautas pārstāvjus, kas šini svinīgajā aktā pasludinātu sengaidītās Latvijas neatkarību.”¹⁰ Esot bijis problemātiski sadabūt tik daudz sarkanā auduma, taču beigās kādā veikaliņā to izdevies atrast, un tad profesora kundze kopā ar teātra šuvēju T. Siliņu ķērušās pie karoga šūšanas. Tā kā karoga krāsu proporcijas nebija noteiktas, šuvējas visas trīs svītras sagriezušas vienādā platumā.¹¹ 1918. gada 18. novembrī un 19. novembra rītā Rīgā bija redzami tikai daži karogi, taču jau tuvāko dienu laikā karogu skaits Rīgas ielās un drīz arī ārpus Rīgas strauji pieaudzis. Kā norādījuši aculiecinieki, jau tajā laikā bijis skaidrs, ka valsts karoga krāsas būs sarkanbaltsarkanās, kuras parādījās proklamēšanas akta zāles noformējumā.¹²

Par to, ka pagaidu valdība bija akceptējusi sarkanbaltsarkano karogu kā valsts karogu, liecināja decembrī publicētais uzsaukums, kurā bija norādīts: „Latviešu tauta svinīgi izsludināja savu patstāvību un neatkarību, paceldama augsti pasaules priekšā savas valsts sarkani balti sarkano karogu [...]”¹³

Pirmie jaunās valsts karogi tika izgatavoti lielā steigā, un par to vienveidību runāt nevarēja, jo, kā jau minēts, karogs šajā brīdī vēl oficiāli normatīvajos aktos nebija noteikts. Par pirmo normatīvo aktu, kurā noteikts valsts karoga lietojums, uzskatāms 1919. gada 3. martā Liepājā izdots iekšlietu ministra „Rikojums par valsts karoga lietošanu”. Rikojums bija visai lakonisks: „Uz Latvijas valsts un pašvaldības ēkām drīkst būt vienīgi valsts karogs.” Konkrētāki norādījumi par pašu karogu vēl nebija noteikti. Par rikojuma nepildīšanu bija paredzēts sods saskaņā ar kara stāvokļa noteikumiem.¹⁴ Pastāv uzskats, ka šim rikojumam bija vairāk politiska nozīme, lai brīvības cīņu laikā parādītu, ka Latvijas valdība ir situācijas noteicēja.¹⁵ Šajā rikojumā nebija nekas teikts par karoga krāsām un proporcijām.

Oficiāli valsts karoga statusu sarkanbaltsarkanais karogs ieguva tikai 1921. gada 15. jūnijā, kad Satversmes sapulce pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas karogu un ģerboni”. Kā Satversmes sapulcē norādījis Heraldiskās apakškomisijas referents M. Skujenieks, saskaņā ar šo likumu tika nostiprināts jau „lietošanā esošais” karogs: „Šis karogs mums jau ir nodibinājies, viņš atrodas lietošanā, un

⁹ *Lidums*. Nr. 219., 1918, 20. novembris. Citēts pēc: *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 110. lpp.

¹⁰ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 113. lpp.

¹¹ *Lidums*. Nr. 219., 1918, 20. novembris. Citēts pēc: *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 113. lpp.

¹² Turpat, 113.–114. lpp.

¹³ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 189. lpp.

¹⁴ *Dzirkalis K.* Latvijas karoga vēsture. Rīga: Izdevniecība „Grāmatu draugs”, 1936, 66. lpp.

¹⁵ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 189. lpp.

tādā kārtā šis likums attiecībā uz karogu tikai likuma kārtā noteic to, kas jau patiesi ieviests”.¹⁶ Likums tika pieņemts steidzamības kārtībā. M. Skujenieks kā referents norādīja uz valsts karoga prototipu – 13. gs. Atskaņu hronikā minēto cēsinieku karogu – un uz faktu, ka zem šādiem karogiem tika izcīnīta Latvijas neatkarība.¹⁷ Apspriežot šo likumu, iebildumi par karogu Satversmes sapulces locekļiem neradās, taču likumprojekta daļa par valsts ģerboni gan raisīja plašas diskusijas. Galu galā šo likumu pieņēma, 68 Satversmes sapulces locekļiem balsojot par, 30 atturoties, bet pret to nebalsoja neviens. Līdz ar šī likuma pieņemšanu sarkanbaltsarkanais karogs kļuva par oficiālu valsts karogu. Likumā tika noteiktas karoga krāsu proporcijas un tas, ka svītras ir horizontālas, taču ne toņi, ne izmēri netika precizēti.

Neilgi pēc šī likuma pieņemšanas jautājums par valsts karogu vēlreiz nonāca Satversmes sapulces darba kārtībā, t. i., kad tika izstrādāta Satversme. 1921. gada 4. oktobrī Satversmes sapulcē pa pantiem tika apspriests Satversmes teksts. Šajā reizē gan jautājums par karogu raisīja asas emocijas – Satversmes sapulces loceklis V. Dermanis (t. s. neatkarīgo strādnieku priekšstāvis) veltīja karogam skarbus vārdus, norādot, ka pret viņa principiem ir balsot par pantu, „kas attiecas uz pilsoniskās iekārtas karogu”. V. Dermanis norādīja: „Es neapstrīdu, ka pilsoniskai valstij vajag savu karogu, kas atšķiras no proletariāta karoga, kurš ir sarkans karogs, un, ja jūs domājat, ka es iesniegtu priekšlikumu, lai Latvijas pilsoniskās valsts karogs ir sarkans, tad tā ir maldīšanās. Es negribu šo karogu novazāt.”¹⁸ Ar šādu viedokli deputāts izpelnījās plašu kritiku, negatīvus saucienus no zāles, un vairākums nobalsoja par V. Dermaņa izslēgšanu no sēdes. Sociāldemokrāti bija neapmierināti ar šo lēmumu, tāpēc pameta zāli.¹⁹ Turpinot Satversmes 4. panta apspriešanu otrajā lasījumā, citi iebildumi un priekšlikumi par karoga regulējumu netika izteikti. 4. pants vienbalsīgi tika pieņemts tādā redakcijā, kādu bija piedāvājusi Satversmes izstrādāšanas komisija.²⁰ Arī trešajā lasījumā par karoga regulējumu priekšlikumi netika izteikti, un Satversmes 4. pants tika pieņemts šādā redakcijā: „Latvijas valsts karogs ir sarkans ar baltu stripu.”

Kā norādījis vēstures zinātnieks Dr. hist. T. Pumpuriņš, kurš veltījis plašu darbu karoga vēstures izpētē, diemžēl ziņas par to, kā notika tālākā ar karogu saistīto likumu izstrāde, ir ļoti trūcīgas, un arī Ministru kabineta sēžu protokoli nedod sīkāku informāciju par karoga regulējuma apspriešanu tā sēdēs.²¹

Ņemot vērā, ka ne iepriekš minētajos likumos, ne Satversmē nebija noteiktas ne krāsu proporcijas, ne toņi, pat pēc Satversmes pieņemšanas Latvijā vēl lietoti dažādu proporciju karogi. Kā norādījuši tā laika liecinieki, daudzviet Latvijas karoga vietā plīvojis sarkanbaltsarkanais Austrijas karogs (trīs vienāda platuma svītras), turklāt arī valsts amatpersonas dažkārt lietojušas nepareiza izmēra un krāsu proporciju karogus.²² Tikai 1923. gada 20. janvārī tika pieņemts „Likums

¹⁶ Satversmes Sapulces stenogrammas, 1921, 1201. lpp.

¹⁷ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 191. lpp.

¹⁸ Satversmes Sapulces stenogrammas. IV sesijas 7. sēde 1921. gada 4. oktobrī.

¹⁹ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 191. lpp.

²⁰ Satversmes Sapulces stenogrammas. IV sesijas 7. sēde 1921. gada 4. oktobrī.

²¹ *Pumpuriņš T.* Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2000, 191. lpp.

²² Turpat, 192. lpp.

par Latvijas valsts tirdzniecības, amatu personu un atsevišķu iestāžu un karakuģu karogiem". Šajā likumā pirmo reizi tika precizētas Latvijas valsts karoga krāsu proporcijas (2:1:2) un tonis (karmīnsarkans). 1923. gada 16. martā Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājuma pielikumā iespiesti Latvijas karogu zīmējumi, kuros krāsās attēloti visi septiņpadsmit likumā noteiktie un aprakstītie karogi. Līdz ar šī likuma pieņemšanu oficiāli tika akceptēts mākslinieka A. Cīruļa 1917. gadā izstrādātais karoga mets. Var teikt, ka ar šo brīdi valsts karoga regulējums bija precīzi noteikts.

Jānorāda, ka arī izpildvara laika gaitā pieņēma dažādus tiesību aktus, precizējot karoga lietošanu, piemēram, 1929. gadā tika izdota Instrukcija par Latvijas valsts karoga lietošanu.²³ Saeimas 1923. gadā pieņemtais likums un to papildinošie valdības izdotie tiesību avoti noteica valsts karoga statusu un izskatu līdz okupācijai 1940. gadā.

Sarkanbaltsarkanais karogs bija valsts karogs līdz 1940. gada 25. augustam.²⁴ No 1940. gada sarkanbaltsarkanais karogs bija aizliegts. Padomju okupācijas laikā par sarkanbaltsarkanā karoga glabāšanu cilvēki tika sodīti ar izsūtījumu vai ieslodzījumu uz vairākiem gadiem soda nometnēs.²⁵

Sākoties Padomju Savienības sabrukumam un latviešu tautas nacionālajai atmodai, 1988. gadā sarkanbaltsarkanais karogs piedzīvoja savu atdzimšanu. 1988. gada 29. septembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija dekrēts apstiprināja vēsturiski izveidojušos sarkanbaltsarkano krāsu salikumu par latviešu tautas kultūrvēsturisko simbolu.²⁶ 1988. gada 11. novembrī, piedaloties tūkstošiem cilvēku, Rīgas pils Svētā Gara tornī tika pacelts sarkanbaltsarkanais karogs.²⁷ Kā norādījis prof. J. Stradiņš, kuram bija nenovērtējama loma trešās atmodas laikā un nacionālās simbolikas atjaunošanā, Igaunijā nacionālā simbolika tika legalizēta jau ātrāk – 1988. gada 13. jūnijā, laikā, kad latviešiem savējo karogu radīt vēl nebija ļauts.²⁸

Oficiāli Latvijas PSR Augstākā Padome 1990. gada 15. februārī sarkanbaltsarkano karogu apstiprināja par Latvijas PSR karogu,²⁹ bet 1991. gada 16. janvārī, barikāžu laikā, Latvijas Republikas Augstākā padome izdarīja grozījumus iepriekš minētajā likumā, un sarkanbaltsarkanais karogs kļuva par Latvijas Republikas valsts karogu.³⁰ Jāpiemin, ka starplaikā starp šo likumu pieņemšanu arī Ministru Padome bija pieņēmusi lēmumus par karoga ieviešanu un izgatavošanu, par galīgo valsts karoga ieviešanas termiņu nosakot 1990. gada 7. novembri.³¹ Lēmums

²³ *Dzirkalis K.* Latvijas karoga vēsture. Rīga: Izdevniecība „Grāmatu draugs”, 1936, 67., 73. lpp.

²⁴ *Celmiņa I.* Latvijas valsts karoga lietošana. Latvijas Vēstnesis portāls, 2011, 18. novembris. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=239742> [skatīts 2013. gada 12. februārī].

²⁵ Lielā Latvijas enciklopēdija. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005, 263. lpp.

²⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par latviešu tautas kultūrvēsturisko simboliku. 1988. gada 29. septembris. *Padomju Jaunatne*, Nr. 188, 1988, 1. oktobris, Pieejams: www.barikadopedija.lv/raksti/237876 [skatīts 2013. gada 11. februārī].

²⁷ Aprit 20 gadi kopš atļauta sarkanbaltsarkanā karoga lietošana. LETA, 2008, 29. septembris.

²⁸ *Stradiņš J.* Trešā tautas atmoda un tās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā. *Latvijas valstiskumam 90.* Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, 330.–333. lpp.

²⁹ Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valsts karogu: Latvijas PSR 1990. gada 15. februāra likums.

³⁰ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR likumos “Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valsts ģerboni”, “Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valsts karogu”, “Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valsts himnu” un dažos citos Latvijas PSR likumdošanas aktos [zaudējis spēku 01.01.1999.]. *Ziņotājs*, Nr. 5, 1991, 16. janvāris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=64889> [skatīts 2013. gada 23. janvārī].

³¹ Par Nolikuma par Latvijas Republikas valsts karogu piemērošanas noteikumiem un valsts karoga izgatavošanas kārtību: Ministru Padomes lēmums Nr. 193, 1990, 7. novembris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=72873> [skatīts 2013. gada 21. janvārī].

apstiprināt sarkanbaltsarkano karogu par valsts karogu radija protestus dažās nacionāli radikālajās organizācijās, jo Latvija joprojām bija PSRS sastāvā un tajā uzturējās un saimniekoja okupācijas karaspēks.³² Neapšaubāmi, simbolikas atjaunošana veicināja arī sabiedriski politisko notikumu straujāku virzību 1988.–1991. gadā.³³

Neilgi pēc Satversmes darbības atjaunošanas Saeima uzsāka darbu pie jauna valsts simbolu normatīvā regulējuma izstrādes, un 1994. gada 24. novembrī tika pieņemts likums „Par Latvijas valsts karogu”.³⁴ Šajā likumā bija tikai 6 panti, kuros tika noteikts karoga vizuālais izkārtojums, gadījumi, kad paceļams karogs, un norādīts uz to, ka par nodarījumiem pret karogu personas saucamas pie atbildības. Likums zaudēja spēku 2009. gada 18. novembrī, kad stājās spēkā jaunais, patlaban spēkā esošais 2009. gada 29. oktobra likums „Latvijas valsts karoga likums”.³⁵

Atšķirībā no iepriekšējā likuma 2009. gada likums ir daudz izvērstāks. Tajā noteikti arī t. s. karoga etiķetes noteikumi – tas, kā valsts karogs lietojams kopā ar citu valstu karogiem (šis jautājums kļuva aktuāls saistībā ar Latvijas dalību ES un NATO). Būtiska novitāte ir tā, ka jaunais likums nodrošina lielāku karoga un tā krāsu kā valsts simbolu aizsardzību. Saskaņā ar Latvijas valsts karoga likuma aktuālo redakciju par valsts simbolu tiek atzīti un tiesiskā aizsardzībā atrodas ne vien no auduma, bet arī no papīra izgatavotie valsts karodziņi, valsts karoga vimpļi un auduma lentes valsts karoga krāsās un krāsu proporcijās.³⁶ Pēc neatkarības atjaunošanas tāpat kā pirmskara gados dažādus ar karogu izgatavošanu un lietošanas kārtību saistītus jautājumus precizē Ministru kabineta noteikumi.³⁷

Valsts karoga tiesiskās aizsardzības regulējums Satversmē un citu valstu konstitūcijās

Kopš Satversmes pieņemšanas līdz pat 1998. gadam Satversmes 4. pantu, kurā nostiprināts karoga regulējums, varēja grozīt Saeima, un tam nebija nepieciešams apstiprinājums tautas nobalsošanā. Kā jau iepriekš minēts, saskaņā ar 1998. gada 15. oktobrī veiktajiem Satversmes grozījumiem 4. pants tika papildināts ar latviešu valodas kā valsts valodas regulējumu. Vienlaikus tika izdarīti grozījumi Satversmes 77. pantā, nosakot, ka arī Satversmes 4. pants (kas ietver arī valsts karoga regulējumu) ir grozāms tikai tautas nobalsošanas ceļā.³⁸ Līdz ar to kopš 1998. gada arī karoga tiesiskais regulējums ir iekļauts t. s. valsts konceptuālajā

³² Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 428. lpp.

³³ *Stradiņš J.* Trešā tautas atmoda un tās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā. *Latvijas valstiskumam 90.* Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010, 338. lpp.

³⁴ Par Latvijas valsts karogu: LR likums [zaudējis spēku]. 1994, 24. novembris. Pieejams: <http://www.likumilv/doc.php?id=58926&from=off> [skatīts 2013. gada 21. janvārī].

³⁵ Latvijas valsts karoga likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (4168), 2009, 17. novembris.

³⁶ Sk. arī *Šaboha I.* Cienīga izturēšanās pret valsts simboliem. *Latvijas Vēstnesis* portāls, 2012, 27. decembris. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=252955> [skatīts 2013. gada 12. martā].

³⁷ Piem., Ministru kabineta 2010. gada 27. aprīļa noteikumi Nr. 405 “Latvijas valsts karoga likuma piemērošanas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69 (4261), 2010, 30. aprīlis; Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1599 “Noteikumi par Latvijas valsts karoga lietošanas kārtību uz kuģiem”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4190), 2009, 29. decembris.

³⁸ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312, 1998. 23. oktobris.

pamatā, kuru grozīt var tikai tautas nobalsošanā. Lai Satversmes grozījumi tautas nobalsošanā tiktu pieņemti, par tiem ir jānobalso vismaz pusei no visiem balsstiesīgajiem (Satversmes 79. pants). Līdz ar to sarkanbaltsarkanajam karogam kā valsts karogam Satversme nosaka stingru aizsardzību, ņemot vērā to, ka grozījumu pieņemšanai ir nepieciešams vismaz puses visu balsstiesīgo atbalsts.

2012. gadā, kad juristu aprindās un sabiedrībā kļuva aktuāls jautājums par t. s. Satversmes kodolu un tā grozīšanas iespējām, Konstitucionālo tiesību komisijas sagatavotajā atzinumā attiecībā uz iespējām grozīt 4. pantā noteikto valsts karoga regulējumu norādīts: „[...] uzskatīt 4. panta otro daļu, kas nosaka, ka „Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru”, par neaizskarama Satversmes kodola sastāvdaļu un vienlaikus pieņemt, ka 91. panta pirmais teikums „Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā” atrodas ārpus negrozāmā Satversmes kodola, nozīmētu akceptēt vērtību pretrunu.”³⁹

Līdzīgi kā Latvijas Satversmē arī citās valstīs valsts karoga tiesiskais regulējums bauda lielāku konstitucionālo aizsardzību. Piemēram, Turcijas konstitūcijas 4. pants nosaka, ka konstitūcijā noteiktais valsts simbolu regulējums, t. sk. karoga regulējums, vispār nav grozāms,⁴⁰ taču dominējošā vairumā citu valstu konstitūcijās (līdzīgi kā Satversmē) pantu par valsts karogu ir iespējams grozīt tikai referendumā (sk. Igaunijas konstitūcijas 162. pantu⁴¹; Lietuvas konstitūcijas 148. pantu⁴²). Francijā konstitūcijas 2. pantam gan nav noteikta īpaša grozīšanas kārtība, taču šajā valstī jebkuru konstitūcijas grozījumu ir jāapstiprina referendumā.⁴³

Atbildība par nodarījumiem pret valsts karogu

Ikvienam ir pienākums valsts simbolus lietot, garantējot tiem pienācīgu cieņu, kā arī izturēties pret tiem ar cieņu. Kā norādījusi spēkā esošā Latvijas valsts karoga likuma projekta autore S. Stīpre, galvenais kritērijs, vērtējot cienīgu izturēšanos pret valsts simboliem, būtu saistāms ar sabiedrībā vispārpieņemtām morāles normām un uzvedības principiem.⁴⁴

Latvijas normatīvajos aktos jau vēsturiski ir bijusi noteikta atbildība par nodarījumiem pret valsts karogu.⁴⁵ Spēkā esošie Latvijas normatīvie akti par nodarījumiem pret valsts karogu paredz gan administratīvo, gan kriminālatbildību.

³⁹ Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. 2012, 140. rindkopa. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 12. februārī].

⁴⁰ Constitution of the Republic of Turkey. Pieejams: <http://www.constitution.org/cons/turkey/part1.htm> [skatīts 2013. gada 12. janvārī].

⁴¹ Constitution of the Republic of Estonia. Pieejams: <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html> [skatīts 2013. gada 12. janvārī].

⁴² The Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> [skatīts 2013. gada 12. janvārī].

⁴³ French Constitution of 1958. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ab.asp#XVII> [skatīts 2013. gada 12. janvārī].

⁴⁴ Šaboha I. Cienīga izturēšanās pret valsts simboliem. Latvijas Vēstnesis portāls. 2012, 27. decembris. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=252955> [skatīts 2013. gada 17. janvārī].

⁴⁵ Piemēram, 1929. gada Instrukcijā par Latvijas valsts karoga lietošanu 7. paragrafā bija noteikts, ka vainīgi par noteikumu neievērošanu saucami pie atbildības saskaņā ar Sodu likumu. Instrukciju sk. Dzirkalis K. Latvijas karoga vēsture. Rīga: Izdevniecība „Grāmatu draugs”, 1936, 73. lpp.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā⁴⁶ paredzēta administratīvā atbildība par triju veidu pārkāpumiem saistībā ar valsts karogu:

- 1) karoga pacelšanas veida un kārtības pārkāpšana, kā arī nepacelšana (201.⁴³ pants);
- 2) par klajas necieņas izrādīšanu Latvijas valsts karogam (201.⁴⁴ pants);
- 3) par noteiktās Latvijas Republikas valsts karoga izgatavošanas vai realizācijas kārtības pārkāpšanu (201.⁴⁵ pants.).

Administratīvo pārkāpumu kodeksā ievērota valsts izvēlētā pieeja valsts karoga tiesiskās aizsardzības pastiprināšanai, jo kopš 2013. gada 1. janvāra būtiski palielināts sods par klajas necieņas izrādīšanu Latvijas valsts karogam (maksimālais naudas soda apmērs palielināts no līdzšinējiem 250 līdz 500 latiem (201.⁴⁴ pants)).

Arī Krimināllikumā paredzēta kriminālatbildība par nodarījumiem pret valsts simboliem, t. sk. karogu. Krimināllikuma 93. pants nosaka, ka par valsts karoga noraušanu, saplēšanu, salaušanu, iznīcināšanu vai par citādu šo valsts simbolu zaimošanu [...] soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 3 gadiem vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz 50 minimālajām mēnešalgām.⁴⁷ Papildus kā otrs nodarījums, par kuru paredzēta kriminālatbildība, ir Latvijas valsts karoga pacelšana uz kuģa, ja uz to nav tiesību (Krimināllikuma 286. pants).

Tiesu praksē ir sastopamas lietas par nodarījumiem pret valsts karogu, t. sk. notiesātajiem par karoga zaimošanu kā sods ir piemērota brīvības atņemšana.⁴⁸ Viens no pēdējiem sabiedrībā zināmākajiem pārkāpumiem notika 2012. gada 18. novembrī, kad kāda persona svētku ugunošanas laikā publiski mēģināja aizdedzināt papīra valsts karodziņu. Patlaban ir uzsākts kriminālprocess par šo nodarījumu,⁴⁹ un tas veidos tiesu praksi saskaņā ar jauno Valsts karoga regulējumu (kā jau minēts iepriekš, jaunais likums par valsts simbolu atzīst arī no papīra izgatavotus valsts karodziņus un auduma lentes valsts karoga krāsās un krāsu proporcijās).

Kopsavilkums

1. Latvijas valsts karoga tiesiskais regulējums normatīvajos aktos pirmo reizi tika nostiprināts jau pirms Latvijas Republikas Satversmes pieņemšanas – 1921. gada 15. jūnijā Satversmes sapulce pieņēma likumu „Par Latvijas Republikas karogu un ģerboni”.
2. Latvijas Republikas Satversmē karoga regulējums ir noteikts kopš tās pieņemšanas 1922. gada 15. februārī, ietverot to Satversmes 4. pantā. Laika gaitā Satversmes 4. pants ir piedzīvojis grozījumus, t. i., 1998. gadā tas ir papildināts ar valsts valodas regulējumu, taču saturiski (pēc būtības) karoga regulējums satversmes 4. pantā nav mainīts.
3. Konkrētāks valsts karoga regulējums kļuva 1923. gadā, kad pirmo reizi Latvijas normatīvajos aktos tika noteiktas Latvijas karoga krāsu un izmēra

⁴⁶ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: likums. *Ziņotājs*, Nr. 51, 1984, 20. decembris.

⁴⁷ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.

⁴⁸ Sk. *Stipre S.* Latvijas karogs un tā zaimošana. *Jurista Vārds*, Nr. 6 (559), 2009, 10. februāris. Par karoga zaimošanu piespriedz sešu mēnešu cietumsodu. Pieejams: <http://puaro.lv/lv/puaro/par-karoga-zaimosanu-piespriez-sesu-menesu-cietumsodu> [skatīts 2013. gada 3. februārī].

⁴⁹ Lūdz apsūdzēt valsts karodziņa dedzinātāju. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/criminal/ludz-apsudzet-valsts-karodzina-dedzinataju.d?id=43082294> [skatīts 2013. gada 22. februārī].

proporcijas, kā arī sarkanās krāsas tonis – karmīnsarkans, tādējādi novēršot līdz tam pastāvējušo problēmu, kad valstī tika lietoti atšķirīgu krāsu un proporciju karogi, t. sk. daudzviet neapzināti lietojot Latvijas karogam līdzīgo Austrijas karogu.

4. Tikai kopš 1998. gada Satversmes grozījumu pieņemšanas Satversmes 4. pants, kurš satur valsts karoga regulējumu, ir ietverts to Satversmes pantu skaitā, kuru grozīšanai nepieciešams apstiprinājums tautas nobalsošanā (ietverts Satversmes 77. pantā). Šāda pieeja lidzinās arī citu valstu konstitūcijās noteiktajam mehānismam, jautājumus par valsts simbolu grozīšanu nodod izlemšanai referendumos.
5. Laika gaitā valsts karoga tiesiskais regulējums ir piedzīvojis dažādas izmaiņas. Vērojama karoga kā valsts simbola stingrāka aizsardzība, paredzot atbildību par karogā lietoto nacionālo krāsu aizsardzību, gan arī paredzot bargākus sodus par nodarījumiem pret šo valsts simbolu.

PAŠVALDĪBAS PRINCIPS LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMĒ

Artis Stucka, Dr. iur.

zvērināts advokāts

Summary

This research paper analyses regulation of the municipal-government principle in the number of constitutions of European countries as well as genesis and understanding of it in the Constitution of the Republic of Latvia (Latvijas Republikas Satversme). It is concluded that the scope of regulation of the municipal-government principle in the Satversme falls short of its role in Latvian society and state, which means that the state's constitutional law should be supplemented as follows: 1) to regulate and strengthen the functioning of local municipal-government in the administrative and territorial division units; 2) to regulate and strengthen the division of municipal-government authority within the autonomous and entrusted area of authority, by requiring every municipal-government entity to provide the range of services arising from its particular area of authority and guaranteeing their funding; 3) to strengthen local democracy and extend people's right to participate in self-government, anticipating their right to decide on any change in the borders of their administrative territorial unit.

Atslēgvārdi: pašvaldības princips, pašvaldības princips konstitūcijā, pašvaldības princips Latvijas Republikas Satversmē

Keywords: The self-government principle. The self-government principle in the Constitution. The self-government principle in Latvijas Republikas Satversme

Ievads

Latvijas sabiedrībā pastāvīgi notiek diskusijas par nepieciešamajiem papildinājumiem Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme). Bieži šo diskusiju krustpunktā ir jautājums par pašvaldību principu Satversmē un tā tvērumu. Līdz šim ir bijuši vairāki priekšlikumi par pašvaldības principa un tā pazīmju papildinājumiem Satversmē, tomēr vairumu piedāvājumu nevar uzskatīt par īpaši veiksmīgiem. Iespējams, ka tas ir saistīts ar pārāk vispārīgu un nepārdomātu pieeju attiecīgu priekšlikumu formulēšanai. Turklāt Latvijas sabiedrībā joprojām nav vienošanās par būtiskām pašvaldības principa pazīmēm.

Vienlaikus bez teorijas atziņu izpētes un iepriekšējas pieredzes apzināšanas nav iespējams piedāvāt argumentētu redzējumu pašvaldības principa satura Satversmē papildinājumam. Šajā pētījumā autors vispārēji raksturo pašvaldības principa konstitucionāli tiesiskā regulējuma pamatojumu un tā nostiprināšanas pieredzi ārvalstu konstitūcijās (I), aprakstīs esošo pašvaldības principa regulējuma tvērumu Satversmē (II), kā arī analizēs vēsturisko pieredzi pašvaldības principa pazīmju nostiprināšanai Satversmē, lai uz tā pamata piedāvātu autora redzējumu par iespējamajiem Satversmes papildinājumiem (III).

Pašvaldības princips un tā pazīmes konstitūcijā

Jau 1789. gada 14. decembrī franču valstsvīrs Žaks Turē (*Jacques-Guillaume Thouret*, 1746–1794) savā ziņojumā par pašvaldību izveidi (*Décret sur la constitution des municipalités*) Francijas Nacionālās padomes Konstitucionālajai komitejai pamatoja no Francijas Konstitūcijas izrietošās pilsoņu vienlīdzīgās tiesības, brīvības un intereses piedalīties pašvaldību darbībā. Savā runā viņš īpašu uzmanību pievērta pašvaldību lomai valsts pārvaldes un vietējas nozīmes jautājumu risināšanā, pamatojot valstī īpašu pašvaldību varu (*pouvoir municipal*).¹ Šo juridiskajā literatūrā norāda kā pirmo gadījumu, kad no kādas valsts konstitūcijas tika atvasināts pašvaldības princips.² Savukārt *expressis verbis* pirmo reizi pašvaldības princips tika nostiprināts 1831. gada Beļģijas Konstitūcijā (*Belgique Constitution du 7 février 1831*), kurā pašvaldības vara (*pouvoir municipal*) līdztekus likumdošanas, izpildu un tiesu varai tika atzīta par ceturto varu valstī.³ Līdzīgi pašvaldību īpašais statuss tika nostiprināts arī Frankfurtes Nacionālās padomes 1849. gada 28. martā pieņemtajā Frankfurtes Konstitūcijā (*Frankfurter Reichsverfassung*), kas iezīmēja jau zināmu tendenci valsts konstitūcijā reglamentēt pašvaldības principu.⁴

Mūsdienās pašvaldības princips kā demokrātisku valsti raksturojoša pazīme tiek ietverts vairumā pasaules valstu konstitūciju.⁵ Vienlaikus dažādu valstu konstitūcijās pašvaldības principa tiesiskais regulējums atšķiras gan pēc apjoma, gan pēc satura. Tas ir pamatots gan ar valstu atšķirīgajām vēsturiskajām tradīcijām, gan ar tām objektīvajām nepieciešamībām, ko valstis uzskata par pietiekami svarīgām, lai tās reglamentētu savas valsts konstitūcijā.

Atsevišķu Eiropas valstu konstitūcijās pašvaldības var būt pieminētas tikai vienā pantā (piemēram, Luksemburgas Konstitūcija (107. pants)),⁶ bet ir arī tādas valstis, kuru konstitūcijās pašvaldības principu regulē atsevišķas nodaļas (Igaunijas Konstitūcija (14. nodaļa),⁷ Lietuvas Konstitūcija (10. nodaļa),⁸ Itālijas

¹ La décentralisation. Premier discours sur la nouvelle division du royaume. 3 novembre 1789. Pieejams: http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/thouret_division1.asp.

² Margadant T. Urban Rivalries in the French Revolution. New Jersey: Princeton University Press. 1992, p. 17.

³ Belgique Constitution du 7 février 1831. Pieejams: <http://mjp.univ-perp.fr/constit/be1831.htm>. Vairāk par pamatojumu šādai pieejai sk. Beck B. E. Kommunale Unternehmen zwischen Selbstverwaltungsgarantie und Europarecht. Gemeindliche Unternehmen Bayerns im Spannungsfeld zwischen Selbstverwaltungsgarantie des Grundgesetzes und Wettbewerblichkeit des Gemeinschaftsrechts. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2001, s. 128.

⁴ Verfassung des Deutschen Reiches ("Frankfurter Reichsverfassung" bzw. "Paulskirchen-Verfassung", vom 28. März 1849). Pieejams: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/verfdr1848.htm>.

⁵ No Eiropas vietējo pašvaldību hartas 2. panta izriet, ka "vietējās pašvaldības principam ir jābūt atzītam valsts likumdošanā un, kur iespējams, konstitūcijā". Par 1985. gada 15. oktobra Eiropas vietējo pašvaldību hartu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 37 (522), 1994. No hartas paskaidrojošā ziņojuma savukārt izriet, ka izņēmumi šai vadlinijai var būt: pirmkārt, tajās valstīs, kurās nav rakstītas konstitūcijas; otrkārt, ja valsts konstitūcija paredz īpašu tās grozīšanas procedūru, kad šāda lēmuma pieņemšanai nepieciešams īpašs parlamenta deputātu vairākums vai minētā iniciatīva nododama tautas nobalsošanai, kas šādu iniciatīvu var neatbalstīt. European Charter of Local Self-Government Explanatory report. Pieejams: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=122&CL=-ENG>.

⁶ Luksemburgas Lielhercogistes Konstitūcija, pieņemta 1868. gada 17. oktobrī. Pieejams: http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/recueils/constitution_droits_de_lhomme/CONST1.pdf.

⁷ Igaunijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1992. gada 28. jūnijā. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm>.

⁸ Lietuvas Republikas Konstitūcija, pieņemta 25.10.1992 // http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.

Konstitūcija (5. nodaļa),⁹ Nīderlandes Konstitūcija (7. nodaļa)¹⁰). Novērota tendence demokrātisku postpadomju režīma valstu konstitūcijās pašvaldības principu nostiprināt vismaz nodaļas apjomā (piemēram, Bulgārijas Konstitūcijas VII nodaļa,¹¹ Polijas Konstitūcijas VII nodaļa,¹² arī pieminētās Igaunijas un Lietuvas valstu konstitūcijas), kas starptautiskajā sabiedrībā tiek uztverts kā signāls valsts piederībai demokrātisko valstu saimei.¹³ Federālu valstu konstitūcijās, salīdzinot tās ar unitāru valstu konstitūcijām, pašvaldības principi tiek reglamentēti vispārīgi, tiesības detalizēti regulēt pašvaldību darbību atstājot federācijas subjektu ziņā, kas īpaši tiek nostiprināts arī konstitucionālajos tiesību aktos (piemēram, Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikuma 30. pants)¹⁴. Ir arī tādu federālu valstu piemēri, kurās pašvaldību darbības kontrole ir pilnībā atstāta federācijas subjektu kompetencē (piemēram, ASV daudzu štatu konstitūcijās ir noteiktas štatu tiesības kontrolēt pašvaldības,¹⁵ savukārt Austrālijā par pašvaldību darbības kontroles tiesību saglabāšanu tieši federācijas subjektu kompetencē pat tika rīkots referendums¹⁶).

Neraugoties uz minētajām pašvaldības principa regulējuma apjoma atšķirībām, dažādu valstu konstitūcijās var saskatīt vairākas līdzības, kas ir saistītas ar pašvaldības principa līdzīgo jēdzienisko un satūra lietojumu.

Piemēram, atsevišķās valstīs pašvaldību apzīmē līdzīgi jēdzieni: Itālijas Konstitūcijas 5. pantā, Spānijas konstitūcijas 140. pantā, Portugāles Konstitūcijas 6. pantā, Rumānijas Konstitūcijas 120. pantā, Grieķijas Konstitūcijas 102. pantā pašvaldības principa apzīmēšanai tiek lietots jēdziens “administratīvā autonomija”. Šādi pašvaldības ir nosauktas arī Kolumbijas Konstitūcijas 287. pantā un Argentīnas Konstitūcijas 123. pantā.¹⁷ Vienlaikus tiesību zinātnieki ir konstatējuši ne tikai līdzīgu jēdzienu lietojumu, bet arī līdzības pašvaldības principa satūra izpratnē. Piemēram, Lilles (Francija) Universitātes tiesību zinātņu profesore

⁹ Itālijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1947. gada 22. decembrī. Pieejams: http://www.senato.it/documenti/repository/i-stituzione/costituzione_inglese.pdf.

¹⁰ Nīderlandes Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1983. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/nl00000_.html.

¹¹ Bulgārijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1991. gada 13. jūlijā. Pieejams: http://www.vks.bg/english/vksen_p04_01.htm.

¹² Polijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1997. gada 2. aprīlī. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angie-lski/kon1.htm>.

¹³ Pašvaldības princips tiek nostiprināts arī tādu valstu konstitūcijās, kuras starptautiskajā sabiedrībā netiek uzskatītas par demokrātiskām valstīm (sk., piem., Baltkrievijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1996. gada 24. novembrī. Pieejams: <http://president.gov.by/press19333.html#doc>, 5. nodaļa; Uzbekistānas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1993. gada 8. decembrī. Pieejams: <http://www.gov.uz/en/constitution/>, 11. nodaļa). Īpašas pieminēšanas vērts ir Zimbabves Konstitūcija. No tās pamatteksta izriet, ka valstī darbojas valsts prezidenta apstiprināta vietēja vara (*art. 111A (1)*), bet paskaidrojošajā daļā savukārt norādīts, ka tā ir jāuztver kā pašvaldība (Zimbabves Konstitūcija, pieņemta 2000. gada 20. aprīlī. Pieejams: <http://www.parlzim.gov.zw/CMS/UsefulResources/ZimbabweConstitution.pdf>).

¹⁴ Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikums, pieņemts 1949. gada 23. maijā. Pieejams: http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_02.html.

¹⁵ Sk., piem., Kalifornijas Konstitūcija. Pieejams: http://www.leginfo.ca.gov/const/article_11, Art. 11.

¹⁶ Austrālijā federālajai valdībai ir ierobežojumi iejaukties štatu kompetencē regulēt pašvaldību darbības jautājumus. 1988. gada 25. jūlijā tur tika rīkots referendums par grozījumiem Konstitūcijā par jautājumu, vai paplašināt federālās valdības tiesības iejaukties pašvaldību darbā. Šāds ierosinājums tika noraidīts. Local Government: to recognise local government in the Constitution. Pieejams: http://www.aec.gov.au/elections/referendums/Referendum_Dates_and_Results.htm.

¹⁷ Marcou G. Postface // Decentralization and Local Democracy in the World: First Global Report by United Cities and Local Government. Barcelona: United Cities and Local Government, 2008, p. 311.

Mišela Brelāra (*Michèle Breuillard*) norāda, ka, pat ievērojot vislielāko rūpību dažādu valodu juridisko terminu lietojumā, vairāku valstu konstitūcijās jēdziens “pašvaldība” tiek lietots vienādā nozīmē, proti, “kā tiesības uz savu atbildību pārvaldīt visus vietējās nozīmes jautājumus”. Šāda nozīme ir vācu jēdzienam *Selbstverwaltung* (Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikuma 28. panta otrā daļa), franču jēdzienam *libre administration* (Francijas Republikas Konstitūcijas 72. pants) un Lielbritānijas likumos lietotajam jēdzienam *selfgovernment*.¹⁸ Sorbonas (Francija) universitātes tiesību zinātņu profesors Žerārs Marso (*Gérard Marcou*), pievienojoties šim tiesību zinātnieces viedoklim, norāda šādas jēdziena *selfgovernment* (*libre administration*) nozīmes atbilstību arī Krievijas Konstitūcijā (*местное самоуправление*, 130. un 133. pants), Ukrainas Konstitūcijā (*місцева самоврядування*, 140. pants) un Polijas Konstitūcijā (*samorząd terytorialny*, 163. pants) ietvertajiem pašvaldības principiem. Vienlaikus viņš norāda, ka anglosakšu valstīs (Lielbritānijā, ASV un Austrālijā) gan ir iespējamās jēdziena *selfgovernment* satura izpratnes atšķirības, jo federācijas subjekti var atšķirīgi traktēt pašvaldību patstāvības pazīmi.¹⁹

Dažādu kontinentālās Eiropas valstu konstitūcijās var saskatīt arī līdzīgas pašvaldības principa pazīmes:

- 1) pašvaldības darbība atbilstoši valsts administratīvi teritoriālajam iedalījumam (Igaunijas Konstitūcijas 155. pants,²⁰ Spānijas Konstitūcijas 137. pants,²¹ Itālijas Konstitūcijas 114. pants,²² Luksemburgas Konstitūcijas 107. panta pirmā daļa,²³ Nīderlandes Konstitūcijas 123. panta pirmā daļa,²⁴ Portugāles Konstitūcijas 238. pants,²⁵ Somijas Konstitūcijas 50. pants,²⁶ Francijas Konstitūcijas 72. pants,²⁷ Zviedrijas Konstitūcijas 7. pants²⁸);
- 2) pašvaldību administratīvo teritoriju robežu grozīšanas ierobežojumi (Beļģijas Konstitūcijas 7. pants,²⁹ Vācijas Konstitūcijas 29.³ pants³⁰);

¹⁸ *Breuillard M. L'Administration locale en Grande-Bretagne entre centralisation et régionalisation. paris: L'Harmattan, 2000.*

¹⁹ Turpat.

²⁰ Igaunijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1992. gada 28. jūnijā. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm>.

²¹ Spānijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1978. gada 6. decembrī. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_html.

²² Itālijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1947. gada 22. decembrī. Pieejams: http://www.senato.it/documen-ti/repository/i-stituzione/costituzione_inglese.pdf.

²³ Luksemburgas Lielhercogistes Konstitūcija, pieņemta 1868. gada 17. oktobrī. Pieejams: http://www.legilux.public.luleg/textescoordonnes/recueils/constitution_droits_de_lhomme/CONST1.pdf.

²⁴ Nīderlandes Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1983. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/nl00-000_html.

²⁵ Portugāles Republikas Konstitūcija, pieņemta 02.04.1976. gada 2. aprīlī. Pieejams: http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitution_VII_revisao_definitive.pdf.

²⁶ Somijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1999. gada 11. jūnijā. Pieejams: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999-/de19990731.pdf>.

²⁷ Francijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1958. gada 4. oktobrī. Pieejams: <http://www.assembleenationale.fr/eng-lish/8ab.asp>.

²⁸ Zviedrijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1975. gada 1. janvārī. Pieejams: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2707/a/15187>.

²⁹ Beļģijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1994. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.senate.be/deutsch/const_de.html.

³⁰ Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikums, pieņemts 23.05.1949. gada 23. maijā. Pieejams: http://www.bundestag.de/doku-mente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_02.html.

- 3) pašvaldību ievēlējamība (Beļģijas Konstitūcijas 162. pants,³¹ Grieķijas Konstitūcijas 102. pants,³² Nīderlandes Konstitūcijas 130. pants³³);
- 4) ierobežojumi valsts tiešās pārvaldes iestādēm tieši iejaukties pašvaldību darbībā un pašvaldību finanšu patstāvība (Igaunijas Konstitūcijas 154. un 157. pants,³⁴ Lietuvas Konstitūcijas 120. un 121. pants,³⁵ Beļģijas Konstitūcijas 162. pants,³⁶ Grieķijas Konstitūcijas 102. pants,³⁷ Spānijas Konstitūcijas 140. un 142. pants,³⁸ Itālijas Konstitūcijas 128. pants,³⁹ Luksemburgas Konstitūcijas 107. panta sestā daļa,⁴⁰ Portugāles Konstitūcijas 240. pants⁴¹);
- 5) pašvaldību tiesības izlemt vietējās nozīmes jautājumus (Dānijas Konstitūcijas 82. pants⁴²).

Atsevišķas minēto ārvalstu konstitūciju piemēros nosauktās pazīmes ir nostiprinātas arī Satversmē.

Pašvaldības principa tvēruma un tā pazīmes Satversmē

Satversmes pieņemšanas gaitā īpašā Satversmes sapulces pārstāvju diskusiju krustpunktā bija jautājums par pašvaldības tiesību [drīzāk – autonomā apgabala (autora piez.)] piešķiršanu Latgalei. Tāpat tika vērtēts, vai Satversmē būtu nepieciešams paredzēt valsts un pašvaldību pienākumu uzturēt obligātās skolas (108. panta redakcijas priekšlikums). Savukārt Satversmes II daļas projekta 99. pantā savulaik bija paredzēts noteikt, ka: “pilsētu, miestu un lauku sabiedrībām ir pašvaldības tiesības likumā nosacītās robežās”.⁴³ Tomēr likumdošanas procesa rezultātā vārdi “pašvaldības iestāde” tika ietverti vienā Satversmes pantā (25. pants), kas nosaka deputātu komisiju tiesības pieprasīt no “pašvaldību iestādēm savai darbībai vajadzīgās ziņas un paskaidrojumus”.⁴⁴

³¹ Beļģijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1994. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.senate.be/deutsch/const_de.html.

³² Grieķijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 11.06.1975. gada 11. jūnijā. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_html.

³³ Nīderlandes Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1983. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/nl00-000_html.

³⁴ Igaunijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1992. gada 28. jūnijā. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm>.

³⁵ Lietuvas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1992. gada 25. oktobrī. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.

³⁶ Beļģijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1994. gada 17. februārī. Pieejams: http://www.senate.be/deutsch/const_de.html.

³⁷ Grieķijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1975. gada 11. jūnijā. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_html.

³⁸ Spānijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1978. gada 6. decembrī. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_html.

³⁹ Itālijas Republikas Konstitūcija, pieņemta 1947. gada 22. decembrī. Pieejams: http://www.senato.it/documen-ti/repository/i-stituzione/costituzione_inglese.pdf.

⁴⁰ Luksemburgas Lielhercogistes Konstitūcija, pieņemta 1868. gada 17. oktobrī. Pieejams: http://www.legilux.public.luleg/textescoordonnes/recueils/constitution_droits_de_lhomme/CONST1.pdf.

⁴¹ Portugāles Republikas Konstitūcija, pieņemta 1976. gada 2. aprīlī. Pieejams: http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/Constitucion_VII_revisao_definitive.pdf.

⁴² Dānijas Karalistes Konstitūcija, pieņemta 1953. gada 5. jūnijā. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/da00000_html.

⁴³ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas izvilks (1920–1922) No: *Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2006, 1014. lpp.

⁴⁴ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

Neraugoties uz šādu “pašvaldības iestādes” pieminēšanu tikai vienā Satversmes pantā, jau pagājušā gadsimta divdesmitajos gados juristu vidē tika aizstāvēts viedoklis, ka pašvaldības princips izriet no Satversmes I nodaļā minētajiem valsts pamatiem. Tika skaidrots, ka pašvaldību vēlēšanas izriet no demokrātiskas valsts principa.⁴⁵ Pašvaldības princips no Satversmes tika atvasināts arī pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas: “Pašvaldības ir valsts pārvaldes sastāvdaļa, jo Latvija saskaņā ar Satversmi nav federāla, bet gan unitāra valsts. Pašvaldības ietilpst izpildvaras atzarā, kopējā valsts pārvaldes sistēmā (Satversmes 58. pants)”.⁴⁶

1998. gada 6. novembrī spēkā stājās likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” un pamatlikums tika papildināts ar jaunu 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības”.⁴⁷ Tādējādi Satversme tika papildināta ar jaunu 101. pantu: “Ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu.”⁴⁸ Savukārt 104. pantā tika noteikts: “Ikvienam ir tiesības vērsties valsts vai pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības.”⁴⁹ 2002. gada 30. aprīlī 101. pants tika papildināts ar otro daļu: “Pašvaldības ievēlē pilntiesīgi Latvijas pilsoņi. Pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda.”⁵⁰ Bet 104. pants tika papildināts ar jaunu teikumu: “Ikvienam ir tiesības saņemt atbildi latviešu valodā.”⁵¹

Tādējādi Satversmē šobrīd ir nostiprinātas trīs pašvaldības principa pazīmes: pilsoņu tiesības piedalīties pašvaldības pārvaldē; pašvaldības ievēlējamība⁵² un pašvaldības darba valodas – latviešu valodas – statuss.⁵³

⁴⁵ Zvērināts advokāts J. Ķuzis 1928. gadā norādīja: “Mūsu republikas demokrātiskie pamati un mūsu jaunie tiesiskie principi izteikti vienkārši: 1) “Latvijas ir patstāvīga un neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu; 2) Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai (1920. g. lik. krāj. Nr. 182).” Latvijas valsts suverēnās varas nesēja Latvijas tautas vārdā ir tautas ievēlētā Satversmes Sapulce (1920. g. lik. krāj. Nr. 183). [...] 4) “Latvijas Satversmes sapulcē ievēl vispārējās, vienlīdzīgās, tiesās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās.” Šie principi pilnīgi ieturēti arī mūsu pilsētu pašvaldību juridiskā uzbūvē: a) kā Latvijas tauta, tā arī pilsētas iedzīvotāji savu saimnieka varu izpauž vispārīgās, vienlīdzīgās, tiesās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās, nododot šo varu izredzētiem uz trim gadiem; b) kā valsts vēlēšanās, tā arī pilsētu pašvaldību vēlēšanās var ņemt dalību tikai personīgi un nododot tikai vienu balsi (sk. “Latvijas Republikas Satversme”)” (Ķuzis J. Latvijas pilsētu pašvaldības un likumdošana. *Pašvaldības balss*, Nr. 9, 1928, novembris.).

⁴⁶ Levits E. Pašvaldību likuma koncepcija. Pieejams: <http://public.law.lv/ptilevicpasvaldiba.html>. Atšķirīgu viedokli savā pētījumā “Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis” pauž Hanss Jūrgens Vildbergs (*Hans Jürgen Wildberg*) un Gita Feldhūne. Viņi skaidro: “No valsts pārvaldes iestādēm ir jāatšķir pašvaldības. Pašvaldības ir publisko tiesību subjekti, kuri likumā noliktā kārtībā un apmēros piedalās vispārējo valsts funkciju īstenošanā. Tajā pašā laikā tās neietilpst valsts pārvaldes iestāžu sistēmā un nav no tām tieši atkarīgas” (Vildbergs H. J. (*Hans Jürgen Wildberg*), Feldhūne G. Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 41. lpp.).

⁴⁷ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. novembris.

⁴⁸ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (2645), 2002, 24. maijs.

⁵¹ Turpat.

⁵² Arī Saeimas Juridiskā biroja vadītājs un Satversmes 101. panta autoritatīva komentāra autors Gunārs Kusiņš norāda, ka “otrās daļas pirmais teikums netiešā veidā ietver arī principu, ka pašvaldības kā iestādes tiek ievēlētas” (Gunāra Kusiņa Satversmes 101. panta komentāra 72. tēze. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. Ringolda Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 393. lpp.).

⁵³ Valsts valodas lietojuma nozīmei pašvaldībās un arī atsevišķiem ar to saistītiem strīdīgiem juridiskiem aspektiem uzmanība ir pievērsta arī citur. Piem., ECT 2010. gada 9. novembrī pieņēma spriedumu lietā *Demirbaş and Others v. Turkey*. Šajā lietā pieteikumu pret Turcijas valsti iesniedza bijušie Turcijas *Diyarbakir* provinces Sūras pilsētas pašvaldības deputāti, jo viņi tika atbrīvoti no ieņemamajiem amatiem par Valsts valodas likuma normu pārkāpumu, kas izpaudās lēmuma pieņemšanā par informatīvo

Būtiska nozīme pašvaldības principa nostiprināšanai Satversmē atbilstoši starptautiskajam viedoklim bija Satversmes tiesas 2008. gada 16. aprīļa lēmumam "Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2007-21-01". Šajā lēmumā Satversmes tiesa norādīja, ka "Saeima Satversmes 101. pantā ir nostiprinājusi ne vien personas pamattiesības vēlēt pašvaldību un no tām izrietošās tiesības piedalīties publisko lietu pārvaldīšanā ar vēlētu pašvaldību palīdzību, bet arī – atbilstoši Satversmes lakoniskajam stilam – pašvaldības kā vēlētās pašpārvaldes institūcijas statusu kopumā. No Satversmes 101. panta otrās daļas pirmā teikuma kopsakarā ar Satversmes 1. pantu izriet pašvaldības princips, kas aptver minimālo prasību kopumu attiecībā uz vietējās pašpārvaldes organizāciju demokrātiskā tiesiskā valstī".⁵⁴ Savukārt no Satversmes tiesas 2009. gada 20. janvāra lēmuma "Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2008-08-0306" izriet "minimālo prasību kopuma" skaidrojums, t. i., "pašvaldības princips, ietver vietējās pašpārvaldes esamību un tās demokrātisku leģitīmāciju. Noskaidrojot pašvaldības principa saturu, jāņem vērā tiesībpolitiski principi, piemēram, subsidiaritātes princips, sociāli atbildīgas valsts princips, kā arī sabiedriskā labuma apsvērumi. Turklāt šo principu izpratne laika gaitā var mainīties"⁵⁵.

Tādējādi, ja Eiropas Padomes 1998. gada rekomendācijā Nr. 47 (1998) par vietējo un reģionālo demokrātiju Latvijā parlamentam vēl tika izteikts aicinājums papildināt Satversmi ar pašvaldības principu⁵⁶, tad 2011. gada rekomendācijā Nr. 317 (2011) jau tika atzīmēts, ka "no Latvijas konstitucionālās tiesas lēmuma izriet, ka pašvaldības princips Satversmē ir nostiprināts ar 2008. gada Satversmes

materiālu par pašvaldības sniegtajiem pakalpojumiem izplatīšanu ne tikai turku, bet arī kurdu, arābu, asīriešu un armēņu valodās. Šādā valsts rīcībā viņi saskatīja Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta (vārda brīvība) pārkāpumu. Tiesa neatzina deputātu tiesību pārkāpumu, bet no tiesas sprieduma izrietēja vairākas pašvaldības patstāvības robežas un tās amatpersonu atbildību raksturojošas atziņas: pirmkārt, atbildība par pašvaldības funkciju izpildi vai neizpildi, neraugoties uz to autonomijas pakāpi, piekrit valstij; otrkārt, pašvaldības deputātu kopums īsteno valsts varas pilnvaras, tāpēc viņiem ir saistošs nacionālajos normatīvajos tiesību aktos noteiktais. ECT 2010. gada 9. novembra spriedums lietā *Demirbaş and Others v. Turkey*. Pieejams: <http://hudoc.echr.co.e.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=00-1102000>.

⁵⁴ Par Sabiedriskā transporta pakalpojumu likuma 7. panta otrās daļas atbilstību 1985. gada 15. oktobra Eiropas Vietējo pašvaldību hartas 2., 3. pantam un 4. panta pirmajai, trešajai un ceturtajai daļai. Satversmes tiesas 2008. gada 16. aprīļa lēmums lietā Nr. 2007-21-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 62 (3846), 2008, 22. aprīlis, 8. punkts.

⁵⁵ Par Ministru kabineta 2007. gada 4. septembra noteikumu Nr. 596 "Noteikumi par vietējo pašvaldību administratīvi teritoriālo iedalījumu" 3.15., 3.16. un 3.17. punkta, kā arī pielikuma II sadaļas 2. punkta vārdu "Skrīveru pagasts", 5. punkta vārdu "Brīvzemnieku pagasts", 8. punkta vārdu "Bēnes pagasts", 12. punkta vārdu "Baltinavas pagasts", 13. punkta vārdu "Codes pagasts", "Gailišu pagasts", "Īslīces pagasts", "Mežotnes pagasts" un "Vecsaules pagasts", 14. punkta vārdu "Kauguru pagasts", 18. punkta vārdu "Amatas pagasts" un "Drabešu pagasts", 25. punkta vārdu "Lapmežciema pagasts", 35. punkta vārdu "Glūdas pagasts", "Līvberzes pagasts" un "Valgundes novads", 42. punkta vārdu "Alsungas pagasts", 44. punkta vārdu "Baložu pilsēta", 48. punkta vārdu "Jersikas pagasts", 65. punkta vārdu "Priekuļu pagasts" un "Raunas pagasts", 66. punkta vārdu "Maltas pagasts", 77. punkta vārdu "Allažu pagasts", "Inčukalna pagasts", "Mores pagasts", "Siguldas pagasts" un "Siguldas pilsēta", 82. punkta vārdu "Ģibuļu pagasts", "Libagu pagasts" un "Strazdes pagasts", 84. punkta vārdu "Pūres pagasts", 87. punkta vārdu "Kocēnu pagasts" un "Vaidavas pagasts" un 92. punkta vārdu "Ances pagasts" un "Tārgales pagasts" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 1985. gada 15. oktobra Eiropas Vietējo pašvaldību hartas 4. panta trešajai un sestajai daļai un 5. pantam un Administratīvi teritoriālās reformas likuma 6.¹ panta pirmajai, trešajai un ceturtajai daļai. Satversmes tiesas 2009. gada 20. janvāra lēmums lietā Nr. 2008-08-0306. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 13 (3999), 2009, 23. janvāris, 13.1. apakšpunkts.

⁵⁶ Recommendation 47 (1998) on local and regional democracy in Latvia. Debated by the Congress and adopted on 28 May 1998. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=8538-79&Site=COE>.

101. panta grozījumiem, kā arī atbilstoši konstitucionālās tiesas vērtējumam tas izriet no Latvijas kā demokrātiskas valsts principa”.⁵⁷

Līdz ar to var secināt, ka Satversmes regulējums aptver minimālās prasības pašvaldības principam Latvijas valstī.

Tomēr joprojām neatbildēts paliek jautājums par pašvaldības principa Satversmē noregulējuma pietiekamību. Autora ieskatā šis noregulējums nav pietiekams, un jau šobrīd var iezīmēt atsevišķus ar pašvaldību jomu saistītus jautājumus, kas būtu gana svarīgi, lai tos steidzami ietvertu mūsu valsts pamatlikumā, par ko liecina līdz šim dažādās diskusijās apspriestie, bet pagaidām noraidītie Satversmi papildinošie priekšlikumi.

Pašvaldības principa pazīmju Satversmē iespējamie papildinājumi

Līdz šim ir bijuši vairāki neveiksmīgi mēģinājumi Satversmē pēc iespējas plaši noregulēt ar pašvaldības principu saistītus jautājumus, un tie visi nebūt nav uzskatāmi par nepareiziem un nepamatotiem. Pie atsevišķu priekšlikumu izvērtēšanas drīzumā varētu pat atgriezties.

Īpaši jāpiemin Latvijas Pašvaldību savienības centieni panākt, lai Satversmē tiktu nostiprināts pašvaldības princips.⁵⁸ Pirmo reizi prasība iekļaut Satversmē nodaļu par pašvaldībām tika izvirzīta jau 1993. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 3. kongresā, kurā sapulcējās gandrīz visu Latvijas pašvaldību pārstāvji.⁵⁹ Līdzīga prasība tika izteikta arī Latvijas Pašvaldību savienības 4. kongresā,⁶⁰ kā arī 1997. gadā 6. kongresā.⁶¹ Par precīzām likuma pantu redakcijām tobrīd vēl netika spriests, bet tika atzīmēts, ka pašvaldības princips ir pietiekami nozīmīgs, lai to ietvertu Satversmē.

Savukārt 1998. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 7. kongresā tika pieņemta rezolūcija, ka Satversmē ir nepieciešams nostiprināt pašvaldības, subsidiaritātes, varu kompetences nodalījuma, administratīvās pārraudzības ierobežojuma, finansējuma un atbildības atbilstības un sarunu principu. Rezolūcijā tika arī aicināts pašvaldībām Satversmē noteikt likumdošanas iniciatīvas tiesības, kā arī reālas tiesības ierosināt Satversmes tiesā kompetences strīdus un tiesības apstrīdēt likumu un valdības lēmumu atbilstību Satversmei un savstarpējo atbilstību, kā arī panākt, lai pašvaldību likumus (par pašvaldībām, par deputāta statusu, par vēlēšanām u. c.) nevarētu mainīt Satversmes 81. panta kārtībā. 2000. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 10. kongresā tika pieņemta rezolūcija “Par Eiropas Vietējo pašvaldību hartas pārkāpumiem”, kurā tika konstatēts, ka “pašvaldības princips nav atzīts Satversmē, lai arī nekas netraucē to izdarīt (2. pants)”.⁶² Līdzīga rezolūcija,

⁵⁷ Local and regional democracy in Latvia Recommendation 317 (2011). 3b. Debated and adopted by the Congress on 20 October 2011, 3rd sitting (see Document CG(21)16, explanatory memorandum). Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1857271&Site=Congress&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=CACC9A&BackColorLogged=EFEA9C>.

⁵⁸ Skat., piem., *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* 2012. gada 17. jūnijā publicēto Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēža A. Jaunsleiņa viedokli par nepieciešamajiem Latvijas Republikas Satversmes grozījumiem: “Jo patlaban pašvaldībām nav nekādas konstitucionālās aizsardzības. [...] Satversme nepieļautu pašvaldību sistēmas iespējamo likvidāciju” (LPS aicina pašvaldību tiesības nostiprināt Satversmē). Pieejams: <http://nra.lv/latvija/politika-/74080-lps-aicina-pasvaldibu-tiesibas-nostiprinat-satversme.htm>.

⁵⁹ *Pūķis M. Pašu valdība. Latvijas pašvaldību pieredze, idejas un nākotnes redzējums*. Rīga: SIA “Jelgavas tipogrāfija”, 2010, 437. lpp.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat, 443. lpp.

⁶² Turpat, 451. lpp.

aicinot panākt pašvaldību konstitucionālās garantijas, tika pieņemta arī 2001. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 11. kongresā.⁶³ 2002. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 12. kongresā tika izteikts acinājums Satversmē nostiprināt pašvaldības iekārtu, atzīstot pašvaldības un subsidiaritātes principus un iekļaujot nodaļu par pašvaldības galvenajām tiesībām un uzbūves principiem.⁶⁴

Savukārt 2004. gadā Latvijas Pašvaldību savienības 14. kongresā pašvaldību pārstāvji piedāvāja Satversmes 101. panta jaunu trešās daļas grozījumu redakciju: "Pašvaldība darbojas likuma ietvaros attiecīgās teritorijas iedzīvotāju interesēs. Likumā paredzētos gadījumos pašvaldība darbojas valsts vārdā."⁶⁵ Minēto redakciju nosūtīja Saeimas Juridiskajai komisijai. Pavadvēstules pamatojumā tika norādīts, ka šis piedāvājums "lakoniskā formā ietver pašvaldības principu [..], pašvaldību būtības raksturojumu".⁶⁶

Latvijas Pašvaldību savienības autorībā tapa arī Satversmes grozījumu minimālais un optimālais priekšlikums, kas daudzkārt tika iesniegts izvērtēšanai valdībā un parlamentā. Minimālais priekšlikums saturēja ierosinājumu Satversmē ietvert jēdziena "pašvaldība" definīciju: "Latvijas tauta ar pašvaldībās ievēlētu pārstāvju starpniecību pastāvīgi pārvalda un reglamentē likumā nodalītu (vietējo un reģionālo) sabiedrisko lietu daļu teritorijas iedzīvotāju interesēs".⁶⁷ Tādējādi tika pārāpstiprināta vietējās pašvaldības jēdziena definīcija, kas jau noteikta Eiropas Vietējo pašvaldību hartas 3. panta pirmajā daļā. Savukārt optimālais priekšlikums paredzēja grozījumus Satversmes 1. nodaļā par valsts pamatiem un pat jaunu pašvaldību nodaļu. Attiecīgi pamatlikuma 1. nodaļu "Vispārējie noteikumi" bija paredzēts papildināt ar jauniem pantiem šādā redakcijā: "4.A. Latvijā sabiedriski pārvaldāmas ir tikai tādas lietas, ko nevar efektīvi pārvaldīt privāti. 4.B. Latvijā sabiedriskos pienākumus veic tās varas institūcijas, kas ir tuvāk pilsoņiem. Citādu varas sadali var pamatot tikai efektivitātes vai taupības apsvērumi. 4.C. Latvijas tauta ar pašvaldībās ievēlētu pārstāvju starpniecību patstāvīgi pārvalda un reglamentē likumā nodalītu vietējo un reģionālo sabiedrisko lietu daļu teritorijas iedzīvotāju interesēs."⁶⁸ Savukārt jaunajā, tobrīd 8. nodaļā bija paredzēts noteikt šādu tiesisko regulējumu: "8. nodaļa. Pašvaldība. 89. Pašvaldību lēmēj institūciju ievēl uz 4 gadiem. 90. Pašvaldību vēlēšanu tiesības ir tās teritorijā dzīvojošiem pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā ir vecāki par astoņpadsmit gadiem. 91. Pašvaldība ir atbildīga savu vēlēšanu un likuma priekšā. 92. Pašvaldību pastāvīgos pienākumus nosaka likums. 93. Pašvaldības var brīvi realizēt savas

⁶³ Pūķis M. Pašu valdība. Latvijas pašvaldību pieredze, idejas un nākotnes redzējums. Rīga: SIA "Jelgavas tipogrāfija", 2010, 454. lpp.

⁶⁴ Turpat, 456. lpp.

⁶⁵ Turpat, 461. lpp.

⁶⁶ Latvijas Pašvaldību savienības 2004. gada 17. maija vēstule Nr. 02-10/54 Saeimas Juridiskajai komisijai. Npublicēts materiāls.

⁶⁷ Pēc projekta autoru ieskata, "šajā priekšlikumā lakoniskā formā ir izdevies ietilpināt tādas parasti konstitūcijās ietveramus principus kā pašvaldības ievēljamību; pašvaldības patstāvību; valsts un dažādu pašvaldību veidu pamatkompetences nodalījumu; kompetences raksturu (vietējo vai reģionālo lietu pārvaldi); kompetences ierobežojumu – darbību tikai teritorijas iedzīvotāju interesēs; tiesības izdot saistošus noteikumus" (Pūķis M. Satversmes grozījumu priekšlikumi pašvaldību tiesību nostiprināšanai. No: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Sociāli ekonomisko pētījumu institūta "Latvija" organizētā ekspertu semināra Rīgā, 1995. gada 15. jūnijā, materiāli. Rīga: SIA "N.I.M.S.", 81. lpp.).

⁶⁸ Pūķis M. Satversmes grozījumu priekšlikumi pašvaldību tiesību nostiprināšanai. No: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Sociāli ekonomisko pētījumu institūta "Latvija" organizētā ekspertu semināra Rīgā, 1995. gada 15. jūnijā, materiāli. Rīga: SIA "N.I.M.S.", 81. lpp.

iniciatīvas jebkurā jautājumā, kas ar likumu nav izslēgts no to kompetences vai uzdots citai varas institūcijai. 94. Pašvaldībām pieder kustamais un nekustamais īpašums, uzņēmumi vai kapitāla daļas uzņēmējsabiedrībās, kas izmantojami to funkciju veikšanai. 95. Pašvaldības likumā noteiktās robežās patstāvīgi nosaka pašvaldību nodokļu apmērus, kā arī pašvaldību nodevu veidus un apmērus. 96. Pašvaldību tiesības aizņemties finansu līdzekļus var ierobežot vienīgi likums. 97. Pašvaldības patstāvīgi pieņem un izpilda savu budžetu. 98. Ja citas varas institūcijas funkcijas vai tās pieņemtajos noteikumos noteiktās saistības tiek nodotas pašvaldībām, tad attiecīgie izdevumi jānodrošina no šo institūciju budžeta. 99. Pašvaldības patstāvīgi izveido savas izpild- un administratīvās struktūras. Jebkādi ierobežojumi attiecībā uz pašvaldību amatpersonām nosakāmi vienīgi ar likumu. 100. Pašvaldības var brīvi apvienoties pašvaldību organizācijās, kā arī slēgt līgumus ar citām varas struktūrām par savu pienākumu veikšanu. 101. Pašvaldību organizācijai, kas apvieno vairāk nekā pusi Latvijas pašvaldību, ir tiesības pārstāvēt pašvaldības sarunās ar Ministru kabinetu. Šādai organizācijai ir tiesības pārstāvēt pašvaldību viedokli Saeimā jautājumos, kas attiecināmi uz pašvaldībām. Ne retāk kā reizi gadā ar Ministru kabinetu parakstāms sarunu protokols, kurā tiek fiksēti viedokļi par abas puses interesējošiem jautājumiem.⁶⁹

Ar šādiem priekšlikumiem tika mēģināts formulēt valsts un pašvaldību kompetences nodalījuma principus, definēt pašvaldības izveidošanas mērķi – īstenot vēlētajū gribu; paredzēt tiesību ierobežojumu – izpildīt vēlētajū gribu; paskaidrot tiesību raksturu – noteikt pastāvīgo funkciju izpildes kārtību; noteikt pienākumu finansēt patstāvīgās funkcijas no sava budžeta; paredzēt kārtību, kā valsts var deleģēt savā kompetencē esošu funkciju, – ar likumu vai likumā pilnvarotu aktu, vienlaicīgi garantējot finansējumu; nostiprināt pašvaldības institūciju izveidošanas suverenitāti un personāla nokomplektēšanas suverenitāti.⁷⁰

Autora ieskatā no šiem Latvijas Pašvaldību savienības piedāvātajiem Satversmes grozījumiem izrietēja:

- 1) vēlme nostiprināt dažādas pašvaldību principa pazīmes (piemēram, pašvaldību ievēljamība, pašvaldību lēmējorgānu atbildība vēlētajū priekšā, subsidiaritātes princips, pašvaldību tiesība uz noteiktu pašu kompetenci, kā arī tiesība saņemt finanšu avotus par uzdoto kompetenci, pašvaldību patstāvība lemt par savu pārvaldes organizāciju). Tomēr šie priekšlikumi pamatā atkārtāja tikai Eiropas Vietējo pašvaldību hartā noteiktos principus, tāpēc atbalstu neguva;
- 2) centieni Latvijas valsts pamatlikumā pašvaldībai panākt neatkarīgas valsts iestādes statusu, tādējādi mazinot Ministru kabineta lomu pašvaldību darba kontrolē;
- 3) atteikšanās no pieejas konstitucionāli nostiprināt pašvaldību veidus, kas ir raksturīga pazīme vairākumam ārvalstu, jo nebija un joprojām nav panākts vienots pašvaldību viedoklis par reģionālo pašvaldību nepieciešamību Latvijā.

Protams, bija arī citi ierosinājumi pašvaldību principa nostiprināšanai Satversmē. Piemēram, Ministru kabineta padomniece pašvaldību darba jautājumos Inga Krūmiņa pamatoti asi kritizēja Latvijas Pašvaldību savienības vēlmi valsts

⁶⁹ *Pūķis M.* Satversmes grozījumu priekšlikumi pašvaldību tiesību nostiprināšanai. No: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Sociāli ekonomisko pētījumu institūta "Latvija" organizētā ekspertu semināra Rīgā, 1995. gada 15. jūnijā, materiāli. Rīga: SIA "N.I.M.S.", 85.–86. lpp.

⁷⁰ Turpat, 80.–81. lpp.

pamatlikumā “pārrakstīt” Eiropas Vietējo pašvaldību hartas normas un piedāvāja savu redzējumu grozījumiem: “Nebūtu lietderīgi minēt pašvaldību jautājumus dažādos Satversmes pantos, tādēļ kā variantu Satversmes papildināšanai varētu piedāvāt nodaļu, kas sastāv no diviem pantiem šādā redakcijā: 8. nodaļa. Pašvaldība. 89. Katrā administratīvā teritorijā pastāv pašvaldība. 90. Pašvaldības kompetenci nosaka likums.”⁷¹

Apjomīgu un detalizētu pašvaldības principa un tā pazīmju regulējumu piedāvāja Latvijas Universitātes profesora Jura Bojāra vadīto ekspertu grupa 2002. gadā izstrādātajā jaunās Satversmes projektā.⁷² Šajā piedāvājumā Satversmes projekta 176. panta 2. punktā bija minēta šāda pašvaldības definīcija: “Pašvaldība ir valsts administratīvi teritoriālās vienības Latvijas pilsoņu – vietējo iedzīvotāju – ievēlētā vara, kas patstāvīgi un uz savu atbildību pārvalda šo teritoriju Satversmē un likumā nodalīto pilnvaru ietvaros savu iedzīvotāju interesēs.” Juridiski neviennozīmīgi vērtējams šā panta 4. punktā noteiktais: “Pašvaldība ir valsts varas, tautvaldības pamats, kā arī demokrātijas un valsts pārvaldes skola.” Savukārt šā projekta 178. panta 7. punktā bija paredzēts atbalstāms priekšlikums, ka “pašvaldība, kuras teritorijā dzīvo vismaz 20 000 iedzīvotāju, ja ar to netiek pārkāptas visas valsts intereses, var pēc sava pieprasījuma un ar valdības piekrišanu izstrādāt un pieņemt pati savu satversmi (hartu), kas tiek apstiprināta ar valsts likumu. Šāda pašvaldības satversme nedrīkst būt pretrunā ar Latvijas valsts Satversmi. Pilsēta, kurai ir sava satversme, pārvalda arī savu rajonu.” Pašvaldību kontroles apjoms izrietēja no 186. panta 4. punkta: “Ministru kabinets veic pašvaldību darbības pārbaudi no valsts kopējo interešu viedokļa.”⁷³

Neiedziļinoties daudzo diskutējamā piedāvājumu būtībā, redzams, ka pašvaldības jēdziena definīcija visai precīzi raksturo pašvaldības būtību. Vienlaikus izstrādātajiem pašvaldības principa priekšlikumiem valsts pamatlikumā var saskatīt ievērojamu līdzību ar Latvijas Pašvaldību savienības dažādos laika posmos izteiktajiem ierosinājumiem, kuru nepilnības un trūkumi, kas saistīti ar Eiropas Vietējo pašvaldības hartas normu pārrakstīšanu, jau norādīti iepriekš.⁷⁴

⁷¹ *Krūmiņa I.* Pašvaldības un Satversme. No: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Sociāli ekonomisko pētījumu institūta “Latvija” organizētā ekspertu semināra Rīgā, 1995. gada 15. jūnijā, materiāli. Rīga: SIA “N.I.M.S.”, 72. lpp.

⁷² Šā projekta 12. nodaļu “Pašvaldības” veidoja 176.–189. pants. Šajos pantos tika regulētas: pašvaldības iedzīvotāju tiesības pašvaldībā (176. pants), pašvaldības institucionālā sistēma (177. pants), pašvaldību pamattiesības (178. pants), pašvaldības ekonomiskās tiesības (179. pants), pašvaldības tiesību ierobežojumi (180. pants), pašvaldības domes vēlēšanas (181. pants), vadības un kontroles institūciju ievēlēšana (182. pants), domes lēmumu pieņemšana (183. pants), pašvaldības vara un kompetence (184. pants), domes sēžu atklātums (185. pants), pašvaldības darbības administratīvā uzraudzība un kontrole (186. pants), pašvaldības un uzņēmējdarbība (187. pants), atbalsts politiskajām partijām (188. pants) un likumdošana par pašvaldībām (189. pants). Ekspertu grupas prof. J. Bojāra vadībā izstrādātais Latvijas Republikas Satversmes projekts. 2002. gads. Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3503.

⁷³ Ekspertu grupas prof. J. Bojāra vadībā izstrādātais Latvijas Republikas Satversmes projekts. 2002. gads. Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3503.

⁷⁴ Savu redzējumu par pašvaldības pamatprincipu iekļaušanu Satversmē piedāvā arī ekonomikas zinātnieki Edvīns Vanags, Ilmārs Vanags un Oļģerts Krastiņš: “Satversmi vēlams papildināt ar atsevišķu nodaļu “Pašvaldību pamatprincipi”, kurā būtu iekļauti šādi pašvaldību pamatprincipi: pašvaldību vieta valsts varas struktūrā; reģionālo (apriņķu) un vietējo pašvaldību izveidošana; pašvaldību ievēlējamība; subsidiaritātes un proporcionalitātes principu īstenošana; valsts uzraudzība pār pašvaldību darbu; tiesības patstāvīgi veidot administratīvās struktūras savu uzdevumu izpildei; noteikti uzdevumiem atbilstoši finanšu resursu avoti; tiesības apvienoties pašvaldību organizācijās; tiesības uz īpašumu; iedzīvotāju informēšana un iesaistīšana pašvaldību darbībā, attīstībā un lēmumu pieņemšanā” (*Vanags E., Vanags I., Krastiņš O.* Pašvaldību pirmais pašvērtējums. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, 2006, 110. lpp.).

Nevar noliegt, ka šobrīd Satversmes pašvaldības principu regulējuma tvērums neatbilst tā nozīmei Latvijas valstij un tās sabiedrībai, tāpēc Satversmē nepieciešams papildus nostiprināt šādas būtiskas pašvaldības principa pazīmes:

- 1) pašvaldību iedalījuma atbilstību valsts administratīvi teritoriālajam iedalījumam – novados un republikas pilsētās. Valsts administratīvi teritoriālā iedalījuma nozīme izpaužas divos aspektos: pirmkārt, tas ir veids, kā organizēt valsts tiešo pārvaldi, otrkārt, tas ir veids, kā noteikt robežas pašvaldību darbības teritorijai. Tāpēc Satversmes līmenī nostiprināts valsts administratīvi teritoriālais iedalījums sekmēs tiešās valsts pārvaldes teritoriālo iestāžu sistēmas sakārtošanos, kā arī nodrošinās valsts administratīvi teritoriālā iedalījuma stabilitāti ilgtermiņā valsts un pašvaldību attīstības plānošanai;
- 2) pašvaldības kompetences iedalījumu autonomajā un uzdotajā kompetencē, formulējot prasību ikvienā pašvaldībā nodrošināt no pašvaldības kompetences izrietošo pakalpojumu apjomu un garantējot tā finansējumu. Viens no šādu grozījumu mērķiem būtu arī mazināt valsts “nomaļu efektu”, plānojot valsts un pašvaldību finanšu resursu piesaisti šīm problēmteritorijām, un novērst situāciju, ka pašvaldības pakalpojumu trūkuma dēļ atsevišķās pašvaldībās notiek vietējo iedzīvotāju izbraukšana uz pakalpojumu ziņā “bagātākām” pašvaldībām un ārvalstīm;
- 3) stiprināt vietējo demokrātiju un paplašināt iedzīvotāju tiesības piedalīties pašvaldības darbā, paredzot tiem izšķirošas tiesības lemt par attiecīgās administratīvi teritoriālā iedalījuma vienības robežu maiņu.

Secinājumi

1. Pašvaldības princips kā demokrātiskas valsts pazīme ir ietverts vairumā pasaules valstu konstitūciju. Demokrātisku postpadomju režīma valstu konstitūcijās raksturīgi pašvaldības principu nostiprināt vismaz nodaļas apjomā, kas starptautiskajā sabiedrībā tiek uztverts arī kā signāls valsts piederībai demokrātisko valstu saimei.
2. Satversmē pašvaldības principa pazīmes primāri izriet no 101. un 104. panta. Šajos pantos ir nostiprinātas pilsoņu tiesības piedalīties pašvaldības pārvaldē, pašvaldības ievēlējamība un pašvaldības darba valoda – latviešu valoda.
3. Šobrīd Satversmē nostiprinātais pašvaldības principa regulējuma tvērums neatbilst tā nozīmei Latvijas valstij un sabiedrībai, tāpēc Satversmē nepieciešams papildus nostiprināt šādas pašvaldības principa pazīmes:
 - 1) pašvaldību iedalījuma atbilstību valsts administratīvi teritoriālajam iedalījumam – novados un republikas pilsētās;
 - 2) pašvaldības kompetences iedalījumu autonomajā un uzdotajā kompetencē, formulējot prasību ikvienā pašvaldībā nodrošināt no pašvaldības kompetences izrietošo pakalpojumu apjomu un garantējot tā finansējumu;
 - 3) stiprināt vietējo demokrātiju un paplašināt iedzīvotāju tiesības piedalīties pašvaldības darbā, paredzot tiem izšķirošas tiesības lemt par attiecīgās administratīvi teritoriālā iedalījuma vienības robežu maiņu.

LATVIJAS REPUBLIKA

KĀ SOCIĀLI ATBILDĪGA VALSTS

Anita Kovaļevska, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu katedras lektore

Summary

The aim of the paper is to analyze whether the Republic of Latvia has been a welfare state since its establishment. The author suggests that laws adopted in the first period of independence demonstrate that the Republic of Latvia was a welfare state then. After the restoration of independence the Republic of Latvia ratified several international human rights treaties thereby recognizing its obligations of providing social security, healthcare and education. Hence the author concludes that since the restoration of independence the Republic of Latvia has been a welfare state as well.

Atslēgvārdi: sociāli atbildīga valsts, sociālā aizsardzība, Latvijas Republika.

Keywords: welfare state, social security, Republic of Latvia.

Ievads

Ne Latvijas Republikas Satversmes tekstā, ne kādā citā normatīvā aktā nebija un nav tieši noteikts, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts. Tomēr 2006. gada 2. novembrī Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2006-07-01 atzina, ka Latvija tāda ir. Satversmes tiesa norādīja: „Latvijas konstitucionālais likumdevējs Satversmē noteicis virkni sociālo tiesību. Tādējādi likumdevējs noteicis, ka Latvija ir sociāli atbildīga valsts, proti, tāda valsts, kas likumdošanā, pārvaldē un tiesas spriešanā cenšas iespējami plaši īstenot sociālo taisnīgumu. Sociāli atbildīgas valsts mērķis ir sabiedrībā izlīdzināt būtiskākās sociālās atšķirības un katrai iedzīvotāju grupai nodrošināt atbilstošu dzīves standartu.”¹

Šis princips Latvijā tiek uzskatīts par vienu no publisko tiesību virsprincipiem² jeb virsprincipiem, kas raksturo Latvijas valsts iekārtas identitāti.³ Konstitucionālo tiesību komisija pat ir norādījusi, ka atsevišķi šī principa elementi

¹ Satversmes tiesas 2006. gada 2. novembra sprieduma lietā Nr. 2006-07-01 18. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2006, 7. novembris.

² Par virsprincipiem tiek uzskatīti arī tiesiskas valsts princips un demokrātiskas iekārtas princips. Sk., piemēram, *Dravnieks A.* Vai Latvija jau ir tiesiska valsts? No: Administratīvā procesa likums. Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās likums. 3. izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2006, XI lpp.; *Levits E.* Satversmes 1. panta demokrātiskās iekārtas principa tvērums mūsdienās. Semināra materiālu krājums. Bīriņi, 2008, 95. lpp.

³ Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Rīga, 2012, 86. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf.

būtu uzskatāmi par tādiem, kas ietilpst valsts iekārtas neaizskaramajā daļā jeb Satversmes kodolā.⁴

Taču tas liek uzdot arī jautājumu, vai Latvijas Republika vienmēr kopš tās dibināšanas ir bijusi sociāli atbildīga valsts, vai arī par tādu kļuvusi tikai vēlāk, piemēram, 1998. gadā, kad Satversmē tika iekļautas cilvēka pamattiesības, tostarp sociālās tiesības.

Pirmais neatkarības laiks

Lai izvērtētu, vai Latvijas Republiku jau pirmajā neatkarības laikā varēja uzskatīt par sociāli atbildīgu valsti, vispirms jānoskaidro, kas tiek saprasts ar šo principu un kā šis princips vēsturiski attīstījies pasaulē.

Sociāli atbildīgas valsts principu zināmā mērā var uzskatīt par pretstatu liberālistiska idejām, kas valstij atvēlēja tikai naktssarga lomu.⁵ Līdz ar to plašākā nozīmē ar sociāli atbildīgu valsti saprot tādu valsti, kurai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums būt aktīvai un iejaukties ar regulējumu sabiedrības dzīvē.⁶ Šaurākā nozīmē ar sociāli atbildīgu valsti saprot tādu valsti, kas uzņemas atbildību par iedzīvotāju sociālo aizsardzību. Mūsdienās parasti tiek atzīts, ka sociāli atbildīgas valsts princips iekļauj sevī šādus četrus elementus:

- 1) valsts pienākumu nodrošināt cilvēka cienīgu dzīves līmeni, kas ietver sociālās palīdzības, pamatpakalpojumu, kā arī izglītības, veselības un sociālās aprūpes, kultūras iestāžu pieejamības nodrošināšanu;
- 2) valsts pienākumu nodrošināt aizsardzību sociāla riska gadījumā;
- 3) valsts pienākumu rūpēties par sociālo taisnīgumu, kas ietver rūpes par sociālo atšķirību izlīdzināšanu, vājāko aizsardzību un iespēju vienlīdzību;
- 4) cilvēka saistību ar sabiedrību, kas ietver arī cilvēka pienākumus pret citiem cilvēkiem.⁷

Sociāli atbildīgas valsts principa saknes meklējamas 19. gadsimta pēdējā ceturksnī un ir saistītas ar tā laika sociālajām, ekonomiskajām un politiskajām pārmaiņām. Attīstoties kapitālismam, industrializācijai, urbanizācijai un pieaugot iedzīvotāju skaitam, izzuda tradicionālās labklājības nodrošināšanas formas, kas radīja lielu nabadzību. Taču vienlaikus industrializācija palielināja produktivitāti, kas ļāva atvēlēt noteiktus resursus sociālo problēmu risināšanai.⁸ Līdz ar to arī attīstījās ideja, ka valstij ir pienākums rūpēties par tās iedzīvotājiem, regulējot sociālo un ekonomikas jomu. Šajā laikā valstis sāka pieņemt likumus par sociālo apdrošināšanu, un šis process lavīnveidīgi turpinājās arī 20. gadsimta sākumā.⁹ Līdz ar to faktiski var teikt, ka laikā līdz Otrajam pasaules karam sociāli atbildīgas valsts princips bija savā attīstības sākumposmā.

⁴ Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Rīga, 2012, 1112. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf

⁵ Spale A., Pleps J. Konstitucionālās tiesības. Tālmācības studiju kurss. SIA "Biznesa vadības koledža", 2008, 62. lpp.; Maurer H. *Staatsrecht I*. München, Verlag C.H. Beck, 2007, s. 227.

⁶ Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre, L. Pilsonis tiesiskā valstī: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 112. lpp.

⁷ Kovaļevska A. Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista Vārds*, Nr. 32, 2008, 26. augusts.

⁸ The Oxford Handbook of the Welfare State. Ed. by Castles F.G., Leibfried S., Lewis J. et.al. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 3–4.

⁹ Калашиков С. В. Функциональная теория социального государства. Москва: Экономика, 2002, с. 63–66.

Vērtējot to, vai pirmajā neatkarības periodā Latvija bija uzskatāma par sociāli atbildīgu valsti, jākonstatē, ka Latvijas Republikas pirmajā pagaidu satversmē – Latvijas Tautas padomes politiskajā platformā – bija noteikts, ka Latvija ir neatkarīga un demokrātiska republika, taču tā netika nodefinēta kā sociāli atbildīga valsts.¹⁰ Arī otrajā pagaidu satversmē – 1920. gada 27. maija Deklarācijā par Latvijas valsti¹¹ un 1920. gada 1. jūnija Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumos¹², kuri tika pieņemti pēc Satversmes sapulces sanāksšanas, – nebija rakstīts, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts. Tas nebija noteikts arī Satversmes sapulces izstrādātajā Latvijas Republikas Satversmes projektā, kurā nebija arī garantētas tiesības uz sociālo nodrošinājumu.¹³ Tomēr tas nevar būt par pamatu secinājumam, ka Latvijas Republika nebija sociāli atbildīga valsts. Kā jau tika norādīts, šajā laikā sociāli atbildīgas valsts princips pasaulē bija attīstības sākumposmā, un valstis savās konstitūcijās vēl nenorādīja to, ka tās ir sociāli atbildīgas. Tiek uzskatīts, ka pirmā šādu norādi savā konstitūcijā iekļāva Vācijas Federatīvā Republika tikai 1949. gadā.¹⁴ Līdz ar to ir nepieciešams plašāks izvērtējums, lai noteiktu, vai Latvijas Republika šajā laika posmā bija uzskatāma par sociāli atbildīgu valsti.

Autores ieskatā nav pamata apšaubīt, ka Latvijas Republika pirmajā neatkarības laikā bija sociāli atbildīga valsts plašākā nozīmē, proti, tāda valsts, kas aktīvi ar regulējumu iejaucas sabiedrības dzīvē. Kā šajā laikā norādījis Profesors K. Dišlers – viens no valsts uzdevumiem ir „pacelt kultūru un veicināt tautas labklājību ar pozitīvu darbību”¹⁵.

Šajā laika posmā pieņemtie likumi liecina arī par to, ka valsts uzņemas tādu jautājumu regulēšanu kā sociālā palīdzība, sociālā nodrošināšana un sociālā apdrošināšana. Jau dažas dienas pēc Satversmes sapulces sanāksšanas, proti, 1920. gada 3. maijā, tiek atjaunota Krievijas sociālo likumu darbība Latvijā. 1920. gadā Satversmes sapulce paplašina to personu loku, kuras ir pakļautas slimības apdrošināšanai, un nosaka, ka iemaksas veic ne tikai darbinieks un darba devējs, bet arī valsts, tādējādi skaidri parādot, ka valstij ir jāuzņemas atbildība par sociālo aizsardzību. 1927. gadā Saeima pieņem jaunu likumu par algotu darbinieku apdrošināšanu nelaimes un arodu slimību gadījumiem, 1928. gadā – likumu par lauku iedzīvotāju nodrošināšanu slimības gadījumos, 1931. gadā – pensiju likuma trīs daļas, kas paredzēja apdrošināšanu invaliditātes, vecuma un nāves gadījumam, un likumu par līdzekļu sagādāšanu bezdarba apkarošanai.¹⁶ 1928. gadā tika pieņemts arī likums par sociālo apgādību (sociālo palīdzību). Kā starpkaru periodā norādījis Latvijas Universitātes docents P. Mucenieks, „[m]ūsai valstis atzīst humāno principu, ka katram cilvēkam pieder tiesība uz eksistenci. Ja kādam nav eksistences līdzekļu, tad šādā trūcības gadījumā palīdzība jāsniedz valsts un pašvaldības iestādēm.”¹⁷ Vairākos ārvalstu autoru darbos tika atzīts ne tikai tas, ka Baltijas valstu sociālie likumi šajā periodā atbilda Rietumeiropas principiem,

¹⁰ Latvijas Tautas padomes politiskā platforma. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, Nr. 1, 1918, 14. decembris.

¹¹ Deklarācija par Latvijas valsti. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 4, 1920, 31. augusts.

¹² Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 4, 1920, 31. augusts.

¹³ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 976.–988. lpp.

¹⁴ *Калаициков С. В.* Функциональная теория социального государства. Москва: Экономика, 2002, с. 70.

¹⁵ *Dišlers K.* Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 30. lpp.

¹⁶ *Mucenieks P.* Sociālā likumdošana. I. daļa. Ievads un sociālās likumdošanas vispārējā mācība. II. daļa. Darba tiesības. [B.V.]: Latvijas universitātes studentu padome, 1934., 18.–21. lpp.

¹⁷ Turpat, 43. lpp.

bet pat norādīts, ka trīsdesmito gadu sociālās apdrošināšanas shēmas uzskatāmas par vienām no veiksmīgākajām pasaulē. Tomēr vienlaikus tika arī atzīts, ka Latvija tomēr nebija tik attīstīta sociālos jautājumos kā Skandināvijas valstis.¹⁸ Daudz kritiskāks savā vērtējumā ir bijis Latvijas Universitātes docents P. Mucenieks, kurš norādīja, ka dažās jomās ir sasniegts maksimums, bet dažās ir saglabāts Krievijas 19. gadsimta likumu līmenis, kas neliecina par plānveidīgu un pareizu sociālās politikas attīstības gaitu.¹⁹ Tomēr kopumā nevar noliegt to, ka Latvijas Republika pirmajā neatkarības posmā uzņēmas atbildību par iedzīvotāju sociālo aizsardzību. Līdz ar to, pat ja Latvijas Republika nebija tā laika vadošā valsts šajā jomā, tā atbilstoši tā laika izpratnei bija uzskatāma arī par sociāli atbildīgu valsti šaurākā nozīmē.

Latvijas Republikas Satversmes II nodaļas projekts liecina par to, ka pirmajā neatkarības posmā tika arī atzīts, ka valstij būtu jā rūpējas par sociālo atšķirību izlīdzināšanu un iespēju vienlīdzību, nodrošinot ne tikai sociālo aizsardzību, bet arī pieeju izglītībai. Latvijas Republikas Satversmes II nodaļas projektā bija iekļauts 107. pants, kura otrais teikums noteica: „Valsts un pašvaldības iestāžu uzturētās obligatoriskās mācību iestādēs mācība visiem skolēniem bez maksas un trūcīgu vecāku bērniem bez tam brīva arī barība, apģērbs un mācību līdzekļi.” Tātad projektā bija paredzēts, ka valsts un pašvaldības uztur mācību iestādes²⁰ un mācības tajās ir bez maksas. Turklāt, kā norādīja deputāts Kārlis Dēķens: „Obligatori mācība nav nodrošināta, ja trūcīgu vecāku bērniem nav garantēta barība, apģērbs un mācību līdzekļi. Bērns nevar apmeklēt skolu, ja viņam nav apavu. Ja nav ko mugura vilkt, nav ko ēst, tad bērns nevar skolu apmeklēt [...]”²¹ Tomēr jāatzīst, ka Satversmes sapulces deputātu diskusijas par šo pantu atklāj, ka šī norma nebaudīja vienprātīgu atbalstu. Taču deputātu iebildumi vairāk bija saistīti nevis ar to, ka šī ideja kā tāda nebūtu atbalstāma, bet gan ar to, ka valstij attiecīgajā brīdī nav pietiekami daudz līdzekļu, lai to finansētu.²²

Ņemot vērā minēto, var secināt, ka pirmajā neatkarības laikā Latvijas Republika bija sociāli atbildīga valsts ne tikai plašākā, bet arī šaurākā nozīmē. Latvijas Republika uzņēmas atbildību par iedzīvotāju sociālo aizsardzību, un principā tika atzīts arī tas, ka valstij būtu jā rūpējas par sociālo atšķirību izlīdzināšanu un iespēju vienlīdzību.

Otrais neatkarības laiks

Atjaunojot Latvijas Republikas neatkarību, ne 1990. gada 4. maija deklarācijā „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”,²³ ne arī 1991. gada 21. augusta likumā „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”²⁴ netika noteikts, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts. Tomēr 1990. gada 4. maija

¹⁸ Zālite E. Sociālā apdrošināšana Latvijā (1920–1940). *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2, 1999, 103.–104. lpp.

¹⁹ Mucenieks P. Sociālā likumdošana. I. daļa. Ievads un sociālās likumdošanas vispārējā mācība. II. daļa. Darba tiesības. [B.V.]: Latvijas universitātes studentu padome, 1934., 21. lpp.

²⁰ Tas bija noteikts arī projekta 108. pantā.

²¹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 600. lpp.

²² Turpat, 600.–624. lpp.

²³ Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: LPSR Augstākās Padomes deklarācija. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 20, 1990, 17.maijs.

²⁴ Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 42, 1991, 24.oktobris.

deklarācijas 8. punktā tika paredzēts garantēt iedzīvotājiem arī sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības atbilstoši vispārāztītām starptautiskām cilvēktiesību normām. 1990. gada 4. maijā Augstākā Padome pieņēma deklarāciju „Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”, ar kuru pievienojās vairākiem cilvēktiesību dokumentiem, tostarp ANO Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai un ANO Starptautiskajam paktam par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām.²⁵ Šie dokumenti uzliek valstij par pienākumu nodrošināt virkni tiesību, arī tiesības uz sociālo nodrošinājumu, tiesības uz veselību un tiesības uz izglītību. Tādējādi, pievienojoties šiem dokumentiem, jau no neatkarības atjaunošanas brīža tika atzīts, ka valsts pienākumos ietilpst dažādu sociālo jautājumu risināšana. Līdz ar to faktiski tika atzīts, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts.

No neatkarības atjaunošanas brīža Latvijas Republika uzņēmās atbildību par iedzīvotāju sociālo aizsardzību, arī pieņemot konkrētus likumus. 1990.–1991. gadā tika uzsākts veidot savu patstāvīgu sociālās drošības sistēmu Latvijā, ieviešot no bijušās PSRS finansiāli neatkarīgu pensiju sistēmu, nosakot sociālo nodokli, ieviešot sociālās palīdzības pabalstus, bezdarba pabalstus, kā arī vispārējos ģimenes pabalstus.²⁶ Piemēram, 1990. gada 14. decembrī tika pieņemts likums „Par sociālo nodokli”,²⁷ 1990. gada 29. novembrī – likums „Par valsts pensijām”, kas paredzēja pensiju vecuma, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma gadījumā.²⁸, bet 1991. gada 23. decembrī – likums „Par nodarbinātību”, kas garantēja sociālo aizsardzību bezdarba gadījumā.²⁹ Taču jau drīz tika secināts, ka jaunā sistēma nedarbojas pietiekami veiksmīgi, un 1995. gada tika uzsākta nozīmīga sociālās drošības sistēmas reforma, sociālās apdrošināšanas jomā stiprinot principu, ka tiek reģistrētas personas sociālās apdrošināšanas iemaksas un ka izmaksas ir proporcionālas personas veiktajām iemaksām. 1995. gadā tika pieņemts jauns likums „Par sociālo drošību”, likums „Par sociālo palīdzību”, likums „Par valsts pensijām”, likums „Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām” un likums „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu”. Dažu gadu laikā tika pieņemti jauni likumi arī citās sociālās drošības jomās.

1998. gada 15. oktobrī tika pieņemta Satversmes VIII nodaļa „Cilvēka pamattiesības”. Šajā nodaļā ir iekļautas ne tikai pilsoniskās un politiskās tiesības, bet arī ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības, piemēram, tiesības uz sociālo nodrošinājumu, tiesības uz veselību un tiesības uz izglītību. Tādējādi konstitucionālā līmenī nepārprotami tiek noteikts valsts pienākums regulēt visdažādākās dzīves sfēras un rūpēties arī par iedzīvotāju labklājību un sociālo aizsardzību. Līdz ar to likumdevējs Satversmē faktiski nostiprināja to, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts.

²⁵ Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LR Augstākās Padomes deklarācija. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990. 24. maijs, Nr. 21.

²⁶ Konceptija par sociālās apdrošināšanas sistēmas stabilitāti ilgtermiņā (Informatīvā daļa), apstiprināta ar Ministru kabineta 2010. gada 17. novembra rīkojumu Nr. 674. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3518>.

²⁷ Par sociālo nodokli: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 3, 1991, 31. janvāris.

²⁸ Par valsts pensijām: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1991, 17. janvāris.

²⁹ Par nodarbinātību: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 4, 1992, 30. janvāris.

Cilvēka pamattiesību iekļaušana Latvijas Republikas Satversmē deva iespēju arī Satversmes tiesai attīstīt sociālas valsts principu savos spriedumos. Jau 2001. gada 13. marta spriedumā lietā Nr. 2000-08-0109 Satversmes tiesa norādīja: „[...] ja kādas sociālās tiesības ir iekļautas pamatlikumā, tad valsts no tām nevar atteikties. Šīm tiesībām vairs nav tikai deklaratīvs raksturs.”³⁰ Tādējādi Satversmes tiesa atzina, ka arī sociālās tiesības ir subjektīvas, proti, tiesā aizstāvas tiesības. Šajā spriedumā Satversmes tiesa arī norādīja, ka valstij ir pienākums rūpēties par sociālo drošību, tādējādi nodrošinot sociālo taisnīgumu un cilvēka cienīgu dzīves līmeni.³¹

2006. gadā Satversmes tiesa pirmo reizi tiešā tekstā atzīst to, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts. 2006. gada 2. novembra spriedumā lietā Nr. 2006-07-01 Satversmes tiesa norādīja: „Latvijas konstitucionālais likumdevējs Satversmē noteicis virkni sociālo tiesību. Tādējādi likumdevējs noteicis, ka Latvija ir sociāli atbildīga valsts, proti, tāda valsts, kas likumdošanā, pārvaldē un tiesas spriešanā cenšas iespējami plaši īstenot sociālo taisnīgumu. Sociāli atbildīgas valsts mērķis ir sabiedrībā izlīdzināt būtiskākās sociālās atšķirības un katrai iedzīvotāju grupai nodrošināt atbilstošu dzīves standartu.”³²

Līdz ar to var secināt, ka arī otrajā neatkarības laikā Latvijas Republika jau no neatkarības atjaunošanas brīža ir uzskatāma par sociāli atbildīgu valsti. 1998. gadā tas tiek nostiprināts Satversmē, bet 2006. gadā to tiešā tekstā atzīst arī Satversmes tiesa. Turklāt, lai arī ekonomiskās krīzes dēļ, sākot ar 2009. gadu, tiek grozīti un pieņemti jauni likumi, kas paredz sociālo garantiju ierobežošanu,³³ Latvijas Republika tomēr neatteicās no saviem pienākumiem sociālās drošības jomā. Analizējot šīs izmaiņas, arī Satversmes tiesa atzina, ka tām ir leģitīms mērķis – sociālās apdrošināšanas budžeta ilgtspējas nodrošināšana, līdzsvarojot tā ieņēmumus un izdevumus, un līdz ar to – sabiedrības labklājības nodrošināšana.³⁴ Tātad faktiski sociālās garantijas tika samazinātas, lai kopumā valsts tomēr varētu realizēt sociāli atbildīgas valsts principu vismaz minimālā apmērā.

Kopsavilkums

Ne Latvijas Republikas Satversmes tekstā, ne kādā citā normatīvā aktā nebija un nav tieši noteikts, ka Latvijas Republika ir sociāli atbildīga valsts. Tomēr pirmā neatkarības laika normatīvie akti liecina par to, ka tika atzīsta valsts atbildība par iedzīvotāju sociālo aizsardzību. Līdz ar to jau pirmajā neatkarības laikā Latvijas Republika bija atzīstama par sociāli atbildīgu valsti ne tikai plašākā, bet arī šaurākā nozīmē. Arī otrajā neatkarības laikā jau no neatkarības atjaunošanas brīža tika atzīta Latvijas Republikas atbildība par tiesībām uz sociālo nodrošinājumu, tiesībām uz veselību un tiesībām uz izglītību. 1998. gadā tas tika arī nostiprināts Satversmē. Līdz ar to arī otrajā neatkarības laikā Latvijas Republika jau no neatkarības atjaunošanas brīža ir atzīstama par sociāli atbildīgu valsti.

³⁰ Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 41, 2001, 14.marts.

³¹ Turpat.

³² Satversmes tiesas 2006. gada 2. novembra sprieduma lietā Nr. 2006-07-01 18. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2006, 7. novembris.

³³ Sk., piemēram, 2009. gada 12. marta likumu “Grozījumi likumā “Par valsts pensijām””, 2009. gada 16. jūnija likumu “Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam”.

³⁴ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 27. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 201, 2009, 22. decembris.

VALSTS VALODAS AIZSARDZĪBAS ASPEKTI ADMINISTRATĪVO TIESU PRAKSĒ

Jautrīte Briede, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Summary

The article „Aspects of state language protection in practice of administrative courts” provides insight into rulings of the Administrative Cases Departments of the Supreme Court concerning questions of the state language. There are four groups of problems analyzed in the article: 1) issue concerning application to the administration or the court, 2) issue concerning using foreign language during a trial; 3) issue concerning use of Latgallian language and 4) issue concerning writing of a person's name.

Atslēgvārdi: valsts valoda, tiesības uz privāto dzīvi, tiesības vērsties tiesā, latgaļu valoda, personvārdu atveide.

Keywords: state language, right to private life, right to court, Latgallian language, writing of a person's name.

Šā referāta mērķis ir veicināt (turpināt) diskusiju par atsevišķiem jautājumiem, kas sakarā ar valodas lietojumu radušies iestāžu un tiesu praksē, par izpētes objektu galvenokārt ņemot Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta pēdējo gadu nolēmumus.

Veicot izpēti, identificētas šādas problēmjaudājumu grupas:

- 1) jautājumi, kas saistīti ar vēršanas iestādē un tiesā;
- 2) jautājumi, kas saistīti ar valodas lietojumu tiesā;
- 3) jautājumi, kas saistīti ar latgaļu valodas lietojumu;
- 4) jautājumi, kas saistīti ar personvārdu atveidi.

Vēršanās iestādē un tiesā valsts valodā

Kā secināms no administratīvo tiesu prakses, visvairāk ar valodas lietošanu un aizsardzību saistītie jautājumi ietverti ieslodzīto sūdzībās valsts iestādēm un pieteikumos tiesā. Visbiežāk sūdzības saistītas ar Valsts valodas likuma¹ 10. panta otrās daļas piemērošanu, atbilstoši kurai iestādes un tiesas no personām pieņem un izskata dokumentus tikai valsts valodā. Šie noteikumi neattiecas uz personu iesniegumiem steidzamos medicīniskās palīdzības izsaukuma gadījumos, noziegumu izdarīšanas vai citu likumpārkāpumu gadījumos, kā arī tad, ja tiek izsaukta neatliekamā palīdzība ugunsgrēka, avārijas vai citos nelaimes gadījumos.

¹ Valsts valodas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 428 (433), 1999, 21. decembris.

Kādā lietā ieslodzītais P.R. vērsās Ieslodzījuma vietu pārvaldē ar iesniegumu krievu valodā. Ieslodzījuma vietu pārvalde P.R. iesniegumu atstāja bez izskatīšanas, pamatojoties uz Valsts valodas likuma 10. panta otro daļu, norādot, ka iesniegumā minētie apstākļi nav ārkārtēji, kuru dēļ var būt aizskartas P.R. mantiskās intereses vai tiesības. P.R. minēto lēmumu apstrīdēja (vienlaikus lūdzot atlīdzināt morālo kaitējumu 5000 latu apmērā). Tieslietu ministrija, lemjot par apstrīdēto lēmumu, norādīja – tā kā P.R. bija lūdzis pārvaldei skaidrot viņu interesējošus jautājumus, nevis apstrīdējis tās lēmumu vai rīcību, pārvaldei nebija pienākuma tulkot un izskatīt iesniegumu. Turklāt saskaņā ar ministrijas rīcībā esošo informāciju iesniegumu sastādīšana valsts valodā P.R. nesagādā problēmas, par ko liecina citi P.R. iesniegumi.

P.R. vērsās administratīvajā tiesā, bet tiesa noraidīja pieteikumu, piekritot ministrijai, ka nav iestājušies likumā paredzētie priekšnoteikumi svešvalodā iesniegtā iesnieguma izskatīšanai. Tiesa norādīja, ka P.R. vairākkārt iestādēs un tiesā vērsies ar dokumentiem valsts valodā. Tas liek secināt, ka P.R. pārspilē grūtības, ar kurām viņš saskaras, vērstoties ar iesniegumiem iestādē.² Izskatot P.R. kasācijas sūdzību, Senāts spriedumā ir devis plašu skaidrojumu par latviešu valodas lomu un tās aizsardzības nozīmīgumu,³ atsaucoties arī uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas apsvērumiem, ko tā izteikusi par valodas prasībām saziņā ar iestādēm. Proti, ka konvencija⁴ negarantē valodas lietošanas brīvību kā tādu un jo īpaši tiesības izteikties savā izvēlētajā valodā sarakstē ar valsts iestādēm.⁵

Vienlaikus Senāts saistībā ar valodu ir analizējis arī apsvērumus par tiesībām uz tiesu. Proti, ja personai likumā ir garantētas iespējas vērsties tiesā, bet faktiski nav iespējams izpildīt priekšnoteikumus pieteikuma iesniegšanai, nevar uzskatīt, ka valsts praktiski ir nodrošinājusi tiesības uz pieeju tiesai. Tiesības uz tiesu ierobežo arī tas, ka personai nav iespējams nosūtīt iesniegumu vai sūdzību. Ieslodzījumā esoša persona ir būtiski ierobežota rīcības brīvībā, ko neizbēgami nosaka ieslodzījuma fakts. Valsts valodas neprasmes dēļ tas var novest pie nespējas īstenot cilvēktiesības, jo saziņa ar valsts iestādēm valsts valodā ir viens no priekšnoteikumiem. Tāpēc jāizvērtē, vai prasība rakstīt iesniegumu valsts valodā noved pie pilnīgas nespējas īstenot tiesības vērsties iestādēs ar iesniegumiem un attiecīgi arī Latvijas Republikas Satversmes⁶ 92. pantā paredzētās tiesības uz pieeju tiesai. Tomēr tas nenozīmē, ka saziņai ar ieslodzīto ir jāizmanto viņa izvēlēta valoda. Ar to ir jāsaprot tulkojuma nodrošināšana. Tāpēc vērtējams, vai personai ir iespējas nodrošināt iesnieguma iesniegšanu valsts valodā, piemēram, vai tā pati pietiekami pārvalda latviešu valodu.

Senāts norādīja, ka, kaut arī P.R. varētu būt vieglāk sazināties ar iestādēm dzimtajā valodā un prasība sazināties valsts valodā ir apgrūtinājoša, tomēr ne jebkurš apgrūtinājums rada valsts pienākumu rīkoties. Valsts valoda ir konstitucionāli sargāta vērtība, un atkāpes no prasībām valodas lietošanā piemērojamas šauri.⁷

² Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 15. jūlija spriedums lietā Nr. A420652110. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. SKA-126/2012. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

⁴ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/144, 1997, 13. jūnijs.

⁵ Senāts norādīja uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 10. janvāra lēmumu lietā „Kozlovs pret Latviju” un 2006. gada 30. novembra spriedumu lietā „Dmitrijevs pret Latviju”.

⁶ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. SKA-126/2012. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

Senāta praksē atrodami arī nolēmumi, ar kuriem tas ir atcēlis apgabaltiesas spriedumus (ar kuriem lieta izskatīta pēc būtības) un atstājis bez izskatīšanas pieteikumu sakarā ar to, ka nav ievērota lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtība, jo pieteicēji nav vērsušies ar apstrīdēšanas iesniegumu latviešu valodā.

Piemēram, ieslodzītais B.K bija apstrīdējis Ieslodzījuma vietu pārvaldē cietuma priekšnieka lēmumu, iesniedzot iesniegumu krievu valodā. Ieslodzījuma vietu pārvalde iesniegumu atdeva B.K., norādot, ka iesniegums iesniedzams valsts valodā. B.K. vērsās ar pieteikumu tiesā, un gan administratīvā rajona tiesa, gan apgabaltiesa pieteikumu izskatīja pēc būtības (to noraidīja). Taču Senāts šajā lietā uzskatīja, ka pieteikums vispār nebija skatāms, jo Administratīvā procesa likuma⁸ 278. panta 1. punkts noteic, ka tiesa atstāj pieteikumu bez izskatīšanas, ja pieteicējs nav ievērojis lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtību. Senāts gan norādīja, ka iestādes atteikšanās izskatīt apstrīdēšanas iesniegumu pati par sevi nenozīmē, ka šī kārtība nav ievērota – neatkarīgi no iestādes lēmuma tā ir ievērota, ja persona likumā noteiktā kārtībā ir vērsusies iestādē ar apstrīdēšanas iesniegumu. Taču, tā kā B.K. augstākā iestādē iesniedza svešvalodā sastādītu apstrīdēšanas iesniegumu, viņš nav rīkojies atbilstoši likuma prasībām un tādējādi nav ievērojis ārpustiesas izskatīšanas kārtību.⁹

Līdzīgi secinājumi izdarīti arī citā lietā, kur ieslodzītā I.D. bija vērsusies ar krievu valodā rakstītu iesniegumu par cietuma uzrauga rīcību, kas izpaudās viņas fiziskā ietekmēšanā. Ieslodzījuma vietu pārvalde iesniegumu atstāja bez izskatīšanas. Kaut arī iesniegumā un vēlāk pieteikumā tiesai bija runa par fizisku ietekmēšanu, tiesa secināja, ka faktiskā rīcība, par kuru I.D. sūdzējās, bija jau notikusi, tā nebija ilgstoša un neturpinājās iesnieguma iesniegšanas laikā. Līdz ar to šī situācija nav pielīdzināma ārkārtas situācijai, kuras novēršanai var vērsties ar iesniegumu svešvalodā.¹⁰

Vienlaikus Senāta praksē atrodami gadījumi, kad Senāts ir secinājis, ka, lai nodrošinātu personas tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesai ir jāpieņem pieteikums arī svešvalodā. Tā kādā lietā I.B., kas atradās ieslodzījumā Krievijā, iesniedza sūdzību krievu valodā. Tiesnese to atstāja bez virzības, norādot, ka jāiesniedz sūdzība latviešu valodā. I.B. iesniedza paskaidrojumus krievu valodā, no kuriem izrietēja, ka pieteicējs nespēj iesniegt sūdzību valsts valodā. Tiesnese atkārtoti atstāja bez virzības sūdzību un vēlāk uzskatīja to par neiesniegtu.

Senāts šajā lietā norādīja, ka šāda tiesneses rīcība situācijā, kad I.B. atrodas ieslodzījumā Krievijā un ir informējis tiesu par to, ka nespēj lasīt un rakstīt valsts valodā, nav pamatota. Tā kā ieslodzījumā esoša persona ir būtiski ierobežota rīcības brīvībā, valsts valodas neprasmes gadījumā tas var novest pie nespējas īstenot cilvēktiesības. Tāpēc tiesai jāapsver jautājums, vai prasība iesniegt dokumentus tiesā valsts valodā nenoved pie pilnīgas nespējas īstenot tiesības uz pieeju tiesai. I.B. atrodas īpašos apstākļos, kuros viņam tiek liegta pieeja tiesai tikai tā iemesla dēļ, ka viņš nepārzina valsts valodu. Turklāt, atrodoties ieslodzījumā ārpus Latvijas, I.B. nav iespējams saņemt citas personas palīdzību dokumentu noformēšanā valsts valodā.¹¹

⁸ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. novembris.

⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. SKA-152/2012 6. punkts. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 26. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKA-318 9. punkts. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 15. janvāra lēmums lietā Nr. SKA-193/2013. Nepublicēts.

Personas nespēja uzrakstīt sūdzību latviešu valodā ir ņemta vērā arī, lemjot par sūdzības iesniegšanas termiņa atjaunošanu. Taču nokavējums par attaisnotu tika atzīts tikai tāpēc, ka persona viena pati bija atradusies soda izolatorā un pēc tam karantinā. Tāpēc Senāts uzskatīja par ticamu paskaidrojumu, ka cilvēku, kurš varētu pārtulkot lēmumu un uzrakstīt sūdzību, pieteicējs varēja sākt meklēt tikai pēc ievietošanas kopējā kamerā. Turklāt laiks, kurā viņš iesniedza blakus sūdzību, ņemot vērā norādītos apstākļus, nešķiet nesamērīgi ilgs. Savukārt šaubas, kuras nav iespējams novērst ar pierādījumu pārbaudi, tulkojamas par labu privātpersonai, lai izslēgtu iespēju, ka pieeja tiesai tiek liegta nepamatoti.¹²

Apkopojot iepriekš teikto, secināms, ka administratīvo tiesu praksē tikai izņēmuma gadījumos tiek atzītas tiesības vērsties iestādē vai tiesā ar iesniegumu (sūdzību, pieteikumu), kas nav noformēts latviešu valodā. Izņēmumi pieļaujami, lai nodrošinātu tiesības uz tiesu, ja valsts valodas nezināšanas dēļ šīs tiesības tiktu atņemtās vispār.

Valodas lietojums tiesā

Administratīvā procesa likuma 110. panta pirmā daļa noteic, ka tiesvedība notiek valsts valodā. Atbilstoši minētā panta trešajai daļai tiesa var pieļaut atsevišķas procesuālās darbības arī citā valodā, ja to lūdz kāds no administratīvā procesa dalībniekiem un pārējie dalībnieki tam piekrīt.

Praksē nereti gadījumos, kad pieteicējs ir krievvalodīgs, tiesa, komunicējot ar viņu, pāriet uz krievu valodu, kā arī atļauj pieteicējam (dažkārt arī tā pārstāvim) izteikties krievu valodā, nepieaicinot tulku. Atbilstoši likumam pret to var iebilst citi procesa dalībnieki. Savukārt tiesas sekretāram vai tiesas sēdes apmeklētājiem piekrišana nav jāprasa.

Tiesvedības atklātums ir viens no mutvārdu tiesas procesa pamatprincipiem (kā norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa – viena no demokrātiskas sabiedrības garantijām¹³), kura mērķis ir ļaut sabiedrībai sekot tiesas spriešanai. Tādējādi, ja tiesas sēdes apmeklētājs nesaprot krievu valodu, viņam nav iespējas pilnībā sekot tiesas sēdē notiekošajam. Tāpat arī tiesas sēdes sekretāram nav izvirzāmas prasības pārzināt krievu valodu, līdz ar to viņam var rasties problēmas ar pienācīgu pienākuma izpildi.

Ņemot vērā iepriekš teikto, būtu vēlams, ja ne papildināt Administratīvā procesa likuma 110. pantu, tad vismaz praksē nodrošināt to, ka svešvaloda bez tulkojuma valsts valodā tiesas sēdē tiek lietota tikai tad, ja arī tiesas sēdes apmeklētāji un tiesas sekretārs apliecina tās saprašanu.

Latgaļu valodas lietojums

Administratīvajā tiesā biedrība „Latgališu volūdys centris” iesniedza blakus sūdzību latgališu valodā, un tiesa to atteicās pieņemt. To par pareizu uzskatīja arī Augstākās tiesas Senāts, atsaucoties uz Satversmes 4. pantu, Satversmes normu

¹² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 23. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-409/2010. Nepublicēts.

¹³ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma 05/09/2001 „B. un P. pret Apvienoto Karalisti” 36. punktu. Pieejams: www.echr.coe.int. [skatīts 2013. gada 12. februārī].

tapšanas vēsturi un Administratīvā procesa likuma 110. pantu.¹⁴ Senāts secināja, ka no tiesību normu vēsturiskās un sistēmiskās analīzes izriet, ka ar jēdzienu „latviešu valoda” Satversmes 4. pantā ir aptverta latviešu literārā valoda. Tādējādi latviešu literārā valoda ir valsts valoda Administratīvā procesa likuma 110. panta izpratnē. Latviešu literārās valodas kā valsts valodas atzīšanas mērķis ir nostiprināt valsts administratīvo vienotību. Atsevišķas latviešu valodas izloksnes izdalīšana un valsts valodas statusa piešķiršana būtu pretēja likumdevēja noteiktajam mērķim. Citas izloksnes Administratīvā procesa likuma 110. panta izpratnē ir svešvalodas. Latgaliešu rakstu valodā sastādīts dokuments atzīstams par dokumentu, kas sastādīts svešvalodā.

Referāta autore nepievienojas Senāta viedoklim. Autorei bija iespēja iepazīties ar tiesā iesniegtajiem dokumentiem. Kaut arī atsevišķi vārdi kā latgaļu valodas neprātībai tajā bija nesaprotami, kopumā teksts bija uztverams un pieteicējas griba no sūdzības bija izsecināma.

Autore piekrīt Dr. iur. Jāņa Plepa norādītajam, ka personas komunikācija ar valsti latgaliešu valodā būtu apspriežama atbilstoši labas pārvaldības principam un privātpersonas tiesību ievērošanas principam.¹⁵

Senāts minētajā lēmumā ir atsaucies arī uz Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas noteikumu¹⁶ 8. punktu, kas noteic, ka dokuments jāraksta skaidri salasāmā rakstā literārā valodā, ievērojot valsts valodas pareizrakstības normas un terminoloģiju. Sekojot Senāta lēmumā izteiktajai loģikai, tiesai būtu jāatsaka pieņemt arī tādas sūdzības un pieteikumus, kuros nav ievēroti gramatikas noteikumi vai lietoti nepareizi termini. Tomēr praksē administratīvās tiesas nebūt neatsaka pieņemt dokumentus arī ar daudzām gramatikas kļūdām, ja vien teksts principā ir uztverams.

Dr. iur. h. c. Egils Levits ir norādījis, ka valstij ir konstitucionāls pienākums pienācīgi gādāt arī par latgaliešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību, kā to arī nosaka Valsts valodas likuma 3. panta ceturtais daļa. Vienlaikus viņš norāda, ka valstij nav konstitucionāla pienākuma blakus latviešu valodas literārajai formai latgaliešu valodu lietot arī oficiālajā saziņā. Oficiālā saziņa ir īpaša (un visai šaura) valsts valodas lietošanas joma, kurai raksturīgs īpašs (juridiski birokrātisks) valodas stils, kas nepieciešams juridiskās precizitātes dēļ. Tādēļ unitārā valstī ar vienotu valsts pārvaldi šim stilam principā jābūt vienotam. Valoda, ko valsts lieto un pieprasa lietot oficiālajā saziņā, no vienas puses, ir valsts nacionāli kulturālās identitātes izpausme, bet, no otras puses, tas vienlaikus ir arī juridisks pārvaldības instruments. Tomēr, kā norāda E. Levits, starp abām valsts valodas funkcijām oficiālajā saziņā tādēļ ir jāpanāk saprātīgs izlīdzinājums. Tur, kur valsts pārvaldības intereses lietot tieši latviešu valodas literāro formu, nevis tās latgalisko paveidu nav tik būtiskas, būtu pieļaujama latgaliešu valodas lietošana arī oficiālajā saziņā.¹⁷

Ja latgaļu valodā rakstītais iesniegums iestādei vai pieteikums (sūdzība) tiesā ir saprotams, tas būtu pieņemams, ja nepieciešams, precizējot neskaidro. Līdzīgi to var darīt arī ar literārā latviešu valodā iesniegtu tekstu, ja iesniedzēja vēlme ir izteikta pārāk neskaidri.

¹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 18. augusta lēmums lietā SKA-596/2009. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

¹⁵ Pleps J. Latgaliešu valoda un Satversme. *Jurista Vārds*, Nr. 43, 2011, 25. oktobris.

¹⁶ Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas noteikumi: Ministru kabineta 1996. gada 23. aprīļa noteikumi Nr. 154. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74/75, 1996, 30. aprīlis.

¹⁷ Levits E. Latgaliešu valoda (latgaļu volūda) kā valsts valodas paveids. *Jurista Vārds*, Nr. 43, 2011, 2. novembris.

Ar personvārdu atveidi saistītie jautājumi

Tiesu praksē ik pa laikam aktualizējas jautājums, kas saistīts ar citu valodu personvārdu atveidi Latvijas dokumentos. Šis jautājums tiek saistīts ar tiesībām uz privāto dzīvi. Šajā sakarā jāatgādina Satversmes tiesas spriedums *Mencenas* lietā, no kura izriet, ka personvārdu atveide latviešu valodā nav uzskatāma par vārda maiņu.¹⁸ Satversmes tiesa minētajā lietā norādīja, ka oriģināla saglabāšana, pārejot no vienas rakstības sistēmas uz otru, nav iespējama. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa atteica pēc būtības izskatīt *Mencenas* pieteikumu, atsaucoties uz plašo dalībvalsts rīcības brīvību šajā jomā.¹⁹

Pamatojoties uz minētajiem apsvērumiem, administratīvās tiesas noraidīja vairāku personu, arī Leonīda Raihmana pieteikumu, kurš vēlējās, lai viņa vārdu un uzvārdu atveidotu kā *Leonid Raihman*.²⁰ L. Raihman vērsās ANO Cilvēktiesību komitejā, kas izveidota un izskata personu iesniegumus, pamatojoties uz Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām fakultatīvo protokolu. Cilvēktiesību komiteja atzina, ka personvārda atveidošana dokumentos latviešu valodā bez personas piekrišanas ir tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību pārkāpums.²¹ Pēc šā lēmuma Raihman vērsās Senātā ar pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem, tomēr Senāts šo pieteikumu noraidīja, pamatojoties uz to, ka komitejas apsvērumi nav uzskatāmi par jaunatklātu apstākli.²²

Tomēr Senātam nācās skatīt citu lietu, kurā pieteicēja pārstāvji atsaucās uz minēto Cilvēktiesību komitejas lēmumu. Proti, Latvijā dzimušajam bērnam Portugāles Vēstniecība bija izdevusi dzimšanas apliecību, reģistrējot viņu kā *Ricardo Daniel Baranov Cardoso*. Pamatojoties uz bērna vecāku iesniegumu, Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde nolēma atzīt bērnu par Latvijas pilsoni un noteikt, ka bērna vārds un uzvārds atveidojams kā Rikardu Daniels Baranovs-Kardoza. Bērna vecāki apstrīdēja bērna personvārda rakstību un vērsās tiesā. Kasācijas sūdzībā viņi atsaucās arī uz minēto Cilvēktiesību komitejas lēmumu lietā „*Raihman* pret Latviju”.

Senāts vērsās Satversmes tiesā, lai pārliecinātos, ka Satversmes 96. pants (noteic tiesības uz privāto dzīvi) joprojām ir interpretējams tādā veidā, kā tas tika darīts 2001. gadā (minētajā *Mencenas* lietā). Senāts norādīja, ka Latvijai saistošā starptautisko tiesību līgumā ietverts personai labvēlīgāks cilvēktiesību standarts nekā nacionālajās normās. Šis ir būtisks apstāklis, kas liedz administratīvajai tiesai konkrētās lietas izskatīšanā automātiski atsaukties uz Satversmes tiesas sniegto interpretāciju *Mencenas* lietā.²³

Satversmes tiesas kolēģija ar 2012. gada 30. maija lēmumu atteicās ierosināt lietu, norādot, ka ANO Cilvēktiesību komitejas apsvērumi nav juridiski saistoši un attiecināmi tikai uz konkrēto gadījumu un ka pēc sprieduma *Mencenas* lietā nav

¹⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103.

¹⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 7. decembra lēmums 71074/01 lietā „*Mencena* pret Latviju”. Pieejams: www.echr.coe.int. [skatīts 2013. gada 12. februārī].

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 16. marta spriedums lietā SKA-150. Npublicēts.

²¹ Cilvēktiesību komitejas 2010. gada 30. novembra lēmums lietā „*Raihman* pret Latviju” Nr. 1621/2010.

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 15. jūnija lēmums lietā SJA-8. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 27. aprīļa lēmuma lietā Nr. 184/2012 10. un 17. punkts. Npublicēts.

notikusi būtiska tiesisko apstākļu maiņa. Papildus norādīts, ka Senāts, konstatējot, ka situācijas izskatāmajā lietā un Cilvēktiesību komitejas izskatītajā lietā ir identiskas, var interpretēt un piemērot tiesību normas, ievērojot samērīguma principu.

Senāts, izskatot lietu pēc būtības, noraidīja pieteikumu, tomēr uzmanīgi izvērtējot, vai personvārdu atveide pārmērīgi neierobežos privāto dzīvi. Senāts konstatēja, ka bērns ir atzīts par Latvijas pilsoni, tātad visos dokumentos, kas viņam tiks izsniegti, tiks lietota tāda vārda un uzvārda rakstība, kāda viņam kā pilsonim ir reģistrēta, neatkarīgi no tā, vai viņš izglītību izvēlēšies iegūt un vai viņa darba vieta būs Latvijā vai citur. Tāpēc nav būtiski, ka dzimšanas apliecībā rakstītais vārds atšķirsies no Latvijas iestāžu izsniegtajos dokumentos rakstītā. Arī ceļošanas dokumentā (personas apliecībā vai pasē) vārds un uzvārds būs ierakstīts tā, kā tas ir reģistrēts Iedzīvotāju reģistrā.²⁴

Vienlaikus Senāts norādīja, ka nevar pilnībā izslēgt neērtības saistībā ar piederības noteikšanu tēva ģimenei vai pieteicēja vārda un uzvārda citādo rakstību dzimšanas apliecībā. Tomēr nav konstatējamas potenciālas nopietnas grūtības. Pieteicēja pārstāvju argumentus Senāts novērtēja kā izteiktus emocionāli. No tiesību viedokļa nav secināms, ka situācija konkrētajā lietā būtiski atšķirtos no tipveida gadījumiem, uz kādiem ir attiecināmas piemērojamas tiesību normas.²⁵

No iepriekš minētā secināms, ka administratīvā tiesa attiecībā uz personvārdu atveidošanu katrā konkrētā gadījumā pārbauda, vai privātās dzīves ierobežojums nav nesamērīgs.

Secinājumi

1. Administratīvo tiesu praksē tikai izņēmuma gadījumos tiek atzītas personas tiesības vērsties iestādē vai tiesā ar iesniegumu (sūdzību, pieteikumu), kas nav noformēts latviešu valodā. Izņēmumi pieļaujami, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu, ja valsts valodas nezināšanas dēļ šīs tiesības tiktu atņemtas vispār. Atkāpes no prasībām valodas lietošanā piemērojamas šauri.
2. Būtu vēlams papildināt Administratīvā procesa likuma 110. pantu vai nodrošināt praksē, ka svešvaloda bez tulkojuma valsts valodā tiesas sēdē tiek lietota tikai tad, ja arī tiesas sēdes apmeklētāji un tiesas sekretārs apliecina tās pārzināšanu.
3. Ja latgaļu valodā rakstītais iesniegums iestādei vai pieteikums (sūdzība) tiesā visumā ir saprotams, tas būtu pieņemams, ja nepieciešams, precizējot neskaidro.
4. Administratīvā tiesa attiecībā uz personvārdu atveidošanu katrā konkrētā gadījumā pārbauda, vai privātās dzīves ierobežojums nav nesamērīgs.

²⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr. 184/2012. Pieejams: www.tiesas.lv [skatīts 2013. gada 12. februārī].

²⁵ Turpat, 17. punkts.

PERSONAS *LOCUS STANDI* ADMINISTRATĪVAJĀS LIETĀS TIESĪBU UZ TAISNĪGU TIESU KONTEKSTĀ

Inga Bērtaite, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu katedras doktorante

Summary

The article reviews one of the central issues of administrative procedural law – *locus standi* – in the context of right to a fair trial. *Locus standi* is one of the admissibility preconditions for the application in administrative case. Requirements for a private individual's *locus standi* are set out in the Article 31, second paragraph of Administrative Procedure Law. This admissibility precondition is closely related to the constitutionally and internationally guaranteed right to a fair trial, since the possibility to initiate an administrative court procedure depends on the positive assessment of this precondition.

It is concluded in the article that the *locus standi* of those applicants who turned to the administrative court with application, on the basis of violated human right guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms should be evaluated not only in the context of national regulation, but also in the context of case-law of the European Court of Human Rights. Also regarding *locus standi*, choosing the legal provisions to apply, the priority should be given to the provision that guarantees the highest protection (ensuring) level of the relevant fundamental rights. Therefore in those cases, if the Convention, taking into account the case-law of the European Court of Human Rights, includes more positive regulation to the person, those regulations should be applied that can secure higher procedural rights protection (security) level.

Atslēgvārdi: *locus standi*, tiesības uz taisnīgu tiesu, subjektīvās publiskās tiesības.

Keywords: *locus standi*, right to a fair trial, subjective public rights.

Ievads

Konstitucionālo tiesību komisijas sniegtajā viedoklī par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu¹ no jauna aktualizētais jēdziens „Satversmes kodols” aptver plašu jautājumu loku. Tiešā vai pastarpinātā veidā saknes tajā rod daudzi tiesību institūti, tostarp personas administratīvi procesuālais *locus standi*. Kā to minētajā viedoklī norādīja Konstitucionālo tiesību komisija, tiesiskas valsts virsprincipa obligāts un līdz ar to Latvijas

¹ Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Rīga, 2012. Pieejams: www.president.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

Republikas Satversmes² (turpmāk – Satversme) kodolā ietilpstošs elements ir tiesu varas kontrole pār izpildvaru, ja izpildvara pieņem personai nelabvēlīgu lēmumu.³ Tiesiskas valsts virsprincipa centrālā sastāvdaļa ir personas pamattiesības. Ne visas personas pamattiesības un ne pilnā apmērā ietilpst Satversmes kodolā, tomēr ir tādas personas pamattiesības, kuras konstitucionālais likumdevējs nevar atcelt, piemēram, tiesības uz taisnīgu tiesu.⁴

Personas administratīvi procesuālais *locus standi*, lai gan konkretizēts Administratīvā procesa likuma⁵ 31. panta otrajā daļā, primāri izriet no Satversmes 92. pantā nostiprinātajām, kā arī starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Tiesības uz taisnīgu tiesu parasti tiek aplūkotas no institucionālā viedokļa (tiesa kā neatkarīga tiesu varas institūcija) un procesuālā viedokļa (pienācīgs, tiesiskai valstij atbilstošs process, kurā lieta tiek izskatīta).⁶ Šā raksta mērķis ir paraudzīties uz vienu nozīmīgu tiesību uz taisnīgu tiesu procesuālo aspektu – personas *locus standi* – administratīvo lietu kontekstā. Lai sasniegtu minēto mērķi, rakstā īpaša vērība pievērsta minēto normu piemērošanas praksei.

1. Īsumā par *locus standi* jēdzienu

Šā raksta ietvaros analizēts tiesību institūts, kuru latīņu valodā apzīmē ar terminu *locus standi* (*legal standing* – angļu val.). Tiešā tulkojumā no latīņu valodas *locus standi* nozīmē „viedoklis”, „stāvēšanas vieta”, pārnestā nozīmē – „atzīts stāvoklis”.⁷

Jēdzienu *locus standi* parasti lieto, lai apzīmētu priekšnoteikumus, kurus nepieciešams konstatēt, lai atzītu personas pietiekamu tiesisku ieinteresētību konkrētas tiesvedības iniciēšanai. Atkarībā no konkrētā valstī pastāvošā tiesiskā regulējuma *locus standi* priekšnoteikumi var variēt no nepieciešamības konstatēt pieteikumu iesniegušās personas pietiekamu interesi līdz nepieciešamībai konstatēt subjektīvo tiesību aizskārumu.⁸

Latviešu valodā *locus standi* institūtam tiek lietoti dažādi apzīmējumi: personas tiesības vērsties tiesā, personas procesuālā spēja vērsties tiesā, personas tiesiskā spēja vērsties tiesā. Tomēr, ņemot vērā šim latviešu valodā nav atrasts lakonisks, taču saturiski ietilpīgs un precīzs juridiskais termins, kas atklātu *locus standi* būtību. Minētie apzīmējumi arī rada pārpratumu iespēju, piemēram, personas spēju vērsties tiesā *locus standi* nozīmē var maldīgi sajaukt ar personas tiesībspēju vai rīcībspēju, lai gan tie ir atšķirīgi tiesību institūti.

² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

³ Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajam pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Rīga, 2012, 109. lpp. Pieejams: www.president.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

⁴ Turpat, 111. lpp.

⁵ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164(2551), 2001, 14. novembris.

⁶ Briede J., Viškere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Satversmes 92. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 124.–125. lpp.

⁷ Sk., piemēram, Ахтёрова О. А., Иваненко Т. В. Латинский язык и основы юридической терминологии. Москва: Юридическая литература, 1998, с. 234; Garner B. A. (Ed.) Black's Law Dictionary. 7th ed. St. Paul, Minn.: West Group, 2000, p. 763; Little W., Fowler H. W., Coulson J. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Vol. I. London: Book Club Associates, 1992, p. 1231.

⁸ Sk., piemēram, Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (*Locus Standi*) before the EU and Member States' Courts. pp. 22, 65–86. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/committees/fr/studies/download.html?languageDocument=EN&file=75651> [skatīts 2013. gada 18. martā].

2. Personas *locus standi* Latvijas administratīvā procesa tiesībās

Latvijā personas *locus standi*, vēršoties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, ir regulēts Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā. Tajā ir noteikts, ka pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Administratīvo tiesu judikatūrā ir atzīts, ka no minētās normas izriet, ka vispārējā gadījumā⁹, lai konstatētu personas *locus standi*, nepieciešams pārliecināties par šādiem priekšnoteikumiem:

- 1) personas tiesību vai tiesisko interešu pastāvēšanu;
- 2) personas tiesību vai tiesisko interešu esošu vai iespējamu aizskārums;
- 3) tiešu cēloņsakarību starp valsts rīcību un personas tiesību vai tiesisko interešu esošu vai iespējamu aizskārums.¹⁰

Kā redzams, Latvijā likumdevējs kā patstāvīgu alternatīvu *locus standi* priekšnoteikumu administratīvajās lietās ir iekļāvis gan tiesību, gan tiesisko interešu aizskārums. No minētā neapšaubāmi izriet, ka ar pieteikumu administratīvajā tiesā var vērsties persona, kurai ir vai var tikt aizskartas tās subjektīvās publiskās tiesības. Tomēr līdz šim ne administratīvo tiesu praksē, ne tiesību doktrīnā nav pilnībā izkristalizējies, ko nozīmē iepriekš minētās tiesiskās intereses un kāda ir tiesisko interešu saistība ar subjektīvajām publiskajām tiesībām.

Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā minētās tiesības un tiesiskās intereses administratīvajās tiesās ir gan apvienojušas jēdzienā „subjektīvās publiskās tiesības”, gan jēdzienu „tiesiskās intereses” lietojušas līdztekus jēdzienam „subjektīvās publiskās tiesības”. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments (turpmāk – Senāts) ir arī vispārīgi norādījis, ka ar jēdzienu „tiesības” apzīmētas subjektīvās tiesības, savukārt ar jēdzienu „tiesiskās intereses” saprotamas visas tās personas intereses, kuras ar publisko vai privāto tiesību normu, tātad Satversmi, likumiem, Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, bet ne ar administratīvo aktu, kļuvušas par individuālajām (paša) interesēm.¹¹

No administratīvo tiesu nolēmumiem izriet, ka, lai kādu interesi atzītu par tiesisku interesi Administratīvā procesa likuma 31. panta otrās daļas izpratnē, izšķirošs nav konkrētās intereses raksturs, bet gan tas, vai šī interese ir tiesiski aizsargāta, proti, vai konkrētās intereses aizsardzība izriet no tiesību normas. Senāts ir atzinis, ka, piemēram, tīri saimnieciskas, finansiālas, abstraktas vai sociālas intereses, kuras nav pamatotas ar tiesību normu, nav tiesiskas intereses.¹² Tāpat Senāts ir vispārīgi

⁹ Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā paredzētais „izņemot likumā noteiktos gadījumus” norāda uz izņēmumu no vispārējā gadījuma, proti, ja tas paredzēts likumā, ar pieteikumu administratīvajā tiesā var vērsties arī tad, ja personai nepastāv tiesību vai tiesisko interešu aizskārums, piemēram, ar populārsūdzību (ieteikumu sabiedrības interesēs). Uz izņēmuma gadījumiem attiecināmi arī minētā panta trešajā daļā paredzētie publisko tiesību juridisko personu iesniegtie pieteikumi administratīvajai tiesai.

¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 31. maija lēmuma lietā Nr. SKA-591/2012 7. punkts.

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 29. novembra lēmuma lietā Nr. SKA-1020/2010 9. punkts; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 6. aprīļa lēmuma lietā Nr. SKA-5-5/6-2009 8. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

¹² Sal. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 17. augusta lēmuma lietā Nr. SKA-394 11. punktu. No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 921.–931. lpp.

norādījis, ka tiesiska interese ir ar tiesisko kārtību aizsargāta interese, tā nevar būt pretēja tiesību sistēmai. Attiecīgā interese var būt, piemēram, saimnieciska, personiska vai ideāla, ja vien pieteicējam tā piemīt pietiekamā mērā un ja to tiesību sistēma aizsargā. Tomēr tā nav jebkura interese, tai jābūt tik intensīvai, ka tās aizsardzība tiesas ceļā ir pamatota. Ja pieteicējs attiecīgās tiesības var aizstāvēt bez šāda pieteikuma, tiesa var noraidīt šāda satura tiesību aizsardzības interesi.¹³ Neraugoties uz minēto, tomēr joprojām atklāts paliek jautājums, ar ko pēc būtības subjektīvās publiskās tiesības, kas arī ir no objektīvajām tiesībām izrietošas personas individuālās tiesības, atšķiras no tiesiskajām interesēm iepriekš minētajā izpratnē.

Neraugoties uz Administratīvā procesa likuma 31. panta otrās daļas formulējumu, atbilstoši līdzšinējai administratīvo tiesu praksei parasti, lai atzītu personas *locus standi* administratīvajā lietā, personai ir jāspēj pamatot savu subjektīvo publisko tiesību esošs vai iespējams aizskārums.

Tā kā personas *locus standi* ir viens no obligātiem priekšnoteikumiem, lai pieteikums, ar kuru persona vērsusies tiesā, būt pieļaujams un lieta tiesā tiktu izskatīta pēc būtības, tā pareizam novērtējumam var būt izšķiroša nozīme.

3. Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvajās lietās Satversmes un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas izpratnē

Kā jau iepriekš minēts, personas *locus standi*, lai gan konkretizēts Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā, primāri izriet no Satversmes 92. pantā nostiprinātajām, kā arī starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu.

Satversmes 92. panta pirmajā teikumā ir paredzēts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Tiesības uz taisnīgu tiesu ir vienas no būtiskākajām pamattiesībām, jo no šo tiesību pienācīgas nodrošināšanas lielā mērā ir atkarīga pārējo cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzība.¹⁴

Noskaidrojot Satversmē noteikto pamattiesību saturu, ir ņemamas vērā arī Latvijas starptautiskās saistības cilvēktiesību jomā.¹⁵ Tiesības uz taisnīgu tiesu ir paredzētas arī virknē starptautisko cilvēktiesību dokumentu, tostarp Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹⁶ (turpmāk – Konvencija) 6. pantā. Tās pirmās daļas pirmajā teikumā ir teikts, ka ikvienam, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības krimināllietā pamatotību, ir tiesības uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā ar likumu noteiktā tiesā.

¹³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 14. novembra lēmuma lietā Nr. SKA-588 6. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

¹⁴ Briede J., Viškere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Satversmes 92. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 124. lpp.

¹⁵ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. maija sprieduma lietā Nr. 2009-85-01 10. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā]; Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 9. maija sprieduma lietā Nr. 2007-24-01 8. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

¹⁶ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144(858/859), 1997, 13. jūnijs.

Šajā sakarā Satversmes 92. panta komentārā ir norādīts, ka Satversmes 92. panta pirmajā teikumā ietvertā norma ir formulēta plašāk nekā minētā Konvencijas norma, kurā uzsvērts, ka tiesības uz taisnīgu tiesu attiecas uz tādām lietām, kurām ir vai nu civillietas, vai krimināllietas raksturs.¹⁷ Tālāk secināts, ka tādējādi Satversmes 92. panta pirmais teikums uzliek valstij pienākumu nodrošināt tiesības uz taisnīgu tiesu ne tikai civillietās un krimināllietās, bet visās lietās, kurās strīds skar personai piemētošas, no ārējām tiesību normām izrietošas individuālas tiesības un likumiskās intereses, tātad arī administratīvajās lietās.¹⁸

Lai gan Konvencijas 6. panta tekstā patiešām ir norāde uz tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu civiltiesiska un krimināltiesiska rakstura lietās, Eiropas Cilvēktiesību tiesa laika gaitā ir paplašinājusi civiltiesiska rakstura lietu izpratni, ietverot tajā arī virkni administratīvo lietu. Par civillietām Konvencijas izpratnē Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi un līdz ar to Konvencijas garantijas attiecinājusi, piemēram (bet ne tikai), attiecībā uz administratīvajām lietām par personas nekustamo īpašumu, tā atsavināšanu vai lietošanas ierobežojumiem, lietās par atļauju izsniegšanu komercdarbībai, valsts atbildību, sociālo drošību, tiesībām uz dzīvību, fizisko integritāti, brīvību, privāto dzīvi, reputāciju, pieeju administratīvajiem dokumentiem, izteiksmes brīvību un brīvību biedroties.¹⁹ Par civillietām Konvencijas izpratnē Eiropas Cilvēktiesību tiesa tomēr nav atzinusi, piemēram, lietas saistībā ar personas politiskajām tiesībām un pienākumiem, uzturēšanās atļaujām, pilsonību, atbildību militārajā dienestā, noteiktus jautājumus saistībā ar izglītību, ārstēšanu un publisko tiesību līgumiem.²⁰ Vienlaikus ir arī tādas administratīvās lietas, kuras Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā tiek uzskatītas par krimināllietām, piemēram, lietas par soda naudām nodokļu tiesībās.²¹

4. Personas *locus standi* nacionālajā tiesā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra

Nemot vērā to, ka Konvencijas dalībvalstīs pārstāvētas atšķirīgas tiesību sistēmas, ir likumsakarīgi, ka Konvencijas dalībvalstu nacionālajās tiesībās paredzētais personas *locus standi* ne vienmēr sakrīt ar *locus standi*, kas nepieciešams, lai persona varētu vērsties ar pieteikumu Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Arī pati Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka *locus standi* nosacījumi, lai vērstos ar sūdzību Eiropas Cilvēktiesību tiesā, var nebūt obligāti tādi paši kā nacionālie kritēriji attiecībā uz personas *locus standi*. Valsts normas šajā ziņā var kalpot citiem mērķiem, kas atšķiras no tiem, uz kuriem vērstas Konvencijas 34. pants, lai gan šie mērķi dažreiz var būt analogiski, tas ne vienmēr ir nepieciešams.²²

¹⁷ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Satversmes 92. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 129. lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Harris D. J., O'Boyle M., Bates E. P., Buckley C. M. Law of the European Convention on Human Rights. 2nd ed. Oxford University Press, 2009, pp. 210–218.

²⁰ Ibid., pp. 218–222.

²¹ Ibid., pp. 204–210.

²² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Scozzari and Giunta v. Italy*, 13 July 2000, para. 139; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *M.D. and others v. Malta*, 17 July 2012, para. 27.

Personas *locus standi*, lai vērstos Eiropas Cilvēktiesību tiesā, ir paredzēts Konvencijas 34. pantā. Tajā ir noteikts, ka tiesa var saņemt sūdzību no jebkuras fiziskas personas, nevalstiskas organizācijas vai fizisko personu grupas, kas apgalvo, ka kāda no līgumslēdzējam pusēm ir pārkāpusi viņu tiesības, kas noteiktas Konvencijā vai tās protokolos, un līgumslēdzēja puses apņemas nekādā veidā nekavēt šo tiesību efektīvu izmantošanu.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē personas *locus standi* izvērtē atkarībā no tā, vai persona ir atzīstama par upuri Konvencijas 34. panta izpratnē. Cietušais jeb upuris Konvencijas izpratnē ir tas, kura tiesības pārsūdzētais akts vai darbība pārkāpj faktiski vai potenciāli, tieši, bet atsevišķos gadījumos arī netieši.

Kā to ir norādījusi Satversmes tiesa, Satversmes 92. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu jāinterpretē atbilstoši Latvijai saistošajām starptautisko tiesību normām.²³ Tāds tiesību normu interpretācijas (piemērošanas) rezultāts, kas noved pie Satversmes 92. panta pirmajā teikumā noteikto personas pamattiesību nepamattotās samazināšanas vai ierobežošanas, atzīstams par nepieņemamu.²⁴ Izvēloties piemērojamo tiesību normu, priekšroka dodama tādai normai, kas spēj garantēt attiecīgo pamattiesību augstāku aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi.²⁵ No minētā arī izriet, ka tad, ja Latvijai saistošās starptautisko tiesību normas paredz personai labvēlīgāku regulējumu, ir piemērojamas tās, kas spēj nodrošināt augstāku attiecīgās procesuālās tiesības aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi.

Ņemot vērā minēto, to pieteicēju *locus standi*, kuri vērsas administratīvajā tiesā ar pieteikumu, pamatojoties uz Konvencijā garantēto cilvēktiesību aizskārumu, būtu izvērtējams ne tikai saistībā ar nacionālo regulējumu, bet arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras kontekstā, tostarp pārbaudot viņu *locus standi* atbilstoši „upura testam”. Arī saistībā ar *locus standi*, izvēloties piemērojamo tiesību normu, priekšroka dodama tai normai, kas spēj garantēt attiecīgo pamattiesību augstāku aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi. Līdz ar to, ja no Konvencijas, ņemot vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, izriet personai labvēlīgāks regulējums, ir piemērojamas tās normas, kas nodrošina augstāku attiecīgās procesuālās tiesības aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi. Minētais citstarp izriet no Konvencijas 13. pantā paredzētā valsts pienākuma nodrošināt efektīvu aizsardzību ikvienam, kura tiesības un brīvības, kas noteiktas šajā Konvencijā, tiek pārkāptas.

Kopsavilkums

1. Latīņu terminu *locus standi* parasti lieto, lai apzīmētu priekšnoteikumus, kurus nepieciešams konstatēt, lai atzītu personas pietiekamu tiesisku ieinteresētību lietā un līdz ar to arī personas tiesības iniciēt tiesvedības procesu. Latviešu valodā *locus standi* institūtam tiek lietoti dažādi apzīmējumi: personas tiesības vērsties tiesā, personas procesuālā spēja vērsties tiesā, personas tiesiskā spēja vērsties tiesā. Tomēr līdz šim latviešu valodā nav atrasts lakonisks, taču saturiski ietilpīgs un precīzs juridiskais termins, kas atklātu *locus standi* būtību.

²³ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 10.3. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

²⁴ Sk., piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra sprieduma lietā Nr. 2004-16-01 15. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 2013. gada 18. martā].

²⁵ Turpat.

2. Administratīvā procesa likumā personas *locus standi* ir paredzēts 31. panta otrajā daļā. Piemērojot minēto normu, administratīvo tiesu praksē tiesības vērsties ar pieteikumu tiesā pamatā tiek atzītas personai, attiecībā uz kuru ir konstatējams tās subjektīvo publisko tiesību aizskārums.
3. Lai gan konkretizēts Administratīvā procesa likuma 31. pantā, personas *locus standi* primāri izriet no Satversmes 92. pantā nostiprinātajām, kā arī starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Tiesiskas valsts virsprincipa centrālā sastāvdaļa ir cilvēka pamattiesības, un tiesības uz taisnīgu tiesu ir vienas no cilvēka pamattiesībām, kas ietilpst Satversmes kodolā. Līdz ar to atbilstošs *locus standi* novērtējums ir cieši saistīts ar personas tiesībām uz taisnīgu tiesu, un no tā pareiza novērtējuma lielā mērā ir atkarīga pārējo cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzība.
4. Satversmes 92. panta pirmajā teikumā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu ir attiecināmas arī uz administratīvajām lietām. Tāpat arī, neraugoties uz to, ka Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā tiesības uz taisnīgu tiesu ir paredzētas lietām, kas nosaka civiltiesiska rakstura tiesības un pienākumus, un uz krimināllietām, no Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses izriet, ka tiesību uz taisnīgu tiesu garantijas ir attiecināmas uz lielu daļu administratīvo lietu. Daļu administratīvo lietu Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi par civillietām Konvencijas 6. panta izpratnē, savukārt dažas – par krimināllietām.
5. To pieteicēju *locus standi*, kuri vērsušies administratīvajā tiesā ar pieteikumu, pamatojoties uz Konvencijā garantēto cilvēktiesību aizskārumu, būtu izvērtējams ne tikai saistībā ar nacionālo regulējumu, bet arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras kontekstā. Arī saistībā ar *locus standi*, izvēloties piemērojamo tiesību normu, priekšroka dodama tai normai, kas spēj garantēt attiecīgo pamattiesību augstāku aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi. Līdz ar to, ja no Konvencijas, ņemot vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, izriet personai labvēlīgāks regulējums, ir piemērojamas tās normas, kas nodrošina augstāku attiecīgās procesuālās tiesības aizsardzības (nodrošināšanas) pakāpi.

VALSTS ATBILDĪBAS PAR TIESU NODARĪTAJIEM ZAUDĒJUMIEM TIESISKAIS PAMATS UN IZPRATNE

Kristīne Kore, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu katedras doktorante

Summary

In the article the author marks legal bases and conception of state liability for judicial wrongs in Latvia. In the article it is concluded that state liability for judicial wrongs in Latvia derives from Article 92 of the Constitution and it is only compensatory remedy that is available for an individual in case his rights are violated by a court's action. Also the European Court of Justice and the European Court of Human Rights require an implementation of state liability for judicial wrongs in national legal orders. The author also draws a conclusion that understanding of state liability for judicial wrongs is incorrect in national jurisprudence.

Atslēgvārdi: Satversme, valsts atbildība, tiesas, kaitējuma atlīdzināšana.

Keywords: State liability, Constitution, courts, compensation of damages.

Modernās demokrātijas ievērojams sasniegums ir varas dališanas principa ieviešana, kurš paredz valsts varas sadalījumu tiesu varā, izpildvarā un likumdošanas varā, ko īsteno neatkarīgas un autonomas institūcijas.¹ Tiesām, realizējot tiesas spriešanas funkciju, ir nodrošināta neatkarība, lai garantētu ikvienas personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Līdz ar to jebkurš mēģinājums ietekmēt tiesu neatkarību, tiesu kontrolējošās institūcijas vai paplašināt tiesnešu atbildību, ir jāapskata piesardzīgi.²

Minētais gan nenozīmē, ka pārmaiņas nav nepieciešamas. Nostiprinoties sabiedrības tiesiskajai apziņai, tiesu autoritāte netiek pieņemta un atzīta kā pašsaprotama, pieaug sabiedrības prasības pēc kvalitatīvas tiesas spriešanas funkcijas realizēšanas. Šādos apstākļos rodas arī nepieciešamība pēc efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa, kas nodrošinātu personas tiesību aizsardzību arī tad, ja tiesību aizskāruma pamatā ir nekvalitatīva tiesas spriešanas funkcijas realizācija.

Viens no veidiem, kādā sabiedrība var realizēt kontroli pār tiesām uzticētās tiesas spriešanas funkcijas tiesisku izpildi, ir valsts atbildība. Šis personas tiesību aizsardzības līdzeklis atšķirībā no pārējiem (piemēram, nolēmuma pārsūdzības

¹ Plašāk sk. "Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam". Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01. Secinājumu daļas 10.1. p. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> [skatīts 2013. gada 4. martā].

² *Terhechte J. P.* Judicial accountability and public liability – the German „judges privilege” under the influence of European and International law. *German Law Journal*, 2012, Nr. 13, 313, p. 313.

tiesībām, tiesneša disciplināratbildības u. c.) ir ne tikai vienīgais kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzeklis, kas personai pieejams tiesu nepamatotas vai prettiesiskas rīcības gadījumā, bet arī mehānisms, kas, nodrošinot sabiedrības kontroles iespējas pār tiesas spriešanas funkcijas kvalitatīvu izpildi, saglabā nepieciešamo balansu starp tiesu neatkarību un atbildību, vienlaikus palielinot tiesu sistēmas funkciju izpildes kvalitāti un galu galā tiesu autoritāti.³

Tāpat jāņem vērā, ka valsts atbildība par tiesu kļūdām kā tiesību aizsardzības līdzeklis kļūst arvien aktuālāka no starptautisko saistību viedokļa. Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā pēdējos gados ir izkristalizējušās atziņas, kuras norāda uz reformu nepieciešamību nacionālā līmenī, nodrošinot personai kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību arī tad, ja tās tiesību aizskārums radies nacionālās tiesas rīcības dēļ.

Iepriekš minētais apstiprina valsts atbildības par personas tiesību aizskārumu, kas nodarīts tiesu rīcības rezultātā, izpētes nepieciešamību un šī principa pareizas izpratnes nozīmīgumu. Līdz ar to šī raksta mērķis ir iezīmēt minētā valsts atbildības veida tiesisko pamatu un apskatīt šā principa izpratnes problēmjautājumus tiesu praksē.

1. Valsts atbildības principa izpratne un tvērums

Valsts atbildības principa pareizas izpratnes veidošanā primāri ir jāņem vērā, ka valstij kā sākotnējai publisko tiesību juridiskai personai atbildība var iestāties gan privāto, gan publisko tiesību jomā. Šie atbildības veidi ir jānošķir, jo publisko tiesību subjekta rīcības brīvība un attiecīgi atbildība publiski tiesiskās un privāttiesiskās attiecībās atšķiras. Tam pamatā ir atšķirīgie abu tiesību nozaru vadošie principi – publiskajās tiesībās vadošais ir tiesiskas valsts un demokrātijas princips, bet privātajās tiesībās – privātautonomijas princips.⁴

Valsts rīcība primāri ir pieskaitāma publisko tiesību jomai, taču valsts var uzņemties arī privāttiesiska rakstura saistības. Proti, valsts var uzstāties kā privāto tiesību subjekts, slēdzot līgumus vai iesaistoties cita veida civiltiesiskos darījumos. Šādu attiecību ietvaros gan valsts, gan otra darījuma puse uzstājas kā līdztiesīgi subjekti,⁵ un starp valsti un privātpersonu nepastāv subordinācijas attiecības, kā tas ir publisko tiesību jomā. Šādā gadījumā publiskas personas nodarītais kaitējums apskatāms pēc civiltiesību principiem.⁶

Savukārt kaitējums, ko publiska persona nodarījusi publiski tiesiskās attiecībās, rada valsts atbildību,⁷ kas arī ir šī raksta izpētes objekts.

Vispārīgs tiesisks pamats valsts atbildībai (tostarp publisko tiesību jomā) izriet no Satversmes 92. panta trešā teikuma, kas noteic, ka nepamatota tiesību

³ Līdzīgi sk. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2003. gada 30. septembra spriedumu lietā C-224/01 *Köbler*, ECR, p. I – 10308.

⁴ *Levits E.* Valsts formas un darbības veidi. No: Konstitucionālās politikas seminārs „Bīriņi 2012”. Semināra materiālu krājums. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 2012, 15. lpp.

⁵ *Briede J.* Publiskās un privātās tiesības. No: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums prof. E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 46.–47. lpp.

⁶ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 2002, 6. jūnijs, 87.–89. pants.

⁷ *Danovskis E.* Publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi. Inovāciju juridiskais nodrošinājums: Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 224. lpp.

aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Šī pamattiesību norma ietver vispārēju garantiju – ja valsts ir pārkāpusi indivīda tiesības, tam ir tiesības uz atlīdzību.⁸

Valsts atbildība par privātpersonai prettiesiski nodarīto kaitējumu ir viena no tiesiskās valsts virsprincipā ietilpstošajām garantijām, kas tiesiskā valstī ir obligāta.⁹ Tam pamatā ir apstākļi, ka tiesiskās valsts kodolu veido tas, ka spēkā stājušās tiesības ir valstij saistošas. Minētais attiecas uz visām valsts varas jomām (likumdevēju, izpildvaru un tiesu varu), visām valsts institūcijām un to darbībām.¹⁰ Attiecīgi valstij tiek piešķirtas tiesības un noteikti pienākumi pret citiem tiesību subjektiem tās “iekšpusē” – privātpersonām (t. i., fiziskām un privāto tiesību juridiskām personām).¹¹ Tādējādi tieši spēkā esošās tiesības ir tās, kas nosaka valsts rīcības ietvaru publisko tiesību jomā.

Vērtējot valsts rīcības tiesiskumu, jāņem vērā, ka valsts kā sākotnēja publisko tiesību juridiska persona ir rīcībspējīga un tā savus uzdevumus pilda tikai caur saviem orgāniem, kuru darbība ir pierēķināma valstij.¹² Attiecīgi valsts publisko tiesību jomā nes atbildību par jebkura sava orgāna rīcību, kas, realizējot valsts varu, aizskar personas tiesības vai tiesiskās intereses. Satversmes 92. panta trešais teikums šajā ziņā neierobežo to subjektu loku, par kuru rīcības rezultātā nodarīto tiesību aizskārums persona var vērst atlīdzinājuma prasījumu pret valsti.

Apkopojot minēto, secināms, ka atbilstoši Satversmes 92. pantam personai, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir prettiesiski aizskartas, ir tiesības uz atlīdzinājumu neatkarīgi no tā, kura valsts orgāna prettiesiskās rīcības dēļ kaitējums radies. Turklāt, ņemot vērā to, ka tiesības uz zaudējumu atlīdzību no publiskās varas institūcijas tiek pieskaitītas pie cilvēktiesību kodola,¹³ valsts atbildības principa nepamatota ierobežošana, izslēdzot no tā tvēruma noteikta valsts orgāna rīcību, nav pieļaujama.

2. Valsts atbildības par tiesu nodarīto kaitējumu tiesiskais pamats un izpratne

2.1. Tiesiskais pamats

Ikvienā demokrātiskā valstī tiesu vara ir viens no trim valsts varas atzariem, kam kā nedalītam visu tiesu varas orgānu kopumam ir piešķirta funkcija spriest

⁸ Par likuma “Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu” 2. panta un Ministru kabineta 1998. gada 31. augusta noteikumu Nr. 327 “Pieteikumu iesniegšanas un izskatīšanas, lēmumu pieņemšanas, darba garantiju un sociālo garantiju atjaunošanas un zaudējumu atlīdzības izmaksas kārtība” 3. punkta 1. apakšpunkta atbilstību Satversmes 91. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2001-07-0103. Secinājumu daļas 1. p. Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv/?lang=1&mid=19> [skatīts 2013. gada 7. februārī].

⁹ Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 4. martā].

¹⁰ Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 79. lpp.

¹¹ Levits E. Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni. *Jaunā Pārvalde*, Nr. 1, 2002, 2. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, 1997, Nr. 4, 67.–76. lpp.

tiesu.¹⁴ Tiesu varas pamatzdevums ir garantēt tiesiskumu, tādējādi nodrošinot atbilstošu likumu piemērošanu neatkarīgā, taisnīgā un efektīvā veidā, kā arī cilvēka tiesību un brīvību aizsardzība.¹⁵

Lai tiesas nodrošinātu tām piešķirtās varas taisnīgu realizāciju, Satversmes 83. pants aizsargā tiesu un tiesnešu neatkarību, kas tādējādi ir priekšnosacījums taisnīgai strīdus jautājuma izlemšanai un aizsargā personas tiesības un likumīgās intereses.¹⁶ Tajā pašā laikā tiesu neatkarība nav pašmērķis, bet gan līdzeklis demokrātijas un tiesiskuma nodrošināšanai un stiprināšanai.¹⁷ Tiesai kā ikvienai valsts konstitucionālās varas institūcijai ir jārīkojas tai piešķirtās kompetences ietvaros, jāievēro principi un noteikumi, ko tai noteikusi tautas satversmes vara.¹⁸ Neviena tiesas rīcība nevar iziet ārpus tiesību noteiktā ietvara, pretējā gadījumā šāda rīcība atzīstama par prettiesisku. Te jāatgādina, ka tiesām piešķirtā tiesu varas funkcija ir ne tikai vara, bet vienlaicīgi arī atbildība par piešķirtās varas tiesisku realizāciju. Racionāli organizētā sabiedrībā starp šiem abiem konceptiem ir jāpastāv proporcionālītei, jo vara bez atbildības nav savienojama ar demokrātiskas valsts iekārtu.¹⁹ Attiecīgi sabiedrībai, kura ir uzticējusi tiesām tiesas spriešanas funkciju, nepieciešamas kontroles tiesības pār šīs varas tiesisku realizāciju. Šādas tiesu neatkarību korelējošas sabiedrības tiesības kļūst arvien aktuālākas, ņemot vērā tiesu varas pieaugošo lomu mūsdienu tiesiskā valstī un tās funkciju (varas izpratnē) paplašināšanos.²⁰ Vienlaikus jāņem vērā, ka atbildība par tiesas spriešanas funkcijas tiesisku realizēšanu vienmēr ir cieši saistīta ar tām garantijām, kuras tiesiskā valstī apvij tiesu varu, kas ir pamats sabiedrības kontroles tiesību leģitīmiem ierobežojumiem.

Likumdevējs likuma „Par tiesu varu”²¹ 13. panta piektajā daļā ir noteicis, ka tiesnesis nav mantiski atbildīgs par zaudējumiem, kas sakarā ar nelikumīgu vai nepamatotu tiesas spriedumu radušies personai, kura piedalās lietā. Likumā noteiktajos gadījumos zaudējumus atlīdzina valsts. Savukārt minētā panta sestā daļa paredz, ka persona, kas uzskata, ka tiesas nolēmums ir nelikumīgs vai nepamatots, var to pārsūdzēt likumā noteiktajā kārtībā, bet nevar celt tiesā prasību pret tiesnesi, kurš šo lietu izskatījis.

Minētā norma, aizsargājot tiesnešu neatkarību, paredz tiesneša imunitāti no civiltiesiskās atbildības par kaitējumu, kas radies saistībā ar tā neatbilstošu darbību vai bezdarbību, veicot tiesneša funkcijas, nosakot tiesneša personiskās atbildības

¹⁴ Pleps J. Latvijas Republikas Satversmes grozījumu analīze: VI nodaļa „Tiesas”. *Likums un Tiesības*, Nr. 5, 2003, 134. lpp.

¹⁵ Tiesnešu pamatprincipi. *Jurista Vārds*, Nr. 52, 2010, 28. decembris.

¹⁶ Abramavičus A. Tiesu un tiesnešu neatkarība. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2006, 4. aprīlis.

¹⁷ Par likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01. Secinājumu daļas 7. p. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_11.htm [skatīts 2013. gada 12. februārī].

¹⁸ Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 4. martā].

¹⁹ Capelletti M. Who Watches the Watchmen? A Comparative Study on Judicial Responsibility. *The American Journal of Comparative Law*, 1983, No.1, 31, p. 4.

²⁰ Tiesas ne tikai nosaka tiesību saturu, bet arī veido tiesības. Sk. Neimanis J. Satversmes 82. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 32. lpp.

²¹ Par tiesu varu: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993, 14. janvāris.

nepieļaujamību.²² Vienlaikus minētais neizslēdz un pat nosaka valsts atbildības par personas tiesību aizskārumu, kas radies defektīvas tiesu varas funkcionēšanas rezultātā, kā tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanas nepieciešamību. Jāņem vērā, ka tad, ja normatīvie tiesību akti izslēdz tiesneša personisko atbildību, valsts atbildība ir vienīgais personai pieejamais kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzeklis, kura nodrošināšanas nepieciešamība izriet no Satversmes 92. panta trešajā teikumā ietvertās cilvēktiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

Arī no Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā izvirzītajām prasībām izriet valsts pienākums nacionālā līmenī nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību, ja tai kaitējums nodarīts ar nacionālās tiesas rīcību, tiesai realizējot tiesas spriešanas funkciju.

Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā atzīts, ka Eiropas Savienības tiesībām ir raksturīgs valsts atbildības princips par privātpersonām radīto kaitējumu tādu Eiropas Savienības tiesību pārkāpumu rezultātā, par ko vainojama šī valsts.²³ Turklāt tiesa atzinusi, ka būtiski ir ievērot principu, ka personai ir jābūt iespējai prasīt atbildību no valsts neatkarīgi no tā, kura valsts iestāde ir atbildīga par tiesību aizskārumu.²⁴ Uz šī principa pamata Eiropas Savienības Tiesa ir nonākusi pie secinājuma, ka valstij var iestāties atbildība arī tādā gadījumā, ja Eiropas Savienības tiesību pārkāpums izriet no augstākās instances tiesas nolēmuma,²⁵ tai skaitā arī tad, ja pārkāpums radies augstākās instances tiesas veiktas tiesību normu interpretācijas dēļ vai ja tiesa nepareizi novērtējusi lietas faktiskos apstākļus vai pierādījumus lietā.²⁶

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi valsts atbildības principa efektīvas nodrošināšanas nepieciešamību nacionālā līmenī saistībā ar nesamērīgi gariem lietu izskatīšanas termiņiem nacionālajās tiesās. Lietā *Kudla pret Poliju* tiesa atzina, ka Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants prasa tādu mehānismu ieviešanu nacionālā līmenī, kas nesamērīgi garu lietas izskatīšanas termiņu gadījumā ļauj vai nu paātrināt tiesas procesu, vai atlīdzināt personai pārlieku ietilgušā tiesas procesa nodarīto kaitējumu.²⁷ Tādējādi arī nacionālā līmenī attiecībā uz pārmēru gariem tiesas procesiem ir jābūt atzītai un efektīvi realizētai valsts atbildībai par tiesu rīcības rezultātā personai nodarīto kaitējumu.

Apskatot šobrīd spēkā esošos nacionālos normatīvos tiesību aktus, secināms, ka personas tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, kas nodarīts ar tiesas rīcību, tiesai realizējot tiesas spriešanas funkciju, vispārīgi izriet no Satversmes 92. panta trešajā teikumā nostiprinātās pamattiesību

²² Sk. *Briede J.* Satversmes 83. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 61. lpp.

²³ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 1991. gada 19. novembra spriedums apvienotajās lietās C-6/90 un C-9/90 *Franchovich*, ECR, p. I-5414.

²⁴ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 2000. gada 4. jūlija spriedums lietā C-424/97 *Haim*, ECR, p. I-5159.

²⁵ Sk. Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 2003. gada 30. septembra spriedumu lietā C-224/01 *Köbler*, ECR, p. I0311.

²⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 2006. gada 13. jūnija spriedums lietā C-173/03 *Traghetti del Mediterraneo SpA*, ECR, p. I-5218.

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 30210/96 *Kudla v. Poland*, para. 152; *Ziemele, I.* Tiesību aizskāruma kompensācijas princips Eiropas Cilvēktiesību konvencijā un Latvijā. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens Nr. 1/2010. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/2011/at_biletens2010_01_web.pdf [skatīts 2013. gada 6. martā].

normas. Šis pamattiesības saturu (valsts atbildības kontekstā par personas tiesību aizskārumpu, kas nodarīts ar tiesas rīcību) publisko tiesību jomā likumdevējs ir normatīvi konkretizējis tikai saistībā ar tiesas rīcību, kas novedusi pie personas tiesību aizskārumpu krimināltiesisko attiecību ietvaros.²⁸ Tādējādi valstī šobrīd nav šis pamattiesības precizējoša normatīvā regulējuma, kas visos pārējos gadījumos paredzētu kārtību un priekšnoteikumus tāda kaitējuma atlīdzināšanai, kas nodarīts, tiesai realizējot tiesas spriešanas funkciju. Taču tas nav šķērslis prasības celšanai un neierobežo šis pamattiesības realizēšanas tiesības un tās apjomu.

Latvijas tiesību zinātne un prakse Satversmes 8. nodaļā ietvertās pamattiesības analizē kā vispārējus tiesību principus, kurus konstitucionālais likumdevējs ir normatīvi noteicis arī Satversmes tekstā. Ņemot vērā Satversmes pamattiesību normu kā vispārējo tiesību principu raksturu, šis normas ir tieši saistošas un tiesību piemērotājs var tās piemērot konkrētajā situācijā arī bez konstitucionālā likumdevēja iepriekšēja akcepta.²⁹

Šeit būtiski atgādināt, ka vispārējiem tiesību principiem kā primāri nerakstītiem normatīviem noteikumiem ir tāds saturs, kādu tiem nosaka tiesību sistēma un piešķir tiesa. Proti, tieši tiesas radītās konkretizācijas normas un konstrukcijas atklāj vispārējo tiesību principu satura dažādus aspektus, tādējādi papildinot vispārējā tiesību principa saturu.³⁰

Ja likumdevējs nav konkretizējis vispārējā tiesību principa saturu, kā tas ir arī saistībā ar valsts atbildību par tiesu rīcību, tiesību piemērotāja pienākums un vienlaikus atbildība ir veidot pareizu šī principa saturu un izpratni.

Ņemot vērā minēto, ir nepieciešams aplūkot, kādā veidā šobrīd tiesu praksē tiek izskatīti prasījumi par personas tiesību aizskārumpu, kas nodarīts tiesu rīcības rezultātā, un attiecīgi kā tiek izprasts valsts atbildības princips.

1.2. Valsts atbildība par personas tiesību aizskārumpu tiesu rīcības rezultātā un šis atbildības izpratnes problēmas tiesu praksē

Kā jau iepriekš norādīts, cilvēktiesību katalogā ietilpstošas normas piemērošana nav atkarīga no tās konkretizējoša likuma esības vai neesības.³¹ Tajā pašā laikā tas, ka Satversmes 92. panta trešajā teikumā nav minēti šis normas praktiskās īstenošanas priekšnoteikumi, ir radījis neskaidrības tiesu praksē.

Tiesas vairās no cilvēktiesību normas tiešas piemērošanas, katra konkrēta gadījuma atrisināšanai piemērojamo tiesību normu meklējot tajos tiesību aktos, kuros likumdevējs ir konkretizējis šis pamattiesības saturu.

No tiesu prakses analīzes secināms, ka prasījumu par kaitējuma atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskārumpu gadījumā, kas radies publisko attiecību ietvaros, realizējot tiesu varu, tiesas uzskata par tādu, kas izriet no civiltiesiskām attiecībām,

²⁸ Likums par izziņas izdarītāja, prokurora vai tiesneša nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 14, 1998, 28. maijs.

²⁹ *Pleps J.* Satversmes iztulkošanas konstitucionāli tiesiskie un metodoloģiskie problēmjaudājumi. Promocijas darbs, 2010, 151.–152. lpp. Pieejams: <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F130724837/Janis%20Pleps%202010.pdf> [skatīts 2013. gada 8. martā].

³⁰ *Sniedzīte G.* Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Promocijas darbs, 2010, 92. lpp. Pieejams: <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F372913737/Ginta%20Sniedzite%202010.pdf> [skatīts 2013. gada 14. februārī].

³¹ *Levits E.* Cilvēktiesību piemērošanas pamatjaudājumi Latvijā. No: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles zinātniskā redakcijā. Rīga: Izglītības solī, 2000, 259. lpp.

un, izvērtējot to pēc būtības, vadās pēc civiltiesiskās attiecības regulējošajām tiesību normām. Piemēram, izvērtējot morālā kaitējuma atlīdzinājuma pamatotību, civiltiesas pamatojas tikai uz Civillikuma 1635. pantā noteiktajiem kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem.

Tā lietā, kurā pieteicējs lūdza atlīdzināt morālo kaitējumu, ko nodarījusi administratīvā tiesa, atsakoties pieņemt pieteikumu, kas pieteicēja ieskatā liedzis viņam tiesības uz tiesu, pirmās instances tiesa, izskatot lietu pēc būtības, pieteikumu noraidīja. Tiesa izvērtēja Civillikuma 1635. pantā noteiktos priekšnoteikumus, kuriem jāiestājas, lai persona varētu prasīt morālā kaitējuma atlīdzināšanu, un nekonstatēja atbildētāja prettiesisku rīcību kā tiesību aizskārumu Satversmes 92. panta izpratnē.³²

Līdzīga satura pieteikumi, kuros lūgts atlīdzināt kaitējumu, ko nodarījusi tiesa, realizējot valsts varu, ir bijuši vairāki.³³ Visas minētās lietas vispārējās jurisdikcijas tiesas izskatīja, pamatojoties uz civiltiesiskās attiecības regulējošajām tiesību normām, prasības pamatotību vērtējot tikai pēc Civillikuma 1635. pantā izvirzītajiem kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem.³⁴

Kopumā no tiesu prakses analīzes secināms, ka, vadoties tikai pēc civiltiesiskās attiecības regulējošajām tiesību normām, tiesas šobrīd atstāj bez ievērības to, ka prasība par tāda kaitējuma atlīdzināšanu, kam pamatā ir tiesas rīcība, izriet nevis no privāttiesiskajām, bet publiski tiesiskajām attiecībām, tiesas spriešanā realizējot valsts varu. Attiecīgi šobrīd tiesu praksē netiek ņemts vērā tas, ka kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumi publiskajās tiesībās atšķiras no kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem civiltiesībās.³⁵ Piemēram, atšķirībā no civiltiesību principiem publisko attiecību ietvaros ne jebkura prettiesiska vai nepamatota tiesas rīcība, kas pieļauta tiesvedības procesā, var novest pie valsts atbildības. Ja likumdevējs pats nav konkretizējis tos priekšnoteikumus, kuriem izpildoties persona var saņemt atlīdzinājumu par tiesību aizskārumu, kas radies tiesas rīcības dēļ, tiesību piemērotājam pašam jāizsver, vai tiesas darbības rezultātā pieļautais pārkāpums, izvērtējot tā smagumu kontekstā ar personas pamattiesību ievērošanu, rada Satversmes 92. pantā noteikto valsts pienākumu sniegt personai atbilstīgu atlīdzinājumu.³⁶ Lai šādā lietā nonāktu pie tiesiska risinājuma, nepieciešams novērst dažādu tiesiskā valstī nozīmīgu principu kolīziju, nosakot to prioritāti konkrētam faktiskajam gadījumam.³⁷ Izvērtējot personas tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu par tās tiesību aizskārumu, kas radies tiesas rīcības rezultātā, jāņem vērā arī citi principi, kas kolidē ar šo pamattiesību, piemēram, tiesu un tiesnešu neatkarības princips, leģitīmā tiesiskās drošības prasība, tiesiskās noteiktības princips (*res judicata*) u. c.

³² Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2012. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. C27166311. Npublicēts.

³³ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2012. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. C27166311. Npublicēts; Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2012. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. C27167811. Npublicēts; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2012. gada 8. maija spriedums lietā Nr. C27154210. Npublicēts.

³⁴ Sk. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2012. gada 16. februāra spriedumu lietā Nr. C27167811. Npublicēts; Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2011. gada 24. janvāra spriedumu lietā Nr. C27154210. Npublicēts.

³⁵ Sk. plašāk *Danovskis E.* Publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi. Inovāciju juridiskais nodrošinājums: Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 225. lpp.

³⁶ Līdzīga satura norādi zemākās instances tiesām ir sniedzis arī Senāts, taču tā nav ņemta vērā. Sk. Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 24. novembra spriedumu lietā Nr. SKC-233/2010. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament1/2010/> [skatīts 2013. gada 12. janvārī].

³⁷ Sk. plašāk *Iljanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 88.–95. lpp.

Pēc būtības vērtējot prasību par tāda kaitējuma atlīdzināšanu, kam pamatā ir tiesas rīcība, nevar vadīties tikai pēc tiem kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem, kas pastāv civiltiesisko attiecību kontekstā, bet svarīgi ievērot arī publisko tiesību principus. Vadoties tikai pēc civiltiesībās esošiem kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumiem, var nonākt pie publisko tiesību principiem neatbilstoša lietas iznākuma, kas turklāt var pārkāpt Satversmē ietvertās tiesu varas garantijas. Turklāt šāda sašaurināta izpratne par tiesu nodarīto kaitējumu neveicina valsts atbildības principa pareizu saturisko attīstību.

Kopsavilkums

1. Atbilstoši Satversmes 92. pantam personai, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir prettiesiski aizskartas, ir tiesības uz atlīdzinājumu neatkarīgi no tā, kura valsts orgāna prettiesiskas rīcības dēļ kaitējums radies.
2. Tiesas rīkojas sākotnējās publisko tiesību juridiskās personas, t. i., valsts vārdā. Tādējādi tas ir valsts uzdevums – gādāt, lai personai būtu pieejama taisnīga tiesa, kas rīkojas atbilstoši tiesībām, nodrošinot cilvēka tiesību aizstāvību. Ja šis konstitucionālais pienākums netiek izpildīts, valstij iestājas atbildība un atbilstoši Satversmes 92. pantam rodas kaitējuma atlīdzināšanas pienākums.
3. Ja normatīvie tiesību akti izslēdz tiesneša personisko atbildību, valsts atbildība ir vienīgā personai pieejamais kompensējošs rakstura tiesību aizsardzības līdzeklis, tādējādi tā efektīvas piemērošanas nepieciešamību prasa Satversmes 92. panta trešajā teikumā ietvertās cilvēktiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Arī no Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā izvirzītajām prasībām izriet valsts pienākums ieviest un nodrošināt to, ka personai ir pieejams kompensējošs rakstura tiesību aizsardzības līdzeklis, kas nodrošina atbilstošu atlīdzinājumu, ja personas tiesību aizskārums pamatā ir nacionālās tiesas rīcība.
4. Tas, ka valstī nav normatīvā regulējuma par kaitējuma atlīdzību, kas indivīdam nodarīts tiesu darbības rezultātā (izņemot nepamatotas notiesāšanas un administratīvā aresta piemērošanas gadījumus), nevar būt šķērslis prasības celšanai, un tas neierobežo Satversmes 92. panta trešajā teikumā nostiprinātās pamattiesības realizēšanas tiesības un to apjomu. Satversmes 8. nodaļā ietvertās pamattiesības ir vispārējie tiesību principi, kuri ir tieši saistoši. Šādā situācijā pienākums veidot un attīstīt valsts atbildības principa saturu uzticēts tiesību piemērotājam.
5. Šobrīd tiesu praksē izpratne par valsts atbildību, ja tiesa, realizējot tiesas spriešanas funkciju, ir nodarījusi kaitējumu, ir ļoti nepilnīga. Tiesas, vērtējot šādas prasības, pamatojas uz civiltiesiskās attiecības regulējošajām tiesību normām, neņemot vērā to, ka šādas prasības izriet no publiski tiesiskajām attiecībām. Vairoties no Satversmes 92. panta trešā teikuma tiešas piemērošanas, tiesas neveicina valsts atbildības principa pareizu saturisko attīstību Latvijas tiesību sistēmā.

VALSTS DIENESTA JĒDZIENS

Edvīns Danovskis, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras lektors

Summary

The purpose of this article is to reveal the meaning of the legal term „public service” in Latvia. This term has two meanings. In the broad sense the term „public service” is used in Article 101 of the Constitution and should be interpreted as corresponding to the term „public service” in Article 45 of the Treaty on the Functioning of the European Union. In the narrow sense the term „public service” refers to particular legal relations regulating employment in the public sector.

Atslēgvārdi: valsts dienests, valsts pārvaldē nodarbinātie.

Keywords: public service, employment in the government.

Ievads

2013. gadā Ministru kabinets ir akceptējis Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepciju¹ un lēmis par konkrētiem pasākumiem valsts pārvaldē nodarbināto tiesiskajam regulējumam.² Šajā koncepcijā cita starpā norādīts, ka „Valsts tiešajā pārvaldē ir nodarbināti:

- 1) ierēdņi [..];
- 2) amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm (valsts dienests)[..];
- 3) darbinieki[..].”³

Tātad koncepcijā ierēdņi pretstatīti valsts dienestam, pie pēdējā pieskaitot Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm. Šis pretstatījums neatbilst līdzšinējam priekšstatam par valsts dienesta jēdzienu, kas izklāstīts, piemēram, Kārļa Dišlera darbā.⁴ Mūsdienās jēdziens „valsts dienests” ir lietots vairākos normatīvajos aktos, taču šis jēdziens līdz šim tikpat kā nav analizēts mūsdienu Latvijas tiesību doktrīnā.⁵ Ievērojot gaidāmās izmaiņas valsts pārvaldē nodarbināto tiesiskajā regulējumā, kā arī nolūkā veicināt vienveidīgu jēdzienu lietojumu Latvijas administratīvajās tiesībās, šī raksta mērķis ir noskaidrot valsts dienesta jēdzienu Latvijas tiesību sistēmā.

¹ Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepcija. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file2483.doc> [skatīts 2013. gada 14. martā].

² Par Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepciju: MK 2013. gada 6. februāra rīkojums Nr. 48. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 28 (4834), 2013, 8. februāris.

³ Valsts pārvaldes cilvēkresursu attīstības koncepcija, 8. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file2483.doc> [skatīts 2013. gada 14. martā].

⁴ *Dišlers K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.

⁵ Latvijā ir rakstīts par jēdzienu „publiskais dienests”, ar to saprotot visus valsts pārvaldē nodarbinātos, kas nav darba tiesiskajās attiecībās, tomēr par tādiem uzskatot arī pašvaldībās un komercsabiedrībās nodarbinātos, kas veic valsts pārvaldes funkcijas. Sīkāk sk. *Stucka A.* Administratīvās tiesības. Otrs, papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Juridiskā koledža, 2009, 154.–155. lpp.

1. Valsts dienesta jēdziens plašākā nozīmē

Jēdziens „valsts dienests” plašākā nozīmē lietots Satversmes 101. panta pirmajā daļā: „Ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu.” Satversmes tiesa valsts dienesta jēdzienu skaidrojusi vairākos spriedumos.

2006. gadā Satversmes tiesa lēma, vai Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma norma, kas liedz šajā birojā strādāt esošiem un bijušiem ārvalstu drošības dienestu darbiniekiem, atbilst Satversmes 101. pantam. Satversmes tiesa izvirzīja divus kritērijus, lai noteiktu, vai konkrēts amats (nodarbinātība) ir uzskatāms par valsts dienestu Satversmes 101. panta izpratnē:

- 1) veicamā darba funkcijas – tām jābūt cieši saistītām ar valsts uzdevumu pildīšanu;
- 2) personai noteiktie ierobežojumi.⁶

Satversmes tiesa, atsaucoties uz Kārli Dišleru, norādīja, ka valsts dienests ir publiski tiesisks stāvoklis. No šīs norādes nedrīkst secināt, ka valsts dienests Satversmes 101. panta izpratnē aptver tikai personas, kuru nodarbinātības attiecības ir publiski tiesiskas. Šajā pašā lietā Satversmes tiesa atzina, ka Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojā nodarbinātie ietilpst valsts dienestā, kaut arī saskaņā ar likumu viņi ir darbinieki – nodarbināti darba tiesisko attiecību, tātad privāttiesisku attiecību, ietvarā.⁷ Satversmes tiesa bez dziļākas analīzes norādīja, ka Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja darbinieki ietilpst valsts dienestā, jo tas izriet no biroja vietas valsts pārvaldes sistēmā un biroja darbiniekiem noteiktiem amata pienākumiem un ierobežojumiem.⁸ Norāde uz Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja vietu valsts pārvaldes sistēmā (tiešās pārvaldes iestāde, kas atrodas Ministru kabineta pārraudzībā⁹) pati par sevi nav izšķiroša, jo pat bez dziļākas analīzes ir skaidrs, ka ne visi tiešās pārvaldes iestādēs nodarbinātie ietilpst valsts dienestā Satversmes 101. panta izpratnē. Tādēļ par noteicošo kritēriju uzskatāmas konkrētā amata funkcijas.

Satversmes tiesa valsts dienestu pretstatījusi t. s. privātajā sektorā (ne valsts pārvaldē) nodarbinātajiem. Tas ir pareizi, taču jāņem vērā, ka valsts dienestā esošās personas nepieciešams pretstatīt arī tiem valsts pārvaldē nodarbinātajiem, kas neietilpst valsts dienestā.

2007. gadā Satversmes tiesa atzina, ka arī tiesneši ietilpst jēdzienā „valsts dienests”.¹⁰ Spriedumā Satversmes tiesa lietoja plašāku argumentāciju – atsaucoties uz ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 21. panta otro daļu (“Katram cilvēkam ir tiesības uz līdztiesīgu pieeju valsts dienestam savā zemē.”) un ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25. pantu („Katram pilsonim neatkarīgi no jebkādām 2. pantā minētajām atšķirībām un bez nepamatotiem

⁶ Par Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma 5. panta trešās daļas 8. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 11. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2005-24-01 7. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (3429), 2006. 18. aprīlis.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

⁹ Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65(2640), 2002. 30. aprīlis, 2. panta pirmā daļa.

¹⁰ Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtais daļas vārdu “bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 83. pantam, 91. pantam un 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 170 (3746), 2007, 23. oktobris.

ierobežojumiem ir jābūt tiesībām un iespējai uz vispārējas vienlīdzības pamatiem pildīt valsts dienestu savā valstī.”). Satversmes tiesa atsauca uz minētā pakta komentāru¹¹, kurā jēdziens „valsts dienests” traktēts plaši – tas ietver visus valsts amatus, kas izveidoti likumdošanas, izpildu un tiesu varas institūcijās.¹²

Tomēr tik plaša Satversmes 101. pantā lietotā jēdziena „valsts dienests” izpratne nav pieļaujama. Vispirms jāuzsver, ka Satversmes 101. pantā paredzētās tiesības piešķirtas tikai Latvijas pilsoņiem, respektīvi, nepilsoņi nedrīkst pildīt valsts dienestā ietilpstošus amatus. Tas izriet no Satversmes tiesas sprieduma, kurā vērtēta Satversmes 101. un 106. panta (nodarbošanās izvēles brīvība) mijiedarbība: „[...] Satversmes 101. pants ir vienlaikus gan *lex specialis*, gan *lex generalis* attiecībā uz 106. pantu. No vienas puses, 101. pants paredz 106. panta ierobežojumus, piemēram, ka tikai pilsonim ir tiesības pildīt valsts dienestu. No otras puses, likumā paredzētā veidā Satversmes 101. pantam var noteikt tikai tādus ierobežojumus, kas atbilst Satversmes 106. pantam, proti, kas saistīti ar personas spējām un kvalifikāciju vai arī noteikti saskaņā ar Satversmes 116. pantu.”¹³ Tātad saskaņā ar Satversmes 101. pantu valsts dienestu pildīt var tikai Latvijas pilsoņi.

Satversmes 101. pantā ietvertā valsts dienesta jēdziena izpratni ietekmē arī Līguma par Eiropas Savienības darbību¹⁴ 45. pants. Šā panta pirmā daļa nosaka, ka Eiropas Savienībā nodrošina darba ņēmēju pārvietošanās brīvību, un otrā daļa paredz tiešu aizliegumu darba ņēmēju diskriminācijai pilsonības dēļ attiecībā uz nodarbinātību, darba samaksu un citiem darba un nodarbinātības nosacījumiem. Tātad Līguma par Eiropas Savienības darbību 45. panta pirmā un otrā daļa paredz dalībvalstu pienākumu nodrošināt vienādus nodarbinātības nosacījumus neatkarīgi no pilsonības. Tomēr šā panta ceturtā daļa noteic, ka šis pants „neattiecas uz civildienestu”. Jēdzienam „civildienests” šā panta izpratnē ir autonoma nozīme, kas nostiprināta Eiropas Savienības tiesas praksē. Eiropas Savienības tiesa ir atzinusi, ka jēdziens „civildienests” aptver tikai tādus amatus, kuros notiek tieša vai netieša līdzdalība valsts varas īstenošanā un amata mērķis ir aizsargāt sabiedrības un citu valsts institūciju vispārējās intereses. Piemēram, Eiropas Savienības tiesa ir atzinusi, ka valsts dienestā neietilpst pamatskolu un vidusskolu skolotāji, pētnieki, dzelzceļa darbinieki u. c., bet ietilpst karavīri, policija un citas līdzīgas iestādes, tiesas, nodokļu iestādes, diplomātiskais korpuss, kā arī citi amati ministrijās, pašvaldībās, centrālajās bankās un citās valsts iestādēs, ja vien amata ietvaros nepieciešams īstenot valsts varu.¹⁵

¹¹ Nowak M. U. N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary. Kehl, Strasbourg, Arlington: N. P. Engel, 1993, p. 451.

¹² Par Satversmes tiesas likuma 7. panta ceturtās daļas vārdu “bez pilnvaru termiņa ierobežojuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 83. pantam, 91. pantam un 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01, 12. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 170 (3746), 2007, 23. oktobris.

¹³ Par Valsts civildienesta likuma pārejas noteikumu 5. punkta un Ministru kabineta 2001. gada 20. februāra noteikumu Nr. 79 “Ierēdnim izvirzāmās obligātās prasības – augstākā izglītība – piemērošanas kārtība un termiņš” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 101. un 106. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2006-29-0103, 17.2. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77 (3653), 2007, 10. maijs.

¹⁴ Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. *Oficiālais Vēstnesis*, C326, 2012, 26. oktobris.

¹⁵ Sk. Eiropas Savienības tiesas prakses apkopojumu un atsauces uz attiecīgiem Eiropas Savienības tiesas nolēmumiem. No: *Demmke C., Moilanen T. Civil Services in the EU of 27. Reform Outcomes and the Future of the Civil Service*. Frankfurt am Main: Peter Lang, p. 62–64.

Lai nodrošinātu harmonisku Satversmes 101. panta un Līguma par Eiropas Savienības darbību 45. panta otrās un ceturtās daļas līdzaspastāvēšanu, Satversmes 101. pantā lietotais jēdziens „valsts dienests” tulkojams ne plašāk kā Līguma par Eiropas Savienības darbību 45. pantā lietotais jēdziens „civildienests”.

2. Valsts dienesta jēdziens šaurākā nozīmē

Visus valsts pārvaldē nodarbinātos (plašākā nozīmē ar to saprotot visos valsts varas atzaros nodarbinātos) var iedalīt atkarībā no tiesiskajām attiecībām, kas pastāv starp publisku personu un nodarbināto:

- 1) darba tiesiskās attiecības;
- 2) amata attiecības;
- 3) valsts dienesta attiecības.¹⁶

Darba tiesiskās attiecības pastāv, ja ar valsts pārvaldē nodarbinātu personu saskaņā ar normatīvajiem aktiem slēdzams darba līgums. Dažkārt likums to pat īpaši nosaka. Piemēram, jau minētā Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma 5. panta otrā daļa noteic, ka „Biroja amatpersonu darba tiesiskajās attiecībās piemērojamas darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu normas, ciktāl šis likums nenosaka citādi.” Citās tiesās pārvaldes iestādēs darba tiesiskās attiecības var nodibināt tikai tad, ja nodarbinātā persona neveic Valsts civildienesta likuma¹⁷ 3. panta pirmajā daļā noteiktās ierēdņa funkcijas vai arī nav uzskatāma par amatpersonu ar speciālo dienesta pakāpi saskaņā ar Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likumu.¹⁸ Tāpat darba tiesiskās attiecības nodibināmas ar gandrīz visiem atvasinātās publiskās personās nodarbinātajiem, kā arī valsts varas orgānu personālu (piemēram, Saeimas, Augstākās tiesas, Satversmes tiesas darbiniekiem).

Amata attiecības pastāv starp publisku personu un personu, kuras nodarbinātība valsts pārvaldē izriet tikai no fakta, ka šī persona ir ievēlēta amatā ar politisku lēmumu. Šo personu pamatpienākumus un tiesības nosaka tikai ārējs normatīvs akts, nevis darba līgums vai administratīvs akts. Šīs tiesiskās attiecības ir Saeimas un pašvaldību deputātiem, Valsts prezidentam, Ministru kabineta locekļiem, valsts kontroles padomes locekļiem, to atvasināto publisko personu orgānu locekļiem, kurus amatā ievēl Saeima, kā arī citām Saeimas ievēlētajām personām, izņemot tiesnešus.

Valsts dienests šaurākā nozīmē ir īpaša tiesisko attiecību grupa, kuru raksturo vairākas pazīmes. Pirmkārt, valsts dienesta attiecības ir īpašas pakļautības attiecības – valstij ir plašas iespējas noteikt ar amata veikšanu saistītos jautājumus. Piemēram, iestādei ir plaša rīcības brīvība vienpusēji grozīt ierēdņa vai amatpersonas ar speciālo dienesta pakāpi amata pienākumus, pārcelt šo personu citā amatā utt.

¹⁶ Šāda valsts pārvaldē nodarbināto klasifikācija ietverta Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atbildības likuma 2. panta sestajā daļā, kur noteikts: „(6) Par valsts vai pašvaldības institūcijas amatpersonām (darbiniekiem) šā likuma izpratnē uzskatāmas personas, kuras minētas šā panta otrajā daļā vai ir nodarbinātas šā panta pirmajā daļā minētajās institūcijās, pamatojoties uz darba līgumu, kuras pilda valsts dienestu, kuras ir ievēlētas, apstiprinātas vai ieceltas amatā vai citādi pilda noteiktus amata (dienesta, darba) pienākumus valsts vai pašvaldības institūcijā.” Sk. arī šā likuma 2. panta septīto daļu.

¹⁷ Valsts civildienesta likums: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333 (2242/2244), 2000, 22. septembris.

¹⁸ Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 101 (3469), 2006, 30. jūnijs.

Otrkārt, visas valsts dienesta attiecībās esošās personas ir uzskatāmas par amatpersonām Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas izpratnē (protams, jēdziens „amatpersona” ir plašāks, un zināmās situācijās ietver arī citas personas, piemēram, pašvaldības deputātus, ja starp pašvaldību un deputātu pastāv strīds par deputātam izmaksājamo atlīdzību).¹⁹ Tas nozīmē, ka lēmumi par šo personu tiesiskā statusa nodibināšanu, izbeigšanu vai grozīšanu, disciplināro sodīšanu, kā arī lēmumi, kas būtiski skar šo personu cilvēktiesības, ir administratīvi akti. Šī likumsakarība ir nozīmīga tiesību zinātnes studiju didaktikā, kā arī labāk palīdz nošķirt valsts dienesta attiecībās esošās personas no darbiniekiem. Tātad valsts dienesta attiecībās esošo personu pazīme ir tā, ka šo personu statuss tiek noteikts ar administratīvu aktu.²⁰ Izņēmums ir tiesneši, kuri tiek iecelti un apstiprināti amatā ar politisku lēmumu.

Treškārt, valsts dienestā esošo personu pamatpienākumus nosaka vai nu tikai ārējs normatīvs akts (piemēram, tiesnešiem un prokuroriem), vai arī ārējs normatīvs akts un amata apraksts (piemēram, ierēdņiem), vai dienesta līgums (karavīriem). Valsts dienestā šobrīd ietilpst šādas personu grupas:

- 1) ierēdņi;
- 2) amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm;
- 3) karavīri;
- 4) tiesneši un prokurori.

Tiesnešu atšķirīgais statuss un ievērojamās neatkarības garantijas gan drīzāk liek tos pieskaitīt vai nu amata attiecību grupā esošajām personām, vai arī uzskatīt par īpašu valsts pārvaldē nodarbināto tiesisko attiecību grupu.

Tātad šaurākā nozīmē valsts dienests ir īpašas tiesiskās attiecības starp publisku personu un tajā nodarbinātajiem.

Jāņem vērā, ka no iepriekš minētā praksē pastāv marginālas atkāpes. Piemēram, Augstākās tiesas Senāts Valsts kontroles revīzijas departamentu sektoru vadītājus pielīdzina valsts dienestā esošām personām.²¹

Kopsavilkums

1. Latvijā jēdziens “valsts dienests” saprotams šaurākā un plašākā nozīmē.
2. Plašākā nozīmē jēdziens “valsts dienests” saprotams kā Satversmes 101. pantā paredzētās pamattiesības uz nodarbinātību valsts dienestā. Šādā nozīmē jēdziens “valsts dienests” tulkojams tā, lai tas atbilstu Līguma par Eiropas Savienības darbību 45. panta otrajai un ceturtajai daļai.
3. Šaurākā nozīmē valsts dienests ir īpašs valsts pārvaldē nodarbināto tiesisko attiecību veids.

¹⁹ Augstākās tiesas Senāts ierēdņus, karavīrus un tiesnešus reiz uzskatījis par iestādei īpaši pakļautām personām (sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. aprīļa lēmuma lietā Nr. SKA-408/2010 9. punktu). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/departments3/2010/ska-408.doc>. Tas gan nekādas būtiskas problēmas nerada, jo Administratīvā procesa likums paredz vienādas sekas „amatpersonām” un „iestādei īpaši pakļautām personām”.

²⁰ Par amatpersonām ir uzskatāmas arī amata attiecībās nodarbinātās personas, taču retos gadījumos, piemēram, par amatpersonu var uzskatīt pašvaldības deputātu, kurš nav saņēmis viņam paredzēto atlīdzību par deputāta pienākumu veikšanu. Šādā gadījumā tiek būtiski aizskartas deputāta pamattiesības uz valsts dienestu un atlīdzību, kuras viņš var aizsargāt ar attiecīgu prasījumu (atkarībā no situācijas – par administratīvo aktu vai faktisko rīcību) administratīvā procesa kārtībā.

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 30. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-407/2010. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/archive/departments3/2010/ska-407.doc> [skatīts 2013. gada 14. martā].

MILITĀRAIS DIENESTS KĀ VIENS NO VALSTS DIENESTA VEIDIEM POLITISKO UN PILSONISKO TIESĪBU IEROBEŽOJUMU IZPRATNĒ

Pēteris Kušners, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Military service is a public service. In the army, there are restrictions of political rights as the prohibition to participate in political parties; the prohibition would be elected political position, the prohibition of participation in public demonstrations as a soldier, and the restrictions on the freedom of expression.

Such restrictions are linked to three factors as political neutrality of the Armed Forces, as political dispute prevention of armed forces and civilian control of the armed forces.

Depending on the size of restrictions, countries can be divided into three groups: countries with strict respect for the principle of political neutrality, such as Spain and Poland; countries with moderately strict respect for the principle of political neutrality, such as Latvia, and countries where the minimum is respected political neutrality, such as Germany and Denmark.

While history or the situation of a country may exceptionally be justified a stricter approach to ensure political neutrality, but less restrictive policy would be preferable.

Atslēgvārdi: ierobežojumi, militārpersona, militārais dienests, politiskā neitralitāte.

Keywords: restrictions, military, military service, political neutrality.

Ievads

Latvijas Republikas Satversmē ir nostiprinātas tādas personu politiskās un pilsoniskās tiesības kā tiesības uz vārda brīvību (100. pants) un biedrošanās tiesības (102. pants). Taču Satversmes 116. pants paredz minētās tiesības ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Viens no šādiem gadījumiem, kur minētās tiesības var ierobežot, ir militārais dienests.

Šajā rakstā autors salīdzinās pilsoniskos un politiskos ierobežojumus citu valstu bruņotajos spēkos un Latvijā, izmantojot salīdzinošo metodi, un sniegs priekšlikumus par Latvijā pastāvošā normatīvā regulējuma maiņu.

Minētā tēma ir aktuāla, jo tā Latvijas tiesību zinātnē nav pētīta. Tāpat nav analizēta Latvijas normatīvā regulējuma atbilstība mūsdienu militārā dienesta

specifikai, proti, laikā pēc Latvijas iestāšanās Ziemeļatlantijas līguma organizācijā (NATO) un obligātā militārā dienesta beigām.

Pazīstamais valststiesību zinātnieks Kārlis Dišlers savulaik ir rakstījis, ka militārajam dienestam ir savas ievērojamas īpatnības, kas to šķir no civildienesta.¹

Šī raksta mērķis nav analizēt visas militāro dienestu raksturojošās pazīmes, bet gan aplūkot militāro dienestu tikai caur politisko un pilsonisko tiesību ierobežojumu prizmu.

1. Tiesību ierobežojumi ārvalstu bruņotajos spēkos

Bruņotajos spēkos visbiežāk tiek ierobežotas šādas politiskās tiesības:

- 1) aizliegums ņemt dalību politiskajās partijās;
- 2) aizliegums tikt izvirzītam politiski vēlētam amatam;
- 3) aizliegums dalībai manifestācijās karavīra formas tērpā;
- 4) ierobežojumi uz izteiksmes brīvību.

Minētie ierobežojumi ir saistīti ar tādām cilvēktiesībām kā pulcēšanās un biedrošanās brīvība un izteiksmes brīvība.² Šādu ierobežojumu noteikšana ir saistīta ar trim faktoriem:

- 1) bruņoto spēku politisko neitralitāti;
- 2) politisko domstarpību novēršanu bruņoto spēku iekšienē;
- 3) civilo kontroli pār bruņotajiem spēkiem.³

Atkarībā no ierobežojumu apmēra valstis var iedalīt trīs grupās:

- 1) valstis, kurās stingri tiek ievērots politiskās neitralitātes princips;
- 2) valstis, kurās mēreni stingri tiek ievērots politiskās neitralitātes princips;
- 3) valstis, kurās minimāli tiek ievērots politiskās neitralitātes princips.⁴

Tā saucamās stingrās politiskās neitralitātes valstis ir, piemēram, Spānija un Polija. Polijas konstitūcija nosaka, ka bruņotie spēki, saglabājot savu politisko neitralitāti, tiek pakļauti pilsoniskai un demokrātiskai uzraudzībai.⁵ Spānijā⁶ un Polijā⁷ karavīriem ir aizliegta jebkāda politiskā aktivitāte gan dienesta laikā, gan ārpus tā. Savukārt Francijā politiskā neitralitāte ir noteikta tikai dienesta pienākumu izpildes laikā, tomēr karavīriem ir aizliegta dalība politiskajās partijās.⁸

¹ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 154. lpp.

² Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām, 19., 21. pants. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74040> [skatīts 2013. gada 3. februārī]; Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 19., 20. pants. Pieejams: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf [skatīts 2013. gada 3. februārī]; Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 10., 11. pants. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/Convention_LAV.pdf [skatīts 2013. gada 3. februārī].

³ Руководство по правам человека и основным свободам военнослужащих. Варшава: Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2008, с. 66.

⁴ Nolte G. (ed.), European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, pp. 77–81.

⁵ Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г., Статья 26.2. Pieejams: <http://www.trybunal.gov.pl/eng/> [skatīts 2013. gada 3. februārī].

⁶ Spānijas Bruņoto spēku likums, 182. pants. Pieejams: http://www.belt.es/legislacion/vigente/segu_col/text_bas/reales_ord_armadas.pdf [skatīts 2013. gada 3. februārī].

⁷ Polijas Profesionālā militārā dienesta likums, 106. panta pirmā daļa. Pieejams: http://prawo.legeo.pl/prawo/ustawa-z-dnia-11-wrzesnia-2003-r-o-sluzbie-wojskowej-zolnierzy-zawodowych/rozdzial-6_publiczna-dzialalnosc-zolnierzy-zawodowych/?on=09.01.2012&exact=yes [skatīts 2013. gada 3. februārī].

⁸ Francijas militārā dienesta likums, 5. pants. Pieejams: <http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000808186> [skatīts 2013. gada 3. februārī].

Spāņu pilsoņu (civilā) karā (1936–1939) bruņotie spēki atbalstīja Franko diktatūru. Tādēļ, pārejot uz demokrātiju 1978. gadā, politiskās sistēmas dzīvotspēja lielā mērā bija atkarīga no militārpersonu politiskās neitralitātes, un tāpēc viņu politisko tiesību izmantošana tika stingri ierobežota.⁹

Piemēram, lietā *Rekvényi pret Ungāriju* Eiropas Cilvēktiesību tiesa, nekonstatējot Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. (vārda brīvība) un 11. panta (pulcēšanās un biedrošanās brīvība) pārkāpumus, kā pamatu atzina Ungārijas valsts vēsturi, kad laikā no 1949. līdz 1989. gadam pie varas atradās tikai viena politiskā partija, turklāt policijas uzdevums tajā laikā bija apspiest individa apņemšanos paust uzskatus, kas vērsti pret režīmu. Līdz ar to aizliegumu policistiem un drošības dienesta darbiniekiem sastāvēt jebkurā politiskā partijā vai ņemt dalību jebkāda veida publiskos protestos var uzskatīt par “neatliekamā sociālo vajadzību” demokrātiskā sabiedrībā. Tādējādi tiesa secināja, ka līdzekļi, kas izmantoti, lai sasniegtu leģitīmo mērķi, nav bijuši nesamērīgi, un tāpēc tiesa demonstrēja iecietību pret valsti situācijā, kad tā pārgāja uz demokrātiju. Līdz ar to tiesa ir piemērojusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 11. panta otro daļu, kura nosaka, ka attiecībā uz bruņoto spēku policijas vai valsts pārvaldes sastāvā esošajām personām var noteikt likumīgus ierobežojumus pulcēšanās un biedrošanās brīvību izmantošanā.¹⁰

Polijas Konstitucionālā tiesa 2000. gadā lēma, ka aizliegums militārpersonām darboties arodbiedrībā ir konstitucionāls, ja tām tiek nodrošināti alternatīvi līdzekļi, lai tās varētu realizēt tiesības uz apvienošanās brīvību.¹¹ Savukārt Spānijas konstitucionālā tiesa 2001. gadā nolēma, ka militārpersonām piemīt konstitucionālas tiesības dalībai institūcijās, kas aizsargā viņu sociālās un ekonomiskās tiesības, bet šādas institūcijas nedrīkst piedalīties streikos.¹² Itālijas Konstitucionālā tiesa 1999. gada spriedumā ir norādījusi, ka tiesiskajam regulējumam attiecībā uz bruņotajiem spēkiem jānodrošina karavīru pamattiesību aizsardzība un ievērošana, kā arī karavīru kolektīvās (biedrošanās) intereses. Taču tiesa atzīmēja, ka to varētu panākt ar citiem līdzekļiem, nevis atzīstot arodbiedrības. Tāpat tiesa secināja, ka bruņotie spēki un policija neatrodas salīdzināmos apstākļos, ņemot vērā šo valsts dienesta veidu uzdevumus un normatīvā regulējuma atšķirības, līdz ar to nav pārkāpts vienlīdzības princips, policistiem atļaujot ņemt dalību arodbiedrībās, bet karavīriem – nē.¹³

Citā lietā Polijas Konstitucionālā tiesa lēma, ka militārpersonu neitralitāti raksturo divi aspekti. Pirmkārt, tas, ka bruņotie spēki nav uzskatāmi par autonomu vienību valsts politiskās struktūras ietvaros, kas spēj ietekmēt politiskos lēmumus vai valsts konstitucionālās institūcijas. Jo īpaši politiskā neitralitāte tiek nodrošināta, izmantojot civilo uzraudzību pār bruņotajiem spēkiem, ko realizē valsts konstitucionālās institūcijas. Otrs neitralitātes aspekts saistīts ar to, lai nodalītu bruņotos spēkus no politisko partiju tiesas ietekmes.¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību

⁹ Nolte G. (ed.), *European Military Law Systems*. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, pp. 77.

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 25390/94 *Rekvényi v. Hungary*, para. 68. Pieejams: <http://echr.ketse.com/doc/25390.94-en-19990520/view/> [skatīts 2013. gada 13. februārī].

¹¹ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2000. gada 7. marta spriedums lietā Nr. K 26/28.

¹² Nolte G. (ed.), *European Military Law Systems*. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, pp. 84.

¹³ Itālijas Konstitucionālās tiesas 1999. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. 449/1999. Pieejams: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/full/eur/ita/ita-1999-3-012?f=templates\\$fn=document-frame.htm\\$3.0#JD_Full_ITA_ITA-1999-3-012](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/full/eur/ita/ita-1999-3-012?f=templates$fn=document-frame.htm$3.0#JD_Full_ITA_ITA-1999-3-012) [skatīts 13.02.2013.].

¹⁴ Polijas Konstitucionālā tribunāla 2002. gada 1. aprīļa spriedums lietā Nr. K 26/00, 14. punkts. Pieejams: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_26_00_GB.pdf [skatīts 2013. gada 3. februārī].

tiesa lietā *Strzelecki pret Poliju* norādīja, ka šādu Polijas Konstitucionālās tiesas secinājumu varētu pamatot ar apsvērumiem, kas saistīti ar valsts vēsturi. Šādi apsvērumi ir aktuāli iedzīvotāju uzticības saglabāšanai valstij un tās institūcijām.¹⁵

Dažās valstīs politiskās neitralitātes jautājumu atspoguļo bruņoto spēku „civilošanās” (no angļu val. – *civilianisation*)¹⁶ process. Autors, neatrazdams vienu konkrētu vārdu minētā procesa aprakstīšanai, lieto vārdu „civilošanās”, kas nozīmē civilpersonu tiesību normatīvā regulējuma iekļaušanu militārpersonu tiesību regulējumā, kā rezultātā militārpersonām tiek nodrošinātas tādas pašas tiesības (bez jebkādiem ierobežojumiem) kā civilpersonām. Dānija ir spilgtākais „civilošanās” piemērs bruņotajos spēkos, kad civilie un militārie standarti ir vienoti. Dānijā, pretstatā Spānijai, bruņotie spēki tradicionāli neiejaucas politikā. Līdz ar to bruņotie spēki netiek uzskatīti par potenciālu draudu demokrātijai. Karavīri ir vienkārši pilsoņi ar pārējo iedzīvotāju tiesībām. Tas pats attiecas arī uz Nīderlandi. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir paudusi atziņu par jēdzienu „pilsonis uniformā”, dodot valstīm plašu rīcības brīvību. Ja attiecībā uz bruņoto spēku personālu tiek īstenotas neierobežotas cilvēktiesības un pamatbrīvības, tas var kaitēt armijas disciplīnai un tās politiskajai neitralitātei, un tāpēc tas nav savienojams ar militāro profesiju.¹⁷ Vācijā ar jēdzienu „pilsonis uniformā” tiek saprasta bruņoto spēku integrācija sociālajā, publiskajā un politiskajā dzīvē, proti, tiek atzīts, ka karavīri var īstenot visas tās pašas tiesības un pienākumus, ko pārējie pilsoņi.

Citāda pieeja ir Francijā, kur karavīri nedrīkst būt politisko partiju locekļi.¹⁸ Ja karavīrs vēlas paust politisku viedokli publiski, viņam iepriekš ir jālūdz Aizsardzības ministrijas piekrišana. Karavīri var piedalīties politiskajās manifestācijās tikai bez formas tērpa, tādējādi nedarot zināmu sabiedrībai savu karavīra statusu.¹⁹

Vācijā savukārt ir ļoti liberāla pieeja attiecībā uz militārpersonu politisko tiesību ierobežošanu, proti, ierobežojumi ir minimāli, jo pastāv uzskats, ka aktīva dalība valsts politiskajā dzīvē ir labākā „demokrātijas skola” karavīram.

Vārda brīvības ierobežojums ir saistāms ar bruņoto spēku specifiku, tai skaitā militāro disciplīnu, kas sevī ietver aizliegumu publiski paust neapmierinātību ar pavēli vai kritiski izteikties masu saziņas līdzekļos. Tāpat arī nacionālā drošība ir par pamatu aizliegumam karavīriem izpaust militāros noslēpumus, kas var būt arī valsts noslēpums.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Engel un citi pret Nīderlandi* norādīja, ka vārda brīvība, ko garantē Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pants, attiecas uz karavīriem tādā pašā mērā kā uz citām personām līgumslēdzēju valstīs. Tomēr normāla armijas funkcionēšana visticamāk nav iedomājama bez tiesību normām, kuru mērķis ir novērst karavīru rīcību, kas grauj militāro disciplīnu armijā, piemēram, aizliedzot karavīriem izteikties rakstiski.²⁰

¹⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 26648/03 *Strzelecki c. Pologne*, para. 45. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-110284> [skatīts 2013. gada 3. februārī].

¹⁶ Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal. *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. New York: Oxford University Press, 2000.

¹⁷ Leigh I. Human rights and fundamental freedoms of armed forces personnel: The European Court of Human Rights, DCAF Working paper no. 165, 2005, p. 5. Pieejams: http://www.dcaf.ch/_docs/WP165.pdf. [skatīts 03.02.2013.].

¹⁸ Francijas militārā dienesta likums, 5. pants. Pieejams: <http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000808186> [skatīts 2013. gada 3. februārī].

¹⁹ Turpat.

²⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72 *Engel and Others v. the Netherlands*, para. 100. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479> [skatīts 2013. gada 6. februārī].

Savukārt citā lietā Eiropas Cilvēktiesību komisija norādīja, ka tribunāla rīcība, kas izpaudās divu franču karavīru sodīšanā ar brīvības atņemšanu par biļetenu un lūgumrakstu izplatīšanu, kur pausts aicinājums izvest franču karaspēku no Vācijas, nav uzskatāma par Konvencijas 10. pantā garantēto tiesību atņemšanu, bet gan tikai kā sods par ļaunprātīgu šīs brīvības izmantošanu. Konkrētajā gadījumā komisija norādīja, ka bukleti un lūgumraksti bija pretēji subordinācijai un militārajai disciplīnai. Komisija atzīmēja, ka biļetenu izplatīšanu aizstāvēja un organizēja karavīru komiteja, lai cīnītos pret bruņotajos spēkos esošo hierarhiju,²¹ kas komisijas ieskatā vērtējams kritiski.

Nobeigumā jāteic, ka ierobežojumi saistībā ar militārpersonu politisko tiesību realizēšanu dažādās valstīs ir diferencēta. Kaut vēsture vai situācija valstī izņēmuma kārtā var attaisnot stingrāku pieeju, lai nodrošinātu politisko neitralitāti, tomēr mazāk ierobežojošai politikai būtu dodama priekšroka.

2. Tiesību ierobežojumi Latvijas Nacionālajos bruņotajos spēkos

Latvijā Militārā dienesta likums nosaka, ka karavīram ir aizliegts veikt politisko darbību, pievienoties arodbiedrībām, organizēt streikus un piedalīties tajos.²²

Saskaņā ar Militārā dienesta likuma 9. panta trešās daļas normu izdotsais Aizsardzības ministrijas Militārā dienesta iekārtas reglaments nosaka, ka aktīvā dienesta karavīram ir visas Latvijas pilsoņa tiesības ar atsevišķiem ierobežojumiem, kas saistīti ar militārā dienesta izpildi valsts aizsardzības nodrošināšanai. Viens no šādu tiesību ierobežojumiem skar sabiedrisku organizāciju vai to apvienību dibināšanu bruņoto spēku un vienību sastāvā, proti, Militārā dienesta iekārtas reglaments nosaka, ka, pirms to dibināšanas pakļautības kārtībā jāsaņem rakstiska atļauja no aizsardzības ministra.²³

Saeimas vēlēšanu likums nosaka, ja par deputāta kandidātu ir pieteikts profesionālā dienesta karavīrs, viņiem pēc deputātu kandidātu saraksta reģistrēšanas ir jāatstāj ieņemamais amats (dienests) un viena mēneša laikā jāiesniedz šo faktu apstiprinoši dokumenti Centrālajai vēlēšanu komisijai.²⁴ Minētais nosacījums atbilst Militārā dienesta likumā noteiktajam aizliegumam karavīram veikt politisko darbību. Taču atšķirībā, piemēram, no Spānijas, kur karavīriem aizliegta politiskā darbība gan aktīvā dienesta laikā, gan atvaļinoties no tā, Latvijā šāds ierobežojums rezerves karavīriem nav noteikts. Līdz ar to Latviju var pieskaitīt tām valstīm, kurās politiskās neitralitātes princips tiek ievērots mēreni stingri. Par to liecina arī Latvijā pastāvošās karavīra tiesības brīvi paust savus uzskatus par jebkuru jautājumu, kas skar bruņotos spēkus, izņemot ierobežotas, dienesta vajadzībām paredzētas un valsts noslēpumu saturošas informācijas izpau-

²¹ Eiropas Cilvēktiesību komisija lietā *Le Cour Grandmaison and Fritz v. France*. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-79994> [skatīts 2013. gada 6. februārī].

²² Militārā dienesta likuma 15. panta pirmās daļas 1. punkts: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.

²³ Militārā dienesta iekārtas reglamenta 1701. un 1704. punkts: Aizsardzības ministrijas reglaments AMR 14-1. 2004, 23. aprīlis.

²⁴ Saeimas vēlēšanu likuma 6. panta pirmā daļa: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 86, 1995, 6. jūnijs.

šanu, proti, nav būtiski ierobežotas tiesības uz izteiksmes brīvību. Taču pastāv aizliegums pievienoties arodbiedrībām, kas ir diskutējams jautājums un būtu atsevišķa pētījuma priekšmets. Jo atšķirībā no aizlieguma streikot, kas būtu pamatojams ar valsts aizsardzības interesēm, aizliegumu pievienoties arodbiedrībām (dibināt arodbiedrības) ar šādu argumentu diez vai varētu atbilstoši pamatot.

Kopsavilkums

Militārais dienests ir viens no valsts dienesta veidiem, kurā pastāv tādi militārpersonu politisko un pilsonisko tiesību ierobežojumi kā:

- 1) aizliegums ņemt dalību politiskajās partijās;
- 2) aizliegums tikt izvirzītam politiski vēlētam amatam;
- 3) aizliegums dalībai publiskās manifestācijās karavīra formas tērpā;
- 4) ierobežojumi uz izteiksmes brīvību.

Šādu ierobežojumu noteikšana ir saistīta ar trim faktoriem:

- 1) bruņoto spēku politisko neitralitāti;
- 2) politisko domstarpību novēršanu bruņoto spēku iekšienē;
- 3) civilo kontroli pār bruņotajiem spēkiem.

Latvija pieder pie tām valstīm, kurās mēreni stingri tiek ievērots politiskās neitralitātes princips. Autors uzskata, ka Latvijas normatīvais regulējums attiecībā uz karavīru pilsonisko un politisko tiesību ierobežošanu nav atbilstošs un pamatots. Ierobežojums dibināt arodbiedrības nav samērojams ar ieguvumu, jo biedrība, kas veidota, lai aizsargātu karavīru sociālās tiesības un likumīgās intereses, nevar apdraudēt citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Turklāt bruņoto spēku lielums (aptuveni 5000 profesionālā dienesta karavīri) ir pietiekams, lai šāda biedrība pastāvētu Nacionālajos bruņotajos spēkos. Būtiski, ka šāds ierobežojums ir noteikts tikai profesionālā dienesta karavīriem, bet, piemēram, rezerves karavīriem un zemessargiem, kas skaitliski ir lielāka militārpersonu grupa, šādu ierobežojumu nav.

Autors uzskata, ka Latvijā pastāvošais aizliegums karavīram veikt politisko darbību nav pamatots un būtu pārņemams Vācijas normatīvais regulējums attiecībā uz izpratni par karavīru politiskajām tiesībām, proti, karavīrs ir sabiedrības daļa, tāpēc viņam tāpat kā jebkuram pilsonim ir tiesības piedalīties valsts politiskajā dzīvē, aktīvi īstenojot savas politiskās tiesības. Karavīru līdzdalība politiskajos procesos vairo Latvijas Republikas Satversmes 1. nodaļā nostiprināto Latvijas valsts pastāvēšanas pamatelementu (kodola) aizsardzību, kā arī patriotisma palielināšanos ne vien bruņotajos spēkos, bet sabiedrībā kopumā. Karavīra zvērestā, kas noteikts Militārā dienesta likuma 4. panta pirmajā daļā, ir ietverti šādi vārdi: „Es, Latvijas karavīrs, apzinoties atbildību savas tautas un likuma priekšā, apsolos un zvēru būt uzticīgs Latvijas Republikai, tās Satversmei”. Tādējādi, atceļot aizliegumu veikt politisko darbību, karavīriem tiktu dota iespēja praktiski un aktīvi pildīt zvērestā doto solījumu.

Līdz ar to būtu grozāms Militārā dienesta likuma 15. panta pirmās daļas 1. punkts, izsakot to šādā redakcijā: „Karavīram ir aizliegts organizēt streikus un piedalīties tajos.”

VALSTS PAMATUZDEVUMI UN IEROBEŽOJUMI TO DELEĢĒŠANAI PRIVĀTPERSONĀM

Lelde Krastiņa, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The author analyses questions about a state's basic duties and the admissibility of its delegation to private parties. Within the examined topic the author focuses mainly on analysis of the legal doctrine and courts' practice of Germany, Switzerland and Austria. The term of state's core duties is defined and the question of basic spheres of state's necessary actions is analysed. It is also analysed whether a monopoly of state exists regarding the fulfilment of common interests of the society.

Within the Article opposite views of scholars are analysed concerning an issue of whether a constant circle of state's basic duties remains, which is in all times existing only within the competence of the state. It is accentuated that although many scientists describe certain activities as state's "real", "original" and "necessary" tasks, others nevertheless reject the idea of a previously given competence to the state and stress the freedom of action of the legislator in determining the circle of a state's duties. It is also stated why the private parties should not be entrusted with the basic tasks regarding inner and outer security of the state, especially those concerned with an application of physical force. In addition, borders for delegation of governmental powers to private delegates which can be drawn from the basic rights and general legal principles, are emphasised.

Atslēgvārdi: valsts būtība, valsts pamatuzdevumi, deleģēšana privātpersonām, deleģēšanas pieļaujamība, sabiedrības intereses, valsts vara, pamattiesības.

Keywords: Identity of state, state's core duties, delegation to private persons, admissibility of delegation, interests of society, state powers, basic rights.

1. Valsts uzdevumu jēdziens

Atbildi uz jautājumu, vai pieļaujama valsts uzdevumu deleģēšana privātpersonām, ietekmē skatījums uz valsts būtību un tās pamatuzdevumiem. Deleģēšanas tiesiskie ierobežojumi ir atkarīgi no izpratnes par valsts identitāti un uzdevumiem, kuri attaisno tās pastāvēšanu. Valsts uzdevumu deleģēšana savukārt saistīta ar jautājumu, vai pastāv valsts uzdevumi, kurus pārstājot īstenot, valsts zaudē savu identitāti un tās pastāvēšanai zūd attaisnojums? Kas ir tie uzdevumi, kuri valstij noteikti jāveic, lai attaisnotu savu kā valsts raksturu?¹ Tomēr jāuzsver,

¹ Sk. *Gramm C.* Privatisierung und notwendige Staatsaufgaben. Berlin: Duncker&Humblot, 2001, S. 25.

ka tie ir divi dažādi jautājumi – pirmkārt, vai valstij vispār ir obligāti jāveic kādi uzdevumi, otrkārt, vai šādi uzdevumi valstij jāveic pašai, izslēdzot privātpersonu līdzdalību.²

Par valsts uzdevumiem ir runa tad, kad konstitūcija, likums vai Eiropas Savienības tiesības nosaka valsti par atbildīgo uzdevuma nesēju.³ Izšķiroši ir tas, ka tiesiskais regulējums piešķir valstij atbildību par noteikta uzdevuma izpildi.⁴ Valsts uzdevumu noteikšanā likumdevējam ir plaša rīcības brīvība – uz tā saimniecisko un sociālpolitisko priekšstatu un mērķu pamata izšķirties, kādus pasākumus tas kopējā labuma interesēs grib uzņemties.⁵ Tātad valsts uzdevumu kopums ir atkarīgs no attiecīgā brīža politiskajiem priekšstatiem.⁶

Valsts atbildību pār kādu jomu nosaka sabiedrības intereses – valsts drīkst izlietot tās resursus tikai sabiedrības kopējo vajadzību apmierināšanai. Taču ne katra sabiedrības interese pamato valstisku uzdevumu.⁷ Sabiedrības ieinteresētība kāda mērķa īstenošanā nenozīmē, ka attiecīgais uzdevums jāveic tieši valstij. Nepastāv valstisks sabiedrības interešu īstenošanas monopols.⁸ Privātpersonu sniegto pakalpojumu kvalitāti labvēlīgi ietekmē konkurence, un nereti privāta iniciatīva efektīvāk nodrošina sabiedrībai nozīmīgus labumus. Ja valsts rīkotos tur, kur sabiedrības intereses to neprasa, tā nepamatoti iejauktos indivīdu brīvības sfērā un ierobežotu to pašiniciatīvu. Tāpēc attiecībā uz katru konkrētu uzdevumu ir jāvērtē, vai sabiedrības intereses prasa valsts iesaisti.

2. Konstitūciju izveidotā valsts uzdevumu loka „atvērtība”

Tiesību zinātnē uzsvērts – no Šveices, Vācijas un Austrijas konstitūcijām neizriet skaidrs, noslēgts, vienīgi valstij piekrietošu uzdevumu loks. Proti, ir norādīts, ka no Vācijas konstitūcijas nav atvasināms noslēgts valsts uzdevumu kopums vai to hierarhija.⁹ Tāpat pieminēta arī Šveices konstitūcijas atvērtība un elastīgums, tajā nav viennozīmīgu norādījumu par to, kuri uzdevumi nav deleģējami privātpersonām.¹⁰ Līdzīgi arī Austrijas konstitūcija skaidri nenorāda uz uzdevumiem, kuri būtu pieskaitāmi pie valstisko darbību „pamata sfēras”.¹¹

² Sk. *Korinek K.* Diskussionsbeitrag. No: Verfassungsrecht. Grenzen der Ausgliederung. Referate und Diskussionsbeiträge. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchandlung, 2005, s. 122.

³ *Bull H. P.* Die Staatsaufgaben nach dem Grundgesetz. 2. Auflage. [B.v.] Athenäum Verlag, 1977, S. 50; *Lämmerzahl T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 39.

⁴ *Lämmerzahl T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 39.

⁵ Vācijas Konstitucionālās tiesas 2001. gada 7. decembra spriedums Nr. BVerfG 1 BvR 1806/98. Pieejams: http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20011207_1bvr180698.html [aplūkots 2012. gada 12. janvārī].

⁶ *Ossenbühl F.* Die Erfüllung von Verwaltungsaufgaben durch Private. Berlin: Walter de Gruyter, 1971, S. 154.

⁷ Šveices Konfederācijas tiesas 2012. gada 26. marta spriedums Nr. A-3505/2011.

⁸ Sk. *Mackeben A.* Grenzen der Privatisierung der Staatsaufgabe Sicherheit. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, S. 39; *Lämmerzahl, T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 35.

⁹ Sk. *Gramm C.* Privatisierung und notwendige Staatsaufgaben. Berlin: Duncker&Humblot, 2001, S. 41.

¹⁰ *Biaggini G.* Verfassungsrechtliche Grenzen der Privatisierung. No: Swiss Reports presented at the XVth International Congress of Comparative Law. Zürich: Schulthess, 1998. S. 104.

¹¹ Sk. *Walzel E. T.* Grenzen der Ausgliederung. No: Verfassungsrecht. Grenzen der Ausgliederung. I/2. Referate und Diskussionsbeiträge. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchandlung, 2005, S. 26.

Arī Latvijas tiesību zinātnē atzīts, ka Latvijas Republikas Satversme piemērojama atbilstoši mūsdienu realitātei un izpratnei.¹² Latvijas Republikas Satversmes kodols ir dinamisks un pakļauts laika izraisītām pārmaiņām.¹³ Tādējādi valsts uzdevumu loku nosaka likumdevēja izšķiršanās attiecīgajā brīdī spēkā esošās konstitucionālās kārtības ietvaros.

3. Valsts pamatuzdevumu doktrīna un tās kritika

Daļa valststiesību zinātnieku norāda, ka bez noteiktu uzdevumu īstenošanas valsts nav iedomājama. Uzdevumi, kas veido valsts identitāti, tiek apzīmēti kā „oriģinālie”, „īstie”, „nepieciešamie”, kā „obligāti pēc to dabas” un „atbilstoši spēkā esošajai valsts idejai”.¹⁴ Saskaņā ar uzdevumu doktrīnas¹⁵ uzskatu valstij obligāti piekrīt tie uzdevumi, kuru īstenošanai nepieciešama valsts varas izpausme.¹⁶ Vienīgi valstij piekrīt piespiedu līdzekļu izmantošana, tajā skaitā fiziska piespiešana – tas attiecināms uz tiesu varu, policiju un armiju.¹⁷ Kā citi valsts pamatuzdevumi, kuri saistīti ar valsts varas monopolu, ir minēta likumdošana un tiesu vara.¹⁸ Tāpat norādīti tādi uzdevumi kā, piemēram, finanšu¹⁹ un ārlietu vara.²⁰

¹² Sk. *Rudevskis J.* Valsts atzist un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 45. lpp.

¹³ Sk. *Levits E.* Priekšvārds grām. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 17.–18. lpp.

¹⁴ *Bull H. P.* Die Staatsaufgaben nach dem Grundgesetz. 2. Auflage. [B.v.] Athenäum Verlag, 1977, S. 99; *Mackeben A.* Grenzen der Privatisierung der Staatsaufgabe Sicherheit. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, S. 51.

¹⁵ Sk. *Lämmerzahl T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 116.

¹⁶ Sk. *Weber R. H.* Umstrukturierung und Privatisierung von Instituten des öffentlichen Rechts. Zürich: Schulthess, 2002, S. 107; *Heimburg S.* Verwaltungsaufgaben und Private. Berlin: Duncker & Humboldt, 1982, S. 22; *Grimm D.* Staatsaufgaben. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, S. 773; *Achermann U.* Privatisierung in öffentlichen Verkehr. Zürich: Schulthess 2008, S. 51.

¹⁷ Sk. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV, Aufgaben des Staates. Herausgegeben von Isensee J., Kirchhof P. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2006, S. 132. Līdzīgu viedokli pauž arī: *Weber R. H.* Umstrukturierung und Privatisierung von Instituten des öffentlichen Rechts. Zürich: Schulthess, 2002, S. 107; *Von Heimburg S.* Verwaltungsaufgaben und Private. Berlin: Duncker & Humboldt, 1982, S. 22; *Bull H. P.* Die Staatsaufgaben nach dem Grundgesetz. 2. Auflage. [B.v.] Athenäum Verlag, 1977, S. 101; *Jaag T.* Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben: Formen, Voraussetzungen und Rahmenbedingungen. No: Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben. Herausgegeben von Jaag T. Zürich: Schulthess, 2000, S. 41.

¹⁸ Sk. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV, Aufgaben des Staates. Herausgegeben von Isensee J., Kirchhof P. Heidelberg: C.F.Müller Verlag, 2006, S. 133; *Von Heimburg S.* Verwaltungsaufgaben und Private. Berlin: Duncker & Humboldt, 1982, S. 22; *Weber R. H.* Umstrukturierung und Privatisierung von Instituten des öffentlichen Rechts. Zürich: Schulthess, 2002, S. 107; *Bull H. P.* Die Staatsaufgaben nach dem Grundgesetz. 2. Auflage. [B.v.] Athenäum Verlag, 1977, S. 102.

¹⁹ Sk. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV, Aufgaben des Staates. Herausgegeben von Isensee J., Kirchhof P. Heidelberg: C.F.Müller Verlag, 2006, S. 133; *Hengstschläger J.* Privatisierung von Verwaltungsaufgaben. No: Privatisierung von Verwaltungsaufgaben. Berlin: Walter de Gruyter, 1995, S. 174; *Lämmerzahl T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 117.

²⁰ Sk. *Hengstschläger J.* Privatisierung von Verwaltungsaufgaben. Grām.: Privatisierung von Verwaltungsaufgaben. Berlin: Walter de Gruyter, 1995, S. 174; *Von Heimburg S.* Verwaltungsaufgaben und Private. Berlin: Duncker & Humboldt, 1982, S. 22.

Tomēr sabiedrības interešu stāvoklis nav statisks²¹ – sabiedrības vajadzības un attiecīgi arī valsts uzdevumu loku ietekmē pārmaiņas valsts sociālajā, ekonomiskajā, politiskajā situācijā. Arī tādi par klasiskiem uzskatīti valsts uzdevumi kā ārējā aizsardzība, policija un tiesu darbība piekrīt valstij tikai tādēļ, ka aktuāli saimnieciski un sociāli notikumi ir noveduši pie to noregulēšanas likumdošanā.²² Nepieciešamība pielāgoties sabiedrības vajadzībām un interešu pārmaiņām nozīmē, ka nevar pastāvēt nemainīgs valsts uzdevumu kopums. Valsts kompetence un lemšana par to, kā visefektīvāk īstenojams sabiedrības kopējais labums, ir likumdevēja brīva izšķiršanās valsts konstitucionālās kārtības ietvaros. Turklāt, nosakot kādus uzdevumus kā valstij obligāti piekritīgus, tiek izlīdzināta atšķirība starp demokrātisku un totalitāru valsti.²³ Tādējādi pamatots ir valsts pilnvaru doktrīnas²⁴ pārstāvju uzskats, ka nepastāv noslēgts un ar konkrētu laiku nesaistīts valsts „minimālo uzdevumu katalogs”.²⁵ Arī tas, kas saskaņā ar konstitūciju attiecīgajā brīdī tiek atzīts par valstij piekritīgu, politisko pārmaiņu rezultātā nākotnē vairs tāds var nebūt.²⁶

Līdzīgi arī prof. K. Dišlers norādījis – valsts uzdevumu loks katrā valstī ir atšķirīgs, jo tas ir atkarīgs no katras valsts attīstības pakāpes.²⁷ Tādēļ secināms, ka valsts uzdevumu loks ir atvērts un mainīgs un kādu uzdevumu piekritība vienīgi valstij nav pašsaprotama. Ir jāvērtē, kuru uzdevumu paturēšana valsts pārziņā attiecīgajā laikposmā ir sabiedrības interesēs.

4. Valsts uzdevumu deleģēšanas ietvari

4.1. Valsts varas monopols

Viens no būtiskākajiem deleģēšanas ierobežojumiem ir nepieciešamība saglabāt valsts varas monopolu. Valsts vara, ņemot vērā tās funkciju nodrošināt kārtību un mieru, ir valstiskuma centrālā kategorija.²⁸ Būtiska valsts varas pazīme ir tās izņēmuma raksturs – vienīgi valsts varas nesējiem ir privilēģija lietot fizisku piespiešanu.²⁹ Lai valsts spētu ilgtermiņā noregulēt pretrunīgas intereses un nodrošināt mieru un tiesisku drošību, sankciju piemērošana ir vienīgi valsts varas rokās. Valsts varas monopols ir sabiedrības interesēs,³⁰ jo

²¹ Sk. arī *Tschannen P., Zimmerli U.* Allgemeines Verwaltungsrecht. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2005, S. 140; *Häffelin U., Müller G., Uhlmann F.* Allgemeines Verwaltungsrecht. Zürich/St.Gallen: Dike Verlag AG, 2006, S. 115.

²² *Bull H. P.* Die Staatsaufgaben nach dem Grundgesetz. 2. Auflage. [B.v.] Athenäum Verlag, 1977, S. 102.

²³ Sk. *Lämmerzahl T.* Die Beteiligung Privater an der Erledigung öffentlicher Aufgaben. Berlin: Duncker & Humboldt, 2007, S. 118.

²⁴ Turpat, S. 118.

²⁵ Sk. *Gramm C.* Privatisierung und notwendige Staatsaufgaben. Berlin: Duncker&Humblot, 2001, S. 75.

²⁶ Sk. arī *Tschannen P.* Privatisierung: Ende der Verfügung? Grām.: Rechtliche Probleme der Privatisierung. Bern: Stämpfli Verlag, 1998, S. 239.

²⁷ Sk. *Dišlers K.* Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 26. lpp.

²⁸ *Pernthaler P.* Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre. 2. Auflage. Wien: Springer Verlag, 1996, S. 127. Arī prof. K. Dišlers valsts varu norāda kā valsts tiesiskās organizācijas svarīgāko sastāvdaļu. Sk. *Dišlers K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Administratīvo tiesību kursa vispārīgā daļa. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2002, 38. lpp.

²⁹ Sk. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV, Aufgaben des Staates. Herausgegeben von Isensee J., Kirchhof P. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2006, S. 132, 156.

³⁰ *Jaag T.* Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben: Formen, Voraussetzungen und Rahmenbedingungen. No: Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben. Herausgegeben von Jaag T. Zürich: Schulhess, 2000, S. 41.

tas palīdz ierobežot un atrisināt interešu un varas konfliktus, kuri rodas katrā sabiedrībā.³¹

Ņemot vērā minēto, privātpersonām nebūtu deleģējami drošības uzdevumi un miera nodrošināšana. Valsts iekšējā un ārējā drošība ir nozīmīgs valsts pamatuzdevums (*die Kernaufgabe* – vācu val.),³² tādēļ vispārējo policijas vai armijas uzdevumu deleģēšana nav pieļaujama.³³ Tiesību zinātnē pausts uzskats, ka šie valsts uzdevumi nevarētu tikt nodoti privātpersonām pat daļēji.³⁴

Otrkārt, arī sankciju piemērošana par dažādiem pārkāpumiem būtu uzskatāma vienīgi par valsts prerogatīvu.³⁵ Jo īpaši krimināla sodīšana ir valsts pamatuzdevums (*Kernaufgabe*), kura deleģēšana ir aizliegta jebkurā situācijā,³⁶ pretējā gadījumā tā zaudē leģitimitāti.³⁷ Minētais būtu attiecināms arī uz sodu piemērošanu administratīvo pārkāpumu lietās, ņemot vērā to līdzību ar krimināllietām. Arī privātpersonu iejaukšanās, izmantojot fiziskus vai psihiskus spaidus, principā ir aizliegta.³⁸ Pretējā gadījumā tiek radīts pārāk liels risks personu būtisku pamattiesību – veselības un dzīvības³⁹ – pienācīgai aizsardzībai.

4.2. Vispārējo tiesību principu un pamattiesību noteiktie deleģēšanas ietvari

Pat, ja kāda jautājuma izlemšana ir atkarīga no likumdevēja politiskās izšķiršanās, tas neatbrīvo likumdevēju no pienākuma ievērot Satversmē noteiktās pamattiesības un vispārējos tiesību principus.⁴⁰ Tādēļ deleģēšanas pieļaujamības ietvarus nosaka arī pamattiesības un vispārējie tiesību principi. Pirmkārt, valsts uzdevumu deleģēšana privātpersonām nebūtu pieļaujama, ja tādējādi nevarētu nodrošināt pienācīgu pamattiesību aizsardzību. Otrkārt, valsts uzdevumus

³¹ Sk. arī *Pernthaler P.* Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre. 2. Auflage. Wien: Springer Verlag, 1996, S. 117.

³² Šveices Augstākās tiesas 1991. gada 29. maija spriedums lietā Nr. BGE 117 la 202.

³³ Austrijas konstitucionālās tiesas 1996. gada 14. marta spriedums lietā *Austro Control*. Pieejams: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Vfgh/JFT_10039686_94B02113_00/JFT_10039686_94B02113_00.html [skatīts 2012. gada 15. decembrī].

³⁴ Sk. *Walzel E. T.* Grenzen der Ausgliederung. No: Verfassungsrecht. Grenzen der Ausgliederung. I/2. Referate und Diskussionsbeiträge. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchandlung, 2005, S. 35–36; *Jaag T.* Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben: Formen, Voraussetzungen und Rahmenbedingungen. No: Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben. Herausgegeben von Jaag T. Zürich: Schulhess, 2000, S. 41. Arī Latvijas tiesību zinātnē pausts uzskats, ka bruņotie spēki un policija paturama vienīgi valsts rīcībā. Sk. *Balodis R.* Valsts un baznīca. Rīga: Nordik, 2000, 64. lpp.

³⁵ Sk. *Guery M.* Der Privatisierung der Sicherheit und ihre rechtlichen Grenzen. Zeitschrift des bernischen Juristenvereins. Bern: Stämpfli Verlag AG, 142/2006. Šāds secinājums izdardīts arī Austrijas konstitucionālās tiesas praksē. Sk. *Kuscko-Stadlmayer G.* Grenzen der Ausgliederung. No: Verfassungsrecht. Grenzen der Ausgliederung. I/1. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchandlung, 2003, S. 87.

³⁶ Austrijas konstitucionālās tiesas 2001. gada 12. decembra spriedums lietā G269/01 ua. Pieejams: http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vfgh&Dokumentnummer=JFT_09988788_01G00269_00 [skatīts 2012. gada 27. novembrī].

³⁷ Sk. *Price E. B.* Merchandizing Prisoners: who really pays for prison privatization? Westport: Praeger, 2006, p. 27.

³⁸ Sk. arī *Schimpfhauser E. M.* Das Gewaltmonopol des Staates als Grenze der Privatisierung von Staatsaufgaben. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2009, S. 68.

³⁹ Satversmes tiesa tiesības uz dzīvību atzinusi par vienu no visaugstākajām vērtībām cilvēktiesību ietvaros. Sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 7. janvāra spriedumu lietā Nr. 2009-12-03. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 5, 2010, 12. janvāris.

⁴⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 170, 2007, 23. oktobris.

nedrīkstētu deleģēt arī tad, ja deleģēšanas ietvaros nebūtu iespējams nodrošināt no vispārējiem tiesību principiem izrietošo pamatprasību ievērošanu. Piemēram, ja deleģēšanas rezultātā kādai iedzīvotāju daļai nebūtu pieejami elementāru vajadzību apmierināšanai nepieciešamie pamatpakalpojumi,⁴¹ tiktu pārkāpts vienlīdzības princips, tādēļ deleģēšana šajā gadījumā nebūtu pieļaujama.

No pamattiesībām un tiesību principiem nevar abstrakti izsecināt vispārīgi piemērojamās deleģēšanas robežas. Tomēr pamattiesību aizsardzības pakāpe nedrīkstētu būt atkarīga no uzdevuma veicēja.⁴² Nav pieļaujams, ka valsts uzdevumu deleģēšana privātpersonām rada kaitējumu citu personu pamattiesībām vai samazina to aizsardzības pakāpi. Jo būtiskāka, īstenojot attiecīgo valsts uzdevumu, ir iejaukšanās personas pamattiesībās un jo lielāku risku deleģēšana rada pamattiesību pienācīgai ievērošanai, jo kritiskāk apsverama tās pieļaujamība pat tad, ja saskaņā ar likumu tā iespējama.

5. Vadlīnijas valsts uzdevumu deleģēšanai

Nobeigumā jāuzsver – tas vien, kas valstij kāds uzdevums ir obligāti jāīsteno, nenozīmē, ka valsts tā izpildē nedrīkstētu iesaistīt privātpersonas. Ja kādu uzdevumu pilnā mērā izpilda vienīgi valsts, tas drīzāk uzskatāms par retu izņēmumu.⁴³ Arī tad, ja uzdevuma īstenošanai nepieciešama valsts kompetence, tas neizslēdz privātu iniciatīvu.⁴⁴ Ievērojot likumā noteiktos deleģēšanas ierobežojumus, paredzot pienācīgu kontroles mehānismus un pilnvarotās personas pienākumu ievērot sabiedrības intereses, privātpersonu iesaiste lielākajā daļā gadījumu vismaz noteiktā mērā ir iespējama.

Valsts rīcībai jābūt vērstai uz priekšnosacījumu radīšanu pakalpojuma sniegšanai, nevis uz pakalpojuma sniegšanu kā tādu.⁴⁵ Turklāt valsts uzdevumu īstenošana parasti notiek vairākos secīgos posmos, no kuriem vismaz atsevišķus posmus būtu pieļaujams nodot privātpersonām. Pat, ja kādi uzdevumi ir valsts ekskluzīvā pārziņā, noteiktu šīs jomas „palīguzdevumu” veikšanā var iesaistīt arī privātpersonas. Piemēram, nav pamata liegt privātiem uzņēmumiem iesaistīties cietuma ēdnīcas vai uzkopšanas nodrošināšanā.⁴⁶

Brīvības pakāpe valstī ir atkarīga no pašiniciatīvas un riska, ko valsts uztic tās iedzīvotājiem.⁴⁷ Tādēļ, īpaši deleģējot valsts pārvaldes uzdevumus, kas nav saistīti ar valsts varas izmantošanu, prioritāra ir sabiedrības iesaistīšana valsts pārvaldē.⁴⁸

⁴¹ Piemēram, veselības aprūpe, izglītība, elementāras telekomunikācijas, transporta pakalpojumi, ūdensapgāde. Sk. *Biaggini G.* Verfassungsrechtliche Grenzen der Privatisierung. No: Swiss Reports presented at the XVth International Congress of Comparative Law. Zürich: Schulthess, 1998. S. 95.

⁴² Sk. arī *Donnelly M. C.* Delegation of governmental power to private parties: a comparative perspective. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 230.

⁴³ Sk., piemēram, Von *Heimburg S.* Verwaltungsaufgaben und Private. Berlin: Duncker & Humboldt, 1982, S. 26; *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland.* Band IV, Aufgaben des Staates. Herausgegeben von Isensee J., Kirchhof P. Heidelberg: C.F.Müller Verlag, 2006, S. 135.

⁴⁴ *Kneihls B.* Verfassungs- und Allgemeines Verwaltungsrecht. 3. Auflage. Wien: Facultas Verlags und Buchhandels AG, 2010, S. 135.

⁴⁵ Sk. *Weiß W.* Privatisierung und Staatsaufgaben. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 121.

⁴⁶ Sk. *Daeniker D.* Überführung staatlicher Aufgaben auf verwaltungsexterne Rechtsträger. Grām.: Dezentralisierung und Privatisierung öffentlicher Aufgaben. Herausgegeben von Jaag T. Zürich: Schulthess, 2000, S. 54.

⁴⁷ Sk. *Cipelius R.* Vispārējā mācība par valsti. 13. pārstrādātais izdevums. Rīga: AGB, 1998, 278. lpp.

⁴⁸ *Levits E.* Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūnijs.

Ja deleģēšana kalpo valsts iedzīvotāju kopējām interesēm, tā ir ne vien attaisnojama, bet arī nepieciešama un veicināma. Kā pamatprincips jāpieņem, ka valstij jārikojas vienīgi tur, kur to prasa sabiedrības intereses un kur privāta iniciatīva sabiedrības kopējo labumu nevarētu sasniegt efektīvāk.

Secinājumi

Referāta ietvaros autore izvirza šādus secinājumus.

1. Sabiedrības ieinteresētība kāda mērķa īstenošanā nenozīmē, ka attiecīgais uzdevums jāveic tieši valstij. Nereti privāta iniciatīva to nodrošina efektīvāk. Attiecībā uz katru konkrētu uzdevumu ir jāvērtē, vai sabiedrības intereses prasa valsts iesaisti.
2. No Šveices, Vācijas un Austrijas konstitūcijām neizriet skaidrs, noslēgts, vienīgi valstij piekrietošu uzdevumu loks. Arī Latvijas Republikas Satversmes izpratni un piemērošanu ietekmē laika gaitā notiekošas transformācijas sabiedrībā. Valsts uzdevumu kopums ir mainīgs, jo to ietekmē politiska izšķiršanās attiecīgajā brīdī spēkā esošās konstitucionālās kārtības ietvaros.
3. Tiesību zinātnē pausts uzskats, ka noteikti uzdevumi (tā saucamie „oriģinālie”, „īstie”, „nepieciešamie” valsts uzdevumi) veido valsts identitāti un obligāti piekrit vienīgi valstij. Tomēr valsts kompetence ir likumdevēja brīva izšķiršanās konstitucionālās kārtības ietvaros. Laika gaitā var mainīties arī tas, kas ar konstitūciju atzīts par piekritīgu valstij. Tādēļ attiecībā uz katru uzdevumu jāvērtē, vai tā paturēšana valsts pārziņā konkrētajā brīdī ir sabiedrības interesēs.
4. Lai valsts spētu ilgtermiņā noregulēt pretrunīgas intereses un nodrošināt mieru un tiesisku drošību, tiesībām piemērot sankcijas jāatrodas vienīgi valsts rokās. Privatpersonām nebūtu deleģējami drošības un miera nodrošināšanas pamatu uzdevumi, jo īpaši tie uzdevumi, kas saistīti ar fizisku piespiešanu.
5. Deleģēšanas pieļaujamības ietvarus nosaka arī pamattiesības un vispārējie tiesību principi. Jo lielāku risku deleģēšana rada pamattiesību pienācīgai ievērošanai, jo kritiskāk apsverama deleģēšanas pieļaujamība pat tad, ja saskaņā ar likumu tā iespējama. Valsts uzdevumus nedrīkstētu deleģēt tad, ja deleģēšanas ietvaros nebūtu iespējams nodrošināt no vispārējiem tiesību principiem izrietošo pamatprasību ievērošanu.
6. Ievērojot deleģēšanas ierobežojumus, kā pamatprincips tomēr jāpieņem, ka valstij jārikojas vienīgi tur, kur to prasa sabiedrības intereses un kur privāta iniciatīva sabiedrības kopējo labumu nevar sasniegt efektīvāk. Ja valsts uzdevumu deleģēšana kalpo sabiedrības kopējam labumam, tā ir ne vien attaisnojama, bet arī nepieciešama un veicināma.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

Latvijas valstiskuma pamata jautājumi

TAUTAS GARS, PAMATNORMA UN KONSTITUCIONĀLĀ IDENTITĀTE

Sanita Osipova, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

*“Cilvēktiesības nekonkurē ar tautas suverenitāti;
tās abas ir identiskas kā konstituējoši nosacījumi
sevi pašu ierobežojošai publiski diskursīvās
gribas veidošanas praksei.”
J. Habermass.¹*

Summary

The central issue of this article is the concept of the constitutional identity of a state. It was developed in the German legal system during the end of the XX century and the very beginning of the XXI century and was influenced by the teachings of German legal philosophers, in particular *Jurgen Habermas*. The legal content of this concept is revealed by two judgments of the German Federal Constitutional Court: judgment from 12th October 1993 (“the Maastricht judgment”) and judgment from 30th June 2009 (“the Lisbon judgment”). The constitutional identity, as stated by the German Federal Constitutional Court, is the basic values and principles of a national democratic state. In Latvia this concept was embodied by the Commission on Constitutional Law of the President of State, which presented an opinion “On the constitutional basis and the inviolable core of the Latvian state” on 17th September 2012. The constitutional identity in a discourse as portrayed by the German Federal Constitutional Court and the Commission on Constitutional Law of the President of State is considered to be a concept of post-modern culture, since only in the very last decades the contents of the concept of identity have switched from private to public field. The modern social theories consider national identity as an open, variable and subjective category.

Atslēgvārdi: konstitucionālā identitāte, pamatvērtības, pamatnorma, tiesību filozofija.

Keywords: the constitutional identity, grundnorm, basic values, philosophy of law.

Ievads

Mūsdienu valsts modelis – konstitucionāla pārstāvniecības demokrātija – ir veidojies gadsimtiem, ja ne gadu tūkstošiem ilgi. Tas ir izauklēts un iešifrēts antīkās un kristīgās kultūras mantojumā līdz ar izpratni par dabiskajām

¹ *Habermas J.* Zur Legitimation durch Menschenrechte. Buch: Brunkhorst H., Niesen P. Das Recht der Republik, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, S. 386.

tiesībām, cilvēka vērtību un racionalitāti, sociāli atbildīgu sabiedrību un citiem komponentiem, kas vienkārši pieprasa izveidot valsts iekārtu, kurā tiek garantētas pamattiesības un brīvības un valda tautvaldība, jo cilvēks uzskata, ka ir gana gudrs, lai tam dotu tiesības un pašnoteikšanos.

Kas nosaka robežas cilvēka un valsts brīvībai tiesību jaunradē un rīcībā? Kas ir visas tiesību sistēmas vienotības pamatā un tiesību jaunrades atskaites punkts? Tiesību filozofijā ir parādījies jauns jēdziens, lai apzīmētu kādas nācijas tiesību pamatu – valsts konstitucionālā identitāte. Raksta mērķis ir izpētīt valsts konstitucionālās identitātes ģenēzi un saturu mūsdienu tiesību filozofijā.

Imanuels Kants (*Immanuel Kant*, 1724–1804)² XVIII gs. rakstīja par kategorisko imperatīvu jeb universālu likumu, kas nosaka pamatu visām vērtībām un sociālajām normām.³ Karls Frīdrihs fon Saviņņi (*Friedrich Karl von Savigny*, 1779–1861)⁴ XIX gs. minēja “tautā valdošo tiesību garu jeb izjūtu”,⁵ Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*, 1881–1973)⁶ gadsimtu vēlāk – XX gs. – apgalvoja, ka tā ir pamatnorma.⁷ XXI gs. sākumā vācu juristi teica, ka to nosaka valsts konstitucionālā identitāte.⁸ Vācu tiesību filozofijā var izsekot pēctecīgai attīstībai. Pēdējais vācu tiesību filozofijas sniegums ir jēdziens “valsts konstitucionālā identitāte”, kurā apkopotas nacionālo patību garantējošas pamatvērtības. Minētais jēdziens 2012. gadā ir bagātinājies arī latviešu tiesību filozofiju, tāpēc tā dziļāka izpēte ir nozīmīga un aktuāla.

Pamatnorma

Valstiskās kopības pamatā ir specifiska normu kārtībā. Normas veido hierarhisku struktūru. Katras zemāka līmeņa normas spēkā esamība pamatojas atbilstībā augstāka līmeņa normai, bet augstākā tiesiskās kārtības pieņemtā norma ir pamatnorma.⁹ Pamatnorma H. Kelzena mācībā ir abstrakcija. Tā nav norma pozitīvo tiesību nozīmē. Pamatnorma ir atskaites punkts, pamatprincips jeb „pārpozitīva” vispārīga norma, kura tiek iestrādāta konstitūcijā. Atbilstība pamatnormai nosaka normu likumīgo spēku.¹⁰ Normām ir būtiska nozīme sabiedrības vienotībā, jo sabiedrību konstitūē normatīva, daudzu cilvēku savstarpējo izturēšanos regulējoša kārtība. Cilvēki „veido tiesību kopu, kamēr tie pakļauti vienai un tai pašai tiesiskai kārtībai, tas ir, kamēr viņu savstarpējo izturēšanos regulē viena un tā pati tiesiskā kārtība.”¹¹

Savā veidā H. Kelzens tiesību pozitīvismā turpina vēsturiskās tiesu skolas ideju par tiesību garu, kas ir tiesību pamatā un pastāv idejā jeb tautas apziņā. Tikai

² Kunz K. L., Mona M. Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtssoziologie. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2006, S. 79.

³ Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Stuttgart:Reclam, 1984, S. 421.

⁴ Hattenhauer H. Das Europäische Rechtsgeschichte. 2. verbesserte Auflage. Heidelberg: C.F.Müller Verlag, 1994, S. 472.

⁵ Von Savigny Fr. C. Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Buch: Thibaut und Savigny – ihre programmatische Schriften. Hrsg. H. Hattenhauer. München, 2002, S. 95.

⁶ Hattenhauer H. Das Europäische Rechtsgeschichte. 2. verbesserte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1994, S. 684.

⁷ Kelsen H. A. Theorie der Normen. Wien: Manz, 1979, S. 18 f.

⁸ Šī ideja dziļāk analizēta darbā: Rode K. Verfassungsidentitetaet und Ewigkeitsgarantie: Anmerkungen Zu Einem Mythos Der Deutschen Staatsrechtslehre. Peter Lang, 2011.

⁹ Kunz K. L., Mona M. Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtssoziologie. Bern, Stuttgart, Wien: Haupt Verlag, 2006, S. 96, 97.

¹⁰ Kelsen H. Reine Rechtslehre. Mit einem Abhang: Das Problem der gerechtigkeit. Wien, 1960, S. 215.

¹¹ Kelzena citāts tulkots grāmatā: Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998. 25. lpp.

H. Kelzena pamatnorma ir tautas tiesību gara idejas esence jeb visvispārīgākais princips. Autore neskatīs jautājumu par tādu tiesību implementāciju, kas atbilst svešas tautas tiesību garam vai pamatnormai. Lai gan, protams, problēma pastāv. Rakstā tiks skatīts pamatnormas saturs. Kaut arī pamatnorma ir pārpozitīva, Reinholds Cipeliuss (*Reinhold Zippelius*, 1928)¹² to izprot „kā valsts pamatnormu kopumu”. H. Kelzena mācības izpratnē valsts konstitūcijā ir regulēti pamatjautājumi, kas izriet no pamatnormām.¹³ Svarīgi ir noskaidrot idejas jeb pamatnormas avotu, kas atzīstams par konstitucionāli būtisku konkrētai tautai, un to, kā šie paši būtiskākie jautājumi tiek regulēti. Pēdējā gada laikā Latvijā ir notikušas plašas diskusijas par to, vai Satversmei ir kodols un kas ir Satversmes kodols.¹⁴ Visplašāko rezonansi guva Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra atzinums „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo kodolu”.¹⁵ Liela vērība šajā atzinumā bija pievērsta valsts identitātei, uzsverot, ka pastāv konstitucionālas vērtības, kas ir konkrētās sabiedrības pamatvērtības un kas nosaka tās patību jeb identitāti. Komisijas atzinumā lasāms, ka tautas identitāti nosaka valsts valoda un kultūra, bet „plašā nozīmē, pie kā pieder jo sevišķi pamatvērtības”.¹⁶ Tātad konkrētās valsts būtību, patību jeb pamatnormu veido konstitūcijā ietvertās pamatvērtības, kuras pastāv tautas apziņā, bet to aizsardzībai, kā arī tiesiskās noteiktības labad tās tiek fiksētas konstitūcijā.

Identitāte

Autores ieskatā tieši identitāte ir Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas atzinuma atslēgas vārds, jo caur valsts identitāti var nonākt pie Satversmes kodola, kas ir šīs identitātes būtības nesējs. Autore norobežosies no komisijas paustajiem apsvērumiem, kas izvērtē visus „par un pret” konstitucionālās identitātes aizsardzības principam.¹⁷ Autore vēlas izprast tās vērtības un idejas, kas ir ieliktas konstitucionālās identitātes pamatā, un iemeslus, kāpēc XXI gs. šāds jēdziens ir tapis.

Kā jau minēts, pirmie Eiropā, kas sāka runāt par valsts konstitucionālo identitāti, bija vācieši. Šis jēdziens pirmo reizi konstruēts Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2009. gada 30. jūnijā tā saucamajā Lisabonas spriedumā. Sprieduma relīzes 218. punktā secināts, ka apstrīdētās normas aizskar Vācijas valsts konstitucionālo identitāti, jo skar demokrātijas principu, kurš nosaka tautas varu. Pamatlikums [Vācijas Federatīvas Republikas konstitūcija] skaidri nosaka demokrātiskas iekārtas pamatprincipus, kas fiksēti ar tā saucamo „mūžības garantiju”

¹² Würtenberger Th. Reinhold Zippelius zum 80. Geburtstag. Juristenzeitung. 2008, Bd. 63, Heft 10, S. 509.

¹³ Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 39. lpp.

¹⁴ Spilgts piemērs ir diskusija: Latvijas valsts kodolu meklējot. *Jurista Vārds*, Nr. 6 (705), 2012, 7. februāris. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=243627> [skatīts 2013. gada 19. februārī].

¹⁵ Konstitucionālo tiesību komisija viedoklis „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu” 2012. gada 17. septembrī.

Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 10. februārī].

¹⁶ Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra atzinums „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”, 57. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 10. februārī].

¹⁷ Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 146.–149. lpp.

(*Ewigkeitsgarantie*). Turklāt Pamatlikums un tā piemērošana viennozīmīgi demonstrē, ka vācu konstitūcija jau kopš paša Eiropas Savienības veidošanās pirm-sākuma ir universāls šīs apvienošanās pamats, kas nav jāmaina ar pozitīvajām tiesībām.¹⁸ Minētajā spriedumā ir izmantoti jēdzieni: konstitucionālā identitāte, vērtības un mūžīgs nemainīgs virsprincips, kuru garantē konstitūcijā iebūvētā normu sistēma. Vācu juristi pie šādām atziņām nonāca pēctecīgi. Pirmkārt, tās ir izaugušas un evolucionējušas līdz ar vācu tiesību filozofiju. Otrkārt, tās balstītas vācu konstitucionālās tiesas judikatūrā. Vācu tiesību zinātnieku publikācijās uzsvērts, ka spriedums Lisabonas lietā balstās jau citā spriedumā nostiprinātās atziņās.¹⁹ Vācijas Federācijas konstitucionālā tiesa 1993. gada 12. oktobrī taisīja tā saucamo Māstrihtas spriedumu.²⁰ Māstrihtas spriedumā un Lisabonas spriedumā veidotajās koncepcijās vācu tiesību zinātnieki atpazīst Jirgena Hābermasa tiesību filozofijā izstrādātās konstrukcijas.²¹

Identitāte šādā diskursā, kā to pasniedz Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa un mūsu Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija, ir jauns jēdziens, kas noformējies tikai XXI gs. sākumā. Tas ir uzskatāms par postmodernās kultūras jēdzienu, jo tieši pēdējās desmitgades ir mainījušas identitātes jēdziena saturu no privātā uz publisko lauku. „Tas nozīmē, ka notika pārvirze no individuālās jeb privātās izziņas un pieredzes uz publiskā diskursa lauku. Savukārt šis diskurss atspoguļo vērtības, zināšanas, sociālo pieredzi, ideoloģijas, kas ietekmē identitātes veidošanās procesu un nosaka, kāda ir identitātes struktūra, kādi elementi to veido.”²² Sociologi pēdējos pētījumos ir secinājuši – lai izprastu mūsdienu nacionālo identitāti, ir nepieciešams ņemt vērā postmodernisma nacionālisma teorijas, kas rada izpratni par nacionālo identitāti kā atvērtu, mainīgu un subjektīvu kategoriju.²³

Identitāte vienmēr nozīmē piederību, bet valsts identitāte nosaka nāciju vienojošos faktoros, vērtības. Vērtības ir atskaites punkti jeb orientieri, kas satur kopā visu sabiedrību, padara iespējamu savstarpēju sapratni un nodrošina sabiedrības pastāvēšanu laikā jeb sabiedrības ilgtspēju. Lai gan postmodernajā kultūrā mēs runājam par vērtību relativismu, taču joprojām ir vērtības, kuras par tādām tiek atzītas nemainīgi. Tādi filozofi kā, piemēram, Jirgens Hābermas (*Jürgen Habermas*, 1929), Džons Roulzs (*John Rawls* 1921–2002) un Karls Oto Apels (*Karl Otto Apel*, 1922) runā par vērtībām, kuras raksturo sabiedrību pēc zinātniski tehniskās revolūcijas, par vērtībām, kurām nav reliģisku vai metafizisku sakņu un kuras lielā mērā sakņojas Imanuela Kanta filozofijā.²⁴

¹⁸ Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 30. Juni 2009, 2 BvE 2/08-2 BvE 5/08-2 BvR 1010/08-2 BvR 1022/08-2 BvR 1259/08-2 BvR 182/09. Pieejams: http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208.html [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹⁹ Kottmann M., Wohlfart Ch. Der gespaltene Wächter? Demokratie, Verfassungsidentität und Integrationsverantwortung im Lissabon-Urteil. S. 444–450. Pieejams: http://www.zaoerv.de/69_2009/69_2009_3_a_443_470.pdf [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁰ Urteil des Zweiten Senats vom 12. Oktober 1993 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 1. und 2. Juli 1993, 2 BvR 2134, 2159/92. Pieejams: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv089155.html> [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²¹ Kottmann M., Wohlfart Ch. Der gespaltene Wächter? Demokratie, Verfassungsidentität und Integrationsverantwortung im Lissabon-Urteil. S. 444–450. Pieejams: http://www.zaoerv.de/69_2009/69_2009_3_a_443_470.pdf [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²² Kļave E., Zepa B. Modernisma un postmodernisma nacionālisma diskursi nacionālās identitātes skaidrojumā. No: Identitātes kopienas diskursi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 10. lpp.

²³ Turpat, 23. lpp.

²⁴ Вегас Х. М. Ценности и воспитание. Санкт Петербург: Издательство Санкт Петербургского университета, 2007, с. 65, 66.

Valsts konstitucionālā identitāte

Konstitucionālā identitāte, kā to saprot Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa, ir nacionālās valsts demokrātiskās iekārtas pamatvērtības un pamatprincipi.²⁵ Ar konstitucionālo identitāti tiek nodrošināti tautvaldības pamati, jo mūsdienās „suverenitāte ir tautas tiesības konstitucionāli lemt par savas identitātes pamatjautājumiem”.²⁶ Izmantojot Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas preses relīzi par Lisabonas spriedumu, var secināt, ka „konstitucionālā identitāte ir tautas demokrātiskas pašnoteikšanās neatņemama sastāvdaļa”.²⁷ Vācijai konstitucionālā identitāte ir svarīga, lai saglabātu savu patību starptautiskās apvienībās, konkrēti, Eiropas Savienībā. Jēdziens “konstitucionālā identitāte” Vācijā tiek izmantots, lai garantētu tautas suverenitāti demokrātiskā valstī. Savukārt Latvijā ir centieni ar to pašu ideju pamatot pretēju uzskatu – lai garantētu konstitucionālo pamatvērtību aizsardzību, tās ir jāsargā nevis no ārējiem spēkiem (kā Vācijas gadījumā no ES ietekmes), bet gan no pašas tautas. Vācieši runā par konstitucionālo identitāti, lai saglabātu savas tautas tiesības lemt par visiem būtiskākajiem jautājumiem demokrātiskā un tiesiskā procedūrā, bet Latvijā ir politiķi un juristi, kuri cenšas šo pašu konstrukciju izmantot, lai „iemūžinātu” noteiktas konstitucionālās vērtības, aizsargājot tās no iekšpolitiskiem centieniem.

Jā, atsevišķas konstitucionālas vērtības valstis mēdz fiksēt, kā to izdarīja, piemēram, Francija. Francijas 1958. gada 4. oktobra Konstitūcijā 1992. gada 25. jūnijā tika veikti papildinājumi. Konstitūcijas I daļas “Par suverenitāti” 2. pants tika papildināts ar 1. punktu: “Republikas valoda ir franču”.²⁸ Līdz ar valodu Francijas suverenitāti raksturo karogs, himna, valsts devīze: „Brīvība, vienlīdzība, brālība!” un pamatprincips: „Tautvaldība, pēc tautas gribas un tautas labā.”²⁹ Lai mainītu suverenitātes saturu, Francijā būtu jāveido jauna valsts. Tiesa, frančus tas neattur, jo bieži jauna konstitūcija Francijā ir iezīmējusi arī jaunu valsti.

Franču konstrukcija ir jānovērtē kā atjautīga – pēc Žana Žaka Ruso mācības, tautai neatņemama un nedalāma ir tikai suverenitāte,³⁰ kuru pati tauta nevar sev atsavināt. Par visu citu, izņemot suverenitāti, tautai demokrātijā ir tiesības lemt! Tātad tikai tas, kas veido suverenitātes būtību, ir izņemts no tautas kompetences.

Ja mēs sekojam mūsdienu sociālajām teorijām un uzskatām nacionālo identitāti par atvērtu, mainīgu un subjektīvu kategoriju, un ņemam vērā Satversmes konstrukciju, kurā nav skaidri noteiktas Latvijas tautas suverenitātes neatņemamas sastāvdaļas, tad nav pamata ierobežot Satversmes 2. pantā garantēto

²⁵ Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 30. Juni 2009, 2 BvE 2/08-2 BvE 5/08-2 BvR 1010/08-2 BvR 1022/08-2 BvR 1259/08-2 BvR 182/09. Pieejams: http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208.html [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁶ Kottmann M., Wohlfart Ch. Der gespaltene Wächter? Demokratie, Verfassungsidentität und Integrationsverantwortung im Lissabon-Urteil. S. 448. Pieejams: http://www.zaoerv.de/69_2009/69_2009_3_a_443_470.pdf [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁷ Bundesverfassungsgericht-Pressestelle-Pressemitteilung. Nr. 72/2009 vom 30. Juni 2009. Pieejams: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:378TBiNQ5CQJ:www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg09-072.html+verfassungsidentit%C3%A4t+ist+un+un&cd=4&hl=lv&ct=clnk&gl=de> [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁸ Verfassung der Französischen Republik vom 4. Oktober 1958. Pieejams: <http://www.verfassungen.eu/ff/verf58.htm> [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁹ Ibid.

³⁰ Руссо Ж. Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права. Pieejams: <http://lib.ru/FILOSOF/RUSSO/prawo.txt> [skatīts 2013. gada 20. februārī].

tautvaldību: „Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai.”³¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesa, skatot lietu Nr. 2012-03-01, norobežojās no jautājumiem par Satversmes kodolu un tā nemainīgo dabu, taču vērā ņemami ir ekspertu viedokļi, kas izskanēja lietas izskatīšanas gaitā. Būtisks ir profesora Aivara Endziņa viedoklis: „Tajā pašā laikā [pieteikumā] pilnībā ignorance ir par 2. pantu, kas arī ir viens no Satversmes kodola normām. Un galvenokārt šeit, manuprāt, izskanēja argumentācija saistībā ar to, ka, lūk, referendums par valsts valodas statusa piešķiršanu otrai valodai, proti, krievu valodai, ka tas ir pretrunā Satversmes kodolam, pretrunā Satversmes 1. pantam, 77., 78. pantam.

Galū galā tā ir tautas suverēnā vara un tauta, manuprāt, nav muļķe, kura ļoti labi apzinās... apzinās arī Satversmes pamatvērtības un, ja tā lieta aizies līdz referendumam, pateiks skaidri un gaiši „nē”.

Un tas ir jau, manuprāt, atskaites punkts, kas pieliktu, nu, varētu teikt, svītru pāri turpmākajām tendencēm mēģināt šūpot Latvijas valsts pamatus.”³²

Tā ir Satversmē nostiprinātās tautvaldības būtība – „tauta nav muļķe”, jo tautvaldības idejas ir būvētas uz to, ka cilvēks ir racionāls. Tautvaldībai nav cita pamatojuma un attaisnojuma. Tāpēc nav pamata no tautas izlemšanas izņemt jautājumus par pamatvērtībām, jo to saturs laika gaitā mainās līdz ar pārējo tautas kultūru.

Kopsavilkums

1. Mūsdienās aktuāls ir kļuvis jautājums: “Kas ierobežo likumdevēju tiesību normu jaunradē?” Latvijas Republikā notiek plašas diskusijas par to, kas nosaka ierobežojumus tiesību jaunradē, un vai ir vērtības, kuras ir absolūtas un negrozāmas. Argumentācijā, apzīmējot valsts patību, tiek izmantots jēdziens “valsts konstitucionālā identitāte”.
2. Ideja par augstāko tiesību avotu jeb atskaites punktu pārējo tiesību normu izvērtēšanai pēctecīgi tika attīstīta vācu tiesību filozofijā. Imanuels Kants XVIII gs. rakstīja par kategorisko imperatīvu jeb universālu likumu, kas nosaka pamatu visām vērtībām un sociālajām normām, vēsturiskā tiesību skola XIX gs. minēja „tautā valdošo tiesību garu jeb izjūtu”, tiesību pozitīvis Hansas Kelzens gadsimtu vēlāk – XX gs. – uzskatīja, ka šāds avots ir pamatnorma, bet XXI gs. sākumā vācu juristi apgalvo, ka visu nosaka valsts konstitucionālā identitāte. Šie koncepti nevis noliedz, bet gan pēctecīgi papildina viens otru.
3. Jēdziens “valsts konstitucionālā identitāte” ir veidojies vācu tiesību sistēmā XX gs. pašās beigās un XXI gs. sākumā. Vispirms par valsts patību postmodernās tiesību filozofijas ietvaros rakstīja vācu tiesību filozofi, jo īpaši Jirgens Hābermass, bet vēlāk to kā institūtu ar diviem spriedumiem – 1993. gada 12. oktobra Māstrihtas spriedumu un 2009. gada 30. jūnija Lisabonas spriedumu – izveidoja Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa. Konstitucionālā identitāte, kā to saprot Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa, ir nacionālas valsts demokrātiskās iekārtas pamatvērtības un pamatprincipi.

³¹ Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņemtā Latvijas Republikas Satversme ar grozījumiem. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980> [skatīts 2013. gada 20. februārī].

³² Latvijas Republikas Satversmes tiesas lietas Nr. 2012-03-01 materiāli, stenogrammas.

4. Latvijā šis vācu koncepts tika iedzīvināts ar Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra atzinumu „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo kodolu”.
5. Identitāte šādā diskursā, kā to pasniedz Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa un mūsu Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija, ir uzskatāma par postmodernās kultūras jēdzienu, jo tieši pēdējās desmitgades ir mainījušas identitātes jēdziena saturu no privātā uz publisko lauku. Mūsdienu sociālās teorijas nacionālo identitāti uzskata par atvērtu, mainīgu un subjektīvu kategoriju. Valsts konstitucionālo identitāti nosaka tauta, ciktāl netiek apdraudēta tautvaldība, kas garantē nācijas suverenitāti.

LATVIJAS NACIONĀLI KULTURĀLAIS RAKSTURS KĀ VALSTS KONSTITUCIONĀLĀS IDENTITĀTES ELEMENTS

Modrīte Vucāne, *Dipl. hist., Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

The author emphasizes that the national and cultural character of Latvia or Latvian identity, which is a significant element of constitutional identity, has formed over several centuries. The publication focuses on separate manifestations of the national and cultural character of Latvia in a historical perspective, e.g. on the eternity and continuity of the Latvian culture, on the Latvian soldiers' patriotism and love of country, and on the faith in the country put in the foundation of Latvia.

Atslēgvārdi: nacionāli kulturālais raksturs, latviskā identitāte, konstitucionālā identitāte, latviešu kultūras mūžīgums, latviešu karavīru patriotisms, ticība savai valstij.

Keywords: national and cultural character, Latvian identity, constitutional identity, eternity of the Latvian culture, patriotism of Latvian soldiers, faith in country.

Ievads

Latvijas valstij šogad paliek 95 gadi. Dažus gadus jaunāka ir tās konstitūcija – Satversme.¹ Tomēr, tāpat kā Latvijas konstitucionālisma saknes meklējamas daudz senākā pagātnē,² arī Latvijas nacionāli kulturālais raksturs veidojies daudzu gadsimtu gaitā. Latvijas nacionāli kulturālo raksturu varam dēvēt arī par latvisko jeb nacionāli kulturālo identitāti, kuru veido latviešu valoda, kultūra, sociālā atmiņa un likteņkopība.³

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūnijs.

² Profesors J. Lazdiņš pauž viedokli, ka Latvijas konstitucionālo tiesību vēsture sākusies 17. gs. sākumā. Valdības formula (*Formula Regiminis in Ducata Curlandiae et Semigalliae*). Sk. *Lazdiņš J.* Valdības Formula (*Formula Regiminis*) (1617). Komentārs. No: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 207.–210. lpp.; Valdības formula Kurzemes un Zemgales hercogistē. No: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža. 2006, 210.–224. lpp.

³ *Levits E.* Par nacionālo identitāti un demokrātisko atmiņu politiku. *Jurista Vārds*. Nr. 1. 2012, 20. lpp. Arī profesors Kārlis Dišlers, pētot tautu pašnoteikšanās principa tiesisko saturu, norādījis: valoda un vēsturiskā pagātne ir svarīgas nāciju vienojošas saites. Sk. *Dišlers K.* Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1932, 121. lpp.

vēstures akropoles un varoņu gatves”, kur smelties ticību nākotnei un atrast spēku ikdienas gaitās.¹²

Arheologi pēta tautas vissenāko vēsturi, tāpēc, meklējot latviešiem īpatnējā nacionāli kulturālā rakstura veidošanās pirmsākumus, jāieklausās viņu atziņās.¹³ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktors vēstures zinātņu doktors Arnis Rādiņš uzsver, ka latviešu tautas unikalitāte ir meklējama ilglaicīgā spējā savu tradicionālo materiālo un garīgo kultūru saglabāt un attīstīt no aizvēstures līdz šodienai. „Lai gan esam skaitliski maza tauta, latviešu un viņu senču atstātās pēdas ir pamanāmas – pilskalni un kapulauki, tautasdziesmas, dziesmu svētki, visu laiku cīnītāji par tautas brīvību u. c.”¹⁴

Latviešiem un Latvijai ir sarežģīta un notikumiem bagāta vēsture, kas iekļāvusies Eiropas un pasaules kopīgajā gaitā. Vissvarīgākais ir tas, ka esam nodibinājuši savu valsti, tā liekot stingru pamatu tautas eksistēšanai un attīstībai. Valsts ir visaugstākais, ko tauta vai nācija var sasniegt savā attīstībā. Noliegt šo sasniegumu – valstiskumu –, sakot, ka es mīlu šo zemi, bet nemīlu valsti, ir neprāts. Valsts ir jāpārvalda arī emocionāli, nevar tikai rēķināt, kas ir vai nav izdevīgi.¹⁵ Latviešu izdzīvošanas spēja, ko dažkārt izskaidro ar pašizolāciju, ļāvusi izturēt politisko varu maiņas, pielāgoties tām, reizē saglabājot tradicionālās vērtības.¹⁶

Autore vēlas akcentēt, ka latviešu valstiskums sakņojas latviešu kultūras nepārtrauktībā, bet tradicionālajās vērtībās izpaužas latvieša nacionāli kulturālais raksturs, kas sācis veidoties jau akmens laikmetā. Tad aizsākusies latviešu ģeometriskā ornamenta radīšana, bet dzelzs laikmeta arheoloģiskās tekstilijas un rotas lietu kolekcijas liecina par paaudžu paaudzēs pārmantotu un radoši izmantotu latviešu rotājumu un tautas tērpu pamatprincipu izveidošanos.¹⁷ Spilgts latviskā un īpatnējā pārmantošanas piemērs ir latviešu etnogrāfiskie cimdi, kas tāpat kā dainas cauri gadsimtiem iznesuši latvisko dzīvesziņu un pasaules izpratni un vēsti mums par latvisko gaumi un amata prasmēm.¹⁸

Varam piekrist profesores Janīnas Kursītes uzskatam, ka caur cimdu simbolisko kodu un rakstiem, kuros ietverta gan latviešu, gan cittautu pasaules izjūta, globalizācijas telpā varam saprasties ar citām tautām,¹⁹ tomēr latviešiem raksturīgo cimdu estētiskā vērtība meklējama to daudzveidīgajās krāsās un rakstos, pārsteidzoši līdzīgos gotisko katedrāļu vitrāžām.²⁰

Latviskās dzīvesziņas un garīgās kultūras pētnieki Marģers Grīns un Māra Grīna norādījuši, ka latviešiem pieder bagāts dainu pūrs, kas liecina par latviešu tikumiem un dievestībām, par seno dzīvesziņu, paražām un arī tiesisko kārtību.

¹² LVVA 7118. f., 1. apr., 1. l., 14., 15. lpp.

¹³ Profesors Francis Balodis, arheoloģijas zinātnes pamatlicējs Latvijā, akcentējis, ka savas tēvzemes pagātnes sasniegumu un kļūdu apzināšana ir nozīmīga tautas dzižākas nākotnes sasniegšanai. Sk. *Balodis F.* Kas pagātni pēta, nākotni svēta. No: *Pagastu pašvaldību pienākumi un uzdevumi*. Rīga: Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departaments, 1936, 47. lpp.

¹⁴ *Rādiņš A.* Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē, 9. lpp., aizmugurējais vāks.

¹⁵ *Auzāne I.* Aizraķties līdz saknēm. Vēsturnieks Arnis Rādiņš piedāvā lasītājiem unikālu grāmatu par arheoloģiju Latvijā. *Diena*, 2012, 21. augusts. 17. lpp.

¹⁶ *Auzāne I.* Aizraķties līdz saknēm, 16.–17. lpp.

¹⁷ *Rādiņš A.* Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē, 8., 9. lpp.

¹⁸ *Grasmane M.* Latvieša cimdi. Rīga: Apgāds Zelta grauds, Tautas tērpu centrs „Senā klēts”, 2012, XIII lpp.

¹⁹ *Kursīte J.* Cimdu simbolika latviešu folklorā. No: *Grasmane M. Latvieša cimdi*. Rīga: Apgāds Zelta grauds, Tautas tērpu centrs „Senā klēts”, 2012, XII lpp.

²⁰ *Grasmane M.* Latvieša cimdi, 421. lpp.

Latviešu kultūras būtiska sastāvdaļa ir nācijas tiesiskā apziņa, izpratne par taisnīgumu, kā arī gatavība par savu taisnību cīnīties legālā un tiesiskā veidā. Arhīvi glabā daudzas tiesu lietas un spriedumus, kas rāda, ka latvietis ne tikai aktīvi iesaistījies taisnīguma nodrošināšanā gan kā prasītājs, gan kā tiesnesis savā pagasttiesā. Lai arī cariskās Krievijas varas gados prasības pieteikuma sastādīšanai krievu valodā un pārstāvībai lietā vajadzēja algot advokātu, taisnību meklējot, zemnieki sūdzējušies līdz pat Krievijas Senātam. Minēsim dažus piemērus. Pēc pilngadības sasniegšanas un aizbildnības izbeigšanās laikā no 1888. līdz 1891. gadam tiesājās Vidzemes guberņas Valmieras apriņķa Kokneses pagasta zemnieks Ernests Krauze. Senātam viņš sūdzējās par Kokneses pagasttiesas locekļiem, kuri par pareizām bija atzinuši aizbildņa atskaitēs sniegtās nepatiesās ziņas, tā nodarot viņam zaudējumu vairāk nekā par 500 rubļiem.²¹ Cēsu apriņķa Priekules pagasta zemnieks Mārcis Pālens 1891. gadā Senātam iesniedza sūdzību lietā par pagasttiesas locekļa M. Piļķa un pagasta vecākā M. Nīmaņa saukšanu pie atbildības par pagasta naudas izšķērdēšanu.²² Šie piemēri atspoguļo Vidzemes zemnieku cīņu par savām tiesībām un taisnīgumu.²³ Protams, Krievijas impērijā Baltijas guberņas tāpat kā Polija un Somija atšķīrās ar augstu juridiskās attīstības līmeni un tiesisko kultūru.²⁴ Tomēr ir piemēri, kas liecina arī par latgaliešu taisnīguma apziņu. 1889. gadā līdz pat Krievijas Senātam par bijušo pagasta vecāko, pieprasot piedzīt nelikumīgi iztērētu pagasta naudu, ar advokāta palīdzību sūdzējies Vitebskas guberņas Ludzas apriņķa Pasienes pagasta zemnieks Antons Minčenkovs.²⁵

Minētie piemēri pagasttiesu atspoguļo ne visai labās krāsās, tāpēc minēsim par pagasttiesas darbību arī kādu pozitīvu piemēru. 1904. gadā Liezeres pagasttiesa saņēma sūdzību no draudzes skolas skolotāja Jāņa Veispala ar lūgumu piedzīt no Mārča Prūša nesamaksāto skolas naudu 4 rubļu un 50 kapeiku apmērā. Meklējot parādnienu un ievērojot lietas izskatīšanas piekritību atbilstīgi klaiņojošā atbildētāja dzīvesvietai, lieta tikusi pārsūtīta Jaungulbenes pagasttiesai, Kraukļu pagasttiesai, vēlāk – Grašu pagasttiesai, kura lietu izskatīja. No lietas materiāliem redzams, ka prasītājs regulāri ticis informēts par lietas virzību, un 1907. gada 20. novembrī skolotājs savu naudu arī saņēmis.²⁶ Lai arī dažkārt zemnieku prasības tika noraidītas nokavētu procesuālo termiņu dēļ, tās parāda, kā latvietis kaldinājis savas tiesāšanās iemaņas un kopis juridisko kultūru. Rīgas apgabaltiesas vicepriekšsēdētājs J. Drande uzskatījis, ka pagasttiesa, kurā strādāja patstāvīgi, taisnīgi un cienijami tiesneši, latviešiem deva ticību saviem spēkiem un vieglāk ļāva izdzīvot pārvācošanas un pārkrievošanas laikos.²⁷

Mūsu tiesiskā kultūra, garīgās bagātības, koptas un sargātas gadu simtos un tūkstošos, devušas sirdsdegsmi neskaitāmām latviešu paaudzēm. Senču mantojumā rodama ticība "latviešu tautas pastāvēšanai un mūžīgai Latvijai"²⁸ Latviešu kultūras mantojums ir kopts un saglabāts cauri gadsimtiem un dažādiem

²¹ РГИА, ф. 1344, оп. 20, д. № 4, л. 1–23.

²² РГИА, ф. 1344, оп. 20, д. № 1034, л. 5–6.

²³ Lai arī norādītajās lietās zemnieku prasības tika noraidītas nokavētu procesuālo termiņu dēļ, tās parāda, kā latvietis kaldinājis savas tiesāšanās iemaņas un kopis taisnīgumu.

²⁴ Кодан С. В. Юридическая политика Российской империи в первой половине XIX века: детерминанты, направления, институты. *Правоведение*. №2 (247). 2003, с. 173.

²⁵ РГИА, ф. 1344, оп. 17, д. № 379, л. 1–8.

²⁶ LVVA 2134. f., 1. apr., 3540. l., 1.–15. lpp.

²⁷ Drande J. Pagasttiesa valsts svētkos. *Pagasta Dzīve*, Nr. 16.–20. 1938, 435. lpp.

²⁸ Grīns M., Grīna M. Latviešu gads, gadskārta un godi. [B. v.]: Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 1983, 8. lpp.

politiskiem režīmiem, arī padomju periodā ir radītas milzīgas garīgās bagātības. Mēģinājumus noliegt padomju paaudzi var traktēt arī kā vēlmi saraut Latvijas paaudžu nepārtrauktību.²⁹ Latvijas paaudžu nepārtrauktību veido arī kļaida jeb emigrācijas latvieši. Dzīvojot tālu no dzimtenes, viņi kopa latviskumu, uzturēja dzīvu Latvijas garu un kardināja tās konstitucionālos nākotnes plānus. Praviētiski bija XX gs. sešdesmitajos gados teiktie vārdi: "Lai mēs, latvieši, pēc komunistu iekārtas gāšanas nekavējoties varētu sākt atjaunot savu valsti, mums jau šodien jāsāk domāt par tās atjaunošanu un vēlamo politisko iekārtu."³⁰ Mums ir pienākums apzināt un saglabāt mūsu kultūras, arī juridiskās kultūras, vērtības. Tas ir viens no mūsu konstitucionālās identitātes komponentiem, kas vienlaicīgi bagātina Eiropas un pasaules kultūru.

2. Latviešu karavīra patriotisms un dzimtenes mīlestība

Latvijai kulturāli un politiski svarīgajos 19. un 20. gs. notikumos milzīga loma ierādāma latviešu militārajai inteliģencei un karavīriem. Latviešu karavīrs ir īpašs. Par viņu runāts literatūrā,³¹ viņam veltītas dainas un dziesmas – skumjas, smeldzīgas un nebēdnīgas.³² Latviešu karavīra raksturu labi pauž krievu cariskās armijas 205. Šemahinskas kājnieku pulka kareivja Jāņa Jansona dienasgrāmata, kas rakstīta no 1911. gada novembra līdz 1912. gada martam. Dienasgrāmatu caurvij latviskā asprātība, bezbēdība, izturība, humors, skaistuma izjūta un dzimtenes mīlestība. Viņš raksta, ka visnogurdinošākās ir domas par dzimteni, bet pār Azovas jūru lido putni, kas līdzīgi kaijām Baltijas jūrā. Gaisis ir tāds kā dzimtenē pavasarī, bet krūtīs grib kliegt, domājot par dzimteni...³³

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas 19. gs. pēdējā trešdaļā daļu latviešu inteliģences veidoja aktīvajā dienestā esoši vai no Krievijas armijas atvaļināti latviešu izcelsmes virsnieki. Dr. hist. Ēriks Jēkabsons uzskata, ka tieši šī inteliģences grupa deva īpaši lielu ieguldījumu Latvijas valsts un latviešu tautas dzīvē Pirmā pasaules kara noslēguma posmā. Šo faktu ir svarīgi uzsvērt, jo līdz pat 1907. gadam jēdziens „latvietis” apzīmēja tikai personas etnisko izcelsmi, nevis modernai nācijai raksturīgo nacionālo pašapziņu un pat ne latviešu valodas pārvaldīšanu.³⁴ Tomēr lielākā daļa latviešu virsnieku bija saglabājuši dzimtās valodas prasmi, interesi par dzimteni un tur notiekošo. Tāpēc Neatkarības cīņās (1918–1920) Latvijas armijas rīcībā bija daudz pieredzējušu vecāko virsnieku. Ģenerālis Kārlis Krēslīņš atzīmējis, ka ikvienas valsts liktenis ir saistīts ar šīs valsts armiju. Armiju veidojot, nepieciešami cilvēki, kuri grib un spēj to izdarīt.³⁵

²⁹ Veidemane E. Latvijas sirds vēl dzīva. Sarūgtinājums pāriet. Intervija ar dzejnieku Jāni Peteru. *Neatkarīgā*, 2012, 16.–19. novembris, 2.–3. lpp.

³⁰ Alksnis I. Nākotnes politiskās iekārtas pamati. Grām.: *Kaut šķirti, tomēr nešķirami. Referātu krājums*. Studiju grupa 65. Kalamazoo: Apgāds, Vaidava, 1965, 34. lpp. [34.–39. lpp.]

³¹ Sk., piemēram, *Dunsdorfs E.* Mūžīgais latviešu karavīrs. No: *Zīle. Apcerējumi par Latvijas vēsturi un sadzīves problēmām*. Stokholma: Daugava, 1965, 11.–30. lpp.

³² Latviešu karavīru dziesmas. Sast. A. Poruks. Rīga: E. Melngaiļa tautas mākslas centrs, 1991.

³³ *Poziņš D.* 205. Šemahinskas kājnieku pulka kareivja Jāņa Jansona dienasgrāmata par karaklausību krievu armijā: jaunķareivja militārā apmācība un gatavošanās aizbraukšanai uz Persiju (1911. g. 12. XII – 1912. g. 2. III). No: *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIII*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 127.–141. lpp.

³⁴ *Jēkabsons Ē.* Latviešu tautības virsnieki Krievijas armijā 1907.–1914. gadā. No: *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIII*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 9., 13., 40. lpp.

³⁵ *Krēslīņš K.* Gods kalpot Latvijai. Rīga: SIA „Enerģija un Pasaule”, 2012, 7. lpp.

Daudzām militārpersonām bija liela nozīme arī turpmākajā Latvijas valsts dzīvē.³⁶ Autore ir atradusi materiālus, kas pierāda, ka Latvijas Republikā starpkaru periodā virsnieki bija arī pilsoniski aktīvi, nepalika vienaldzīgi, iesaistījās, piemēram, arī bērnu tiesību pārkāpumu novēršanā.³⁷

Kad pēc Latvijas valsts proklamēšanas latviešiem savu valsti vajadzēja izcīnīt reāli, svarīgs bija katrs cīnītājs. Aplūkosim kādu epizodi. Pirmā pasaules kara laikā daudzi latviešu kareivji, kuri kopā ar krievu karapulkiem bija nosūtīti cīņā pret vāciešiem, 1919. gadā atradās dažādās nometnēs Francijā. Pagaidu valdība aktīvi rīkojās, lai latviešu karavīri atgrieztos mājās. Mums ir jāzina, ka bija latviešu karavīri, kuri dzimtenē nevēlējās atgriezties ekonomisku apsvērumu dēļ vai tāpēc, ka dzimtenē viņus neviens negaidīja. Daļa latviešu, kuri ilgi bija dzīvojuši krievu nometnēs un pieņēmuši boļševiku propagandas idejas,³⁸ negribēja stāties Latvijas Republikas armijā politisko uzskatu dēļ. Par tādiem 1919. gada jūlijā jaunākais apakšvirsnieks Gusts Plakše rakstījis: „Bet viņiem nepiedos Latvija, kuru viņi nav atzinuši tās grūtākajā brīdī”.³⁹ Mūsu vēstures varoņu un patriotu gatvē mēs ierindosim tos, kuri par Latviju bija gatavi ziedot savu dzīvību. Viņi vēstulēs Latvijas militārajam atašejam Francijā un Latvijas delegācijas pārstāvjiem Miera konferencē Parīzē rakstīja, ka ir gatavi atgriezties dzimtenē, lai papildinātu nacionālo armiju. Latvieši rakstīja, ka nesaprot, kāpēc daļa latviešu kaujas pret lieliniekiem, bet daļa ir draugos ar viņiem un kāpēc latviešus grib sūtīt pie Deņikina.⁴⁰ „Kādēļ mūs nesūta uz Baltiju, bet maisa kopā ar krieviem? Mums taču vispirms vajag rūpēties pašiem par savām lietām, ne plosīties citiem pa vidu. Un kas par vajadzību citu tautu labā ziedot savu tautiešu dzīvības, kuru nemaz tik papildnam nav.”⁴¹ 1920. gadā jūnijā no Francijas Rīgā atgriezās 159 latviešu kareivji. Vēsturniece Ilze Krīgere ir noskaidrojusi, ka, piemēram, seržants Paulis Timmermanis līdz 1921. gada martam turpināja dienēt Latvijas armijā kā vecākais feldšeris Latgales inženieru rotā.⁴²

Varam secināt, ka cauri gadsimtiem un dažādām politiskām varām latviešu karavīri spēja saglabāt savu latviskumu un nacionālpatriotismu. Dzejnieks Jānis Peters šo fenomenu definējis šādi: „Latvija ir absolūti mūžīgs jēdziens, lai arī kā mēs šo zemi laiku lokos dēvētu. Šī zeme šai vietā stāv jau kopš Dieva laikiem, un šīs tautas gēni ir meklējami senvēsturē. Šai zemei un šai tautai nav ne gala, ne sākuma. Sākums ir tikai šai valstij, un to mēs visi zinām – 1918. gada 18. novembrī”. Latvijas mūžīguma ideju J. Peters saskata izpratnē, ka cilvēki tiek audzināti nevis ar saukļiem, bet ar gaisu, ko elpo, ar maizi un sāli, no kā pārtiek, ar ūdeni, ko dzer.⁴³

³⁶ Jēkabsons Ē. Latviešu tautības virsnieki Krievijas armijā, 39., 41. lpp.

³⁷ LVVA 2134. f., 2. apr., 986. l., 2. lpp.

³⁸ Vērtējot Pētera Stučkas komunistu valdību no nacionālisma pozīcijām, jāievēro, ka tā bija vislatviskākā no visām valdībām 1919. gadā. Ar to P. Stučkas nacionālkomunisms atšķīrās gan no demokrātiski liberālās K. Ulmaņa, gan arī no A. Niedras valdības, kas nodēvēta par reakcionāru. P. Stučkas nacionālā komunistu valdība bija vislatviskākā. Profesors Aivars Stranga, uzsver, ka „neviens cittautietis nebija nevienā kaut cik redzamā amatā, par komisāriem nemaz nerunājot.” Sk. Stranga A. Padomju vara Latvijā 1919. gadā: komunistiskā terora nacionālais aspekts. *Latvijas Vēsture. Jauni un jaunākie laiki*. Nr. 2 (66) 2007, 105. lpp.

³⁹ Krīgere I. Latvijas Kara muzeja krājuma liecības par latviešiem Krievu ekspedīcijas korpusā un Krievu leģionā Francijā (1916–1919). No: *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIII*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 163. lpp.

⁴⁰ Turpat, 162., 163. lpp.

⁴¹ Turpat, 163. lpp.

⁴² Turpat, 166. lpp.

⁴³ Veidmane E. Latvijas sirds vēl dzīva. Sarūgtinājums pāriet. Intervija ar dzejnieku Jāni Peteru. *Neatkarīgā*, 2012. 16.–19. novembris, 2.–3. lpp.

3. Latvijas valsts pamatos liktā ticība savai valstij

Profesors A. Švābe uzsvēris: „Pirmajā pasaules karā mūsu tautai tika nolaists 20 procentu asiņu, bet par spīti tam mums bija vēl pietiekami daudz garīga spēka dibināt un gandrīz ceturtdaļ gadu simteņa vadīt savu valsti. Vai tā nav liecība par latviešu nācijas nenomācama dzīves spēku, par tīri dievišķīgu spēku spītēt nāvei?”⁴⁴ Jā, tā ir liecība par mūsu dzīvesdziņu un ticību saviem spēkiem. Neatkarības cīņu laikā, kad norisinājās atšķirīgu politisko spēku militāra konfrontācija, ticība palīdzēja savu valsti izcīnīt ar ieročiem rokās. Ticība savai valstij raksturo Pagaidu valdības ierēdņu darbību sarežģītajā valsts veidošanas periodā. Lai nodrošinātu Pagaidu valdības un militāro iestāžu rīkojumu izpildīšanu un gādātu par drošību un kārtību, 1919. gada 14. martā Pagaidu valdība nolēma atbrīvotajos apgabalos veidot kara komandantūras un valsts iestādes.⁴⁵ Vietējo pašvaldību un pagasttiesu darbības atjaunošanai uz attiecīgajiem iecirkņiem devās valdības emisāri, tika iecelti apriņķu priekšnieki.⁴⁶ Emisāri valdību informēja ne tikai par pašvaldības iestāžu un pagasttiesu organizēšanu, bet arī par politisko situāciju. No šādiem ziņojumiem redzams, ka ne visi Latvijas iedzīvotāji Pagaidu valdības pārstāvjus sagaidīja ar atplestām rokām. Par situāciju 1919. gada 19. jūnijā Iekšlietu ministrijai ziņoja pilnvarotais emisārs Voldemārs Eiduks: „Ierados Piņķu Mācītājmuižā, Piņķu pagasta valdes telpās, kur strādāja kāds par pagasta vecāko uzdodamies pilsonis, līdz ar otru kādu, kas esot darbā kā pagasta rakstvedis. Pagasta vecākam uzrādīju savu ministrijas izdoto pilnvaras rakstu. To izlasījis, viņš teica, ka viņi abi esot amatos ievēlēti 1917. gada Viskrievijas padomju valdības laikmetā un kā tādi arī tagad amatos atrodoties. Manu pilnvaras rakstu viņš nonesa pie [...] iecirkņa komandanta. Pēdējais pieaicinājis mani savās darba telpās, izlasījis vēl manu pilnvaras rakstu, man paskaidroja, ka viņš jau esot pagasta amatvīrus no jauna uzstatījis amatos un tādus, kādus pats atzinis par noderīgiem; man ar kādām tur aģitācijām rīkoties pa viņa darbības iecirkni viņš neatļaušot.[...] Komandants [...] draudēja mani arestēt. [...] Piņķeniekos nedz arī Salas pagastā nedabūju rīkoties.”⁴⁷

Emisārs Augusts Baltgailis darbības pārskatā par laiku no 1919. gada 11. līdz 21. jūnijam ziņoja, ka Iksķīles un Ulbrokas-Stopiņu pagastos vēlēšanas notikušas, bet Stukmaņu, Kokneses, Aizkraukles un Skrīveru pagastus ieņēmis ienaidnieka karaspēks, un tur vēlēšanu lietu nebija iespējams nokārtot.⁴⁸ Šis ziņojums liecina, ka 11 pagastos „politiskais stāvoklis apmierinošs, pie darbības atjaunošanas un vēlēšanām ķeras ar sajūsmu. Pret vēlēšanu instrukcijām ierunas netiek celtas. Zemturi ierunas ceļ vienīgi pret vācu karaspēka patvarīgām rekvizīcijām. Vispārīgi kopējais slēdziens tāds, ka iedzīvotāji cenšas valdības rīkojumiem pretī nākt.”

Emisārs Kārlis Kļaviņš Iekšlietu ministrijai 1919. gada jūnijā rakstījis, ka 17. jūnijā ieradies Cēsīs, bet savā apriņķī nav varējis rīkoties karastāvokļa dēļ. „Tā kā pasažieru vilcieni tika 20. jūnijā pārtraukti, tad 20. jūnija pēcpusdienā braucu ar frakts vilcienu⁴⁹ atpakaļ uz Rīgu, kur nonācu sestdien, 21. jūnijā. Ceru, ka drīzumā

⁴⁴ LVVA 7118. f., 1. apr., 1. l., 21. lp.

⁴⁵ *Ekmane B.* No Latvijas Pagaidu valdības 1918.–1919. gada sēžu protokoliem: ar valsts aizsardzību saistītie jautājumi. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. XIII.* Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2012, 180. lpp.

⁴⁶ LVVA 3723. f., 1. a., 624. l., 1.–2., 11., 12. lp.

⁴⁷ LVVA 3723. f., 1. a., 624. l., 6. lp.

⁴⁸ LVVA 3723. f., 1. a., 624. l., 11. lp.

⁴⁹ Ģermānisms – ar kravas vilcienu. (Aut.)

varētu braukt pa Rīgas–Orlas dzelzceļu kādu gabalu, varbūt līdz Stukmaņiem,⁵⁰ no kurienes došos tālāk, kur vajadzīgs.”⁵¹ No šā ziņojuma redzam, ka jaunās republikas ierēdņi ticēja savai valstij un bija gatavi rīkoties – doties tur, kur bija vajadzīgi savai valstij, darīt to, kas bija nepieciešams.

Latvijas valsts veidošana Latgalē tika uzsākta gadu vēlāk nekā pārējā Latvijas daļā. Latgales apgabala priekšniekam bija jārikojas ekonomiska sabrukuma apstākļos, kad plosījās tifs un bads.⁵² 1920. gada 28. februārī Latgales apgabala priekšnieks devās izveidot pagaidu pārvaldes iestādes frontes joslā. Ielūkosimies viņa ziņojumā iekšlietu ministram. Varam iedomāties, kādas kvalitātes transporta līdzeklis bija šī ierēdņa rīcībā, ja „jau pirmajā dienā salūza automobiļa atspere un saplīsa šļaukas”.⁵³ Lai aizbrauktu uz Opočkas apriņķa Novopokrovskas pagastu, „no Goliševas braucām pa lauku ceļiem, līdz turieni vienīgi pa mežiem un purviem. Brauciens bija vārda pilnā ziņā grūts, dabūjām iet kājām pa laipām, nojauktiem tiltiem, no ratiem liet ūdeni laukā. Kā mūsu brašie kareivji tur stāv dzimteni sargāt, pie tam vēl ir jautri, cerību uz uzvaru pilni, tas ir varoņu darbs. Nosaluši un izmocīti ap 11 naktī nonācām Krestos, kur gulējām uz grīdas zem saviem kažokiem, jo gultā, kas gan tikai viena uz 10 cilvēkiem būtu, valdija tarakāni un blaktis. Ēst dabūjām pēc 14 stundu brauciena maizi ar baltu pienu. [...] Rakstveža kundze, jauna krieviete no Ludzas, mums vēl pusnaktī uzlika kūpošu patvāri, tēju, gan bez cukura. Un šīs delikateses septiņiem cilvēkiem maksāja tikai 120 rbļ. Brauciena sekas tomēr nav īsti patīkamas: es pārbraucu ar drudzi – 38,7 un stiprām nieru sāpēm. Virsleitnants Preisbergs arī ar paaugstinātu temperatūru, bet kareivim Meiram visa seja iesnu izsitumos.”⁵⁴

Mūsu valsts tapšanas periodā ierēdņiem nebija materiālo labumu, bet viņiem bija ticība – liela ticība savai valstij. Viņu darbība liecina par tā laika ierēdņu politisko kultūru.

Kopsavilkums

1. Latviešu garīgais mantojums, juridiskā kultūra un taisnīguma izpratne, kas veido nepārtrauktu latviskuma principu, ir kopta un saglabāta cauri gadsimtiem un dažādiem politiskiem režīmiem, arī padomju periodā un trimdā ir radītas milzīgas garīgās bagātības.
2. Latvijas valstiskuma pamatos likts cauri gadsimtiem un dažādām politiskām varām saglabātais latviešu karavīra latviskums un nacionālpatriotisms.
3. Latvijas valsts tapšanas laika ierēdņu politisko kultūru raksturo ticība savai valstij. Ticība, kas bija valsts proklamēšanas un izveidošanas pamatā.

⁵⁰ 1919. gadā stacijas oficiālais nosaukums ir Pļaviņas. Sk. *Altbergs T., Augustāne K., Pētersone I., Dzelzceļi Latvijā*. Rīga: Jumava, 2009, 33. lpp.

⁵¹ LVVA 3723. f., 1. a., 624. l., 12. lp.

⁵² LVVA 3723. f., 1. a., 572. l., 42., 43., 86., 87., 88. lp.

⁵³ LVVA 3723. f., 1. a., 572. l., 41. lp.

⁵⁴ LVVA 3723. f., 1. a., 572. l., 42. lp.

LATVIJAS VALSTISKUMA TĒMA TRIMDAS JURISTU PRESE

Dina Gailīte, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Discussions about Latvia's illegitimate occupation and state continuity are not a phenomenon of Latvia's independence time and nowadays jurisprudence. Evidence about Latvian exile lawyers' discussions about Latvia's statehood in soviet occupation circumstances can be found in two periodicals published by exile lawyers: the journal 'Tiesībnieks' (Germany, 1947–1950) and the journal 'Latviešu Juristu Raksti' (Sweden, 1959–1973). All those published viewpoints express the opinion that Latvia is occupied illegitimately and continues to exist. The majority thinks that Latvia's Constitution is still in force.

Taking into account the fact that approximately one fourth from all preoccupation time Latvian lawyers were in exile and a big number of them was authoritative lawyers (teaching staff at the University of Latvia, Senate members of the Republic of Latvia, judges and barristers) the viewpoints expressed in both exile journals has the significant contribution to the doctrine on state continuity developed in nowadays Latvia.

Atslēgvārdi: Latvijas trimdas juridiskā periodika, Latvijas okupācija, valstiskuma turpināšanās okupācijas apstākļos, kontinuitātes doktrīna.

Keywords: Latvian juridical newspapers in exile, occupation of Latvia, statehood continuity in occupation time, continuity doctrine.

Šī raksta mērķis ir parādīt, ka okupētās Latvijas valstiskuma jautājumu apspriešana un kontinuitātes doktrīnas argumentācija nav Latvijas neatkarības atjaunošanas laika fenomēns. Latvijas juristi (protams, tie, kas varēja brīvi paust savus uzskatus, resp., atradās ārpus PSRS un okupētās Latvijas) Latvijas valstiskuma jautājumiem pievērsās tūlīt pēc Otrā pasaules kara un turpināja to darīt līdz pat valsts neatkarības atgūšanai. Šī tēze tiks pamatota ar piemēriem no Latvijas trimdas juristu preses izdevumiem, kas jau iepriekš ir bijuši raksta autores pētījumu objekts¹.

¹ *Gailīte D.* Trimdas latviešu juridiskā periodika. Referāts Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresā 2011. gada 25. oktobrī Rīgā; *Gailīte D.* Lettische Rechtszeitschriften im Exil im 20. Jahrhundert. Referāts Tartu Universitātes seminārā 2011. gada 16. decembrī; *Gailīte D.* Pirmais Latvijas juristu žurnāls trimdā. *Jurista Vārds*, Nr. 48 (695), 2011, 29. novembris.

1. Latvijas juristi Otrā pasaules kara bēgļu vidū, trimdas juridiskā prese

1944.–1945. gadā, frontes līnijai atkārtoti šķērsojot Latvijas teritoriju, bēgļu gaitās uz Rietumvalstīm devās gandrīz 200 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Pēc kara starptautiskās bēgļu aģentūras *International Refugee Organization* (IRO)² pārraudzītajās pārvietoto personu (angļu val. – *Displaced Persons*, saīsināti – DP) nometnēs Vācijas rietumu daļā bija ap 120 000 Latvijas pilsoņu³, vairāk nekā 4000 bēgļu bija nokļuvuši Zviedrijā⁴.

Iemesls, kura dēļ šai bēgļu pulkā atradās arī ievērojams skaits Latvijas juristu, nav grūti izskaidrojams: pirmās padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā apcietināti vai deportēti tika 13 % no visiem tiesnešiem un advokātiem, kopumā juristi aiz armijas virsniekiem un policijas darbiniekiem tolaik bija trešā padomju iestāžu visvairāk vajātā aroda grupa⁵.

Latvijas Centrālās komitejas kartotēkā atrodams ziņas par 300 DP nometnēs izvietotajiem latviešu juristiem.⁶ Tā ir aptuveni ceturtdaļa no pirmsokupācijas laika juristu kopskaita Latvijā (1939. gadā Latvijā bija apmēram 1400 juristu)⁷. Ziņas par latviešu juristiem trimdā tika publicētas arī „Tiesībniekā”: „LCK trimdas latviešu Centrālajā kartotēkā Hanavā [...] reģistrēti 302 kvalificēti latviešu juristi [...] – 147 advokāti, 136 tiesneši un prokurori un 19 notāri.”⁸

Jāpiebilst arī, ka tieši juristi bija viena no profesionālajām grupām, kas nonāca vissliktākajā stāvoklī, jo Latvijas tiesību zinātājiem ārvalstīs atrast darbu savā nozarē bija faktiski neiespējami,⁹ un lielākā daļa trimdā nonākušo Latvijas juristu savu iztiku tūlīt pēc kara pelnīja ar fizisku darbu. Vēlāk vairākiem izdevās atrast rakstveža, bibliotekāra, skolotāja, arhivāra vai tml. nodarbošanos¹⁰. Tikai daži Latvijas juristi kļuva par mācībaspēkiem Rietumvalstu augstskolās¹¹ vai (parasti – pēc tieslietu „pārstudēšanas”) atsāka juridisko praksi¹².

² IRO statūti. Pieejams: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/decad053.asp.

³ Latvju enciklopēdija. Red. Švābe A., I sēj. Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes, 1953–1955, 507. lpp.

⁴ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga: Jumava, 2008, 470. lpp.

⁵ Ozoliņš K. Ievadam. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 1. lpp.

⁶ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda, A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga: Jumava, 2008, 470. lpp.

⁷ Latvju enciklopēdija. Red. Švābe, A., I sēj. Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes, 1950–1951, 919. sleja.

⁸ 302 latviešu juristi trimdā. *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 14. (34.) lpp.

⁹ Švābe A. Gaitu sākot. *Tiesībnieks*, Nr. 1, 1947, 1. lpp. Līdzās objektīvam iemeslam – trūcīgajām zināšanām par jauno mītnes valstu tiesību sistēmām – traucēja arī sarežģītā Latvijā (un iepriekš Krievijas impērijā) iegūtās izglītības atzišanas procedūra, kā arī no 1939. gada saglabājies liegums ārvalstu advokātiem atvērt praksi Vācijā. DP nometnēs nonākušajiem juristiem faktiski vienīgā iespēja strādāt profesijā bija tikt ievēlētiem DP nometņu sabiedriskajās tiesās vai, ja paveicās, kļūt par militārās pārvaldes atalgotiem DP nometņu administrācijas juridiskajiem padomniekiem (*DP Legal Counsellors*). Citiem atlika strādāt fizisku darbu. Plašāk sk.: Ārvalstniekiem akadēmisko grādu lietošanā Vācijā nepieciešama atļauja. *Tiesībnieks*, Nr. 1, 1947, 13. lpp.; Latvju tiesībnieki arī trimdā strādā savā arodā. *Tiesībnieks*, Nr. 1, 1947, 14. lpp.; Vanags K. Latviešu tiesas trimdā. *Tiesībnieks*, Nr. 2 1947, 6.–9. lpp.; Vanags K. DP juridiskie padomnieki. *Tiesībnieks*, Nr. 1, 1947, 10. lpp.

¹⁰ Latviešu juristi trimdā. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 32.–35. lpp. Sk. arī pārskatu par Latvijas juristu nodarbinātību ASV, kur nonāca lielākā daļa (vairāk nekā 240 no kopumā aptuveni 300) Latvijas tiesībnieku. Latviešu juristi ASV. *Latviešu Juristu Raksti*, 1959, Nr. 2, 47. lpp.

¹¹ Piemēram, Lotārs Šulcs kopš 1945. gada ir profesors Getingenas universitātē, bet Nikolajs Valters kopš 1944. gada ir lektors Vīnes Tirdzniecības augstskolā. Sk.: Latvju enciklopēdija 1962–1982 (2006). Galv. red. Andersons E., V sēj. Rocville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 2006, 21. lpp.; Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 518. lpp.

¹² Piemēram, ziņa par Eižena Kerno advokāta praksi ASV. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 37. lpp.

Neskatoties uz sarežģītajiem sadzīves apstākļiem, Latvijas juristi trimdā izdeva divus periodiskos izdevumus – „Tiesībnieks” (no 1947. līdz 1950. gadam iznāk deviņi žurnāla laidieni)¹³ un „Latviešu Juristu Raksti” (no 1959. līdz 1973. gadam iznāk 12 žurnāla laidieni).¹⁴

1.1. Žurnāls „Tiesībnieks”

Pirmā Latvijas trimdas juristu žurnāla „Tiesībnieks” (apakšnosaukums „Apskats latvju juristiem tiesību jautājumos”) redaktors un izdevējs ir zvērināta advokāta palīgs Mg. iur. **Kārlis Vanags**¹⁵, kurš žurnāla iznākšanas laikā dzīvo DP nometnē Blombergā Vācijā.

Lielai daļai „Tiesībnieka” publikāciju autors ir pats redaktors K. Vanags, tomēr viņam izdodas piesaistīt arī vairākus citus Latvijas juristus, liela daļa no tiem ir bijuši pirms kara pazīstami tiesību zinātnieki un praktiķi: Latvijas Vēstures krātuves direktors, Latvijas konversācijas vārdnīcas redaktors LU profesors Dr. iur. Arveds Švābe¹⁶ (1888–1959); Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta senators Pēteris Leitāns¹⁷ (1879–1949); pedagogs, literāts un publicists Mg. iur. Kārlis Dziļleja (Tifentāls)¹⁸ (1891–1963); Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta senators Augusts Rumpēters¹⁹ (1899–1978); zvērināts advokāts, diplomāts, Latvijas Tautas augstskolas un Latvijas Valsts Universitātes lektors, „Tiesībnieka” iznākšanas laikā – lektors Vīnes tirdzniecības augstskolā Nikolajs Kristaps Valters²⁰ (1900–1979); zvērināts advokāts, Latvijas Tautas universitātes un Komerccinātņu institūta lektors un publicists Armīns Rūsis²¹ (1907–1987); jurists un vēsturnieks Ādolfs Šilde²² (1907–1990); Rīgas apgabaltiesas loceklis Rolands Viļums²³ (1906–?); Latvijas tiesību vēstures docents Benno Zigfrids Ābers²⁴ (1909–1990); zvērināts

¹³ Bibliogrāfiju sk. *Benjamiņš J.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1940–1960. II sēj. Sundberg: Daugava, 1972, 139. lpp.

¹⁴ Bibliogrāfiju sk. *Benjamiņš J.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1940–1960. II sēj. Sundberg: Daugava, 1972, 95. lpp.; *Benjamiņš J.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1961–1970. Sundberg: Daugava, 1977, 235. lpp.; *Benjamiņš J.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1971–1980. Stokholm: Daugava, 1988, 240. lpp.

¹⁵ Par Kārli Vanagu sk., piemēram, Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 519.–520. lpp.

¹⁶ Latvju enciklopēdija. Red. Švābe A., III sēj. Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes, 1953–1955, 2405. sleja; Latvju enciklopēdija. Papildinājumi. Red. Švābe L., Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes, 1962, 192. lpp.

¹⁷ Plašāk sk., piem., Senatori. Latvijas senāts 1918–1940. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008, 28. lpp.

¹⁸ Plašāk sk., piem., Draugu un līdzstrādnieku piemiņai. *Dziļleja K.* *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 10/11, 1970, 82.–83. lpp.

¹⁹ Plašāk sk., piem., Senatori. Latvijas senāts 1918–1940. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008, 36. lpp.

²⁰ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 519.–520. lpp.

²¹ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 430.–431. lpp.

²² Plašāk sk. Latvju enciklopēdija 1962–1982 (1989). Galv. red. Andersons E., IV sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1990, 553. lpp.

²³ Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L., Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 432. lpp.

²⁴ Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., I sēj. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, [b.v.] 2. lpp.; Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Red. Unāms Ž. 2. izdevums. Grand Haven, Mich: [b.i.] 1975, 19. lpp.; *Veigners I.* Latvieši Rietumzemēs. Rīga: [b.i.] 2009, 585. lpp.;

advokāts Kārlis Kļaviņš²⁵ (1911–2002); Tiesu palātas civildepartamenta priekšsēdētājs, viens no Civillikuma autoriem Teodors Zvejnieks²⁶ (1884–1954); Rīgas apgabaltiesas loceklis un vicepriekšsēdētājs, Liepājas apgabaltiesas priekšsēdētājs, „Tiesībnieka” iznākšanas laikā – Latvijas Centrālās komitejas Juridiskās nozares vadītājs Mārtiņš Bērziņš²⁷ (1897–1972); zvērināts advokāts, Latvijas zvērinātu advokātu padomes loceklis Jēkabs Jūlijs Šmits²⁸ (1885–1965); zvērināts advokāts un Latvijas Universitātes docents, „Tiesībnieka” iznākšanas laikā – Getingenas universitātes profesors Dr. iur. Dr. phil. Lotārs Gustavs Jūlijs Šulcs²⁹ (1904–1994); zvērināts advokāts, „Tiesībnieka” iznākšanas laikā – ASV okupācijas spēku juridiskais padomnieks Valters Voits³⁰ (1900–1984); Rīgas valsts tehnikuma mācībspēks, Latvijas dzelzceļu slimokases izveidotājs, „Tiesībnieka” iznākšanas laikā – IRO padomnieks Mg. iur. et oec. Kārlis Karūsa³¹; Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta senators, vācu okupācijas laikā – Latvijas Centrālās padomes loceklis Mintauts Čakste³² (1893–1962); zvērināts advokāts, Krievu juridiskās biedrības Latvijā sekretārs Nikolajs Vologins³³ (1880–1958) u.c.

1.2. Žurnāls „Latviešu Juristu Raksti”

Otrais (un līdz šim pēdējais) latviešu trimdas juristu periodiskais izdevums žurnāls „Latviešu Juristu Raksti” sāk iznākt 1959. gadā, tātad gandrīz 10 gadus pēc „Tiesībnieka”, un darbojas līdz 1973. gadam.

Tas ir laiks, kad bēgļu dzīve ir būtiski mainījusies. Latvieši tāpat kā pārējās kara apstākļos „pārvietotās personas” no Vācijas DP nometnēm ir pakāpeniski emigrējuši uz citām Eiropas valstīm, bet galvenokārt ārpus Eiropas – uz ASV, Austrāliju, Izraēlu, Kanādu u. c.³⁴ Tas nozīmē arī latviešu juristu izklišanu pa visu pasauli: tie dzīvo ne vien Vācijā (mazāk nekā 10), Zviedrijā (vairāk nekā 30), Anglijā (5–6), bet arī ASV (vairāk nekā 200), Austrālijā (ap 25), Kanādā u. c.³⁵

„Latviešu Juristu Rakstu” redaktors ir Zviedrijā dzīvojošais latviešu jurists **Konstantīns Ozoliņš** (1902–1987)³⁶. Viņš norādījis³⁷ arī uz lielo ieguldījumu,

Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 31 lpp.

²⁵ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 283. lpp.

²⁶ Rumpēters A. Teodors Zvejnieks. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 37.–40. lpp.

²⁷ Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 51.–52. lpp.

²⁸ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 483. lpp.; Jūlijs Šmits. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 10/11, 1970, 81. lpp.

²⁹ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 490. lpp.

³⁰ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 542. lpp.

³¹ Plašāk sk., piem., Mag.iur. et oec. Kārlis Karūsa. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 10/11, 1970, 84. lpp.

³² Plašāk sk., piem., Senatori. Latvijas senāts 1918–1940. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2008, 19. lpp.

³³ Plašāk sk., piem., Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 544. lpp.

³⁴ Latvju enciklopēdija. Red. Švābe A. I sēj. Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes, 1953–1955, 512. lpp.

³⁵ Latviešu juristi trimdā. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 32.–35. lpp.

³⁶ Plašāk par K. Ozoliņu sk. Latvju enciklopēdija 1962–1982 (1987). Galv. red. Andersons E., III sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 320. lpp.

³⁷ Ozoliņš K. Atvadoties. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 48. lpp.

ko žurnālam devis izdevēja – Kentas latviešu juristu kopas – pārstāvis un Kalamazū latviešu biedrības (ASV Mičiganas štatā) darbinieks Jānis Salna³⁸, kā arī jurists, žurnālists un pedagogs Ansis Kurmis³⁹ „kā šī žurnāla faktiskais līdzredaktors”.

Abus trimdas juristu žurnālus vieno liela daļa publikāciju autoru, un tie ir jau iepriekš pieminētie Mintauts Čakste, Nikolajs Valters, Kārlis Karūsa, Armins Rūsis, Kārlis Dziļleja, Augusts Rumpēters, Valters Voits, Lotārs Šulcs, Ādolfs Šilde. Taču „Latviešu Juristu Rakstos” autoru statusā klāt nāk arī Ķīles Universitātes profesors Dr. iur. habil. Dītrihs Andrejs Lēbers (*Dietrich André Loeber*)⁴⁰ (1923–2004); zvērināts advokāts, Doma draudzes priekšnieks, LELB virsvaldes loceklis (gan Latvijā, gan trimdā), vācu okupācijas laikā – Zvērinātu advokātu padomes priekšsēdētājs, pirmais trimdā izveidotās Latviešu juristu apvienības priekšsēdētājs Pēteris Eglītis⁴¹ (1884–1973); zvērināts advokāts, Latviešu apvienības Austrālijā priekšsēdētājs Aleksandrs Gārša⁴² (1900–1992); jurists un diplomāts, Zviedrijas Ārlietu ministrijas un Izglītības un zinātnes ministrijas darbinieks Ilmārs Beķeris⁴³ (1925–1988); zvērināts advokāts, ASV republikāņu partijas etnisko grupu padomes direktors, profesors PhD (Viskonsinas Universitāte) Aleksandrs Berķis⁴⁴ (1916–2003); ASV advokāts un Latviešu juristu biedrības ASV valdes priekšsēdētājs Eižens Kerns⁴⁵ (Jevgeņijs Kernozickis) (1912–?); zvērināts advokāts, Tiesu palātas loceklis Luis Korps⁴⁶ (1886–1960); viens no pirmajiem Latvijas Republikas tiesnešiem (kopš 1918. gada), Rīgas apgabaltiesas loceklis Kārlis Striķis⁴⁷ (1891–1971); Rīgas apgabaltiesas loceklis, Tiesu palātas prokurors, zvērināts advokāts, vācu okupācijas laikā – Tiesu palātas Krimināldepartamenta priekšsēdētājs Voldemārs Alksnis⁴⁸ (1886–1969); zvērināts advokāts Kārlis Alfreds Gulbis⁴⁹ (1904–1973); Latgales apgabaltiesas miertiesnese, vienīgā sievietē pirmskara Latvijā, kas bija ieguvusi tiesības patstāvīgi iztiesāt lietas, Rozālija Purgale⁵⁰ (1904–?); politologs un politiķis

³⁸ Par Jāni Salnu plašāk sk. Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 347. lpp.:

³⁹ Par Ansi Kurmi plašāk sk. Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., II sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1985, 236. lpp.

⁴⁰ *Stradiņš J., Jundzis T.* Neaizmirstamais Dītrihs Andrejs Lēbers. *Jurista Vārds*, Nr. 25 (330), 2004, 6. jūlijs.

⁴¹ Plašāk sk. Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 169.–170. lpp.

⁴² Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 200.–201. lpp.

⁴³ Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., I sēj. Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, [b.v.] ISBN 0-935582-320-0, 168. lpp.; *Veigners I.* Latvieši Rietumzemēs. Rīga [b.i.] 2009, 612. lpp.

⁴⁴ Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 110. lpp.

⁴⁵ Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., II sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1985, 129. lpp.; *Veigners I.* Latvieši Rietumzemēs. Rīga [b.i.] 2009, 735. lpp.

⁴⁶ *Kurmis A.* Latviešu izcilie juristi: Luis Korps. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 5, 1961, 41.–43. lpp.

⁴⁷ *Ozoliņš K.* Kārlis Striķis pieminot. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 45.–46. lpp.

⁴⁸ Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 85. lpp.; Mīrušo juristu saraksts. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 10/11, 1970, 87. lpp.

⁴⁹ Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 222.–223. lpp.

⁵⁰ *Purgale R.* Sievietes tiesības laika perspektīvē. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 26.–30. lpp.; *Ozoliņš K.* Rozālija Purgale, dzim. Bandere. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 30.–31. lpp.

Dr. phil. Bruno Kalniņš⁵¹ (1899–1990); zvērināts advokāts Dr. iur. Dr. hist. Julius (Jūlijs) Jānis Vālbergs⁵² (1899–1974); izmeklēšanas tiesnesis Mg. oec. et Mg. iur. Roberts Gūtmanis⁵³ (1896–?); Jelgavas apgabaltiesas priekšsēdētājs Alfons Vagals⁵⁴ (1902–1972); Jelgavas apgabaltiesas loceklis, vācu okupācijas laikā – Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdis Juris Lecis⁵⁵ (1902–1987); zvērināts advokāts Pēteris Miķelsons⁵⁶ (1886–1979); izmeklēšanas tiesnesis, mirtiesnesis Pauls Pētersons⁵⁷ (1910–?); zvērināts advokāts Voldemārs Likerts⁵⁸ (1905–1976); zvērināts advokāts Georgs Ansis Bergs⁵⁹ (1894–? pēc 1973) u.c.

2. Latvijas valstiskuma tēma trimdas juristu izdevumos

2.1. Šoks un pirmie secinājumi: debātes un raksti žurnālā “Tiesībnieks”

Raksturojot kopējo „Tiesībnieka” noskaņu, diezgan droši var izmantot neakadēmiskus apzīmējumus: šoks, izmisums, bailes, neziņa. Varbūt pat var teikt, ka šis žurnāls līdzīgi citiem latviešu bēgļu preses izdevumiem pirmajos pēckara gados kalpo par kolektīvas psiholoģiskās palīdzības instrumentu, tikai šeit tā ir profesionāla vide.

Toņkārtu Latvijas valstiskuma interpretācijai „Tiesībniekā” uzdod pirmā numura ievadraksts „Gaitu sākot”, kura autors ir Latvijas Universitātes profesors Dr. iur. Arveds Švābe. Cita starpā viņš atgādina juristu „ābece patiesību”, kas tomēr neesot saprotama daļai trimdinieku, proti: „Mūsu valsts no starptautisko tiesību viedokļa pastāv joprojām, lai gan faktiski tur rīkojas sveša vara. [...] ir spēkā Latvijas Republikas Satversme, kas nosaka, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, un valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai, bet valsts teritorijas robežas noteiktas starptautiskos līgumos. Šos pamata noteikumus, tāpat kā Latvijas vēlēšanu likumu, var grozīt vienīgi tautas nobalsošanas ceļā. Tas ir pats svarīgākais likums, ko jebkad latviešu tauta sev devusi. To atcelt vai grozīt var tikai vispārīgā plebiscīta ceļā, vai jauna Satversmes sapulce. [...] Katrs, kas savā vientiesībā vai nelietībā propagandē domas, ka 1922. gada konstitūcija vairs nav spēkā vai ka tā nekur neder, un ka katra trimdinieku grupa ir tiesīga pēc saviem ieskatiem to

⁵¹ Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., II sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1985, 68. lpp.

⁵² Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 512.–513. lpp.

⁵³ Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 146. lpp.

⁵⁴ Pētersons P. Alfons Vagals aizsaulē. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 44.–45. lpp.

⁵⁵ Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Lapiņš L. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 237. lpp.; Likerts V. Pēteris Miķelsons astoņdesmitpiecgadnieks. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 12, 1973, 31.–32. lpp.

⁵⁶ Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 355. lpp.

⁵⁷ Latvju enciklopēdija 1962–1982 (1987). Galv. red. Andersons E., III sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1987, 435.–436. lpp.

⁵⁸ Latvju enciklopēdija 1962–1982. Galv. red. Andersons E., II sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1985, 525. lpp.

⁵⁹ Latvijas advokatūra (1919–1945). Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 107. lpp.

labot kāda sveša konstitucionāla parauga vārdā, palīdz mūsu ienaidniekiem graut Latvijas valsts tiesiskos pamatus un rakt mūsu brīvības kapu. Par viņiem jāsaka Bībeles vārdiem: „Kungs, piedod viņiem, jo tie nezina, ko dara!”⁶⁰

Redaktors Kārlis Vanags diskusijām par Latvijas valstiskumu piešķir īpašu nozīmi: „Temata svarīgums un patreizējais stāvoklis prasa, lai mēs, tiesībnieki, pamatīgi un vispusīgi savā starpā izdiskutētu Latvijas valsts un Satversmes pastāvēšanas tiesiskos jautājumus, Latvijas valsts teritorijas starptautiski tiesisko situāciju, jo materiālam, kas atklātos šādās pārrunās un pārdomās, var būt visnotaļ liela nozīme Latvijas Republikas tiesiskā statusa konkretizēšanai”⁶¹

Līdzīgs ir zvērināta advokāta Jēkaba Jūlija Šmita ieskats. Viņš „Tiesībniekā” definē latviešu juristu uzdevumus trimdā (bēgļu dzīvi regulējošo tiesību normu apkopošana, trimdinieku tiesiskā aprūpe utt.)⁶². Raksta noslēgumā viņš norāda, ka „vēl vairāk juristiem visur un vienmēr jāsaka savs vārds par Latvijas valsts tagadējo juridisko stāvokli”.

„Tiesībniekā” publicētos rakstus var pamatoti saukt par mūsdienu Latvijā atzītās kontinuitātes doktrīnas aizsākumiem, kā, dažus no tiem komentējot, ir norādījis arī Dr. iur. Jānis Pleps.⁶³

Ar ļoti lielu varbūtību var pieļaut, ka „Tiesībniekā” publicētajos viedokļos juridisko argumentāciju ir smēlušies latviešu trimdas politiskie darbinieki un pat Latvijas sūtņi ārzemēs, jo uz žurnāla saikni ar Latvijas sūtņi ASV Dr. A. Bilmani redaktors K. Vanags norāda sēru vēstī par šī diplomāta nāvi.⁶⁴

Latvijas valstiskuma jautājums „Tiesībniekā” tiek apspriests vai nu tieši, vai saistībā ar citiem tiesību jautājumiem. Formas ziņā atšķirīgi ir autoru oriģināl-raksti un dokumentu pārpublicācijas. Tādējādi „Tiesībnieka” publikācijas saistībā ar Latvijas tiesisko situāciju var nosacīti iedalīt divās grupās – vairāk teorētiskas, kas Latvijas valstiskumu analizē ar tiesībzinātniskiem argumentiem, un tādas, kas Latvijas valstiskuma jautājumus skar, risinot latviešu bēgļu situācijas praktiskās problēmas.

Sāksim ar pirmo grupu – analītiski raksti, kuru galvenais objekts ir Latvijas tiesiskā situācija, prettiesiskā padomju okupācija, Satversmes spēkā esība, Latvijas pilsonības turpināšanās utt.

Kārlis Dziļleja. Pārdomas par Latviju.

Principiāli un taktiski apsvērumi Latvijas valsts pastāvēšanas un Satversmes jautājumos⁶⁵

K. Vanags rakstā izvirza un sniedz atbildi uz trim, viņaprāt, būtiskākajiem jautājumiem „sakarā ar domu par Latvijas valsts pastāvēšanu un atjaunošanu”.

Atbildot uz pamatjautājumu, vai Latvijas valsts pastāv pēc PSRS okupācijas 1940. gadā, vācu okupācijas 1941. gadā un otrreizējās PSRS okupācijas 1944. gadā, autors analizē visus trīs valstij nepieciešamos faktorus – teritorija, iedzīvotāji,

⁶⁰ Švābe A. Gaitu sākot. *Tiesībnieks*, Nr. 1, 1947, 1.–2. lpp.

⁶¹ Vanags K. Piezīmes pie K. Dziļlejas raksta „Pārdomas par Latviju”. *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 23.–25. lpp.

⁶² Šmits J. Latviešu juristu uzdevumi trimdā. *Tiesībnieks*, 1949, Nr. 6, 107.–108. lpp.

⁶³ Pleps J. Kontinuitātes doktrīnas pamati. *Jurista Vārds*, Nr. 24 (723), 2012.

⁶⁴ Nerimtigākā cīnītāja par Latvijas tiesībām vairs nava! *Tiesībnieks*, Nr. 5, 1948, 93. lpp.

⁶⁵ *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 21.–23. lpp. Šis K. Dziļlejas raksts, kā arī K. Vanaga „Piezīmes pie K. Dziļlejas raksta „Pārdomas par Latviju”” un N. Valtera raksts „Latvijas valsts varas nesējs” ir pieejami mūsdienu lasītājam, jo tikuši pārpublicēti žurnāla „Jurista Vārds” sadaļā „Domu mantojums”. Sk. *Jurista Vārds*, Nr. 24 (723), 2012, 12. jūnijs.

suverēnā vara – un sniedz argumentus, uz kuriem pamatojoties viņš secina, ka Latvija turpina pastāvēt.

1. Latvijas teritorija ir okupēta un iekļauta Padomju Savienībā, „neievērojot Latvijas Satversmes noteikumus, ka lēmums par Latvijas neatkarības izbeigšanu nododams tautas nobalsošanā, kāda nav notikusi”, tādēļ „starp-
tautiskajos līgumos noteiktās Latvijas valsts teritorijas iekļaušana Padomju Savienībā pēc Latvijas Satversmes ir kvalificējama kā prettiesisks varas akts. Arī starptautisko tiesību laukā valdošās doktrīnas noved pie tādas pat kvalifikācijas.”
2. Padomju Savienības Augstākās Padomes Prezidija 1940. gada 7. septembra dekrēts par Baltijas valstu pilsoņu uzņemšanu PSRS pilsonībā ir vienpusīgs un prettiesisks, tādēļ Latvijas pilsoņi „tiklab tie, kas palikuši okupētajā Latvijas teritorijā, kā tie, kas atrodas trimdā, ir un paliek 1918. g. 18. novembrī nodibinātās un lielvalstu atzītās Latvijas valsts pilsoņi”.
3. Latvijas valsts orgāni „vismaz fragmentāri” turpina pastāvēt. Mums joprojām ir „Latvijas sūtņi, Saeimas deputāti un Saeimas priekšsēdētāja biedrs, kas pēc Saeimas priekšsēdētāja nāves automātiski pārņēmis tā tiesības un pienākumus, līdz ar to kļūdamas arī par Valsts prezidenta v. i. Un visi šie fragmentārie orgāni ir atkārtoti deklarējuši un aizstāvējuši Latvijas tautas suverēnās tiesības.”

Tādējādi K. Dziļleja secina, ka „Latvijas valsts tiesiski turpina pastāvēt”. „Tas ir pieņēmums, kas liekams pamatā Latvijas tautas politisko spēku kopošanai un ikvienai akcijai par Latvijas valsts pilntiesīgu atjaunošanu!”

Uz otru jautājumu, kas var pārstāvēt Latvijas valsti apstākļos, kad „dzimtenē palikusī tautas daļa un deportētie tautas locekļi padarīti mēmi”, raksta autors atbild: „Latvijas valsts un tautas vārdā var runāt: 1. Latvijas Valsts prezidenta v. i., 2. atlikušie un trimdā esošie parlamentārieši un 3. ārvalstīs palikušie Latvijas sūtņi.” Savukārt „Latvijas trimdinieku masās demokrātiski vēlētie pārstāvības orgāni [...] reprezentē tikai trimdā esošo tautas daļu.”

Trešais K. Dziļlejas rakstā izvirzītais jautājums ir, vai 1922. gada Satversme ir spēkā? Noliedzošu atbildi uz to autors sauc par „juridisku nonsenu”, jo, „ja mēs turamies pie pieņēmuma, ka Latvijas valsts nav beigusī tiesiski eksistēt, tad šī eksistējošā valsts var būt vienīgi konstitucionāls politisks organisms, t. i., valsts, kurai ir sava Satversme. [...] 1922. g. Satversme ir gan pārkāpta, bet nekad nav atcelta. [...] Patlaban nav nevienas tiesiski kompetentas varas, kas 1922. g. Satversmi varētu atcelt vai grozīt, un tā joprojām paliek spēkā.”

Kārlis Vanags. Piezīmes pie K. Dziļlejas raksta „Pārdomas par Latviju”⁶⁶

Autors papildina K. Dziļlejas raksta analīzi, pievienodamies secinājumam, ka turpina pastāvēt gan Latvijas valsts, gan tās pilsonība, ko apliecina ne vien tiesiskās situācijas analīze, bet arī fakts, ka ASV un Lielbritānija trimdā esošos Latvijas pilsoņus turpina par tādiem uzskatīt, kā arī pasaules lielvalstīs turpina darboties Latvijas sūtņi, vācu tiesas Latvijas pilsoņu lietas izspriež pēc Latvijas Civillikuma utt.

K. Vanags analizē arī jautājumu par Latvijas starptautisko statusu – vai tā ir okupēta vai anektēta. Tā kā Latvija kā tiesību subjekts nav zudis un arī „USA un Lielbritānija atzīst Latvijas pastāvēšanu”, tas nozīmē, ka Latvija joprojām nav

⁶⁶ *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 23.–25. lpp.

anektēta un „*ipso iure* Latvijas starptautiskais stāvoklis uzskatāms par īpatnēju *occuopatio bellica* [...] Latvija ir tikai pārejoši okupēta”.

Līdzīgi Dzīļlejam Vanags pieļauj iespēju, ka šajos apstākļos par Latvijas valsts varas nesēju varētu tikt uzskatīts „Saeimas prezidijs, likumīgi ievēlēto Saeimas locekļu atbalstīts”, vai arī Valsts prezidenta vietas izpildītājs. Viņš gan norāda, ka „tas nozīmētu starptautiskajās tiesībās tiesisku jauninājumu, bet šāds novums principā ir iespējams, jo starptautiskās tiesības vienmēr pati dzīve papildina un Latvijas un pārējo Baltijas valstu patreizējais īpatnējais stāvoklis, kad tām ir tiesību spēja, bet nav rīcības spējas, ir novatorisks fakts, kam nepieciešams atrast taisnīgu tiesisku pamatojumu.”

Nikolajs Valters. Latvijas valsts varas nesējs⁶⁷

Pievienojoties iepriekšējiem secinājumiem par Latvijas valstiskuma turpināšanos un Satversmes spēkā esību, diskusiju par likumīgiem Latvijas valsts varas nesējiem turpina Nikolajs Valters.

Viņš uzsver: „Tā kā mūsu Saeima nav vis individuēli pilnvarotu personu, bet gan tajā reprezentētu partiju pārstāvju kopa [...], tautu pārstāv nevis atsevišķie emigrācijā esošie deputāti, bet gan politiskās partijas ar saviem pārstāvjiem vēlētajū noteiktā samērā. [...] Mums jārunā nevis par palikušo deputātu sanāksmi, bet gan Saeimā reprezentēto politisko partiju atjaunotu Saeimu, pēc partiju spēku samēra pēdējās likumīgās vēlēšanās.”

Kamēr Saeimas kā valsts suverēnās varas nesējas darbība nav atjaunota, „valsts pārstāvis un valsts varas nesējs ir Valsts prezidents, resp. viņa v. i.” No šī secinājuma autors atvasina tālāku iespēju trimdā veidot arī Latvijas valdību: „Valsts prezidenta tiesībās un pienākumos ietilpst arī uzdot viņa izraudzītai personai sastādīt republikas valdību.”

Šeit jāatzīmē, ka visai asas diskusijas par Latvijas valsts likumīgajiem pārstāvjiem okupācijas apstākļos (Latvijas sūtņi un/vai pēdējās likumīgi ievēlētās Saeimas deputāti, prezidija locekļi vai Saeimā pārstāvēto politisko partiju pārstāvji) vēl ilgi turpinās ne tikai emigrējušo juristu vidū, bet visā trimdas sabiedrībā kopumā. To ilustrē arī N. Valtera rakstam sekojošās publikācijas „Tiesībniekā”, tai skaitā ziņa par Latvijas senatoru atzinumu, H. Vītola viedoklis u. c. Šis jautājums pētīts arī mūsdienu Latvijas tiesību un vēstures zinātnieku darbos.⁶⁸

Latvijas senatori atzīst mūsu valsts 1922. gada Satversmi par spēkā esošu⁶⁹

„Tiesībnieks” publicē ziņu par 1948. gada 13. martā Latvijas senatoru apspriedē (J. Balodis, R. Alksnis, P. Stērste, M. Ratermanis, A. Rumpēteris) izstrādātajām tēzēm un 3. aprīlī Hanavā pieņemto slēdzienu (tam neklātienē pievienojās Zviedrijā dzīvojošais senators M. Čakste), ar kuru Saeimas likumīgi iecelto senatoru vairākums atzina, ka 1922. gada Satversme ir spēkā esoša, nav izbeigušās 1931. gadā ievēlētās Saeimas pilnvaras, un no tā var izsecināt arī Saeimas priekšsēdētāja un viņa vietnieka pilnvaras, tais skaitā pienākumu izpildīt Valsts prezidenta pienākumus. Latvijas Republikas sūtņiem nav uzticētas

⁶⁷ *Tiesībnieks*, Nr. 4, 1948, 63.–65. lpp.

⁶⁸ Sk., piemēram, *Lerhis A.* Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā Latvijas valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2011, 69.–71. lpp.; *Pleps J.* Biskaps Rancāns un Satversme. *Jurista Vārds*, Nr. 9 (562), 2009, 3. marts.

⁶⁹ Latvijas senatori atzīst mūsu valsts 1922. gada Satversmi par spēkā esošu. *Tiesībnieks*, Nr. 4, 1948, 69. lpp.

nedz Valsts prezidenta, nedz Ministru kabineta funkcijas, tikai valsts diplomātiskā pārstāvniecība.

Svarīgāka par Satversmi ir valsts⁷⁰

„Tiesībniekā” publicēts apskats par Stokholmā iznākošajā „Latvju Vārdā” (Nr. 27) ievietoto Latvijas Nacionālās padomes locekļa Dr. iur. H. Vītola rakstu „Valsts vai satversme”, kurā pausts iepriekšminētajam senatoru atzinumam pretējs viedoklis, proti, ka „Latvijas augstākais, nozīmīgākais un visu likumīgo aktu [...] pamats ir nevis 1922. gada Satversmes likums, bet gan 1918. gada 18. novembra Latvijas valsts proklamēšanas akts. Tas ir vienīgais neapstrīdētais un neapstrīdamais politiskais pamats visiem latviešiem tur, Latvijā, un šeit, trimdā. Tāpēc mums jāpiesienas tieši šim un nevienam citam aktam un jāsmeļas no tā un tikai no tā visa sava juridiskā un politiskā argumentācija.”

„Tiesībniekā” atreferētajā H. Vītola rakstā arī apšaubītas 1931. gadā ievēlētās Saeimas locekļu pilnvaras pārstāvēt Latvijas valsti (jo viņu tautas dotās pilnvaras jau ir notecējušas). Par vienīgajiem Latvijas pārstāvjiem H. Vītols uzskata Valsts prezidenta ieceltos Latvijas sūtņus.

Nikolajs Valters. Pavalstniecība⁷¹

Autors turpina paša iepriekš aizsākto Latvijas pavalstniecības jautājuma analīzi Latvijas valsts pastāvēšanas kontekstā.

Viņš uzskata, ka, tā kā Latvijas okupācija nav tiesiska, jebkurš Latvijas pilsonis, izkļūstot no okupētās valsts, automātiski atgūst Latvijas Republikas pilsoņa tiesības. Arī tie Latvijas pilsoņi, kas trimdas apstākļos ir pieņēmuši citas valsts pavalstniecību, joprojām faktiski ir pilsoņi un Latvijas neatkarības atgūšanas gadījumā ieskaitāmi pilsoņu kopumā.

N. Valters iebilst pret Latvijas valsts „sadališanu”, kas notiek, radot „paralēlu” valsti – emigrācijā esošo latviešu kopumu. Uzsver, ka Latvija ir tikai viena un, kamēr valsts varas orgāni ir kavēti savā darbībā Latvijā, to pārstāv likumīgie sūtņi ārvalstīs.

Mintauchs Čakste. Latvija kā starptautiska problēma⁷²

„Tiesībniekā” publicēts senatora M. Čakstes juristu sanāksmē Eslingenē nolasīts referāts, kurā apskatīta Latvijas situācija no starptautisko tiesību viedokļa. Tas ir viens no būtiskākajiem (gan apjoma, gan argumentācijas detalizācijas ziņā) žurnāla pienesumiem diskusijā par Latvijas valstiskumu.

M. Čakste norāda, ka Latvijai pēc PSRS iebrukuma nav arī savas trimdas valdības („Pēdējā Latvijas valdība bez pretošanās un pat bez protesta ielaida sarkano armiju Latvijas teritorijā un drīz pēc tam nolikvidējās.”), tādēļ Latvija nav pārstāvēta starptautiskajā ārpolitikā un tai nav un nevar būt savas ārpolitikas, „labākajā gadījumā tā var būt pasīvs elements citu valstu ārpolitikā”.

Fakts, ka dažas valstis joprojām nav atzinušas (ASV) vai ir atzinušas *de facto*, bet ne *de jure* (Lielbritānija, Francija) Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā (atšķirībā no PSRS un tās satelītvalstīm, kā arī Zviedrijas, Somijas un Vācijas), ir „atliekas no Latvijas valsts kuģa starptautiskos ūdeņos, kam bija gājusi pāri

⁷⁰ Vītols H. Svarīgāka par Satversmi ir valsts. *Tiesībnieks*, Nr. 4, 1948, 82. lpp.

⁷¹ *Tiesībnieks*, Nr. 6, 1949, 109.–112. lpp.

⁷² Čakste M. Latvija kā starptautiska problēma. *Tiesībnieks*, Nr. 7, 1949, 137.–141. lpp.

austrumu sarkanā vētra.” Tomēr senators šo faktu (jo īpaši nozīmīga ir ASV pozīcija) aicina nenovērtēt par zemu, turklāt uzsver, ka šāda situācija ir iespējama, pateicoties starptautisko tiesību nesenantībai.

M. Čakste analizē agresijas konceptu un no tā izrietošo neatzišanas konceptu starpkaru periodā (Versaļas miera līgums, Stimsona doktrīna u. c.), kā arī to izpausmi Otrā pasaules kara notikumu kontekstā (kaut arī ne tiešas definīcijas, bet principu veidā) un jaunākajos starptautisko tiesību dokumentos, tai skaitā ANO hartā. M. Čakste secina: „Agresija ir starptautiskas saistības laušana – tādas saistības, kas aizliedz varas draudu vai pašas varas pielietošanu attieksmēs ar citām valstīm.” No tā izriet neatzišanas koncepts jeb „pienākums neatzīt agresoru ieguvumus”, respektīvi, „agresija nevar dot agresoram titulu uz iegūto teritoriju”.

Izvērtējot Nirnbergas tribunāla spriedumu, kurā konstatēts, ka Vācija veda agresīvus karus un apsūdzētie par šiem noziegumiem tika notiesāti, M. Čakste velk paralēles starp Vācijas īstenoto agresiju pret Austriju un Čehoslovākiju un PSRS agresiju pret Baltijas valstīm. Zīmīgi, ka arī Austrijas un Čehoslovākijas gadījumā „šie iebrukumi nesastapa pretestību un neizvērtās par karu”, turklāt Nirnbergas procesā notiesātā Austrijas pilsoņa gadījums vēl arī apliecina, ka „tā saucamās piektās kolonnas var būt agresijas ierocis agresora rokās” un „piektās kolonnas dalībnieki ir atbildīgi par darbību, savā pašu zemē atbalstot citas valsts agresiju pret savu valsti.”

Senators secina: „Ja, balstoties uz agresijas konceptu, kāds tas izveidojies valstu praksē, aplūkosim Padomju Savienības rīcību, iebrūkot Latvijā un pakļaujot to savai varai, tad nemaz nenāksies grūti šo rīcību kvalificēt kā agresiju”. Sekas tam ir neatzišana. „Ja valstis atzītu agresoram titulu uz iegūto teritoriju, tās līdz ar to pārkāptu pienākumu respektēt cietējas valsts suverenitāti un kļūtu par agresora līdzdalībniecēm.”

Savukārt dažu ekspertu piedāvāto iespēju starptautiskajās tiesībās „iedarbināt iesēdējuma institūtu, lai panāktu saskaņu starp faktiem un tiesībām”, M. Čakste noraida, „jo tas novestu galu galā pie notikušu faktu sankcionēšanas”.

Tādējādi agresijas un neatzišanas koncepti starptautiskajās tiesībās autoram šķiet nozīmīgi, jo kavē starptautisko sabiedrību atzīt Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā kā agresora ieguvumus.

Valdemārs Zāmuels. Baltijas valstu neatkarība un Nirnbergas tiesas spriedumi⁷³

Pēc senatora V. Zāmuēla nāves „Tiesībniekā” pārpublicēts viņa 1947. gada raksts par Nirnbergas procesa principiālo nozīmi, kas eventuāli ļautu tiesāt arī PSRS par tās noziegumiem pret Baltijas valstīm.

Otra „Tiesībnieka” rakstu grupa Latvijas valstiskumu analizē pastarpināti „praktisko” jautājumu kontekstā.

„Tiesībnieka” iznākšanas laikā latviešu trimdinieku dzīvē kaut arī fragmentāri, tomēr turpina darboties neatkarību zaudējušās Latvijas tiesību sistēma. Piemēram, Vācijas tiesas, uzskatot Latvijas bēgļus par Latvijas Republikas pavalstniekiem (nevis, piemēram, par PSRS pilsoņiem), viņu lietas izspriež atbilstoši Latvijas Civillikumam.⁷⁴

⁷³ Zāmuels V. Baltijas valstu neatkarība un Nirnbergas tiesas spriedumi. *Tiesībnieks*, Nr. 9, 1950, 169.–170. lpp.

⁷⁴ Vanags K. Piezīmes pie K. Dziļlejas raksta „Pārdomas par Latviju”. *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 3. lpp.

„Tiesībnieka” redaktors K. Vanags aicina latviešu juristus aktīvi rūpēties par šīs situācijas saglabāšanu un dara to arī pats. Piemēram, viņš lasītājiem ziņo, ka panācis britu okupācijas zonas amatpersonu instrukcijas izdošanu (parakstījis *Mr. L. U. Farnborough*) Vācijas tiesām un prokuratūrām, kur cita starpā atkārtoti norādīts, ka „Britu valdība neatzīst Baltijas valstu piederīgos (*Baltic nationals*) par Padomijas pilsoņiem (*Soviet nationals*), tamdēļ tie nav AN piederīgie (*United Nations nationals*). [...] Vācu tiesām tamdēļ nav ar lik. noteikumiem atņemta jurisdikcija Baltijas valstu piederīgo lietās bez Mil. Gov. atļaujas [...] (K. Vanaga tulkojums).”⁷⁵

Žurnāla pēdējā numurā 1950. gadā K. Vanags gan ar nožēlu konstatē, ka vācu doktrīnā pretēji sākotnējai tiesu praksei pārsvaru guvis uzskats, ka Latvijas vairs nav un tās bijušie pavalstnieki uzskatāmi par PSRS pilsoņiem, tādējādi tiesas, izskatot Latvijas pavalstnieku lietas, vairs nepiemēro Latvijas Civillikumu kā iepriekš, bet atsaucas uz PSRS tiesībām.⁷⁶

Latvijas tiesību vēsturē maz pētīts fenomēns ir Vācijas bēgļu nometnēs kopš 1945. gada „uz latviešu trimdinieku dotā mandāta pamata” izveidotās trīs instanču latviešu „sabiedriskās tiesas”, kuras darbojas, „piemērojoties Latvijas likumiem”.⁷⁷

Īpaši aktuāls temats „Tiesībniekā” ir pavalstniecības jautājums, kas saasinās, biežākām kļūstot Latvijas pavalstnieku laulībām ar citu valstu pilsoņiem un pieaugot Latvijas pavalstnieku naturalizēšanās gadījumiem (šis process gan „Tiesībniekā” iznākšanas laikā nav tik aktuāls kā vēlāk). Latviešu trimdas pašpārvaldes orgāns un Latvijas sūtņi turpina piemērot Latvijas Republikas Pavalstniecības likumu, kas, cita starpā, nepieļauj dubultu pavalstniecību.⁷⁸

Būtisks praktisks jautājums ir mirušo vientuļo trimdinieku mantas liktenis. Kā informē latviešu bēgļu pašpārvaldes – Latvijas centrālās komitejas – juridiskās daļas vadītājs Mārtiņš Bērziņš, tas tiek risināts, piemērojot gan trimdas pieņemtos noteikumus, gan Civillikuma normas – „bezmantnieka manta pēc mūsu CL piekrit valstij, kam šai plāksnē rasts aizstājējs – emigrācijā esošā latviešu tautas kopība”.⁷⁹

2.2. Stabila pārliecība bez „rožainām” cerībām: publikācijas žurnālā „Latviešu Juristu Raksti”

Apjoma ziņā „Latviešu Juristu Raksti” ir daudz lielāks nekā „Tiesībnieks” – iznāca vairāk numuru un tie bija biežāki. Taču Latvijas valstiskumam tieši veltītu publikāciju šajā žurnālā ir proporcionāli mazāk. Tam varētu būt divi iemesli. Pirmkārt, valstiskuma pamatjautājumi tika teorētiski atrisināti tūlīt pēc kara (laikā, kad iznāca „Tiesībnieks”), un kopš tā laika līdz „Latviešu Juristu Rakstu” iznākšanai nedz praktiskajā ziņā, nedz tiesību zinātnē nekas būtiski nebija mainījies, otrkārt, „Latviešu Juristu Rakstos” šo tēmu zināmā mērā „izspieda” citas aktualitātes: žurnāls publicē daudz tiesībvēsturisku materiālu (jo par savu misiju uzskata Latvijas tiesību vēstures saglabāšanu), plašus apskatus par tiesībām okupētajā Latvijā (atšķirībā no „Tiesībniekā” šajā laikā jau ir pieejami materiāli no Latvijas), latviešu juristu

⁷⁵ Vanags K. Baltiešu DP krimināllietas piekrit Kontrolkomisijas tiesām. *Tiesībnieks*, Nr. 3, 1948, 52. lpp.

⁷⁶ Vanags K. Laiki mainās. *Tiesībnieks*, Nr. 9, 1950, 178. lpp.

⁷⁷ Vanags K. Latviešu tiesas trimdā. *Tiesībnieks*, Nr. 2, 1947, 26.–29. lpp.

⁷⁸ Piezīmes pavalstniecības jautājumā. Latvijas senatori atzīst mūsu valsts 1922. gada Satversmi par spēkā esošu. *Tiesībnieks*, Nr. 4, 1948, 70. lpp.

⁷⁹ Bērziņš M. Kā rīkoties ar mirušo tautiešu mantu, ja mantinieki nav zināmi? *Tiesībnieks*, Nr. 5, 1948, 86.–87. lpp.

sabiedriskajām organizācijām, kā arī rakstus par latviešu juristu jaunajām mītnes zemēm (pēc aizbraukšanas no Vācijas nometnēm) un to tiesību sistēmām.

Tomēr arī „Latviešu Juristu Rakstos” ir vairākas publikācijas saistībā ar Latvijas valstiskumu. Šīs publikācijas savukārt varam iedalīt divās grupās: raksti un dokumenti.

Pirmā „Latviešu Juristu Rakstu” publikāciju grupa – dokumenti – ilustrē Latvijas sūtņu centienus, lai netiktu atzīta Latvijas okupācija, kā arī atklāj citu valstu valdību un tiesu rīcību, kas apliecina Latvijas valstiskuma turpināšanās atzīšanu. Piemēram, var norādīt šādas publikācijas „Latviešu Juristu Rakstos”:

- Sūtņa O. Grosvalda iesniegums – protests Francijas valdībai Latvijas inkorporācijas laikā;⁸⁰
- ASV valsts sekretāra 1959. un 1960. gada deklarācijas, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu aneksiju;⁸¹
- Ņujorkas valsts Ņujorkas apriņķa tiesas spriedums.⁸²

Otra publikāciju grupa ir dažādu autoru raksti, kuros risināts Latvijas valstiskuma jautājums. Turpmāk tiks norādītas nozīmīgākās publikācijas.

Mintauts Čakste. Latvijas starptautiski tiesiskā atzīšana⁸³

Senatora M. Čakstes raksts ievada pirmo „Latviešu Juristu Rakstu” laidieni 1959. gadā. Tas ir atskats uz Latvijas neatkarības starptautiski tiesisko atzīšanu pēc valsts nodibināšanas 1918. gadā, tai skaitā no Krievijas puses, un no tā izrietošo secinājumu, ka „jaunu suverenitātes titulu [pār Latviju] Krievija varētu iegūt tikai ar atļautiem līdzekļiem. [...] Šīs tiesības skaidri un nepārprotami aizliedza agresiju un bruņotu intervenciju, ar kādām Krievija 1940. gadā panāca Latvijas okupāciju un savas varas nodibināšanos mūsu zemē”.

Līdzīgi kā iepriekš apskatītajā M. Čakstes publikācijā žurnālā „Tiesībnieks” viņš norāda: „Ja tagad, turpretim, gribētu atzīt *de jure* Latvijas iekļaušanu Krievijā, tad tam par šķērslī ir starptautiskās tiesības. Tāda atzīšana pēc būtības nozīmētu legalizēt aizliegtus līdzekļus, kādi bija Krievijas agresija pret Latviju un bruņota intervencija Latvijā, [...] apstākļi, ka valstu vairākums nav atzinis *de jure* tagadējo *status quo* Latvijā un ka ASV konsekvēnti turpina turēties pie tā saucamās Stimsona doktrīnas, liecina, ka atzīšanai ceļā stāv ļoti nopietni šķēršļi. Tos īsumā izteic princips „*Ex injuria jus non oritur*”.”

Jānis Alberts. Par tiesiskiem noteikumiem un aktiem Latvijas Satversmē⁸⁴

Šis raksts pieminams tādēļ, ka ir viena no publikācijām „Latviešu Juristu Rakstos”, kas analizē Latvijas tiesību sistēmu kā spēkā esošu un piedāvā tajā veikt noteiktus uzlabojumus, kad tas pēc valsts neatkarības atgūšanas būs iespējams. Konkrētajā gadījumā autors apspriež Satversmi kā spēkā esošu tiesību aktu un piedāvā tajā nepieciešamos grozījumus.

⁸⁰ Sūtņa O. Grosvalda iesniegums – protests Francijas valdībai Latvijas inkorporācijas laikā. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 2, 1959, 42.–43. lpp.

⁸¹ ASV valsts sekretāra 1959. un 1960. gada deklarācijas, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu aneksiju. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 4, 1960, 39.–40. lpp.

⁸² Ņujorkas valsts Ņujorkas apriņķa tiesas spriedums. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr.10/11, 1970, 70.–73. lpp.

⁸³ Čakste M. Latvijas starptautiski tiesiskā atzīšana. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 1, 1959, 3.–11. lpp.

⁸⁴ Alberts J. Par tiesiskiem noteikumiem un aktiem Latvijas Satversmē. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 3, 1960, 4.–12. lpp.

Armins Rūsis. Latvijas inkorporācijas neatzišana rietumu valstīs⁸⁵

Autors secīgi analizē Latvijas starptautiski tiesisko stāvokli:

- konstitutīvie akti – 1918. g. 18. XI Latvijas valsts neatkarības deklarācija, Latvijas atzišana *de jure* no Krievijas puses 1920. g. 11. VIII miera līgumā, Latvijas *de jure* atzišana no sabiedroto Augstākās padomes 1921. g. 26. I, Latvijas uzņemšana Tautu savienībā 1921. g. 22. IX un tai sekojošā Latvijas atzišana no citu valstu puses;
- PSRS pastrādātais internacionālais delikts – Latvijas okupācija;
- Latvijas pašreizējais starptautiskais stāvoklis – svešas militāras varas okupēta neatkarīga suverēna valsts;
- ASV un citu Rietumu valstu nostāja – atteikšanās atzīt PSRS virskundzību Latvijas teritorijā, kas balstās uz 1931. gada Stimsona doktrīnu.

Autors norāda ASV īstenotās Latvijas aneksijas neatzišanas politikas sekas: ASV uzskata, ka Latvija ir neatkarīga un suverēna valsts un ir spēkā starp ASV un Latviju noslēgtie līgumi; ASV atzīst Latvijas sūtņa Kārļa Zariņa tiesības; ASV atzīst Latvijas pilsonības turpināšanos un neuzskata Latvijas pilsoņus par PSRS pavalstniekiem; ASV (tai skaitā ASV tiesas) neatzīst tos PSRS dokumentus, kas sastādīti okupētajā Latvijā. Līdzīgi ASV nedz *de facto*, nedz *de jure* Latvijas inkorporāciju nav atzinušas vēl vairākas valstis (Vatikāns, Īrija, Spānija, Brazīlija u. c.). Dažas citas valstis tūlīt pēc kara inkorporāciju atzinušas *de facto*, tomēr vēl 15 gadus pēc kara nav to izdarījušas *de jure* (Lielbritānija, Kanāda u. c.). Pat valstīs, kas savulaik slēgušas Baltijas valstu sūtniecības, nav līdz galam konsekventas savā „atzišanas” politikā. A. Rūsis pārstāsta kādu Francijas augstākās kasācijas 1951. gada spriedumu, kurā norādīts, ka „Latvijas valsts turpina pastāvēt kā tiesību un pienākumu nesēja, jo neesot neviena starptautiski nozīmīga akta, kas būtu iznīcinājis Latvijas kā neatkarīgas valsts starptautisko statusu.”

A. Rūša noslēguma secinājumi ir būtiski Latvijas kontinuitātes doktrīnas kontekstā. „Rietumu valstu atteikšanās atzīt PSRS virskundzību Latvijas teritorijā nozīmē, ka Latvijas Republika turpina eksistēt kā starptautisko tiesību subjekts, kā neatkarīga un suverēna valsts, kuras teritorija pakļauta militārai okupācijai. [...] Kamēr PSRS faktiskā virskundzība Latvijā nav atzīta *de jure*, neatkarīgās Latvijas atjaunošana tuvākā nākotnē nenozīmētu jaunas valsts rašanos. Ar Latvijas atbrīvošanu atdzimtu agrākā Latvijas Republika līdz ar visām šīs valsts tiesībām un pienākumiem pirmsaneksijas posmā [..]”.

Noslēdzot ieskatu „Latviešu Juristu Rakstos” publicētajos viedokļos par Latvijas valstiskumu, autore gribētu vērst uzmanību uz divām 20. gadsimta 60. gadu publikācijām sadaļā „Likumi un tiesas okupētajā Latvijā”, kuras pievērsušās jautājumam, kas mums būtu jāizprot, lai analizētu mūsdienu Latvijas valstiskuma problēmu saknes.

Pirmais ir **Kārļa Džillejas raksts „Krievu valoda – PSRS tautu otra dzimtā valoda”**,⁸⁶ kurā autors analizē loģiski neizprotamo padomju tiesību jēdzienu „otra dzimtā valoda” un krievu valodu kā „internacionālu pamatu” PSRS valodas politikā, respektīvi, rusifikāciju (kas nozīmē obligātu krievu valodas apguvi skolās jau

⁸⁵ Rūsis A. Latvijas inkorporācijas neatzišana rietumu valstīs. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 4, 1960, 1.–5. lpp.

⁸⁶ Džilleja K. Krievu valoda – PSRS tautu otra dzimtā valoda. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 7/8, 1963, 40.–42. lpp.

no otrās klases, krievu valodas lietošanu visās iestādes utt.), kas „daudz nopietnāk nekā visā PSRS pastāvēšanas laikā apdraud padomju impērijā iekļauto tautu nacionālo eksistenci”.

Otra šai ziņā interesanta publikācija ir **Ivara Blūma raksts „tautību jēdziens padomju izpratnē”⁸⁷**, kurā analizēta nācijas un tautības jēdziena evolūcija padomju tiesību teorijā un praktiskajā pielietojumā, kā arī „padomju tauta” kā PSRS veidojošās padomju nācijas attīstības augstākā fāze. Padomju tautai līdzīgi padomju nācijai būs kopēja teritorija un saimniecība, būs izzudušas šķiru atšķirības, to vietā būs stājušās jauna tipa sabiedriskās attiecības. I. Blūms arī uzsver 70. gadu sākumā (kad ir publicēts šis viņa raksts) vēl nerealizēto PSRS īstenotās “nacionālās” politikas mērķi: padomju tautu vienos kopēja – krievu – valoda.

Secinājumi

1. Žurnālos „Tiesībnieks” un „Latviešu Juristu Raksti” trimdas juristi pamatoja un popularizēja Latvijas nelikumīgās okupācijas un valstiskās nepārtrauktības ideju. Vairāki „Tiesībniekā” publicēto viedokļu autori (A. Švābe, K. Dziļleja, K. Vanags, N. Valters u. c.), jo īpaši ņemot vērā, ka viņu raksti tapuši vēl pirms Latvijas senatoru 1948. gada atzinuma, ir pieskaitāmi Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas pamatlicējiem.
2. Visi trimdas juristi ir vienoti uzskatā par prettiesisko Latvijas okupāciju, kā arī Latvijas valsts un tās elementu (tai skaitā, pilsoņu kopuma) turpināšanos.
3. Lielākā daļa trimdas juristu ir arī vienprātis par Satversmes spēkā esību padomju okupācijas apstākļos, kaut arī tās darbību vēl pirms valsts neatkarības zaudēšanas bija apturējis autoritārais K. Ulmaņa režīms.
4. Atšķiras trimdas juristu viedokļi par Latvijas valsts likumīgajiem pārstāvjiem okupācijas apstākļos. Vairums nosliecas par labu Latvijas sūtņiem ārvalstīs, daļa atbalsta arī Latvijas senatoru 1948. gada atzinumā ietverto viedokli par pēdējās likumīgās Saeimas prezidija pilnvarām šai ziņā.
5. Latvijas valstiskās turpinātības ideja, neskatoties uz PSRS okupāciju, izpaudās arī trimdas juristu periodikā publicētajā un analizētajā tiesību praksē: atsevišķos gadījumos izdevās saglabāt Latvijas pilsonību, bēgļu civiltiesiskās attiecības pirmajos pēckara gados tika risinātas atbilstoši Latvijas likumiem utt.
6. Ņemot vērā proporcionāli lielo (aptuveni ceturtdaļa) Latvijas pirmsokupācijas laika juristu daļu, ko pārstāvēja abi trimdas juristu izdevumi, un autoritāti, ko iemiesa publikāciju autori (Latvijas Universitātes mācībspēki, senatori, tiesneši, advokāti utt.), abos žurnālos paustā nostāja un argumenti Latvijas valstiskuma sakarā ir būtisks pienesums un pamats mūsdienu Latvijā izstrādātajai kontinuitātes doktrīnai.

⁸⁷ Blūms I. Tautību jēdziens padomju izpratnē. *Latviešu Juristu Raksti*, Nr. 10/11, 1970, 50.–53. lpp.

PERSONAS IDENTITĀTE PAMATTIESĪBU SKATĪJUMĀ

Anastasija Mihailova, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The objective of the article is to provide a concise insight into a judicial assessment of personal identity in the perspective of the fundamental rights, clarifying the content of named concept. To achieve the given goal a legal definition of a term has been clarified, summing the opinions provided by various legal scientists. Moreover, having studied legislative regulations, the viewpoint of the legislator on the matter has been established.

In conducting the study and clarifying the content of the right to personal identity, the appropriate case-law of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Republic of Latvia has been examined.

The following research methods have been used in the study: descriptive, comparative and analysis method. The article is concluded by the relevant conclusions.

Atslēgvārdi: personas identitāte, personas tiesības uz identitāti.

Keywords: Personal identity, The right to personal identity.

Ievads

Viens no pēdējā laikā aktuālākajiem valststiesību jautājumiem ir diskusija par Latvijas valsts pamatvērtībām, tai skaitā par Satversmes kodolu, tā saturu un neaizskaramību. Šīs diskusijas ietvaros cita starpā tiek runāts par valsts konstitucionālo identitāti, analizējot tādas Latvijas konstitucionālo identitāti veidojošus elementus kā nacionāli kulturālais raksturs, teritorija, tauta, valsts vara utt.

Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka katrai valstij kā tiesību subjektam ir sava identitāte.¹ Turklāt valsts identitāte ir nesaraujami saistīta ar tās tautas jeb nācijas identitāti. Bet kas tad veido nācijas identitāti, ja ne mēs paši – gan kopā, gan katrs atsevišķi. Tāpēc diskusija par valsts konstitucionālās identitātes elementiem aptver arī diskusiju par indivīda kā nācijas pārstāvja identitāti.

Identitātes jeb piederības izjūta sniedz personai stabilitāti un līdz ar to arī iespēju attīstīties un pilnveidoties. Mūsdienu izpratne par to, ko nozīmē apzināt savu “es” vai līdzcilvēku “tu”, tiek raksturota kā elastīga un trausla. Sevis izjūtas trūkums var novest pie zināmas rīcībnespējas. Tāpēc idejas par personas būtību un

¹ Konstitucionālās tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 13. februārī], 5., 6., 24. lpp.

nozīmi tika ierosinātas un analizētas vairākās zinātnēs un dažādos laikmetos arī pagātnē. Zināmā mērā arī cilvēktiesību jeb pamattiesību regulējums koncentrējas un regulē atsevišķus ar personas izpausmēm, tostarp ar personas identitāti, saistītos aspektus.² Tālab šī referāta mērķis ir pievērsties personas identitātes jautājumam pamattiesību skatījumā, sniedzot personas identitātes jeb personas tiesību uz identitāti juridisko vērtējumu.

1. Jēdziena definīcija un tiesiskā regulējuma apskats

Aizsākot diskusiju par personas tiesībām uz identitāti, jāatzīmē, ka dažādu valstu tiesību zinātnieki sniedz gan līdzīgu, gan arī atšķirīgu šī jēdziena definīciju. No vienas puses, tiesību zinātnieki atzīst, ka personas tiesības uz identitāti ir saistītas ar cilvēka cieņu, tādēļ tās ir uzskatāmas par pamattiesībām. No otras puses, tiesību ekspertu viedokļi tomēr atšķiras. Vieni tās uzskata par pilnīgi autonomām un neatkarīgām tiesībām,³ savukārt citi pauž viedokli, ka, lai gan šīs tiesības ir fundamentālas, tomēr tās attīstījušās no indivīda tiesībām uz privāto dzīvi. Turklāt to saturu pārsvarā nosaka judikatūra.⁴

Kopumā personas tiesības uz identitāti varētu definēt kā indivīdam piemītošas pamattiesības pastāvēt, izpausties un līdzdarboties sociālajā dzīvē atbilstoši priekšstatam par savu personību, kā arī ievērojot savas individualitātes īpašības.

Jāatzīmē, ka tie tiesību zinātnieki, kas personas tiesības uz identitāti uzskata par pilnīgi autonomām, savu viedokli pamato ar to, ka minētās tiesības ir precīzi formulētas vairākos starptautiskos dokumentos.⁵ Turklāt, analizējot Latvijas nacionālo regulējumu,⁶ var secināt, ka arī Latvijā likumdevējs akceptē ne tikai tiesību zinātnē esošo termina skaidrojumu, bet arī personas identitātes daudzpusīgo jeb daudzdimensionālo raksturu, nostiprinot to arī tiesību normās.

² Marshall J. Personal freedom throughout Human Rights Law: Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human rights. International Studies in Human Rights. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 1.

³ Sk., piemēram, Bonasso A. The Right to an Identity. Permanent Seminar on Human Rights Education. The School of Law of the University of the Republic of Uruguay: 20th June, 2001. Pieejams: http://www.iin.oea.org/ponencia_derecho_a_la_identidad_ingles.htm [skatīts 2013. gada 13. janvārī]; McCombs T., Gonzalez J. S. Right to Identity. International Human Rights Law Clinic, University of California, Berkeley School of Law: November, 2007. Pieejams: <http://scm.oas.org/pdfs/2007/CP19277.PDF> [skatīts 2013. gada 13. janvārī].

⁴ Sk., piemēram, Pino G. The Right to Personal Identity in Italian Private Law: Constitutional Interpretation and Judge-Made Rights. In: The Harmonization of Private Law in Europe. Oxford: Hart Publishing, 2000; Hert P. A Right to Identity to Face the Internet of Things? UNESCO, Tilburg: Tilburg University, 2008; Anrade N. N. G. Right to Personal Identity: The Challenges of Ambient Intelligence and the Need for a New Legal Conceptualization. In: Computers, Privacy and Data Protection: An Element of Choice. Dordrecht: Springer, 2011.

⁵ Piemēram, 1989. gada 20. novembra Konvencija par bērna tiesībām. Starptautisks līgums: *Ziņotājs*, Nr. 37, 1991, 26. septembris; 1993. gada 29. maija Konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos. Starptautisks līgums: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 162, 2001, 9. novembris; Padomes 2004. gada 29. aprīļa direktīvas 2004/83/EK par obligātajiem standartiem, lai kvalificētu trešo valstu valstspiederīgos vai bezvalstniekus kā bēglus vai kā personas, kam citādi nepieciešama starptautiska aizsardzība, šādu personu statusu un piešķirtās aizsardzības saturu, *Oficiālais Vēstnesis*, L 304, 30/09/2004, 0012.–0023. lpp.

⁶ Piemēram, Patvēruma likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100 (4086), 2009, 30. jūnijs; Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 19. jūlijs; Biometrijas datu apstrādes sistēmas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90/4076, 2009, 10. jūnijs.

Savukārt tie tiesību zinātnieki, kas personas tiesības uz identitāti uzskata par tā saucamām tiesnešu radītām tiesībām, pauž viedokli, ka šīs tiesības radušās Eiropas Cilvēka tiesību konvencijas⁷ interpretācijas rezultātā, proti, atvasinot tās no tiesībām uz privāto dzīvi.

2. Tiesu prakses atziņas

Runājot par tiesu praksi, jāatzīmē, ka to nav iespējams pilnībā aplūkot šī referāta ietvaros tās apjomīgā satura dēļ. Tādēļ tiks apskatīts tikai viens personas identitāti veidojošs elements, proti, personas izcelsme, kas arī ir viens no personas identitātes pamatjautājumiem.

Personas identitātes juridisks vērtējums visbiežāk sastopams lietās par bērna izcelšanās noteikšanu, t. sk. par paternitātes jautājumiem. Šo lietu kategorijā īpaši izdalāmas Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) atziņas, kas sniegtas lietā *Mikulic v. Croatia*. Šajā lietā pieteikuma iesniedzēja ir piecus gadus veca meitene, kura sūdzējās par paternitātes lietas izskatīšanas laiku un tādu līdzekļu trūkumu, kas varētu nodrošināt, lai viņas iespējamais tēvs ievērotu nacionālās tiesas rīkojumu veikt DNS paternitātes testu.

ECT, izskatot minēto lietu, cita starpā atzinusi arī tiesību uz privāto dzīvi pārkāpumu, proti, lai gan, no vienas puses, veicot tiesu ekspertīzi, nepieciešams nodrošināt arī trešo personu tiesību aizsardzību, no otras puses, minētajā situācijā pieteikuma iesniedzējas „būtiskā un ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju aizsargātā interese ir iegūt informāciju, kas nepieciešama, lai noskaidrotu patiesību attiecībā uz vienu no nozīmīgākajiem personas identitātes aspektiem”.⁸

Analizējot attiecīgo tiesu praksi, secināms, ka personas tiesības uz identitāti var piemist ne tikai bērnam, bet arī iespējamam bērna tēvam. Proti, lietā *Mizzi pret Maltu* izveidojusies situācija ir absolūti pretēja iepriekš aprakstītajai problēmai: pieteikuma iesniedzējs saskaņā ar Maltas tiesisko regulējumu tika automātiski atzīts par bērna tēvu, lai gan minētajā laikā viņš jau faktiski ilgstoši nedzīvoja ar savu laulāto. Turklāt saskaņā ar Maltas procesuālajām tiesību normām viņam nebija iespējams panākt, lai tiesā tiktu izskatīti meitas asins analīzes rezultāti. Šajā lietā tiesa atzinusi, ka „pieteicēja meitas interese baudīt „sociālo realitāti”, ka viņa ir pieteicēja meita, nevar būt pārāka par pieteicēja likumīgām tiesībām noraidīt tāda bērna paternitāti, kas atbilstoši zinātniskiem pierādījumiem nav uzskatāms par viņa bērnu”.⁹

No minētā secināms, ka viens no personas identitāti veidojošiem aspektiem ECT ieskatā ir tiesiskā noteiktība, un jebkāda ilgstoša nenoteiktība apdraud personas identitāti, līdz ar to tā novēršama pēc iespējas ātrāk. Tomēr atsevišķos gadījumos, lai panāktu līdzsvaru starp lietā iesaistīto pušu interesēm, šī tiesiskā noteiktība var būt pakļauta arī zināmiem ierobežojumiem.

Tomēr diskusija par bērna izcelšanos neaprobežojas tikai ar jautājumiem attiecībā uz bērna paternitāti, šeit ir jārunā arī par bērna izcelšanos (angl. – *origin*) kā tādu. Proti, ECT tiesu praksē ir atrodami arī tādi spriedumi, kuros ECT „kā personas būtisku un ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju aizsargātu interesi atzīst

⁷ 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautisks līgums: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs.

⁸ ECT spriedums lietā 53176/99 *Mikulic v. Croatia*, para. 64.

⁹ ECT spriedums lietā 26111/02 *Mizzi v. Malta*, para. 112.

arī personas tiesības saņemt informāciju, kas nepieciešama, lai izprastu savu bērnību un agrīno attīstību”.

Viens no šādiem spriedumiem, kas zināmā mērā ietekmējis arī turpmāko judikatūras attīstību, ir ECT 1989. gada spriedums lietā *Gaskin v. United Kingdom*. Šajā lietā pieteikuma iesniedzējs, kuram tika nodrošināta ārpusģimenes aprūpe, sūdzējās par vietējo iestāžu atteikumu atļaut viņam iepazīties ar savas lietas materiāliem, norādot, ka šādā veidā tiktu atklāta sensitīva informācija par trešajām personām (skolotājiem, draugiem, audžuģimeni, kaimiņiem utt.), kuras nekad nesniegtu izvērstas ziņas par *Gaskin*, ja zinātu, ka viņu sniegtā informācija būtu pieejama minētajai personai. Noteicošais apstāklis šajā lietā bija tas, ka vīrieša māte, kura varējusi dot atļauju iepazīties ar minētās lietas materiāliem, bija mirusi. Tādējādi ECT atzina, ka aizliegums iepazīties ar attiecīgajiem lietas materiāliem varēja pastāvēt tikai tādā gadījumā, ja būtu nodrošināta neatkarīga institūcija, kas spētu izvērtēt pieeju lietas materiāliem, ja trešās personas izvairās vai nevar sniegt attiecīgu piekrišanu¹⁰.

Diskusijā par lietām, kas izriet no bērna izcelsmes noteikšanas, īpaši būtu izdalāma lieta *Odièvre v. France*. Šajā lietā sieviete vēlējās noskaidrot savas mātes identitāti, kura atteicās no meitas un nodeva viņu adopcijai. Būtībā saskaņā ar Francijas tiesisko regulējumu bērna mātes tiesības palikt nezināmai ir prioritāras pār bērna tiesībām noskaidrot savu izcelsmi. Acīmredzami šajā lietā bērna un mātes intereses saduras, turklāt Francijas tiesību sistēmā tiek atbalstītas bērna mātes tiesības dzemdēt bērnu anonīmi, kas līdz ar to norāda uz mātes tiesību pārkāpumu pār bērna tiesībām.

Šajā lietā tiesa ar 10 balsīm pret 7 atzina, ka taisnīgs līdzsvars starp personu interesēm tika panākts. Tomēr septiņi tiesneši, kuri nav pievienojušies minētajam viedoklim, norādīja, ka šajā gadījumā Francijas tiesiskā regulējuma un tiesu prakses rezultātā vispār nav iespējams izpildīt tā saucamo taisnīga līdzsvara testu, jo bērna mātei jau sākotnēji tiek nodrošināta iespēja sniegt neapspriežamu atteikumu atklāt savu identitāti, savukārt bērnam netiek piedāvāti nekādi tiesiskie aizsardzības līdzekļi un iespējas apstrīdēt minēto atteikumu.¹¹

Lai gan minētais ECT spriedums tiek uzskatīts par vadošo spriedumu šādu kategorijas lietās, jāatzīmē, ka tas nav guvis īpašu atsaucību turpmākajā tiesu praksē, kur cita starpā būtu izdalāmi ECT spriedumi lietā *Jäggi v. Switzerland* un *Phinikaridou v. Cyprus*.

Pirmajā lietā pieteikuma iesniedzējs lūdza veikt viņa varbūtējā tēva mirstīgo atlieku ekspertīzi, taču tas tika atteikts, norādot, ka šādā gadījumā tiktu pārkāpts līdzsvars starp mirušās personas un pieteikuma iesniedzēja tiesībām. Noteicošais apstāklis, kas ietekmēja tiesas spriedumu minētajā lietā bija tas, ka bioloģiskā noteiktība nemainītu esošos ierakstus attiecīgajos Civilstāvokļa aktu reģistros, līdz ar to pieteikuma iesniedzēja patiesā interese bija tikai noskaidrot savu izcelsmi. Ievērojot minēto, tiesa atzinusi, ka tiesiskās noteiktības saglabāšana nav pietiekams pamatojums, lai liegtu pieteikuma iesniedzējam noskaidrot savu izcelsmi.¹²

Zināma līdzība bija vērojama arī lietā *Phinikaridou v. Cyprus*. Pieteikuma iesniedzēja tikai 52 gadu vecumā no mātes uzzināja sava bioloģiskā tēva vārdu. Tādējādi paternitātes noteikšanas termiņš, tas ir, 3 gadi pēc pilngadības

¹⁰ ECT spriedums lietā 10454/83 *Gaskin v. United Kingdom*, para. 49.

¹¹ ECT spriedums lietā 42326/98 *Odièvre v. France*, Joint Dissenting Opinion of Judges Wildhaber, Sir Nicolas Bratza, Bonello, Loucaides, Cabral Barreto, Tulkens and Pellonpää.

¹² ECT spriedums lietā 58757/00 *Jäggi v. Switzerland*, para. 43.

sasniedzšanas, bija notecējis. Šajā lietā tiesa atzina, ka beznosacījuma termiņa noteikšanas dēļ taisnīgs līdzsvars netika panākts. Turklāt minētajā lietā tiesības zināt savu izcelsmi prevalē pār citām tiesībām un interesēm.¹³

Attiecībā uz Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk – Satversmes tiesa) spriedumiem, kuros tiek analizēta personas identitāte un tās veidojošie elementi, pirmkārt, būtu jāmin Satversmes tiesas 2001. gada spriedums lietā par uzvārda *Mentzen* atveidi latviešu valodā. Proti, Mencenas kundzi neapmierināja ar Vācijas pilsoni noslēgtajā laulībā pieņemtā uzvārda latviskošana. Šajā lietā Satversmes tiesa atzina: „Cilvēka vārds ir visciešākajā veidā saistīts ar cilvēka identitātes izjūtu, tāpat arī ar viņa privāto un ģimenes dzīvi. Taču to lieto ne tikai pats tā īpašnieks, tam ir arī svarīga sociālā funkcija – tas dod iespēju cilvēku identificēt.”¹⁴

Jāatzīmē, ka attiecībā uz minēto spriedumu ECT, vērtējot J. Mencenas pieteikuma iesniegšanas pieļaujamību, atzinusi, ka, „pirmām kārtām, Latvijas Republikas iestādēm, nevis ECT, ir jāizvērtē latviešu valodas patiesā situācija Latvijā un tās apdraudējuma riski. Ievērojot minēto, kā arī to, ka Satversmes tiesa atzinusi, ka latviešu valodas sociālā situācija Latvijā joprojām ir trausla (nestabila) un līdz ar to tai ir nepieciešama papildu aizsardzība, secināms, ka ECT var izvērtēt tikai attiecīgās procedūras ievērošanu, par ko acīmredzami strīda nav.”¹⁵

Zināms personas identitātes juridisks raksturojums atrodams arī Satversmes tiesas 2005. gada spriedumā attiecībā uz lūgumu atzīt par Satversmei neatbilstošu kriminālatbildību, kas paredzēta par narkotisko un psihotropo vielu lietošanu savā mājā vai dzīvoklī. Šajā lietā Satversmes tiesa, interpretējot tiesības uz privāto dzīvi, norādījusi, ka „šīs tiesības [cita starpā] skar [...] indivīda [...] identitāti. Tiesības uz privāto dzīvi nozīmē, ka indivīdam ir tiesības [...] dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās. Šīs tiesības ietver indivīda tiesības būt atšķirīgam, saglabāt un attīstīt īpašības un spējas, kas viņu atšķir no citiem cilvēkiem un individualizē”¹⁶

Tomēr īpaša uzmanība būtu pievēršama Satversmes tiesas 2009. gada spriedumam, kurā tika vērtēta paternitātes apstrīdēšanas termiņa atbilstība Satversmei. Šajā lietā Satversmes tiesa bērna tiesības uz identitāti vērtē nevis kontekstā ar tiesībām uz privāto dzīvi, bet tiesībām uz taisnīgu tiesu. Turklāt, vērtējot pamattiesību ierobežojumu, Satversmes tiesa atzinusi, ka tam ir leģitīms mērķis – bērna tiesību aizsardzība. Satversmes tiesas ieskatā, „lai nodrošinātu bērna tiesības uz personas identitāti, ir nepieciešams nodrošināt tiesisko noteiktību, un šā mērķa sasniegšanas labad var paredzēt noteiktu paternitātes apstrīdēšanas termiņu”¹⁷

¹³ ECT spriedums lietā 23890/02 *Phinikaridou v. Cyprus*, para. 64.

¹⁴ Par Valsts valodas likuma 19. panta un Ministru kabineta 2000.gada 22.augusta noteikumu Nr.295 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 116. pantam: Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.187, 2001, 22. decembris.

¹⁵ ECT lēmums par pieteikuma pieļaujamību lietā 71074/01 *Mentzen alias Mencena v. Latvia*, para B 2 (b).

¹⁶ Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas “narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 26. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-17-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 16, 2005, 28. janvāris.

¹⁷ Par Civillikuma 156.panta otrās daļas vārdu “divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad viņi uzzinājuši par apstākļiem, kas izslēdz paternitāti” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. un 96. pantam un 1975. gada 15. oktobra Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam: Satversmes tiesas 2009. gada 3. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 88, 2009, 5. jūnijs.

Secinājumi

1. Tiesību zinātnieki sniedz gan līdzīgu, gan atšķirīgu jēdziena „identitāte” skaidrojumu. Tiesību eksperti ir vienprātis, ka personas tiesības uz identitāti ir saistītas ar cilvēka cieņu, tādēļ tās ir uzskatāmas par pamattiesībām. Viedokļu atšķirība izpaužas tajā, ka ievērojama tiesību ekspertu daļa uzskata šīs tiesības par pilnīgi autonomām un no citām tiesībām neatkarīgām, turpretī citi tiesību zinātnieki pauž viedokli, ka, lai gan šīs tiesības ir fundamentālās, būtībā tās izriet no indivīda tiesībām uz privāto dzīvi un veidojušās tiesību interpretācijas rezultātā. Tādējādi to saturu pārsvarā nosaka ECT un citu tiesu judikatūra.
2. Apkopojot tiesību zinātnieku sniegtās definīcijas par personas tiesībām uz identitāti, secināms, ka personas identitātes tiesības ir indivīdam piemītošas pamattiesības pastāvēt, izpausties un līdzdarboties sociālajā dzīvē atbilstoši priekšstatam par savu personību un ievērojot savas individualitātes īpašības.
3. Tiesību normu analīze rāda, ka likumdevējs atzīst un aizsargā personas identitāti un tās daudzpusīgās izpausmes. Turklāt personas identitātes tiesības eksistē tiesību normās gan kā patstāvīgās tiesības, gan kā tiesības, kas ir cieši saistītas ar tādām pamattiesībām kā personas tiesības uz privāto dzīvi.
4. ECT ir atvasinājusi personas tiesības uz identitāti no personas tiesībām uz privāto dzīvi, to saturs ir dinamisks, un tās cita starpā veido tādi elementi kā tiesiskā noteiktība, kas savukārt ietver personas tiesības zināt savu izcelsmi un izcelsmes vēsturi, t. sk. tiesības saņemt informāciju, kas nepieciešama, lai izprastu savu bērnību un agrīno attīstību.
5. Satversmes tiesa atzīst personas tiesības uz identitāti un nosauc atsevišķus to veidojošos elementus. Latvijas konstitucionālās tiesas prakse liecina par to, ka personas identitātes tiesības nav pakārtotas tikai tiesībām uz privāto dzīvi, tās ir vērtējamas arī citu tiesību kontekstā. Personas identitāte kā tāda ir saistīta ar privāto dzīvi, taču starp personas tiesībām uz identitāti un tiesībām uz privāto dzīvi nevar likt vienādības zīmi. Zināmā mērā šīs tiesības gan pārklājas, gan eksistē patstāvīgi.

DOKTRĪNA, DOGMA, TIESĪBU PIEMĒROŠANAS PALĪGLĪDZEKĻI UN SATVERSMES KODOLS

Diāna Apse, *Mg. soc. zin.*

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

This publication is devoted to the importance of science of law, revealing the actual rights concept content of interacting with the other additional sources of rights and the knowledge of separate law school representatives. The author has researched different doctrines of rights acknowledgements and the contents normative and symbolism.

Discussed issues among scientists of law were looked at in connection with established course of science of law and rights and culture anthropology, explaining the importance of symbols and its levels and relating it with the constitution core's content strengthening elements, such as national anthem, its importance and including it in possible Constitution's Preamble's text.

Atslēgvārdi: tiesību zinātne, dogma, doktrīna, tiesību piemērošanas palīglīdzekļi, Satversmes kodols, valsts himna.

Keywords: law of science, dogma, doctrine, support aids of the application of law, Constitution core, national anthem.

Tiesību zinātne un tiesību piemērošanas palīglīdzekļi – svarīgu tiesību jēdzienu izpratnes veidotāji

Dzīve uzdod arvien jaunus tiesību jautājumus. Tie kopīgi risināmi tiesībniekiem – zinātniekiem un praktiķiem. Tiesību zinātnes, doktrīnas un dogmas jēdzienu satura meklējumi Latvijā kļuvuši aktuāli arī saistībā ar Satversmes kodola satura noskaidrošanu un otrādi.

Tiesību palīgavotiem, īpaši tiesību zinātnei kā citu tiesību palīgavotu atziņu katalizatoram, ir sevišķa nozīme Satversmes kodola satura atklāšanā, mijiedarbojoties ar tiesību piemērošanas palīglīdzekļiem un citu zinātņu nozaru ekspertu atziņām.

Teorijā par palīgavotu tiek atzītas tiesību zinātnes atziņas jeb doktrīnas, tradicionāli ar to saprotot viedokļus, ko pauduši tiesībzinātnieki ar lielu pieredzi, ja šie viedokļi ir nemainīgi noteiktā laika posmā.

Tomēr reizēm gadās, ka mijiedarbojas pieredzējušu un ļoti jaunu tiesībnieku viedokļi. Tas izskaidrojams ar Latvijas tiesību sistēmas attīstības procesa īpatnībām pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, kas ietekmē arī pārmaiņas tiesību izpratnē un tiesību zinātnē.

Viņš uzskatīja, ka vienīgi tiesību zinātne un tiesu prakse var noteikt, vai ierādums ir pieskaitāms paražu tiesībām. Tādējādi tiesību zinātne un tiesu prakse pārņēma „atlaistā” likumdevēja lomu.⁶

Uzsverot zinātniskās darbības faktisko nozīmi, profesors Augusts Lēbers (*August Loeber*) paudis viedokli, ka no tiesiskiem jēdzieniem attīstās apzinīga tiesāšana un līdz ar to arī tiesību zinātne, kuras uzdevums ir iedalīt jēdzienus un pazīt tajos esošo materiālu.⁷

Jāpiekrīt profesora K. Baloža teiktajam, ka, lai gan tiesību doktrīnas jēdziens ir tuvs tiesību zinātnes jēdzienam, tomēr „tiesību doktrīna” ir šaurāks jēdziens nekā „tiesību zinātne”, jo tiesību doktrīnu veido zinātnisko pētījumu radītās tiesību atziņas, bet tiesību zinātne aptver ne tikai tiesību atziņas, bet arī pašu izziņas procesu.⁸

Filozofijā jēdziens „zinātne” (vācu – *Wissenschaft*, sengrieķu – *επιστημη*, mūsdienu grieķu – *επιστημη*, latīņu – *scientia*) tiek skaidrots kā kultūras nozare, jēdziens „tiesības” – kā ētisku vērtību (taisnīgums, kārtība, tikumība, patiesīgums, uzticamība u. tml.) kopums, kas sākotnēji balstīts vienlīdzības idejā.⁹ Tiesību zinātnes sasniegumi ir atspoguļoti dažādā juridiskajā literatūrā.

Jēdziens „doktrīna” tiek skaidrots kā mācība, zinātnisko, filozofisko vai politisko uzskatu sistēma, galvenais princips teorijā vai politikā,¹⁰ savukārt jēdziens „tiesību dogma” – kā tiesību princips, ko jurisprudences atzīst par pašsaprotamu, par tādu, kas nav jāpierāda un nav jāpakļauj kritikai,¹¹ vai kā spriedums, ko lieto kā neatbilstošu konkrētiem apstākļiem un laikam.

Tiesību zinātnieki norāda uz aktuālām problēmām tiesību jaunradē un piemērošanā. Svarīga nozīme tiesību jēdziena satura atklāšanā ir tiesību piemērošanas palīgīdzekļiem, kuri tiesiskai un demokrātiskai valstij atbilstošas tiesību izpratnes un piemērošanas veicināšanai bieži ir tikpat nozīmīgi kā tiesību palīgavoti.

Civilprocesa likuma komentāru II daļas izdošanai veltītajā pasākumā 2012. gada 19. septembrī tā juridiskā redaktore Mg. iur. Signe Terihova norādīja uz tiesu nolēmumu un judikatūras pieejamības nepieciešamību un tiesību zinātnes lomu nacionālas un tiesiskas valsts attīstībā, saistot to ar Satversmes kodola jautājumu.¹² 2012. gadā konferencēs tiesību zinātnieku priekšlasījumos akcentētas tā brīža aktuālās problēmas saistībā ar ekonomiskās lejupslīdes radītajām sekām un to izpausmēm tiesiskajā regulējumā, piemēram, dr. iur. Kristīne Dupate savā referātā norādīja uz cilvēka cieņas nopietniem apdraudējumiem un diskriminācijas aspektiem sociālās drošības jomā,¹³ profesors Jānis Lazdiņš uzsvēra nepieciešamību aizpildīt likuma robus attiecībā uz iztikas minimuma noteikšanu Latvijā, jo šis jautājums nesaraucjami saistīts ar pamattiesībām uz

⁶ Plašāk sk. *Neimanis J.* Ievads tiesībās. Rīga: Aut. izdevums, 2004, 31. lpp.

⁷ *Loebers A.* Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. LU, 1922, 23.–24. lpp.

⁸ *Balodis K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 66. lpp.

⁹ *Философский словарь: основан Г. Шмидтом.* Москва: Республика. 2003, 292, 356.стр.

¹⁰ Latviešu-angļu/Angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Kamene, 2002, 46. lpp.; Svešvārdu vārdnīca. J. Balduncika red. Rīga: Jumava, 1999, 166. lpp.

¹¹ Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 66. lpp.

¹² *Terihova S.* Tiesību zinātnes attīstību nedrīkst balstīt vienīgi uz tirgus ekonomikas principiem. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2012, 25. septembris, 2. lpp.

¹³ Plašāk sk. *Dupate K.* The Quality Of Implementation Of The EU Non-Discrimination And Gender Equality Law In Latvia. Publicēts starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājumā: *The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space.* Rīga: LU, 2012, 185.–186. lpp.

cilvēka goda un cieņas aizsardzību.¹⁴ Cilvēka cieņas un iztikas jautājumu taisnīgas tiesiskās noregulēšanas ignorānce veicinājusi arī ievērojamas tautas daļas izbraukšanu no Latvijas.

Vienotas vērtību izpratnes, tiesiskuma izpratnes trūkums, ticības zudums tiesiskumam un savai valstij traucējis cilvēkiem sasniegt izvēlētos mērķus, gūt gandarījumu un prieku par iespēju piepildīt savus nolūkus šeit, Latvijā. Arī tāpēc aktualizējušies jautājumi par Satversmes kodola saturu. Tradicionālo vērtību pārziņāšana un iemūžināšana rada stabilitāti un drošību.

Satversmes kodols, tā normatīvitate un simboliskums

Satversmes kodols nav nemainīgs. Tas aptver Latvijas valsts un tās demokrātiskās iekārtas identitāti. Identitāte atšķir vienu valsti no citas un vienu iekārtu no citas. Identitāte laika gaitā var mainīties, taču šādu dabisko maiņu ceļā tā nepazūd, bet gan attīstās.¹⁵

Dr. soc. pol. Ivars Ījabs, aplūkojot vērtību kopumu, kas atrodas rakstītā teksta pamatā un raksturo Latvijas valsti, secina, ka Satversmes kodols kā valstiskuma ideja ir apskatāms kā mūžīgā un nevēsturiskā elements.¹⁶ Tas ir jāuztver arī kā simbols. Par maz būs, ja, piedāvājot Preambulas redakciju, to formulēs kā tekstuāli kodolīgu, bet saturiski plašu eifēmismu.¹⁷ Satversmes kodolu skaidro ar identitātes stūrakmeņu noteikšanu. Papildus jāņem talkā tautas sociālo atmiņu krājums.

Tautas sociālā atmiņa glabā daudzus līdzīgus stāstus par to, kā vīri un sievas, atgriežoties no izsūtījuma un šķērsojot Latvijas robežu, piecēlās kājās un vairākas minūtes klusēja. Viņi klusējot dziedāja Latvijas himnu. Tātad viņiem tas bija sakrāls un visaugstākais simbols.

Tālāk jāaplūko simboli un to līmeņi. Arī juridiskajā antropoloģijā uzsvērts, ka sabiedrībai nepieciešami simboli un rituāli, jo tie dod dzīvei jēgu. Tie ir paņēmieni, kā sabiedrība pastiprina savu fundamentālo vērtību nozīmīgumu.¹⁸

Ir vismaz trīs simbolu līmeņi. Pirmais līmenis ir eksoteriskie (visiem pieejamie) simboli. Tie ir materiālā formā un parasti nav papildus jāskaidro. Dr. iur. R. Apsītis uzsvēris, ka tas varētu būt zināmu Satversmes normu kopums. Par svarīgākajām Satversmes normām varētu uzskatīt 1., 2., 3., 4., 6. un 77. pantu, nākamie svarīguma ziņā būtu 36., 55., 64., 82., 91. un 100. pants.¹⁹

¹⁴ Plašāk sk. *Dubava I.* Jauna tradīcija – Valststiesību diena. *Jurista Vārds*, Nr. 46, 2012, 13. novembris.

¹⁵ *Levits E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātņi un Satversmes kodolu. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 17.–18. lpp.

¹⁶ *Ījabs I.* Materiāli. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 223. lpp.

¹⁷ Plašāk sk. *Dravnieks A.* Materiāli. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 232. lpp.

¹⁸ *Рулан Н.* Юридическая антропология. Москва: Норма, 2000, с. 295.

¹⁹ Plašāk sk. *Apsītis R.* Materiāli. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 213. lpp.

Nākamo līmeni – mākslīgos simbolus – veido cilvēkiem nozīmīgi abstrakti jēdzieni. Mākslīgos simbolus rada grupa, kurai atpazīstama jēdziena kopēja saite, kas atklājas zinātajiem, tiem, kuriem zināma to patiesā nozīme. Šai personu grupai jācenšas citiem sniegt zināšanas par simbolu izpausmi arī tiesību fenomenu pasaulē, veidojot kopēju norunu, kāda jēga piešķirama parādības saturam, palīdzot uztvert skaidrojamā jēdziena vai simbola jēgas patieso būtību (skatot, kā senāk un citviet tas saprasts). Vēl jo svarīgāk tas ir tad, ja valstiskums ticis pārtraukts vardarbīgi (saistot ar Satversmes kodolu). Tiesībnieku paveiktais darbs, „izsijājot” tiesību palīgavotus un tiesību piemērošanas palīglīdzekļus, Satversmes kodola saturu atklājis un atklās vēl pilnīgāk, un tas, iespējams, nonāks arī rakstīta avota statusā.

Globālismam raksturīgā „pasaules privatizācija”, neokonservatīvisms un „pārstartēšanas” krīzes (to dēvē arī par izmantojamas krīzes radīšanu) bieži kalpo slēptiem (noteiktu grupu interesēs iniciētiem) mērķiem – iebiedēšanai, mazvērtības sajūtas radīšanai, tradicionālo pamatvērtību apšaubīšanai. Bieži šoka terapija izgāžas, jo pārmērīga „svešā uzpotēšana” ved pie absolūtas kopējās sistēmas degradācijas – nievām, zaimiem, varmācības no vienas puses un pretreakcijas, aizsargājot vērtības, no otras. Viss ir bijis un atkarījas.²⁰

Dokumentāli pētnieciskie darbi un īpaši nozaru ekspertu analītiskie vērtējumi pamatvērtību aizsardzības jomā iegūst sevišķu nozīmi kā tiesību izpratnes un piemērošanas palīglīdzekļi, jo palīdz atjaunot „lietu kārtību”.²¹

Valstisko pīlāru ”šūpas” neatkarības laikā piedzīvotas vairākkārt, īpaši pēdējos gados, ļaujot izskanēt jautājumam „Ko darīt, ja himna neuzrunā? Ko darīt, ja himna diskriminē?”²²

Jāņem talkā hermeneitika. No hermeneitikas ietekmējušies ne tikai tiesībnieki, bet arī kultūras un simboliskās antropoloģijas pārstāvji Klifords Ģircs (*Geertz*)²³ un Viktors Tērners (*Turner*), kas pauduši, ka dominējoši simboli mēdz kļūt par galvenajiem vērtību mijiedarbības katalizatoriem. Pat necilam materiālam objektam var piemist augsta garīgā simboliskā vērtība, kas norāda

²⁰ Plašāk sk. *Kleina N.* Šoka Doktrīna. Katastrofu kapitālisma uznaēciens. SIA „Dienas Grāmata”, 2011, 258. lpp. „Krīzes stratēģija izmantota vēl ne reizi. 1995. gada septembrī Kanādas preseī tika nopludināts videomateriāls, kurā Ontario izglītības ministrs Džons Snolens (*John Snobelen*) ierēdņu sanāksmē aiz slēgtām durvīm pavēsta, ka, iekams paziņot par izglītības budžeta samazināšanu un citām nepopulārām reformām, pieļaujot informācijas noplūdi, kas ieskicētu nepatikamāku ainu, nekā viņam „būtu patīkami minēt”, ir jārada panikas atmosfēra. Viņš to sauca par „izmantojamas krīzes radīšanu”.

²¹ Turpat, 472. lpp. „Vietējās atjaunošanas kustības sākas ar priekšnoteikumu, ka no ievērojamās postažas, ko paši esam radījuši, bēgšana nav iespējama un ka iznīcināšanas – vēstures, kultūru, atmiņas dzēšanas – jau ir bijis pietiekami. Kamēr korporatīvais krusta kara sirojums turpina nežēlīgo iznīdēšanu, kāpinādams šoka triecienu spēku, lai spētu dragāt aizvien pieaugošo pretestību, kādu sastop, šie projekti rāda jaunu progresu ceļu fundamentālismā. Būdami radikāli vienīgi skaudrajā praktiskumā, sakņoti kopienās, kurās dzīvo, šie vīrieši un sievietes sevi redz kā vienkāršus remontstrādniekus, kas ņem nomesto un to labo, nostiprina, vērsot pilnīgāku un taisnīgāku. Galvenokārt viņi iebūvē noturīgumu līdz brīdim, kad sagaidāms nākamais strāvas trieciens.”

²² Pieejams: http://www.tvnet.lv/izklaide/notikumi/443500-latvijas_himna_ir_morali_un_saturiski_novecojusi [skatīts 15.02.2013.]

²³ *Geertz C.* The Interpretation of Cultures, Basic Books, 1973, p. 80, 99. ISBN 0465097197, 9780465097197. „Simboli, piemēram valoda, māksla, mīti un rituāli, kalpo orientācijai, komunikācijai un paškontrolei, rada jaunu vidi, kurai cilvēkam ir jāpielāgojas.” „Reliģiskie simboli formulē pamatattiecības starp noteiktu dzīves stilu un noteiktu metafiziku, tādējādi viens otru simbiotiski ietekmēdami.” Pieejams: http://books.google.lv/books?id=BZ1BmKEHti0C&dq=clifford+geertz+the+interpretation+of+cultures&hl=lv&source=gbs_navlinks_s. [skatīts 2013. gada 19. februārī].

uz iespējamām viena simbola daudzpusīgajām nozīmēm un to, ka nepieciešams analizēt simbolus novēroto emociju kontekstā.²⁴

Antropoloģe Mērija Duglasi (*Mary Douglas*), kura iespaidojusies no Emīla Dirkema un sava skolotāja Evana-Evansa Pričarda idejām, pauž, ka nav tīru vai netīru lietu pēc būtības, tās ir tikai mūsu kategorijas. Duglasi pārskata arī attiecības starp tīro, netīro un svēto (*sacred*) dažādās sabiedrībās un dažādos laikos, uzsverot, ka svarīgi precīzi nolasīt reliģiskās, rituālās un ar dzīvesveidu saistītās darbības, svarīgi saprast un izskaidrot šo aizsargājošo darbību sociālo kontekstu un vēsturisko attīstību, sabiedrības un tās pārstāvju vēsturi. Mērija Duglasi, pētot kultūras simbolus un to interpretācijas nozīmi, uzsver, ka mums vajadzētu apzināties – zemapziņā mēs vienmēr ceram uz Visuma simbolu iekļaušanos mūsu materiālās pasaules stāvokļa uzlabošanā.²⁵

Tautas lūgšanas teksts sevī ietver gan nolūku, izvēles pamatojumu, vienotību un ticību uz pilnību kā būtisks Satversmes kodola balsts.

Ja arī Satversmes tiesas prakse kādā jautājumā, visdrīzāk cikliskuma teorijas ietvaros (tāpat kā ekonomikā ir periodiskas krīzes, arī institūciju darbībā mēdz būt attīstības un stagnācijas posmi), kļūst pārlietu normatīviska, tad, kā to uzsvēris Dr. iur. J. Pleps,²⁶ līdzsvara labad vairāk jārunā autoritatīviem tiesībniekiem. Tā normatīvais un mākslīgais līmenis nonāk harmonijā.

Trešais līmenis jau ir abpusēji vērstas mistiskais līmenis, sirdsprāts, kas piedalās jēdziena-simbola garīgajā izpratnē, ko vārdos parasti grūti formulēt. Tas ir kā garīgs pārdzīvojums, pakāpiens pretī pilnībai. Tā saturu palīdz atklāt arī sociālā atmiņa. Šajā līmenī (garīgajā un arī valstiski ekonomiskajā domāšanas līmenī) jānotiek atveseļošanai.

Katra līmeņa elementā ir kaut kas dominējošs, kas veido saistību ar citu līmeni savstarpēji papildinošā mijiedarbībā.

Saistot iepriekš teikto ar tautas lūgšanas tekstu, "ticīgie ideālisti" tajā saklausīs: „Laid mūs tur laimē (cilvēka cienīgi) diet, tur, pilsoniski izglītotajā Latvijā!” Turpinot teksta skaidrojuma izvērsumu jau citā līmenī, citi tajā dzirdēs: „Kā dziedātāji, tā dejojāji apdzied Tevi (visi mani avoti ir Tevī; Psalmi 87–7). Latvju dzīvesziņas kopēji lūgšanas tekstā izlasīs: „Lēni, lēni Dieviņš brauca, meklē zemes saim(e)nieku...” Vēl citi, kas jūtas sociāli atstumti, tur, iespējams, atradīs: "Mēs ceram, ka Dievs, kas ir izglābis savu tautu un atdevis tai apsolīto zemi, valstību, priesterību un svētību, kā viņš to bija apsolījis caur savu bauslību, drīz apžēlosies par mums un no visas pasaules savedīs mūs kopā svētajā vietā, jo viņš ir izrāvis mūs no milzīga posta un darījis šķīstu šo vietu.”²⁷

Simboli ir vienlaikus visos līmeņos esoši un visus līmeņus saturoši kā harmo- niska kopa, taču pieejami katram savā izpratnes līmenī.

²⁴ Turner V. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, Cornell University Press, 1967, p 22, 54. ISBN 0801491010, 9780801491016. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=62bKQB5xE0C&dq=victor+turner+symbols&hl=lv&source=gbs_navlinks_s [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁵ Douglas M. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, 1984, p 61. ISBN 0415066085, 9780415066082. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=ZLH7Yy--XOMC&dq=mary+douglas+purity+and+danger&hl=lv&source=gbs_navlinks_s [skatīts 2013. gada 20. februārī].

²⁶ Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/eksperti-st-nav-atbildejusi-vai-driksteja-notikt-krievu-valodas-referendums.d?id=42917416> [skatīts 2013. gada 21. februārī].

²⁷ Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām, Latvijas Bībeles biedrība, 2012. Makabeju grāmata 2 (2Mak 1:27) 1784. lpp.

Raugoties uz trim simbolu izpratnes līmeņiem caur to informācijas lauku, ko pēdējā laikā piedāvā tiesību zinātnes atziņas, norādot uz tiesībpolitikas trūkumiem, kritizējot likumdevēja stratēģiju, analizējot tiesu praksi, jānorāda – kā tauta pakļauta tiesībām, tā tiesības pakļautas tautas lūgšanai pēc valsts lēmumu un demokrātiskā vairākuma tiesībām, pēc sociālās drošības minimuma, latviešu valodas un kultūras aizsardzības un valsts pastāvēšanas jēgas.²⁸

Viedoklis un tā mūžības klauzula (likumdevēja ierobežojums) iegūst papildu krāsas paaudžu solidaritātes un atbildības priekšā, skatot paaudžu atbildību arī kā senu teoloģisku principu²⁹ un arī tiesiskumu kā racionāli pamatotu suverēnu gribu pēc nacionālas valsts.

Ar mūžības klauzulas atzīšanu sabiedrībā, politiskajā vidē un tiesību zinātnē var izrādīties par maz,³⁰ to jānostiprina vēl ar kādu dziļi simbolisku vērtību.

Simbola koda atslēga, kurai ir nevainojama forma un saturs un vienlaikus Satversmes kodola garants, ir iekodēta tautas lūgšanā „Dievs, svētī Latviju!” Vērtējot tautas lūgšanas rašanās vēsturiskos apstākļus, jākonstatē, ka tolaik tie bija vienīgie vārti, caur kuriem varēja iziet un iesakņoties tautas apziņā Baltijas un Latvijas brīvības idejas, vēlāk kļūstot par svarīgu nacionālu un neatkarības simbolu,³¹ kas iedod spēju kalpot ar mīlestību (ne ar ekstrēmu tiesībpozitīvismu) savai zemei, lūdzot svētību attīstībai un sev – cilvēka cieņu. Satversmes 1. panta saturiskie virsprincipi skatāmi kopsakarā ar šo atslēgu – visu principu principu. Virsprincipa atzīšana iezīmē tiecību uz mērķi – virsinformāciju par to, kas īsti ir Satversmes kodols. Simbolu līmeņu atpazīšana ir saistīta ar domāšanu un garīgo pārdzīvojumu. Tā pamatā ir izskaidrošana (arī simbolu līmeņos) un kopjama sistematiska izpratne par mūžīgajiem garīgajiem jautājumiem. Tas ir veids, kā domāt un attīstīt šo domāšanu, mainot cilvēku dzīvi. Atstāt domāšanu par Satversmes kodolu noteicošām vērtībām tikai tiesībnieku rokās būtu bīstami šīs domāšanas attīstībai.

Kopsavilkums

1. Doktrīna ir zināšanu – zinātniskajos pētījumos rasto atziņu – kopums un to pētniecība, doktrīnu apkopošana, lai izveidotos tiesību zinātne.
2. Dogma (dogmatika) ir metodoloģisks palīglīdzeklis, kurš kā juridiskās hermeneitikas sastāvdaļa (kopā ar interpretāciju) saskaņo rīcību ar tiesībām, tādējādi fiksējot tiesību pamatprincipus ierobežotā laikā.

²⁸ Sk. *Levits E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 95. lpp.

²⁹ Plašāk sk. *Levits E.* Konstitucionālā identitāte atšķir valsti no valsts. Intervija žurnālam „Jurista Vārds”. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 203. lpp.

³⁰ Plašāk sk. *Pleps J.* Materiāli. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 203. lpp.

³¹ Lielā Latvijas enciklopēdija, apgāds Zvaigzne ABC, 2005, 2009. Valsts simboli, 263. lpp. ”Pirmo reizi Baumaņu Kārļa sacerēto dziesmu dziedāja Pirmajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos 1873. gada 6. jūnijā. Cariskā cenzūra bija aizliegusi lietot vārdu „Latvija”, to tad aizstāja ar vārdu „Baltija” Taču svētku komitejai iesniegtajā tekstā viņš bija minējis gan Baltijas guberņas nosaukumu, gan Latvijas vārdu; tolaik tam bija vajadzīga liela drosme. Nākamajā gadā pēc Baltijas gubernatora pavēles Rīgā publiski tika sadedzināts Pēterburgā iespiestais latviešu dziesmu krājums, kurā bija līgo dziesmas un arī Tautas lūgšana. Ar laiku tā kļuva par nacionālo himnu. Pirmā pasaules kara laikā cara valdība, lai uzmundrinātu strēlniekus, atļāva dziedāt „Dievs, svētī Latviju!” 1918. gada 18. novembrī Tautas lūgšana skanēja tagadējā Nacionālā teātra zālē Latvijas valsts proklamēšanas sēdē.”

3. Tiesību zinātne kā plašāks jēdziens par tiesību doktrīnu un dogmu, sevi ietver arī pētniecību, juridiskajā literatūrā pausto viedokļu kopumu. Tā arvien no jauna pārbauda apzinātos viedokļus tiesību palīgavotu un tiesību piemērošanas palīgīdzekļu mijiedarbībā, izmantojot arī starpdisciplinārus pētījumus un citu sociālo un humanitāro zinātņu ekspertu atziņas.
4. Satversmes kodola satura atklāšanās/izpaušme notiek trijos līmeņos:
 - 1) normatīvajā līmenī;
 - 2) principu līmenī;
 - 3) virsprincipa līmenī, kas ietverts tautas lūgšanā kā patiesais kods Satversmes kodola satura atklāšanā.
5. Satversmes iespējamās Preambulas teksts jānoslēdz ar vārdiem: „Dievs, svētī Latviju!”

TIESISKAS VALSTS, TIESNEŠA NEATKARĪBAS UN PROCESUĀLĀS EKONOMIJAS KOLĪZIJA: SATVERSMES TIESAS 2005. GADA 15. FEBRUĀRA SPRIEDUMA LIETĀ NR. 2004-19-01 PĀRVĒRTĒJUMS

Rada Matjušina, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorante

Summary

The article provides the analyses on the removal of the judge within the decision of the Constitutional Court of the Republic of Latvia in 2005, whereas the court had made a wrong conclusion of the interpretation of European Convention of Human Rights. Also the article provides the author's interpretation of procedure on the removal of the judge and gives its constitutional valuation.

Atslēgvārdi: procesuālās ekonomijas princips, tiesneša neatkarības princips, tiesību principu kolīzija, tiesību principu svēršanas metode.

Keywords: principle of procedural economy, the principle of judicial independence, the conflict of law, the weighting method of principles.

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes tiesa 2005. gada 15. februārī pieņēma spriedumu lietā Nr. 2004-19-01, vērtējot Civilprocesa likuma 21. panta trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam.¹ Spriedumā tiesa analizēja tiesiskas valsts, tiesneša neatkarības un procesuālās ekonomijas principus, dodot priekšroku procesuālās ekonomijas principam. Tiesa atzina Civilprocesa likuma 21. panta trešo daļu par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam, balstot savus argumentus uz tiesību principu kolīzijas risināšanas metodikas pamatprincipiem un izmantojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta interpretācijā un piemērošanā.

Neskatoties uz autoritatīvajiem argumentiem, kas izmantoti Satversmes tiesas spriedumā, un Satversmes tiesas nolēmumu pārliecinošo spēku Latvijas juridiskajā telpā, autore izvirza tēzi, ka procesuālās ekonomijas principa prevalēšana pār tiesas

¹ Par Civilprocesa likuma 21. panta trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 15. februāra spriedums lietā Nr.2004-19-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 30, 2005, 22. februāris.

objektivitātes principu būtu ierobežojama par labu pēdējam. Pārbaudot citu valstu praksi, piemēram, Austrijas un Vācijas tiesu judikatūru, autore konstatē, ka tiesas objektivitātes nozīme netiek mazināta salīdzinājumā ar procesuālo ekonomiju. Lai apstiprinātu izvirzītās tēzes pareizību, rakstā autore veiks tiesiskas valsts, tiesneša neatkarības un procesuālās ekonomijas principu svēršanu un vērtēšanu, tādējādi pārvērtējot spriedumā ietvertos argumentus.

Lietas apstākļi īsumā

Konstitucionālās sūdzības iesniedzējs pieteica pirmās instances tiesas tiesnesei noraidījumu, kuru tā nepieņēma. Civilprocesa likuma 21. panta trešā daļa noteic, ka lietā, kuru tiesnesis izskata vienpersoniski, pieteikto noraidījumu izlemj pats tiesnesis.² Iesniedzējs tomēr uzskatīja, ka noraidījumam bija pamats, un, neticot objektivitātei, meklēja iespējas tiesneša lēmumu pārsūdzēt. Tomēr Civilprocesa likums neparedz iespēju noraidījumu pārsūdzēt atsevišķi no tiesas sprieduma. Tādēļ iesniedzējs vērsās Satversmes tiesā un lūdza atzīt apstrīdēto normu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam un 92. panta pirmajam teikumam, uzskatot, ka tādējādi tikušas pārkāptas Satversmes 92. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu.

Sūdzības iesniedzējs argumentēja, ka noraidītā tiesneša tiesības vienpersoniski izlemt pieteikto noraidījumu ir neefektīvs mehānisms. Iesniedzējs norādīja uz pietiekami tradicionālu tēzi, vai šāds tiesnesis “psiholoģiski spēs atklāti ar formālu lēmumu atzīt savu neobjektivitāti”. Iesniedzējs neuzskatīja, ka iespēja spriedumu pārsūdzēt ir pietiekami labs līdzeklis procesā pieļauto trūkumu labošanai, jo:

- 1) pārsūdzēšana ir iespējama tikai pēc pirmās instances tiesas sprieduma taisīšanas, tādēļ kāds no lietas dalībniekiem, iespējams, tiesas neobjektivitātes dēļ, jau tiekot uzskatīts par pusi, kura zaudējusi lietu;
- 2) no šā argumenta izrietot secinājums, ka “pirmās instances tiesā taisnīguma principu ievērot nav obligāti, jo pirmās instances tiesas kļūdas [..], iespējams, varēs izlabot augstākā instancē”;
- 3) līdzekļu trūkuma dēļ personas varbūt nespēšot vērsties apelācijas instances tiesā, lai labotu pirmajā instancē pieļauto pārkāpumu.

Saeima un pieaicinātās personas (tiesneši, juridiskās zinātnes pārstāvji) argumentēja, ka tiesneša amats, tā ieņemšanai nepieciešamā kvalifikācija un garantētā neatkarība nodrošina to, ka tiesnesis var objektīvi izvērtēt, vai patiešām pastāv kādi apstākļi, kas rada vai var radīt šaubas par viņa objektivitāti. Turklāt, ja varbūtējās tiesneša neobjektivitātes dēļ ir ticis pieņemts nepareizs spriedums, to var pārsūdzēt. Noraidījuma izskatīšanu nevarētu uzticēt citam tiesnesim, jo citam tiesnesim būtu nepieciešams laiks, lai izvērtētu pieteikto noraidījumu, tādējādi kavētos lietas izskatīšana. Tāpat arī citam tiesnesim būtu ļoti grūti vai pat neiespējami konstatēt neobjektivitāti pret kādu no lietas dalībniekiem, pamatojoties tikai uz šā dalībnieka apgalvojumiem. Visbeidzot šādu risinājumu nepieļauj tiesas neatkarības princips, jo „ja cits tiesnesis, izskatot noraidījumu, sāktu izskatīt lietu, izvērtēt lietas apstākļus un pierādījumus un pieņemt lēmumus par tiem, tad tas būtu nevis pirmā tiesneša lēmums, bet gan cita tiesneša lēmums”.

² Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.

Tiesas argumenti

Satversmes tiesa vērtēja dažādus argumentus, ņemot vērā sabiedrības sociālos un ekonomiskos apstākļus.

Pirmkārt, tiesa ņēma vērā pieteicēja argumentu, ka Satversmes 92. pants garantē tiesības uz taisnīgu tiesu visās instancēs, tātad arī pirmajā instancē. Tiesa atzina, ka Satversmes 92. pantā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu ietver tiesības uz tiesas objektivitāti.

Otrkārt, tiesa atzina, ka esošā kārtība ir optimāla no izmantojamo resursu viedokļa. Tiesas objektivitāti ir iespējams nodrošināt dažādos vienlīdz racionālos veidos:

- 1) izmantojot noraidījuma institūtu;
- 2) izmantojot apelācijas tiesības;
- 3) izmantojot iespēju ar blakus sūdzību pārsūdzēt tiesneša lēmumu.

Apelācijas tiesību izmantošana ir visefektīvākā, jo tā nepalielina tiesu noslogotību. Visiem citiem risinājumiem nepieciešams vairāk tiesu sistēmas resursu, nekā to pieprasa pašreizējā kārtība.

Treškārt, tiesa uzsvēra apelācijas instances nozīmi. Tā atzina, ka saskaņā ar Civilprocesa likumu apelācijas instance lietu izskata pēc būtības, tādēļ tā spēj labot ikvienu pirmās instances tiesā pieļauto kļūdu.

Ceturtkārt, tiesa norādīja, ka apelācijas instances tiesai, izvērtējot pirmās instances tiesas sastāva likumību, ir pieejams pirmās instances taisītais spriedums, kas ievērojami palīdz izsekot tiesneša domu gaitai un konstatēt iespējamo neobjektivitāti.

Visbeidzot, vērtējot principu kolīziju, tiesa atzina, ja tiesas objektivitātes principu ikvienā gadījumā atzītu par pārāku nekā procesuālās ekonomijas principu, nāktos secināt, ka jebkurš objektivitātes garantiju pieaugums attaisno jebkuru procesuālās ekonomijas samazinājumu, lai arī cik niecīgs būtu pirmais un cik nozīmīgs – otrs.

Tiesas argumentu izvērtējums

Lietā aktualizētajā jautājumā saduras procesuālās ekonomijas princips ar tiesiskas valsts principu (tiesneša neatkarība, tiesas objektivitāte). Juridiskajā doktrīnā atzīts, ka, lai panāktu tiesību principu labāku iespējamo izsvēršanu, konkrētajā jautājumā ir jāņem vērā tik daudz nozīmīgu argumentu, cik vien iespējams, un jānosaka šo nozīmīgo argumentu relatīvais svars.³ Pirmšķietami raugoties, tiesas izvirzītie argumenti ir atzīstami par saprātīgiem un pamatotiem, jo tie iezīmē tiesību normu mērķi un sniedz plašāku skaidrojumu par konkrētu normu piemērošanu un konkrētu principu nozīmi tiesas spriedumā. Detalizētāk aplūkojot katru argumentu, autore atsevišķām atziņām nevar piekrist.

Pirmkārt, tiesu funkcionālā nozīmē raksturo tai neatņemamas tiesvedības garantijas – tiesas neatkarība saturiskā nozīmē (objektivitāte, neieinteresētība, padotība likumam un tiesībām) un personiskā nozīmē (tiesneša aizsardzība pret pārcelšanu vai atcelšanu).⁴ Arī pati Satversmes tiesa ir atzinusi, ka jēdziena „taisnīga tiesa” saturs

³ *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 92. lpp.

⁴ *Neimanis J.* Satversmes 82. panta komentārs. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole, Krūmiņa V., Neimanis J., Briede J. u.c., Rīga: Latvijas Vēstnesis, 42. lpp.

procesuālā nozīmē ir interpretējams kopsakarā ar tiesiskas valsts principu⁵ un ka tiesības uz taisnīgu tiesu ir vienas no vissvarīgākajām personas tiesībām.⁶

Šajā lietā tiesa pareizi turpina tiesiskas valsts principa izvērsumu, aplūkojot to noraidījuma institūta kontekstā. Tiesa atzīst, ka procesuālās tiesības nav pašmērķīgas, tām vienīgi jānodrošina taisnīga rezultāta sasniegšana.⁷ Taču ceļš uz taisnīgu situācijas noregulējumu var būt atšķirīgs.

Tāpēc tiesa izmanto tiesībsalīdzinošu metodi, lai izvērtētu gan sūdzības iesniedzēja, gan lietā pieaicināto personu argumentus par labākajiem vai adekvātākajiem tiesas objektivitātes izvērtējuma pārbaudes mehānismiem.

Lai arī tiesa bija pievērsusies Vācijas tiesiskajam regulējumam jautājumā par tiesas noraidīšanas institūtu, tomēr tiesa nav plašāk analizējusi šāda modeļa pamatotību. Valstīs, kurās pats tiesnesis nevar izskatīt sev pieteikto noraidījumu, balstās uz pārliecību, ka tad, ja noraidījumu izskata cita tiesa, netiek apdraudēta tiesas neatkarība vai tiesas spriešanas nepārtrauktība. Piemēram, Austrijā un Vācijā noraidījumu pats tiesnesis neizskata. Minētajās valstīs lēmumu par pieteikto noraidījumu lemj cits tiesnesis un lēmums ir pārsūdzams. Austrijā noraidījuma institūtu reglamentē likuma *Jurisdiktionsnorm* 19.–27. pants, bet Vācijā – *Zivilprozessordnung* 41.–49. pants. Abu valstu tiesību normas ir līdzīgas jautājumā par noraidījuma pieteikšanu. Tās noteic, ka noraidījumu ir pienākums skatīt citam tiesnesim un ka lēmums par noraidījuma pieteikuma noraidīšanu var tikt pārsūdzēts. Pretēji Latvijā pastāvošam regulējumam Austrijas un Vācijas tiesību sistēma īpaši uzsver tiesas objektivitātes principa nozīmīgumu. Tiesību doktrīnā tiek uzsvērts, ka ir nepieciešams aizsargāt puses no nelikumīgas tiesas (neobjektīvas tiesas) un ka tas nodrošina tiesiskumu (*Rechtsstaatlichkeit*).⁸ Tiesas objektivitātei jābūt faktiski piemērojamai saskaņā ar striktiem kritērijiem.⁹ Nav svarīgi, kādā veidā un ar kādiem līdzekļiem valsts nodrošina tiesas objektivitāti. Ir svarīgi, ka sabiedrībā, kas meklē tiesību aizsardzību, rodas pārliecība, ka tiesa ir objektīva.¹⁰ Objektivitātes trūkuma būtība ir psiholoģiskajā motīvā, kas ierobežo tiesas objektivitāti.¹¹

Ievērojot iepriekšminēto, secināms, ka Vācijas un Austrijas (kā arī Francijas, uz kuru atsaucas tiesa spriedumā) procesuālajās tiesībās procesuālās ekonomijas principu vairāk ierobežo tiesas objektivitātes prasība. Tam pamatā ir vēsturiski iemesli un tradīcijas.

Kā zināms, tiesību, tostarp arī procesuālo tiesību, vēsture ir cieši saistīta ar valsts un tiesību attīstību. Sākotnēji tiesa bija privāta, tiesnešu lēmumi izteica tiesneša personīgo viedokli, bet tiesu sistēmas nepastāvēja un attiecīgi nepastāvēja arī apstrīdēšanas institūti. Piemēram, Senajā Romā vairāki konflikti tika risināti patvaļas un asinsatriebības ceļā.¹² Romiešu civilprocess savukārt atšķīrās ar to, ka

⁵ Par Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 5. marta sprieduma lietā Nr.2001-10-01 secinājumu daļas 2. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173, 2002, 27. novembris.

⁶ Par Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešajam teikumam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr.2011-21-01 7. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 89, 2012, 7. jūnijs.

⁷ Sk. atsauci spriedumā uz Galligan, D. J. *Due Process and Fair Procedures: A Study of Administrative Procedures*, Clarendon Press, 1997, p. 415

⁸ *Baumbach A., Lauterbach W., Hartmann P.* *Zivilprozessordnung*. München: C. H. Beck, 2008, § 44

⁹ *Stumvoll H.* *Zivilgerichtliches Verfahren*. Wien: LexisNexis ARD Orac, 2005, § 19; 4Ob143/10y

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² *Борисова Е. А.* Форма обжалования судебных постановлений в гражданском процессе (исторический аспект) // *Вестн. Моск. Ун-та Сер. И. Право*. 1994, № 1.

tajā bija divas procesuālās stadijas: process *in jure* un process *in judicio*.¹³ *In jure* tiesas orgāns Romā bija prētors, bet municipalitātē – municipālie maģistrāti. *In judicio* tiesas orgāni bija privātie tiesneši, kurus iecēla prētors.¹⁴ *In jure* procesā tiesību aizsardzību varēja baudīt tikai ar ekstraordināriem līdzekļiem no romiešu maģistrātu puses, tas ir, tikai administratīvajā kārtā. Proti, bija iespēja vērsties pie tribūna ar lūgumu apturēt piedziņu, tika atļauts vērsties arī pie paša prētora, kas, atzīstot sūdzību par pamatotu, varēja lietu nodot citam tiesnesim.¹⁵ Izņēmuma gadījumos lēmumus varēja atcelt ar prētora vai augstākstāvoša maģistrāta ediktu, ja tika konstatēti draudi, vardarbība, viltus, tiesneša korupcija utt.¹⁶ Šādos gadījumos bija pamats rosināt jaunu procesu. Ar impērijas dibināšanu ekstraordinārais process kļuva izplatītāks. Augstākā amatpersona bija pats Romas impērijas imperators, kam bija tiesības iejaukties visu amatpersonu darbībā, kuras bija viņa pakļautībā.¹⁷ Tieši šādi lūgumi iesaistīties apstrīdēto lēmumu iztiesāšanā tika saukti par apelācijām. Šajā periodā apelāciju sistēma kļuva īpaši izplatīta.¹⁸

Senās Romas apelācijas instances idejas un normas iesakņojās Eiropas valstu tiesu sistēmās. Piemēram, Francijā apelācijas jēdziens parādās XIV gs. beigās un XV gs. sākumā, kad Parīzes parlamentā tiek veidota ceturta palāta – tiesas nolēmumu sūdzību palāta.¹⁹ Tiesas nolēmuma pārsūdzēšanas forma Francijā pirmo reizi tika ieviesta 1908. gada Kriminālprocesa likumā.²⁰

Mūsdienās apelācijas instances pastāvēšana procesuālajās tiesībās norāda uz to, ka valsts ir tiesiska un demokrātiska. Arī Latvijas tiesu sistēma balstās uz apelācijas sistēmu, kas nodrošina, ka tiesas nolēmumu var pārsūdzēt augstākā instancē. Apelācijas instances tiesas uzdevums ir pārbaudīt tiesu nolēmumu pareizību. Tiesas rīcības pareizības pārbaude ir ierobežota līdz būtiskiem trūkumiem, turklāt, no ekonomijas viedokļa raugoties, rupjš procesuālais pārkāpums apšaubā tiesas nolēmuma tiesiskumu un līdz ar to prezumē tā prettiesiskumu, kā dēļ nav nepieciešama tiesas nolēmuma saturiska pārbaude.

Satversmes tiesa īpaši pieskaras šim apsvērumam. Tiesa, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi lietās *Adolf v. Austria* [1982] ECHR 2, § 38–41, *Edwards v. the United Kingdom* [1992] ECHR 77, § 39, *De Cubber v. Belgium* [1984] ECHR 14, § 33, nonāk pie secinājuma, ka pirmās instances tiesā pieļautie defekti var tikt laboti apelācijas instancē. Neapšaubāmi, ka apelācijas instances tiesa var labot pirmās instances tiesas kļūdu, bet vai tiešām jebkuru? Vai nelikumīgs tiesas sastāvs ir vienīgi procesuāla kļūda? Autores ieskatā, apelācijas instances tiesa var labot domāšanas un loģisku secinājumu izdarīšanas kļūdas, nevis aizspriedumu vadītu apzināti prettiesisku secinājumu veidošanu.

Autore piekrīt, ka, analizējot apstrīdētās normas atbilstību Satversmes 92. pantam, jāatzīst, ka principiem piemīt tā saucamā svara dimensija – ja ir radusies kolīzija starp principiem, jānosaka, kuram no tiem attiecīgajā situācijā ir lielāks svars, ņemot vērā konkrētos apstākļus noteikta laika spriedī un to, ka dažos gadījumos palielināts taisnīgums noved pie samazinātas efektivitātes un *vice versa*.²¹

¹³ Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. М., 1975, С. 19.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Кофанов Л. Дигесты Юстиниана. М., Статут, 2008, С. 102.

¹⁷ Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. М., 1975, С. 26.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Swann J. Politics and the Parlement of Paris under Louis XV, 1754-1774. Cambridge, New York, NY: Cambridge University Press, 1995, p. 1.

²⁰ Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева. М., 1984, С. 23.

²¹ Iļjanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 92. lpp.

Skatot lietu pirmās instances tiesā, procesuālās ekonomijas principam ir lielāks svars, jo tiesa, nekonstatējot savu neobjektivitāti, konkrētajā situācijā nedod pamatu uzskatīt, ka tiek pārkāptas lietas dalībnieka tiesības. Citu lietas dalībnieku intereses izskatīt lietu pēc iespējas ātrāk konkrētajā procesā un apstākļos ir primāras attiecībā pret cita lietas dalībnieka aizdomām par tiesas neobjektivitāti. Kā atzīnusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, tad tiesas objektivitāte tiek prezumēta, kamēr netiek pierādīts pretējais.²² Ja lietu skata apelācijas instances tiesa un konstatē, ka pirmās instances tiesa ir bijusi neobjektīva, proti, lietu skatījusi aizspriedumaini, tad apelācijas instances tiesai būtu jāvērtē, vai pirmās instances tiesa neobjektivitātes apstākļus ir pietiekoši novērtējusi un vai tie ir iespaidojuši galīgo nolēmumu. Ja apelācijas instances tiesa atzītu, ka tiesneša neobjektivitāte nav ietekmējusi un nevarēja ietekmēt nolēmumu, šajā gadījumā procesuālās ekonomijas princips, ievērojot citu lietas dalībnieku un paša procesa intereses, būtu pārāks par šķietamo taisnīgas tiesas principa pārkāpšanu, jo apelācijas instances tiesa spēj novērtēt aizspriedumu apjomu un pamatu un to ietekmi uz taisīto spriedumu. Proti, tiesa pati var atzīt, vai šķietamās neobjektivitātes pazīmes novedušas pie prettiesiska rezultāta. Ja apelācijas instances tiesa atzīst, ka tiesneša neobjektivitāte būtiski ietekmējusi nolēmumu, nolēmuma argumentus un apsvērumus, jo tiesnesi vadījuši aizspriedumi, būtu atzīstama acīmredzama tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpšana, kas nav pieļaujama demokrātiskā valstī. Šajā gadījumā procesuālās ekonomijas princips nevar prevalēt, jo ar tiesību pārkāpumu nevar attaisnot ātrāku strīdu izšķiršanu. Ātrāka strīda izšķiršana ir pieļaujama tikai tajos gadījumos, ja ātrāks process ir taisnīgs, bet netaisnīgs process nav pieļaujams, pat ja tas laika ziņā ir ātrāks.

Tādējādi, atkal atgriežoties pie doktrīnas atziņas, ka „dažos gadījumos palielināts taisnīgums noved pie samazinātas efektivitātes un *vice versa*”, jāatzīst, ka efektivitātei ir jāsamazinās, lai vispār sasniegtu taisnīgumu. Būtu iespējams veikt svēršanu pie taisnīguma palielināšanas un ekonomiskuma samazināšanas, bet, ja taisnīgums sasniedz nulli, tad ekonomiskumam maksimāli jāsamazinās, lai sasniegtu kaut minimālu taisnīgumu.

Autores ieskatā, ja procesuālās ekonomijas dēļ apelācijas instances tiesa uzņemtos labot pirmās instances tiesas neobjektivitāti, tad taisnīgums sasniedz nulli, jo lietas dalībniekam netiek nodrošināta lietas izskatīšana pēc būtības tajās tiesu instancēs, ko tam garantē likums, jo netaisnīgs process nevar tikt pielīdzināts lietas izskatīšanai pēc būtības. Turpretim, ja lieta tiek nodota atkārtotai izskatīšanai pirmās instances tiesā (prevalē taisnīguma princips), tad samazinās ekonomiskums, jo strīda izšķiršana netiek panākta savlaicīgi, kas samazina taisnīgumu otrajam lietas dalībniekam, bet noved to līdz nullei.

Noslēgumā autore konstatē, ka tiesa nav pievērsusies regulējumam Civilprocesa likumā, kas noteic apelācijas instances tiesas rīcību, ja tiesas sastāvs pirmās instances tiesā ir bijis nelikumīgs. Civilprocesa likuma 427. panta pirmās daļas

²² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 26. oktobra spriedums lietā 8692/79 Pirsaks pret Beļģiju (*Piersack v. Belgium*), § 30; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1983. gada 28. janvāra spriedums lietā 7299/75; 7496/76 Albedrs e.l.Kompte pret Beļģiju (*Albert et Le Compte v. Belgium*), § 32; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 28. jūnija spriedums lietā 7819/77; 7878/77 Kamptbels pret Apvienoto Karalisti (*Campbell et Fell v. the United Kingdom*), § 84; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 26. oktobra spriedums lietā 9186/80 Kubers pret Beļģiju (*De Cubber v. Belgium*), § 25; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 24. maija spriedums lietā 10486/83 Hausildts pret Dāniju (*Hauschildt v. Denmark*), § 47; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1992. gada 25. jūnija spriedums lietā 13778/88 Torgeirs Torgeirsons pret Islandi (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*), § 50; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1990. gada 3. decembra spriedums lietā 13396/87 Padovani pret Itāliju (*Padovani v. Italy*), § 26.

1. punkts noteic, ka apelācijas instances tiesa neatkarīgi no apelācijas sūdzības motīviem ar lēmumu atceļ pirmās instances tiesas spriedumu un nosūta lietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā, ja apelācijas instances tiesa konstatē, ka tiesa lietu izskatījusi nelikumīgā sastāvā. Tiesas sastāvu regulē Civilprocesa likuma 12., 16.–22., 24. pants un likums „Par tiesu varu”. Kā izriet no Civilprocesa likuma sistēmas, proti, no Civilprocesa likuma 2. nodaļas, tad tiesas sastāvu noteic ne tikai iecelšanas un apstiprināšanas kārtība, bet arī tiesneša spēja būt objektīvam un bez aizspriedumiem. Secīgi, ja tiek atzīts, ka tiesa ir bijusi neobjektīva, tad tiesa nebija izveidota atbilstoši procesuālajām normām un attiecīgi tiesas sastāvs bija nelikumīgs. Tādējādi neobjektīvas pirmās instances tiesas spriedums ir atceļams un lieta nosūtāma jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā neatkarīgi no lietas dalībnieku gribas.²³ Tā kā minētās normas redakcija bija spēkā arī apstrīdētās Civilprocesa likuma 21. panta trešās daļas vērtēšanas brīdī, tad autore secina, ka apstrīdētā norma nepārkāpj tiesības uz taisnīgu tiesu, jo tiesas neobjektivitātes gadījumā lieta atkārtoti tiks skatīta pirmās instances tiesā, kura nodrošinās objektivitātes prasību ievērošanu.

Kopsavilkums

1. Tiesas argumenti ir nepareizi, vērtējot noraidījuma institūta realizēšanas samērīgumu ar procesuālās ekonomijas principu, jo tiesai bija jākonstatē tiesas objektivitātes apdraudējuma varbūtība taisnīgas tiesas spriešanas kontekstā un jāveic svēršana starp taisnīgumu un tiesisku valsts un procesuālo ekonomiju. Tiesai uz izvirzīto argumentu pamata bija jāatzīst Civilprocesa likuma 21. panta trešās daļas neatbilstība Satversmei.
2. Pamatojoties uz rakstā analizētajiem autores argumentiem, Civilprocesa likuma 21. panta trešās daļas regulējums atbilst Satversmei nevis tādēļ, ka procesuālās ekonomijas princips šajā gadījumā pieprasa atkāpties tiesas noraidījuma institūtam, bet tādēļ, ka Civilprocesa likuma 427. pants nosaka – ja lietu izskatīja neobjektīvs tiesnesis (nelikumīgs sastāvs), tad apelācijas instances tiesai jāsūta lieta atpakaļ pirmās instances tiesai. Šādi tiek garantēts taisnīgums.
3. Civilprocesa likuma 21. pants atbilst Satversmes 92. pantam, jo tas apskatāms kopsakarībā ar Civilprocesa likuma 427. pantu, kas pastiprina tiesas procesa taisnīgumu, dodot iespēju lietu nosūtīt pirmās instances tiesai un nodrošinot taisnīgu tiesas spriešanu.

²³ Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 599. lpp.

VEIMĀRAS RELATĪVISMIS VAI MŪŽĪBAS KLAUZULA

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docents

Summary

Any constitution is written presuming its ability to regulate the main principles of the constitutional order also for the next generations. For this reason the legislator includes in the constitution the constitutional stability granting clauses. The author of the present article analyses such constitutional clauses as the protective mechanisms of the constitutional order.

The eternity clause is the constitutional norm which forbids amendments of the basic constitutional principles. Such norms are quite popular in the modern constitutions prescribing restrictions of the possible constitutional changes in the future. However, these norms cannot prevent the constitutional changes caused by a revolution or *coup d'état*.

The constitutions of Weimarian type are based on the idea of unlimited sovereignty of people and their obligation to protect the existing constitutional order. Formally in these constitutions the constitutional amendment clauses are included which permit fundamental change of the constitutional order. On the other hand the legislator still acts taking into account the presumption that people would never vote for liquidation of the constitutional order.

Both mechanisms are the elements of technique of legislation, which *per se* can not prevent the prospective fundamental constitutional changes. The constitutional stability mostly depends on its legitimacy and recognition in the society.

Atslēgvārdi: konstitūcija, konstitūcijas grozīšana, mūžības klauzula, konstitucionālā iekārta.

Keywords: constitution, constitutional amendments, eternity clause, constitutional order.

Ievads

Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija (turpmāk – Komisija) 2012. gada 17. septembrī publicēja viedokli par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu.¹ Komisija norādīja, ka pastāv nerakstīts Satversmes kodols, kurš nepieļauj nedz Latvijas valsts, nedz tās demokrātiskās valsts iekārtas iznīcināšanu.²

¹ Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 18. februārī].

² Turpat, 158.–160. punkts.

Latvijas Republikas Satversme³ (turpmāk – Satversme) *expressis verbis* neparedz atsevišķu tās normu vai vērtību negrozāmību. Tieši pretēji – Satversmes 76.–79. pants noteic kārtību, kādā iespējama Satversmē ietvertu normu grozīšana.⁴ Arī Satversmes tiesas prakse vedina secināt, ka tiesa izturas rezervēti pret neaizskaramā Satversmes kodola ideju.⁵ Tomēr Komisija izvērstā argumentācijā konstatējusi, ka Latvijas valststiesībās pastāv noteikta apjoma neaizskarams Satversmes kodols, no kura nav iespējams atkāpties Satversmes grozīšanas vai jaunas Satversmes pieņemšanas ceļā.

Komisija savā viedoklī norādījusi uz nepieciešamību mūsdienu konstitucionālo tiesību teorijā pārvarēt „Veimāras pozitīvismu”, kas noteicis sākotnējo Satversmes izpratni.⁶ Līdz ar to Komisijas viedoklī neaizskaramā Satversmes kodola (jeb mūžības klauzulu) ideja pretstatīta Veimāras pozitīvismam (jeb Veimāras relativismam).

Šā raksta ietvaros autors analizēs abus konstitucionālās iekārtas aizsardzības mehānismus, salīdzinošo tiesību perspektīvā izvērtējot gan abu modeļu veidošanos, gan arī to praktisko lietderību.

1. Mūžības klauzulas

Mūžības klauzula ir valststiesībās vispārēji akceptēts Vācijas Federālās Republikas (turpmāk – VFR) 1949. gada Pamatlikuma⁷ 79. panta trešās daļas apzīmējums. Proti, mūžības klauzula ir konstitūcijas norma, kas pasludina atsevišķas konstitūcijas daļas par negrozāmām konstitūcijas ietvaros. Līdz ar to neviena konstitucionālā institūcija nav pilnvarota grozīt vai pārskatīt konstitūcijas principus, kurus konstitūcijas devējs pasludinājis par negrozāmiem.⁸

³ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 1922, 30. jūnijs.

⁴ *Dišlers K.* Latvijas Republikas Satversmes grozīšanas kārtība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7/8, 1929, 225.–234. lpp.

⁵ Par likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 11. panta pirmās daļas 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.200, 2012, 20. decembris, lēmuma 13.3.–13.4. punkts. Satversmes tiesas pozīcija formulēta t. s. Robežlīguma lietā: Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 2007, 30. novembris, sprieduma 29., 40.4. un 43.5. punkts.

⁶ Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 18. februārī]. Viedokļa 151. punkts. Sk. arī viedokļa 118., 255. un 259. punktu.

⁷ Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

⁸ *Preuss U.K.* The Implications of “Eternity Clauses”: The German Perspective. *Israel Law Review*, Vol.44, pp. 440–442. Pieejams: <http://law.huji.ac.il/upload/44Preuss.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī]. Plašāk sk. *Möller H.* Die verfassungsgebende Gewalt des Volkes und die Schranken der Verfassungsrevision. Hamburg: Universität Hamburg, 2004. Pieejams: <http://www.hauke-moeller.org/art79.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

Lai arī tradicionāli mūžības klauzulas tiek asociētas ar VFR Pamatlikuma regulējumu, tomēr šāds risinājums dažādu valstu konstitūcijās izmantots krietni senāk.⁹ Piemēram, Napoleona Bonaparta 1815. gada konstitucionālā akta 67. pants paredzēja, ka nevar tikt ierosināta Burbonu dinastijas restaurācija tronī, kā arī Burbonu režīma dižciltīgo privilēģiju, titulu un īpašumu atjaunošana.¹⁰ Šā grozījuma mērķis bija politiski garantēt, ka Francijas 1789. gada revolūcijas sasniegumi netiks revidēti, proti, konstitucionāli aizliegt gāztās dinastijas un dižciltīgajiem atņemto privilēģiju atjaunošanu, kā arī pārskatīt pēc revolūcijas veikto īpašumu atsavināšanu.¹¹

Līdzīgu risinājumu izmantoja Francijas III Republikas konstitūcijas autori, 1884. gada konstitūcijas grozījumos paredzot aizliegumu pārskatīt republikānisko valdīšanas formu.¹² Attiecīgā norma tika pieņemta, lai garantētu konstitucionālo stabilitāti un aizliegtu jebkādas monarhijas atjaunošanas mēģinājumus, kas varētu apdraudēt republiku. Tā kā Francijas III Republika sākotnēji bija politiski nestabila un bija spiesta apkarot dažādu dinastiju restaurācijas piekritis, attiecīgais konstitucionālais grozījums simbolizēja politisku izšķiršanos par labu republikai.

Aizliegums pārskatīt republikānisko valdīšanas formu secīgi tika pārņemts Francijas IV Republikas 1946. gada konstitūcijā¹³ un Francijas V Republikas 1958. gada konstitūcijā.¹⁴ Tomēr visās šajās konstitūcijās netika ietverta norma, kas nepieļautu atcelt republikāniskās valdīšanas iekārtas pārskatīšanas aizliegumu. Tas ļāva dažiem valststiesībniekiem izteikt apgalvojumu, ka ir pieļaujama konstitūcijas pārskatīšana, vispirms konstitūcijas grozījumu ceļā atceļot pašu pārskatīšanas aizliegumu. Piemēram, Nikolajs Palijenko rakstīja: “Kamēr Francijā pastāv 1884. gada 14. augusta likums, kas aizliedz ierosināt jautājumu par republikāniskās valdīšanas formas izmaiņām, pēdējā juridiski nevar tikt atcelta, bet, ja pats šis likums tiks pienācīgā kārtībā atcelts, šis juridiskais šķērslis pats par sevi atkritīs.”¹⁵ Savukārt Georgs Jelineks aicināja raudzīties uz šāda aizlieguma mērķi. Norma ir pieņemta, lai aizliegtu jebkādu valdīšanas formas maiņu. Ja atzītu iespēju šo aizliedzošo normu atcelt vai grozīt tiesiskā ceļā, zustu šī aizlieguma jēga. Tieši tāpēc Georgs Jelineks uzskatīja, ka 1884. gada likums var tikt atcelts tikai ar spēka, nevis tiesību palīdzību.¹⁶

Līdzīgi arī VFR Pamatlikuma 79. panta trešā daļa *per se* neparedz, ka nebūtu iespējams to atcelt pirms mūžības klauzulu pārskatīšanas. Tomēr konstitucionālo

⁹ Dicey A. W. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Eighth Edition. London: Macmillan and Co, Limited, 1915, p. 472.

¹⁰ Acte additonal aux Constitutions de l'Empire du 22 avril 1815. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/acte-additonal-aux-constitutions-de-l-empire-du-22-avril-1815.5103.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹¹ Де Вильнен Д. Сто дней или дух самопожертвования. Москва: Стратегия, 2003, с. 321–322.

¹² Loi du 14 août 1884, portant révision partielle des lois constitutionnelles. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1875-iii-republique.5108.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹³ Constitution de 1946, IVe République. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹⁴ Constitution du 4 octobre 1958. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur.5074.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

¹⁵ Палиенко Н. И. Суверенитетъ. Историческое развитие идеи суверенитета и ея правовое значение. Ярославль: Типография Губернскаго Правления, 1903, с. 455–456.

¹⁶ Ibid, с. 453.

tiesību doktrīnā ir atzīts, ka pats Pamatlikuma 79. pants nav konstitucionāli grozāms tā svarīgākajās sastāvdaļās – tā trešajai daļai nevar atņemt spēku, to konstitūcijas grozīšanas ceļā izslēdzot.¹⁷

Šādi konstitucionālie aizliegumi ir efektīvi, kamēr tie atspoguļo sabiedrības valdošo viedokli par tam pieņemamu valsts iekārtu. Proti, šāds aizliegums ir saistošs, kamēr sabiedrības vairākums sevi atzīst par saistītu un noraida iespēju atteikties no konstitucionāliem ierobežojumiem revolucionārā ceļā. Kā teicis Sergejs Kotļarevskis, tad pat 1884. gada Francijas likums par republikāniskās valdīšanas formas maiņas aizliegumu būtu bezspēcīgs, ja Francijas sabiedrības tiesiskā apziņa nosliektos uz monarhisma pusi.¹⁸ Neviena konstitucionālā norma nespēj aizkavēt tos politiskos spēkus, kas vairs sevi nesaistīs ar iepriekš pieņemtajiem konstitucionālās iekārtas pamatlēmumiem, jo būs spējīgi tos salauzt un aizstāt.¹⁹

Šāda secinājuma pamatotību apliecina arī Francijas konstitucionālā prakse. Neskatoties uz republikāniskās iekārtas pārskatīšanas aizliegumu, Francijas III Republika noslēdzās ar satversmes varas nodošanu Filipa Petēna valdībai, savukārt Francijas IV Republiku noslēdza pilnvarojums Šarlam de Gollam īstenot konstitucionālo reformu.²⁰

Aizliegums grozīt atsevišķas konstitucionālās normas rada konstitucionālās stabilitātes un mūžīguma ilūziju. Taču dažādu valstu konstitucionālā prakse liecina, ka konstitucionālo normu negrozāmību nodrošina politisko spēku un sabiedrības vienprātība par valsts iekārtas leģitimitāti un piemērotību, nevis pašas konstitūcijas normas. Šajā ziņā Džeimss Braiss ir pragmatiski norādījis, ka nekas cilvēcisks nav nemirstīgs. Jo mazāk konstitūcijas autori domās par sava paveiktā mūžīgumu, jo ilgāka varētu būt uzrakstīto konstitūciju pastāvēšana.²¹

Tomēr Francijas un Vācijas konstitucionālās prakses piemēri ir guvuši plašu ievēribu dažādos kontinentos. Norvēģijas Konstitūcijā jau 1814. gadā kā vienā no pirmajām tika nostiprināts princips, ka Konstitūcijas grozījumi nevar būt pretrunā ar tās principiem un aizskart Konstitūcijas garu.²² Līdzīgas normas pārņemtas vairākās Eiropas, Āfrikas un Amerikas valstu konstitūcijās.²³

Mūžības klauzulu ietveršana konstitūciju tekstos un noteiktu konstitucionālo principu pasludināšana par negrozāmiem nenozīmē automātisku attiecīgo konstitucionālo principu īstenošanu konstitucionālajā iekārtā. Tieši pretēji – bieži vien šādi paņēmieni tiek izmantoti konstitūciju tekstos, lai radītu šķietamu iespaidu par demokrātiskas tiesiskas valsts standartu īstenošanu. Piemēram, vairākās NVS valstīs ietverts aizliegums grozīt konstitucionālās iekārtas pamatus, republikāniskās valdīšanas formu un cilvēktiesību garantijas.²⁴

¹⁷ Хесце К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юридическая литература, 1981, с. 331.

¹⁸ Котляревский С. А. Власть и право. Санктпетербург: Лань, 2001, с. 224.

¹⁹ Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 113. lpp.

²⁰ Chevallier J. J. Histoire des institutions et des régimes politiques de la France de 1789 à 1958. Paris: Dalloz, 2001, p. 591–607; 720–724.

²¹ Bryce J. Studies in History and Jurisprudence. Vol. I. New York: Oxford University Press, 1901, p. 208.

²² The Constitution of Norway. Pieejams: <http://www.stortinget.no/en/In-English/About-the-Storting/The-Constitution/The-Constitution/> [skatīts 2013. gada 18. februārī]. Plašāk sk. Smith E. Old and Protected? On the “Supra-Constitutional” Clause in the Constitution of Norway. Israel Law Review, Vol.44, pp. 369–388. Pieejams: <http://law.huji.ac.il/upload/44Smith.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²³ Bezemek C. Constitutional Core(s): Amendments, Entrenchments, Eternities and Beyond Prolegomena to a Theory of Normative Volatility. The Journal Jurisprudence, Vol. 517, 2011. Pieejams: <http://www.jurisprudence.com.au/juris11/bezemek.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁴ Ковешников Е. М., Марченко М. Н., Стещенко Л. А. Конституционное право стран Содружества Независимых Государств. Москва: Норма – Инфра М, 1999, с. 430–431.

Tāpat mūžības klauzulu ietveršana konstitūcijās ierobežo attiecīgo konstitūciju pārskatīšanu vai uzlabošanu, īpaši gadījumos, kad mūžības klauzulās ietvertas konstitucionālās normas, kuras sabiedrībā nav vienprātīgi atzītas un par kuru taisnīgumu pastāv politiskas diskusijas. Mūžības klauzula pēc būtības nozīmē, ka konstitūcijas pārskatīšana iespējama tikai revolucionārā vai valsts apvērsuma ceļā, kas rada būtiskus riskus konstitucionālajam režīmam.²⁵

2. Veimāras relativisms

Mūžības klauzula VFR Pamatlikumā ietverta kā šķietams Veimāras 1919. gada konstitūcijas²⁶ trūkumu labojums. Uzskatot, ka viens no demokrātiskās iekārtas sabrukuma cēloņiem ir bijusi Veimāras republikas konstitucionālo pamatu nepieciešamā aizsardzība, VFR Pamatlikumā noteiktas konstitucionālās vērtības, kuras nevar pārskatīt vai grozīt.²⁷

Veimāras konstitūcija pēc I pasaules kara plaši ietekmēja konstitucionālo jaunradi, jo daudzas valstis savu konstitūciju veidošanā izmantoja Vācijas konstitucionālisma idejas. Arī Satversmes tapšanu spēcīgi ietekmēja Veimāras konstitūcijas idejas.²⁸ Tā kā Komisija savā atzinumā kritizējusi Veimāras “pozitīvismu”, nepieciešams aplūkot šā konstitucionālā modeļa skatījumu uz konstitucionālo stabilitāti.

Formāli Veimāras konstitūcijas 76. pants pieļāva jebkādas Konstitūcijas grozījumus, neierobežojot tās pārskatīšanas iespējas. Tika uzskatīts, ka konstitūcijas grozīšanas ceļā iespējams pārskatīt jebkuru pamatlēmumu, tostarp likvidēt demokrātisko valsts iekārtu vai atteikties no valstiskās neatkarības.²⁹ Šī pozīcija balstās Hansa Kelzena relatīvās demokrātijas koncepcijā. Atbilstoši tai demokrātija ir vienaldzīga pret jebkuru pasaules uzskatu, pret jebkuru doktrīnu, pat to, kas tiecas demokrātiju iznīcināt. Relatīvās demokrātijas būtība ir tolerance un iecietība pat pret nedemokrātiskām ideoloģijām. Līdz ar to demokrātija demokrātiskā ceļā var tikt atcelta vai pat aizstāta ar nedemokrātisku režīmu, ja tautas vairākums to vēlas.³⁰

Līdz ar to tika uzskatīts, ka neapšaubāmu tautas vairākuma gribu, kas pausta Veimāras konstitūcijas 76. pantā paredzētajā kārtībā, juridiski nevar atzīt par

²⁵ Friedman A. Dead Hand Constitutionalism: The Danger of Eternity Clauses in New Democracies. *Mexican Law Review*, Vol. IV, No. 1, p. 96. Pieejams: <http://biblio.juridicas.unam.mx/revista/pdf/MexicanLaw-Review/7/arc/arc4.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁶ Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Pieejams: <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/verfassung/index.html> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁷ Preuss U. K. The Implications of “Eternity Clauses”: The German Perspective. *Israel Law Review*, Vol. 44, pp. 436–440. Pieejams: <http://law.huji.ac.il/upload/44Preuss.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

²⁸ Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. Stokholma: Daugava, 1976, 363. lpp.; Žilys J. Latvijos Republikos Konstitucija (Satversme). No: Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006, p. 212.

²⁹ Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 2013. gada 18. februārī]. Viedokļa 118. punkts. Plašāk sk. Anschütz T. Die Verfassung des deutschen Reiches vom 11. mai 1919. Homburg: Hermann Gentner Verlag, 1960, s. 400–409.

³⁰ Plašāk sk. Kelsen H. Foundations of Democracy. Ethics. An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy. Vol. LXVI, October 1955, No 1, Part II, pp. 1–94. Pieejams: https://www.u-cursos.cl/derecho/2011/1/D121B0310B/1/material_docente/bajar?id_material=359324 [skatīts 2013. gada 18. februārī].

valsts apvērsumu vai sacelšanos, pat ja tā pārskatītu visus Veimāras konstitūcijas pamatprincipus.³¹

Tajā pašā laikā atsevišķi zinātnieki izteica apsvērumus, ka konstitūcijas grozīšana pēc būtības nepieļauj konstitūcijas pamatprincipu aizskaršanu. Karls Šmits norādīja, ka konstitūcijas grozīšana nav pilnvarojums pieņemt jaunu konstitūciju vai būtiski pārskatīt konstitūcijas pamatprincipus, jo arī konstitūcijas grozīšanas laikā jā saglabā konstitūcijas identitāte.³² Šis Karla Šmita idejas būtiski ietekmēja VFR Pamatlikuma autorus, teorētiski pamatojot mūžības klauzulu nepieciešamību.³³ Tika atzīts, ka ikvienai konstitūcijai ir savi pamatprincipi, kuri noteic konstitucionālās iekārtas identitāti, bet citas konstitūcijas normas ir pakārtotas šiem pamatprincipiem.³⁴

Tomēr jānorāda, ka ikviena konstitūcija tiek rakstīta ar pārliecību, ka tā noteiks konstitucionālo iekārtu nenoteikti ilgu laiku. „[...] rakstīto konstitūciju gribēja padarīt par negrozāmu, par derīgu uz mūžīgiem laikiem. Francijā lika priekšā pieņemt satversmes likuma absolūtu negrozāmību. [...] kāds deputāts nāca ar priekšlikumu sodīt ikvienu ar nāves sodu, kas iedrošinātos ierosināt šīs satversmes grozīšanu.”³⁵

Lai arī formāli konstitūcijās tiek ietvertas normas, kas paredz konstitūcijas grozīšanu, visbiežāk tas tiek darīts, lai panāktu esošā konstitūcijas teksta aizsardzību, nevis lai rosinātu nākamo likumdevēju veikt fundamentālu konstitucionālo reformu.

Latvijas Satversmes sapulcē viens no tās deputātiem norādīja, ka Satversme noteiks valsts iekārtu uz paaudžu paaudzēm.³⁶ Savukārt par 1920. gada 27. maija Deklarāciju par Latvijas valsti, kas noteica Latvijas valsts iekārtas pamatprincipus, tās autori atklāti atzina: „Šī deklarācija ir uzskatāma par Latvijas valsts pamata likumu. Tai nav pagaidu raksturs, tā ir pamatu likums, kas izdots uz visiem laikiem.”³⁷

Līdzīgi arī Čehoslovākijas 1920. gada konstitūcijā netika ietverti nekādi konstitūcijas grozīšanas ierobežojumi.³⁸ Tomēr tās komentētāji atzīmēja, ka konstitūcijas autoriem nav bijis šaubu par konstitūcijā ietvertā politiskā režīma un ekonomiskās sistēmas nemainīgumu.³⁹

Šajā kontekstā norādāms, ka konstitūcijas negrozāmību nodrošina nevis atsevišķa tās normu negrozāmība vai apgrūtināta grozīšanas procedūra, bet konstitūcijas

³¹ *Thoma R.* The Reich as a Democracy. Grām.: Weimar. Jurisprudence of crisis. Edited by Arthur J. Jacobson and Bernhard Schlink. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2000, p. 163.

³² *Schmitt C.* Constitutional Theory. Durham and London: Duke University Press, 2008, p. 150–154.

³³ *Barak A.* Unconstitutional Constitutional Amendments. Israel Law Review, Vol. 44, p. 328. Pieejams: <http://law.huji.ac.il/upload/44Barak.pdf> [skatīts 2013. gada 18. februārī].

³⁴ *Huber E. R.* Constitution. No: Weimar. Jurisprudence of crisis. Edited by Arthur J. Jacobson and Bernhard Schlink. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2000, p. 328–329.

³⁵ *Välbergs J.* Konstitūcijas jēdziena attīstība vēsturiskā apgaismojumā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1936, 784. lpp.

³⁶ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 2. sēdes 1921. gada 21. septembrī stenogramma. No: Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. 1921. gads. 14. burtnīca. Rīga: Satversmes sapulces izdevums, 1921.

³⁷ Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 1. sēdes 1921. gada 20. septembrī stenogramma. No: Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. 1921. gads. 14. burtnīca. Rīga: Satversmes sapulces izdevums, 1921. Plašāk sk. *Dišlers K.* Latvijas pagaidu konstitūcija. Vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2/3, 1920, 52. lpp.

³⁸ *The Constitution of the Czechoslovak Republic.* Prague: Sociéte l'effort de la Tschécoslovaquie, 1920.

³⁹ *Лацo К.* Конституция домюнхенской Чехословацкой Республики. Москва: Прогресс, 1972, с. 214–216.

un tās noteiktās valsts iekārtas atzišana sabiedrībā un diskusiju par iespējamām reformām izslēgšana no politiskās dienaskārtības.

Ferdinands Lasāls savulaik atzinis, ka patieso valsts konstitūciju veido valstī pastāvošās faktiskās spēku attiecības, proti, rakstītā konstitūcija tikai tad ir stabila un autoritatīva, ja tā atbilst šim sabiedrībā pastāvošo spēku samēram.⁴⁰ Līdzīgi arī Jānis Pliekšāns (Rainis) secinājis: „Īstā zemes satversme pastāv tikai reālo sabiedrisko spēku savstarpējā attiecībā un samērā. [...] Ja taisa jaunu satversmi, tad jāievēro, ka nevar aprobežoties vienīgi ar papīra loksnes pierakstīšanu, bet jāpārgroza reālo spēku izdalījums.”⁴¹

Līdzīgi arī Latvijas Satversmes sapulces deputāti neapšaubīja šā viedokļa patiešumu. Latvijas Satversmes sapulcē Andrejs Petrevics sociāldemokrātu frakcijas deputātu vārdā paziņoja: „Un tiešām, kāds ir spēku samērs starp dažādām šķirām un grupām, tāda ir katrā zemē konstitūcija. Ja mēs pieņemtu to konstitūciju, kas mums ir priekšā un nodrošina vispārējas vēlēšanu tiesības, nodrošina demokrātisko iekārtu, tad ar to nebūt nav sacīts, ka, ja faktiskais spēku samērs grozītos, ka tad šī konstitūcija nevarētu tikt apsviesta vai nu no augšas vai apakšas, no labās vai kreisās puses.”⁴²

Līdz ar to arī konstitūcijas, kuras šķietami ir grozāmas, pēc būtības tiek rakstītas ar pārliecību par to ilgtspēju, proti, tās autori cer ar konstitūcijas palīdzību panākt noteiktu politisko spēku un sabiedrības vienprātību par konstitucionālās iekārtas stabilitāti, kas garantētu tās mūžīgumu. Lielākoties šā tipa konstitūcijas izstrādātas, esot pārliecībā, ka demokrātiska valsts iekārta ir labākais iespējamais konstitucionālās iekārtas modelis un tauta nekad nevēlēsies citu iekārtu. Kārlis Dišlers šādu konstitūcijas izstrādātāju pārliecību nodēvējis par konstitucionālo romantismu: „Konstitucionālais romantisms izpaudās plaši izplatītās ilgās pēc konstitucionālās iekārtas un ar šo iekārtu saistītās rožainās cerībās: tika domāts, ka ar konstitūcijas ieviešanu un tautas pašas izvēlēto priekšstāvju piedalīšanos likumdošanā turpmāk tikšot izdoti tikai vislabākie likumi, un brīvība un vispārēja labklājība sekošot šo labu likumu izvešanas rezultātā kā pati par sevi saprotama lieta.”⁴³ Šāda noskaņojuma ietekmē netika pieļauta doma, ka demokrātiska republika varētu tikt likvidēta vai tauta varētu atbalstīt politiskos spēkus, kuri iestātos par konstitucionālās iekārtas pārveidošanu. Tādēļ arī tika akceptēts, ka būtiskāko konstitūcijas pamatprincipu aizsardzību var nodot pašas tautas rokās, prasot tautas nobalsošanas nepieciešamību fundamentālos konstitucionālās iekārtas pārveidošanas jautājumos.⁴⁴

Secinājumi

Ikvienu konstitūcija tiek rakstīta ar mērķi noteikt attiecīgās konstitucionālās iekārtas pastāvēšanu neierobežoti ilgu laiku. Tomēr gandrīz ikvienu konstitucionālā iekārta savā attīstības gaitā saskaras ar nepieciešamību nodrošināt sevišķi svarīgu konstitucionālo vērtību saglabāšanu.

⁴⁰ Лассаль Ф. Сущность конституции. No: Дюги Л. Общество, личность и государство. Лассаль Ф. Сущность конституции. Санкт-Петербург: Издательство „Вестника Знания”, [b. g.], с. 77

⁴¹ [Pliekšāns J.] Kas ir satversme. No: Rainis J. Kopotie raksti. 18. sējums. Rīga: Zinātne, 1983, 396. lpp.

⁴² Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 2. sēdes 1921. gada 26. septembrī stenogramma. No: Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. 1921. gads. 14. burtnīca. Rīga: Satversmes sapulces izdevums, 1921.

⁴³ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 67.–68. lpp.

⁴⁴ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 110. lpp.

Francijas un Vācijas konstitucionālā prakse radījusi mūžības klauzulu teoriju, proti, konstitūcijas tekstā nosakot normas, kuras nav grozāmas. Tādā veidā konstitūcijas devējs saista nākamās paaudzes ar noteiktu konstitucionālo iekārtu, aizliedzot to pārskatīt. Šāds modelis guvis popularitāti dažādu valstu konstitucionālajās iekārtās, to konstitūcijās ieviešot savas mūžības klauzulas.

Tajā pašā laikā Veimāras tipa konstitūcijas, kuras *expressis verbis* neparedz savu normu negrozāmību, nenozīmē, ka šīs konstitūcijas var tikt pilnībā revidētas vai tiek pieņemtas uz ierobežotu laiku. Arī šajās konstitūcijās pēc būtības tās autori noteic pamatprincipus, kuri ir spēkā neierobežoti ilgu laiku. Taču šā tipa konstitūcijām raksturīgs neietvert formālu grozīšanas aizliegumu, ļaujoties, ka konstitucionālā iekārta ir saglabāties spējīga.

Līdz ar to mūžības klauzulas un Veimāras relatīvisms ir juridiskās tehnikas paņēmieni, kas *per se* nespēj nodrošināt konstitūcijas negrozāmību. Konstitucionālās iekārtas stabilitāti nodrošina sociāli faktori, kas saistīti ar konstitūcijas atzīšanu sabiedrībā un politiskajos spēkos un tās leģitimitāti.

Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru
Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA “Latgales druka”